

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TALIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№1 (30)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№1 (30)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№1 (30)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2022

Сармуҳаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидмуродов Л.Ҳ. – муовини сармуҳаррир, узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, муовини вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодӣ ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишкадаи муҳандисии иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Ғақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқарории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шотемур

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳоҷаев П. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менечменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Ҳ.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғасеҳзода И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғафуров П.Ҷ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи моделсозии математикӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳомидов А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи сугуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҶ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод



Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмии рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмии доктор ва номзади илм ҷоп мешавад.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмии Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидмуродов Л.Х. – зам. гл. редактора, член-кор. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, заместитель министра просвещения и науки Республики Таджикистан

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифов З.Р. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта и аудита Таджикского аграрного университета имени Шириншо Шотемура

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международного предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ходжаев П. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор заведующий кафедрой экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. - кандидат экономических наук, зав. кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фасехзода И.- кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Гафуров П.Дж. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой математического моделирования в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета

Хомидов А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).



CHIEF EDITOR

Abdualimzoda Kh. A. – chief editor, candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Saidmurodov L. Kh. – Deputy Editor in Chief, Corresponding Member NAS RT, Doctor of Economics, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.K. - Doctor of Economics, Deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan

Rakhimzoda Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov Kh.N. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharifov Z.R. – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing of Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur

Sharipov B.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Dzhonmamadov Sh.B. – Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy and International Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Khodzhaev P. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. – Doctor of Economics, Professor Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A.– Doctor of Economics, Professor of the department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B. – candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S.– candidate of Economic sciences, Head of the Department of accounting of the Tajik State University of Finance and Economics

Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Burieva M.Ch. - candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Fasekhzoda I. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Gafurov P.J. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Mathematical Modeling in Economics of Tajik State University of Finance and Economics

Khomidov A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydov F. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubayduloev F.K. – candidate of Economic sciences, the Director of Tecknological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin



The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 336.221.4

ХУСУСИЯТИ АНДОЗБАНДИИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим – н.и.и., дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 93-116-59-60; 985-77-82-83. E-mail: Hakim-s-1980@bk.ru

Ҳусейнов Умарҷон Саидакбарович – ассистенти кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир 33. Тел.: +992-988-83-10-74. E-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллифон оид ба руиди фаъолияти соҳибкорӣ, санҷишҳои андозӣ, шумораи субъектони фаъолияткунанда, дастгирии соҳибқории хурду миёна ва нишондиҳандаҳои ин соҳаро дар чанд соли охир таҳлил намудаанд, барои пешрафти соҳибқорӣ Ҳукумати ҷумҳурӣ беиштар қардани маблағгузорию дар ин соҳа яке аз шартҳои муҳими инкишоф медонад ва қонуне, ки доир ба дастгирӣ ва маблағгузорӣ қабул карда шудаанд, аз ҷумла қонун «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи ташилотҳои маблағгузорию хурд», «Дар бораи таърихи қарзҳо (бюрои кредитӣ)», «Дар бораи сармоягузорӣ» ба ҳамин мақсад равона карда шудаанд. Дар натиҷаи қабули қонунҳои зикршуда маблағгузорӣ ба соҳаи соҳибқорӣ, хусусан соҳибқории хурд, хеле зиёд шуда, лоиҳаҳои гуногун мавриди иҷро қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, дар соҳаҳои гуногуни кишвар лоиҳаҳои зиёде амалӣ шудаанд. Дар мақола муаллифон ба омӯзиши ҷанбаҳои беиштар намудани фазои соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омилҳои муҳимтарини руиди иқтисодиётро омӯхтаанд.

Дар баробари ин, муҳимияти тақвинути механизмҳои самараноки пешкаши намудани ёри давлатӣ ба соҳибқорон ҳал намудани якҷанд вазифаҳои махсусро пешбинӣ карда, бо мисолҳои мушаххас таҳлилу баррасӣ кардаанд. Сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои руиди бемайломи соҳибқорӣ, аз байн бурдани монеаҳои ин соҳа нигаронида шудааст. Ҳамчунин, муаллифон дар мақола зимни таҳқиқ иброз доштаанд, ки руиди соҳибқорӣ дар заминаҳои ҳуқуқӣ асоси устувор дошта, беишубҳа, ба руиди иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: соҳибқорӣ, сармоягузорӣ, санҷишҳои андоз, қарз, молиявӣ, сайёҳӣ, иқтисодӣ, омор, шаҳодатнома, патент, истеҳсолӣ.

ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим – к.э.н., доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 93-116-59-60; 985-77-82-83. E-mail: Hakim-s-1980@bk.ru

Ҳусейнов Умарҷон Саидакбарович - ассистент кафедры менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33. Тел.: + 992-988-83-10-74. E-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

В данной статье авторы анализируют развитие предпринимательства, налоговые проверки, количество действующих субъектов, поддержку малого и среднего предпринимательства и показатели в этой сфере за последние несколько лет. Правительство рассматривает увеличение инвестиций в этой сфере как одно из важных условий развития бизнеса и приняло законы «О защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан», «О микро финансовых организациях», «О кредитной истории (кредитном бюро)», «Об инвестициях», в том числе поддержка и финансирование нацелены на эту цель. В результате принятия этих законов финансирование бизнес-сектора, особенно малого бизнеса, значительно увеличилось, были реализованы различные проекты. В частности, реализовано множество проектов в различных отраслях страны. В статье авторы исследуют аспекты улучшения деловой среды в Республике Таджикистан как важнейшего фактора экономического развития. При этом рассматривается и анализируется важность совершенствования эффективных механизмов оказания государственной помощи предпринимателям, решения ряда специальных задач на

конкретных примерах. В связи с этим, политика Правительства Республики Таджикистан направлена на неуклонное развитие предпринимательства, устранение барьеров в этой сфере. Авторы статьи также отметили, что развитие предпринимательства в правовой базе имеет прочную основу и, несомненно, окажет положительное влияние на развитие национальной экономики.

Ключевые слова: бизнес, инвестиции, налоговые проверки, кредит, финансы, туризм, экономика, статистика, сертификация, патент, производство.

FEATURES OF TAXATION OF INDUSTRIAL BUSINESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abdualimzoda Hakimbek Abdualim - candidate of economic sciences, associate professor; rector of The Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str. 64/14. Phone: 93-116-59-60; 985-77-82-83. E-mail: Hakim-s-1980@bk.ru

Khuseynov Umarjon Saidakbarovich - assistant of the department of management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Tajikistan, Dushanbe, st. Said Nosir 33. Phone: + 992-988-83-10-74. E-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

In this article, the authors analyze the development of entrepreneurship, tax audits, the number of operating entities, support for small and medium-sized businesses and indicators in this area over the past few years. The Government considers an increase in investment in this area as one of the important conditions for business development. Laws "On protection and support of entrepreneurship in the Republic of Tajikistan", "On microfinance organizations", "On credit history (credit bureau)", "On investments", including on support and financing, have been adopted to this end. As a result of the adoption of these laws, financing of the business sector, especially small business, has significantly increased, various projects have been implemented. In particular, many projects have been implemented in various sectors of the country. In the article, the authors investigate aspects of improving the business environment in the Republic of Tajikistan as the most important factor in economic development. At the same time, it considers and analyzes the importance of improving effective mechanisms for providing state assistance to entrepreneurs, solving a number of special tasks using specific examples. The policy of the Government of the Republic of Tajikistan is aimed at the steady development of entrepreneurship, elimination of barriers in this area. The authors of the article also noted that the development of entrepreneurship in the legal framework has a solid foundation and will undoubtedly have a positive impact on the development of the national economy.

Keywords: business, investment, tax audits, credit, finance, tourism, economics, statistics, certification, patent, production.

Чумхурии Тоҷикистон роҳи бунёди иқтисоди бозориро пеш гирифта, назарияи муайян, сиёсати иқтисодии ба чумхурӣ мувофиқро пай дар пай амалӣ карда истодааст. Ин сиёсат аз Конститутсияи Чумхурии Тоҷикистон бармеояд, ки дар он хусусияти иҷтимоии Тоҷикистон таъкид шудааст [13, с. 115]. Дар партави ин сиёсат рушди иқтисодии бозорӣ дар Тоҷикистон бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки ба манфиати мардум, ҳифзи иҷтимоии аҳоли равона карда шавад. Дар ин маврид дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ яке аз самтҳои муҳимтарини ин сиёсат ба ҳисоб меравад.

Вобаста ба ҳамин Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон ба рушди соҳибкорӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир мекунад, аммо ин ҳоло ҳам нокифоя мебошад. Аз баромадҳо ва дастурҳои Президенти кишвар бармеояд, ки Ҳукумати мамлакат дастгирии давлатии соҳибкорӣ, бунёди заминаҳои мувофиқи ҳуқуқӣ барои рушди ин намуди фаъолият, тарбияи мутахассисони баландихтисоси соҳа, таъмини муҳити солим барои фаъолияти онҳоро асоси фаъолияти ҳамаҷонибаи худ қарор додааст.

Воқеан, таҷриба ва амалияи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки саҳми соҳибкорон, махсусан соҳибкорони хурд ва миёна чӣ тавр метавонад ба пешрафти иқтисодиёт таъсир расонад. Дар истехсолоти дохилии баъзе кишварҳо соҳибкории миёна ва хурд 60-70%-ро ташкил медиҳад. Дар Тоҷикистон ҳам, бояд мақоми соҳибкорони хурд ва миёна дар ҷомеа хело баланд бардошта шавад.

Дар робита ба ин Ҳукумати мамлакат баҳши хусусиро дар «Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030» ҳамчун неруи пешбарандаи рушди босуботи иқтисодӣ, воситаи асосии таъмин кардани ҳадафҳои миллии ва дар ин

замина мухайё намудани шароит чихати зиндагии арзандаи мардум муайян кардааст.

Дар раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ ва амалисозии лоиҳаҳои инфиродии таҷдиди сохтори субъектҳои инҳисори табиӣ ва корхонаҳои азими давлатӣ то 90 фоизи дороиҳои давлатӣ ба баҳши хусусӣ дода шудаанд [14, с. 126].

Дар натиҷаи дастгирии пайвастаи давлату Ҳукумат ҳоло баҳши хусусӣ бомаром инкишоф ёфта, имрӯз саҳми он дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ беш аз 70 фоиз, дар таъмини аҳоли бо ҷойи корӣ 68 фоиз ва даромадҳои андозӣ ба буҷети давлат 80 фоизро ташкил медиҳад [10].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкории хурд ва миёнаро натиҷаи татбиқи адолати иҷтимоӣ медонад. Дарвоқеъ ҳам, дар шароити иқтисоди бозорӣ ду масъала метавонад адолати иҷтимоиро то андозае таъмин кунанд - яке татбиқи барномаи мукаммали ҳифзи иҷтимоии аҳоли, дигар рушди соҳибкории миёна. Яъне, ба вучуд омадани табақаи «сеюм»-и аҳоли, ки заминаи иҷтимоӣ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад, омили муҳими пешрафт аст. Агар бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ мақсади нишондиҳандаи ҷомеаи демократӣ бошад, пас, онро бе вучуди табақаи бонуфузи миёнаи аҳоли наметавон тасаввур намуд.

Дар ин замина метавон гуфт, ки рушди соҳибкорӣ на танҳо барои пешрафти истехсолот, иқтисодӣ кишвар мусоидат мекунад, балки татбиқи мақсадҳои иҷтимоии давлат, тараққи додани демократия ва ҷомеаи шаҳрвандиро то андозае осон мегардонад.

Аз ин ҷо роҳҳои вусъати соҳибкорӣ, таъмини заминаҳои ҳуқуқии дастгирии давлатии соҳибкорон, додани ҳар гуна имтиёзҳо, аз ҷумла ҳавасмандкунии иҷтимоӣ маънавӣ ва ғайраро давлат ба нақша гирифта, амалӣ сохта истодааст, ки он инъикоси худро чи дар ҳуҷҷатҳои расмӣ давлатӣ, қонунҳо ва чи дар амал пайдо кардааст.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тариқи «Равзанаи ягона» то 1 декабри соли 2020 дар миқёси ҷумҳурӣ 303 187 субъекти соҳибкорӣ фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 8 041 субъект ё 2,6 фоиз зиёд мебошад.



Расми 1. Маълумот оид ба шумораи соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда

Манбаъ: Маҷмуаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – 342с.

Аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ, соҳибкорони инфиродӣ 300 218 субъект дар миқёси ҷумҳурӣ ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 7 648 субъект ё 2,6 фоиз зиёд гардидааст, таснифоти он чунин аст:

- соҳибкорӣ бо патент 105 362 нафар ба қайд гирифта шудааст;

- соҳибкорӣ бо шаҳодатнома 37 091 нафар ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 2 651 субъект ё 7,1 фоиз зиёд гардидааст;

- хоҷагиҳои деҳқонӣ 160 734 адад ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 5 563 субъект ё 3,5 фоиз зиёд гардидааст.

Инчунин, аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ, шахсони ҳуқуқӣ то 1 сентябри соли 2020 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 31 118 субъект ба қайд гирифта шудаанд, ки ин нишондод дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 14 субъект ё 0,05 фоиз кам шудааст.



Расми 2. Таносуби субъектҳои соҳибкорӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар давраи солҳои 2019-2020
Манбаъ: Маҷмуаи Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – 342с.

Дигар самте, ки Ҳукумати кишвар ба он аҳамияти хос додааст, дар назар гирифтани шароити рушди иқтисодии кишвар мебошад. Азбаски Тоҷикистон кишвари аграрӣ аст, дар он рушди соҳибкорӣ дар соҳаи саноати кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ташкили коркарди масолеҳи кишоварзӣ, соҳибкорӣ дар соҳаи саноати кишоварзӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Аз ҳамин сабаб ҳам, ҷиҳати иҷрои сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба дастгирии ин соҳа ва таъмини рушди устувори он чорабиниҳои дар ҷумҳурӣ амалӣ шудаанд, ки ба соҳибкорӣ ва пешрафти хоҷагиҳои деҳқонӣ тақони бузург бахшиданд [8].

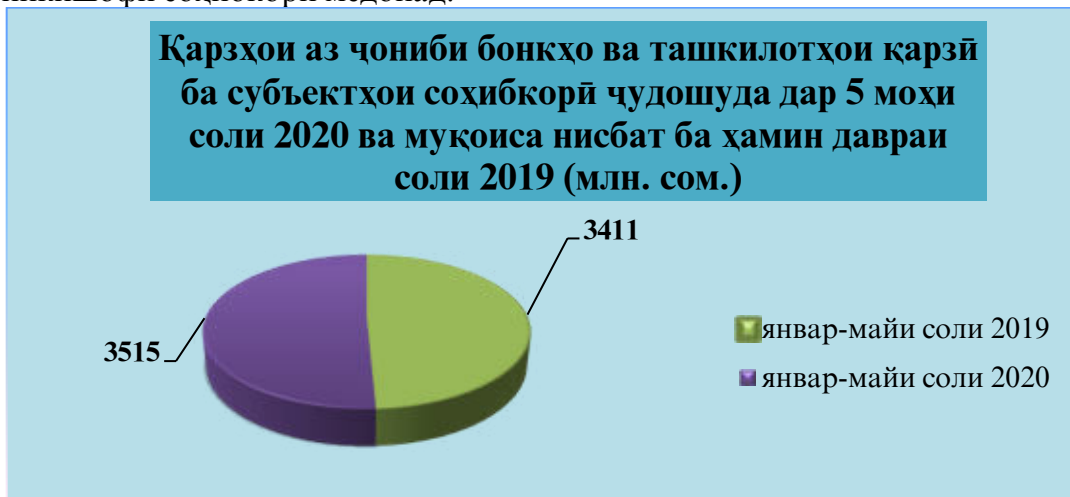
Аз ҷумла, тақсим кардани миқдори муайяни замин ба аҳоли, ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ дар заминаи колхозу совхозҳо, маблағгузориҳои хоҷагиҳо, ташкили қарзҳои имтиёзнок ва ғайра аз ҳамин қабиланд. Кишоварзӣ дар Тоҷикистон анъана ва суннатҳои қадим дорад ва инъикоси худро дар ақида, фарҳанг ва тарзи зиндагии мардум пайдо кардааст.

Аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои рушди бонизомии иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии мардум тартиб дода шудаанд, ки ба санади «Ҳадафҳои рушди ҳазорсола» мувофиқат доранд. Дар ин барномаҳо ба соҳибкорӣ эътибори ҷиддӣ дода шуда, аксар чорабиниҳои ин барномаҳо рушди фаъолияти соҳибкорӣ фаро гирифтааст. Аз ҷумлаи чунин ҳуҷҷатҳои инҳоро номбар кардан мумкин аст:

«Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030», «Стратегияи кам кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2015 – 2018», инчунин, ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар асоси қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ», ташкили равзанаи ягона ва ғайраҳо.

Дигар самти дастгирии соҳибкорӣ ин тағйироту иловаҳо ба Кодекси андози ҚТ мебошад, ки вобаста ба он меъёри андоз аз арзиши иловашуда аз 18 ба 15 фоиз, андоз аз фоида барои ташкилотҳои қарзӣ - молиявӣ, ширкатҳои мобилӣ аз 23 то 20 фоиз ва барои дигар намуди фаъолият аз 23 то 18 фоиз паст фароварда шуд ва барои андозсупорандагон, ки тибқи низоми содакардашуда фаъолият мекунанд, ҳадди ниҳоии даромади умумӣ аз 500 ҳазор сомонӣ ба 1 млн сомонӣ расонида шуд.

Ташкили корхонаҳо, ба роҳ мондани фаъолияти онҳо дар истехсолот, қорӣ намудани технологияи нав, баланд бардоштани сифати маҳсулот барои соҳибкорон масъалаҳои муҳим мебошад. Бинобар ин, сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи рушди ин соҳаҳо таъсири бонуфузе ба вусъати соҳибкорӣ дар истехсолот дошта метавонад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон камбудии соҳаи коммуникатсия ва нарасидани захираҳои энергетикӣ дар кишварро суръати пасти инкишофи соҳибкорӣ медонад.



Расми 3. Маблағгузори қарзӣ дар баҳши соҳибкории ҷумҳурӣ

Манбаъ: Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2020, №12 (305). – Душанбе. – 122с.

Барои пешрафти соҳибкорӣ Ҳукумати ҷумҳурӣ бештар қардани маблағгузорию дар ин соҳа яке аз шартҳои муҳими инкишоф медонад ва қонуне, ки доир ба дастгирӣ ва маблағгузорию қабул карда шудаанд, аз ҷумла қонун «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузорию хурд», «Дар бораи таърихи қарзҳо (бюрои кредитӣ)», «Дар бораи сармоягузорию» ба ҳамин мақсад равона карда шудаанд. Дар натиҷаи қабули қонунҳои зикршуда маблағгузорию ба соҳаи соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории хурд, хеле зиёд шуда, лоиҳаҳои гуногун мавриди иҷро қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, дар соҳаҳои гуногуни кишвар лоиҳаҳои зиёде амалӣ шудаанд.

Ҷиҳати ҳимояву дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар се соли охир дар соҳаҳои саноати сабук, кишоварзӣ, дорусозӣ, парандапарварӣ, чорводорӣ, сайёҳӣ ва дигар бахшҳои афзалиятнок иловатан 30 намуди имтиёзу сабукиҳо қорӣ карда шуданд [9].

Илова бар ин, дар заминаи ислоҳоти татбиқнамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир шумораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор шаш баробар кам шудааст.

Агар соли 2016 шумораи чунин санҷишҳо қариб 300 ҳазорро ташкил дода бошад, соли 2019 ҳамагӣ 48 ҳазорро ташкил кардааст [9].

Сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди бемайлони соҳибкорӣ, аз байн бурдани монеаҳои ин соҳа нигаронида шудааст. Барои ин қорҳои зиёдеро Ҳукумати ҷумҳурӣ анҷом додааст, ки муҳимтарини онҳо «дастрасии соҳибкорон ба манбаъҳои қарз, афзоиши теъдоду сохтори институтҳои молиявӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонии молиявӣ ва амсоли онҳо» мебошанд [12, с. 14].

Тарзҳои танзими ҳуқуқе, ки дар соҳаи ҳуқуқ татбиқ мегарданд, тарзу воситаҳои танзими муносибатҳои байни субъектҳои мебошанд, ки дар натиҷаи

хосиятҳои махсуси танзимгардонӣ рӯи қор меоянд. Ҳар соҳаи ҳуқуқ тарзи хоси танзими ҳуқуқиеро дорост, ки бо муносибатҳои хоси ҷамъиятӣ ва хусусиятҳои зерин муайян карда мешавад:

1. Хусусияти мавқеи иштироккунандагони муносибатҳои ҳуқуқӣ;
2. Хусусияти таркиби омилҳои ҳуқуқӣ;
3. Хусусияти масъулият.

Баҳси дар соҳаи ҳуқуқ мавҷуд будани як ё чандин усули танзимро як тараф гузошта, таъкид менамоем, ки дар соҳаҳои маҷмаавӣ (комплексӣ), ки ҳуқуқи соҳибқорӣ низ ба он мансуб аст, одатан чанд тарзи танзимгардонӣ истифода карда мешавад [2, с. 17, 19, 20].

Муҳимтарин тарзи танзими ҳуқуқие, ки дар ҳуқуқи соҳибқорӣ истифода мешавад, тарзи мувофиқат, тавофуқ (тарзи қарорҳои мустақил, мухтор) мебошад, ки муносибатҳои иштироккунандагони баробарҳуқуқу мустақили фаъолияти соҳибқориро танзим мегардонад. Ҳуқуқу вазифаҳои тарафҳо дар ин муносибатҳо бо мувофиқати байни онҳо муқаррар карда мешаванд.

Барои танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳамчунин, тарзи тавсияро ба қор бурдан мумкин аст. Ҳангоми татбиқи ин тарз як тарафи муносибати ҳуқуқӣ ба тарафи дигар дар бораи тартиби пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ тавсия медиҳад [11].

Ғайр аз ин, тарзи манъкунӣ истифода карда мешавад. Масалан, дар қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи муҳити зист барои амали субъектҳои хоҷагидор, ки ба муҳити зист зиён мерасонанд, мамнуиятҳо муқаррар карда шудаанд.

Низом ва усулҳои ҳуқуқи соҳибқорӣ гуфта, ҷойгирони мантиқии меъёру институтҳои ҳуқуқи соҳибқориро меноманд. Ҳуқуқи соҳибқорӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон маҷмуи меъёрҳои аз рӯи хусусият ва равия гуногуни ҳуқуқии хоҷагидорӣ мебошад. Ин меъёрҳо ба гурӯҳи институтҳо ҷудо мешаванд. Институтҳои ҳуқуқи соҳибқорӣ аз маҷмуи меъёрҳои иборат аст, ки як қатор муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла муфлисшавӣ, хусусигардонӣ, танзими ҳуқуқии сифати маҳсулот, мол ва хизматрасониро муттаҳид менамояд.

Меъёрҳо дар институтҳои ҳуқуқи соҳибқорӣ чун дар соҳаҳои дигари ҳуқуқ вобаста ба умумияти вазифаҳои институт ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳибқорӣ

Сарчашмаи ҳуқуқ гуфта, шаклҳои ифодаи меъёрҳои ҳуқуқро меноманд. Сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳибқорӣ аз санадҳои меъёрии ҳуқуқие иборат мебошанд, ки меъёрҳои ҳуқуқии ба танзим дароварандаи муносибатҳои хоҷагиро дар бар мегиранд. Конститутсияи Чумҳурии Тоҷикистон қонуни асосие буда, ки меъёрҳои он таъсири бевосита дошта, дар саросари кишвар татбиқ карда мешаванд.

Конститутсия дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳибқорӣ мақоми муҳим дорад. Дар он усулҳои асосии машғул гаштан ба фаъолияти соҳибқорӣ сабт шудаанд. Конститутсия дорои қувваи эътибори олии ҳуқуқӣ буда, қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқии хилофи он эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон дар танзими муносибатҳои ҳуқуқии хусусӣ, ки дар рафти фаъолияти соҳибқорӣ ба миён меоянд, санади асосии ҳуқуқӣ мебошанд. Вай қоидаҳои асосиро оид ба ташкилу азнавсозӣ ва қатъи фаъолияти субъектҳои соҳибқориро дар бар гирифтааст. Аз ҷама муҳимаш, Кодекси граждани санади ҳуқуқии дархӯрди масъалаҳои ҷудогонаи танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибқорӣ мебошад.

Сарчашмаи дигари иқтисодии ҳуқуқи соҳибқорӣ қонунҳо мебошанд. Қонунҳои ҷорӣ ба танзими ҷиҳатҳои ҷудогонаи фаъолияти соҳибқорӣ равона гардидаанд. Аз ҷумла, дар ин бобат Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон», Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ», Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 03 марти соли 2006 ва ғайра мисоли чунин фаъолияти қонунофарӣ шуда метавонанд.

Дар байни сарчашмаҳои ҳуқуқ қарорҳои якҷоя қабулнамудаи Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон мутобиқи салоҳияти ба зиммаи онҳо вогузоштаи Конститутсия ва қонунҳои дахлдор аҳамияти калон доранд. Қарорҳои қабулкардаи Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқианд ва амрияти қабулнамудаи онҳо барои иҷро дар ҳудуди

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмист. Сарчашмаи дигари ҳукуки соҳибкорӣ фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд [11].

Сарчашмаи дигари ҳукукие, ки фаъолияти соҳибкориро таъмин менамояд, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, ки мутобиқи салоҳияташон ба таъби расидаанд. Санадҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маънои аниқи имкониятҳои танзимгардонии худ барои инкишоф ва иҷрои қонунҳо, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва, ҳамчунин, дар асоси онҳо нашр карда мешаванд [6].

Ин санадҳо қисми таркибии низоми ҳукукии ҷумҳурӣ мебошанд ва дар суръати ба санадҳои ҳукукии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накардани қонунҳои ҷумҳурӣ меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ татбиқ мегардад.

Ҳамин тариқ, танзими давлатии соҳибкорӣ дар Тоҷикистон дар асоси санадҳои меъерӣ ва ҳуқуқӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад. Бояд зикр кард, ки рушди соҳибкорӣ дар заминаҳои ҳуқуқӣ асоси устувор дошта, бешубҳа, ба рушди иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Адабиёт

1. Анохин, В.С. Предпринимательское право [Текст]: учебник для вузов. /В.С.Анохин. – М.: «Владос», 2003. - 392с.
2. Беляева, О.А. Предпринимательское право России [Текст]: курс лекций. /О.А.Беляева. - М.:ИНФРА-М, 2006. – 271с.
3. Бузгалин А.В. Экономика переходного периода [Текст]: учебное пособие / под ред. В.В. Радаева. - Москва: изд-во МГУ, 1995. – 415с.
4. Дойников И.В. Предпринимательское право: Частное, корпоративное, государственное [Текст]: учебное пособие для вузов /И.В. Дойников. - М.: «Приор», 2002. - 464с.
5. Ершова, И.В. Предпринимательское право [Текст]: учебник. / И.В. Ершова. - М.: ИД «Юриспруденция», 2006. - 560 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10.05.с.2002 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2002. - №4. Қисми якум. Мод.293.
7. Маҳмадхонов, Т. Комплекси (маҷмуаи) таълимӣ-методӣ аз ҳукуки соҳибкорӣ. - Душанбе, 2010. - 64с.
8. Олимов, Д. Теневая экономика в Таджикистане / Д.Олимов //Национальный отчет о человеческом развитии. - 2007, ПРООН. -104 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2019, шаҳри Душанбе.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.01.2021, шаҳри Душанбе.
11. Раҳимов, М.З. Ҳукуки соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ / М.З.Раҳимов. - Душанбе: нашриёти «Деваштич», 2005. - 234с.
12. Саидмуродов Л.Х. Возможности и направления превентивных мер экономической политики в условиях трансформации / Л.Х. Саидмуродов // В сборнике: Выход постсоветского пространства из системной кризисной цикличности: формирование эволюционной модели экономического развития и расширения ЕАЭС. Материалы международной научно-практической конференции. 2015. С. 13-21. EDN: UGYKPT
13. Саидмуродов Л.Х. Возможности и направления углубления регионального анализа в контексте человеческого развития / Л.Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/8 (125). С. 115-124.
14. Саидмуродов Л. Внешнеэкономические интересы малой открытой экономики Республики Таджикистан / Л. Саидмуродов // Общество и экономика. 2005. № 5. С. 125-138.

УДК: 330.338.22 (575.3)

ХУСУСИЯТҲОИ АМАЛИШАВИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ: САРЧАШМАҲОИ МАБЛАГГУЗОРӢ ВА ГУРӢҲБАНДИИ ХАВФҲО

Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоевич – доктори илми иқтисодӣ, профессори Институти иқтисодиёт ва демографияи АИ ҚТ. Сурога: Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru. Телефон: (+992) 900288252

Сафоев Абдумачид Каримович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Сурога: Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Борбад 72/7. E-mail: safoev@list.ru. Телефон: (+992) 907733247

Дар мақолаи мазкур масъалаи хусусиятҳои амалишавии лоиҳаҳои сармоягузорӣ: сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва гурӯҳбандии хавфҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Интиҳоби стратегияи маблағгузорӣ беиштар аз омилҳои беруна вобаста аст. Дар сурати муносибати корхона ба монополияи табиӣ ва натиҷаи лоиҳаи сармоягузорӣ ҳамчун маҳсулоти аҳамияти иқтимоидошта, мақсадҳои асосии ташаккули сармоя аз сабаби наст будани даромаднокии ҷунин лоиҳаҳо дигар мешаванд. Хусусияти маблағгузори ҷунин лоиҳаҳо дастгирии давлатӣ мебошад, ки метавонад самтҳои гуногун дошта бошад. Паҳншавии нақши давлат ва сармояи он дар доираи ташаккули сохторҳои гуногуни муттаҳид сурат мегирад.

Дар мақола кӯшиши самараноки таҳлили илмӣ-назариявии хусусиятҳои табиқии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва маблағгузори онҳо, инчунин таснифи хатарҳо гузаронида шудааст. Дар асоси воқеияти имрӯза ба қадри кофӣ хулосаи тақлифҳои нав ба миён пешироҳод гардидааст. Муаллиф нас аз омӯзиши муфассали таҳқиқоти олимони ватаниву хориҷӣ дар соҳаи сиёсати давлатии сармоягузорӣ ба хулосае омадааст, ки бисёре аз мушкилоти лоиҳаҳои сармоягузорӣ то ҳол ба таври кофӣ омӯхта ва таҳқиқ нашудаанд.

Калидвожаҳо: лоиҳа, сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, маблағгузорӣ, сарчашмаҳои маблағгузорӣ, хавф, гурӯҳбандии хавфҳо, фаъолияти сармоягузорӣ, сиёсати давлатии сармоягузорӣ.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ: ИСТОЧНИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ РИСКОВ

Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоевич – доктор экономических наук, профессор, Институт экономики и демографии академии наук Республики Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 33. Телефон: (+992) 900288252. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru.

Сафоев Абдумаджид Каримович – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад, 72/7. Телефон: (+992) 907733247. E-mail: safoev@list.ru.

В данной статье рассмотрены вопросы особенности реализации инвестиционных проектов: источники финансирования и классификация рисков. Выбор стратегии финансирования во многом зависит от факторов внешнего влияния. В случае отношения предприятия к естественной монополии, результат инвестиционного проекта – к социально значимым продуктам, происходит смещение основных целевых установок формирования капитала вследствие низкого уровня рентабельности таких проектов. Особенностью финансирования подобного рода проектов является поддержка государства, которая может иметь различную направленность. Рассеивание роли государства и его капитала происходит в рамках формирования различных интегрированных структур.

В работе авторами предпринята продуктивная попытка научно-теоретического анализа особенностей реализации инвестиционных проектов и их финансирования, а также классификация рисков. На основе реалий сегодняшнего дня сформулированы в достаточной мере новые выводы и предложения. Проведя подробное исследование трудов отечественных и зарубежных ученых в области государственной инвестиционной политики, авторами сделан вывод, что многие проблемы инвестиционных проектов пока еще недостаточно изучены и не исследованы.

Ключевые слова: проект, инвестиция, инвестиционный проект, финансирование, источники финансирования, риск, группа рисков, инвестиционная деятельность, государственная инвестиционная политика.

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS: FINANCING SOURCES AND CLASSIFICATION OF RISKS

Saidmurodov Lutfullo Habibulloevich - Doctor of Economics, Professor. Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 33. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru. Phone: (+992) 900288252

Safoev Abdumajid Karimovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy International University of Tourism and Entrepreneurship Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Borbad 72/7. E-mail: Safoev@list.ru. Phone: (+992) 907733247.

This article examines the features of the implementation of investment projects: funding sources and classification of risks. The choice of a financing strategy largely depends on external factors. In the case of an enterprise's attitude to a natural monopoly, and the result of an investment project to socially significant products, the main targets of capital formation are shifted due to the low level of profitability of such projects. A feature of financing such projects is state support, which can have a different focus. Diffusion of the role of the state and its capital occurs within the framework of the formation of various integrated structures.

The paper makes a productive attempt at a scientific and theoretical analysis of the peculiarities of the implementation of investment projects and their financing, as well as the classification of risks. On the basis of the realities of today, sufficiently new conclusions and proposals have been formulated. After conducting a detailed study of the works of domestic and foreign scientists in the field of state investment policy, the author concluded that many problems of investment projects have not yet been sufficiently studied and investigated.

Key words: project, investment, investment project, financing, sources of financing, risk, risk group, investment activity, state investment policy.

Дар татбики ҳама гуна лоиҳа, ҷӣ илмӣ-таҳқиқотӣ ва ҷӣ лоиҳаи тиҷоратӣ, масъалаи мавҷудият ё дастрасии захираҳои молиявӣ зарурӣ барои татбики он масъалаи муҳимро ишғол мекунад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол кӯшиш мекунад, ки сарчашмаҳои хориҷии сармоягузорию ба иқтисодиёт ҷалб намуда, лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорию эҷод намояд [7, с. 14].

Қасри маблағҳои худӣ барои маблағгузорию фаъолияти сармоягузорию лоиҳаҳои сармоягузорию яке аз проблемаҳои рушди иқтисодӣ мебошад. Аз ин рӯ, муайян кардани стратегияи маблағгузорию аз ҳисоби сарчашмаҳои берунии сармоягузориюшаванда, ки ҷалби онҳо ба натиҷаҳои беҳтарини молиявӣ ва пешрафти иқтисодиёт оварда мерасонад, аҳамияти калон дорад. Барои ҳалли ин мушкилот якҷанд вариантҳои сарчашмаҳои маблағгузорию баррасӣ шуданд - буҷети давлатӣ, қарзҳо, грантҳо ва фондҳои ғайрибуҷетӣ. Ба сифати меъёр барои асосноккунии варианти сарчашмаи маблағгузорию фаъолияти лоиҳаи сармоягузорию, суммаи дисконтиронидашудаи сарчашмаи дохилӣ ва берунии маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорию истифода мешавад.

Сарчашмаҳои маблағгузорию сармоягузориюҳои давлатӣ аз маблағҳои донорӣ, буҷети ҷумҳуриявӣ ва дигар сарчашмаҳо иборат мебошанд. Яке аз барномаҳои стратегияи мамлакат ин барномаҳои давлатии сармоягузорию барои солҳои муайян мебошад. Барномаҳои давлатии сармоягузорию ҳамон воситаи муҳимест, ки дар доираи он як қатор лоиҳаҳои сармоягузорию дар муҳлатҳои нишондодашуда амалӣ мегарданд ва бештар ба амалишавии ҳадафҳои стратегияи мамлакат равона карда шудаанд [8, с. 117]. Лоиҳаҳои сармоягузорию дар доираи Барномаҳои давлатии сармоягузорию амалишаванда аслан характери афзалияти иҷтимоӣ доранд. Барномаҳои давлатии сармоягузорию пештар ба муддати 3 сол қабул мегардид, аммо сар карда аз соли 2016 ба муддати панҷ сол қабул гардида истодаанд. Масалан, Барномаи давлатии сармоягузорию барои солҳои 2016-2020, ки дар доираи он 1210 лоиҳаи сармоягузорию мавриди амалишавӣ пешниҳод гардидааст. Лоиҳаҳои сармоягузорию дар доираи Барномаҳои давлатии сармоягузорию ба се категория гурӯҳбандӣ мешаванд:

а) лоиҳаҳо бо маблағгузорию тасдиқшуда (созишномаҳои бо донорҳо басташуда);

б) лоиҳаҳо, ки маблағгузорию қисман тасдиқшуда ё бе ягон маблағгузорию, ки барои онҳо маблағ ҷустуҷӯ карда мешавад (баъзе аз ин лоиҳаҳо бо донорҳои таъйиншуда гуфтушунид доранд);

в) лоихаҳои нави кумаки техникӣ, ки барои онҳо созишномаи маблағгузорӣ ба даст наомадааст.

Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ аз маблағгузорию беруна (қарзҳо ва грантҳо), саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин маблағҳои ғайрибюҷетӣ (саҳми муассисаю идораҳои давлатӣ, ҳукуматҳои вилоятӣ ва ноҳиявӣ) иборат аст. Айни замон, Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 асосан аз маблағгузорию донорҳои беруна иборат аст, ки онро дар чадвали зерин нишон додан мумкин аст.

Чадвали 1. - Сарчашмаҳои маблағгузорию Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020, ҳаз. доллари ИМА

Сарчашма	2016	2017	2018	2019	2020	Ҳамагӣ дар солҳои 2016-2020	Вазни қиёсий бо %
<i>Маблағгузорию беруна</i>	223561,0	250490,0	256820,0	134435,0	120965,0	986271,0	96,7 Аз ҷумла:
Қарз	202164,0	232370,0	233750,0	120995,0	109515,0	898794,0	88,1
Грант	21397,0	18120,0	23070,0	13440,0	11450,0	87477,0	8,6
<i>Маблағгузорию дохила</i>	7995,0	9024,0	9810,0	5120,0	1805,0	33754,0	3,3 Аз ҷумла:
Бюҷет	7145,0	6494,0	3550,0	1220,0	1330,0	19739,0	1,93
Дигар сарчашмаҳо	850,0	2530,0	6260,0	3900,0	475,0	14015,0	1,37
Ҳамагӣ	231556,0	259514,0	266630,0	139555,0	122770,0	1020025,0	100

Сарчашма: Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2015, №772 тасдиқ шудааст. - С. 14.

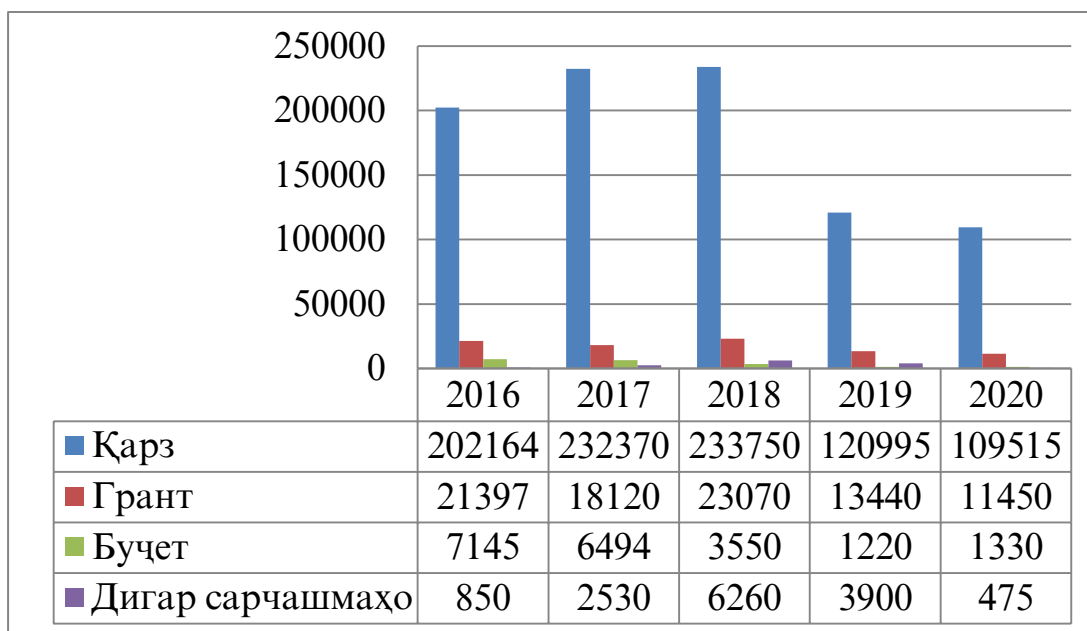
Аз чадвали 1 хулоса баровардан мумкин аст, ки сарчашмаҳои лоихаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 ба маблағгузорию берунӣ ва дохилӣ тақсим мешаванд. Ҳар як маблағи муайян дар солҳои алоҳида ҷудо карда шудааст ва дар ниҳояти қор барои як давраи муайян дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорӣ ҳисоб карда мешавад.

Тавре ки аз маълумотҳои ҷадвал дида мешавад, маблағгузорию беруна, дар маҷмӯъ, дар давраи муайян 986271,0 ҳаз. доллари ИМА ё 96,7%-и ҳаҷми умумии маблағгузорию ташкил медиҳад, ки нисбат ба дигар сарчашмаҳои маблағгузорӣ хеле зиёд аст. Дар доираи маблағгузорию беруна дар қисмати қарз 898794,0 ҳаз. доллари ИМА ё 88,1% маблағи умумиро ташкил медиҳад. Маблағгузорию қарзӣ, чун қоида, ҳангоми маблағгузорӣ ба лоихаҳои сармоягузорию босуръат ва хеле самаранок истифода мешавад. Грантҳо танҳо дар сурати мавҷуд будани қарзҳои молиявӣ барои лоихаҳои сармоягузорӣ, ки дар маҷмӯъ 87477,0 ҳаз. доллари ИМА ё 8,6%-и маблағи умумии Барномаи давлатии сармоягузорию солҳои 2016-2020-ро ташкил медиҳанд, амалӣ карда мешаванд.

Маблағгузорию дохилӣ дар доираи Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ ба манбаъҳои бюҷети давлатӣ ва дигар сарчашмаҳо асосан аз ҳисоби субъектҳои хоҷагидорӣ тақсим карда мешавад. Дар маблағгузорию дохилӣ дар қисмати ҷудо намудани маблағҳо аз бюҷети давлатӣ, маблағи умумӣ дар давраи панҷсола 19739,0 ҳаз. доллари ИМА ё 1,93%-ро ташкил медиҳад. Дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорию солҳои 2016-2020 ҳамчун сарчашмаҳои дигар, ки асосан субъектҳои хоҷагидор мебошанд, маблағи умумии он 14015,0 ҳаз. доллари ИМА ё 1,37%-ро ташкил медиҳад.

Аз таҳлилҳои тақсимбандии ғоизии сарчашмаҳои маблағгузорӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ асосан аз ҳисоби

қарзҳои беруна амалӣ мегарданд, на аз ҳисоби сарчашмаҳои дохилии маблағгузорӣ. Ин тамоюлро дар шакли диаграммаи зерин тасвир кардан мумкин аст.



Расми 1. Динамикаи сарчашмаҳои маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020, ҳаз. доллари ИМА

Бо таҳлили динамика хулоса баровардан мумкин аст, ки агар дар давраи аввали татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ маблағи умумии қарзи ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ ва ҳукумати давлатҳои хориҷӣ зиёда аз 200 млн доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас дар солҳои охир маблағ кам шуда истодааст.

Бо назардошти ҳамаи афзалиятҳо ва нуқсонҳои ҳар яке аз арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ Г.А. Юсупова ва Г.И. Каримов ба хулосае омаданд, ки «Меъри асосии барои интихоби ин ё он лоиҳаи сармоягузорӣ ин дараҷаи муайянкунӣ мебошад. Ин имкон медиҳад, ки баъдан натиҷаҳои дақиқтари ҳисоб ба даст оварда шуда, барои қабули қарор ниҳоят муҳим аст. Онҳо, инчунин, қайд мекунанд, ки бо кам шудани ҳаҷми маълумоти ибтидоӣ дар бораи лоиҳаи сармоягузорӣ, имконияти ба даст овардани натиҷаҳои бозғайимии арзёбӣ коҳиш меёбад» [12, с. 238].

Ба ақидаи А.Яновский: «Дар хотир доштан муҳим аст, ки ба даст овардани сарчашмаҳои маблағгузорию беруна танҳо дар сурате имконпазир аст, ки аризадиханда ва тарафи таъминкунандаи маблағгузорӣ манфиатҳо, ниятҳо ва талаботи муштарак доранд. Аз ин рӯ, пешниҳод кардани лоиҳае, ки танҳо ба идомаи таҳқиқоти бунёди дар фонди сармояи венчурӣ нигаронида шудааст, ки ба сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаи нанотехнология манфиатдор аст, маъно надорад» [13, с. 47].

Дар баробари ин, давлат дар ҳамкорӣ барои ба даст овардани лоиҳаҳои технологӣ на танҳо бо сармоягузорию хориҷӣ, балки бо шарикҳои хусусӣ низ ниёз дорад.

Айни замон дар тамоми соҳаҳои иқтисодии ҷаҳонӣ пешравӣ ба ҳамкорӣ бо шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ (Public Private Partnership) - иштироки сармоягузорию хусусӣ дар маблағгузорию лоиҳаҳо, ки қаблан танҳо аз ҳисоби сарчашмаҳои давлатӣ маблағгузорӣ мешуданд, мушоҳида мешавад. Истифодаи шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ (минбаъд – ШДБХ) як навъ симбиози салоҳият, манфиатҳои давлатӣ ва хусусӣ мебошад, ки ба Ҳукумати ҷумҳурӣ имкон медиҳад, ки мушкилоти марбут ба маблағгузорию инфрасохтор ва иншооти технологиро ҳал намояд. Сабабҳои бо ин қадар миқёси васеъ ҷорӣ намудани усулҳои ШДБХ аз

охири садаи бистум дар он аст, ки эҳтиёҷот ба хизматрасонӣ пайваста меафзояд, ки таъмини он вазифаи анъанавии давлат мебошад [4, с. 87].

Ба маънии муосири ШДБХ, ин ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусии иттиҳоди институционалӣ ва ташкилии байни давлат ва соҳибкорӣ бо мақсади татбиқи лоиҳаҳои миллӣ ва байналмилалӣ, миқёси калон ва маҳаллӣ, вале ҳамеша аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок дар доираи васеи фаъолият: аз рушди соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими саноат ва қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ ба адои хизмати маишӣ мебошад.

Дар Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 сарчашмаҳои ҷалби маблағгузорӣ дар лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба бахшҳои афзалиятнок тақсим шудаанд, ки онҳоро ба таври зайл нишон додан мумкин аст.

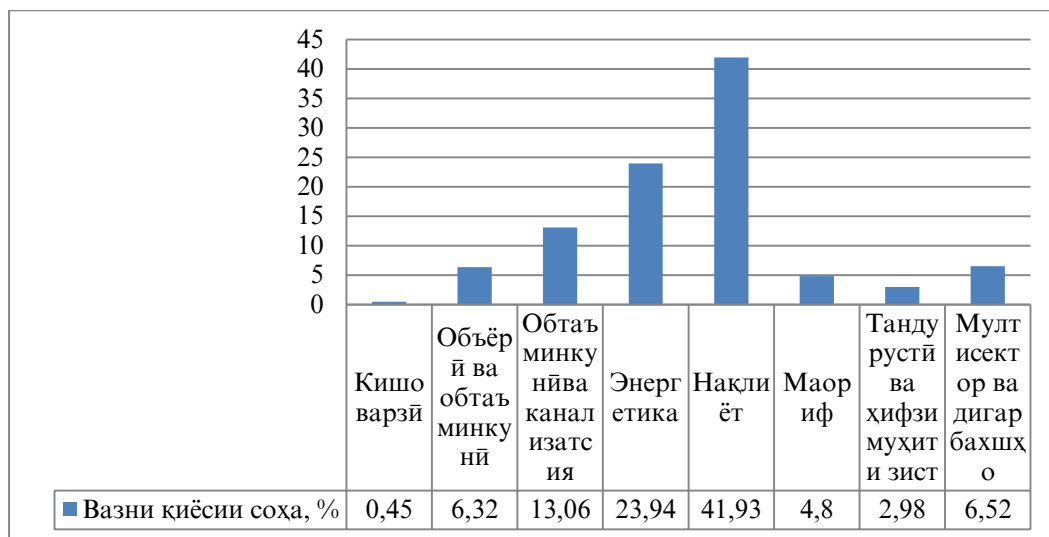
Ҷадвали 2. - Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 аз рӯи бахшҳо, ҳаз. доллари ИМА

Бахш	2016	2017	2018	2019	2020	Ҳамагӣ дар солҳои 2016-2020	Вазни қиёсии соҳа, %
Кишоварзӣ	0	2165	1100	700	650	4615	0,45
Объёри ва обтаъминкунӣ	12960	22480	18290	6740	3950	64420	6,32
Обтаъминкунӣ ва канализатсия	17910	28430	34675	36000	16240	133255	13,06
Энергетика	74160	60706	50450	35010	23885	244211	23,94
Нақлиёт	97972	113059	133000	37330	46370	427731	41,93
Маориф	10807	13224	10555	3310	11100	48996	4,8
Тандурустӣ ва ҳифзи муҳити зист	330	5750	8410	8265	7525	30280	2,98
Мултисектор ва дигар бахшҳо	17417	13700	10150	12200	13050	66517	6,52
ҲАМАГӢ	231 556	259 514	266 630	139 555	122 770	1 020 025	100,0

Сарчашма: Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2015, №772 тасдиқ шудааст. - С. 12.

Ҳамин тариқ, сарчашмаҳои маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузориҳои Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2016-2020 аз рӯи соҳаҳо таҳлил хоҳем кард. Дар доираи сохтори маблағгузорӣ ва лоиҳаҳои Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 бахшҳои зерини фаъолият, ки ба таври алтернативӣ лоиҳаҳои амалишаванда ва навро дороанд, аз ҷумла бахши кишоварзӣ, обёрӣ ва хоҷагии обтаъминкунӣ, обтаъминкунӣ ва канализатсия, энергетика, нақлиёт, маориф, тандурустӣ ва ҳифзи муҳити зист ва мултисектор ва дигар бахшҳо мавҷуданд.

Маъмулан, барои расидан ба яке аз ҳадафҳои стратегие, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз дар солҳои 2000-ум назди худ гузошта буд, ин баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ дар соҳаи нақлиёт маблағҳои калон ҷудо карда шуда буд [9, с. 130]. Дар ибтидо, дар давраи қабули ин Барномаи стратегии давлатии сармоягузорӣ ба ин самт таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда шуд. Ин тамоюлро дар шакли диаграмма метавон ба таври зерин тасвир кард:



Расми 2. Вазни қиёсии бахшҳо дар доираи барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020

Қобили зикр аст, ки дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020, дар маҷмуъ, 1210 лоиҳаи сармоягузорӣ асосан дар бахшҳои гуногуни иқтисоди милли амалӣ карда мешавад. Ҳар яке аз ин лоиҳаҳои сармоягузори пешниҳодшуда ба гурӯҳҳо тақсим намуда, таҳлил менамоем.

Дар соҳаҳои кишоварзӣ, обёрӣ ва обтаъминкунии 219 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи умумии 69 035 ҳаз. доллари ИМА ҷудо карда шудааст. Маблағҳои асосии ҷудошуда аслан аз ҳисоби грантҳо ва қарзҳои имтиёзноки дарозмуддати мамлакатҳои хориҷӣ ва институтҳои молиявии байналмилалӣ рост меояд, ки вазни қиёсии соҳа ба 6,77%-и ҳаҷми умуми маблағҳо баробар аст.

Дар баҳши обтаъминкунии ва канализатсия 315 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи умумии 133255 ҳаз. доллари ИМА амалӣ карда мешавад. Маблағҳои асосии ҷудошуда аз ҳисоби грантҳо ва қарзҳои имтиёзноки дарозмуддати мамлакатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ рост меояд, ки ба вазни қиёсии соҳа 13,06%-и ҳаҷми умумии маблағҳо баробар аст.

Бо вуҷуди ин, дар соҳаи энергетика дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 139 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи 244211 ҳаз. доллари ИМА пешниҳод карда шудааст. Маблағҳои асосии ҷудошуда аз ҳисоби грантҳо ва қарзҳои имтиёзноки дарозмуддати мамлакатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ рост меояд, ки ба вазни қиёсии соҳа 23,94%-и ҳаҷми умумии маблағҳо баробар аст.

Қабл аз гузаштан ба таҳлили баҳши дигар дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 бояд қайд кард, ки лоиҳаи мазкур қобилияти давлатро на танҳо дар амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ ва қарзҳои институтҳои байналмилалии молиявӣ, балки аз ҳисоби маблағҳои ғайрибуҷетӣ шаҳодат медиҳад. Дар баҳши энергетика давлат бештар сармояи хориҷиро аз созмонҳои гуногуни байналмилалӣ барои сармоягузорӣ ҷалб мекунад. Мушкилоти асосӣ дар он аст, ки ин соҳа соҳаи қобили қабул ва афзалиятноки фаъолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Азбаски давлат аз ҳисоби захираҳои обӣ хеле бой аст ва бо истифода аз захираҳои обӣ давлат бунёди неругоҳҳои барқи обии хурду миёнаро ба роҳ мондааст, ки ин боиси амалӣ гардидани ҳадафи стратегии кишвар мегардад.

Дар соҳаи нақлиёт 167 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи умумии 427 731 ҳаз. доллари ИМА пешниҳод шудааст. Маблағҳои асосии ҷудошуда аз ҳисоби грантҳо ва қарзҳои имтиёзноки дарозмуддати мамлакатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ рост меоянд, ки ба вазни қиёсии соҳа 41,93%-и ҳаҷми умуми маблағҳо баробар аст.

Ба соҳаи маориф 130 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи умумии 48 996 ҳаз. доллари ИМА ҷудо карда шудааст. Маблағҳои асосии ҷудошуда аз ҳисоби грантҳо ва қарзҳои имтиёзнокӣ дарозмуддати мамлакатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ рӯст меояд, ки ба вазни қиёсии соҳа 4,8%-и ҳаҷми умумии маблағҳо баробар аст.

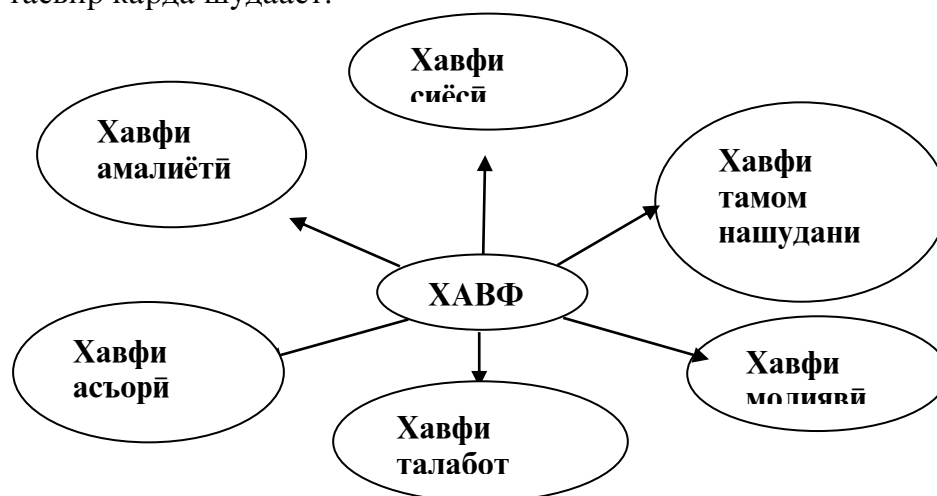
Дар соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз ҷониби давлат 97 лоиҳаи афзалиятнокӣ сармоягузорӣ ба маблағи умумии 30280 ҳаз. доллари ИМА барои сохтмон ва таҷдиди беморхонаҳои умумӣ ҷудо карда шудааст. Маблағҳои асосии ҷудошуда аз ҳисоби грантҳо ва қарзҳои имтиёзнокӣ дарозмуддати мамлакатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ рӯст меояд, ки ба вазни қиёсии соҳа 2,98%-и ҳаҷми умумии маблағҳо баробар аст.

Бо вучуди ин, дар баҳши мултисектор ва дигар бахшҳо дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 143 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи умумии 66 миллиону 517 ҳаз. доллари ИМА пешниҳод карда шуд. Маблағҳои асосии ҷудошуда аз ҳисоби грантҳо ва қарзҳои имтиёзнокӣ дарозмуддати мамлакатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ рӯст меояд, ки ба вазни қиёсии соҳа 6,52%-и ҳаҷми умумии маблағҳо баробар аст.

Ҳамин тариқ, омӯзиши лоиҳаҳои сармоягузори мавҷуда нишон медиҳад, ки сарфи назар аз афзоиши ҳаҷми лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорӣ ғайриқаноатбахш мебошанд. Чунки, таҳқиқот нишон медиҳад, зиёда аз 85%-и ҳаҷми маблағи умумии Барномаи сармоягузори давлатӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногун маблағгузорӣ шудаанд.

Ба ақидаи Е.Н. Овчинникова: «Фаъолиятҳои марбут ба таҳия, маблағгузорӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои иштирокчиёни он ҳамеша бо хатарҳо ҳамроҳ мешаванд. Чунин хусусият бо як қатор омилҳо алоқаманд аст. Пеш аз ҳама, ин муҳлатҳои дарози лоиҳа мебошанд: баъзе лоиҳаҳо метавонанд даҳсолаҳо давом кунанд» [6, с. 216]. Хавфҳо, инчунин, метавонанд аз ҷониби шумораи зиёди иштирокчиёни лоиҳа ба вучуд оянд: дар раванди таҳия ва татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ, бевосита, ғайр аз сармоягузорон, тарроҳон, қарздиҳандагон, таъминкунандагон, мизоҷон, пудратчиён ва шахсони дигар иштирок мекунанд. Характери мураккаби лоиҳаҳо, ки дар натиҷаи омезиши шаклҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ ба вучуд омадаанд, инчунин байналмилалӣ онҳо низ, ба хавфҳои сармоягузорӣ таъсири бевосита мерасонанд.

Ба ақидаи мо, маблағгузорӣ нашудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бо гурӯҳи хавфҳо алоқаманд мебошад, ки дар мисоли расми 3 тасвир карда шудааст.



Расми 3. Гурӯҳи хавфҳо барои маблағгузорӣ ба Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ
 Сарчашма: Аз тарафи муаллифон тартиб дода шудааст.

Хавфи сиёсӣ тағйироти қонунҳо ё дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию ифода мекунад.

Хавфи амалиётӣ маънои хавфи ошкор кардани камбудии лоиҳаи тарҳрезӣшуда, пас аз ба итмом расидани муҳлати кафолати аз ҷониби пудратчии сохтмон пешниҳодшударо дорад.

Хавфи дар вақташ ба охир нарасидани сохтмон маънои иҷроиши талабот оид ба дурустии сифати лоиҳаи тарҳрезӣшударо дорад.

Хавфи асъор ин танзими асъорӣ-қарзӣ ва шароити бозорӣ аст, ки метавонад қобилияти табиқи асъори миллиро маҳдуд кунад.

Хавфи молиявӣ эътимоднокии сарчашмаҳои маблағгузорию барои амалишавии лоиҳа ҷалбшударо дар бар мегирад.

Хавфи талабот маънои хатари дар ҳаҷми пешбинишуда мавҷуд набудани талабот ба хидматҳо/маҳсулоти истеҳсолшуда мебошад.

Ба ғайр аз гурӯҳи хатарҳои дар боло зикршуда, мушкилоти асосии ҷалби захираҳои молиявӣ ба Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ инҳоянд: набудани заминаи кофии гарав, мавҷудияти қарзҳои батаъхиргузошташуда дар назди буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ, арзиши гарон ва ба муҳлати дароз ҳуччатқунонии сметаи лоиҳавӣ.

Роҳҳои асосии ҳалли ин мушкилот таъсиси фондҳои қарзии минтақавӣ ва маҳаллӣ, инчунин, рушди қарздиҳии ипотека ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, баъд аз таҳлили мақолаи илмӣ хусусиятҳои амалишавии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва гурӯҳбандии хавфҳо чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

1. Мувофиқан, мушкилоти маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорию давлатӣ яке аз проблемаҳои мубрам ба шумор меравад, ки имрӯз бисёре аз корхонаҳои ватанӣ барои ҳалли он талош мекунад. Азбаски давлат имкони маблағгузорию аз ҳисоби буҷетро надорад, аз ин рӯ, зарурати ҷустуҷӯи сарчашмаҳои беруна ба миён меояд, ки барои татбиқи ғояҳои гуногуни тичоратӣ, аз навсозии фондҳои истеҳсолӣ ва сар карда, то диверсификатсияи истеҳсолот хариди техникаи ҳозиразамон, дар истеҳсолот ҷорӣ намудани инноватсия равона карда шаванд.

2. Зарур аст, ки захираҳои муваққатии озоди аҳолий, ташкилотҳои тичоратии дохилӣ ва байналмилалӣ, ки тартиби қарздиҳии лоиҳаҳо, аз ҷумла қарзҳои имтиёзноро пешбинӣ мекунад, ҷалб карда шаванд, вале дар айни замон яке аз шаклҳои самарабахши маблағгузорӣ ин Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ мебошад.

3. Таҳлили тамоюлҳои фаъолияти сармоягузорӣ ва сарчашмаҳои маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорию воқеӣ нишон дод, ки сарфи назар аз мавҷудияти тағйироти муайяни мусбӣ дар ин самт, назди корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷалби сармоягузорию ба истеҳсолот, таъмини такрористеҳсоли васеи фондҳои асосӣ, инчунин, зиёд кардани самараи иқтисодии мавҷудаи истеҳсолии бахши саноат мушкилоти калон вучуд дорад.

4. Бояд тазаққур дод, ки рушди сарчашмаҳои маблағгузорию қарздиҳӣ ва маблағгузорию лоиҳаҳо дар кишвари мо аз он сабаб ба мақсад мувофиқ шуда истодааст, ки шумораи бештари корхонаҳо ба қарзҳои дарозмуддати гуногуни идеяҳои тичоратӣ, лоиҳаҳо эҳтиёҷ доранд ва дар назар аст, ки захираҳои қарзӣ на ба хариди воситаҳои гардон, балки ба маблағгузорию барномаҳои рушди стратегӣ, ҳангоми боздеҳии захираҳои гузошташуда дар давраи муайян ва нисбатан аз ҳисоби даромади амалишавии лоиҳаҳои тичоратии ташаккулёфта, равона мегарданд.

5. Барои татбиқи самаранок ва шаффофияти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мо пешниҳод менамоем, ки зарурати таъсиси портали алоҳидаи интернетӣ барои тавсифи пурраи ҳар як лоиҳаи

сармоягузори пешниҳодшуда ба роҳ монда шавад. Ҳар як лоиҳаи сармоягузорӣ бояд дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ вобаста ба ҳадафҳои стратегии аз ҷониби Ҳукумат ба миён гузошташуда амалӣ шуда, инчунин, ба ҳамвор кардани кутббандии фазои минтақаҳо мусоидат намояд.

6. Баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар асоси методологияи таҳлили дар ин мақола пешниҳодшуда ва татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҳамаи лоиҳаҳои сармоягузори барои татбиқ пешниҳодшударо ба ҳафт гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст, ки аксари онҳо ба рушди гидроэнергетика (139 лоиҳаи сармоягузорӣ), маориф (130 лоиҳаи сармоягузорӣ), нақлиёт (167 лоиҳаи сармоягузорӣ), тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли (97 лоиҳаи сармоягузорӣ), кишоварзӣ, обёрӣ ва обтаъминкунӣ (219 лоиҳаи сармоягузорӣ), обтаъминкунӣ ва канализатсия (315 лоиҳаи сармоягузорӣ) ва дар соҳаи мултисектор ва дигар бахшҳо (143 лоиҳаи сармоягузорӣ) нигаронида шудаанд. Дар мақола зикр мегардад, ки соҳаи энергетика ҷолибтарин ва самараноктарин соҳа дар сармоягузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад, зеро Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди захираҳои гидроэнергетикӣ мебошад. Истеҳсоли неруи барқ тавассути таҳияи лоиҳаҳои дарозмуддати сармоягузорӣ асосан дар вилояти Хатлон амалӣ карда мешавад, зеро ин минтақа дорои захираҳои нисбатан зарурӣ дар ин бахш мебошад, ки барои сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ як самти афзалиятноки сармоягузорӣ мебошад.

Адабиёт

1. Алеева А.С. Понятие инвестиционных проектов, их виды / А.С. Алеева // Междунар. науч.-практ. конф. «Общество-наука-инновации» от 9 мая 2020 г., г. Омск: в 2 ч. – Уфа, 2020. – Ч. 1. – С. 91-93.
2. Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ барои солҳои 2016-2020 // Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2015, №772 тасдиқ шудааст. – 148 с.
3. Драганов А.С. Сущность, классификация и основные этапы бизнес планирования инвестиционных проектов/ А.С. Драганов // Скиф. – 2019. – №11 (39). – С. 616-620.
4. Жизненный цикл транспортабельных атомных энергетических установок и отдельные вопросы его правового и институционального обеспечения. Международный проект ИНПРО. Задача «Правовое и институциональное обеспечение атомной энергетики на основе транспортабельных атомных энергетических установок» Вып. 3//Исследовательский проект ИНПРО, РНЦ «ОКБ Курчатовский институт», 2009. – 87 с.
5. Обидов Ф.Ф. Анализ состояния инвестиционных проектов Хатлонской области: новые реалии и перспективы/ Ф.Ф. Обидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. - №10. - Часть 2. - С.203-209.
6. Овчинникова Е.Н. Организация и финансирование инвестиций: учебное пособие / Е. Н. Овчинникова. - Челябинск: Изд-во Челябинского гос. ун-та, 2016. - 216 с.
7. Саидмуродов Л.Х. Возможности и направления превентивных мер экономической политики в условиях трансформации / Л.Х. Саидмуродов // В сборнике: Выход постсоветского пространства из системной кризисной цикличности: формирование эволюционной модели экономического развития и расширения ЕАЭС. Материалы международной научно-практической конференции. 2015. С. 13-21. EDN: UGYKPT
8. Саидмуродов Л.Х. Возможности и направления углубления регионального анализа в контексте человеческого развития / Л.Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/8 (125). С. 115-124.
9. Саидмуродов Л. Внешнеэкономические интересы малой открытой экономики Республики Таджикистан / Л. Саидмуродов // Общество и экономика. 2005. № 5. С. 125-138.
10. Солеҳзода А.А. Равишҳои назариявӣ методологӣ оид ба сармоя ва сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ /А.А.Солехзода, М.Ю.Наимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2020. -№9. - С. – 151-157

11. Солеҳзода А.А. Формирование и развитие рыночной инфраструктуры региона: теоретические аспекты / А.А.Солеҳзода, М.Н. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2015. - №2/5(172). - С.35-40.

12. Юсупова Г.А. Инвестиционные процессы: вопросы теории и методологии/ Г.А. Юсупова, Г.И. Каримова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Научный журнал. Серия гуманитарных и экономических наук. - Бохтар, 2020. - Том 2. - 1/4 (80). – С. 234-238.

13. Яновский А. Как финансировать проекты по коммерциализации технологий. Проект EuropeAid «Наука и коммерциализация технологий», 2006 г. – 47 с.

УДК: 336.71

ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ДАР ТАШАККУЛИ ЗАХИРАҶОИ БОНКӢ

Шариф Раҳимзода – д.и.и., профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: shama100@msn.com. Тел.: (+992) 901-06-66-52;

Шарифзода Нурулло Шариф – ассистенти кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: Sharifzoda.nurullo@mail.ru. Тел.: (+992) 988-71-76-76;

Дар мақолаи мазкур муаллифон таҷрибаи кишварҳои наздик ва дури хориҷиро оид ба ташаккули захираҳои бонкӣ баррасӣ намудаанд.

Муаллифон нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ, ҳиссаи пасандозҳои ҷалбишуда нисбат ба сармоя дар низоми бонкии кишварҳои ИДМ, гуногунии фаъолияти сугуртаи пасандозҳо дар баъзе кишварҳои ҷаҳон ва захираҳои пулии аҳолии Тоҷикистонро таҳлил намудаанд.

Усулҳои фоизӣ ва гайрифоизӣ барои ташаккули захираҳои бонкӣ пешниҳод шудааст, ки тақрибан дар тамоми кишварҳои рушдкарда ва рӯ ба тараққӣ истифода мешаванд.

Дар ҳулоса пешниҳод шудааст, ки таҷрибаи кишварҳои пешрафта барои рушди захираҳои бонкӣ дар шароити муосир истифода шавад.

Калидвожаҳо: бонк, захираҳои бонкӣ, усулҳо, фоиз, пасандоз, сармоя, иқтисодии пулӣ, захираҳои аҳоли, модел.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В ФОРМИРОВАНИИ БАНКОВСКИХ РЕСУРСОВ

Шариф Раҳимзода – д.э.н., профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 901-06-66-52. E-mail: shama100@msn.com

Шарифзода Нурулло Шариф - ассистент кафедры финансов и страхования, Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 988-71-76-76. E-mail: Sharifzoda.nurullo@mail.ru

В данной статье авторами рассматривается опыт зарубежных и дальних зарубежных стран о формирование банковских ресурсов.

Авторами проанализирована финансовые показатели банковской системы, доля привлеченных депозитов по отношению к капиталу в банковской системе стран СНГ, разнообразие деятельности по страхованию вкладов в некоторых странах мира и денежные резервы емкость населения Таджикистана.

Предлагается методика процентные и не процентные ставки для формирование банковских резервов, которые используются практически во всех развитых и не развитых странах.

В заключение предлагается использовать опыт развитых стран для развитие банковских ресурсов в современных условиях.

Ключевые слова: банк, банковские ресурсы, методы, процент, сбережения, капитал, денежная емкость, ресурсы населения, модель.

USE OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE FORMATION OF BANKING RESOURCES

Sharif Rahimzoda – doctor of economics, professor of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nahimova 64-14. E-mail: E-mail: shama100@msn.com/ Тел.: (+992) 901-06-66-52;

Sharifzoda Nurullo Sharif - Tajik National University, assistant of Department of Finance and Insurance. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: Sharifzoda.nurullo@mail.ru. Тел.: (+992) 988-71-76-76;

In this article, the authors consider the experience of foreign and distant foreign countries on the formation of banking resources.

The authors analyzed the financial indicators of the banking system, the share of attracted deposits in relation to capital in the banking system of the CIS countries, the diversity of deposit insurance activities in some countries of the world and the cash reserves of the population of Tajikistan.

The method of interest and non-interest rates for the formation of bank reserves is proposed, which are used in almost all developed and non-developed countries.

In conclusion, it is proposed to use the experience of developed countries for the development of banking resources in crisis conditions.

Key words: bank, banking resources, methods, interest, savings, capital, money capacity, population resources, model.

Дар сохтори низоми иқтисодӣ мавқеи бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии хурд хело зиёд аст. Зеро бонк ҳамчун сармоягузор ба корхонаҳо қарз ва дигар хизматрасониҳои бонкиро пешниҳод намуда, бо ин роҳ ба рушди ғаёлияти онҳо таъсир мерасонанд. Аммо дар бештари ҳолатҳо мушоҳида карда мешавад, ки бонкҳо маблағҳои гарони озод надоранд. Барои ҳалли ин мушкилот ба бонкҳо захираҳои молиявӣ лозим аст.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ усулҳои гуногуни муайянсозӣ ва ташаккулдиҳии захираҳои бонкӣ пешниҳод гардидааст. Ҳаҷми захираҳои бонкӣ бо роҳи усулҳои гуногун (нархӣ, ғайринархӣ ва монанди инҳо) ҳисоб ва истифода карда мешаванд. Самаранокии истифодаи захираҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар низоми бонкии тамоми кишварҳо мебошад [23, с. 130]. Алалхусус, дар шароити душвори иқтисоди миллӣ, талабот ба қарзҳои дарозмуддат зиёд мегардад. Яке аз муаммоҳои асосӣ ин маҳдудияти захираҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар шароити имрӯза пайдо намудани сарчашмаҳои нави захираҳои молиявӣ муҳим мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки омилҳои асосии таъсиррасонанда ба вазъи захираҳои бонкӣ ин нодуруст гурӯҳбандӣ ва идора намудани захираҳои бонкӣ мебошад. Дар шароити имрӯза яке аз омилҳои асосии таъсиррасон ба ҳолати молиявии бонкҳо ин тартиби ташкили захираҳо мебошад. Баҳри муайян намудани сохтори ташкилии захираҳои бонкӣ ва тақмили раванди ташаккули ин захираҳо омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешсаф лозим аст. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар Федератсияи Россия [4, с.22] ва Ҷумҳурии Украина [8, с.4] захираҳои бонкиро ба “захираҳои худӣ, ҷалбкардашуда ва қарзӣ” ҷудо намудаанд. Дар Ҷумҳурии Узбекистон бошад [12] захираҳои бонкҳои тичоратиро ба “захираҳои худӣ, ҷалбгардида ва дигар захираҳо” гурӯҳбандӣ менамоянд. Аммо дар Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон [17, с.1] захираҳои бонкиро ба 2 гурӯҳ (худӣ ва ҷалбкардашуда) ҷудо менамоянд.

Инчунин, дар ИМА ва Ҷумҳурии Федеративии Олмон захираҳои бонкиро ба ду қисми муттаҳидгардида “худӣ (сармоя, фондҳо ва захираҳо) ва ҷалбкардашуда (пасандозҳои гуногун ва қарзҳо)” [22], [13] ҷудо менамоянд. Гуфтан мумкин аст, ки аз рӯи сохтори ташкилӣ дар ҳамаи давлатҳо захираҳои бонкӣ якранг гурӯҳбандӣ

карда шудаанд. Бояд зикр намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ захираҳои бонкиро ба “захираҳои худӣ, ҷалбкардашуда ва қарзӣ” [21] чудо намудаанд. Хамин тавр, аз омӯзиши сохтори захираҳои бонкӣ маълум гардид, ки захираҳои бонкӣ дар тамоми мамлакатҳо дар маҷмӯъ аз ҳисоби захираҳои худӣ ва ҷалбгардида сарчашма мегиранд. Вале, сохтори зерқисми захираҳои бонкӣ ба таври муфассал нишон дода нашудааст, зеро он ҳамчун сирри бонкӣ ҳисобида шуда, аз дурнамои бонкҳо вобаста аст.

Яке аз омилҳои таъсиррасонандаи дигар ба ташаккули захираҳои бонкӣ ин сатҳи ками маблағҳои озод мебошад [24, с. 122]. Баҳри дарёфти натиҷаи беҳтарин таҳлили ҳаҷми захираҳои бонкӣ хело муҳим ва саривақтӣ мебошад. Бинобар ин, ба мо зарур аст, ки андозаи дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи низоми бонкии давлатҳоро бо роҳи муқоиса нисбати солҳои гузашта мавриди таҳлил қарор диҳем. Нишондиҳандаҳои мазкури низоми бонкӣ дар ҳар як кишвари алоҳида яке аз омилҳои асосии рушддиҳандаи иқтисодиёт мебошад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ (млрд. доллари ИМА)

Давлатҳо	Нишондиҳандаҳо	дар интиҳои сол				2020/17 (бо %)
		2017	2018	2019	2020	
Россия	Дороиҳо	1 479,0	1 354,3	1 434,4	1 405,6	-4,9
	Уҳдадориҳо	1 315,8	1 207,9	1 279,4	1 261,0	-4,1
	Сармоя	163,2	146,4	155,0	144,6	-11,4
Украина	Дороиҳо	47,2	46,7	58,5	61,5	30,3
	Уҳдадориҳо	40,9	41,4	50,3	54,1	32,2
	Сармоя	6,3	5,3	8,2	7,4	17,4
Қазоқистон	Дороиҳо	42,5	44,4	40,2	51,0	20
	Уҳдадориҳо	36,2	37,0	31,7	39,3	8,5
	Сармоя	6,3	7,4	8,5	11,7	85,7
Узбекистон	Дороиҳо	20,1	25,0	30,8	32,4	61,2
	Уҳдадориҳо	17,7	21,9	27,2	26,9	51,9
	Сармоя	2,4	3,1	3,6	5,5	129,1
Қирғизистон	Дороиҳо	2,8	3,1	3,5	3,4	21,4
	Уҳдадориҳо	2,4	2,6	2,9	2,9	20,8
	Сармоя	0,4	0,5	0,6	0,5	25
Тоҷикистон	Дороиҳо	2,3	2,2	2,2	2,3	0
	Уҳдадориҳо	1,7	1,6	1,6	1,7	0
	Сармоя	0,6	0,6	0,6	0,6	0

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар заминаи http://www.cbr.ru/collection/collection/file/31927/razv_bs_20_12.pdf (санаи мурочиат 12.01.2022), http://www.cbr.ru/collection/collection/file/14236/razv_bs_18.pdf (санаи мурочиат 12.01.2022), <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/2017-12/> (санаи мурочиат 11.01.2022), <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/2018-12/> (санаи мурочиат 11.01.2022), <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/2019-12/> (санаи мурочиат 11.01.2022), <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/2020-12/> (санаи мурочиат 12.01.2022), Национальный банк Республики Казахстан “Консолидированная финансовая отчетность” за год, закончившийся 31 декабря 2018 года, - с.19-20. <https://nationalbank.kz/ru/news/godovoy-otchet-nbk> (санаи мурочиат (12.01.2022)), Национальный банк Республики Казахстан “Консолидированная финансовая отчетность” за год, закончившийся 31 декабря 2020 года, - с.20-21. <https://nationalbank.kz/ru/news/godovoy-otchet-nbk> (санаи мурочиат (12.01.2022)). https://cbu.uz/upload/medialibrary/17a/Statisticheskiy-byulleten-TSentralnogo-banka_2018-god-.pdf с.44-46,62-64., (санаи мурочиат 12.01.2022), https://cbu.uz/upload/medialibrary/73c/Statisticheskiy-byulleten-TSentralnogo-banka_-2020-god.pdf с.51-52, 61-62., (санаи мурочиат 12.01.2022), <https://www.nbr.kg/index1.jsp?item=1484&lang=RUS> (санаи мурочиат: 11.01.2022), https://www.nbt.tj/upload/iblock/87c/december_2018-2.pdf, с.77-78 (санаи мурочиат 12.01.2022), https://www.nbt.tj/upload/iblock/915/2019_12.pdf, с.84-85 (санаи мурочиат 12.01.2022), https://www.nbt.tj/upload/iblock/8cf/27.04.2021%20bull_2020.pdf, с.83-84 (санаи мурочиат 12.01.2022).

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 бармеояд, ки нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ (дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармоя) дар ҳамаи давлатҳо вобаста аз моделҳои истифодабарандаи онҳо ба таври маъмулӣ хусусияти зиёдшавӣ ва ё камшавӣ доранд. Қайд намудан ба маврид аст, ки андозаи дороиҳои низоми бонкӣ дар

Украина дар соли 2020 ба 61,5 млрд доллари ИМА баробар гардидааст, ки аз он 54,1 млрд доллари ИМА ва (€) 88%-и он ба ухдадорихои чалбнамудаи низоми бонкӣ рост меояд. Андозаи дороихо 30,3%, ухдадорихо 32,2% ва сармоияи низоми бонкии Украина дар давраи таҳлилшаванда 17,4% афзоиш ёфтааст. Инчунин, дар давраи таҳлилшаванда ҳаҷми дороихои низоми бонкии Қазоқистон 20%, Узбекистон 61,2% ва Қирғизистон 21,4% афзоиш ёфтааст.

Ҳамзамон, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки андозаи сармоя ва ухдадорихои низоми бонкӣ дар давлатҳои Украина, Қазоқистон, Қирғизистон ва Узбекистон дар сатҳҳои гуногун (аз 8,5% то 129,1%) рушд намудаанд. Ташаккулёбии ҳаҷми ин нишондиҳандаҳо боиси он мегардад, ки фаъолияти бонкҳо васеъ ва самаранокии рушди иқтисодиёт таъмин гардад. Ҳангоме ки сатҳи даромаднокии бонк хуб арзёбӣ мегардад, таваччуҳи зиёди мизочонро ба худ чалб месозад ва мизочон кӯшиш менамоянд, ки бештари амалиётҳои молиявии худро бо бонкҳо дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ гузаронанд, ки дар натиҷа боиси афзоиши дучанди ҳаҷми захираҳои бонкӣ мегарданд ва аз ин ҳисоб рушди иқтисодиро соҳиб гаштан хело осон хоҳад буд.

Инчунин, ҳаҷми дороихои низоми бонкии Федератсияи Россия дар соли 2020 ба 1 405,6 млрд доллари ИМА баробар гардидааст, ки нисбати соли 2017 ба андозаи 73,4 млрд доллари ИМА ва (€) 4,9% кам гардидааст. Ҳамзамон, андозаи ухдадорихо (4,1%) ва сармоя (11,4%) – и низоми бонкӣ дар давраи таҳлилшаванда кам гардидааст. Нишондиҳандаҳои мазкур дар солҳои 2018-2020 бинобар сабаби омилҳои таъсиррасон, махсусан “таҳримҳои иқтисодии баъзе аз давлатҳои Аврупо нисбат ба Федератсияи Россия” [16] ва “афзоиши бемории COVID-19” [2] боиси паст гардидани меъёрҳои фоида, кам гардидани имтиёзҳои қарзӣ нисбат ба соҳибкорон, кам гардидани интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ ва сармоягузориҳо, ҳамзамон заиф гардидани хизматрасониҳои интернетӣ, ки дар маҷмӯъ боиси кам гардидани даромаднокии бонкӣ гардида, таъсири худро ба афзоиши захираҳои бонкӣ расонидааст. Гуфтан мумкин аст, ки чунин таъсиррасонӣ нисбат ба Федератсияи Россия боиси рушд наёфтани вазъи иқтисодӣ гардидааст. Ин ҳолат таъсири манфии худро ба мамлакатҳое, ки бо Федератсияи Россия дар муносибатҳои дипломатии зич қарор доранд, расонидааст.

Гуфтан ба маврид аст, ки омилҳои дар боло зикргардида ба вазъи иқтисодии мамлақати мо низ, махсусан ба захираҳои бонкӣ таъсир расонидаанд. Андозаи дороихои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 2,3 млрд доллари ИМА-ро ташкил дода буд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2020 бетағйир боқӣ мондааст. Вале, бо асъори миллии бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба 20932 млн сомонӣ ва дар соли 2020 бошад, ба 26307,38 млн сомонӣ расидааст. Яъне, андозаи дороихои низоми бонкӣ дар давраи таҳлилшаванда бо асъори миллии афзоиш ёфтааст. Чунин вазъ аз он шаҳодат медиҳад, ки қурби расмии доллари ИМА нисбат ба сомонӣ тайи солҳои 2017-2020 баланд гардидааст ва ин боиси ташаккул наёфтани захираҳои бонкӣ бо асъори хориҷӣ гардидааст.

Аз ин рӯ, Ҳукумати мамлакат ва Бонки миллии Тоҷикистонро зарур аст, ки аввал сатҳи қурби пули миллиро устувор нигоҳ дошта ва баъдан иқтисодии мубодилавии онро дар давлатҳои ба мо наздик ба роҳ монанд. Дар баробари ин, барои мустаҳкам нигоҳ доштани сатҳи қурби пули миллии нисбати асъорҳои серталаби хориҷӣ моро зарур аст, ки дар мамлакат шумораи ҷойҳои нави корӣ бо музди меҳнати миёнаро ташкил намуда, сифати хизматрасониҳо ва андозаи содиротро ба мамлакатҳои дигар афзун намоем. Баҳри расидан ба ин ҳадафҳо, яке аз масъалаҳои муҳимтарин омода намудани стратегияи мукамал (Стратегияи дарозмуддати ташаккули захираҳои бонкӣ), ки фарогири меъёри таваррум, фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ, фискалӣ, суботи молиявӣ, сиёсати пасандозгузорӣ, инноватсионӣ ва сармоягузорӣ мебошад. Зеро, дар шароити имрӯза дар бонкҳо назар ба ҳаҷми сармоияи худӣ ҳаҷми захираҳои чалбгардида бештар аст, чунки сармоияи худии бонкҳо танҳо як қисми ками иқтисодиётро бо

пул таъмин карда метавонад, ки ин барои иқтисодиёти мамлакат қаноаткунанда нест.

Аз ин рӯ, барои боз ҳам васеътар муайян намудани мушкилот дар самти ташаккули захираҳои молиявии бонкҳо ва ҳалли онҳо дар солҳои минбаъда зарур аст, ки аз таҷрибаи дигар давлатҳо истифода намоем (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Ҳиссаи пасандозҳои ҷалбгардида нисбат ба сармоя дар низоми бонкии давлатҳои ИДМ (млрд доллари ИМА)

Давлатҳо	Нишондиҳандаҳо	дар интиҳои сол				2020/17 (бо %)
		2017	2018	2019	2020	
Русия	Пасандозҳо	855,6	775,2	924,0	886,3	3,6
	Сармоя	163,2	146,4	155,0	144,6	-11,4
	Таносуби пасандозҳо нисбат ба сармояи бонкӣ, бо %	424,3	429,5	496,1	512,9	20,9
Украина	Пасандозҳо	30,2	32,5	42,1	46,2	53,0
	Сармоя	6,3	5,3	8,2	7,4	17,4
	Таносуби пасандозҳо нисбат ба сармояи бонкӣ, бо %	379,4	513,2	413,4	524,3	38,2
Қазоқистон	Пасандозҳо	24,7	22,8	24,4	25,9	4,9
	Сармоя	6,3	7,4	8,5	11,7	85,7
	Таносуби пасандозҳо нисбат ба сармояи бонкӣ, бо %	292,1	208,1	187,1	121,4	-58,4
Ўзбекистон	Пасандозҳо	13,7	19,8	22,6	26,4	92,7
	Сармоя	2,4	3,1	3,6	5,5	129,1
	Таносуби пасандозҳо нисбат ба сармояи бонкӣ, бо %	470,8	538,7	527,8	380	-19,3
Қирғизистон	Пасандозҳо	1,8	1,9	2,2	2,2	22,2
	Сармоя	0,4	0,5	0,6	0,5	25
	Таносуби пасандозҳо нисбат ба сармояи бонкӣ, бо %	350	280	266,7	340	-2,9
Тоҷикистон	Пасандозҳо	1,1	1,0	1,0	1,0	-9,1
	Сармоя	0,6	0,6	0,6	0,6	0
	Таносуби пасандозҳо нисбат ба сармояи бонкӣ, бо %	83,3	66,6	66,6	66,6	-20

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар заминаи http://www.cbr.ru/collection/collection/file/14236/razv_bs_18.pdf (санаи мурочиат 12.01.2022), http://www.cbr.ru/collection/collection/file/31927/razv_bs_20_12.pdf (санаи мурочиат 12.01.2022), <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/2017-12/> (санаи мурочиат 11.01.2022), <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/2018-12/> (санаи мурочиат 11.01.2022), <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/2019-12/> (санаи мурочиат 11.01.2022), <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/2020-12/> (санаи мурочиат 12.01.2022), Национальный банк Республики Казахстан “Консолидированная финансовая отчетность” за год, закончившийся 31 декабря 2018 года, - с.19-20. <https://nationalbank.kz/ru/news/godovoy-otchet-nbk> (санаи мурочиат (12.01.2022)), Национальный банк Республики Казахстан “Консолидированная финансовая отчетность” за год, закончившийся 31 декабря 2020 года, - с.20-21. <https://nationalbank.kz/ru/news/godovoy-otchet-nbk> (санаи мурочиат (12.01.2022)), <https://nationalbank.kz/ru/depositpopulation/vklady-naseleniya-v-bankah-kazahstana> (санаи мурочиат 14.01.2022), https://cbu.uz/upload/medialibrary/17a/Statisticheskij-byulleten-TSentralnogo-banka_2018-god-.pdf с.44-100 (санаи мурочиат 12.01.2022), https://cbu.uz/upload/medialibrary/73c/Statisticheskij-byulleten-TSentralnogo-banka_-2020-god.pdf с.51-81, (санаи мурочиат 12.01.2022), <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=1484&lang=RUS> (санаи мурочиат: 11.01.2022), <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=124&lang=RUS> (санаи мурочиат 14.01.2022), https://www.nbt.tj/upload/iblock/87c/december_2018-2.pdf, с.25-78, (санаи мурочиат 12.01.2022), https://www.nbt.tj/upload/iblock/915/2019_12.pdf, с.26-85 (санаи мурочиат 12.01.2022), https://www.nbt.tj/upload/iblock/8cf/27.04.2021%20bull_2020.pdf, с.31-84 (санаи мурочиат 12.01.2022).

Аз маълумотҳои ҷадвали 2 бармеояд, ки дар давраи таҳлилшаванда таносуби пасандозҳои ҷалбгардида нисбат ба сармоя дар низоми бонкии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил тағйироти зиёде ба вуҷуд омадааст. Агар мо ба маълумотҳои 4 соли охир (солҳои 2017-2020) назар намоем, мебинем, ки пасандозҳои ҷалбнамудаи низоми бонкии Федератсияи Россия ба андозаи 3,6%, Ҷумҳуриҳои Украина 53%, Қазоқистон 4,9%, Ўзбекистон 92,7%, Қирғизистон 22,2% зиёд

гардидаанд. Вале ин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 9,1% кам гардидааст.

Ҳамзамон, таносуби пасандозҳои ҷалбгардида нисбат ба сармоя дар сохтори низоми бонкии Федератсияи Россия дар давраи таҳлили аз 424,3% то 512,9% ва дар Ҷумҳурии Украина бошад, аз 379,4% то 524,3% афзоиш ёфтааст. Ин таносуб дар Ҷумҳуриҳои Қазоқистон 58,4%, Узбекистон 19,3%, Қирғизистон 2,9% ва Тоҷикистон 20% коҳиш ёфтааст. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки фаъолияти низоми бонкҳои Федератсияи Россия ва Украина самаранок мебошанд. Аммо, ин нишондиҳанда дар Ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Тоҷикистон, Узбекистон ва Қирғизистон инкишоф наёфтааст. Зеро таҳримҳои сиёсӣ, ки нисбат ба Федератсияи Россия аз ҷониби давлатҳои Аврупо пешбинӣ гардида буданд, афзоиши бемории COVID-19 таъсири худро натавонанд ба давлатҳои зикргардида, балки ба тамоми давлатҳои дигар гузоштаанд. Бинобар ин, амалиёти пасандозии бонкҳо бояд боз ҳам густариш дода шавад ва омилҳои ба он таъсиррасон пурра мавриди омӯзиш қарор гиранд.

Ин тадбирҳо бояд аз ҷониби ҳар як бонк таҳия, тасдиқ ва дар амал татбиқ карда шавад. Сиёсати пасандозии бонкҳои тичоратӣ бояд дар асоси санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии амалкунанда таҳия карда шавад ва ҳангоми қабули қарорҳо бояд бонкҳои меъёри хавфҳои ногаҳонӣ ва бавучудомадаро ба назар гиранд. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки баҳри ташаккули захираҳои бонкӣ таваҷҷуҳ ба ҷалби пасандозҳо ва амонатҳо, роҳи усулҳои гуногун, ки бонкҳои давлатҳои рушдкарда (Федератсияи Россия, Украина) истифода мебаранд, мавриди истифода қарор диҳем.

Дар ҷараёни таҳқиқот маълум гардид, ки усулҳои гуногуни таҳияи омӯзиши сиёсати пасандозӣ дар давлатҳои истифода бурда мешаванд ва вазъи молиявии бонк аз дараҷаи таҳияи ин сиёсат вобастагӣ дорад. Дар Россия бошад, барои ташаккул додани захираҳои молиявии бонкӣ, ҷӣ тавре ки Л.Е. Зернова қайд менамояд, бонкҳо аз “усулҳои нархӣ ва ғайринархӣ истифода мебаранд. Ҳамзамон, усулҳои пешниҳодшударо аз нигоҳи стратегӣ ба усулҳои пешсаф, рақобатнок, махсус ва одӣ ҷудо намудаанд” [7, с.10]. Инчунин, аз нигоҳи Т.Ю. Серебрякова усулҳои зерини ташаккули пасандозҳо: “таҳлил, моделсозӣ ва монанди инҳо” истифода мешаванд [15, с.88].

Гузашта аз ин, А.А. Полянская ва В.И. Марчук ба он ақидаанд, ки сиёсати пасандозии бонк бояд фарогири чунин самтҳо бошад [11, с.11-12]:

- ❖ таҳияи стратегияи фаъолияти бонк оид ба ҷалби пасандозҳо;
- ❖ татбиқи барномаҳои мушаххас дар самти коркарди маҳсулоти нави бонкӣ;
- ❖ татбиқи стратегияи таҳияшуда ва назорати муқаммалӣ он;
- ❖ назорати фаъолияти бонк оид ба ҷалби пасандозҳои аҳоли.

Аз ин гуфтаҳо, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки бонкҳои Федератсияи Россия ҷиҳати ҷалби пасандозҳо аз усулҳои нархӣ ва ғайринархӣ, моделсозӣ, ҳамзамон ба стратегияи таҳияшуда оид ба ҷалби пасандозҳо диққати махсус медиҳанд, ки ин роҳи усулҳо боиси афзоиши бештари ҳаҷми захираҳои бонкӣ гардидаанд. Истифодаи чунин роҳи усулҳо сабаб гаштааст, ки аҳоли ба низоми бонкӣ боварии бештар доранд. Дар баробари ин олимони украинӣ барои зиёд кардани захираҳои бонкӣ усулҳои гуногуни идоракунӣ ва самаранокӣ онро пешниҳод намудаанд. Махсусан А.П. Бондарь ва Е.А. Ковбасюк қайд менамоянд, ки “дар доираи татбиқи сиёсати пасандозӣ бонкҳо усулҳои гуногуни идоракунӣ захираҳои ҷалбшударо истифода мебаранд, ки онҳо имкон медиҳанд сохтор, ҳаҷм ва сатҳи хароҷот аз рӯи уҳдадорҳои пасандозӣ таъмин карда шаванд” [1, с.89].

Инчунин, К.Р. Гатаева чунин мешуморад, ки “бонкҳо асосан усулҳои нархгузорию барои ҷалби пасандозҳо, ки боиси аз ҳад зиёд баҳодихии меъёри фоизҳо мегардад ва он бар зарари пардохтпазирии бонкҳо мебошад, истифода мебаранд. Вобаста ба ин, дар амалия усулҳои ғайринархгузорию ҷалби пасандозгузорию навро, ки на аз баланд бардоштани фоизи маблағҳои ҷалбшуда,

балки васеъ намудани хизматрасонӣ ба мизочон бо баланд бардоштани сифати онҳо иборатанд, васеътар истифода бурдан зарур аст” [5, с.21]. Ҳамзамон, мушоҳида кардан мумкин аст, ки бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз усулҳои нархӣ ва ғайринархӣ, ки ба ҷалби маблағҳои муваққатан озод алоқаманд аст, истифода мебаранд. Гуфтан мумкин аст, ки дар Федератсияи Россия, Ҷумҳуриҳои Украина, Қазоқистон ва Тоҷикистон аз як усули муайян, яъне усулҳои нархӣ ва ғайринархӣ истифода мебаранд.

Бояд қайд кард, ки усулҳои нархӣ (фоизӣ) ҳамчун фишанги асосии рақобат барои ҷалби маблағҳои озодаи муштариён истифода бурда мешаванд. Меъёри фоизи пасандозии пешниҳоднамудаи бонкҳо таваҷҷуҳи мизочонро ба худ ҷалб менамоянд ва бонкҳо имкон пайдо месозанд, ки захираҳои иловагиро аз худ намоянд. Вале, ҳангоми дар як сатҳ нигоҳдорӣ ё кам кардани меъёри фоизи пасандозҳо ва хизматрасониҳо таваҷҷуҳи мизочон ба бонкҳо кам ва ё нобоварӣ нисбат ба фаъолияти бонкҳо зиёдтар эҳсос карда мешаванд.

Усули ғайринархӣ (бефоиз) бошад, бо истифодаи усулҳои гуногуни ҳавасмандгардонии муштариён, ки бевосита ба тағйир додани сиёсати пасандозҳо алоқаманд нестанд, ба роҳ монда мешаванд. Асосан усулҳои ғайринархӣ корҳои таблиғотӣ, сифати хизматрасонӣ, сохтор ва зерзинаҳои он, васеъ намудани доираи маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ, таҳияи барномаҳои стратегӣ, ҷойгиршавии филиалҳои бонк дар минтақаҳои мувофиқ, тағйир додани давомнокии рӯзи корӣ ва монанди инҳоро дар бар мегиранд.

Бинобар сабаби ба таври самаранок истифода бурдани ин усулҳо, бонкҳои Россия, Украина ва Қазоқистон тавонистанд шумораи зиёди мизочонро ба худ ҷалб созанд ва маблағҳои ҷалбгардидаро барои таъмини иқтисодӣ бо пул ва ташаккули захираҳои бонкӣ истифода намоянд. Аммо, вазъи иқтисодии Тоҷикистон бинобар сабаби ба вуқӯъ омадани ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1991-1997), паст гардидани сатҳи зиндагии аҳоли, тағйирот дар сохтори низоми иқтисодӣ, бозхонди иҷозатномаҳои ташкилотҳои қарзӣ аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон (“ҶСК “Агроинвестбанк”, ҶСК “Тоҷиксодиротбанк”, ҶСП “БСТ ТИСТ Тоҷпромбанк”, ҶСК “Фононбанк”, ҶСП “Кафолатбанк”, ҶСП ТАҚХ “СМТ-Сармоя” ва ғайраҳо”) [18], инчунин ба муомилот баровардани пули миллии нав (соли 2000 (сомонӣ)) ва муаммоҳои дигари ҷойдошта, Бонки миллии Тоҷикистон натавонист усулҳои нархӣ ва ғайринархиро дар сатҳи зарурӣ истифода барад.

Яъне, роҳи усулҳои интихобнамудаи баъзе аз бонкҳои мамлакат мукамал нестанд ва маҳз барои ҳамин тамоми бонкҳоро зарур меояд, ки сиёсати пасандозии худро дуруст омода намоянд, то ин ки муфлис нагарданд. Барои таҳияи лоиҳаи сиёсати мазкур ба бонкҳо, пеш аз ҳама, зарур аст, ки ҳимояи манфиатҳои пасандозгuzоронро тариқи расонаҳо ба аҳоли пешниҳод созанд. Зеро дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳим ин таъминоти бехатарии маблағҳои пасандозгuzорон мебошад, ки бонкҳо як қисмати муайяни маблағҳои ҷалбнамударо ба Хазиनाи суғуртаи пасандозҳои шахсонӣ воқеӣ барои ҳимояи манфиатҳои мизочони худ пардохт менамояд.

Ҳадафи Хазина – ҳифзи пасандозҳои аҳоли аз хавфи муфлисшавии ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Мақсади Хазина аз ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии пасандоздорон бо роҳи пардохти ҷуброни суғурта ва таҳкими эътимоди аҳоли ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст [10]. Вобаста ба иҷрои ин амал зарур аст, ки ба таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба ташкилшавии низоми суғуртаи пасандозҳои баъзе кишварҳо назар намоем (ҷадвали 3).

Чадвали 3. - Гуногунии шакли фаъолияти суғуртаи пасандозҳо дар баъзе кишварҳои ҷаҳон

Давлат	Соли таъсисшавӣ	Шакли фаъолият	Қабулқунандагони қарор	Аъзоҳаққи ташкилотҳои қарзӣ	Аъзоҳаққи давлат
Амрико	1933	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи мустақил	0,08% дар сол аз ҳаҷми миёнаи пасандозҳо дар сол	нест, агар зарур бошад, то 3 миллиард доллар қарз медиҳад
Япония	1971	Омехта (давлатӣ ва хусусӣ)	Корпоратсияи мустақил	1/3 сармояи пардохтшуда ҷамъи 0,008% дар сол	2/3 сармояи пардохтшуда
Олмон	1976	Хусусӣ	Иттифоқҳои бонкӣ	0,03% дар сол аз маблағи пасандозҳо, бо ҳамаин маблағ саҳми иловагӣ додан мумкин аст	нест
Эстония	1998	Хусусӣ	Корпоратсияи мустақил	аъзоҳаққӣ: 50 ҳазор. крон – барои бонкҳо; мунтазам (ҳар семоҳа) – 0,1% аз маблағи ҷалбгардидаи пасандозҳо	нест
Украина	1998	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи мустақил	аъзоҳаққӣ: 1% аз сармояи оинномавии ба қайд гирифташуда, мунтазам (ҳар нимсола) – 0,25% аз ҳисоби маблағҳои боқимондаи кафолатнок	20 млн. гривна (3,7 млн долл.)
Қазоқистон	1999	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи давлатӣ	0,375% аз маҷмӯи маблағҳои ҷалбнамудаи бонк, ки кафолатнок аст, пардохти семоҳа – 0,25% аз маблағи бақияи суратҳисобҳои дахлдор	1 млрд танга (7 млн долл.)
Россия	2004	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи давлатӣ (АСП)	0,15% дар семоҳа аз маблағи бақиявии суратҳисобҳои пасандозӣ	аъзоҳаққи аввалияи ФР (3 млрд руб.)
Тоҷикистон	2004	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи давлатӣ (ХСПШВ)	аъзоҳаққӣ: 0,5% ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ бо пули миллӣ, ҳар семоҳа ба андозаи 0,1% бо пули миллӣ ва 0,3% бо асъори хориҷӣ аз рӯи бақияи миёнаи семоҳаи гузаштаи пасандозҳои шахсони воқеӣ	нест, агар зарур бошад қарз медиҳад
Индонезия	2005	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи давлатӣ	Сармояи аввалия аз 4 (\$425 млн) то 8 трлн рупияи индонезиягӣ	

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар заминаи маводҳои С.Н. Трунин., П.Г. Мартыненко. Значение системы страхования вкладов в банковской системе России. Банковские услуги. 20 (308) – 2008. С. 33-34. - URL: [Значение системы страхования вкладов в банковской системе России – тема научной статьи по экономике и бизнесу читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка \(cyberleninka.ru\)](http://www.ciberleninka.ru) (санаи муроҷиат 15.04.2022с)., моддаҳои 15, 16 ва 20 – и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ». - ш. Душанбе, 2 августи соли 2011, №758. - - URL: http://idif.tj/wp-content/uploads/2020/08/1-Zakon_RT_sughur_pasandoz_eted_tj-lzakon.pdf (санаи муроҷиат 15.04.2022с)., Сомонаи Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ (www. idif.tj).

Гуфтан ба маврид аст, ки дар солҳои 1929-1933 дар ИМА ва баъдан дар дигар давлатҳо бухрони иқтисодӣ ба вучуд омад [3]. Баҳри ҳалли бухрони иқтисодии мазкур ИМА ва дигар давлатҳо кӯшиш менамуданд, ки як низоми муайянеро ташкил намоянд. Аввалин маротиба низоми суғуртаи миллии соли 1933 дар ИМА тартиб дода шуд ва дар заминаи ин низом Корпоратсияи федералии суғуртаи пасандозҳои бонкӣ ташкил гардид. Дар доираи ваколатҳои худ Корпоратсияи мазкур тавонист як заминаи нав дар инкишофи низоми бонкӣ кушояд ва муаммоҳои ҷойдоштаро ҳал намояд.

Вале дар баъзе давлатҳои дигар чунин низом хеле дертар ташкил карда шуд. Махсусан дар Федератсияи Россия “Агентии суғуртаи пасандозҳо” соли 2004 дар заминаи Қонуни федеролӣ “Дар бораи суғуртаи пасандозҳо дар бонкҳои Федератсияи Россия”, ки 23.12.2003с., №177-ФЗ қабул карда шуда буд, ташкил гардид. Инчунин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ “Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ” соли 2004 дар пояи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кафолати амонатҳои шахсони воқеӣ” бунёд карда шуд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кафолати амонатҳои шахсони воқеӣ” 1.08.2003с., №41 қабул гардидааст, ки он асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии тартиби ҷуброни кафолатноки амонатҳои шахсони воқеӣ ва Ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои пасандоздоронро таъмин месохт, то қабули қонуни нав мавриди амал қарор дошт. Айни замон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ”, ки 2.08.2011с. №758 қабул гардида буд, мавриди амал қарор дорад. “Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва молиявии низоми суғуртаи ҳатмии пасандозҳои шахсони воқеӣ, аз ҷумла тартиби таъсис ва фаъолияти Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеиро муқаррар карда, Ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои пасандоздорон ва таҳкими боварии аҳолиро ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд” [9].

Мутобиқи боби 4-и қонуни мазкур, ҳаққи узвияти ташкилоти қарзӣ дар давоми се рӯзи баъди гирифтани иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон ба андозаи 0,5 фоизи ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ бо пули миллии ва пардохтҳои тақвимӣ бошад, ҳар семоҳа ба андозаи 0,1 фоиз барои пасандозҳои шахсони воқеӣ бо пули миллии ва 0,3 фоиз барои пасандозҳои шахсони воқеӣ бо асъори хориҷӣ аз рӯи бақияи миёнаи семоҳаи гузаштаи онҳо, ки дар ташкилотҳои қарзӣ мавҷуданд, ба Ҳазина пардохт карда шаванд. Дар ҳолати пурра ва ё сари вақт пардохт накардани ҳаққи узвият ва ё пардохтҳои тақвимӣ нисбати ташкилотҳои қарзӣ чораҳои зурурӣ андешида мешаванд.

Вале гуфтан мумкин аст, ки на ҳамаи ташкилотҳои қарзӣ, махсусан бонкҳо узви низоми суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ мебошанд. Тибқи мушоҳидаҳо дар “Феҳристи ташкилотҳои қарзии узви низоми суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ (маълумот ба санаи 01.07.2021)” [19] бонкҳои зерин: КВД БССТ “Саноатсодиротбонк”, ҶСК “Тавҳидбонк” ва БДА ҶТ “Амонатбонк” дохил карда нашудаанд. Бинобар сабаби мавҷуд будани чунин муаммоҳо (муфлисшавии бонкҳо, сатҳи баланди меъёри фоизи қарз, сатҳи пасти хизматрасониҳо, нодуруст гурӯҳбандӣ кардани захираҳо, аз ҷумла набудани бонкҳо ба Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ва монанди инҳо) то ҳол бонкҳо натавонистанд боварии аҳолиро пурра ба даст оваранд ва маблағҳои озоди онҳоро дар гирдгардиш қарор диҳанд ва аз ин ҳисоб ҳаҷми захираҳои молиявии худро ташаккул диҳанд. Доир ба тасдиқи ин гуфтаҳо Ҳ. Умаров қайд менамояд, ки «бонкҳои мо аз боварии аҳоли бархӯрдор нестанд. Ин дар ду зухуроти манфӣ инъикос шудааст: сатҳи пасти пасандозҳо ва сатҳи баланди гардиши ғайрибонкии пул» [6, с.109].

Баҳри исботи ин гуфтаҳо, моро зарур аст, ки сатҳи даромаднокии ва хароҷоти аҳоли, инчунин, андозаи пасандозҳои ҷалбнамудаи бонкҳои мамлакатро мавриди таҳқиқ қарор диҳем (ҷадвали 4).

Аз маълумотҳои ҷадвали 4 ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки даромади пулии аҳоли аз ҳисоби музди меҳнат ва дигар даромадҳо ғайр аз интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар соли 2020 ба 65347,0 млн сомонӣ баробар гардидааст, ки ин нисбати соли 2014 дар ҳаҷми 41 150,5 млн сомонӣ ва ё 2,7 маротиба зиёд гардидааст.

Вале сарчашмаи дигари даромади пулии аҳоли маблағҳои интиқоли мебошанд, ки дар давраи таҳлил (2014-2020) ба андозаи 791,2 млн сомонӣ кам гардидааст.

Ҷадвали 4. - Иқтисоди пулии захиравии аҳолии Тоҷикистон (бо млн сомонӣ)

Солҳо	Нишондиҳандаҳо								
	Даромадҳои пулии аҳоли аз ҳисоби:			Хароҷоти пулии аҳоли барои:			Иқтисоди пулии захиравии аҳоли	Амонатҳои шахсонӣ воқеӣ дар бонкҳо буда	Таносуби иқтисоди пулии захиравии аҳоли нисбат ба пасандозҳо (бо %)
	музди меҳнат ва дигар даромадҳо	интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ	Ҳамагӣ	хариди мол ва пардохти пули хизматрасонӣ	андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ	Ҳамагӣ			
2014	24 196,5	20 459,4	44 655,90	16 333,2	7 351,6	23 684,80	20 971,10	4 062,9	-80,62
2015	25 569,8	15 517,8	41 087,60	17 335,2	8 073,5	25 408,70	15 678,90	5 111,6	-67,4
2016	31 373,0	15 199,1	46 572,10	17 911,3	3 098,7	21 010,00	25 562,10	5 276,9	-79,35
2017	37 247,5	22 366,1	59 613,60	32 205,4	1 996,2	34 201,60	25 412,00	4 344,4	-82,90
2018	41 083,9	24 077,5	65 161,40	35 765,1	2 224,9	37 990,00	27 171,40	4 107,9	-84,88
2019	47 986,3	24 962,7	72 949,00	41 880,7	2 579,4	44 460,10	28 488,90	4 239,3	-85,12
2020	65 347,0	19 668,2	85 015,20	7 710,5	-	7 710,50	77 304,70	-	-

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар заминаи Маҷмуаи оморӣ Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ., с.201., Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. - №12(281). - с.25-28, 2019. - №12 (293). - с.26-28, 2020. - №12 (305). - с.31-34. *Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ, Тараққиёт, Ҷаҳонишавӣ». Январ-Марти 2021., саҳ.30. ва сомонаи интернетии: https://www.cbr.ru/hd_base/tg/ (санаи мурочиат 09.12.2021).

Омили кам гардидани ҳаҷми маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ аз ҳисоби авҷ гирифтани бемории COVID-19 ва коҳишёбии рушди иқтисодиёти Федератсияи Россия мебошад. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки яке аз сарчашмаҳои даромади пулии аҳолии мамлакат аз ҳисоби маблағҳои интиқоли мебошад, ки дар маҷмуъ ҳаҷми даромади аҳоли дар соли 2020 нисбати соли 2014 ба андозаи 90,4% зиёд гардидааст. Ҳамзамон, ҳаҷми хароҷотҳои аҳоли низ ҳамасола афзоиш ёфта истодааст, ки ин аз афзоиши талаботи аҳоли ва болоравии сатҳи нархҳо шаҳодат медиҳад.

Новобаста аз ин омилҳо иқтисоди пулии захиравии аҳоли дар соли 2019 зиёда аз 28 млрд сомониро ташкил дод, ки аз он 4 239,3 млн сомонӣ дар бонкҳо ба сифати амонатҳо ҷалб гардидаанд. Гуфтан мумкин аст, ки бонкҳо танҳо 14,8%-и маблағҳои аҳолиро ҷалб карда тавонистаанд, ки ин аз нодуруст ба роҳ мондани сиёсати амонатии бонкҳо шаҳодат медиҳад. Аммо ин нишондиҳандаҳо дар соли 2020 бинобар сабаби муайян набудани ҳаҷми маблағи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмии аҳоли таҳлил карда нашуд. Бинобар ҳамин ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки Бонки миллии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо бонкҳо як лоиҳа бояд тартиб диҳад, ки ба самтҳои зерин аҳамият бояд дод. Зеро истифодаи чунин модел барои низоми бонкии мамлакати мо мувофиқ аст. Вале барои ташкил намудани чунин модел ба мо имтиёзҳои давлатӣ лозим аст. Барои татбиқи лоиҳаи “Моделҳои ташаккулдиҳандаи захираҳои бонкӣ” дар шароити имрӯза дида баромадани самтҳои зерин муҳим мебошанд:

- ташкили Ҳазинаи нафақавии ғайридавлатӣ ба сифати шахси ҳуқуқӣ (ҳамчун ғаёлияти соҳибкорӣ);
- вазифадор намудани бонкҳо барои қабул намудани маблағҳои грантӣ ва тақсимоли пай дар пайи онҳо ба дигар сохторҳо;
- ҷойгиркунии маблағҳои пасандозии ҷалбнамудаи як бонки муфлисгардида ба дигар бонки амалкунанда;
- истифодаи маблағҳои аҳоли, ки дар қортҳои пластикӣ мавҷуд мебошанд.

Адабиёт

1. Бондарь А.П. Методы управления привлеченными ресурсами как элемент депозитной политики / А.П. Бондарь., Е.А. Ковбасюк. Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестицій - 2014 -

- №2. с.89. [электронный ресурс] URL: (<https://cyberleninka.ru/article/n/metody-upravleniya-privlechennymi-resursami-kak-element-depozitnoy-politiki>) (дата обращения 04.02.2022)).
2. Банковский сектор и "коронакризис" - когда год идет за двадцать [электронный ресурс] URL: <https://www.interfax.ru/business/742397> (дата обращения 14.04.2022г.)
3. Великая Депрессия (great depression) – продолжительный экономический кризис в мировой экономике, начавшийся в США в 1929 году, а затем и в других странах мира. [электронный ресурс] URL: <https://neftegaz.ru/news/finance/333964-velikaya-depressiya-v-ssha-1929-1933-godovtyazhelyu-amerikanskiy-krizis/> (дата обращения 15.04.2022г.)
4. Герасимова Е.Б. Анализ банковских ресурсов методом коэффициентов / Е.Б. Герасимова//Финансы и кредит. - Москва, 2003. - №1 (115). - С.22-25
5. Гатаева К.Р. Перспективы развития депозитных операций коммерческих банков в Республике Казахстан / К.Р. Гатаева, А.Т. Идирисова. //Материалы международной научно-практической конференции 02 марта 2017 года «Современные исследования основных направлений гуманитарных и естественных наук». – Казань,2017. - С.21. [электронный ресурс] URL: https://kazan.ruc.su/upload/KAZAN_UPLOAD/NIR/kazan-konferentsii/2_Sbornik_sekcii_Buh_ucheta_2-3_marta_2017.PDF (дата обращения 07.02.2022).
6. Зарифова З.С. Монетарные проблемы демонизированной экономики / З.С. Зарифова, Х.У. Умаров // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. - 2004. - №3. - С. 109-115.
7. Зернова Л.Е. Теоретические основы формирования депозитной политики коммерческого банка [электронный ресурс] URL: <https://research-journal.org/wp-content/uploads/2021/01/1-4-103.pdf#page=9> (дата обращения 04.02.2022).
8. Коваль С. Ресурсный потенциал банков Украины [электронный ресурс] URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/12131/1/bolgaria-1.pdf> (дата обращения 04.01.2022).
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ”, ки 2.08.2011с., №758. - [манбаи электронӣ] URL: http://mmk.tj/system/files/Legislation/758_tj.pdf (санаи мурочиат 15.04.2022с)
- 10.Мақоми ҳуқуқӣ ва вазифаҳо. [манбаи электронӣ] URL: <http://idif.tj/tj/makomi-u-u-va-vazifa-o/> (санаи мурочиат 15.04.2022с)
11. Полянская А. А. , Марчук В. И. Структурные продукты как альтернатива банковским вкладам [электронный ресурс] URL: <http://earchive.tpu.ru/bitstream/11683/26636/1/TPU158672.pdf-с.12> (дата обращения 04.02.2022).
12. Постановление кабинета министров Республики Узбекистан, Об установлении мониторинга за основными показателями деятельности банковской системы [электронный ресурс] URL: https://www.lex.uz/ru/docs/323138?lact_id=323138&version=print (дата обращения 06.01.2022).
13. Роль банковского сектора Германии в содействии развитию малых и средних предприятий [электронный ресурс] URL: https://studbooks.net/16616/bankovskoe_delo/rol_bankovskogo_sektora_germanii_sodeystvii_razvitiyu_i_malyh_srednih_predpriyatij (дата обращения 12.04.2022г.)
14. Садыкова Л.М. Анализ состояния страхового и банковского рынка в рамках банкострахования в России / Л.М. Садыкова, Ф.Ф. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2019. - №3. - часть 1. - С.12-18.
15. Серебрякова Т.Ю. Некоторые аспекты ресурсного анализа в коммерческом банке / Т.Ю. Серебрякова, Ж.С. Китаева //Вестник Российского университета кооперации. - 2021. - № 4(46). – С.88. [электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-resursnogo-analiza-v-kommercheskom-banke> (дата обращения 08.02.2022).
16. Санкции: итоги 2018 года и прогноз на 2019 год. [электронный ресурс] URL: <https://pravo.ru/opinion/207892/> (санаи мурочиат 14.04.2022с)
17. Теоретические основы содержания банковских ресурсов [электронный ресурс] URL:https://studbooks.net/514892/bankovskoe_delo/teoreticheskie_osnovy_soderzhaniya_bankovskih_resursov_sostoyanie_bankovskoy_sisteme_kyrgyzstana (дата обращения 06.01.2022г.).
18. Ташкилотҳои қарзии дар ҳолати барҳамдиҳӣ қарордошта [манбаи электронӣ] URL:https://www.nbt.tj/tj/banking_system/tashkiloti_karzii_dar_holati_barhamdi_karordoshta.ph р (санаи мурочиат 14.04.2022с)
19. Феҳристи ташкилотҳои қарзии узви Ҳазина. - [манбаи электронӣ] URL: <http://idif.tj/tj/fe-risti-uzvi-hazina/> (санаи мурочиат 15.04.2022с)
20. Шарипов Б.М. Анализ сбалансированности на кредитном рынке Таджикистана и её воздействие на экономический рост / Б.М. Шарипов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. - Душанбе, 2011. - №4 (29). - С.12-17.

21. Шарифзода Н.Ш. Захираҳои бонкҳои тичоратӣ ҳамчун заминаи устувор дар баландбардории иқтисодии молиявӣ-инвеститсионии кишвар [манбаи электронӣ] URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46618754> (санаи муроҷиат: 04.01.2022)
22. Банковские системы США, Германии и Японии [электронный ресурс] URL: <https://xreferat.com/7/2436-1-bankovskie-sistemy-ssha-germanii-i-yaponii.html> (дата обращения 09.04.2022с)
23. Саидмуратов Л. Внешнеэкономические интересы малой открытой экономики Республики Таджикистан / Л. Саидмуратов // Общество и экономика. 2005. № 5. С. 125-138.
24. Саидмуратов Л.Х. Возможности и направления углубления регионального анализа в контексте человеческого развития / Л.Х. Саидмуратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/8 (125). С. 115-124.

УДК: 336.76 (57 53)

ИМПОРТИРУЕМАЯ ИНФЛЯЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ ТАДЖИКИСТАНА

Мирсаидов Аврор Бобоевич – д.э.н., профессор заместитель директора Института экономики и демографии НАНТ. Адрес: 734025, РТ, г. Душанбе, пр. Айни, 44. Тел.: 99290446012. E-mail: chirad-58@mail.ru

Мирсаидов Саидакмал Аврорович – д.э.н., профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

В статье рассмотрена прогрессирующая глобализация и ее субъективные и отрицательные тенденции, вопросы «импортируемой» инфляции и ее влияние на экономику Республики Таджикистан. Обосновывается, что формой оказания влияния глобальной инфляции является «импортируемая» инфляция в республике. Авторами анализируются каналы проникновения в республику глобальной инфляции, так называемой импортируемой инфляции, связанной, прежде всего, с высоким уровнем уязвимости страны от мировой экономики и внешних шоков, а также падением курса национальной валюты страны. Обосновано, что развитие страны посредством переноса трудоёмких производств в развивающихся странах, в том числе в Таджикистане экспортирует инфляции, тем самым стремится превратить страну в придаток сырья.

Ключевые слова: *глобализация, инфляция, глобальная инфляция, «импортируемая» инфляция, торговый дисбаланс, курс валюты, отрицательное сальдо внешней торговли, открытости экономики, импортозамещение, экспортентированность экономики.*

ТАВАРРУМИ ВОРИДОТӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН

Мирсаидов Аврор Бобоевич – д.и.и., профессор, ҷонишини директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Айни, 44. Тел.: 99290446012. E-mail: chirad-58@mail.ru

Мирсаидов Саидакмал Аврорович - д.и.и., профессори кафедраи менеҷменти Доносигоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Дар мақола ҷаҳонишавии прогрессивӣ ва тамоюлҳои субъективии манфии он, масъалаҳои таварруми “воридотӣ” ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Асоснок карда шудааст, ки шакли таъсири таварруми ҷаҳонӣ, таварруми воридотӣ дар ҷумҳурӣ мебошад. Муаллиф маҷрои воридшавиро ба ҷумҳурӣ аз таварруми ҷаҳонӣ, бо истилоҳ, таварруми воридотӣ мавриди таҳлил қарор дода, осебпазирии кишвар, коҳиши сатҳи қурби асъори миллиро аз вобастагии сатҳи баланди иқтисоди ҷаҳонӣ ва тақонҳои беруна медонад. Иббот шудааст, ки тараққиёти кишвар тавассути интиқоли соҳаҳои меҳнатталаб дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, таваррумо содир мекунад ва ба ин васила сазӣ мекунад, ки кишварро ба заминаи ашӣи хом табдил диҳад.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, таваррум, таварруми ҷаҳонӣ, таварруми “воридотӣ”, тиҷорати нотавазунӣ, қурби асъор, тавозуни манфии савдои хоричӣ, иқтисодиёти кушод, воридотивазкунанда, иқтисодиёти ба содиротнигаронидашуда ва ғ.

IMPORTED INFLATION AND ITS IMPACT ON THE ECONOMY OF TAJIKISTAN

Mirsaidov Avror Boboevich –Doctor of economics deputy director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 44 Aini ave. Tel: 99290446012. E-mail: chirad-58@mail.ru

Mirsaidov Saidakmal Avrorovich –Doctor of economics, professor of the department of Management Tajik State Financial and Economic University. Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nahimova 64/14. Tel: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

The article discusses the progressive globalization and its subjective and negative trends, issues of global inflation and its impact on the economy of the Republic of Tajikistan. It is substantiated that the form of influence of global inflation is “imported” inflation in the republic. The analysis of the channels of penetration in the republic is global inflation, the so-called imported global inflation, associated primarily with the high level of vulnerability of the country from the world economy and external shocks, as well as the fall in the country's national currency. It is substantiated that the development of the country through the transfer of labor-intensive industries to developing countries, including in Tajikistan, exports inflation, thereby striving to turn the country into an appendage of raw materials.

Keywords: globalization, inflation, global inflation, “imported” inflation, trade imbalance, exchange rate, negative foreign trade balance, openness of the economy, import substitution, export-oriented economy, etc.

В современных условиях одним из ключевых процессов развития мировой экономики является прогрессирующая глобализация, что обуславливает новый этап в развитии интернационализации производства и хозяйственной жизни в целом. В результате чего принимают международный характер все экономические явления, в том числе и инфляция. Не отрицая наличия бесспорно объективных сторон процесса глобализации, следует особо выделить субъективные факторы глобализации. Поскольку, объективные свойства этого процесса активно эксплуатируются крупными субъектами международных экономических отношений с целью получения дополнительных конкурентных преимуществ, одним из инструментов такой формы эксплуатации выступает управление международных цен и инфляции со стороны отдельных развитых стран, стран-гегемонов.

Международная практика свидетельствует о том, что процессы либерализации не способны ускорить индустриализацию развивающихся стран, тем самым сократить отставание от стран экономического авангарда. Как писал лауреат Нобелевской премии Дж. Стиглиц, «Сегодня стало очевидным, что лицемерие развитых стран, которые под предлогом помощи вынуждают развивающиеся страны открыть рынки для своих товаров, при этом оставляя свои собственные рынки закрытыми» [3]. Этим способом происходит «импорт инфляции» в развивающихся странах, в том числе и в Таджикистане, усиливается уязвимость страны от мирового рынка. В современных условиях эту лицемерную политику оправдывают только те, чьи узкоэгоистические монопольные интересы связаны с закрытостью рынков развитых стран. Большинству же становится все яснее, что такая политика обогащает богатых и еще глубже опускает бедных в пучину нищеты, вызывая растущее озлобление.

Существует несколько каналов проникновения в республику глобальной инфляции, так называемой импортируемой глобальной инфляции. Этот тип инфляции проникает в такие условия, когда в республике наблюдается превышение импорта над экспортом товаров, в период 2017-2019г. доля импорта ВВП республики увеличивается от 36,5% до 38,5%. Таким образом, объем импорта превышает объем экспорта, тем самым наблюдается отрицательное сальдо внешней торговли. Особенно тенденция нарастания объема импорта наблюдается после 2007 г. В период 2000-2017 гг. объем импорта увеличился почти 1,5 раза, темп его роста опережает темпы роста ВВП. В анализируемый период отношение экспорта к импорту снизился от 95% 2001 г. до 35% в 2019 г., что можно утверждать о положительной тенденции развития экономики республики, которая происходила за счёт реализации политики

импортозамещающей модели экономического роста в рамках выполнения Государственной программы содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 гг.

Таблица 1. - Динамика внешнеторгового товарооборота Республики Таджикистан за 2000-2019 гг. (млн. долл. США)

Годы	Оборот	Экспорт	Импорт	Сальдо	Отношение экспорта к импорту
2000	1459,3	784,3	675,0	109,3	1,16
2001	1339,0	651,5	687,5	- 36	0,95
2002	1457,4	736,9	720,5	16,4	1,02
2003	1678,0	797,2	880,8	- 83,6	0,91
2004	2106,2	914,9	1191,3	- 276,4	0,77
2005	2238,8	908,7	1330,1	-421,4	0,68
2006	3124,4	1399,0	1725,4	-326,4	0,81
2007	4015,3	1468,1	2547,2	-1079,1	0,58
2008	4681,3	1408,7	3272,6	-1863,9	0,43
2009	3579,9	1010,3	2569,6	-1559,3	0,39
2010	3851,6	1194,7	2656,9	-1462,2	0,45
2011	4463,3	1257,3	3206,0	-3561,5	0,39
2012	5138,1	1359,7	3778,4	- 2418,7	0,36
2013	4988,8	943,4	4045,4	- 3102	0,23
2014	5274,7	977,3	4297,4	- 3320,1	0,23
2015	4326,2	890,6	3435,6	- 2545	0,26
2016	3929,9	898,7	3031,2	- 2132,5	0,3
2017	3972,9	1198,0	2774,9	- 1576,9	0,43
2018	4988,8	1073,3	3151,0	-2076,7	0,34
2019	4224,3	1174,4	3349,3	-2174,9	0,35

Источник: Статистический сборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе – 2017. –С.358-363; Статистический сборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе – 2020. - 344 с.



Рис 1.

Соотношение экспорта и импорта во внешнеторговом обороте

Данные, представленные на рисунке 1., свидетельствуют о том, что в республике ещё наблюдается высокий уровень импорта, и следовательно зависимость экономики республики от внешнего рынка, тем самым от условий для импорта инфляции в результате роста уровня «открытости» экономики республики, который втягивает ее в мирохозяйственные связи, вызывает опасность «импортируемой» инфляции. Так, к примеру, скачок цен на энергоносители в последние годы вызвал рост цен на импортируемую нефтяную продукцию и далее, по технологической цепочке - на другие товары.

Таким образом, в отрицательном торговом балансе стоимость импортированных ресурсов превышает над экспортированными. Это означает, что пассивный внешнеторговый баланс ввиду того, что экспортные отрасли республики не выдерживают конкуренции на мировом рынке, а также в экономике республики производится мало нужных товаров, что вынуждает импортировать из других стран. Такая ситуация приводит республику к девальвации (обесцениванию) денежных средств в связи с тем, что она не может расплачиваться по закупкам импортных товаров.

Следует отметить, что отрицательный торговый баланс развитых стран (США и Великобритания и др.) позволяет сдерживать инфляцию и поддерживать высокий уровень жизни. Это осуществляется, как выше отметили, посредством переноса трудоёмких производств в развивающиеся страны, в том числе в Таджикистан. Как известно, трудоёмкое производство является фактором инфляции, т.е. типа инфляции издержек. Как видно, развитие страны путём переноса трудоёмких производств экспортирует инфляцию на развивающиеся страны, тем самым стремится превращать их в придаток сырья для развитых стран.

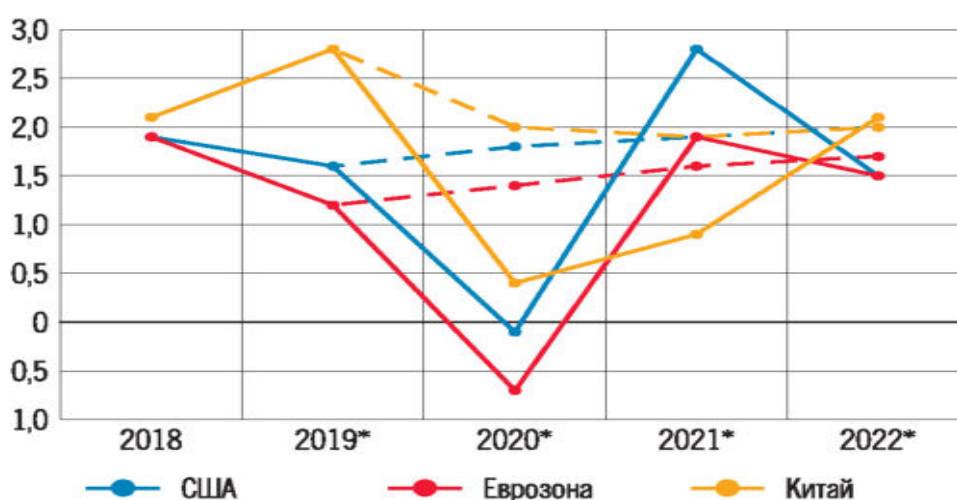


Рис 2. Инфляция в развитых странах и в Китае [5]

Можно утверждать, что путём переноса трудоёмкого производства в республику и в других развивающихся странах развитие страны удерживает инфляцию в умеренном состоянии. Как свидетельствуют данные рис. 2, максимальное значение инфляции в США ожидается на уровне 2,8% в 2021 г., а в 2022 г. снижается на уровне до 1,5%. В Еврозоне максимальное значение в этом году ожидается на уровне 1,9%, а потом снижается. Среди азиатских стран Китай смог управлять процессом инфляции и в период 2019 -2021 гг. снизится от уровня 2,8% в 2019 г. до 2% в 2021 г. Как видно из данных таблицы 2, в Таджикистане в период 2012 – 2019 гг. уровень инфляции возрос от 5,8 до 7,8%, т.е. за анализируемый период увеличился более чем на 1,3 раза.

Таблица 2. - Уровень инфляции в Республике Таджикистан

Годы	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Уровень инфляции	5,8	5,0	6,1	5,8	5,9	7,3	3,8	7,8

Источник: <https://net/danmark/infljacija.php?l=tadzhikistan>

Рост уровня инфляции происходил в основном за счёт роста цен и инфляции в потребительском секторе экономики. Высокий уровень инфляции в республике за этот период сложился в результате подорожания стоимости продовольственных товаров (7,5%). Цены на непродовольственные товары и тарифы платных услуг выросли на 0,6%. Больше всего подорожали: картофель (45,4%), гречневая крупа (32,3%), макаронные изделия (22,7%), мука пшеничная (на 17,7%), хлебобудучки (13,5%), сжиженный газ (13,8%),

авиабилеты – 30%. Напомним, уровень инфляции в 2020 г. в республике составил более 8%. Такой высокий уровень инфляции в основном был обусловлен влиянием пандемии коронавируса (COVID-19), что ограничивал перемещение товаров через границы стран торговых партнеров. Прежде всего, ограничениями в импорте продовольственной продукции (пшеницы и муки) со стороны стран-экспортеров, а также повышением цен ряда продуктов на мировых рынках (особенно цен продовольственной продукции). В начале 2020 г. Национальный банк Таджикистан прогнозировали инфляцию на уровне 7%. Однако за текущий год продовольственные товары подорожали на 13%, непродовольственные товары - на 5,8%, услуги - на 4%. Значительный рост цен происходил на масло и жиры - 42,2%, сахар - 40,7% и картофель - 19,8% [7].

Тенденция роста уровня инфляции наблюдается почти во всех постсоветских странах, что связано с уязвимостью их экономики от конъюнктуры мировой экономики. Например, в Грузии в июне 2021 г. уровень инфляции составил 9,9% против 7,7% в прошлом году, в Киргизии соответственно составил 14,2% против 10,9%, в Казахстане – 7,9% против 7,2%. В Республике Таджикистан в мае 2021г. уровень инфляции составил 8,51%, и увеличился по сравнению аналогичным периодом 2020 г. на 0,05%. Самый низкий уровень инфляции наблюдается в Азербайджане – в мае 2021г. составлял 4,2%, возросло по сравнению с прошлым годом на 0,2%. (таблица 3.) Азербайджан является индустриальной страной, удельный вес промышленности в ВВП страны составляет более 40%, что снижает уровень уязвимости страны от мирового рынка, тем самым позволяет сопротивляться экономике на проникновение глобальной инфляции.

Другим существенным фактором импортируемой инфляции является колебание национальной валюты относительно мировых денег. Падение курса национальной валюты более выгодно для экспорта. Однако экспортный потенциал страны очень низкий.

Таблица 3. - Сравнительный анализ уровня инфляции в отдельных постсоветских странах

Страна	Период	Факт. значение	Пред. Значение
Азербайджан	май 2021	4.2 %	4
Армения	июн 2021	6.5 %	5.9
Грузия	июн 2021	9.9 %	7.7
Казахстан	июн 2021	7.9 %	7.2
Киргизия	июн 2021	14.2 %	10.9
Узбекистан	май 2021	10.9 %	10.9
Таджикистан	май 2021	8.51 %	8.46

Источник: <https://take-profit.org/statistics/inflation-rate/tajikistan/>

В условиях реализации курса ускоренной индустриализации в республику необходим импорт современных оборудования, товаров производственно-технического назначения. Однако, с падением курса национальной валюты импортёры – хозяйствующие субъекты, промышленные предприятия оказываются в невыгодном положении. Потому что при приобретении требуемого объема «подорожавшую» иностранную валюту для закупки партий импортируемых товаров, импортёры повышают внутренние цены. Следовательно, даже при постоянном уровне величина мировых цен для приобретения требуемого размера иностранных валют (американских долларов, евро и т.д.) необходимо большее количество национальной валюты. Как писал: Дж.М. Кейнс "Значение денег заключается только в их покупательной способности", падение этой способности означает инфляцию обесценения денег. Согласно официальной информации Национального банка Таджикистана от 16.07.2021 г. один доллар стоил 11,3225, сомони, тогда как 30.10.2018 г. равнялся 9,3745 сомони. Высокий уровень падения курса национальной валюты наблюдается с января 2020 г.

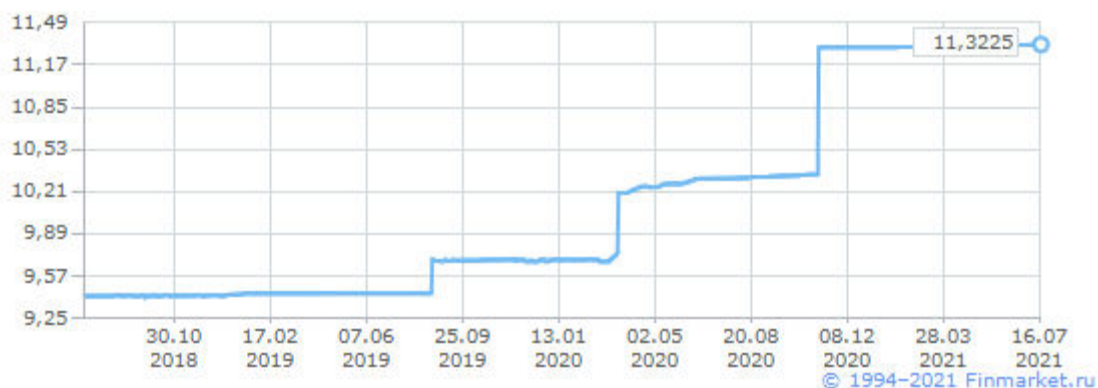


Рис 2. Динамика курса национальной валюты Республики Таджикистан [4]

Таким образом, между курсом национальной валюты - сомони и движением внутренних цен существует связь, которая имеет прямой и обратный характер. Падение обменного курса сомони на доллары подталкивает рост цен, а повышение цен, в свою очередь, тем самым падение покупательной способности сомони, инфляции и соответственно изменение ее валютного курса.

В Таджикистане стабильный и нормальный уровень инфляции зависит от экономического состояния и ситуации в стране [8, с. 132]. Другим словом изменение (снижение) курса национальной валюты под влиянием экономической ситуации. Поэтому с целью управления инфляцией следует классифицировать факторы, имеющие экономическую почву и прямо влияющие на изменение (снижение курса), покупательную способность национальной валюты, т.е. на проявление инфляции. Недостаточный уровень производства и предложение товаров народного потребления на рынке является первым, основным фактором, оказывающим влияние на инфляцию. Проявление такого рода экономической ситуации связано со слабым уровнем функционирования предприятий реального сектора, т.е. предприятий, производящих потребительские товары (продовольственные и непродовольственные), снижение уровня доли отечественных потребительских товаров на внутреннем рынке из-за низкого уровня конкурентоспособности производимой им продукции.

В данной ситуации, естественно, возникает объективная потребность в импорте товаров народного потребления, которая удовлетворяется путём так называемого "челночного" ввоза их в республику. Увеличение объёма и доля ввозимых или импортных товаров на внутреннем рынке вызывает дополнительную потребность в иностранной валюте. Вторая группа факторов является ограниченным объёмом производства экспортных продуктов и его сырьевого характера. Например, всего 10-11% производимого хлопка-сырца обрабатывается в республике, остальные вывозятся за пределы республики как сырьё [6]. Третья группа факторов – это дефицит государственного бюджета, т.е. в государственном бюджете объёма расходная часть превышает доходную часть бюджета, что оказывает влияние на падение курса национальной валюты. В республике наблюдается такая ситуация. Поэтому Министерство финансов Республики Таджикистан вынуждено приобрести кредиты Национального банка для решения проблемы дефицита госбюджета. Низкий уровень доверия населения в банковском секторе порождает такие негативные явления, как расширение оборота денежной массы вне банка и соответственно рост цен. Кроме того, наблюдается такое явление, как кредитная экспансия, в результате чего выданные кредитные ресурсы часто не возвращаются, тем самым расширяя, масса денег в экономике, тем самым поощряет инфляцию. Четвёртая группа факторов – это факторы психологического характера, которые связаны с процессами инфляционного ожидания, что влияет на снижение курса национальной валюты. В республике более явно наблюдается в последние 5-6 лет скачкообразное изменение цен, снижение покупательной способности сомони. В психологии участников экономических отношений обосновалась мысль о неспособности правительства

регулировать денежные обращения (обмен денег и т.д.), цены, следовательно, они живут с чувством ожидания очередного скачка роста цен. Поэтому свои денежные сбережения они превращают в иностранную валюту - американские доллары, покупка любой ценой недвижимости. В этих условиях возрастает вне банковская масса денег в экономике и, следовательно, рост теневого сектора экономики. Источниками вышеназванных явлений в основном является результат либерализации международных отношений и сильный уровень уязвимости страны от конъюнктуры внешнего рынка.

В действительности можно утверждать, что в условиях глобализации экономики для республики либерализация внешнеэкономических отношений стала причиной деградации отечественного или внутреннего рынка (рынка товаров, услуг и капитала) и эффект от него превышает выгоды. Уровень недостаточной адаптации и готовности республики к глобальному бизнесу оказал благоприятные условия для влияния негативных факторов глобализации на экономику страны. Это определяется действием следующих факторов:

- низкий уровень конкурентоспособности экономики и его субъектов (которые не могут найти свою нишу на мировом рынке);

- незавершённость содержания внешнеэкономической политики: не выражено в нем чётко геополитические и геоэкономические интересы страны и возможности их защиты.

- слабый уровень способности институтов государственной власти к гибкому регулированию внешнеэкономической деятельности: не наблюдается явное отличие долговременных экономических интересов республики от кратковременных выгод и т.д.

В настоящее время в рамках реализации Стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года идёт процесс реализации основных пунктов этапа ускоренного развития на основе привлечения инвестиций (2020-2025 гг.). На данном этапе государство выстраивает свою собственную глобальную стратегию, прежде всего в направлении повышения конкурентоспособности национальной экономики, реализации основных параметров импортозамещающей модели экономического роста на базе ускоренной индустриализации и инновационного развития [9, с. 122]. Вот это и является единственным механизмом и средством выживания в международной конкурентной среде, поддержание своей субъективности в глобальных экономических отношениях и снижение уровня уязвимости национальной экономики от внешних факторов. Для решения этих задач особое внимание должно уделяться углублению интеграционных процессов со странами СНГ, членами ШОС расширению общего экономического пространства. Для реального достижения экономического роста требуется формирование ряда необходимых социальных, экономических и организационных предпосылок [1, с.311-315].

Во-первых, важное значение имеет единая нацеленность развития экономики и путей, способов решения имеющихся задач, формирование атмосферы обновления и подъема, создание такой общественной среды, при которой участники экономических отношений более эффективно использовали преимущества международного сотрудничества, глобализационные процессы и т.д. Для этого требуется создание эффективной институциональной структуры, прежде всего, внешнеэкономического комплекса страны и его регионов, действующего в Ассоциации экспортёров с широкой программой развития эффективной внешнеэкономической деятельности [2, с.112].

Во-вторых, активизировать процесс создания совместных производственно-хозяйственных комплексов в республике, основанный на кластерном подходе, привлечение агентов реального сектора экономики стран-партнёров, региональных и мировых финансовых институтов и т.д., которые имеют не только экономический потенциал для роста, но и ресурс инновационного обновления экономики и выступает как конкретная движущая сила экономического подъёма.

В-третьих, в условиях, когда экономика страны перешла на начальную стадию развивающегося рынка, не все параметры и механизмы данной стадии рынка являются реально действующими. Серьёзным фактором экономического роста и снижением уровня уязвимости страны от внешних шоков будет выступать создание мощного рынка

финансовых услуг, рынка банковских услуг, формирующий условия для капитализации всех видов дохода общества, мобилизации внутренних денежных ресурсов на развитие экономики.

Таким образом, обобщение вышеуказанных положений и вопросы экономического роста в Республике Таджикистан в условиях глобальной инфляции приводит к выводу, что только на базе высоких темпов развития реального сектора экономики и повышения ее эффективности можно противостоять нарастанию инфляции, тем самым решить многосложные социальные проблемы. Решение проблемы обеспечения высоких темпов роста материального производства требует совершенствования механизмов развития внешнеэкономического сектора экономики, способствующих расширению интеграционных процессов со странами СНГ и членам ШОС в сфере материального производства, реализации курса ускоренной индустриализации вложения на основе совместных инвестиций для развития приоритетных отраслей промышленного производства.

Литература:

1. Мирсаидов А.Б. Россия в системе международных отношений: Центральная Азия во внешней политике /А.Б. Мирсаидов // Материалы международной научно-практической конференции “Актуальные направления развития учета, анализа, аудита и статистики в современной экономике ”- 4.ноября 2018 г. - г. Ростов–на-Дону, 2018. - С. 311-315.
2. Мирсаидов А.Б. Идоракунии рушди ғаъолияти иқтисодии хориҷии минтақа/А.Б. Мирсаидов, Д.Гадоев. - Душанбе, «Ирфон» - 2020, 140 с. с. 112
3. Stiglitz J.E. Globalization and Its Discontents. Penguin Books, 2002. P. IX-X, XIV-XV
4. Нацбанк Таджикистана: курсы валют. [электронный ресурс] URL: <http://www.Finmarket.ru/currency/rates/?id=10131&pv=1#archive> (дата обращения: 23.12.2020)
5. Основные направления единой государственной денежно-кредитной политики [электронный ресурс] URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/72835896/> (дата обращения: 12.11.2020)
6. Послание Лидера наций, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан [электронный ресурс] URL:<http://president.tj/node/10585> (дата обращения: 10.03.2021)
7. Инфляция в Таджикистане в 2020 году составила 9,4% [электронный ресурс] URL:<https://regnum.ru/news/economy/3162811.html> (дата обращения: 24.02.2021)
8. Саидмуратов Л. Внешнеэкономические интересы малой открытой экономики Республики Таджикистан / Л. Саидмуратов // Общество и экономика. 2005. № 5. С. 125-138.
9. Саидмуратов Л.Х. Возможности и направления углубления регионального анализа в контексте человеческого развития / Л.Х. Саидмуратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/8 (125). С. 115-124.

УДК: 64.01(573.3)

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Кандыерова Дилбар Облокуловна – доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Исмоилова Сабохат Абдурахимовна - ассистент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992918512675. E-mail: sabosh_2@mail.ru

В статье рассмотрены вопросы анализа финансовой деятельности предприятий и организаций ЖКХ. Идентифицированы проблемы, существующие в системном анализе и структурированы основные компоненты финансового анализа современных предприятий ЖКХ. Анализирована динамика дохода и состояние дебиторской задолженности ГУП «Жилищно-

коммунальное хозяйство»; сформулированы требования к методике финансового анализа, обозначены показатели, инструменты и методы проведения финансового анализа. По результатам исследования разработаны рекомендации по устранению существующих проблем в области финансового анализа, доказана необходимость формирования системы финансового контроля, использования механизмов акционирования и государственно-частного партнерства для финансирования развития отрасли.

Ключевые слова: финансы, предприятия, жилищно-коммунальное хозяйство, коэффициентный подход, доход, дебиторская задолженность, коэффициент ликвидности, эффективность.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАҲЛИЛИ МОЛИЯВИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ ХОҶАГИИ МАНЗИЛИЮ КОММУНАЛӢ

Кандиёрова Дилбар Облокуловна, д.и.и., профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.

Исмоилова С.А., ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: +992918512675. E-mail: sabosh_2@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои фаъолияти молиявии корхонаҳо ва ташикilotҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ таҳлил ва баррасӣ гардидаанд. Проблемаҳои, ки дар системаи таҳлилі мавҷуданд, муайян карда шуда, ҷузъҳои асосии таҳлили молиявии корхонаҳои муносири хоҷагии манзилию коммуналӣ гурӯҳбандӣ карда шудааст. Дар асоси маълумотномаҳои омори динамикаи даромадҳо ва вазъи қарзҳои дебитории КВД-и “Хоҷагии манзилию коммуналӣ” таҳлил карда шуда, талабот ба усулҳои таҳлили молиявӣ таҳия ва нишондиҳандаҳо, усул ва воситаҳои гузаронидани таҳлили молиявӣ муайян карда шудааст. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот тавсияҳо оид ба рафъи мушкилоти мавҷуда дар соҳаи таҳлили молиявӣ таҳия гардида, зарурати ташиккули системаи назорати молиявӣ, истифодаи механизмҳои корпоративӣ ва шарикии давлат ва бахши хусусӣ барои маблағгузориҳои рушди соҳа исбот карда шудааст.

Калидвожаҳо: молия, корхонаҳо, хоҷагии манзилию коммуналӣ, усули коэффитсиент, даромад, қарзи дебиторӣ, таносуби пардохтпазирӣ, самаранокӣ.

SOME FINANCIAL ANALYSIS ISSUES OF THE ACTIVITIES OF ENTERPRISES THE HOUSING AND COMMUNAL SERVICES

Kandiyorova Dilbar Oblokhulovna - professor of the economy theory department of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14

Ismoilova Sabohat Abdurahimovna - assistant of the economy theory department of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, E-mail: sabosh_2@mail.ru, tel:+992918512675

The article deals with topical issues of analysis of the financial activities of enterprises and organizations of housing and communal services. The problems that exist in the system analysis are identified and also the main components of the financial analysis of modern company of housing and communal services are also structured. Based on statistical data, the dynamics of income and the state of receivables of the State Unitary Enterprise "Housing and Communal Services" was analyzed. The requirements for the methodology of financial analysis are also formulated, denote indicators, tools and methods for conducting financial analysis are indicated. Based on the results of the study, recommendations were developed to eliminate existing problems in the field of financial analysis, the need for the formation of a system of financial control, the use of corporatization mechanisms and public-private partnerships to finance the development of the industry has been proved.

Keywords: finance, enterprises, housing and communal services, coefficient approach, income, accounts receivable, liquidity ratio, efficiency.

Анализ и оценка финансового состояния являются главными составляющими организации и управления финансовой деятельности от качества, которой зависит эффективность функционирования предприятий жилищно-коммунального хозяйства (ЖКХ). В условиях рынка наличие достаточного объема финансовых средств – это

залог успешного и устойчивого развития предприятий и организаций ЖКХ. В связи с этим своевременный и качественный анализ финансовой деятельности на основе использования действенных и эффективных методов выступает важнейшим направлением совершенствования системы организации и управления финансовой деятельности предприятий ЖКХ.

Проведенный анализ показал, что отсутствие единой содержательной методики анализа финансового состояния предприятий ЖКХ является существенной проблемой оценки финансового управления. На сегодняшний день для анализа финансовых показателей и управления финансовой деятельностью используется коэффициентный подход, что не всегда отвечает требованиям современного рынка. Практика показывает, что кроме коэффициентного подхода также широко используются следующие формы анализа: сравнительный и факторный, горизонтальный и вертикальный, а также трендовый анализ.

Следует отметить, что данная проблематика в отечественной теории и практике недостаточно исследована. Практика показывает, что большинство исследований посвящены макроэкономическому анализу, анализу финансового рынка и отраслевому анализу. Ряд исследований, посвященных теории и методике финансового анализа на уровне предприятий подчеркивают важность формирования новой системы финансового анализа и разработки индикаторов, так как «финансовые индикаторы должны способствовать осуществлению мониторинга предприятий во временном и пространственном разрезе [3, с.456]. На наш взгляд, применение новой методики финансового анализа должно отвечать требованиям регулирующих органов и соответствовать международным стандартам финансовой отчетности.

Следует отметить, что важность анализа финансовой отчетности рассматривается, прежде всего, с точки зрения управления процессами и развития предприятий ЖКХ. На практике финансовый анализ - это основа эффективного управления финансовой деятельностью. Именно поэтому задача финансового анализа состоит в том, чтобы выявить слабые стороны финансовой деятельности предприятий ЖКХ, и предпринять корректирующее воздействие для повышения ее конкурентоспособности. Кроме того, с целью обеспечения финансовой стабильности предприятий ЖКХ, финансовый менеджер должен прогнозировать финансовые показатели. Таким образом, анализ финансовой отчетности создает информационную основу для целей управления, иначе говоря, для принятия решений.

По мнению Е.С. Кован «Методика финансового анализа и система оценки финансового состояния организаций и предприятий позволяют провести градацию финансового состояния, диагностировать основные проблемы финансово-хозяйственной деятельности для того, чтобы оперативно реагировать на изменение обстановки и принимать необходимые управленческие решения» [4, с.67].

При осуществлении финансового анализа предприятий ЖКХ необходимо руководствоваться необходимыми принципами, обратить особое внимание на информационное обеспечение и разработать систему требований к тем информационным ресурсам, которые используются при анализе. Также необходимо учесть тот факт, что диагностика и мониторинг финансовой деятельности тоже являются важнейшими частями финансового анализа предприятий ЖКХ (рис. 1).

Для оценки финансового состояния балансовые показатели являются одними из самых распространенных аналитических средств финансового анализа. Это объясняется тем, что они относительно легко рассчитываются, когда речь идет о стандартных показателях и стандартной финансовой отчетности. Для этого сначала рассмотрим основные показатели деятельности предприятий ЖКХ, которые входят в состав ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство».



Рис. 1. Основные компоненты анализа финансового состояния предприятия ЖКХ (составлено авторами)

Данное предприятие включает 127 дочерних структур, в частности представительства в ГБАО, Согдийской и Хатлонской областях, 60 ГДП «Водоснабжение и канализация», 30 предприятий в структуре ГУ «Тоджикобдехот», 2 ГДП «Зеленстрой», 2 ГДП «Строительство и эксплуатация жилья», ГДП «Учебно-методический центр» и др. Динамика основных финансово-экономических показателей ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство» показаны в таблице 1.

Таблица 1. - Финансовые показатели (доходы) ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство» в 2015-2019гг. (тыс. сомони)

№	Показатели	Годы					2019/2015 (+,-)
		2015	2016	2017	2018	2019	
1.	Коммунальные предприятия	50 258,9	50 022,6	54 624,1	57025,4	65700,3	+15441,4
2.	Предприятия водоснабжения	59 566,6	63 282,1	69 177,8	78663,2	88961,8	+29395,2
3.	Тоджикобдехот	4 133,6	5 469,3	7 416,5	7748,3	8866,4	+4732,8
4.	Другие предприятия	2 423,7	12648,5	14 191,5	4597,9	3618,3	+1194,6
5.	Всего	116 382,8	131 422,5	145 409	148034,8	167146,8	+50 764

Источник: Годовые отчеты ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство».

Анализ данных таблицы 1 показывает, что в 2019г. валовый доход предприятий составляет 167,1 млн сомони, что по сравнению с 2018г. на 19,1 млн. сомони или 13% больше. Рост доходов предприятий в основном приходится на повышение цен услуг водоснабжения, коммунальные услуги, а также доходов ГУ «Тоджикобдехот». В целом, анализ показывает, что динамика валового дохода ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство» является положительным, что связано с ее монопольным положением и ростом тарифов на оказываемые услуги. Кроме того, наблюдается рост количества потребителей услуг данной сферы – согласно официальной статистике, на 01.01.2020г. количество абонентов составляет 1105,2 тыс., что на 23,7 тыс. больше, чем в 2019г.

В системе управления финансовой деятельности предприятий ЖКХ важное место принадлежит оценке дебиторской задолженности. В процессе формирования и управления финансовыми ресурсами и системе финансового обеспечения деятельности предприятий ЖКХ дебиторская задолженность показывает степень платежеспособности населения и остальных потребителей услуг. В связи с этим, одним из важнейших направлений развития системы управления финансовой деятельности предприятий ЖКХ выступает снижение общего объема дебиторской задолженности населения. Сведения о дебиторской задолженности ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство» показаны в таблице 2.

Таблица 2. - Дебиторская задолженность ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство» за 2015-2019гг. (тыс. сомони)

Показатели	Годы					2019г./ 2015г.	
						Сумма	%
	2015	2016	2017	2018	2019		
Население	6378,0	8012,0	9259,0	10490,0	14460,0	8082,0	126,7
Льготники	15760,0	19328,0	23325,0	29069,0	35324,0	19564,0	124,1
Бюджетные организации	10090,0	16727,0	19979,0	20320,0	23401,0	13311,0	131,9
Хозрасчетные предприятия	11033,0	11014,0	10087,0	13241,0	14468,0	3435,0	31,1
Всего	43261,0	55081,0	62650,0	73120,0	87653,0	44392,0	2,6

Источник: Годовые отчеты ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство».

Анализ данных вышеприведённой таблицы показывает, что по состоянию на 01.01.2020г. дебиторская задолженность предприятия составляет 87,6 млн. сомони, которая состоит в основном из задолженностей населения 14,5 млн. сомони, льготных категорий граждан 49,8 млн. сомони, хозрасчётных предприятий 35,3 млн. сомони, бюджетных организаций 23,4 млн. сомони, что на 14,7 или 20% больше, чем в 2019г. Данная динамика оказывает отрицательное влияние на финансовое состояние предприятия и степень финансовой обеспеченности ее функционирования и развития.

Рост дебиторской задолженности оказывает негативное влияние на ряд показателей финансового состояния предприятия ЖКХ, в частности на показатель абсолютной ликвидности, финансовую устойчивость, рост убытков в связи со списанием дебиторской задолженности. Кроме того, «превышение роста дебиторской задолженности над ростом кредиторской задолженности может привести к невозможности покрытия краткосрочных пассивов быстро реализуемыми активами, вследствие чего возникнет ситуация дефицита платежеспособных средств, а далее неплатежеспособность предприятия или банкротство» [5, 203].

В связи с этим, на современном этапе развития с целью повышения эффективности финансовой деятельности предприятий и организаций ЖКХ необходимо совершенствовать методику финансового анализа и повысить прозрачность и эффективность управления финансовыми ресурсами. В данном направлении необходимо учесть особенности предприятий и организаций ЖКХ, так как состав и структура доходов, а также источники финансирования их деятельности отличаются от других форм предприятий. Например, важной спецификой является активное государственное регулирование и финансирование отрасли. Исходя из этого, при разработке методики оценки финансового состояния предприятий и организаций ЖКХ необходимо, чтобы они отвечали следующим требованиям:

- финансовые коэффициенты должны быть максимально прозрачными, информативными и точными;
- они должны исходить из бухгалтерской отчетности и соответствовать международным стандартам бухгалтерского учета;
- на их основе можно было проводить оценку деятельности предприятий ЖКХ во времени и в пространстве.

На наш взгляд, вышеприведенным требованиям соответствуют показатели, которые активно используются при оценке финансового состояния современных предприятий:

- ликвидность;
- деловая активность;
- показатели финансовой структуры;
- рентабельность;
- рыночная стоимость предприятий и организаций ЖКХ.

Показатель ликвидности показывает способность погасить обязательство в конкретном краткосрочном периоде. В данном случае, финансовые аналитики используют три индикатора, а, именно, общую, точную или денежную ликвидность. Целью этого анализа, помимо способности обслуживать краткосрочные обязательства, является поддержание репутации предприятия.

В условиях рыночной неопределенности и сильного влияния негативных факторов финансовый анализ дает количественную оценку и исследует взаимосвязи в базовой финансовой отчетности. Практика современных предприятий показывает, что финансовые менеджеры используют доступные инструменты и методы для своего анализа, которые разделяются на такие формы анализа как горизонтальный, вертикальный, анализ основных финансовых показателей, анализ чистого оборотного капитала и анализ левериджа, т.е. соотношение заёмного капитала и собственного капитала.

В условиях Республики Таджикистан наряду с применением коэффициентного подхода, на наш взгляд, важное значение имеет применение факторного анализа.

Применение данного метода позволяет определить степень влияния отдельных факторов на результативные показатели. В данном случае анализ проводится на основе детерминированных или стохастических приемов исследования. Несмотря на то, что в деятельности таджикских предприятий ЖКХ, в силу их монопольного положения, не наблюдаются признаки убыточности и финансовой несостоятельности, рост дебиторской задолженности говорит о необходимости активного применения факторного анализа, как эффективного метода определения причинно-следственных факторов.

Как показывает практика, на предприятиях ЖКХ ведущее место занимает система учета расчетов с внешними контрагентами – населением и другими категориями потребителей. Проведенный нами анализ и опрос на месте показал, что в данном направлении в системе учета финансовых показателей предприятий ЖКХ существуют серьезные проблемы. К примеру, высокая дебиторская и кредиторская задолженности, которые возникают вследствие неэффективного управления, роста несвоевременной оплаты населением услуг данной сферы, а также отсутствие грамотной политики управления финансовыми результатами на предприятиях, предоставляющих коммунальные услуги.

Полученные в ходе исследования данные подтверждают гипотезу о том, что сложившийся порядок «классической», т.е. неправильной формы расчетов и сбора оплат оказывает негативное влияние на финансовую деятельность предприятий сферы. Например, обнаружение фактов хищения крупных средств с предприятий водоснабжения и энергоснабжения в г. Душанбе, подчеркивают необходимость скорейшего внедрения инновационных форм оплаты услуг, т.е. на основе использования специальных программных приложений и информационно-коммуникационных технологий. Данный метод позволяет повысить качество, своевременность и скорость оплаты услуг коммунальных предприятий.

Решение данных проблем связано с внедрением системы финансового контроля на предприятиях ЖКХ. Мы согласны с мнением, что «решение проблем финансового характера жилищно-коммунальных хозяйств опирается на систему контроля. Следовательно, необходимо разработать такую систему контроля, которая обеспечила бы целевое и эффективное использование денежных средств жильцов. Со стороны государства необходимо проведение независимых проверок и экспертиз деятельности жилищно-коммунальных хозяйств не только в соответствии с графиком, но также проверок ситуационного характера» [1, 36].

Кроме того, следует отметить, что в качестве основных источников финансирования предприятий ЖКХ Республики Таджикистан выступают бюджетное финансирование, собственные средства, а также средства инвестиционных проектов. Анализ балансовых показателей показал, что на предприятиях ЖКХ не формируются другие фонды, например, резервный и добавочный капитал, которые могли бы служить источником для финансирования их развития. В связи с этим, можно отметить, что финансовый анализ и система финансового обеспечения в сфере ЖКХ Республики Таджикистан в существующей форме является неэффективным. Это связано с рядом факторов, к которым можно отнести следующие:

- зависимость от платежей населения, которые сопряжены с растущей дебиторской задолженностью;
- неэффективная организационно-правовая форма организации и управления предприятиями ЖКХ, отсутствие рыночных принципов организации финансово-хозяйственной деятельности в данной сфере;
- привлечение дополнительных источников весьма ограничено.

Таким образом, решение вышеприведенных проблем зависит от правильности и адекватности проводимых реформ, которые, на наш взгляд, должны быть направлены на акционирование предприятий ЖКХ и активное использование механизмов государственно-частного партнерства в данной социально значимой сфере национальной экономики. Кроме того, необходимо разработать и внедрить

мероприятия стратегического характера, совершенствовать систему жилищно-коммунальных услуг, обратить внимание на культуру и социальное отношение населения, использование стимулирующих механизмов для своевременной оплаты коммунальных услуг.

Литература:

1. Ахтариева Л.Г., Организационно-институциональные проблемы развития жилищно-коммунальных хозяйств мегаполиса / Л.Г.Ахтариева, Л.И.Харичкова //Вестник УГУЭС. Наука, образование, экономика. Серия: экономика. - 2015. - № 1 (11). - С. 33-38.
2. Галкина С.Ю. Возможности применения методов факторного анализа финансовых результатов в ЖКХ / С.Ю. Галкина //Современные тенденции развития науки и технологий. - 2016. - № 3-9. - С. 42-44.
3. Джураева С.С. Реформирования жилищной сферы, бюджетные средства, оплата услуг на ЖКХ/С.С. Джураева, С.Дж. Комилов //Вестник ТНУ: серия социально-экономических и общественных наук. - 2018. - №3. - С.141-148.
4. Исмоилова С.А. Оценка и анализ финансирования развития ЖКХ в Республике Таджикистан / С.А. Исмоилова // Финансово-экономический вестник. – 2020. - №1 (21). - С.174-181
5. Калемуллоев М.В. Методика мониторинга финансового состояния предприятия / М.В. Калемуллоев //Известия Иссък-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. - 2019. - № 2 (25). - С. 455-460.
6. Кован С.Е. Мониторинг финансового состояния и платежеспособности как важнейший инструмент диагностики деятельности предприятий ЖКХ /С.Е. Кован//Эффективное антикризисное управление. - 2010. - № 3 (62).- С. 66-73.
7. Лесина С.В. Проблемы развития предприятий ЖКХ в современных условиях /С.В. Лесина// Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции с международным участием «Инвестиционное и кадровое обеспечение инновационного воспроизводства на территориях: динамика, проблемы и перспективы». - 2020. - С. 89-92.
8. Мирошниченко М.Н. Некоторые подходы к оценке финансового состояния предприятия ЖКХ /М.Н.Мирошниченко// Сборник трудов научно-практической и учебной конференции «Фундаментальные и прикладные исследования в области управления, экономики и торговли». -2019. - С. 201-205.
9. Петрушевский Ю.Л. Механизмы финансово-бюджетного регулирования экономики ЖКХ в условиях финансовой нестабильности / Ю.Л. Петрушевский //Экономика строительства и городского хозяйства. - 2012. -Т. 8.- № 1.- С. 5-14.

УДК: 33.330.811+330.875.5

ФИНАНСОВАЯ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ «ЗАКАТА» СОГЛАСНО СРЕДНЕВЕКОВЫМ ПРАВОВЫМ ШКОЛАМ

Саидмуродов Лутфулло Хабибуллоевич – д.э.н., профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 93 579-00-55. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – к.э.н., доцент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Настоящая статья посвящена анализу финансовой и социально-экономической природы института «заката» на основе данных средневековых первоисточников. Авторами прослеживается процесс становления средневековой системы налогообложения на базе раннего восточного феодализма, как первоначально ограниченный набор налогов и обязательств в теократическом обществе постепенно оброс различными поборами и платежами. Авторами констатировано, что за исключением периода нашествия монголов и включения значительной части территорий исторического проживания таджикского народа в составе образовавшейся монгольской империи, когда закат был заменен на специальный налог «тамга», закат взимался всегда.

На основе сопоставительного анализа авторами выявлено, что в отличие от христианской добродетели, проявляющей в добровольном пожертвовании и проявлении щедрости, закят рассматривался средневековыми законооведами, основную массу которых составляли таджики, не как милостыня, а как обязательство. Финансовая и социально-экономическая сущность данного института в отличие от христианского лозунга «любви к ближнему» заключался в том, что закят в представлении таджикских мыслителей являлся милостыней, налагаемой законом и проявлением справедливости, а не только благотворительности.

Ключевые слова: закят, ушр, хумс, харадж, ганим, джизья, мусульманское налогообложение, садака, распределительная справедливость, государственные финансы, налоговые поступления, нисаб.

МОҲИЯТИ МОЛИЯВӢ ВА ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ЗАКОТ МУВОФИҚИ МАКТАБҲОИ ҲУҚУҚИИ АСРИМИЁНАГӢ

Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоевич – д.и.и., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 93 579-00-55. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Мақолаи мазкур ба таҳлили моҳияти молиявӣ ва иқтимошо иқтисодии институти “закот” дар заминаи маълумоти сарчашмаҳои дасти аввали асримиенагӣ бахшида шудааст. Муаллифон раванди бавҷудоии низоми андозбандии асримиенагиро дар заминаи феодализми барвақтаи шарқӣ пайгирӣ кардаанд, ки чӣ гуна маҷмуи дар ибтидо маҳдуди андозҳо ва уҳдадорӣҳо дар ҷомеаи теократӣ тадриҷан бо пардохтҳои маҷбуриятҳои мухталиф пурра гардидааст. Муаллифон қайд кардаанд, ки ба истиснои давраи ҳуҷуми муғулҳо ва ба ҳайати императории муғул шомил карда шудани аксарияти ҳудудҳои таърихӣ истиқомати халқи тоҷик, ки закот ба андози махсуси “тамга” иваз карда шуда буд, закот ҳамеша ситонида мешуд.

Дар асоси таҳлили муқоисавӣ муаллифон ошкор намудаанд, ки дар фарқ аз некукори масеҳӣ, ки дар шакли хайрияи ихтиёрӣ ва саховатмандӣ зоҳир мегардад, закот аз ҷониби фақеҳони асримиенагӣ, ки аксарияти онҳоро тоҷикон ташкил мекарданд, на ҳамчун хайрия, балки ҳамчун уҳдадорӣ баррасӣ карда мешуд. Моҳияти молиявӣ ва иқтимошо иқтисодии институти мазкур дар қиёс бо ишори масеҳии “муҳаббат ба наздикон” дар он ифода меёфт, ки закот дар тасаввури мутафаккирони тоҷик на танҳо амали хайрия, балки садақае маҳсуб меёфт, ки аз ҷониби қонун муқаррар гардидааст ва он шакли зуҳури адолат доништа мешуд.

Калидвожаҳо: закот, ушр, хумс, хироҷ, ганим, ҷизя, андозбандии мусулмонӣ, садақа, адолати тақсимотӣ, молияи давлатӣ, воридаи андозӣ, нисоб.

FINANCIAL AND SOCIO-ECONOMIC ESSENCE OF THE ZAKAT ACCORDING TO MEDIEVAL LEGAL SCHOOLS

Saidmurodov Lutfullo Khabibulloevich - Doctor of Economics, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: 93 579-00-55. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru

Ubaydulloev Faridullo Karimovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economic Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

This article is devoted to the analysis of the financial and socio-economic nature of the institution of "zakat" based on data from medieval primary sources. The authors trace the process of the formation of the medieval taxation system on the basis of early eastern feudalism, as an initially limited set of taxes and obligations in a theocratic society gradually overgrown with various levies and payments. The authors stated that with the exception of the Mongol invasion and the inclusion of a significant part of the territories of historical residence of the Tajik people in the newly formed Mongol empire, when zakat was replaced by a special tax "tamga", zakat was always charged.

On the basis of a comparative analysis, the author revealed that, unlike Christian virtue, which manifests itself in voluntary donation and the manifestation of generosity, the sunset was considered by medieval lawyers, the bulk of whom were Tajiks, not as alms, but as an obligation. The financial and socio-

economic essence of this institution, in contrast to the Christian slogan "love for one's neighbor", was that sunset, in the minds of Tajik thinkers, was charity imposed by law and a manifestation of justice, and not just charity.

Key words: *zakat, ushr, khums, kharaj, ganim, jizya, Muslim taxation, sadaqa, distributive justice, public finance, tax revenues, nisab.*

Первоначально система налогообложения в теократическом государстве включала только такие виды налогов и обязанностей: закят, ушр (десятина), хумс (пятая часть), садака-и фитр (по истечению поста в священном месяце Рамадан), харадж (земельный налог), ганим (военная добыча), джизья (специальный налог для иноверцев (кроме иудеев и христиан - людей Писания)).

В реальности, как свидетельствуют исторические источники, арабы, после завоевания территории Сасанидской империи, оставили без изменения прежнюю систему налогообложения. Такая же участь постигла завоеванных арабами огромных территорий Византийской империи. Оставалась без изменения даже персидская фискальная терминология, например, арабы приняли две известные термины того времени – харадж и джизья, которые означали налог на землю и подать [4, с.143]. Понятие харадж (со среднеперсидского – «харог») относился к налогообложению, означал налог, который взимался с земли, независимо от того, является ли ее владелец взрослым или несовершеннолетним, свободным или рабом, мусульманином или не мусульманином. Харадж означал земельный налог среди различных источников поступлений в государственную казну, считался самым главным.

Вскоре, уже в правлении первых Омейядов (661-750), размеры и виды налоговых платежей, различных поборов и обязанностей начали увеличиваться в геометрической прогрессии. Каждый новый правитель придумывал новые способы заполнения государственной казны, которая постепенно стала считаться собственностью монархической семьи, хотя сохранила еще свое первоначальное название – «байт ал-мол» (буквально – дом вещей).

Известный переводчик «Хидои» Н.И. Гродеков в XIX веке об этом писал: «Этот порядок вещей, порожденный бедностью или жадностью государей, теперь стал чем-то вроде обычного права» [5, с.48-49]. Так, еще И.А. Петрушевский посчитал, что количество всевозможных налогов и поборов в период монгольского правления достигала больше 30 [10, с.47].

Согласно Ислому С. помимо вышеперечисленных налогов и поборов, взимали с население тамга, искот, идрор, авариз, копчур, мушрафона, дуд, мухассилона, яксара, пешкаш, кавсан, танабпули, муштак и др. [6, с.164]. Поэтому, очень интересно предложение по корректировке земельных налогов, сделанное кадием Абу Йусуфом, опирающимся на аргументы ханафитской юридической школы [1, с.41-108].

Как явствует из приведенной работы, Абу Йусуф предлагал сократить ставки хараджа, взимаемого с дождевых и орошаемых культур, с 50% до 40%. Тем самым, он как бы намекал на необоснованность не только повышения данного тарифа до 60% в период правления халифа Мехди, но и ставил под сомнение законность ранее действующего тарифа в размере 50%.

Период становления мусульманских правовых школ и кодификации мусульманского права, в котором весомая роль принадлежит представителями таджикского народа, представляет достаточно богатый письменный материал, содержащий экономические мысли, суждения и диспуты мусульманских авторов по насущным социально-экономическим вопросам того времени. Хотя в рамках исследования социально-экономической и финансовой природы института «заката» мы исследовали работы представителей всех четырех крупных богословских школ суннитского течения, тем не менее, для еще большей беспристрастности и аутентичности, изучили также позиции независимых богословов, таких мыслителей как Яхья ибн Адам, автора трактата «Китаб ал-харадж». Его работа содержит в основном хадисы, высказанные по вопросам налогообложения, государственных финансов, и в отличие от Абу Йусуфа,

акцентировавшего свое внимание на юридические стороны вопросов налогообложения и много использовавшего метод анализа и вывода правового решения, Яхья ибн Адам довольствовался только наличием достоверного хадиса по рассматриваемому вопросу.

Выяснилось, что термин «закат» означает буквально очищение, произрастание, зацветание [13, с.231]. Данный термин на русском языке некоторыми учеными пишется как «закят». Исходя из того, что многие авторитетные переводчики, в том числе Н.И. Гродеков написали его «закат», мы тоже приняли за основу этот вариант написания.

Согласно определению ханафитских правоведов закат это «предоставление специального товара нуждающемуся по предписанным условиям» [13, с.231]. Следует отметить, что излишняя мягкость или жесткость позиции ханафитов по некоторым вопросам, продиктована конечной целью. Например, в вопросе заката с золотых и серебряных украшений между школами существует разногласия. Так, маликиты утверждают, что если украшения используются хозяевами, то закат с них не выплачивается. Но, ханафиты утверждают, что закат должен уплачиваться один раз в году со всех форм золота и серебра, независимо от того, используется или просто хранится [2, с.275].

На наш взгляд, жесткая позиция ханафитов в этом случае обосновано прямым назначением данного налога, как известно, взимаемого в пользу бедняков, поскольку в таком случае неимущим слоям населения достанется больше. Правоведами обязательность выплаты заката доказывается положениям священного Корана, где говорится о закате как об одном из условий принятия ислама и тому, кто не повинуется предписаниям Шариата на этот счет, уготована болезненная и страшная кара на том свете [7]. Закат отличается от садака - добровольное пожертвование тем, что он является милостыней, налагаемой законом [9, с.48].

За исключением периода нашествия монголов и включения значительной части мусульманских территорий в составе образовавшейся монгольской империи, когда закат был заменен на специальный налог «тамга», ставка которой колебалась от 3 до 10% [11, с.283-293], закат взимался всегда. Усилиями мусульманских правоведов и духовенства закат повторно вернул свои позиции в период правления Тимуридов в середине XV [11, с.285]. В этом, плане особенно отличился глава ордена «Накшбандия» - видный духовный и общественный деятель Хаджа Ахрар [8, с.288].

Закат является важной частью коранических предписаний, посредством которого богатые и бедные могут сосуществовать дружно в обществе. Ключевыми условиями выплаты заката являются:

1) Он обязателен только для мусульман, представители других конфессий освобождены от него. Даже мусульманин, отвернувшийся от ислама и ставший последователем другой веры, не может выплатить закат [13, с.232];

2) Он обязателен только для свободных людей;

3) Согласно ханафитам, закат обязателен только для совершеннолетних [13, с.232]. Здесь не сходятся позиции ханафитов с шафиитами, поскольку последние настаивают на том что, так как речь идет об имущественном владении, поэтому он обязателен для малолетних владельцев [9, с.67]. Автор «Хидоя» возражает на это тем, что согласно «нашим ученым» (ханафитским ученым – У.Ф.), «закат является актом благочестия» [9, с.67], который выполняется с согласием уплачивающей стороны, у которого должен быть здравый рассудок (ум).

4) Он обязателен только для дееспособных людей. Но, бывают исключительные случаи когда, закат взимается с недееспособных (умалишенных) людей. Так, согласно Абу Юсуфу если человек в течение года больше времени является здоровым, а в остальную часть года теряет рассудок, то закат для него является обязательным [9, с.67].

5) Он обязателен только для тех, кто является владельцем. Это означает, что человек должен полностью владеть правами над налагаемым имуществом. Так, согласно ханафитским ученым, приданное женщины, пока она не подарила его мужу, не налагается закатом [13, с.232]. Отсюда явствует, что женщины не обязаны выплатить закат с него.

Также согласно ханафитам если человек располагает имуществом, владельцем которого не является, закат не обязателен, также и должнику не полагается закат [13, с.233].

6) Налагаемое имущество, должно достигать определенного уровня, или количества – так называемого «нисаба заката», который подробно определен законоведами для каждой группы товара, скотины, драгметаллов и т.д.

7) От заката освобождены предметы первой необходимости. Иными словами, закат взимается с излишка, поэтому закат не взимается с жилье, одежды, мебели, верховых животных. Также это обязательство не распространяется на орудие труда, с помощью которого добывается пропитание, на научные книги [13, с.233].

8) Налагаемое закатом имущество, должно быть свободным от долгов.

9) Налагаемое закатом имущество, должно произрастать, как в буквальном смысле (для скота), так и в переносном (для золота и серебра). Так, на предметы украшения из драгоценных камней закат не обязателен, с условием, что они не предназначены для торговли [13, с.234].

Также обязательными условиями взимания заката являются время (один год по лунному летоисчислению) и намерения уплачивающей стороны.

Рассуждая о социальной природе заката, Ахмад Дониш пишет, что «Закат налагается, чтобы существовавшие богатые и бедные слои в обществе согласно Божественной мудрости взаимодействовали между собой, поскольку одни зависят от других. Начиная от царей и до нищих, все нуждаются друг в друге, поэтому закат позволяет им удовлетворить свои потребности. Кроме того, некоторые люди нуждаются в поддержке и самостоятельно не могут прикормить себя, например инвалиды. Расходы на их содержание налагаются на плечах состоятельных людей. Таким образом, состоятельный человек должен стараться материально, а бедный своей службою» [3, с.65-66].

Закат со скота («соима» – от ар. множественная форма «саваим») т.е. с крупного или мелкого скота, который большую часть года проводит на подножном корме [9, с.72] взимался по следующей схеме. Если половину года скот находится на фураже, то он не облагается закатом, потому что его содержание своим владельцам обходится дороже и связано с определенными расходами.

Закат на саваим налагается тогда, когда:

А) С момента их приобретения прошел один полный лунный год. Поэтому если человек купил сто коров и продал их после девяти месяцев, то на них не налагается закат [12, с.292].

Б) Закат на саваим налагается после того, когда их поголовье достигает определенной нормы, т.е. нисаба.

Например, для верблюда, это 5, коровы – 30, овец и коз – 40. В нижеследующей таблице нами приведен порядок взимания заката с саваим согласно четырем юридическим школам суннитского толка.

Нисаб золота определен в 20 мискалей¹ а серебра в 200 дирхам², а размер заката с них – одна сороковая часть, т.е. 2,5% [12, с.298-299]. При этом, не обязательно полагать, что стоимость 20 мискалей золота всегда будет равна стоимостью 200 дирхамов серебра.

Нисаб предметов торговли определяет согласно их стоимостью по золоте или серебре. Здесь также исключаются необходимые средства торговли, если у торговца имеет богатый ассортимент, их всех посчитают вместе и обобщают стоимость.

Применительно к нашему времени, если состоятельный мусульманин купил акцию какой-нибудь фирмы с коммерческой целью, т.е. с намерением продать их потом намного дороже, тогда с соблюдением прочих вышеуказанных условий заката, он должен выполнить это обязательство с общей стоимости акций [15, с. 17]. Но, если он намерен вложить

¹ Мискал – мера весов, 1 мискал равняется 20 кирот, 1 кирот равняется 5 зернышкам ячменя.

² Дирхам – мера весов, 1 дирхам равняется примерно 4,268 - 4,5 гр.

купленные акции в деле, или дать займы часть акций, в этом случае он платит закат только с дохода от акций [12, с.305].

Также, если некто (мусульманин) взял часть своих денег из оборота и вложил их в банк как депозит, или хранит дома, для будущих целей, независимо от того, что его деньги не приращиваются, по истечению года он должен выплатить закат. Потому что он преднамеренно воспрепятствовал их приращению [12, с.306].

В целом, в мусульманском обществе сложилась такая ситуация, что закат взимался с любого товара, даже с «рахта» (поклажа, принадлежности) и «матоъ» (предмет, утварь). Между правовыми школами наблюдается разногласие только в вопросе установление размера их нисаба заката. Например, автор «Хидои» приводит хадис, согласно которому необходимо взимать с каждых двухсот дирхамов пять дирхам [9, с.84], а это равнозначно 2,5%. Этот же автор, цитируя труды Мухаммада б. Хасана Шайбани – «Джами-ус-Сагир» и «Ал-Мабсут», пишет об обязательности взимания заката с собственностью чужеземцев, достигших нисаба [9, с.88]. Примечательно, что закат согласно ханафитам, взимался даже с вина (но не со свинины), а по шафеитам, с вина закат не взимался [9, с.89].

Ушр (от ар. ашара – десятина), тот же закат, только взимается с сельскохозяйственных культур, садов, мёда и т.д. Ушр отличается от заката несколькими условиями: во-первых, для взимания ушра не существует нисаб; во-вторых, не обязателен временной период в виде одного лунного года; в-третьих, долги не являются препятствием для взимания десятины. Ключевым критерием обязательности десятины является размер расходов на орошении земли или сада. Где оросительные системы менее трудоемки, назначается ушр, а где такие издержки обременительны, налагается половина ушра [12, с.308]. Согласно Маргинани, который ссылается на мнение Абу Ханифы, ушр взимается с продукции земледелия, кроме леса, бамбука и травы [9, с.95].

Размер заката с культур и фруктовых деревьев также зависит от водопользования:

А) Размер заката с продукции, выращиваемой с помощью дождевых потоков или проточной воды, определяется в одну десятую часть урожая (ушр – 1/10);

Б) Размер заката с продукции, выращиваемой с помощью ведер, насоса, колеса, двигаемого силами животных, снабряемого удобрениями, одним словом, трудоемких культур, определяется в одну двадцатую часть урожая (половина ушра – 1/20) [9, с.97].

Десятина с мёда также зависит от земли, где он добывается. Если ульи находятся в землях, которые облагаются десятиной, то размер ушра будет 1/10 [9, с.98]. Но, имам Шафеи утверждал, что мед наподобие шелка, являются продуктами, производимые животными, поэтому с них не должна взиматься десятина [9, с.98].

Таким образом, как явствует из вышесказанного, в отличие от христианской добродетели, проявляющей в добровольном пожертвовании и проявлении щедрости, распределительная справедливость согласно средневековым правоведом, основную массу которых составляли таджики, рассматривался не как милостыня, а как обязательство. Несмотря на то, что существовавшее тогда экономическое неравенство в обществе признавалась ими как должное, они разработали институт заката – специального налога в пользу неимущих слоев общества, который обязательно выплачивался состоятельными людьми. Финансовая и социально-экономическая сущность данного института в отличие от христианского лозунга «любви к ближнему» заключается в том, что закат в представлении таджикских мыслителей-правоведов являлся милостыней, налагаемой законом и проявлением справедливости, а не только благотворительности.

Литература:

1. Абу Йусуф Йа'куб б. Иброхим ал-Куфи. Китаб ал-Харадж (Мусульманское налогообложение). Пер. с арабского и коммент. А. Э. Шмидта; супракоммент. к пер. А. С. Боголюбова; подготовка к изд., вступит. ст. и указ. А.А. Хисматулина. - СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2001. - XXXIII + 415 с. («Памятники культуры Востока», XVI). 2001.
2. Аляутдинов Ш. Путь к вере и совершенству. – 4-е изд., доработанное. /Под ред. М. Заргишиева. –М.: Фонд «Мир образования», 2003. – С.275.

3. Ахмад Махдуми Дониш. Меъёр-ут-гадайюн. Тасҳеҳот ва тавҳзеҳоти А. Девонакулов ва Н. Зокиров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. –224с.
4. Беляев Е. А. Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. [Текст]/ Беляев Е.А. Второе издание. – М.: «Наука», главная редакция восточной литературы. 1966. –С.143.
5. Гродеков Н.И. Краткое изложение содержание «Хидои» в кн. «Хидоя». –С.48-49.
6. Исломов С. Очерки истории экономической мысли таджикского народа эпохи феодализма. – Душанбе: «Нодир», 2002. –С.164
7. Коран: 73:20; Коран: 9:34,35
8. Чомӣ Абдурахмон. Силсилат-уз-захаб./ Осор. Дар 8 ҷилд. Ҷ.III: Силсилат-уз-захаб; Саломон ва Абсол; Тӯҳфат-ул-аҳрор / Ба чоп омодакунандагон К.Айнӣ и А. Зухуриддинов. – Душанбе: Адиб, 1987. – 288с.
9. Маргинани, Бурхануддин. Хидоя. Комментарии мусульманского права : в 2 ч. Ч. 1. Т. I / пер. с англ. ; под ред. Н.И. Гродекова ; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. проф. А.Х. Саидов. - М.: Волтерс Клувер, 2010. –С.48.
10. Петрушевский И.А. Земледелия и аграрные отношения в Иране в XIII-XIV вв.М.-Л., 1960. –С.47.
11. Почекаев Р.Ю. От тамги к закяту. Торговые налоги в Средней Азии: между религией и правом (от державы Тимуридов до протекторатов Российской империи) // Народы и религии Евразии. №8, 2015. –С.283-293.
12. Фикҳи исломӣ (Исламское богословие). [Текст] / сост. Бокизода А. – Душанбе: «Сифат», 2006.- 496с.
13. ندوی شفیق الرحمان دیوبندی . فقہ میسر یر مزہب امام اعظم ابی حنیفہ النعمان. مترجم عبدالرؤف(مخلص). انتشارات شیخ الاسلام احمد جام ۱۳۷۸ ۲۳۱-ص، (Надави Ш.Д. Доступный фикх. 1378.-С.231).
14. Убайдуллоев Ф.К. Распределительные экономические отношения и категория «справедливость» в воззрениях таджикских мыслителей средневековья [Текст] монография. / Ф.К. Убайдуллоев.– Душанбе: Ирфон, 2020. - 224с.
15. Саидмуродов Л.Х. Возможности и направления превентивных мер экономической политики в условиях трансформации / Л.Х. Саидмуродов // В сборнике: Выход постсоветского пространства из системной кризисной цикличности: формирование эволюционной модели экономического развития и расширения ЕАЭС. Материалы международной научно-практической конференции. 2015. С. 13-21. EDN: UGYKPT

УДК 34:336(575.3)

МУКАММАЛГАРДОНИИ БАЗАИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚИИ РУШДИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ

Ҳикматов Умедҷон Сафаралиевич - доктори илҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 37. Тел.: +992 93 931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Раҳимов Ромиз Рамазонович - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 37. Тел.: (+992 93) 517-01-18. E-mail: maverick0180@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои марбут ба рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ аз нигоҳи такмили заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии он баррасӣ шудааст. Санадҳои асосии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати таъсиррасонӣ ва танзим ба рушди қарздиҳии ипотекаӣ таҳлил карда шудаанд. Муқаррарот ва меъёрҳои қонунгузорӣ, ки ба афзоиши қарздиҳии ипотекии манзилӣ халал мерасонанд, муайян гардида, роҳҳои бартараф намудани онҳо пешниҳод шудаанд. Махсусан, таъкид мешавад, ки қори ғайриқаноатбахши бозори коғазҳои қиматнок, инчунин, мавҷуд набудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматноки ипотекии манзилӣ» монеаи ҷиддӣ барои ҷалби сармоягузориҳо барои афзоиши қарздиҳии ипотекаӣ мебошад. Иббот шудааст, ки ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузори андоз доир ба озод намудани фоизҳои пардохтшуда аз рӯи қарзҳои ипотекии манзилӣ аз андози даромадҳои шахсони воқеӣ, ба рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: ипотека, қарздиҳии ипотекии манзилӣ, заминаи ҳуқуқӣ, такмили қонунгузорӣ, меъёри фоиз, шартномаи қарз.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО ЖИЛИЩНОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Хикматов Умеджон Сафаралиевич - доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 37. Тел.: +992-93-931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Рахимов Ромиз Рамазонович - соискатель кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 37. Тел.: (+992 93) 517-01-18. E-mail: maverick0180@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием ипотечного жилищного кредитования с точки зрения совершенствования нормативно-правовой базы. Проанализированы основные законодательные акты Республики Таджикистан в части их влияния и регулирования развития ипотечного жилищного кредитования. Выявлены сдерживающие рост ипотечного жилищного кредитования положения и нормы законодательства, а также предложены пути их устранения. Особо подчеркнута, что неудовлетворительная работа рынка ценных бумаг, а также отсутствие Закона Республики Таджикистан «Об ипотечных жилищных ценных бумагах» являются существенным сдерживающим фактором привлечения инвестиций для роста ипотечного жилищного кредитования. Обосновано, что внесение изменений в налоговое законодательство, в части освобождения от обложения подоходным налогом выплаченных процентов по ипотечным жилищным кредитам будет способствовать росту ипотечного жилищного кредитования.

Ключевые слова: ипотека, ипотечное жилищное кредитование, нормативно-правовая база, совершенствование законодательства, процент, кредитный договор.

IMPROVING THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF HOUSING MORTGAGE LENDING

Hikmatov Umedjon Safaralievich - Doctor of Economics, Professor of Banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: +992 93 931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Rahimov Romiz Ramazonovich - Applicant to the Department of Banking. Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: (+992 93) 517-01-18 E-mail: maverick0180@mail.ru

The article deals with issues related to the development of mortgage lending in terms of improving the regulatory framework. The main legislative acts of the Republic of Tajikistan are analyzed in terms of their influence and regulation of the development of mortgage lending. The provisions and norms of legislation hindering the growth of mortgage housing lending are identified, and ways to eliminate them are proposed. It is especially emphasized that the unsatisfactory work of the securities market, as well as the absence of the Law of the Republic of Tajikistan "On mortgage-backed housing securities" are a significant deterrent to attracting investment for the growth of mortgage lending. It is substantiated that the introduction of amendments to the tax legislation, in terms of exemption from income tax on interest paid on mortgage housing loans, will contribute to the growth of the mortgage lending.

Key words: mortgage, mortgage lending, legal framework, improvement of legislation, interest rate, loan agreement.

Рушди босуръати қарздиҳии ипотекии манзилӣ, пеш аз ҳама, аз қонунгузорӣ вобаста мебошад. Қонунгузорӣ, дар навбати худ, бояд аз як тараф, ҳимояи боэътимоди қарздиҳанда ва қарзгирро таъмин намояд ва, аз тарафи дигар, барои рушду такмили минбаъдаи тамоми маҷмуи муносибатҳои ҳуқуқие, ки ба ин соҳа дахл дорад, ҳавасмандкунанда бошад.

Сарфи назар аз камбудии ҷойдошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои меъёрии ҳуқуқии рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ вучуд дорад ва амал мекунад. Аммо барои рушди босуръати қарздиҳии ипотекии манзилӣ заминаи меъёрии мавҷудбуда кофӣ нест. Муҳити самараноки меъёрию-ҳуқуқии танзимкунанда зарур аст, ки кафили рушди босуръати низоми қарздиҳии ипотекии манзилӣ мебошад.

Дар поён, мо санадҳои асосии меъёрию-ҳуқуқии танзимкунандаи низоми қарздиҳии ипотекии манзилро баррасӣ намуда, бартарӣ ва нуқсонҳои онҳоро таҳлил намуда, механизмҳои такмили онҳоро пешниҳод кардем.

Бояд қайд кард, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст: «Ҳар кас ба манзил ҳуқуқ дорад. Ин ҳуқуқ бо роҳи сохтмони манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва хусусӣ таъмин карда мешавад» [1].

Мо чунин мешуморем, ки маҳз ҳуқуқи конститутсионии ҳар шахс ба манзил бояд асосе гардад, ки дар атрофи он заминаи меъёрию-ҳуқуқии қарздиҳии ипотекии манзилӣ ташкил дода шавад.

Ҳуҷҷати дигари муҳими меъёрию ҳуқуқӣ, ки ба рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ таъсири калон мерасонад, ин Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Имтиёзҳои андозӣ одатан барои ҳавасмандкунии рушд, тараққиёти соҳаҳои иқтисодӣ ва ба даст овардани самарҳои иҷтимоӣ истифода карда мешаванд. Қарздиҳии ипотекии манзилӣ ҳамаи ин ҷузъҳоро дар бар мегирад ва мутаносибан ба ҳавасмандгардонии он тавассути механизми имтиёзҳои андозӣ эҳтиҷ дорад. Ин механизми дастгирӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон [7, с.43], махсусан, дар марҳилаи ибтидоии рушд фаъолона истифода мешавад. Мавҷудияти имтиёзҳои андозии ҳавасмандкунанда ба афзоиши қарздиҳии ипотекии манзилӣ тавассути баланд бардоштани дастрасии онҳо мусоидат мекунад.

Мутобиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон айна замон барои шахсони воқеӣ дар робита ба қарзи ипотекаӣ ягон имтиёзи андозӣ мавҷуд нест.

Ба фикри мо, чунин тадбирҳо барои афзоиши бештари қарздиҳии ипотекии манзилӣ кофӣ нестанд ва ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба андоз аз даромади шахсони воқеӣ тағйироту иловаҳои зеринро пешниҳод менамоем:

Якум, таҷрибаи мусбии Федератсияи Россия ва Қирғизистонро истифода бурда, пешниҳод менамоем, ки дар кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин иловае дохил карда шавад: «Ҳангоми муайян кардани меъёри манбаи андоз андозсупоранда ҳуқуқ дорад тарҳи андозии зерин гирад: аз маблағи (аз ҷониби андозсупоранда) барои сохтмони нав ё харидани хонаи истиқоматӣ/квартира дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфшуда, дар ҳаҷми хароҷоти воқеии анҷомдодашуда, инчунин, аз маблағи барои пардохти фоизҳои қарзи ипотекаӣ, ки андозсупоранда аз бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифтааст ва воқеан барои сохтмони нав ё ба даст овардани хонаи истиқоматӣ/квартира дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон сарф шудааст».

Дуюм, дар банди 3 (моддаи 99. Даромадҳо, ки дар шакли музди меҳнат) омадааст: ҳангоми гирифтани қарз тибқи меъёри фоизи пасттар аз меъёри бозорӣ барои чунин намуди қарзҳо - маблағи баробар ба фоизҳои, ки бояд тибқи меъёри бозорӣ пардохт шаванд. Ин муқаррароти қонун монеаи ҷиддӣ дар роҳи коҳиш додани фоизи қарзҳои ипотекаӣ мебошад. Масалан, фоизи миёнавазни қарзҳои ипотекии манзилӣ бо пули миллии 20,59%³ буд. Ҳамин тариқ, агар муштарӣ аз бонк бо 18%-и солона қарзи ипотекии манзилӣ гирифта бошад, дар ин ҳолат 2,59% фарқият ба миён меояд, ки қонунгузори андоз онро даромад ҳисоб мекунад ва мувофиқан андоз бояд пардохт карда шавад. Мисоли овардашуда ба қарзҳои, ки бо пули миллии (сомонӣ) дода шудаанд, тааллуқ дорад. Вазъи қарзҳои ипотекаӣ, ки бо асъори хориҷӣ пешниҳод мешаванд, равшан нест, зеро маълумот дар бораи фоизи миёнавазни қарзҳои ипотекии манзилӣ бо асъори хориҷӣ дар сомонии Бонки миллии Тоҷикистон мавҷуд нест. Дар чунин вазъ ташкилотҳои қарзӣ маҷбур мешаванд, ки фоизи қарзи ипотекии манзилро дар ҳудуди на камтар аз меъёри миёнавазни расмӣ ин навъи қарз, муайян намоянд. Мо аз нав дида баромадани ин моддаро зарур мешуморем. Ба фикри мо, аз ин моддаи қонун хориҷ кардани қарзҳои ипотекии манзилӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Сеюм, таҳия ва дар сатҳи қонунгузорӣ ҷорӣ намудани мафҳуми «пасандози манзилии ипотекаӣ», муайян намудани фарқияти он аз дигар намуди пасандозҳои лозим мешуморем. Пасандози ипотекии манзилӣ, ки барои хариди манзил ё пешпардохт ҳангоми гирифтани қарзи ипотекии манзилӣ пешбинӣ шудаанд, аз

³ Сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон. www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 05.03.2022.

пардохти андози даромад аз рӯйи пасандозҳои муҳлатноки аҳоли озод карда шавад. Қабули ин дигаргунӣ сандуқи пасандозии ташкилотҳои қарзиро афзоиш дода, ба баланд бардоштани шаффофияти муомилот мусоидат мекунад ва инчунин дастгирии давлатӣ ба аҳоли хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, тағйироту иловаҳои пешниҳодшуда ба афзоиши ҳаҷми қарздиҳии ипотекии манзилӣ, баланд бардоштани саводнокии молиявӣ аз нигоҳи тарҳҳои андозӣ (мизочон-андозсупорандагон ҳар сол эълomia месупоранд) мусоидат намуда, ба шаффофияти амалисозии хариду фурӯши амволи ғайриманқул мусоидат намуда, дар ниҳоят, боиси афзоиши ҷамъоварии андоз мегардад.

Дар Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор моддаҳо мавҷуд аст, ки ба навъе ба қарзи ипотека алоқаманданд. Масалан, дар моддаи 112 гуфта шудааст: «Давлат ба сохтмони манзилҳои инфиродии шахрвандон бо роҳи ташкили истехсолот ва фурӯши масолеҳи бинокорӣ, додани қарзҳои имтиёзнok ва дигар тадбирҳои дорoi хусусияти ташкилию иқтисодӣ ёрӣ мерасонад» [2], вале механизми аниқи амалӣ гардондани ин тадбирҳо пешбинӣ карда нашудааст. Мо мувофиқи мақсад мешуморем, ки ин банди модда аз ҷиҳати механизмҳои татбиқи нуқтаҳои ёрии давлатии дар боло зикршуда мукамал гардонидани шавад.

Ба ғайр аз ин, дар он модда чунин оварда шудааст: «Корхонаю ташкилот ва муассисаҳо ҳуқуқ доранд ба кормандони худ ёрии бепул расонанд, ёрдампулиҳои имтиёзнok диҳанд ва дигар тадбирҳоро ҷиҳати кумак ба сохтмони биноҳои истиқоматии шахсӣ андешанд» [2], ки ба фикри мо, дуруст аст. Дар назари аввал, ин қоида бояд ба афзоиши фаъолонии сохтмони манзили индивидуалӣ мусоидат кунад, аммо Кодекси андоз ин кумаки корхонаро даромади корманд мешуморад ва мувофиқи он аз маблағ (ёри) андоз аз даромад ситонида мешавад. Ҳамин тавр, корхона/ташкилот хароҷоти иловагии зеринро ба дӯш мегирад:

1. Андози аз даромади шахсони воқеӣ ба андозаи 13% маблағи кумаки бебозгашт;
2. Гузаронидани ба фонди нафақа ба андозаи 1% маблағи ёрии бебозгашт;
3. Андози иҷтимоӣ ба андозаи 25% маблағи кумаки бебозгашт;
4. Ҷудокунии маблағ ба фонди роҳ - 1% маблағи ёрии бебозгашт дода мешавад.

Ҳамин тавр, хароҷоти иловагии корхона/ташкилотҳо 40 фоизи маблағи ёриро ташкил медиҳад.

Дар ҳолатҳои, ки дастгирии молиявӣ-кумакпулӣ дар намуди квартира/хона (тухфа) аз тарафи ширкати сохтмонӣ амалӣ мегардад, ки ин квартира/хона аз тарафи худ ширкат сохта шудааст ва ё дар тавозуни он мебошад, дар ин сурат ба ғайр аз хароҷоти дар боло зикршуда, инчунин, зарур аст, ки андоз аз арзиши иловашуда ба андозаи 18% пардохт шавад. Ба фикри мо, ба мақсад мувофиқ мебуд, ки ин гуна ёри аз ҳамаи намудҳои андоз озод карда шавад, зеро ин гуна ёри ба ҳалли муҳимтарин проблемаи иҷтимоию-иқтисодӣ – бо манзили шахсӣ таъмин намудани аҳоли мусоидат мекунад.

Кодекси шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои ҳуқуқиеро, ки дар натиҷаи қарздиҳии ипотекии манзилӣ ба вучуд меоянд, ба танзим медарорад. Инчунин, Кодекс ҷазои иҷро накардани уҳдадорихои тарафайнро муайян кардааст. Сарфи назар аз он, ки ҳуқуқи уҳдадорихо муайян шудаанд, дар қонунгузорӣ камбудихое мавҷуданд, ки раванди интиқоли амволи ғайриманқули ба гарав гузошташударо дар тӯли якчанд сол ба таъхир меандозанд. Ин омил ба ташкилотҳои қарзӣ талафоти калони молиявӣ мерасонад.

Дар қадвали 1 меъёрҳои қонунгузорӣ ва ҳолати воқеии иҷроиши ин меъёрҳо оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. - Таҳлили ҳолати воқеии иҷрои меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба анҷом додани ситониш аз ҳисоби молу мулки багаравгузошташуда дар сурати аз тарафи қарзгиранда иҷро нагардидани уҳдадорихоӣ

Меъёри қонун	Иҷрои воқеӣ
<p>Мухлати баррасӣ ва ҳалли аризаи даъвогӣ дар судҳои умумӣ – <i>то се моҳ аз рӯзи қабули ариза аз ҷониби судя</i> (моддаи 157 Кодекси муурофиавии граждании ҶТ).</p> <p>Мухлати баррасии аризаи даъвогӣ дар суди иқтисодӣ - <i>то ду моҳ аз рӯзи қабули ариза аз ҷониби судя</i> (моддаҳои 133 ва 151 Кодекси муурофиавии иқтисодии ҶТ).</p>	<p>Дар таҷриба баррасӣ ва ҳалли аризаи даъвогӣ дар судҳо аз як то ду сол давом мекунад.</p> <p>Сабабҳои тӯл кашидани баррасӣ ва ҳалли баррасии аризаҳои даъвогӣ чунинанд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - пешниҳоди аризаи муқобили даъво; - таъйини экспертиза; - ба тарафҳо дер супорида шудани нусхаи ҳалнома; - шикоят аз болои ҳалнома
<p>Мухлати иҷрои ҳуҷҷати иҷро - <i>амалҳои иҷро ва талаботе, ки дар ҳуҷҷати иҷро дарҷ шудаанд, бояд аз тарафи иҷрочи мақомоти иҷро дар муддати ду моҳ баъд аз ворид шудани ҳуҷҷати иҷро бо тартиби навбатӣ воридшавии онҳо мавриди иҷро қарор дода шаванд</i> (моддаи 12 Қонуни ҶТ “Дар бораи истеҳсолоти иҷро”).</p>	<p>Дар таҷриба иҷрои ҳуҷҷати иҷро аз шаш то ду сол давом мекунад.</p> <p>Сабаби тӯлкашӣ одатан пешниҳоди шикояти назорати аз болои ҳалнома ва боз доштани амали иҷроварақа мебошад.</p>
<p>Хароҷоти ҷалби қормандони милитсия, табибон, оташнишонҳо ва раиси маҳалла (кӯча) хангоми кӯчонидан аз манзили истиқоматӣ – <i>дар қонунгузори ҶТ дар бораи истеҳсолоти иҷро барои ҷалби қормандони милитсия, табибон, оташнишонҳо ва раиси маҳалла (кӯча) ба ҷараёни истеҳсолоти иҷро пардохти музд пешбинӣ нашудааст.</i></p>	<p>Дар таҷриба хангоми кӯчонидан ба иҷроҷиён, қормандони милитсия, табибон, оташнишонҳо ва раиси маҳалла (кӯча) аз тарафи даъвогар подоши муайян дода мешавад.</p>
<p>Боҷи давлатӣ барои тасдиқи нотариалии шартномаҳои гарав – <i>як нишондиҳанда барои ҳисобҳо – яъне, айни замон 60 сомонӣ мебошад</i> (зербанди 3) қисми 7 моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи боҷи давлатӣ”).</p>	<p>Дар таҷриба нотариусҳо аз 1000 то 2000 сомонӣ талаб мекунанд.</p>
<p>Хироҷ барои бақайдгирии давлатии шартномаи ипотека аз тарафи КВД “Бақайдгирии молу мулки ғайриманкул” – <i>60 сомонӣ муқаррар шудааст</i> (банди 11 замиаи 19 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои хироҷҳо барои анҷом додани амалҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муҳим ва пардохтҳо барои додани иҷозат оид ба истифодаи захираҳои табиӣ ё дигар захираҳои мавҷуда” аз 2.11.2007 с., №546).</p>	<p>Дар таҷриба қормандони КВД “Бақайдгирии молу мулки ғайриманкул” аз 1000 то 3000 сомонӣ талаб мекунанд.</p>

Сарчашма: *Аз тарафи муаллифон дар асоси таҳлили қонунгузориҳои ҷорӣ ва таҷрибаи амалкунанд тартиб дода шудааст.*

аҳлили ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар амал ташкилоти қарзӣ метавонад аз як то ду сол вақт сарф кунад, то амволи ба гарав гузошташуда пурра ба тавозуни он гузарад ва онро тавонад бидуни монеа фурушад. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки ташкилоти қарзӣ хангоми пешниҳоди аризаи даъвогӣ ба суд ҳисоб кардани фоизҳоро аз рӯи қарзи мавриди баҳс бозмедорад. Зеро дар аризаи даъвогӣ ташкилоти қарзӣ бояд маблағи даъворо оид ба қарзи асосӣ, фоиз ва ҷаримаҳои ҳисобшуда аниқ муайян намояд. Ба ибораи дигар, дар рафти муурофии судӣ, фоиз аз рӯи қарзҳои мавриди баҳс қарордошта ситонида намешавад, аммо ташкилоти қарзӣ барои маблағҳои ҷалбшудаи қарзӣ, аз ҷумла, қарзи мавриди баҳси судӣ қарор дорад, пардохти фоизҳоро бояд идома

диҳад. Қонунгузорӣ боздоштани ҳисобкунии фоизхоро барои ташкилоти қарзӣ оид ба маблағҳои молиявӣ ҷалбшуда пешбинӣ намекунад, гарчанде ки қарзҳои додаш ба таъхир афтада бошанд ва ҳисобкунии фоизҳо аз рӯи онҳо боздошта шуда бошанд.

Илова бар ин, агар қарзи ипотекии манзилӣ бо асъори хориҷӣ дода шуда бошад, пас ташкилоти қарзӣ дар аризаи даъвогӣ маблағи даъворо бо асъори додашуда, инчунин, муодили онро бо пули миллий дар санаи додани аризаи даъво нишон диҳад. Баъдан чунин ҳодиса рӯй медиҳад, қарзгиранда аз имкониятҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ истифода бурда, раванди додани гаравро то ҳадди имкон кашол медиҳад, ки ин метавонад якҷанд сол давом кунад. Додгоҳи ниҳонии судӣ ба ғайри ташкилоти қарзӣ қарор қабул мекунад, барои ин, масалан, якуним сол лозим аст. Дар қарори суд, чун қоида, на он маблағе, ки бо асъори хориҷӣ дар аризаи даъвогӣ дарҷ карда шуда буд, балки маблағе, ки бо сомонӣ нишон дода шуда буд, қонеъ мегардад, ки ин дар натиҷа ба ин оварда мерасонад: Маблағи даъвогӣ дар санаи 02.01.2019 – маблағи 50 000 доллари ИМА (азбаски қарз бо доллар буд), муодили сана – 471 929 сомонӣ (1 доллари ИМА = 9,4384 сомонӣ) пешниҳод шудааст. Мурофияи судӣ санаи 01.08.2020 пурра ба охир расида, суд қарори ниҳонӣ қабул намуда, дар он қарздор вазифадор карда шудааст, ки амволи ба гарав гузошташударо ба ташкилоти қарзӣ интиқол диҳад ё маблағи даъворо ба маблағи 471 929 сомонӣ пардохт намояд. Аммо санаи 01.08.2020 қурби 1 доллар ба 10.311 сомонӣ баробар шуд ва мутаносибан – 50 000 доллар ба 515 550 сомонӣ баробар шуд.

Яъне, агар муштарӣ маблағи бо ҳукми додгоҳ муайяншударо пардохт намояд, пас аз ҳисоби фарқияти асъорӣ (аз ҳисоби қурб) ташкилоти қарзӣ қариб 4500 долларро аз даст медиҳад, ки ин хисороти назаррас аст. Ин дар ҳолат, ки фоизхоеро, ки дар давоми якуним сол ҷамъ шудаанд (дар давоми мурофияи судӣ), ба ташкилоти қарзӣ ягон қас ҷаброн намекунад. Натиҷаи ин мисол он аст, ки ташкилоти қарзӣ аз додани ин қарз ғайри фаида нагирифт, балки зиён дорад.

Мисоли дигаре, ки алоқаманд аст бо мурофияи судии тӯлонӣ ва зарари он ба ташкилотҳои қарзӣ, ин давраи фурӯши амволи ғайриманқули ба гарав гузошташуда мебошад. Бозори амволи ғайриманқул тағйирёбанда мебошад, ки ин ба фурӯши гарав низ таъсири манфӣ мерасонад.

Масалан, ташкилоти қарзӣ соли 2016 ба мизоҷ қарзи ипотекии манзилӣ пешниҳод кард. Маблағи қарз 50 000 ҳазор доллари ИМА. Гарав – амволи ғайриманқули манзилӣ, ки арзиши бозории он дар лаҳзаи пешниҳоди қарз ба 80 000 доллари ИМА баробар буд. Муҳлати қарз – 5 сол. Муштарӣ як сол қарзро пардохт кард, вале баъд аз он ба далели мушкилоти молиявӣ натавонист қарзашро баргардонад. Дар як сол ба ӯ муяссар шуд, ки 10 000 доллари қарзи асосиро баргардонад, ҳамин тариқ, 40 000 доллар қарзи асосӣ боқӣ монд. Ташкилоти қарзӣ ба муштарӣ сабуқӣ дод ва қарзро тамдид кард, аммо ин натиҷа набахшид. Баъд аз 6 моҳ ташкилоти қарзӣ ба суд бо аризаи даъвогӣ муроҷиат кард. Дар давоми 6 моҳ (баъд аз тамдиди қарз) фоиз ба маблағи 5000 доллари ИМА ҷамъ шуд. Дар маҷмуъ, маблағи даъво 45 000 доллари амрикоиро ташкил дод. Соли 2020 ташкилоти қарзӣ аз тамоми марҳилаҳои додгоҳӣ гузашта, гаравро гирифт. Арзиши бозории гарав дар 4 сол – 50% коҳиш ёфт, яъне 40 000 доллари ИМА-ро ташкил дод. Маълум аст, ки дар ин вазъият бонк аз ин қарз ҳатто баъди фурӯши гарав зиён дид.

Ба андешаи мо, ин масъаларо бо роҳи ворид намудани тағйирот ба қонунгузории амалкунанда, тавассути муайян намудани механизмҳои аниқии ситонидани бемонеаи молу мулк ба гарав гузошташуда дар давоми 6 моҳ, дар ҳолати аз ҷониби қарзгир иҷро накардани уҳдадорихои худ ва ба суд пешниҳод шудани аризаи даъвогӣ. Ба ибораи дигар, муҳлат аз лаҳзаи муроҷиат ба суд ва то интиқоли пурраи гарав (аз ҷумла қўчонидан) аз гаравдеҳ ба гаравгир набояд аз 6 моҳ зиёд бошад.

Қайд кардан лозим аст, ки Қонуни ҚТ «Дар бораи ипотека» нисбатан дер қабул шуда буд (он соли 2008, яъне баъди 17 соли истиқлолият қабул шудааст), такмили минбаъдаи он низ суғурта чараён дорад. Илова бар ин, Қонун ба талаботи муосир ҷавобгӯ нест (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Қамбудиҳои Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека»

Меъёри Қонун	Қамбудиҳо
Моддаи 2. Асосҳои пайдоиши ипотека	
Молу мулке, ки нисбати он ипотека муқаррар шудааст, тахти соҳибӣ ва истифодаи гаравдеҳ боқӣ мемонад.	Ҳангоми ба таъхир афтидани қарз (ипотека) (насурпидани қарз) Бонк дар муддати тӯлонӣ, соҳиби гарав шуда наметавонад.
Ипотека ҳамчун гаронии молу мулк аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии шартнома бо тартиби муқаррарнамудаи қонун пайдо мешавад.	Ситонидани гарав бе ризоияти қарзгиранда сурат намегирад, ки ин мушкили ҷиддӣ мебошад.
Моддаи 13. Гаравномаи ипотека	
Ҳуқуқҳо оид ба шартномаи ипотека метавонанд бо гаравномаи ипотека, ки қоғазӣ қиматнок мебошад, тасдиқ гарданд. Барориш ва гардиши гаравномаҳои ипотека бо тартиби муайяннамудаи Ҳукумати Қумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешаванд.	Тартиби ба муомилот баровардан ва гардиши гаравномаҳои ипотека муайян нашудааст.
Моддаи 17. Суғуртаи молу мулки ба гарав гузошташуда	
Суғуртаи молу мулки тибқи шартномаи ипотека ба гарав гузошташуда ихтиёрӣ буда, мутобиқи шартҳои ин шартнома амалӣ мегардад.	Мавҷуд набудани талаботи ҳатмӣ оид ба суғуртаи объекти ба гарав гузошташуда хавфи ҳам гаравдеҳ ва ҳам гаравгирро зиёд мекунад. Дар натиҷаи фаро расидани ҳодисаи суғурта ҳолатҳои баҳснок ба вучуд меоянд, ки метавонанд боиси талафоти молиявӣ шаванд.
Ҳангоми дар шартномаи ипотека мавҷуд набудани шартҳои дигари суғуртаи молу мулки ба гарав гузошташуда гаравдеҳ вазифадор аст онро аз ҳисоби худ, бо арзиши пурра аз таваккали гумшуда ва ё вайрон шудани он суғурта кунад ва агар арзиши пурраи молу мулк аз ҳаҷми уҳдадорӣ бо ипотека таъмингардида зиёд бошад, ба маблағи на камтар аз арзиши ҳамина уҳдадорӣ суғурта намояд.	Гаравдеҳ вазифадор аст ин амволро аз ҳисоби худаш суғурта кунад – ин банд бояд аз ҳисоби бонк анҷом дода шавад, зеро эҳтимол дар ҳолатҳои ситонидани қарз тавассути молу мулки ба гарав гузошташуда ин гарав ба моликияти бонк мегузарад ва мутаносибан маҳз бонк аз бехатарии он бештар манфиатдор аст.
Моддаи 18. Тадбирҳо оид ба ҳифзи молу мулки ба гарав гирифташуда аз гум шудан ё вайроншавӣ	
Барои таъмини ҳифзи молу мулки ба гарав гузошташуда аз гум шудан ё вайроншавӣ, аз ҷумла ҳифзи он аз тасарруфи шахсони сеюм, сӯхтор ва офатҳои табиӣ гаравдеҳ вазифадор аст тадбирҳои муқаррарнамудаи қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Қумҳурии Тоҷикистон, шартномаи ипотека ва агар онҳо муқаррар нашуда бошанд, тадбирҳои заруриро, ки ба талаботи маъмулан пешниҳодшаванда мувофиқанд, андешад.	Тадбирҳо аниқ муайян нашуда, модда хусусияти эъломиёвӣ (умумӣ) дорад.

Сарчашма: *Аз тарафи муаллифон дар асоси таҳлили Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека» тартиб дода шудааст [3].*

Таҳлили қадвали 2 аз он гувоҳӣ мебахад, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека» моддаҳо ҷой доранд, ки дар онҳо меъёрҳо муайян шудаанд, аммо механизми тадбири онҳо муайян нашудаанд. Ба фикри мо, ин омил ба он оварда мерасонад, ки моддаҳои номбурда хусусияти эълomiaвӣ (умумӣ) пайдо мекунанд, ки ин дар навбати худ ба рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Такмили заминаи қонунгузории бақайдгирии давлатии шартномаи қарзи ипотека. Айни замон мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи боҷи давлатӣ” боҷи давлатӣ ҳангоми тасдиқи нотариалии шартномаҳои ипотека ба андозаи якқаратаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо муқаррар шудааст.

Тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои хироҷҳо барои анҷом додани амалҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муҳим ва пардохтҳо барои додани иҷозат оид ба истифодаи захираҳои табиӣ ё дигар захираҳои мавҷуда” хироҷ барои бақайдгирии давлатии шартномаи ипотека ба андозаи 60 сомонӣ муқаррар шудааст.

Зарур доништа мешавад, ки андозаи боҷи давлатӣ барои тасдиқи нотариалии шартномаи ипотека паст карда шавад. Бо ин мақсад, бояд:

–аҳдҳо аз рӯйи ипотекаи биноҳои истиқоматӣ ба категорияи алоҳида ҷудо карда шавад ва барои тасдиқи нотариалии онҳо андозаи камтари боҷи давлатӣ муқаррар карда шавад (ба андозаи 0,5 нишондиҳанда барои ҳисобҳо);

–пардохти дуқаратаи як амал баргараф карда шавад ва андозаи хироҷ барои бақайдгирии давлатии шартномаи ипотека бекор ё кам карда шавад, зеро дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманкул ва ҳуқуқҳо ба он” ва қарори дар боло зикршуда барои бақайдгирии давлатии шартномаи ипотека пардохтро дар шакли **хироҷи бақайдгирӣ** барои бақайдгирии давлатӣ муқаррар намудааст ва дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи боҷи давлатӣ” бошад, барои бақайдгирии ҳамин шартнома боҷи давлатӣ пешбинӣ гардидааст.

Бо мақсади такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти баргардонидани қарзҳои батаъхирфтодаи ташилотҳои қарзӣ ва ҷавобгарии ҷиноятӣ барои иҷро накардани уҳдадориҳои қарзӣ чунин пешниҳод карда мешавад:

1. Механизми бидуни ҳалномаи суд дар асоси қарори иҷроии мақомоти иҷро аз манзил кӯчонидани қарздор ҷорӣ карда шавад. Бо ин мақсад, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи истехсолоти иҷро” ва дигар қонунҳои марбута тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда шуда, салоҳияти иҷроии мақомоти иҷро дар ин масъала васеъ карда шаванд;

2. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои саркашии бадқасдона аз адои қарзи кредиторӣ пурзӯр карда шавад. Бо ин мақсад, ба моддаи 266 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироти дахлдор ворид карда шуда, қарзи кредиторӣ ба миқдори калон - қарзи шахрванд ба андозаи бештар аз дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва қарзи корхона ба андозаи бештар аз панҷсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо муайян карда шавад.

Таҳия, қабул ва такмили пойгоҳи ҳуқуқии қарздиҳии ипотекии манзилӣ бо мақсади ҷалби захираҳои молиявӣ.

Муаммои дастрасии маҳдуд ба захираҳои молиявии дарозмуддат яке аз душвориҳои асосӣ мебошад, ки ба рушди қарздиҳии ипотека дар ҷумҳурии мо ба таври назаррас халал мерасонад. Таҳия ва қабули **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматноки ипотекии манзилӣ»** яке аз роҳҳои самараноки ҳалли ин масъала буда метавонад, ки тартиби барориш ва муомилоти онҳоро муайян намуда, эмитентҳоро дар сатҳи қонунгузорӣ муқаррар менамояд. Инчунин, бояд дар қонун механизми назорат, ҳамчунин, тартиби танзими фаъолияти ҳамаи иштирокчиёни бозори коғазҳои қиматноки ипотекии манзилӣ таҳия карда шаванд. «Мақсади коғазҳои қиматноки ипотека ба ҳадди ақал кам кардани хавфи сари вақт барнагардонидани

маблағҳои қарзӣ ҳангоми сармоягузорӣ ба сохтмони ипотекӣ, ки бо истифода аз механизми секюритизатсия (аз англисӣ қоғазҳои қиматнок) анҷом дода мешавад, мебошад. Моҳияти механизми секюритизатсия дар тартиби тақдир додани уҳдадорҳои қарзӣ, ки бо бозтамвил алоқаманданд, ба қоғазҳои қиматнок бо гарави қобили қабул ва пардохтпазирии нисбатан баланд иборат аст. Низоми ташкили раванди секюритизатсия аз татбиқи яке аз ду роҳҳо иборат мебошад. Роҳи якум, ин барориши қоғазҳои қиматноки таъминшуда аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ, ки ба қарздиҳии ипотекӣ машғуланд, мебошад. Роҳи дуюм, фуруши уҳдадорҳои қарзӣ аз тарафи сармоягузори ипотекӣ ба агенти ипотекӣ – ташкилоти махсуси тиҷоратӣ, ки дар ниҳоят қоғазҳои қиматнокро мебарорад, зеро он ҳуқуқи интишори вомбарғҳои бо ипотека таъминшударо (рӯйпӯшидашуда) дорад» [5].

Дигар чораи таъсирбахш, ба назари мо, метавонад ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «*Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсонӣ воқеӣ*» бошад. Қонуни мазкур пешбинӣ менамояд: «Дар сурати ба амал омадани ҳодисаи суғурта мувофиқи Қонун маблағи ҷуброни суғуртавии пасандозҳо, сарфи назар аз шумораи суратхисобҳои дар як бонк буда, чунин аст:

- бо пули миллӣ на бештар аз 500 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;
- бо асъори хориҷӣ на бештар аз 350 нишондиҳанда» [4].

Ба андешаи мо, дар қонун муносибати умумӣ муқаррар шудааст, аммо он мушкilotи амонатгузори одилона ҳал намекунад, зеро гурӯҳи амонатгузоре, ки пасандозҳои ипотекӣ гузоштанд, бо мақсади хариди манзили истиқоматӣ талафоти зиёдтар мебинанд, нисбат ба гурӯҳи амонатгузоре, ки пасандоз бо мақсади ба даст овардани даромади иловагӣ гузоштаанд.

Ба фикри мо, ба мақсад мувофиқ мебуд, ки «пасандози (амонати) манзили ипотекӣ» аз ҳаҷми умумии пасандозҳо ҷудо карда шавад ва барои ин намуди пасандозҳо (амонатҳо), ҳангоми барҳам хӯрдани ташкилоти қарзӣ, сарфи назар аз маблағ ва аъсор, меъёри ҷубронпулӣ 100 фоиз муқаррар гардад.

Ин тадбирҳо барои баланд бардоштани эътимоди мардум ба низоми бонкӣ, инчунин, ҷалби захираҳои молиявӣ дарозмуддат ба ташкилотҳои қарзӣ мусоидат мекунад [8, с.63; 9, с.44].

Тақмили низоми судӣ. Аз сабаби номукамалии санадҳои меъёрию-ҳуқуқӣ, мушкilotи зиёди ташкилӣ, ҳамкориҳои босамари ҳамаи иштирокчиёни бозори қарзи ипотекӣ, хавфҳои ҳуқуқӣ ва мувофиқавӣ марбут ба соҳибмулкӣ қабул кардани манзил-амволи ба гарав гузошташуда, ва инчунин, ихроҷи қарздор ва дар музојада фурухтани предмети ба гарав гузошташуда ба миён меоянд.

Мушкilotи ташкилотҳои қарзӣ, вобаста бо тӯлонӣ будани қори судҳо ва талаботи мураккаб ҳангоми ба соҳибмулкӣ қабул кардани предмети гарав (манзил) ва баъдан ихроҷи мизочони мушкilotдошта яке аз мушкilotи асосии ҳуқуқии ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб меравад [6, с.141]. Ин мушкilot барои ташкилотҳои қарзӣ ҳам аз ҷиҳати хароҷоти молиявӣ ва ҳам аз ҷиҳати вақт хеле гарон аст [7, с.107].

Бо назардошти аҳамияти муҳими қарздиҳии ипотекии манзилӣ аз нигоҳи аҳамияти иҷтимоию-иқтисодӣ, инчунин, бо мақсади фаъол гардонидани равандҳои секюритизатсия ва афзоиши интенсивии он, таъсиси сохтореро дар назди **Бонки миллии Тоҷикистон** ба мақсад мувофиқ мешуморем, ки масъули рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ мебошад. Вазифаҳои асосии ин сохтор бояд аз инҳо иборат бошанд: рафъи камбудии дар қонунгузорӣ, мониторинги рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ, пурзӯр кардани қор оид ба таҳия ва татбиқи механизми секюритизатсия ва ғайра.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои болоро хулоса намуда, қайд мекунем, ки заминаи қонунгузори рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфта, амал мекунад. Таҳлили заминаи меъёрию-ҳуқуқии рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ як қатор камбудӣ ва ихтилофҳои ошкор намуд.

Илова бар ин, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои, ки қарздиҳии ипотекаӣ дар онҳо ба як механизми муассири ҳалли масъалаҳои бо манзили хусусӣ таъмин намудани аҳоли табдил ёфтааст [7, с.43-45; 10, с.191-193], нишон медиҳад, ки як қатор механизмҳо ва воситаҳои мавҷуданд, ки дар ҷумҳурии мо амалан истифода намешаванд. Ин, аз як тараф, рушди қарздиҳии ипотекаии манзилро суст мекунад, аз тарафи дигар, аз он шаҳодат медиҳад, ки иқтисори бузург барои рушди он вучуд дорад. Гузаронидани сиёсати аниқ, пайгирона ва шаффоф дар соҳаи пойгоҳи меърию-ҳуқуқии рушди қарздиҳии ипотекаии манзилӣ барои рушди минбаъдаи он заминаи устувор фароҳам меорад.

Адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо назардошти тағйири иловаҳо).
2. Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон. № 506, аз 12.12.1997.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека». № 364, аз 20.03.2008.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ». №758, аз 02.08.2011.
5. Ипотечные ценные бумаги. [электронный ресурс]. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ипотечные_ценные_бумаги (дата обращения 15.02.2022).
6. Ипотечное кредитование жилищного строительства: учеб. пособие / под общ. ред. С.А. Баронина, В.С. Казейкина. – М.: ИНФРА-М, 2020. – 189 с.
7. Лазарева, Л.Б., Ипотечное жилищное кредитование и страхование [Текст]: учеб. пособие./ Л.Б.Лазарева, Ф.А.Каирова. – М.: Прометей, 2019. – 186 с.
8. Рахимов, Р.Р. Инвестиционные возможности ипотечного жилищного кредитования / Р.Р.Рахимов, С.Х. Хикматов // Вестник университета (РТСУ). – 2020. – №4 (72). – С. 59-67.
9. Хикматов, У.С. Основные источники финансирования кредитного портфеля ипотечных жилищных кредитов в Республике Таджикистан / У.С.Хикматов, Р.Р. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2021. –Т. 89. - № 4. – С. 37-46.
10. Языкова, А.Д. Формирование финансовых механизмов поддержки ипотечных заемщиков [Текст]: монография / А.Д.Языкова, А.А. Цыганова. – М.: Прометей, 2019. – 220 с.

УДК: 336.14

ҲОЛАТИ МУОСИРИ НИЗОМИ АНДОЗУ БУҶА

Иброҳимзода Илҳомуддин Раҷабалӣ - академики Академияи байналмилалии нақлиёти Федератсияи Россия, доктори илми иқтисод, профессор, мудири кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 918-81-42-40, E_mail: ilhomuddin@mail.ru.

Файзуллоев Бахтовар Сайфуллоевич - унвонҷӯи кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқорӣи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Раҳимов 13. Тел.: (+992) 918-81-42-40 E_mail: beto-ne@mail.ru.

Дар мақола ҳолати муосири низоми андозу буҷа мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст. Муайян карда шуд, ки шароити кунунии соҳибқорӣ дар Тоҷикистон бо мушкилоти ҷиддӣ ҳангоми ворид шудан ба бозори субъектҳои хоҷагидорӣ тавсиф мешавад: қобилияти насти харидориҳои аҳоли, афзоиши арзиши нақлиёт ва дигар хароҷотҳо, дастрасии мушкил ба ашёи хом, технологияҳои нав ва сармояи қарзӣ.

Ошқор карда шуд, ки даромади буҷети давлатӣ барои соли 2021 ба андозаи 27,6 млрд. сомонӣ, хароҷот - 28,1 млрд. сомонӣ, бо барзиёдии хароҷот аз даромад 463,2 миллион сомонӣ (каср - 0,5% ММД) пешбинӣ шудааст. Дар назар аст, ки касри буҷет аз ҳисоби қарзҳои Бонки ҷаҳонӣ, даромад аз хусусигардонии моликияти давлатӣ ва дигар манбаъҳо пӯшонида мешавад. Нишондиҳандаи васеи касри буҷет, бо назардошти маблағгузори берунаи барномаи сармоягузори давлатӣ ба нақша гирифта мешавад. Барои хизматрасонӣ ва пардохти қарзи хориҷӣ соли ҷорӣ истифодаи қарзу грантҳои ташиклотҳои байналмилалӣ ба маблағи 1,5 млрд. сомонӣ ба нақша гирифта шудааст.

Пешиноҳод карда шуд, ки сатҳи кунуни гарони андозҳо (10 намуди андозҳо, дигар пардохтҳо барои андозҳои маҳаллӣ ва зиёда аз 108 намуди боҷи давлатӣ) ва меъёрҳои андоз, ки ба сатҳи кишварҳои пешрафта наздик шудаанд, ҳамчунин, ба рушди истеҳсолоти инноватсионӣ монеа мешаванд, зарурати танзими он ва рушди истеҳсолоти ватанӣ ногузир аст.

Калидвожаҳо: асосҳои назариявӣ, танзими давлатӣ, сиёсати андозу буча, вобастагии иқтисодии хориҷӣ, системаи молиявӣ иқтисодӣ, дефицити бучети давлатӣ, тавозуни пардохти кишвар, афзоиши устувори уҳдадориҳои қарзӣ.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ НАЛОГОВОЙ И БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ

Иброҳимзода Илҳомуддин Раджабали – академик международной академии транспорта Российской Федерации, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов и страхования Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. тел.: 918-81-42-40, E-mail: ilhomuddin@mail.ru

Файзуллоев Бахтовар Сайфуллоевич – соискатель кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рахимова, 13. Тел.: (+992)918-81-42-40. E-mail: beto-ne@mail.ru.

В статье рассматривается и анализируется современное состояние налогово-бюджетной системы. Было установлено, что нынешние условия предпринимательства в Таджикистане характеризуются серьезной проблемой при поступлении на рынок субъектов хозяйствования: низкая покупательная способность населения, увеличение стоимости транспорта и другие расходы, сложный доступ к сырьевым материалам, новым технологиям и кредитному капиталу.

Уточнено, что доходы государственного бюджета за 2021 год составили 27,6 млрд. сомони, расходы – 28,1 млрд. в сомони, с превышением расходов по доходам предусмотрено 463,2 миллион сомони (дефицит - 0,5% ВВП). Предполагается, что дефицит бюджета покрывается за счет кредитов Всемирного банка, доходов от приватизации государственной собственности и других источников. Рассчитывается широкий показатель дефицита бюджета с учетом внешнего финансирования государственной инвестиционной программы. Для оказания услуг и погашения иностранного кредита в этом году необходимо воспользоваться кредитами и грантами международных организаций и запланировано на сумму 1,5 млрд. сомони.

Было высказано предположение, что нынешний уровень налогового бремени (10 видов налогов, другие сборы за местные налоги и более 108 видов государственной пошлины) и налоговые ставки, приближенные к уровню развитых стран, также препятствуют развитию инновационного производства, необходимо его регулирование и развитие отечественного производства.

Ключевые слова: теоретические основы, государственное регулирование, налогово-бюджетная политика, внешнеэкономическая зависимость, финансово-экономическая система, бенефициар государственного бюджета, платежный баланс страны, устойчивое увеличение долговых обязательств.

MODERN STATE OF THE TAX AND BUDGET SYSTEM

Ibrohimzoda Ilhomuddin Rajabali - academician of the International Academy of Transport of the Russian Federation, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance and Insurance of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 918-81-42-40, E-mail: ilhomuddin@mail.ru

Fayzulloev Bakhtovar Sayfulloevich – Competitor of Department of economics of enterprises and entrepreneurship, Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, district I.Somoni, Rahimov 13. tel.: (+992) 918-81-42-40 E-mail: beto-ne@mail.ru.

The article examines and analyzes the current state of the fiscal system. It was found that the current conditions of entrepreneurship in Tajikistan are characterized by a serious problem when entering the market of business entities: low purchasing power of the population, an increase in the cost of transport and other expenses, difficult access to raw materials, new technologies and credit capital.

It was clarified that the state budget revenues for 2021 amounted to 27.6 billion. somoni, expenses – 28.1 billion. in somoni, 463.2 million somoni is provided with excess of income expenses (deficit - 0.5% of GDP). It is assumed that the budget deficit is covered by loans from the World Bank, income from the privatization of state property and other sources. A broad indicator of the budget deficit is calculated

taking into account external financing of the state investment program. In order to provide services and repay a foreign loan this year, it is necessary to use loans and grants from international organizations and it is planned for the amount of 1.5 billion rubles. somoni.

It was suggested that the current level of the tax burden (10 types of taxes, other fees for local taxes and more than 108 types of state duties) and tax rates close to the level of developed countries also hinder the development of innovative production, its regulation and the development of domestic production are necessary.

Keywords: *theoretical foundations, state regulation, fiscal policy, foreign economic dependence, financial and economic system, the beneficiary of the state budget, the country's balance of payments, a steady increase in debt obligations.*

Шароити кунуни соҳибкорӣ дар Тоҷикистон бо мушкилоти ҷиддӣ ҳангоми ворид шудан ба бозори субъектҳои хоҷагидорӣ тавсиф мешавад: қобилияти пасти харидории аҳоли, афзоиши арзиши нақлиёт ва дигар хароҷотҳо, дастрасии мушкил ба ашёи хом, технологияҳои нав ва сармои қарзӣ [11, с. 137]. Дар аксар ҳолатҳо гаронии андозбандӣ соҳибкоронро маҷбур менамояд, ки ё андозбандиро пинҳон намуда, тиҷораташро васеъ намояд ва ё фаъолиятро қатъ кунанд. Таҳлили ҳолати имрӯза ва рушди соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки як қатор монеаҳои иқтисодӣ ва маъмурию ҳуқуқӣ мавҷуданд.

Дар моддаи 45-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон "Супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист. Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунанд ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надоранд" [2]. Ин чунин маъно дорад, ки ислоҳоти қонунгузории андоз бо назардошти оқибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ бояд оқилона сураат гирад.

Мутаассифона, бар хилофи Кодекси андози бисёр кишварҳои ИДМ ва 20 кишвари камбизоаттарини ҷаҳон, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [6], ҳатто пас аз ба итмом расидани он дар соли 2012, яке аз мушкилтаринҳо ба ҳисоб меравад, ки он дорои хусусияти фароғири механизми ҳуқуқии ҳавасмандгардонии рушди соҳибкорӣ нест. Аммо, рушди иқтисодиёт мутобиқи таъсири объективии қонунҳои иқтисодӣ тақозо мекунад, ки ба қонунгузории андоз тағйиру иловаҳо ворид карда шаванд.

«Андозҳо набояд ба сармоя (воситаҳои истехсоли) таъсир расонанд, зеро андозбандии баланди ғоида, ҳатто дар ҳолати таваррум муътадил, боиси ноил шудан ба натиҷаҳои ниҳой намегардад. Ҳатто андозҳои ғайримустақим (масалан, андоз аз арзиши иловашуда), ки нарххоро боло мебаранд, метавонад боиси болоравии нархҳо, кам шудани талабот ба мол ва талафот дар истехсоли онҳо гардад ва ба ин натиҷа ноил нагардад. Андозҳои аз ҳад зиёд афзоианда метавонад ба раванди ҷамъкунӣ ҳалал расонанд, ангеҷахоро барои навоариҳо барои соҳибкорӣ коҳиш диҳанд» [9]. Бинобар ин, муайян кардани андозаи муносиби меъёрҳои андоз барои ҳавасмандгардонии рушди субъектҳои соҳибкорӣ хеле муҳим аст.

Ҳангоми таҳияи Кодекси андоз принципҳои асосии сиёсати андоз ва маъмурияти андоз ба инобат гирифта шуданд [5]. Мутобиқи қонунгузории мавҷудаи андоз, даромадҳо ва хароҷотҳо андозбандӣ карда мешаванд. Мо пешниҳод мекунем, ки танҳо аз даромад андоз ситонида шавад.

Гарчанде ки дар ҳама сатҳҳо онҳо дар бораи ҳимояи истехсолкунандагони ватанӣ сухан меронанд, аммо дар асл сиёсати протекционистӣ гузаронида намешавад. Дар натиҷаи ин сиёсат истехсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот маҳдуд аст. Сатҳи баланди пардохтҳои пинҳонӣ ба санҷишҳои гуногуни мақомоти танзимкунанда ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вобаста аст. Низомии имтиёзноки андоз барои соҳибкории ба фаъолият шуруъкунанда кам аст. Механизми муносири иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ тиҷорати хурд, миёна ва калонро ҳавасманд накарда, баръакс гаронии зиёд меоварад.

Дар айни замон, макроиктисодиёт каме ба эътидол омад. Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Тоҷикистон (ММД) дар соли 2012 7,5% ва дар соли 2018 7,3% афзоишро нишон дод. Мутобиқан, касри буҷет таҳти назорат гирифта мешавад.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои асосии макроиктисодии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2018 [8]

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ММД-и воқеӣ (%) дигаргунӣ)	7,5	7,4	6,7	6,0	6,9	7,1	7,3
ММД ба сари аҳоли (долл. ИМА)	961,5	1053,5	1119,3	929,2	804,1	808,6	834,7
Даромадҳои андозӣ (%) ММД)	12,4	12,7	14,0	12,6	11,3	11,4	10,6
Маблағи умумии қарзи беруна (млрд. долл.)	2169,4	2188,5	2095,9	2194,5	2274,1	2879	2924,2
Хизматрасонии қарз (%) содирот)	7,8	11,5	18,1	23,2	23,3	17,0	26,2

Мувофиқи маълумоти молиявии даҳсолаи охир натиҷаҳои фаъолияти баҳши реалии иқтисодиёт паст шудаанд. Маълумоти оморӣ нишон медиҳанд, ки то соли 2012 соҳаҳои асосии ин баҳш ба таври фоидаовар фаъолият мекарданд. Танҳо баҳши савдо, таъминоти моддию техникаӣ дар соли 2012 зарари кам доштанд, инчунин хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки соли 2012 дар ҳолати пасти бухронӣ қарор доштанд, истисноянд.

Ҷадвали 2. - Фоида (+) зарари (-) корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ) [7]

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Фоида, зарари баланси (-)	587,4	-157,5	-271,4	-1736,3	-510,9	-161,7	1770,3
Аз ҷумла саноат	13,2	-645,1	-448,5	-1981,9	-753,6	-711,8	572,3
Хоҷагии қишлоқ	-17,0	-23,6	1,2	-1,9	-25,0	-1,9	-64,0
Нақлиёт ва алоқа	89,5	86,9	5,5	36,3	120,1	183,9	413,6

Маълумотҳои дар ҷадвали №2 нишон медиҳанд, ки дар давраи баррасишаванда саноат зарари бештарро мебинад. Дар соли 2013, онҳо зарари умумии иқтисоди миллиро қариб 3 маротиба зиёд карданд ва ба 157,5 миллион сомонӣ расид, дар соли 2018 бошад, он ба натиҷаи мусбӣ баромад, ки боиси 3 маротиба кам шудани зарар ва мусбишавии натиҷаи иқтисодӣ гардид. Дар соҳаи хоҷагии қишлоқ низ, аз соли 2012 то соли 2018 соҳа бо зарар натиҷаҳоро ҷамъбаст намудааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъди қабули Кодекси андози таҳрири соли 2012 бо назардошти тағйироти ҷузъӣ дар солҳои минбаъда, ғайридавлатигардонӣ ва хусусигардонӣ ба натиҷаҳои мусбӣ оварда нарасониданд. Истисно нақлиёт, алоқа ва хизматрасонии маишӣ мебошад. Ба назари мо, кафолати давлатӣ барои лизинги таҷҳизот ва техника барои иншооти истехсолӣ зарур аст. Азнавтаҷҳизонии истехсолот ва навсозии фондҳои асосии саноат, кишоварзӣ ва дигар бахшҳои иқтисодиёти миллии боиси васеъ гардидани пойгоҳи андоз ва афзоиши даромади буҷа хоҳад шуд.

Дар давраи баррасишаванда, суръати афзоиши ММД воқеӣ аз 7,5% то 7,3% кам шуда, ММД ба сари аҳоли аз 961,5 то 834,7 доллари ИМА коҳиш ёфт. Ҳиссаи даромадҳои андозӣ дар ММД аз 12,4% то 10,6% коҳиш ёфт. Қарзи умумии берунаи Тоҷикистон аз 2,2 то 2,9 миллиард доллари ИМА афзоиш ёфт ва пардохти он аз содирот аз 7,8% то 26,2% афзоиш ёфт. Ҳамин тариқ, ММД ба ҳар сари аҳоли бинобар сабаби сатҳи пасти саноатикунонии кишвар хеле паст аст. Дар сурати татбиқ намудани сиёсати тағйирпазири молиявӣ қарзӣ ва коҳиш додани андозбандӣ сатҳи баланди саноаткунонӣ ва афзоиши ММД имконпазир аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки хизматрасонии қарзи хориҷӣ тамоюли зиёдшавӣ дошта, аз меъёрҳои байналмилалӣ ҳадди бехатарӣ хеле зиёд аст (пардохти қарзи асосии хориҷӣ ва фоизҳо) [12, с. 122]. Вобаста ба таҷрибаи ҷаҳонӣ (30%-и ММД), ба ақидаи мо, набояд қарзи берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд карда шавад,

зеро дар ниҳояти кор он ба зиёд шудани гаронии андоз ва кам шудани ғаёлнокии субъектҳои хоҷагидорӣ оварда мерасонад.

Қисми хароҷоти буҷа дар соли 2020 24,2 млрд. сомони ро ташкил медиҳад. Агар нисфи ин маблағҳо ба бахшҳои даромадноки иқтисодӣ сармоягузорӣ шуда бошанд, пас бо назардошти имкониятҳои он давра, бо сабаби сатҳи пасти рақобат дар бахшҳои гуногуни бозор, он қариб 1 миллион ҷойҳои корӣ ба вуҷуд меорад ва ин миқдорро барои давлат дар тӯли як сол ду баробар зиёд мекунад. Буҷаи давлатӣ, ба назари мо, бесамар истифода мешавад.

Бахши иқтисодӣ ва илми ватанӣ ба қадри кофӣ маблағгузорӣ нашудаанд. Ғайр аз он, ҳангоми гирифтани маблағҳои буҷетӣ, бисёр вазорату идораҳо хароҷотро бар зиёд иҷро мекунанд ва захираҳои моддӣ ва хидматхоро бо нархҳои баландтар харидорӣ мекунанд. Маблағгузориҳои соҳаҳои иқтисодӣ коҳиш меёбад ва хароҷоти дигар, яъне хароҷот барои нигоҳ доштани дастгоҳи давлатии маъмурият афзоиш меёбад.

Ба ақидаи мо, таносуби оптималии қисми хароҷоти буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон байни бахшҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ барои таъмини рушди устувор ва рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва умуман, соҳибкорӣ, новобаста аз шакли моликият, бояд ҳадди аққал баробар тақсим карда шавад - 1:1. Ва дар оянда ҳиссаи хароҷоти буҷет барои маблағгузориҳои бахшҳои иқтисодӣ бояд аз хароҷоти марбут ба соҳаи ғайриистеҳсолӣ зиёд бошад. Хароҷоти илм ва татбиқи дастовардҳои илмӣ, инчунин лоиҳаҳои марбут ба ғояҳои инноватсионӣ ва ташаккули сармояи венчурӣ барои татбиқи амалии онҳо дар оянда бояд мунтазам афзоиш ёбад, яъне, бо мурури замон, хароҷот ба илм бояд ба ҷои 0,06%-и ММД то 10% афзоиш ёбад, дар оянда ва бештар аз он – 15%. Ин барои баланд бардоштани рақобатпазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар системаи муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ зарур аст. Ҳамзамон, ғаёлияти соҳибкории муассисаҳои таҳсилоти олии таълими донишҷӯён ва аспирантҳо дар асоси шартнома бояд аз ҳама намуди андозҳо, ба истиснои андозҳо аз даромад ва андози иҷтимоӣ аз шахсони воқеӣ озод карда шавад. Кам шудани хароҷоти буҷет дар соҳаи истеҳсолот ва афзоиши ҳиссаи соҳаи ғайриистеҳсолӣ қайд карда мешавад. Ба ақидаи мо, маблағгузориҳои соҳаҳои истеҳсолии давлатӣ бояд хароҷоти илм ва ҷорӣ намудани коркардҳои илмиро дар амалияи корӣ якбора афзоиш диҳад. Бахши давлатии иқтисодӣ набояд аз он рақобатҳо дар он сегменти бозор, ки дар он ҷо пештар бартарӣ дошт, даст кашад.

Бо мақсади тақмили танзими буҷети давлатӣ таҳия намудани сиёсати дарозмуддати буҷет, гузаштан аз банақшагирии солона ба ҷойи банақшагирии сесола ба панҷсола ва маблағгузориҳои мақсаднок, дар асоси истифодаи ҳамаҷонибаи принципҳои банақшагирии муттамарказ ва ғайримарказӣ, тақсими рақобатии вазифаҳои буҷа ва тасмири онҳо дар созишномаҳои дахлдор, инчунин гузаронидани мониторинги низомии онҳо ба роҳ монда шавад. Вобаста ба ин, инчунин зарур аст, ки барои наслҳои оянда фонди ҷамъоварии ҳиссаи муайяни даромад аз истифодаи иқтисодии захираҳои табиӣ ва сарватҳои зеризаминии он ташкил карда шавад.

Соли 1997 ғаёлияти илмии ҷумҳурӣ тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 08.22.1997 таҳти № 384 "Дар бораи ислоҳоти системаи маблағгузориҳои илм" ва Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.25.1998, №622 "Дар бораи тақмили системаи идоракунии илм, баланд бардоштани самаранокии тадқиқоти илмӣ ва алоқаи илм бо эҳтиёҷоти рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ" ба тасвир расид. Инчунин, вобаста ба рушди иқтисоди кишвар минбаъд қонуну қарорҳои дахлдор қабул гардида, таваҷҷуҳи ҳукумат нисбати он зиёд гардида истодааст.

Агар дар соли 2013 47692,2 корҳои илмӣ-техникӣ ва таҳқиқоти илмӣ гузаронида шуда, ки дар онҳо 3389 мутахассис дар соҳаҳои гуногун ба кор ҷалб карда шуда бошанд ва ҳаҷми таҳқиқот ва коркарди як мутахассис анҷомёфта тақрибан 13289 сомони ро

ташкил дода бошад. Соли 2019 ин шумора ба 74120,4 корҳои илмӣ-техникӣ ва таҳқиқоти илмӣ расонида шуд, ки дар онҳо 4505 мутахассис дар соҳаҳои гуногун ба кор ҷалб карда шуда бошанд ва ҳаҷми таҳқиқот ва коркарди як мутахассис анҷомёфта тақрибан 16959 сомониро ташкил дод, ки ба ҳисоби миёна дар як моҳ ба 1413,2 сомонӣ баробар буда, аз маоши миёнамоҳонаи кишвар камтар мебошад.

Соли 2018 аз 474 корхонаи саноатӣ, 143 ё 30,2% шумораи умумии зараровар кор карданд. Аз 1821 корхонаи соҳаи кишоварзӣ, 741 ё 40,7% низ ба зиёновар кор карданд. Инҳо оқибатҳои коҳиш додани идоракунии иқтисодӣ, муносибати манфии насли нави роҳбарон ба моликияти давлатӣ, корхонаҳои давлатӣ ва шаклҳои кооперативии идоракунии мебошанд.

Нақши баҳши хусусӣ дар паст кардани сатҳи камбизоатӣ ниҳоят баланд аст, агар ҳиссаи он асосан сармояи истеҳсоли ва инноватсионӣ бошад.

Тибқи маълумотҳои омӯрӣ, дар соли 2019 музди миёнаи солона 1335,5 сомонӣ ва ё бо курси ҳамонвақтаи доллари ИМА 141,4 долл. ИМА-ро ташкил меод, ки боиси мушкилии ҷиддӣ гардидани камбизоатӣ шуд. Соли 1999 83% аҳоли дар фақр зиндагӣ мекарданд ва 17% дар як рӯз дар ҳадди аққал 1 доллар дар фақри шадид зиндагӣ мекарданд ва ин вазъ дар ҳоли ҳозир ба таври назаррас тағйир ёфта, камбизоатӣ дар соли 2019 то 29,5% поён фароварда шудааст. Лекин маоши миёнамоҳона дар шароити имрӯза барои таъмини сабади истеъмоли пурра кифоят намекунад.

Рушди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ механизми асосии паст кардани сатҳи камбизоатӣ мебошад. Афзоиши дастрасии баҳши хусусӣ ба захираҳо метавонад ба ташкили ҷойҳои корӣ низ оварда расонад. Рушди баланди иқтисодӣ дар солҳои 2012-2019 ба қайд гирифта шуда, музди меҳнат зиёда аз 40 фоиз афзуд. Соли 1999 то 30% қувваи корӣ бекор буд. Тибқи маълумоти Вазорати муҳоҷират, меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ, беш аз 200 ҳазор нафар муҳоҷирони муваққатӣ буданд. Ҳамзамон, мутобиқи маълумоти Хадамоти муҳоҷирати Федератсияи Россия дар соли 2019 зиёда аз 500 ҳаз. нафар шаҳрвандони Тоҷикистон дар Федератсияи Россия ба ҳайси муҳоҷири меҳнатӣ кор карда истодаанд.

Хароҷоти давлатӣ барои пардохтҳои иҷтимоӣ коҳиш ёфт. Норасоии маблағҳои давлатӣ боиси кам шудани шумораи фарогирии хонандагон дар мактабҳои камбизоаттарин гардид. Ҳамин гуна равандҳо дар системаи тандурустӣ низ мушоҳида мешаванд.

Пас аз тавсияҳои хусусияти монетарӣ таҳти фишори муассисаҳои байналмилалӣ молиявӣ ва тавсияҳои ширкати консалтингии "KARANA" (ИМА), инчунин ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ Бонки ҷаҳонӣ, Ҳазинаи байналмилалӣ асбобҳои сиёсати қатъии пулию қарзӣ ва гузарондани хусусигардонӣ, як роҳи сабукгардонии сармояи истеҳсоли ва ҳавасмандгардонии рушди сармояи ҷаннатӣ ва рушди минбаъдаи камбизоатӣ дар Тоҷикистон гардид. Дар натиҷа, зиёда аз 90%-и моликияти давлатӣ ба шакли хусусӣ ва саҳомӣ табдил ёфт.

Сатҳи баланди вобастагӣ аз шумораи ками маҳсулоти содиротӣ хусусияти иқтисодии Тоҷикистон аст. Истеҳсоли алюминий аз воридоти гилҳок аз Украина, Озарбойҷон ва Қазоқистон вобаста аст. Нидерландия воридкунандаи асосии алюминий ва Швейтсария истеъмолкунандаи асосии нахи пахта мебошад. Ягон давлат дар ҷаҳон танҳо ба воситаи андоз бучетро пур намекунад. Ғайр аз он, як қатор кишварҳо қоғазҳои киматнокро барои бартараф кардани касри бучети давлат бомуваффақият татбиқ мекунанд. Қариб дар ҳамаи кишварҳо як қисми даромади бучет аз ҳисоби корхонаҳои давлатӣ низ пур мешаванд. Даромадҳои бучети давлатӣ ба фикри мо, на аз ҳисоби пардохтҳои андоз, балки тавассути соҳибкории давлатӣ низ пур карда шаванд.

Дар асоси муттаҳид кардани институтҳои саноатӣ бо сохторҳои корпоративӣ дар дохили гурӯҳҳои эҷодӣ бо андозбандии имтиёзӣ бояд илми бренди ба вучуд оварад. Татбиқи натиҷаҳои кори ин дастаҳои эҷодӣ бояд дар заминаи ширкатҳои венчурӣ ҷангоми таъмини дастгирии давлатии онҳо сурат гирад.

Қисми даромади буҷа асосан аз ҳисоби воридоти андозҳо ба даст меояд, яъне 75,8 дар соли 2019 фоизи қисми даромади буҷет аз андозҳо пур карда мешавад [7]. Сипас, чун дар кишварҳои пешрафта, ҳиссаи андозҳо дар сохтори даромади буҷети давлатӣ қариб 50%-ро ташкил медиҳад.

Механизми молиявӣ воситаи таъсиррасонӣ ба субъекти хоҷагидорӣ тавассути пешниҳоди захираҳои молиявӣ ва сармоягузори мебошад. Барои маблағгузори зарур аст: истифодаи фишангҳои молиявӣ ва усулҳо; дастгирии меъёрӣ ва иттилоотӣ. Дар сохтори даромади буҷети давлатӣ вазни қиёсии андозҳо зиёд аст, аммо дар солҳои 2012-2018 ҳиссаи ҳамаи намудҳои андозҳо нисбат ба ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ коҳиш ёфт. Дар соли 2000-ум 92,8%, соли 2001-ум 1,9%, соли 2002 5,2% ва соли 2019 17% кам шуда, ҳиссаи даромадҳои ғайриандозӣ меафзояд. Тибқи маълумотҳои оморӣ буҷети давлатӣ, даромади он барои соли 2021 ба андозаи 27,6 млрд. сомонӣ, хароҷот - 28,1 млрд. сомонӣ, бо барзиёдии хароҷот аз даромад 463,2 миллион сомонӣ (каср - 0,5 ММД) пешбинӣ шудааст. Дар назар аст, ки касри буҷет аз ҳисоби қарзҳои Бонки ҷаҳонӣ, даромад аз хусусигардонии моликияти давлатӣ ва дигар манбаъҳо пӯшонида мешавад. Нишондиҳандаи васеи касри буҷет, бо назардошти маблағгузори берунаи барномаи сармоягузори давлатӣ, ба нақша гирифта мешавад. Барои хизматрасонӣ ва пардохти қарзи хориҷӣ имсол истифодаи қарзу грантҳои ташкилотҳои байналмилалӣ ба маблағи 1,5 млрд. сомонӣ ба нақша гирифта шудааст.

Ҷадвали 3. - Динамикаи нишондиҳандаҳои буҷаи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [7]

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/ 2012, бо %	2018/201 2, (бо маротиб
ММД (бо млн. сомонӣ)	36163,1	40525,5	45606,6	48408,7	54479,1	61093,6	68844	190%	1,9
Даромадҳо (бо млн. сомонӣ)	9673,5	12276,6	14427,4	16586,5	18483,8	23307,3	24097,2	249%	2,5
Даромадҳо бо % нисбат ба ММД	30,2	31,9	33,3	30,1	29,4	29,9	27,1	-3,1	0,9
Хароҷот (бо млн. сомонӣ)	9107,9	11591,6	13190,4	16277,4	18294,3	22264,2	24187,4	266%	2,7
Хароҷот бо % нисбат ба ММД	29,2	32,5	36,4	30,6	29,6	26,8	26,8	2,4	0,9
Дефитсит (-) ё профитсит (+)	565,6	685	1237	309,1	189,5	1043,1	-90,2	-16%	-0,2
Дефисит ва профисит (бо % нисбат ба ММД)	1,6	1,7	2,7	0,6	0,3	1,7	-0,13	-1,47	-0,1

Таҳлили маълумотҳо дар ҷадвали №3 нишон медиҳад, ки қисми даромади буҷа дар солҳои 2012-2018 2,5 маротиба афзудааст. Ҳамзамон, таносуби даромади буҷа нисбат ба ММД аз 30,3 то 21,7% коҳиш ёфтааст. Солҳои охир буҷети давлатӣ аз ҳисоби даромадҳо аз грантҳо ва қарзҳои байналмилалӣ бе каср шудааст. Ин тамоюл, ба назари мо, ба афзоиши минбаъдаи қарзи давлатӣ оварда, ба буҷети давлат таъсири манфӣ расонида, вобастагии кишвари моро аз ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ тақвият медиҳад.

Сиёсати молиявӣ бояд аз нуқтаи назари кам кардани қарзи беруна, баланд бардоштани самаранокии хусусигардонӣ ва афзоиши даромад аз иктисодиёт ба таври ҷиддӣ таҷдид карда шавад. Ҳиссаи даромади буҷа аз ММД дар давраи таҳлилшаванда кам шуда, ҳиссаи хароҷот низ коҳиш ёфт. Бинобар ин, тибқи ҳисоби рейтингии Бонки ҷаҳонӣ гаронии андоз баланд шуд. Гаронии баланди андоз рушди истехсолкунандагони

ватаниро ба таври назаррас маҳдуд намуда, воридоти маҳсулоти тайёро ҳавасманд менамояд.

Ҷадвали 4. - Сохтори буҷаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо %) [7]

А. қисмати даромад

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018-2013, бо банди %-и
Буҷети ҷумҳуриявӣ	100	100	100	100	100	100	0
Ҷамъи даромадҳо ва грантҳо, аз ҷумла	76,5	79,5	75,5	68,7	73,6	69,7	-6,8
Даромадҳои андозӣ, аз ин:	68,7	71,9	64	60,8	65,5	60,9	-7,8
Андози даромад ва андоз аз Ҷоида, аз ҷумла	13,2	13,2	3,9	13	15,4	14,3	1,1
Андоз даромад аз шахсонӣ воқеъӣ	7,5	7,6	7,8	7,3	7,9	7,4	-0,1
Андоз аз Ҷоида	5,5	5,6	6,1	5,6	7,5	7	1,5
Пардохтҳои иҷтимоӣ	8	9,2	8,1	7,2	7,4	6,8	-1,2
Андоз аз амвол ва андози замин	1,5	1,3	1,2	1,3	1,5	1,5	0
Аз ин: андозҳои замин	-	-	-	0,2	0,2	0,2	0,2
Андоз аз арзиши иловашуда	33,6	35,8	29,8	25,8	26,9	24,8	-8,8
Аксизҳо	2,3	2,5	2	1,8	1,9	1,8	-0,5
Дигар андозҳои берунӣ ба маҳсулоту хизматрасонӣ	3,8	3,6	2,7	3,2	3,5	3,1	-0,7
Дигар андозҳои дохилӣ ба молу хизматрасонӣ	2,8	2,9	2,6	1,2	1,5	1,3	-1,5
Воридотҳои ғайриандозӣ, аз он ҷумла							0
Воридат аз моликият ва фаъолияти соҳибдорӣ	1,2	1,5	1,7	1,5	0,9	1,3	0,1
Пардохтҳои маъмурӣ ва ҳаққи узвият	0,4	0,4	0,7	0,5	0,6	0,7	0,3
Пеня, ҷаримаҳо ва саҳмияҳо	2,3	3,3	4,1	3,8	2,4	1,6	-0,7
Дигар воридоти ғайриандозӣ	2,4	2,3	2,1	2	3,2	1,7	-0,7
Даромад аз сармоя	-	-	-	-	0	3,1	3,1
Грантҳо	1,6	0,2	2,5	-	0,8	0,4	-1,2

Таҳлили маълумотҳо дар ҷадвали №4, нишон медиҳад, ки дар сохтори қисми даромади буҷети давлатӣ, даромади андозҳо аз 68,7 то ба 60,9% ва ё 7,8% коҳиш ёфтаанд. Андозҳои дохилӣ, асосан ғайримустақим - ААИ, андозҳои аксизӣ ва ғайра, ки гаронии зиёд ба истеъмолкунандагон меоранд 37,8%-ро ташкил медиҳанд. Ба назари мо, сатҳи андозҳои ғайримустақим бояд ба таври назаррас коҳиш дода шавад, зеро онҳо воқеан аз ҷониби камбизоатон пардохта мешаванд.

Андозҳои дохилӣ оид ба молҳо ва хизматрасониҳо ҳиссаи аксар андозҳоро ташкил медиҳанд. Ин андозҳоро аҳоли - истеъмолкунандагон месупоранд, ки ба ақидаи Энтони Б. Атиксон ва Чозеф Э. Стиглицеро дар бораи он ки андозбандӣ шахсонӣ алоҳидаро фақир мегардонанд, дар ҳақиқат, тасдиқи худро меёбад (самарай даромад).

Ҷадвали 4. - Б. Гурӯҳбандии иқтисодии хароҷотҳои буҷети давлатӣ (бо % барои ҷамъбаст)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018-2012, банди %-и
1. Ҷамъи хароҷот ва қарзҳои тарҳи маблағи пардохташуда (II+V)	100	100	100	100	100	100	100	0
1. Пардохти музди меҳнат ва гузаронидани ҳаққи корфармоён	22,5	23,4	24,5	20,6	20,7	19,5	19,3	-3,2
2. Хароҷот ба молу хизматрасонӣ	25,6	28,4	25,3	34	31,9	24,9	28,1	2,5
3. Хароҷоти пардохти ғоизҳо	3,4	3,1	3,5	3,3	4,2	3,7	5,6	2,2
4. Субсидияҳо ва дигар трансфертҳои дигари ҷорӣ	19,2	17,4	18,8	16,3	15,1	15	13,5	-5,7
IV. Хароҷотҳои капиталӣ	28,4	27	27,9	12,8	12,2	12	11,2	-17,2
5. Хариди сармояи асосӣ	27,9	26,7	27,7	25,9	28,3	37,4	33	5,1
6. Хариди мол, замин ва активҳои ғайримоддӣ барои ташкили захира	0,2	0,2	-	-	-	-	-	-0,2
7. Трансфертҳои сармоявӣ	0,3	0,2	0,2	0	0	0	0	-0,3
V. Қарзгирӣ бо тарҳи маблағҳои пардохташуда	0,4	0,3	0	0	0	0	0	-0,4
8. Қарзгирии дохилӣ бо тарҳи маблағҳои пардохташуда	0,4	0,3	0	0	0	0	0	-0,4

Мутобиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри андози ғоида 23%, ААИ -18% ва андозбандии минималӣ 1%-ро ташкил дода, дигар андозҳо низ ҳастанд.

Сатҳи баланди андозбандӣ ва гирифтани барзиёдии қисми даромадҳо ва моликияти аҳоли, аз ҷумла аз соҳибкорони Ҷумҳурии Тоҷикистон, боиси гузаштани онҳо ба иқтисоди пинҳонӣ ва васеъшавии иқтисоди пинҳонӣ мегардад.

Ҷадвали 5. - Сохтори Буҷаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо %)*

В. Қисми хароҷот

Маблағи хароҷот	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Хароҷот - ҳамагӣ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Бахши давлатӣ ва идоракунӣ	8,1	8,2	9,4	8,5	7,4	6,8
Маориф	18,2	17,8	15,6	16,9	16,0	15,3
Тандурустӣ	7,2	7,4	6,4	6,3	6,2	6,4
Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи ҷамъиятӣ	18,0	18,5	16,3	14,9	13,	13,0
Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ	9,3	101,1	7,3	7,0	4,1	4,8
Солимии фарҳангӣ ва ҷорабиниҳои динӣ	4,0	3,6	3,5	3,2	3,4	3,1
Комплекси сӯзишворию энергетикӣ	9,9	11,3	18,0	20,3	28,2	26,7
Кишоварзӣ ва ҳифзи муҳити зисти хоҷагии ҷангал.	2,1	2,1	2,3	2,5	3,1	2,4
Истихроҷ ва коркарди маъданҳо, истихроҷи маъдан, сохтмон	0,8	1,0	2,6	1,2	0,7	0,6
Нақлиёт ва коммуникатсия	7,4	5,7	6,1	5,2	4,8	5,3
Дигар қорҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ	0,3	0,3	0,2	0,1	0,2	0,2

***Сарчашма:** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯи оморӣ/ - Агентии омори назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. - С. 435-479.

Тавре ки аз маълумотҳои дар ҷадвали №5 дида мешавад, барои кам кардани бори андоз зарур аст, ки сиёсати истифодаи самарабахши маблағҳои буҷетӣ бо мақсадҳои таъиншуда ва кам кардани хароҷоти зиёдати пеш бурда шавад. Дар сохтори хароҷоти буҷет саҳми калонтаринро комплекси сӯзишвории энергетикӣ – 26,7% ва ҳиссаи камтарин ба дигар қорҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ - 0,2 рост меояд.

Дар шароити муосир бештари моликият ба шакли хусусӣ ва омехтаи субъектҳои соҳибқорӣ гузаштааст. Ба ақидаи мо, азбаски давлат наметавонад танҳо аз ҳисоби воридоти андоз ғаёлият кунад, иштироки давлат дар иқтисодиёт, хусусан соҳибқории давлатӣ зарур аст.

Ҷадвали 6. - Даромадҳо, хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ ва субсидияҳо ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020*

	Аҳолии ҳаз. одам	Даромадҳо, млн. сомонӣ	Даромадҳо ба сари аҳолии	Хароҷотҳо, млн. сомони	Хароҷотҳо ба сари аҳолии	Субсидияҳо млн. сомони	Субсидияҳо ба сари аҳолии
Ҳамагӣ	9313,8	6081,5	652,9	7084,5	760,6	1415,7	152

***Сарчашма:** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯи оморӣ/ - Агентии омори назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 435-479.

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали №6 нишон медиҳад, ки даромадҳо ба сари аҳолии 652, 9 сомонӣ ва хароҷотҳо ба сари аҳолии 760, 6 сомониро ташкил медиҳад, яъне хароҷотҳо зиёдтар мебошанд. Даромади сарикасӣ дар Душанбе (вобаста ба ғаёлияти соҳибқорӣ) ва ВМКБ (аз ҳисоби имтиёз ба манотиқи кӯҳистон ва кумакҳои дигари созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ баландтар аст. Вилояти Хатлон ва НТҶ ҳадди ақал бо субсидияҳо таъмин карда мешаванд, гарчанде ки сатҳи камбизоатӣ дар ин минтақаҳо аз сатҳи бартаридошта дар ВМКБ паस्तтар нест. Дар робита ба ин, системаи интиқоли байниминтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ислохот гузаронида шуда, системаи молиявӣ бояд муносиб карда шавад.

Ҷадвали 7. - Меъёри пардохтҳои иҷтимоӣ дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна*

	Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҷумҳурии Қирғизистон	Ҷумҳурии Қазоқистон
Барои шахсони ҳуқуқӣ аз ФММ (бо %)	25	21	25
Барои шахсони воқеӣ аз музди меҳнати моҳона (бо %)	1	1	8

***Сарчашма:** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯи оморӣ/ - Агентии омори назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 435-479.

Таҳлили муқоисавии маълумотҳо дар ҷадвали №7 нишон медиҳад, ки меъёри андоз аз саҳми ба Фонди ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон додашуда баланд буда, барои аз фонди музди меҳнат пардохт намудан 25 фоиз ва барои суғуртақунондагон 1 фоиз татбиқ карда мешавад. Ҳадди камтарини саҳми иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон ба қайд гирифта шудааст. Аз сабаби баланд будани андозҳои иҷтимоӣ ва андоз аз ғоида, қорхонаҳо аз пардохти қонунии музди меҳнат ба қормандон ҳавасманд нестанд. Қисми зиёди музди меҳнати ба қормандон додашуда пинҳон карда мешавад. Масалан, танҳо маоши як зани тозақунонда дар мағозаҳои савдо ва нуқтаҳои хизматрасонии хӯрокворӣ дар бозорҳои Душанбе 20 сомонӣ дар як рӯз ё 27 рӯзи қорӣ дар як моҳ 540 сомонӣ хоҳад буд.

Дар соҳаи шуғл, муаммои муҳочирати меҳнатӣ аз ҳама душвортар буда, муҳочирати ғайритаҳассусӣ хеле такмил меҷоҳад. Нақши оптимизатсияи андоз дар паст кардани сатҳи камбизоатӣ бузург аст.

Ба ақидаи мо, ба ғайр аз тақсмоти нобаробари даромадҳо, сатҳи баланди мавҷудаи гаронии андоз, инчунин омили сатҳи камбизоатӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, кам кардани гаронии андоз барои корхонаҳои истеҳсоли зарур аст.

Ҷадвали 8. - Динамикаи даромадҳо ва хароҷоти буҷаи маҳалҳо дар Тоҷикистон барои солҳои 2012-2018, (млн. сомонӣ)*

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Бо % ба
ММД млн. сомонӣ	36163,1	40525,5	45606,6	48408,7	54479,1	61093,6	68844,0	32680,9
Даромад, млн. сомони	2924,2	3918,4	4768,3	4906,8	5293,8	5902,7	6454,2	3530
Бо % аз ММД	8,1	9,7	10,5	10,1	9,3	9,7	9,4	1,3
Хароҷот, млн. сомони	2660,6	3762,2	4799,4	4517,6	5083,8	5962,5	6495,4	3834,8
Бо % аз ММД	7,4	9,3	10,5	9,3	9,3	9,8	9,4	2

*Сарчашма: муаллифони таҳия намудаанд, дар асоси: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯи оморӣ/ - Агентии омори назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 435-479.

Маълумотҳо дар ҷадвали №8. нишон медиҳанд, ки гарчанде ки ҳиссаи даромадҳои буҷетҳои маҳаллӣ 1,3 банди %-и ва хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ 2 банди %-и ММД дар давраи афзудааст, онҳо нисбат ба соли 2014 1,1% кам шудаанд. Ин нишон медиҳад, ки сатҳи баланди саркашии андозсупорандагон аз андозҳои маҳаллӣ ҷой дорад. Мизони андози арзиши иловашуда бояд кам карда шавад ва андоз аз амволи ғайриманқул барои шахсони воқеӣ зиёд карда шавад. Вобаста ба ин, бо васеъ шудани базаи андоз даромаднокии буҷетҳои маҳаллӣ меафзояд.

Дар шароити муосир чунин механизми танзими андозбандии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ зарур аст, ки фаъолияти соҳибкории корхонаҳо ва созмонҳои саноатиро афзоиш диҳад. Мо як мисоли минтақавиро нишон медиҳем. Аҳолии шаҳри Ҳисор маҷбуранд хароҷоти худро дар робита бо сатҳи пасти даромад маҳдуд созанд, то даромади аҳоли дар аксари ҳолатҳо зиндагии 400 сомониро таъмин накунад. Танҳо кормандони соҳаи саноат бо даромади зарурӣ таъминанд, ки барои таъмини музди меҳнати онҳо таъмин карда мешаванд.

Дар шароити муосир сиёсати молиявӣ, пеш аз ҳама, ба татбиқи чораҳои Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, ба даст овардани ҳадафҳои стратегӣ, хусусан СМР Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, суръат бахшидан ба ислоҳоти иқтисодӣ ва дастгирии иҷтимоии аҳоли нигаронида шудааст. Дар робита ба ин, ҳукумат чораҳои коҳиш додани хароҷотҳои ғайрисамаранок, маблағгузориҳои афзалиятноки моддаҳои ҳифзшавандаи буҷа (музди меҳнат, нафақа, стипендия ва ғайра), такмили механизмҳои ҷубронпулӣ барои оилаҳои камдаромад, зиёд кардани даромад аз маблағгузориҳои буҷетӣ ба бахшҳои истеҳсоли ва баланд бардоштани мустақилияти мақомоти маҳаллӣ, маблағгузориҳои муассисаҳои таълимӣ ва тиббии онҳо равона намудааст.

Даромади миёнаи моҳонаи сарикасӣ дар соли 2018 чунин аст:

- даромади миёнаи моҳонаи маҷмӯӣ 438,2 сомонӣ;
- хароҷоти миёнаи якмоҳа 386,6 сомонӣ;
- музди миёнаи моҳонаи меҳнат 1233,8 сомонӣ;
- ҳадди ақали музди меҳнат 400 сомонӣ;

-ҳадди ақали нафақа 250 сомони [7].

Кормандони саноатӣ, ки маоши баландтарин мегиранд, дар шаҳр, дар биноҳои бисёррошона зиндагӣ мекунанд ва бисёре аз онҳо дигар манбаи даромад надоранд. Умуман, музди меҳнати коргарон барои қонё кардани эҳтиёҷоти ҳадди ақали оила кифоя нест. Таъсири камбизоатӣ ба раванди муҳоҷирати аҳолии қобили меҳнат дар минтақа низ қайд карда шудааст. Дар минтақа, бо афзоиши камбизоатӣ, муҳоҷирати аҳолии қобили меҳнат афзуда истодааст. Бекорӣ ва набудани ҷойҳои корӣ қисми қобили меҳнати аҳолиро ба дигар минтақаҳо ва ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ муҳоҷират мекунанд. Аз сабаби нарасидани маблағ, баъзе сокинони ҷамоатҳо занҳо ва кӯдакони хурдсоли худро партофта, худсарона ба кор мераванд.

Сатҳи бартаридоштаи камбизоатӣ натиҷаи ташаккулифта ва беасоси андозгузорию системаи буља мебошад. Барои такмил додани системаи андоз, худидоракунии мақомоти маҳаллӣ бояд такмил дода шавад. Ба ақидаи мо, сатҳи ҷамоатҳо ва шӯроҳои деҳот бояд системаи фискалии Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои боз ҳам оқилона истифода бурдани маблағҳои буҷетӣ дар бар гирад. Ва ин раванд бояд таҳти назорати қатъии ҷамоати маҳаллӣ (ҷамоа), гурӯҳи назоратӣ (назоратчиёни халқӣ) дар асоси ихтиёрӣ, аз ҷумлаи аъзои сазовори онҳо интихоб карда шавад.

Сатҳи кунунии гаронии андозҳо (10 намуди андозҳо, дигар пардохтҳо барои андозҳои маҳаллӣ ва зиёда аз 108 намуди боҷи давлатӣ) ва меъёрҳои андоз, ки ба сатҳи кишварҳои пешрафта наздик шудаанд, ҳамчунин ба рушди истеҳсолоти инноватсионӣ монеа мешаванд.

Сатҳи кунунии кумакҳои иҷтимоӣ ба таври возеҳ нокифоя буда, ҳадди ақали зиндагиро таъмин намекунад ва аз ин рӯ, ислоҳоти қатъии соҳаи иҷтимоӣ ва андозсупорӣ, пеш аз ҳама, бояд аз фондҳои иҷтимоӣ талаб карда шаванд.

Бо сабаби кам шудани сатҳи даромад аз истеҳсол ва фурӯш, даромадҳо аз ҳисоби андоз аз даромад кам шуд. Сатҳи ҷорӣ андозбандӣ ба паст шудани сатҳи камбизоатӣ монеъ мешавад. Дар ҷомеа аҳолии синфи миёна тақрибан вучуд надорад, ки муносибатҳои бозаргониро ба вучуд орад.

Таксими ваколатҳо ва уҳдадорӣҳои андоз дар байни мақомоти ҳокимият ва идоракунии дар сатҳҳои мухталиф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон унсурҳои асосии механизми нави муносибатҳои байни буҷаҳои сатҳҳои гуногун мебошанд. Механизми ҳамоҳангсозии шароити иқтисодӣ ва сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври объективӣ озодкунии андозро дар асоси сатҳи рушди иқтисоди корхонаҳо ва маблағгузорию буҷавии бахшҳои гуногуни иқтисодии миллиро дар бар мегирад. Аммо, тавре ки таҷриба нишон медиҳад, минтақаҳои рушдёфта ва тараккикардаи кишвар ба пуррагӣ маблағгузорӣ карда намешаванд ва интиқолҳои байнибуҷетӣ айнаи замон комилан самарабахш нестанд.

Қишрҳои ҳифзнашудаи аҳоли ҳоло ба таври кофӣ дастгирӣ намешаванд. Маблағҳои буҷетие, ки аз ҷониби ташкилотҳои ҷамъиятӣ ҷудо карда мешаванд, бесамар истифода мешаванд. Ҳолатҳои ҳастанд, ки аз ҷониби кормандони хадамоти иҷтимоӣ аз маблағҳои буҷавӣ ҷалб карда мешаванд.

Хулоса, пешниҳодҳои, ки дар мақолаи мазкур оварда шудаанд, барои рушди иқтисоди миллӣ бо назардошти Кодекси андози амалкунанда буда, Кодекси андоз дар таҳрири нав шояд ин масъалаҳоро бартараф намояд.

Адабиёт

1. Кейнс Дж.М. Избранные произведения. /Дж.М. Кейнс. - М.: Экономика, 1993. - 224 с.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон/ [захираи электронӣ]: <http://mmk.tj/content/>. -12 с.
3. Макконел К.Р. Экономикс /К.Р. Макконел, С.А. Брю. - Т-2. -М.: 1992. - 92 с.
4. Маркс К. В полн. Собр. /К. Маркс, Ф. Энгельс. – соч. Т.7. -1956. - С. 295-300.
5. Наджмудинов С.М. Углубление реформирования финансовой системы в Республике Таджикистан /С.М. Наджмудинов //Экономика Таджикистана: стратегия развития. - №52.- 2001. - С. 24.

6. Налоговый кодекс Республики Таджикистан/ -[захираи электронӣ]: <https://andoz.tj/Law/Kodex?culture=ru-RU>. - Душанбе: 2021. - 131 с.
7. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон: маҷмуи омори / - Агентии омори назди Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – 463с.
8. Отчет МВФ Республики Таджикистан за 2018 г.
9. Рахимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности / Рахимов М.З. – Душанбе: Сино, 1998.- С.138 -139.
10. Рахмонов Э.Ш. Задействовать весь потенциал предпринимательства / Э.Ш. Рахмонов // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. - №3. - 2003. - С.7-12.
11. Саидмурадов Л. Внешнеэкономические интересы малой открытой экономики Республики Таджикистан / Л. Саидмурадов // Общество и экономика. 2005. № 5. С. 125-138.
12. Саидмуродов Л.Х. Возможности и направления углубления регионального анализа в контексте человеческого развития / Л.Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/8 (125). С. 115-124.
13. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. /А. Смит. – М., 1962. – 611 с.
14. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора /Дж.Ю. Стиглиц /пер. с англ. - М.: Издательство МГУ: ИНФРА-М., 1997. - 368 с.

УДК: 338.4(575.3)

ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Кошинова Манзура Рахматджоновна - д.э.н., профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Телефон: 992935555072. E-mail: manzura@yandex.com

Кудратова Фарзона Рустамовна - к.э.н., старший преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Телефон: 992907022000. E-mail: farzona070489@mail.ru

В статье рассмотрены основные перспективы инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Исследованы современные тенденции инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве переходного периода. Дан подробный анализ для привлечения иностранных инвестиций в сельское хозяйство республики. В зависимости от уровня инвестиционного потенциала все предприятия отрасли можно разделить на группы, исходя из суммы баллов, т.е. суммарной оценки их инвестиционного потенциала со средним уровнем, умеренным и с низким уровнем инвестиционного потенциала. В качестве показателя, определяющего экономический риск, авторы выбрали износ основных производственных фондов.

***Ключевые слова:** диверсификация, источники инвестирования, тенденции децентрализации, кредиторская задолженность предприятий, инфляция, кредитные ставки, инвестиционная привлекательность, кредитные и товарные инвестиции.*

ДУРНАМОИ РУШДИ РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ЧУМХУРИИ ТОҶИКИСТОН

Кошинова Манзура Рахматҷоновна - д.и.и., профессори кафедраи молияи Доншигоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 93-555-50-72. E-mail: manzura@yandex.ru

Кудратова Фарзона Рустамовна – н.и.и, муаллими калони кафедраи молияи Доншигоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 992907022000. E-mail: farzona070489@mail.ru

Дар мақола дурнамои асосии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Чумхурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Тамоюлҳои муосири фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии давраи гузарии омӯхта шудаанд. Барои ба соҳаи кишоварзӣ ҷалб намудани сармояи хориҷӣ баҳогузори муфассал дода шудааст. Вобаста ба сатҳи нуруи сармоягузорӣ ҳамаи корхонаҳои соҳавӣ

аз рӯйи ҷамъи холҳо ба гурӯҳҳо тақсим карда шудааст, яъне арзёбии ҷамъбасти иқтисодии сармоягузори онҳо бо сатҳи миёна, муътадил ва пасти иқтисодии сармоягузори. Ба сифати нишондиҳандае, ки хавфи иқтисодиро муайян мекунад, муаллифон фарсудаиҳои фондҳои асосии истеҳсолиро интихоб намуданд.

Калидвожаҳо: диверсификация, манбаъҳои сармоягузори, тамоюлҳои ғайримарказикунонӣ, қарзи кредиторӣ корхонаҳо, таваррум, меъёри қарзидиҳӣ, ҷолибияти сармоягузори, сармоягузориҳои қарзӣ ва молӣ.

PERSPECTIVE OF THE INVESTMENT DEVELOPMENT PROCESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Koshonova Manzura – Doctor of economics, Professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 724067, Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimova St. 64/14. Phone: +99293555072, e-mail: manzura@yandex.ru

Kudratova Farzona Rustamovna - Candidate of Economic Sciences, senior Lecturer of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nahimov street 64/14. Tel: 992907022000. E-mail: farzona070489@mail.ru

The article considers the main prospects for investment activity in agriculture of the Republic of Tajikistan. The modern tendencies of investment activity in the agriculture of the transitional period have been studied. A detailed analysis is given to attract foreign investment in the agriculture of the republic. Depending on the level of investment potential, all enterprises in the industry can be divided into groups based on the sum of points, i.e. a summary assessment of their investment potential with an average level, moderate and low level of investment potential. As an indicator that determines the economic risk, the authors chose the depreciation of fixed productive assets.

Keywords: diversification, sources of investment, decentralization trends, accounts payable of enterprises, inflation, lending rates, investment attractiveness, credit and commodity investments.

Быстрое развитие отраслей экономики значительным образом обеспечивается своевременным воспроизводством капитала, осуществляемого посредством инвестирования. Именно от количественного и качественного состава инвестиций и темпов их увеличения во многом зависят темпы развития экономики, следовательно, повышение уровня жизни населения в целом. От оценки экономической эффективности инвестиционной активности зависит устойчивое развитие отраслей экономики в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. В условиях переходной экономики в рыночную возникает необходимость перманентно производить количественную и качественную оценку инвестиционной деятельности, а также выявлять цепочку взаимосвязи, взаимодействие на ее эффективность и ее влияние на темпы развития экономики, увеличение занятости, сокращение бедности и повышение уровня жизни населения в целом [8, с.3].

Вхождение экономики Республики Таджикистан в новые рыночные отношения и отход государства от метода непосредственного регулирования инвестиционных процессов, а также одновременное уменьшение объемов государственных вложений служили причиной тому, что главная отрасль экономики страны, т.е. сельское хозяйство с его неблагоприятными факторами оказались неспособным самостоятельно привлекать инвестиционные ресурсы в необходимых размерах [8, с.3].

Данное обстоятельство побуждает предпринимать шаги для совершенствования аграрного сектора, а также по-новому разрабатывать и эффективную государственно-инвестиционную политику, обеспечивающую соприкосновение целей и интересов заинтересованных сторон. Рецензенты, которые стремятся получить интересы могут достичь стратегически важной цели в развитие сельскохозяйственной сферы Республики Таджикистан, обеспечить население качественными доступными отечественными продовольственными продуктами, а также побудить интересы инвесторов в увеличении стоимости инвестированного капитала и получении желаемого экономического эффекта.

Актуальность данного исследования заключается в том, что практические меры, предложенные в данной статье будут способствовать созданию организационно-экономических условий привлечения инвестиций в аграрный сектор, которые базируются на концепциях

получения прибыли в желаемой величине и в желаемых сроках, в качестве основного показателя инвестиционной привлекательности [8, с.3].

Проблема воспроизводства капитала, а также источники их формирования, условия привлечения в экономику широко исследуются в экономической литературе таких известных ученых, как А.Смит, Д.Рикардо, К. Маркс, внесшие большой вклад в теоретические и методологические основы рыночных отношений, развили теорию воспроизводства. В последствие Дж. Дж.Кейнс, Л.Дж Гитман, М.Д Джонк, Р.Солоу, Дж.Тобин, И.Фишер, Р. Дорнбуш, Д. Б Эпштейн на основе классической теории экономики внесли свой вклад в теории инвестиции [8, с.4].

Дж.М. Кейнс в работе «Общая теория занятости, процента и денег» указывал, что «...инвестиции включают всякий прирост ценности капитального имущества независимо от того, состоит ли последнее из основного, оборотного или ликвидного капитала» [2, с.570].

Разработка и реализация инвестиционных программ в прошлом были ориентированы на осуществление отдельных мероприятий (например, мелиорацию, строительство дорог на селе, строительство жилья и т.д.). Отсутствие комплексного решения задач инвестиционной политики в агропромышленном комплексе заложило базу сегодняшнего кризиса в АПК, усиливая кризисные тенденции на этапе реформирования через сложившуюся систему недостаточности финансовых ресурсов инвестиционного назначения, можно предложить следующую схему экономической эффективности инвестиции.

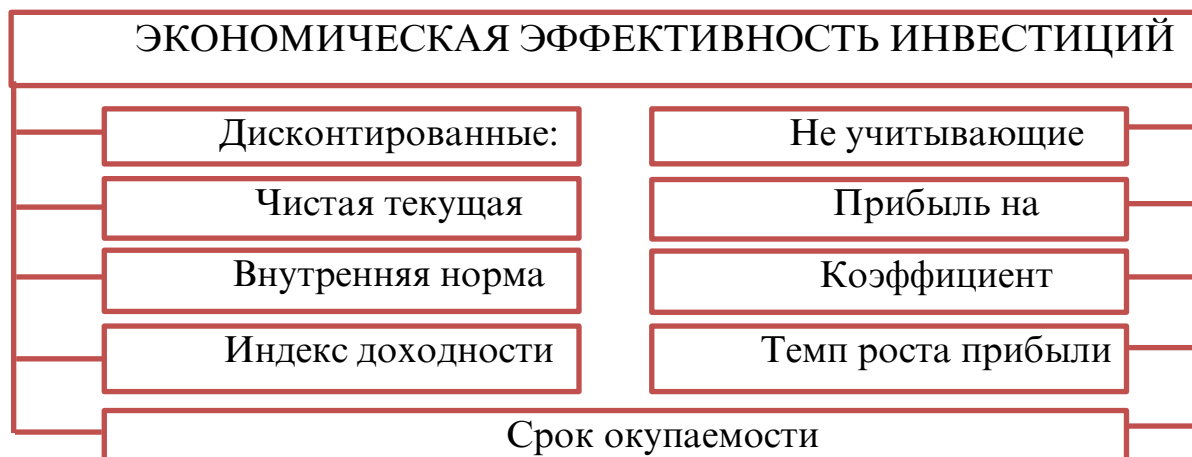


Рисунок 1. Классификация показателей экономической эффективности инвестиций в сельском хозяйстве.

Эффективность инвестиционной деятельности определяется каждым субъектом экономики со своей позиции. Так, органы государственного регулирования предпочитают рост выпуска продукции и ВВП в экономике в целом, а предприятия считают важным рост объема продаж и чистой прибыли. Собственники предприятия гораздо больше оценивают значения роста стоимости предприятия, по сравнению с увеличением производства продукции продаж, так как, в первом сосредоточивается источник повышения их благосостояния [14, с 120]. Отсюда, появляется возможность в определении эффективности инвестиций как прирост стоимости капитала, достигнутого за определенное время. При этом, создается возможность в учёте сразу трёх показателей: первоначального капитала, прироста этого капитала и времени для этого прироста. Как показал анализ, на эффективность возделывания сельскохозяйственных культур оказывает существенное влияние уровень плодородия почв. По нашему мнению, в связи с тем, что около половины сельскохозяйственной продукции до потребителя предоставляется в не переработанном виде, предприятия пищевой и перерабатывающей промышленности являются особо приоритетными для формирования продовольственного рынка. К числу приоритетных направлений инвестирования должны относиться аграрный продовольственный рынок и рыночная инфраструктура. Имевшее место при бывшем союзе система централизованных поставок сельхозпродукции распределилась, а в замен образовалась новая хозяйственная структура, адекватная рыночным условиям, в которой розничные цены

повышаются на продукцию переработки не в сфере производства, а в сфере обращения. Это является причиной появления многих трудностей, связанных с реализацией продукции сельских товаропроизводителей. Таким образом, следующие преимущества таджикского инвестиционного рынка являются привлекательными для зарубежных инвесторов: величина масштабов; почти нетронутость природных богатств и полезных ископаемых, позволяющих удовлетворить потребности во многих видах ресурсов. Кроме того, избыточные трудовые ресурсы делают рабочую силу абсолютно и относительно (в сравнении с мировым уровнем) дешевой, хотя имеет высокий образовательный уровень. Основные фонды имеют высокую изношенность (свыше 60%) [13, с. 126], что требует их обновления и модернизации. Определение потребности страны инвестиций требует учета имеющих место низкой производительности, энергоёмкости и экологической несовместимости основных производственных фондов, на замену и модернизации которых нужны немалые средства. Модернизация основных фондов приведет к улучшению инвестиционного климата в Республике Таджикистан. В связи с чем мы наблюдаем, что Правительство Республики Таджикистан принимает ряд организационно-экономических мер для повышения рентабельности сельскохозяйственного производства (экономические отношения) и повышения инвестиционной привлекательности сельскохозяйственного сектора Республики Таджикистан.

Ретроспективный анализ показал, что начальный этап формирования нового инвестиционного механизма был связан с преобразованиями во второй половине 80-х годов, когда госпредприятия получили право использовать часть имеющихся у них средств на капиталовложения, тогда появились первые негосударственные хозяйствующие субъекты (кооперативы, арендные предприятия), было активизировано индивидуальное строительство. К этому времени изменилась система финансового обеспечения инвестиционных мероприятий в АПК и в сельском хозяйстве [9, с.73].

В настоящее время, принятый Закон «Об инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан в осуществляемой форме капитальных вложений» от 10.02.2016 за №357, регулирует инвестиционную деятельность. Согласно данного Закона инвестициями считаются «денежные средства, ценные бумаги, иное имущество, в том числе имущественные права, иные права, имеющие денежную оценку, вкладываемые в объекты предпринимательской и (или) иной деятельности в целях получения прибыли и (или) достижения иного полезного эффекта». Инвестиции в основной капитал (основные средства), в том числе затраты на новое строительство, расширение, реконструкцию и техническое перевооружение действующих предприятий, приобретение машин, оборудования, инструмента, инвентаря, проектно-исследовательские работы и другие затраты называются капитальными вложениями. Таким образом, капитальные вложения выступают лишь как одна из форм инвестиций, а не их аналог, как это нередко представляется в экономической литературе [11, с.13].

Вопросы, связанные с корпоративными финансами и стратегическим управлением, оценкой бизнеса и эффективностью инвестиций в разное время находились под вниманием многих ученых и исследователей, в частности Н.В. Игошин, В. Беренс, П. Хавранек, А.И. Алтухов, Н.А. Борхунов, О.А. Родионова, В.В. Богачилов, В.И. Назаренко, А.Г. Зельднер, А.Н. Калашник, В.В. Ковалев, В.И. Кулешов и др. Из числа исследований таджикских ученых, посвященных вопросам теории, методологии и практики инвестиций и оценки их эффективности можно выделить труды Дж.С. Пиризода, Р.Р. Кудратов, Р.Р. Бердиев, К.К. Давлатзода, А.А. Мадаминов, Ш.Ш. Бозоров, А. Эргашев, Ф.А. Кодиров и другие авторы [8, с.4].

Формирование, анализ и поддержание эффективности регионально- инвестиционных механизмов выявили ключевые проблемы системы, и пути повышения эффективности определения объёма необходимых инвестиций в Республику Таджикистан для внесения конкретных предложений.

Данные таблицы 1 показывают, что тенденция объемов производства сельскохозяйственной продукции возросло на 22,6%, за анализируемый период; растениеводство возросло на 15,4%, в том числе производство животноводство возросло в 2020 году - на 38,7% [8, с.16]. Исследование хозяйственной ситуации в сельскохозяйственных

предприятиях АПК республики в целом даёт возможность для развития регионального инвестиционного механизма и эффективного функционирования его потенциала. Анализ данных показывает, что потребность в инвестициях и возможность их выделения для конкретных сельскохозяйственных предприятий, отраслей, регионов, а также объем необходимых инвестиций в Республике Таджикистан имеет тенденцию к увеличению [8, с.7].

На эффективность возделывания сельскохозяйственных культур оказывает существенное влияние уровень плодородия почв. По итогам реализации программы «Программа реформирования сельского хозяйства на период 2012-2020гг.» в республике 2016-2020 годы показали, что органический удобрялись всего 54,7% площадей, на 48,2% от запланированной площади проведено известкование, а на 20,2% - фосфорирование и гипсование почв. Отсюда можно сделать вывод, что не своевременная реализация программы сдерживала систематическое развитие АПК РТ [8, с.12].

Таблица 1. - Изменение объемов сельскохозяйственного производства во всех группах хозяйств (в сопоставимых ценах, млн., сомони).

Показатели	Годы				
	2016	2017	2018	2019	2020
Продукция сельского хозяйства, в сопоставимых ценах, млн. сомони	23008,3	24576,0	26370,4	27750,4	28778,4
В % к предыдущему году	105,1	106,8	107,1	108,2	109,8
<i>В том числе:</i>					
Продукция растениеводства, в сопоставимых ценах, млн. сомони	15813,9	16977,8	18229,3	19279,7	20117,6
В % предыдущему году	105,2	106,8	104,0	107,8	107,9
Продукция животноводства, в сопоставимых ценах, млн. сомони	7194,3	7598,2	8141,1	8470,7	7590,2
В % к предыдущему году	105,2	105,6	105,3	105,7	105,9

***Источник: рассчитаны по:** Статистический ежегодник сельского хозяйства. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2021 года, стр.291

Реформа, проведенная в аграрном секторе за последние годы, изменила формы собственности, в результате чего возникли новые организационно-хозяйственные формы в отрасли. На конец 2020 г. в сельском хозяйстве Республики Таджикистан насчитывались 420 сельскохозяйственных предприятия: в том числе учебные хозяйства – 2, опытные хозяйства - 2, племенные заводы - 3, птицефабрики – 4, акционерные общества закрытого типа (АОЗТ) - 4, товарищества с ограниченной ответственностью (ТОО) - 47, кооперативы - 289 и прочие предприятия - 26. Уместно отметить, что в последние годы произошли существенные структурные изменения в части реализации сельскохозяйственной продукции (табл. 2) [8, с.16].

Таблица 2. - Экспорт основного сельскохозяйственного предприятия Таджикистана (тысяч. сомони)

Показатели	Годы					2020 г. в % к 2016 г.
	2016	2017	2018	2019	2020	
Животные и продукты животноводства	0,4	0,3	0,5	0,4	0,6	150
Продукты растительного происхождения	28,3,2	25,9	29,5	27,3	28,9	49,9
Жиры и масло растительного и животного происхождения	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	-
Прочие переработанные сельскохозяйственные продукты	5,2	5,3	5,3	5,1	6,0	465,7

Источник: данные рассчитаны по: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе - 2021, Стр.10-14.

На состояние товарного рынка большое влияние оказывает отмена обязательных заказов на продажу продукции государству, переход договорных отношений производителей с государством, отмена экспортных ограничений на территории страны, а также привлечение многих коммерческих и посреднических структур. Переход к новым экономическим отношениям создали условия к тому, что сельскохозяйственные товаропроизводители с целью реализации продукции приступили к поиску новых альтернативных каналов сбыта на рынках. В результате реализации ряда мер по экономическому выздоровлению сельскохозяйственных предприятий, в особенности усиления и поддержки агропромышленного комплекса со стороны государства, в последние годы достигнута заметная стабилизация их финансового состояния [8, с.17].

Анализ данных показывает, что в 2016–2020 гг. темпы роста цен на сельскохозяйственную продукцию и материально-технические ресурсы, приобретаемые сельскохозяйственными предприятиями, замедлились, но тенденция к быстрому росту цен сохраняется. В 2016-2020 гг. цены на продукты растениеводства росли более быстрыми темпами, особенно на бахчевые культуры - в 2-3 раза, овощи - в 1,6 раза и зерно [8, с.19].

Итак, для поддержки агропромышленного комплекса в 2020г. было осуществлено государственное финансирование в размере 78591,6 тыс. сомони или на 65,2% больше, чем в 2007 г. Большая часть этого финансирования направлена сельскому хозяйству, объем которого за анализируемый период увеличился на 60,0%. Из общей суммы 46108,0 тыс. сомони государственного финансирования, выделенной Министерству сельского хозяйства, 38,5% направлялись на кредитование дехканских хозяйств, на 20,2% этих средств были приобретены медикаменты против заболеваний животных, на 12,8% - семена сельскохозяйственных культур и ядохимикаты против насекомых и сельскохозяйственных вредителей.

Таблица 3. - Государственная финансовая поддержка агропромышленного комплекса Таджикистана (тысяч сомони)

Показатели	Годы		
	2007	2017	2020
Финансирование ресурсов, выделенных из госбюджета на поддержку агропромышленного комплекса всего:	46622,8	76081,0	78591,6
Агентству по землеустройству, геодезии и картографии	5654,5	5945	6200
Министерству мелиорации водного хозяйства	11954,5	24028	27028
В.т.ч.: на улучшение мелиоративного состояния Земель за счет средств местных бюджетов	1469,2	3944	4244
Министерству сельского хозяйства	28828	46108	48109
В.т.ч.: на покупку семян сельскохозяйственных Культур	5500	5000	5400
на покупку ядохимикатов и на борьбу с насекомыми и другими вредителями	4500	5000	5400
на развитие садоводства и виноградарства	1000	1500	1500
на возрождение пчеловодства	150	300	300
на биотехнологическое развитие сельского хозяйства	200	200	200
на покупку медикаментов против заболеваний животных	1100	8387	8580
на борьбу против градов (покупка снарядов)	1200	1200	1200
на возрождение и поддержку пчеловодства	-	200	200
на функционирование государственного унитарного предприятия «Гаджикагролизинг»	-	800	800
на кредитование дехканских (фермерских) хозяйств	2658,4	15000	16000

*Источник: рассчитана по данным Министерства финансов Республики Таджикистан.

Во все виды экономической деятельности было инвестировано крупных и средних сельскохозяйственных предприятий на сумму 2,1 млн. долл. сомони. Одной из причин потери

сегментов рынка в данной отрасли является последующее нарушение межотраслевого обмена товарами между промышленностью и сельским хозяйством. Цены на промышленные товары, приобретаемые сельскохозяйственными предприятиями, растут с каждым годом быстрее, чем цены на сельскохозяйственную продукцию [8, с.18].

По нашему мнению, в связи с тем, что около половины сельскохозяйственной продукции доходит до потребителя в не переработанном виде, предприятия пищевой и перерабатывающей промышленности являются особо приоритетными для формирования продовольственного рынка. К числу приоритетных направлений инвестирования должны относиться аграрный продовольственный рынок и рыночная инфраструктура. Имевшая место централизованная система поставок сельхозпродукции при планово-административном управлении экономики потерпела крушение, а в замен образовалась новая хозяйственная структура – рыночная экономика, которая характеризуется свободой рынка (коммерция, конкуренция, акционерные общества, общества с ограниченной ответственностью и т.д.), где повышаются розничные цены на продукцию - переработки не в сфере производства, а в сфере обращения. Данный факт и является причиной появления многих трудностей, связанных с реализацией продукции сельских товаропроизводителей [8, с.13].

Таким образом, преимущества таджикского инвестиционного рынка в сфере АПК являются привлекательными для зарубежных инвесторов. Следует отметить, что сегменты рынка не достаточно изучены, а величина масштабов природных богатств и полезных ископаемых, позволяющих удовлетворить потребности населения во многих видах ресурсах, требует новых исследований. Мы считаем, что результаты исследований могут открыть новые перспективы в деятельности АПК и в дальнейшем может быть более привлекательным для инвесторов, повысить эффективность инвестиционной активности в Республике Таджикистан.

В заключении необходимо отметить, что недоиспользованные трудовые ресурсы Республики Таджикистан можно характеризовать как имеющее абсолютное преимущество. Поэтому имея преобладание в предоставлении рабочей силы, Таджикистан может иметь на рынке труда абсолютное преимущество. В качестве примера можно упомянуть «Китайское чудо», когда КНР с использованием дешевой рабочей силы развило свое технологическое развитие во всех сферах экономики и повысило экономическую эффективность в инвестиционной деятельности.

Литература

1. Гитман Л.Дж. Основы инвестирования. Пер. С англ. / Л.Дж.Гитман, М.Д. Джонк // М.: Дело, 1997. - 187 с.
2. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег: / Дж. Кейнс – М.: ИНФРА- М.: 2008. –572 с.
3. Комилов С.Дж. Проблемы становления предпринимательства в Республике Таджикистан: / С.Дж., Комилов, Х.Б., Рахматзода // Финансово-экономический вестник №2 (26) – Душанбе, 2021. – с.7-13.
4. Зарук Н.Ф. Экономические проблемы инвестиций в АПК / Н.Ф. Зарук. - М.: - 2004. -340с.
5. Закон РТ «Об инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан» от 10.02.2016 № 357.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Антология экономической классики Собр. соч.: В 2 т. - Т. 1/ Смит А. – М., 1991. -474 с.
7. Фишер С. Экономика: Пер. с англ. со 2-го изд. // С.Фишер, Р.Дорнбуш, Р.Шмалензи - М.: «Дело ЛТД», 1993. -264с.
8. Кудратова Ф.Р. Экономическая эффективность инвестиционных вложений в сельском хозяйстве: автореферат дисс. на соис. уч ст к.э.н // Ф.Р. Кудратова –Душанбе, 2021. - 28с.
9. Петриков А.В. и др. Механизмы устойчивого сельского развития. Часть 1. Обеспечение занятости и повышение доходов сельского населения: Методическое пособие/ А.В. Петриков и др. – Москва: ФЕНУ «Росинформагро-тех», 2003. - 73 с.
10. Рахматзода Р., Инвестиции в сельское хозяйство Таджикистана: эффективность, направления и перспективы: монография // Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р.// Душанбе: «Ирфон», 2021. - 160 с.
11. Татевосян Г.М. Обоснование эффективности капитальных вложений с использованием методов оптимизации / Татевосян Г.М. //Экономика и математические методы. -1997. - №12. - С.68-73.
12. Эпштейн Д.Б. Управление крупными сельскохозяйственными предприятиями и их эффективность [на примере Ленинградской обл.] / Эпштейн Д.Б. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - М.: - 2005. - N 3. - С.204-209

13. Саидмуратов Л. Внешнеэкономические интересы малой открытой экономики Республики Таджикистан / Л. Саидмуратов // Общество и экономика. 2005. № 5. С. 125-138.
14. Саидмуратов Л.Х. Возможности и направления углубления регионального анализа в контексте человеческого развития / Л.Х. Саидмуратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/8 (125). С. 115-124.

УДК: 616.002

ҲИСОБКУНИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДӢ АЗ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМИИ МАКТАБИ ОЛӢ

Комилиён Файзали Саъдулло – доктори илмҳои физикаю математика, профессори кафедраи информатикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: +(992) 988685014; E-mail: komfaiz@mail.ru.

Раҳмонзода Зоир Файзали – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Телефон: +(992) 988948888; E-mail: rzoir@mail.ru.

Дар мақола тарзҳои ҳисобкунии самаранокии иқтисодӣ аз татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи хизматрасониҳои таълимии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ баррасӣ шудааст. Гуфта мешавад, ки муайянсозии самаранокии иқтисодӣ дар соҳаи хизматрасониҳои таълимӣ ба ёфтани таносуби хароҷоти амалиявии чорабиниҳои мушаххас дар вақти муайян ва натиҷаҳои бадастоянда алоқамандӣ дошта, дар раванди ҳисоб кардани он баъзе мушкилиҳо пеш меоянд.

Муаллифон мушкилоти эҳтимолии раванди муайянсозии самаранокии иқтисодӣ аз татбиқи зерсистемаҳои иттилоотиро ба ду қисм – ҳисобкунии дараҷаи болоравии сифати коркарди иттилоот ва ҳисобкунии фоидаи бадастоянда аз коҳишидиҳии заҳматталабӣ – ҷудо карда, ба натиҷае меоянд, ки ҳар қадар намудҳои бештари фаъолияти зерсистемаҳои иттилоотӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ҳудқор гардонидани шаванд, ҳамон қадар самаранокии иқтисодии онҳо боло хоҳад рафт.

Калидвожаҳо: самаранокии иқтисодӣ, хизматрасониҳои таълимӣ, технологияи иттилоотӣ, зерсистемаи иттилоотӣ, муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, ҳисоббарорӣ, иттилоот, сифат.

РАСЧЁТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОТ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Комилиён Файзали Саъдулло – д.ф.-м.н., профессор кафедры информатики Таджикского национального университета. Телефон: +(992) 988685014; E-mail: komfaiz@mail.ru.

Раҳмонзода Зоир Файзали – к.э.н., доцент кафедры систем и информационных технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Телефон: +(992) 988948888; E-mail: rzoir@mail.ru.

В статье рассмотрены способы расчёта экономической эффективности применения информационных технологий в сфере образовательных услуг высшего образования. В ней говорится, что определение экономической эффективности в сфере образовательных услуг связано с нахождением соотношения затрат на выполнение конкретных мероприятий в заданном моменте времени и получаемых результатов, в результате которого возникают определенные трудности.

Авторы разделяют потенциальные трудности процесса определения экономического эффекта от внедрения информационных подсистем на две части – расчёт степени повышения качества обработки информации и расчёт получаемых выгод от снижения трудоёмкости – и делают вывод, что как можно больше типов информационных подсистем автоматизируются с использованием информационных технологий, тем больше их экономическая эффективность повысится.

Ключевые слова: экономическая эффективность, образовательные услуги, информационные технологии, информационная подсистема, высшее профессиональное учебное заведение, расчёт, информация, качество.

CALCULATION OF ECONOMIC EFFICIENCY FROM THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE SPHERE OF EDUCATIONAL SERVICES OF HIGHER SCHOOL

Komiliyon Fayzali Sa'ullo – Doctor of Physics and Mathematics Sciences, Professor of the Informatics Department of the Tajik National University. Tel.: (+992) 988685014, E-mail: komfaiz@mail.ru,

Rahmonzoda Zoir Fayzali – Ph.D. Economics Sciences, Associate professor of the SITE Department of the Tajik State University of Finance and Economics. Tel.: +(992) 988948888; E-mail: rzoir@mail.ru.

The article discusses the methods of calculating the economic efficiency of the use of information technologies in the field of educational services in higher education. It says that determining the economic efficiency in the field of educational services is associated with finding the ratio of the costs of performing specific activities at a given point in time and the results obtained, as a result of which certain difficulties arise.

The authors divide the potential difficulties of the process of determining the economic effect from the introduction of information subsystems into two parts – calculating the degree of improving the quality of information processing and calculating the benefits obtained from reducing labor intensity – and conclude that as many types of information subsystems as possible are automated using information technologies, the more of them economic efficiency will increase.

Keywords: economic efficiency, educational services, information technology, information subsystem, higher professional educational institution, calculation, information, quality.

Дар амал муайян кардани самаранокии иқтисодии таъсири технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) ба хизматрасониҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ кори бисёр захматталаб ва мушкил аст. Аммо, дар як ҳолат метавон бузургии самаранокии иқтисодиро бе ягон душворӣ муайян кард: агар ду мактаби олии баробарҳаҷм ва баробариқтидори дар шароити яхела қарордоштае бо ҳам қиёс карда шаванд, ки дар фаъолияти яке аз онҳо компютерҳо истифода бурда мешаванд ва дар фаъолияти дигаре не [2, с. 4-6; 17].

Зимнан, мафҳуми самаранокии иқтисодӣ яке аз мафҳумҳои умумии иқтисодӣ ба шумор рафта, таносуби хароҷоти дар вақти муайян амалишавии чорабиниҳои мушаххас ва натиҷаҳои бадастомадаро ифода менамояд. Гарчанде дақиқ ҳисоб кардани самаранокии молиявии татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти мактаби олий ва хусусан дар соҳаи хизматрасониҳои таълимии он мушкилиҳои зиёдеро ба бор орад ҳам, таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳӣ медиҳад, ки дар татбиқи ҳама гуна технологияҳо ҳамеша самаранокии иқтисодиро дарёфтани имконпазир аст [3-7; 20].

Қимати коэффитсиенти самаранокии умумии иқтисодӣ аз татбиқи технологияҳои иттилоотиро (E_h) бо формулаи

$$E_h = \frac{S_s}{K_{IT}} \quad (1)$$

ҳисоб кардан мумкин аст. Дар формулаи (1) бо ёрии S_s – сарфаи солонаи маблағе ишорат шудааст, ки зимни татбиқи ТИ ба даст оварда мешавад, K_{IT} – хароҷоти яқдафъаинаро зимни ҷорисозии ТИ ифода менамояд.

Технологияҳои иттилоотӣ дар сурате фоидабахш ҳисобида мешаванд, ки агар $E_m < E_h$ бошад: E_m – коэффитсиенти меъёри (нормативӣ)-и самаранокии иқтисодӣ аз маблағгузорӣ ба ТИ ё сатҳи фоидабахшии технологияҳои иттилоотиро ифода мекунад [6].

Нишондиҳандаҳои асосии самаранокии иқтисодиро мо дар ин ҷо дар мисоли маҳсулоти нармафзори (барномавӣ)-е баррасӣ менамоем, ки дар Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат (ДССХ) татбиқ карда шудаанд [8-19].

Дар донишкадаи мазкур то ба имрӯз таҳия ва татбиқи як қатор зерсистемаҳои афзалиятнок ва барои роҳбарону кормандони зерсохторҳои ин муассиса захматталаб, аз қабилӣ «Раёсати таълим», «Раёсати илм ва инноватсия», «Бахши идоракунии сифати таҳсилот», «Бахши таҷрибаомӯзӣ ва пайгирии хатмкардагон», «Бахши тайёрӣ», «Бахши омор», «Маркази бақайдгирӣ ва тестӣ», «Маркази касбомӯзӣ ва таҳлилий», «Шуъбаи таҳсилоти фосилавӣ ва ғоибона», «Китобхонаи илмӣ-электронӣ», «Бахши хизматрасонии техникӣ ва коммуникатсионӣ», «Раёсати кадрҳо ва корҳои махсус», «Раёсати ҳисобдорӣ ва молия», «Шуъбаи банақшагирӣ ва маркетинг», «Шуъбаи корҳои маъмурӣ ва хоҷагидорӣ» ва ғайра ба роҳ монда шудаанд.

Махусан, дар робита ба фаъолияти зерсистемаи «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» ҳаминро қайд менамоем, ки арзёбии самаранокии иқтисодӣ яке аз тавсифҳои имконпазири сифати ин зерсистема ё ифодагари хусусиятҳои он аз нуктаи назари таносуби хароҷот барои коркард ва натиҷаҳои фаъолияти он мебошад. Аммо як нуктаи муҳими дигарро низ ин ҷо мебояд таъкид кард, ки мутаассифона, то ҳоло дар самти арзёбии сифати хизматрасониҳои таълимӣ ягон нишондиҳандаи умумие қор карда баромада нашудааст, ки бо ёрии он самаранокии иқтисодии татбиқи системаҳои иттилоотии тахияшударо бо дараҷаи зарурии эътимодноқӣ арзёбӣ кардан мумкин бошад. Ин ва дигар мушкилотро ба ҳисоб гирифта, мо дар таҳқиқоти худ муносибати комплекси (системавӣ)-ро ҳамчун заминаи арзёбии самаранокии иқтисодии татбиқи системаҳои иттилоотӣ зимни муайянкунии нишондиҳандаҳои онҳо қабул кардем [17-19], ки моҳияти он чунин аст:

- баҳодихии самаранокии иқтисодии татбиқ бояд ба таври комплексӣ, дар асоси маҷмуи нишондиҳандаҳо анҷом дода шавад;
- самаранокии иқтисодии татбиқ бояд аз рӯи ҷузъҳои алоҳида – зерсистемаҳо, объектҳо, вазифаҳо, шубҳо, бахшҳо ва ғайра арзёбӣ карда шавад;
- интихоби гурӯҳи нишондиҳандаҳо бояд бар пояи ҳадафҳои асосии татбиқи зерсистемаи иттилоотӣ гузаронида шавад ва ғайра.

Ғайр аз ин, нишондиҳандаҳои интихобшаванда бояд ба қадри имкон сода ва оммафаҳм бошанд. Барои омилҳое, ки ҳуди самаранокии иқтисодии татбиқи зерсистемаи иттилоотиро муайян мекунанд, ҳатман қатъӣ бошанд, ҳам статика ва ҳам динамикаро инъикос кунанд, дар худ хусусиятҳои нишондиҳандаҳои ҳам мутлақ ва ҳам нисбиро дошта бошанд.

Дар ин маврид бояд дар хотир дошт, ки ҳангоми ҳисоб кардани қимати нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ аз татбиқи зерсистемаи иттилоотӣ, ҳатман ду бузургӣ байни ҳам муқоиса карда мешаванд. Бузургии якум, қимати нишондиҳандаи самаранокии иқтисодиро то татбиқи зерсистемаи иттилоотӣ, бузургии дуюм – қимати нишондиҳандаи мазкурро пас аз татбиқи зерсистемаи ифода мекунанд. Бузургии якум нақши таъҷибро иҷро карда, бузургии пойгоҳӣ номида мешавад.

Ҳангоми татбиқи зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» як варианти пойгоҳӣ бо якчанд вариантҳои имконпазири коркарди иттилоот байни худ муқоиса карда мешаванд. Танҳо бо муқоисаи ду варианти коркарди иттилоот маҳдуд шудан лозим нест, чунки барои интихоби варианти беҳтарини нишондиҳандаи самаранокии иқтисодӣ бояд меъёрҳои арзёбии миқдори вариантҳои зиёди нишондиҳандаҳо мавҷуд бошанд.

Масъалаи ҷорисозии зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» асосан аз он иборат аст, ки дар фосилаи вақти муайяншуда ва муҳлати муқарраршуда бо хароҷоти камтарин ва ҷалби теъдоди камкардашудаи кормандон тамоми иттилоотии зарурӣ қор карда баромада мешавад. Ҳар қадар ҳаҷми хароҷоти коркарди иттилоот камтар бошад, раванди коркарди автоматии он ҳамон қадар самараноктар хоҳад буд.

Натиҷаҳои яқхелаи коркарди иттилоотро тавассути ташкили равандҳои гуногун, истифодаи навъҳои гуногуни компютерҳо ва таҷҳизоти берунаи дохилкунию хориҷкунии иттилоот ба даст овардан мумкин аст. Аз ин рӯ, интихоби вариантҳои нисбатан камхарҷи татбиқи зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот», ки шумораи камтари кормандон, хароҷоти пасттари ҷорисозӣ ва маблағгузориҳои капиталиро талаб мекунанд, яке аз шартҳои асосии самаранокии иқтисодии умумии зерсистемаи иттилоотии мазкур мебошад [14-16].

Барои муайян кардани варианти қобили қабули татбиқи зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» бояд дар сатҳҳои гуногуни идоракунии равандҳои қабул ва таълими донишҷӯён меъёрҳои арзёбии вариантҳои гуногун истифода шаванд. Яке аз чунин меъёрҳо метавонад коэффитсиенти меъёрии самаранокии иқтисодӣ аз маблағгузорӣ ба ТИ (E_m) бошад. Ин коэффитсиент талофият (хароҷотбарорӣ)-и меъёрии маблағгузориҳои умумиро тавсиф мекунанд [2]. Барои ҳар як бахши донишкада, ки дар он воситаҳои автоматикунонӣ татбиқ

карда мешаванд, фармоишгари (муштари) зерсистемаи иттилоотӣ талофияти (E_m)-и худашро муқаррар мекунад.

Меъёри дигарро коэффитсиенти самаранокии иқтисодии маблағгузориҳои умумӣ (E_{hk}) ташкил медиҳад, ки он ғоидаи воқеии аз ин маблағгузориҳо ба дастовардашударо тавсиф мекунад:

$$E_{hk} = \frac{S_{sm}}{K_{sk}}, \quad (2)$$

дар ин ҷо: S_{sm} – ифодагари сарфаи солонаи маблағҳоест, ки дар натиҷаи паст кардани сатҳи хароҷоти коркарди иттилоот ба даст оварда шудааст, K_{sk} – ҳаҷми маблағгузориҳои умумӣ [6] мебошад.

Коэффитсиенти самаранокии иқтисодӣ аз маблағгузориҳои умумӣ (E_{hk}) бо коэффитсиенти меъёрии самаранокии иқтисодӣ аз маблағгузорӣ ба ТИ (E_m) муқоиса карда мешавад. Агар ҳангоми муқоиса нобаробарии

$$E_{hk} = \frac{S_{sm}}{K_{sk}} \geq E_m \quad (3)$$

қонеъ гардад, пас варианти интихобшудаи татбиқи зерсистемаи иттилоотӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок ҳисобида мешавад.

Зимнан, маълум аст, ки ҳадафҳои асосии иттилоотии зерсистемаи «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» инҳоянд:

- баланд бардоштани сатҳ ва сифати идоракунии равандҳои қабул ва таълими донишҷӯён;
- кам кардани хароҷоти коркарди иттилоот дар равандҳои қабул ва таълими донишҷӯён ва ғайра.

Дар робита ба ин, ду намуди самаранокии иқтисодӣ шакл мегирад: самаранокии иқтисодии ғайримустақим ва самаранокии иқтисодии мустақим. Намуди аввали самаранокии иқтисодӣ дар нишондиҳандаҳои иқтисодии ғайрифаъолият ба таври ғайримустақим зоҳир мегардад.

Самаранокии иқтисодии ғайримустақим (E_{gmq}) он гуна тағйироти сифатиро тавсиф мекунад, ки дар натиҷаи татбиқи зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» ба амал меоянд. Ин маънои онро дорад, ки сифати кори «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» дар маҷмӯъ беҳтар мешавад, таркиби иттилооти натиҷавии дастрасшаванда васеъ мегардад, сатҳи эътимоднокӣ ва зудамалии он меафзояд.

Намуди дуюми самаранокии иқтисодӣ бевосита муайян карда шуда, самаранокии иқтисодии мустақим (E_{mqm}) номида мешавад ва тавассути коҳиш додани арзиши коркарди иттилоот зоҳир мегардад.

Чунин тарзи ба ду намуд тақсимкунии самаранокии иқтисодиро бояд ҳамчун методологияи дарёфт ва интихоби усули нисбатан дақиқтари ҳисобкунии нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии татбиқи зерсистемаи иттилоотӣ фаҳмид.

Самаранокии умумии иқтисодӣ (E_{um}) аз татбиқи ТИ дар соҳаи хизматрасониҳои таълимии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» ба суммаи самаранокиҳои иқтисодии ғайримустақим (E_{gmq}) ва мустақим (E_{mqm}) баробар буда, бо ёрии формулаи

$$E_{um} = E_{mqm} + E_{gmq} \quad (4)$$

ҳисоб карда мешавад. Дар ин ҷо зарур аст, ки ҳар ду намуди самаранокии иқтисодӣ бо як воҳиди ченак ва дар як фосилаи вақт ифода карда шаванд. Чун қоида, самаранокии умумии иқтисодӣ аз рӯи арзиши солонаи коркарди иттилоот муайян карда мешавад [6].

Барои он ки татбиқи зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» натиҷаи дилхоҳ диҳад, зарур аст, ки $E_{um} \gg 0$ бошад. Ин натиҷаро дар мавридҳои зерин ба даст овардан мумкин аст: агар барои қиматҳои $E_{mqm} \geq 0$ қимати $E_{gmq} \gg 0$ бошад, ё агар барои қиматҳои

$E_{gmq} \geq 0$ қимати $E_{mqm} \gg 0$ бошад.

Агар барои ба даст овардани самаранокии иқтисодии зарурӣ хароҷоти меҳнатӣ ва арзишии коркарди иттилоот зиёд гарданд, он гоҳ самаранокии иқтисодии мустақим метавонад, инчунин, бузургии манфӣ низ бошад (масалан, пешбинӣ шудани васеъшавии доираи масъалаҳои ҳалшаванда). Дар ин маврид зарур аст, ки $E_{gmq} \gg |E_{mqm}|$ бошад, яъне самаранокии иқтисодии ғайримустақим бояд аз бузургии манфии сарфакориҳои мустақим хеле калон бошад ва ба андозаи кофӣ сарфаҷӯиҳои умумиро таъмин кунад. Барои ҳолати мазкур далели $E_{gmq} \gg 0$ будан бисёр муҳим аст, зеро дар акси ҳол, ҳадафҳои ҷорисозии зерсистемаи иттилоотии «Баҳши идоракунии сифати таҳсилот» амалӣ намегарданд.

Гарчанде диққати асосии мутахассисон куллан ба дарёфти самаранокии иқтисодии мустақим нигаронида шуда бошад ҳам, дар раванди иттилоотии кори «Баҳши идоракунии сифати таҳсилот» онҳо хоҳу ноҳоҳ аз техникаи компютерӣ зиёд истифода хоҳанд кард, ки натиҷаи он, тавре медонем, тавлиди самаранокии иқтисодии ғайримустақим аст. Истифодаи васеи компютерҳо ва маҳзанҳои маълумоти тақсимшуда, ки ба такмилу таҷдиди низоми қабули донишҷӯён алоқамандии зич доранд, самаранокии иқтисодии ғайримустақимро ба сафи аввал мебарорад.

Ҳангоми ҳисоббарориҳои самаранокии иқтисодии ғайримустақим мушкилоти махсусе пеш меояд. Ин мушкилот, қабл аз ҳама, ба масъалаи коркарди усулҳои баҳодихӣ барои муайян кардани ҳиссаи муассири татбиқи зерсистемаи иттилоотии «Баҳши идоракунии сифати таҳсилот» дар ташаккули самаранокии умумии иқтисодӣ марбут аст, ки зимни амалисозии ҷорабиниҳои гуногун оид ба беҳтар намудани фаъолияти баҳши мазкур ба даст оварда мешавад.

Аммо, дар ҳар мавриде ки коркарди ин гуна усулҳои баҳодихӣ имконпазир бошад, ҳадди ақал бузургии тақрибии самаранокии иқтисодии ғайримустақимро муайян кардан лозим меояд, зеро маҳз тавассути ҳамин бузургӣ ҳаҷми сарфакорие муайян карда мешавад, ки мактабҳои олий метавонанд зимни татбиқи зерсистемаи иттилоотии «Баҳши идоракунии сифати таҳсилот» ба даст оранд. Барои ҳисоб кардани самаранокии иқтисодии ғайримустақими чашмдошт, ки аз татбиқи системаҳои (технологияҳои) иттилоотӣ ба даст оварда мешавад, мо тарзҳои зерини арзёбиро пешниҳод мекунем: экспертӣ, таҷрибавӣ (эмпирикӣ), киёс кардан бо дигар объектҳо.

Тарзи арзёбии экспертӣ ба таҳлили тағйирёбии нишондиҳандаи иқтисодӣ дар давраҳои қаблӣ асос ёфта, такмили минбаъдаи ин нишондиҳанда бо усули баргузор намудани экспертизаи натиҷаи истифодаи иттилоотии бештари амалиётӣ ва таҳлилии нав ба роҳ монда мешавад. Барои ин, динамикаи тағйирёбии нишондиҳандаи иқтисодиро барои якчанд давраҳои гузашта (солҳо, семоҳаҳо, моҳҳо) ба қайд мегиранд ва қимати миёнаи тағйирёбии ин нишондиҳандаро ҳисоб мекунанд. Дар асоси таҳлили маълумоти бадастомада, бо назардошти таҷрибаи ҳосилшуда ва омилҳои гуногуни таҳассусӣ, ҳар як мутахассиси соҳа аз ҳисоби истифодаи иттилоотии сифатан нав арзёбии экспертии таҳминии худро роҷеъ ба тағйирёбиҳои имконпазири иловагии ҳадди ақал $\Delta\bar{X}_{min}^M$ ва ҳадди аксари нишондиҳандаи мазкур $\Delta\bar{X}_{max}^M$ ба сомон мерасонад [2].

Баъд, аз рӯи маълумоти аз якчанд мутахассис ($n \geq 5$) гирифташуда, қиматҳои миёнаи ҳадди ақал (минималӣ) ва ҳадди аксар (максималӣ)-и нишондиҳандаи иқтисодӣ ҳисоб карда мешаванд:

$$\Delta\bar{X}_{min}^M = \frac{\sum \Delta X_{min}^M}{n}, \quad \Delta\bar{X}_{max}^M = \frac{\sum \Delta X_{max}^M}{n}. \quad (5)$$

Пас аз он, аз рӯи қиматҳои миёнаи ҳадди ақал ва ҳадди аксари нишондиҳандаи иқтисодии ҳисобшуда, бо афзалияти арзёбиҳои ҳадди ақал, тағйирёбии иловагии чашмдошти нишондиҳанда муайян карда мешавад:

$$\Delta X^M = \frac{\left| \frac{n}{2} + 1 \right| \Delta\bar{X}_{min}^M + \left| \frac{n}{2} - 1 \right| \Delta\bar{X}_{max}^M}{n}. \quad (6)$$

Дар ин маврид бузургии мутлақи самаранокии иқтисодии ғайримустақим ба

$$E_{gmq} = \Delta X^M \quad (7)$$

баробар хоҳад буд.

Тарзи арзёбии таҷрибавии самаранокии иқтисодии ғайримустақим дар ёфтани ҳалли масъалаҳои банақшагирии оптималӣ татбиқ карда мешавад. Масалан, аз рӯи маълумоти ибтидоии давраи гузашта, вақте ки масъалаҳо бидуни истифодаи компютерҳо ҳал карда мешуданд, бо истифода аз зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» ҳисобкунии тақрорӣ анҷом дода мешавад. Муқоисаи нишондиҳандаҳои нақшавии қаблан ҳисобшуда бо нишондиҳандаҳои нав бадастомада ба муайян кардани самаранокии иқтисодии ғайримустақими чашмдошт кумак мерасонад [15]. Табиист, ки маълумоти ибтидоӣ вобаста ба шароити соли қорӣ тасҳеҳ бояд карда шавад.

Самаранокии иқтисодии ғайримустақими воқеиеро, ки «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» ба даст овардааст, бо роҳи муқоисаи нишондиҳандаҳои натиҷавии он бо ҳамин гуна нишондиҳандаҳои яқинсаи бахшҳои идоракунии сифати таҳсилоти дигар мактабҳои олий, ки дар онҳо зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» истифода намешавад, тақрибан муайян кардан мумкин аст. Аммо бояд дар назар дошт, ки ба ташаққули нишондиҳандаҳои иқтисодӣ омилҳои мухталифи хоси ҳар як мактаби олий таъсир мерасонанд.

Самаранокии иқтисодии мустақими зерсистемаи иттилоотӣ дар нишондиҳандаи коҳишёбии хароҷоти арзишии коркарди иттилоот маҳфуз аст, зеро маҳз дар ин нишондиҳанда сарфаи ҳама заҳматҳои ба моддиёт табдилдиҳӣ захира (ҷамъ, аккумулятсия) мешаванд. Ҳангоми бо воҳиди ченакҳои арзишӣ (пулӣ) арзёбӣ намудани самаранокии иқтисодии мустақими коҳишдиҳии хароҷот ду гурӯҳи нишондиҳандаҳоро ҷудо мекунанд: мутлақ ва нисбӣ [17-19].

Нишондиҳандаи мутлақи коҳишдиҳии хароҷоти коркарди иттилоот намуди зеринро дорад:

$$\Delta C = C_1 - C_2, \quad (8),$$

ки дар ин ҷо C_1 – хароҷоти коркарди иттилоотро то қорӣ намудани зерсистемаи иттилоотӣ, C_2 – хароҷоти коркарди иттилоотро пас аз қорӣ намудани ин зерсистемаи иттилоотӣ ифода мекунанд. Ҳангоми $\Delta C \leq 0$ будан, варианти интихобшудаи татбиқи зерсистемаи иттилоотӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ мувофиқи матлаб нест ва баръакс.

Нишондиҳандаҳои нисбии коҳишдиҳии хароҷот барои коркарди иттилоот инҳоянд:

а) коэффитсиенти самаранокии иқтисодӣ (K_c), ки қисми мушаххаси сарфашавандаи хароҷотро ҳангоми татбиқи варианти интихобшудаи зерсистемаи иттилоотӣ тавсиф мекунанд: $K_c = \frac{\Delta C}{C_1}$ ё бо фоиз $K_c = \frac{\Delta C}{C_1} \cdot 100\%$. Ҳангоми $K_c \leq 0$ будан низ, варианти татбиқи зерсистемаи иттилоотӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ номатлуб мебошад;

б) шохиси (индекси) тағйирёбии хароҷоти коркарди иттилоот (I_c) барои варианти интихобшудаи зерсистемаи иттилоотӣ бо формулаи $I_c = \frac{C_1}{C_2}$ ҳисоб карда мешавад. Илова бар сарфаи хароҷоти арзишӣ (пулӣ), инчунин коҳишёбии хароҷоти заҳмати коркарди иттилоот низ ба самаранокии иқтисодии мустақим дохил мешаванд;

в) нишондиҳандаи мутлақи коҳишдиҳии заҳматталабии коркарди иттилоот, ки тағйирёбии хароҷоти меҳнатро зимни коркарди иттилоот ифода мекунанд, $\Delta T = T_1 - T_2$ аст, ки дар ин ҷо T_1 – заҳматталабии солонаи коркарди иттилоотро то ҷорисозии зерсистема, T_2 – заҳматталабии солонаи коркарди иттилоотро пас аз ҷорисозии зерсистемаи иттилоотӣ ифода мекунанд.

Дар баъзе ҳолатҳо ба қойи нишондиҳандаи коҳишдиҳии заҳматталабии коркарди иттилоот нишондиҳандаи коҳишдиҳии вақти коркарди иттилоотро истифода бурда, фарз мекунанд, ки дар байни ин ду нишондиҳанда фарқи принципаӣ вуҷуд надорад. Аммо, бояд чунин ҳолати муҳим ба назар гирифта шавад: агар барои ду объекти гуногуни иттилоотонӣ вақти коркарди иттилоот ба андозаи як бузургӣ баробар кам шуда бошад, ин ҳеҷ гоҳ маънои онро надорад, ки заҳматталабии коркарди иттилоот низ барои ин объектҳо ба андозаи баробар коҳиш ёфтааст;

з) коэффитсиенти коҳишдиҳии хароҷоти меҳнат: $K_T = \frac{\Delta T}{T_1}$ ё бо фоиз

$$K_T = \frac{\Delta T}{T_1} \cdot 100\%; \quad (9)$$

д) шохиси тағйирёбии хароҷоти меҳнат (заҳматгалабӣ) бо формулаи $I_T = \frac{T_1}{T_2}$ ҳисоб карда шуда, ифодагари афзоиши ҳосилнокии меҳнат зимни коркарди иттилоот бо истифода аз зерсистемаи иттилоотӣ мебошад.

Коэффитсиенти коҳишдиҳии хароҷоти меҳнат (K_T) эҳтимолияти аз раванди коркарди иттилоот озод шудани як ҳиссаи мушаххаси мутахассисонро тавсиф мекунад, яъне он зимни татбиқи варианти интихобшуда чӣ миқдор камтар ҷалб шудани мутахассисонро ба раванди коркарди иттилоот дар қиёс бо варианти ибтидоии татбиқ ифода менамояд.

Ҳамин тавр, дар асоси нишондиҳандаи коҳишдиҳии хароҷоти меҳнат зимни коркарди иттилоот, озодшавии имконпазири мутахассисонро аз раванди коркарди иттилоот (F) чунин арзёбӣ кардан мумкин аст:

$$F = \frac{\Delta T}{T_{fs}} \cdot b, \quad (10)$$

дар ин ҷо: T_{fs} – фонди солонаи вақт барои як корманд, b – коэффитсиенти ифодагари имконияти аз тамоми корҳо пурра озод шудани ҳиссаи мутахассисонест, ки аз ҳисоби вақти онҳо бузургии ΔT ташаккул ёфтааст.

Акнун ба арзёбии самаранокии иқтисодии татбиқи зерсистемаи иттилоотии «Раёсати таълим» мегузарем. Ба ҷойи мафҳумҳои мавҷудаи самаранокии иқтисодии пешбинишудаи иттилоотонӣ ва самаранокии иқтисодии аслии иттилоотонӣ, ду мафҳуми нав ҷорӣ карда мешаванд: самаранокии иқтисодии потенциалӣ (имконпазир) ва самаранокии иқтисодии воқеӣ [6, с.17-19].

Фарқияти байни ин намудҳои самаранокии иқтисодӣ дар андозагирии бузургҳои нисбат ба онҳо татбиқшаванда зоҳир мегардад, ки аз рӯи моҳияти худ ин як самаранокии иқтисодии тадбири қаблан пешбинишудаи дар айни ҳол иҷрошуда мебошад. Барои ҳолати мазкур, инро ҳамчун як чорабинӣ оид ба иттилоотонии фаъолияти «Раёсати таълим» маънидод кардан мумкин аст. Самаранокии иқтисодии солонаи потенциалӣ – ин самаранокии иқтисодии бо «одам/соат» ҳисобшуда буда, самаранокии иқтисодии солонаи воқеӣ – самаранокии иқтисодии бо «сомонӣ» ченкардашуда мебошад.

Самаранокии иқтисодии солонаи потенциалӣ (P_s) [2] ба фарқи байни фонди солонаи вақти корӣ то давраи иттилоотонӣ ва пас аз он баробар аст:

$$P_s = T_{fs2} - T_{fs1}. \quad (11)$$

Айнан ҳамин тавр, самаранокии иқтисодии солонаи воқеӣ (R_s) ба фарқи байни фонди солонаи музди меҳнат то давраи иттилоотонӣ ва пас аз он баробар мебошад:

$$R_s = Z_{fs2} - Z_{fs1}. \quad (12)$$

Дар мавриди интихоби варианти нисбатан пухтакорона ва дурусти иттилоотонӣ самаранокии иқтисодии солонаи потенциалӣ ҳамеша аз сифр боло хоҳад буд.

Табиист, ки саволе ба миён меояд: чаро мафҳумҳои нави самаранокии иқтисодии солонаи потенциалӣ ва самаранокии иқтисодии солонаи воқеӣ ҷорӣ карда шудаанд? Мафҳуми аввалӣ имкон медиҳад, ки аз якчанд вариантҳои алтернативии ҷорисозии воситаҳои иттилоотонӣ варианти аз ҷиҳати иқтисодӣ аз ҳама матлубтар интихоб карда шавад.

Мафҳуми дуюм бошад, имкон медиҳад, ки аз якчанд вариантҳои алтернативии ислоҳоти ташкилию вазифавӣ ва сохторию функционалии «Раёсати таълим», тавассути иттилоотонии фаъолияти он варианти оптималии ягона интихоб карда шавад.

Бузургии самаранокии иқтисодии солонаи воқеии иттилоотонӣ – як ченаки миқдориест, ки барои андоза гирифтани пешрафти ислоҳоти ташкилию вазифавӣ ва сохторию функционалии «Раёсати таълим» дар заминаи иттилоотонии фаъолияти он истифода мешавад.

Равиши мазкур ҳангоми марҳила ба марҳила татбиқ намудани зерсистемаҳои иттилоотӣ имкон медиҳад, ки пайдарпайии иҷрои масъалаҳо дар сатҳҳои гуногуни «Раёсати таълим» дуруст ба роҳ монда шавад. Барои муайян кардани самтҳои татбиқи минбаъдаи марҳилаи мушаххаси зерсистемаи иттилоотӣ ва интихоби варианти ратсионалӣ ва эҳтимолан оптималӣ, зарур аст, ки таҳлили нишондиҳандаи умумии самаранокии иқтисодӣ барои тамоми ҷузъҳои он дар алоҳидагӣ (қисм ба қисм) гузаронида шавад.

Самаранокии иқтисодии татбиқи зерсистемаи иттилоотӣ ба воситаи коэффитсиенти бидуни андозаи самаранокии иқтисодӣ баҳо дода мешавад. Коэффитсиенти самаранокии иқтисодии ҷорӣ намудани воситаҳои иттилоотонии «Раёсати таълим» (K_p) – ин таносуби самаранокии иқтисодии воқеии солона (R_s) ба хароҷоти умумии воситаҳои иттилоотонӣ (Z_0) аз ибтидо то интиҳои давраи (сикли) ҳаётии онҳо мебошад:

$$K_p = \frac{R_s}{Z_0}. \quad (13)$$

Ба хароҷоти умумӣ маблағгузориҳои капиталӣ (асосӣ) ва масрафҳои амалиётӣ дохил мешаванд. Маблағгузориҳои капиталӣ (K_{sk}) – маблағҳое мебошанд, ки барои харидорӣ (таҳия, коркард) намудан ва ҷорӣ сохтани зерсистемаи иттилоотӣ барои тамоми давраи муқарраршудаи истифодаи он яклухт ҷудо карда мешаванд. Маблағгузориҳои капиталӣ арзиши хариди сахтафзор (техникаи компютерӣ, таҷҳизоти электронӣ) (C_{sr}), нармафзор (таъминоти барномавӣ) (C_{nr}), хароҷоти боркашонӣҳои нақлиётӣ, ташкил кардан ва ба кор даровардани зерсистемаро дар бар мегиранд.

Унсурҳои ҳатмии маблағгузориҳои капиталӣ барои вариантҳои татбиқи муқоисавиро, ки бояд ба назар гирифта шаванд, арзиши (нархи) сахтафзор ва нармафзори зерсистемаи иттилоотӣ ташкил медиҳанд:

$$C_{snr} = C_{sr} + C_{nr}. \quad (14)$$

Масрафҳои амалиётӣ (C_{xa}) – ин хароҷоти коркарди иттилоот ё арзиши аслии иттилооте мебошад, ки бо ёрии воситаҳои зерсистемаи иттилоотӣ кор карда баромада мешаванд. Дар маҷмӯъ, ин навъи хароҷот унсурҳои зеринро дар бар мегирад [6]:

- музди меҳнати асосӣ (C_{mma}) ва иловагии (C_{mmi}) кормандоне, ки ба омодакунӣ ва коркарди иттилоот машғуланд ва инчунин хизматрасониҳои техникаи зерсистемаи иттилоотиро анҷом медиҳанд;
- пардохтҳо ба мақомоти суғуртаи давлатии иҷтимоӣ (C_{sdi});
- ҳиссаи маблағҳои ҷудошудаи амортизатсионӣ аз арзиши сахтафзор (таҷҳизот, воситаҳои техникӣ) ва нармафзор (воситаҳои барномавӣ, барномаҳои компютерӣ) (C_{hma});
- хароҷот барои таъмири ҷорӣ сахтафзор (таҷҳизоти техникӣ) (C_{tsr});
- маблағи пардохти барқи истеъмолшуда (C_{mpb});
- хариди маводи ёрирасон, ки барои фаъолияти зерсистемаи иттилоотӣ (C_{myo}) заруранд;
- ҳиссаи маблағҳои ҷудошудаи амортизатсионӣ аз масоҳати ишғолшуда (C_{has}).

Ҳамин тариқ, бо назардошти ишораҳои воридкардашуда масрафҳои амалиётиро (C_{xa}) бо ёрии формулаи зерин ҳисоб мекунанд:

$$C_{xa} = C_{mma} + C_{mmi} + C_{sdi} + C_{hma} + C_{tsr} + C_{mpb} + C_{myo} + C_{has}. \quad (15)$$

Ҳангоми ҳисоб кардани пардохтҳои амортизатсионӣ (фарсудашавӣ) дар зерсистемаи иттилоотӣ бояд ду омил муҳим ба назар гирифта шаванд. Якум – дилхоҳ зерсистемаи иттилоотӣ аз ду компоненти баробарарзиш ва ба ҳам алоқаманди якдигарро пурракунанда иборат аст: сахтафзор (SR) ва нармафзор (NR).

Амалияи кунунии ҳисобкунии нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ, чун қоида, танҳо амортизатсияи (фарсудашавии) сахтафзорҳо (SR)-ро ба назар мегирад. Аммо солҳои охир масрафи хариди нармафзорҳо (NR) на танҳо аз рӯи ҳаҷми худ бо масрафи хариди сахтафзорҳо (SR) қиёспазир гардидаанд, балки дар баъзе ҳолатҳо аз сатҳи қиёспазирӣ низ боло рафтаанд. Ғайр аз ин, ҳангоми корбарии зерсистемаҳои иттилоотӣ, ҳамеша мутахассисон ба маҳсулоти нави барномавӣ (NR) мароқ зоҳир намуда, барои иваз кардани нармафзори аз ҷиҳати маънавӣ кӯҳнашуда чораҳо меандешанд. Аз ин рӯ, хароҷоти навсозии нармафзорҳо бояд ба масрафҳои амалиётӣ зерсистемаи иттилоотӣ дохил карда шаванд.

Ҳамин тариқ, хароҷоти ҳарсолаи истифодаи зерсистемаи иттилоотӣ бояд ду бузургиро дар бар гирад: арзиши амортизатсионии сахтафзор (воситаҳои техникӣ) C_{asr} (сомонӣ/сол), ки

барои азнавсозии пурраи онҳо заруранд ва арзиши навсозии пурраи нармафзор (воситаҳои барномавӣ) C_{anr} (сомони/сол):

$$C_{hma} = C_{asr} + C_{anr}. \quad (16)$$

Бо назардошти баҳисобгирии ин хароҷот ҳангоми ҷорисозии зерсистемаи иттилоотӣ арзиши сахтафзор ва нармафзори дар он истифодашаванда тадриҷан ба ҳар як воҳиди иттилооти бо ёрии он коркардшаванда таҳвил дода мешавад. Бузургии C_{asr} бо ёрии формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$C_{asr} = C_{mas} \cdot C_{sr}, \quad (17)$$

ки дар ин ҷо C_{mas} – меёри амортизатсия (барои навсозӣ)-и солонаи воситаҳои техникий зерсистемаи иттилоотӣ (%/сол), C_{sr} – арзиши воситаҳои техникий (сахтафзор)-ро бо назардошти хароҷоти боркашонии нақлиётӣ, насбу васлқунӣ, ташкилқунӣ ва ба кор даровардани онҳоро дар маҳалли кор ифода мекунад.

Меёри амортизатсияи солонаи воситаҳои техникий зерсистемаи иттилоотӣ (C_{mas}) баробар аст ба:

$$C_{mas} = \frac{1}{R_{sr}}, \quad (18)$$

ки дар ин ҷо R_{sr} – захираи кори воситаҳои техникий зерсистемаи иттилоотӣ бо назардошти фарсудаҳои ҷисмӣ ва маънавӣ (сол) мебошад.

Хароҷот барои пардохти қувваи барқ, ки зерсистемаи иттилоотӣ дар давоми сол (C_{mpb}) истеъмол намудааст, аз иқтидори воситаҳои техникий мавриди истифода, фосилаи вақти истифодаи зерсистема дар давоми сол, тарофаи истифодаи энергияи барқ барои 1 $\kappa\text{Вм}/\text{соат}$ вобаста аст:

$$C_{mpb} = P \cdot t_p \cdot Z_b, \quad (19)$$

ки дар ин ҷо ба воситаи P – қувваи барқи аз тарафи воситаҳои техникий истифодашуда ($\kappa\text{Вм}$), t_p – фосилаи кори зерсистема дар давоми сол, Z_b – тарофа барои истифодаи 1 $\kappa\text{Вм}/\text{соат}$ барқ ишора шудаанд.

Арзиши солонаи хариди маводи ёрирасон барои фаъолияти зерсистемаи иттилоотӣ (C_{myo}), тавре ки таҷриба нишон медиҳад, аз 2 то 5 фоизи арзиши умумии зерсистемаро ташкил медиҳад.

Ҳиссаи пардохтҳои амортизатсиониро аз масоҳати ишғолнамудаи биноҳо C_{has} (сомони/сол), ки барои ҷойгир намудани воситаҳои техникий зерсистемаи иттилоотӣ пешбинӣ шудаанд, зимни иҷрои корҳои калонҳаҷм ба инобат гирифта зарур нест.

Марҳилаи муҳими ҳисобқунии самаранокии иқтисодӣ аз муайян кардани сарфаҷӯиҳои воқеӣ иборат аст, ки дар натиҷаи дар фаъолияти мактаби олий татбиқ намудани технологияҳои иттилоотӣ ба даст оварда мешаванд. Масалан, арзёбии самаранокии иқтисодии воқеӣ аз иттилоотонии кори «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» се давраи зеринро дар бар мегирад:

1. Ҳисоб кардани дараҷаи заҳматталабии иҷрои ҳаҷми корҳои муқарраршудаи бахш то давраи иттилоотонӣ (T_1).

2. Ҳисоб кардани дараҷаи заҳматталабии иҷрои айнан ҳамон ҳаҷми корҳои муқарраршудаи бахш пас аз давраи иттилоотонӣ (T_2).

3. Ҳисоб кардани арзиши раванди иттилоотонӣ (Z), натиҷаҳои иттилоотонӣ (W) ва арзёбии самаранокии иқтисодии солонаи раванди иттилоотонӣ (E_S) дар фаъолияти бахши мазкур.

Дар робита ба ин, минбаъд танҳо самаранокии иқтисодии воқеии иттилоотонии кори «Бахши идоракунии сифати таҳсилот»-ро баррасӣ мекунем. Тамоми қиматҳои маълумоти ибтидоии дар намунаи поёнӣ истифодашуда «шарҳӣ» мебошанд.

Заҳматталабии миёнаи фаъолияти як корманди «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» (тартиб додани варақаҳои имтиҳонӣ), ки дар асоси ҳисоббарориҳои аз ҷониби мо гузаронидашуда муайян карда шудааст, ба $T_m = 0,24$ одам/соат баробар аст. Барои таҳияи масъала, алгоритмосозӣ, барномасозӣ ва дигар намуди корҳо $C_p = 1120$ сомони талаб карда мешавад. Арзиши ҳалли масъала дар компютер ба $C_E = 5000$ сомони захираҳои муқарраршудаи

кори компютер (тибқи ҳуҷҷатгузориҳои техникӣ) ба $R = 8$ сол баробар аст. Коэффитсиенти истифодаи захираҳо бо назардошти он, ки масъала дар ҳамбастагӣ бо дигар масъалаҳо ҳал карда мешавад, ба $K = 0,015$ ва хароҷоти ҷорӣ истифодаи солонии компютер ба $C_S = 300$ сомонӣ баробар аст [5; 6].

Акнун бузургии самаранокии иқтисодии масъалаи мазкурро бо назардошти арзиши як соати кории як корманди «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» ба $C = 12,5$ сомонӣ (тибқи ҷадвали басти вазифавии музди меҳнати кормандон) баробар будан, ҳисоб мекунем. Дараҷаи заҳматталабии меҳнати як корманди бахши мазкур то давраи иттилоотонӣ аз рӯи формулаи зерин муайян карда мешавад [6]:

$$T_1 = n \cdot T_m, \quad (20)$$

дар ин ҷо: n – шумораи довталабонро дар як гурӯҳ (50) ифода карда, ба микдори имтиҳонҳои пешбинишуда ($n=4$) зарб карда мешавад, T_m – дараҷаи заҳматталабии миёнаи меҳнати як корманди «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» (0,24 одам/соат) мебошад: $T_1 = 200 \cdot 0,24 = 48$ одам/соат.

Ҳисобкунии дараҷаи заҳматталабии меҳнати як корманди ин бахши муассиса пас аз давраи иттилоотонӣ бо истифода аз формулаи зерин ба роҳ монда мешавад:

$$T_2 = n \cdot T_m \cdot 0,103, \quad (21)$$

ки дар ин ҷо 0,103 – коэффитсиенти коркарди иттилоотро бо истифодаи компютер дар раванди иттилоотонии кори «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» [6] ифода менамояд: $T_2 = 200 \cdot 0,24 \cdot 0,103 = 4,94$ одам/соат.

Тарзи муайян кардани самаранокии иқтисодии солонии (E_s) раванди иттилоотонии ҳалли масъалаи мазкур чунин аст:

$$E_s = \left[C \cdot T_2 \cdot \left(\frac{T_1}{T_2} - 1 \right) - C_S \right] - \left(\frac{C_E}{R} \cdot K + \frac{C_P}{R} \right). \quad (22)$$

Қимати бузургиҳои формулаи (22)-ро гузошта, ҳосил мекунем:

$$E_s = \left[12,5 \cdot 4,94 \cdot \left(\frac{48}{4,94} - 1 \right) - 300 \right] - \left(\frac{5000}{8} \cdot 0,015 + \frac{1120}{8} \right) = 89,09 \text{ сомонӣ}.$$

Аз рӯи натиҷаи ҳисоббарориҳо чунин хулосаҳо бармеоянд:

якум, татбиқи масъалаи мазкур имкон медиҳад, ки дараҷаи заҳматталабии меҳнати ҳар як корманди «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» аз 48 одам/соат то 4,94 одам/соат коҳиш дода шавад. Ин маъноӣ онро дорад, ки самаранокии иқтисодии солонии ба истиснои хароҷоти якдафъаина ва ҷорӣ, барои ҳар як корманди «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» ба $(48 - 4,94) \frac{\text{одам}}{\text{соат}} \cdot 12,5$ сомонӣ = 538,25 сомонӣ $\cdot \frac{\text{одам}}{\text{соат}}$ баробар хоҳад буд [1, с.9-12];

дуюм, бо назардошти хароҷоти якдафъаинаи таҳияи масъала ва хароҷоти ҷорӣ амалисозии он, самаранокии иқтисодии солонии 89,09 сомониро ташкил хоҳад дод.

Ҳамин тариқ, андешаҳои марбут ба таҳқиқоти мазкурро ҷамъбаст намуда, қайд менамоем, ки самаранокии иқтисодии зерсистемаи иттилоотӣ яке аз тавсифҳои имконпазири он дар робита бо таносуби хароҷоти коркарди ин зерсистема ва натиҷаҳои фаъолияти он мебошад. Самаранокии иқтисодӣ аз татбиқи зерсистемаи иттилоотӣ ба ду ҷузъи таркибӣ тақсим мешавад: якум, болоравии сифати коркарди иттилоот (самаранокии иқтисодии ғайримустақим), дуюм, фоидае, ки аз ҳисоби коҳишҳои заҳматталабии кор ба даст оварда мешавад.

Дар ин ҷо мо ташаккулёбии нишондиҳандаҳои асосии самаранокии иқтисодии маҳсулоти нармафзории компютериро баррасӣ карда, самаранокиҳои иқтисодии мустақиму ғайримустақими зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот»-ро асоснок кардем. Тавре дидем, бузургии самаранокии иқтисодии солонии дар натиҷаи ҳисоббарориҳо ҳосилшуда чандон назаррас нест, аммо бояд гуфт, ки арзёбии самаранокии иқтисодӣ дар мисоли ҳалли танҳо як масъала (тартибдиҳии варақаҳои имтиҳонсупорӣ) ва танҳо барои як корманди «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» анҷом дода шудааст. Ҳар қадар намудҳои фаъолияти зерсистемаи иттилоотии «Бахши идоракунии сифати таҳсилот» бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ бештар худкор гардонида шаванд, самаранокии иқтисодии он ҳамон қадар болотар хоҳад рафт.

Адабиёт

1. Автоматизированные информационные технологии в экономике [Текст] / Под ред. Г.А. Титоренко. – М.: Компьютер, ЮНИТИ, 1998.
2. Демин, А. И. Информационная экономика [Текст] / А.И. Демин. – М., 1996.
3. Качалов, В. А. Проблемы управления качеством в вузах [Текст] / В.А. Качалов // Стандарты и качество. – 2000. – №10. – С. 86-100.
4. Комилиён, Ф. С. Амсилаи концептуалии системаи иттилоотии идоракунии сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён, З.Ф. Раҳмонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 3. – С. 127-135.
5. Комилов, Ф. С. Информационное обеспечение системы управления качеством образовательных услуг [Текст] / Ф.С. Комилов, З.Ф. Раҳмонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2011. – № 4 (68). – С. 46-55.
6. Комилов, Ф. С. Информационные технологии в высшем образовании Республики Таджикистан [Текст] / Ф.С. Комилов, З.Ф. Раҳмонов. – Душанбе: «Ирфон», 2012. – 174 с.
7. Нурдин, В. Н. Тотальное управление качеством образования и новые информационные технологии [Текст] / В.Н. Нурдин, С.Д. Коровкин, Г.Г. Кадамцева // Проблемы информатизации высшей школы. Бюллетень Госкомвуз России. – 1998. – № 1-2 (11-12). – С. 135-150.
8. Раҳмонзода, З. Ф. Качество образовательных услуг как экономическая категория и объект управления [Текст] / З.Ф. Раҳмонзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – №2/9(218). – С. 142-148.
9. Раҳмонзода, З.Ф. Применение автоматизированных систем управления образовательными учреждениями [Текст] / З.Ф.Раҳмонзода, Р.Дж. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – №3-6. – С. 315-319.
10. Раҳмонзода, З. Ф. Системный подход к оптимизации управления образовательным учреждением [Текст] / З.Ф. Раҳмонзода, Р.Дж. Давлатов // Балтийский гуманитарный журнал. – 2017. – Т. 6. – №4 (21). – С. 383-386.
11. Раҳмонов, З. Ф. Внедрение ИКТ в образовательный процесс – основа совершенствования подготовки высококвалифицированных специалистов [Текст] / З.Ф. Раҳмонов // Вестник Российско-Таджикского (Славянского) университета. – 2010. – № 4 (30). – С. 140-145.
12. Раҳмонов, З. Ф. Система управления образовательного процесса, основанная на внедрении современных информационных технологий [Текст] / З.Ф. Раҳмонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2010. – № 8 (64). – С. 171-177.
13. Раҳмонов, З. Ф. Теоретические основы управления качеством образовательных услуг [Текст] / З.Ф. Раҳмонов, Ф.С. Комилов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – №2/8 (149). – С. 119-128.
14. Раҳмонзода, З. Ф. Асосҳои назариявӣ ва иқтисодии идоракунии сифати хизматрасониҳои таълимӣ [Матн] / З.Ф. Раҳмонзода, Ф.С. Комилиён // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – 2020. – № 4 (55). – С. 90-100.
15. Раҳмонзода, З. Ф. Мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодии раванди иттилоотонӣ дар низоми маориф [Матн] / З.Ф. Раҳмонзода, Ф.С. Комилиён // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – №2 (22). – С. 49-57.
16. Раҳмонзода, З. Ф. Оқибатҳои иҷтимоӣ ҷорисозии технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеаи муосир ва равандҳои иҷтимоӣ иқтисодии низоми таҳсилот [Матн] / З.Ф. Раҳмонзода, Ф.С. Комилиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №8. – С. 179-187.
17. Раҳмонзода, З. Ф. Самаранокии татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ: ҳолати муосир, беҳдошти усулҳои истифода [Матн] / З.Ф. Раҳмонзода, Ф.С. Комилиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – №9. – С. 77-83.
18. Раҳмонзода, З. Ф. Сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ: мафҳум, категория, унсурҳо, пирамидаи сифат [Матн] / З.Ф. Раҳмонзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №1 (35). – С. 248-258.
19. Раҳмонзода, З. Ф. Хизматрасониҳои таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ: мафҳум, омилҳо ва равандҳои асосӣ [Матн] / З.Ф. Раҳмонзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №1 (25). – С. 49-57.
20. Свиткин, М. З. Процессный подход при внедрении систем менеджмента качества в организации [Текст] / М.З. Свиткин // Стандарты и качество. – 2002. – №3. – С. 75-79.

УДК: 336.12(575.3)

ВУСЪАТДИҲИИ РАҚАМИКУНОНИИ АНДОЗ ДАР САМТИ РУШДИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ

Шамсов Илѐсҷон Сафарович – доктори илмҳои иқтисодӣ, декани факултети молиявӣи иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ДМТ). Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: 918788938. Почтаи электронӣ: shamsov1976@mail.ru

Исматов Абдулҳафиз Фазлидинович - ассистенти кафедраи андоз ва андозбандии факултети молиявӣи иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ДМТ). Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 907-93-06-64, (+992) 918-19-02-39. Почтаи электронӣ: ismatov_af24@mail.ru

Гузариши ба шароити иқтисоди рақамӣ ва ҷорӣ гардидани технологияҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои зиёди истифодаи хизматрасониҳои электрониро ба вуҷуд овард. Бо мақсади вусъатдиҳии рақамикунонии маъмурикунонии андоз Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои зиёди истифодаи технологияҳои рақамиро роҳандозӣ намуда, баҳри рушди хизматрасониҳои электронӣ (фосилавӣ) ҳамкориҳои худро бо шарикони хориҷӣ мустақкам намуда истодааст.

Рушди босуръати ҷараёни рақамисозӣ барои бучети давлатӣ шароитҳои навро фароҳам меорад. Аз ин рӯ, рушди технологияҳои рақамӣ ва истифодаи фаъолони онҳо дар системаи андози муосир вобаста ба таъсири сиёсати давлатӣ ва муносибатҳои байни давлат ва андозсупорандагон ба назар мерасад.

Дар мақола таҷрибаи хориҷии истифодаи технологияҳои рақамӣ, имкониятҳои дохилӣ, раванди содаи рақамикунонӣ ва нақши хизматрасониҳои фосилавӣ дар фаъолияти мақомоти андоз мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, рақамикунонии андоз, рақамикунонии маъмурикунонии андоз, маъмурикунонии андоз, хизматрасониҳои электронӣ, хизматрасониҳои фосилавӣ, андози рақамӣ, сиёсати андоз.

РАСШИРЕНИЕ НАЛОГОВОЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ В РАЗВИТИИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Шамсов Илѐсҷон Сафарович - доктор экономических наук, декан финансово-экономического факультета Таджикского национального университета (ТНУ). Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: 918788938. E-mail: shamsov1976@mail.ru

Исматов Абдулҳафиз Фазлидинович - ассистент кафедры налогов и налогообложений факультета финансовой экономики Таджикского национального университета (ТНУ). Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 907-93-06-64, (+992) 918-19-02-39. E-mail: ismatov_af24@mail.ru

Переходу к цифровой экономике и внедрение цифровых технологий в Республике Таджикистан способствует множество возможностей для использования электронных услуг. В целях расширения цифровизации налогового администрирования Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан ищет более широкие возможности для использования цифровых технологий и укрепления своего сотрудничества с зарубежными партнерами по развитию электронных (дистанционных) услуг.

Стремительное развитие процессов цифровизации создает новые условия для государственного бюджета. Поэтому развитие цифровых технологий и их активное использование в современной налоговой системе зависит от воздействия государственной политики и взаимоотношений между государством и налогоплательщиками.

В статье авторами анализируется зарубежный опыт использования цифровых технологий, отечественные возможности, упрощение процедур цифровизации и роль дистанционных сервисов в деятельности налоговых органов.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые технологии, цифровизация налогов, цифровизация налогового администрирования, налоговое администрирование, электронные услуги, телекоммуникационные услуги, цифровой налог, налоговая политика.

EXPANDING TAX DIGITALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF TAX ADMINISTRATION

Shamsov Ilyosjon Safarovich - doctor of economics, dean of the Faculty of Finance and Economics of the Tajik National University (TNU). Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 918788938. E-mail: shamsov1976@mail.ru

Ismatov Abdulhafiz Fazlidinovich - assistant of the Department of Tax and Taxation, Faculty of financial economics, Tajik National University (TNU), Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Телефон: (+992) 907-93-06-64, (+992) 918-19-02-39. E-mail: ismatov_af24@mail.ru

The transition to a digital economy and the introduction of digital technologies in the Republic of Tajikistan have created many opportunities for the use of electronic services. In order to expand the digitalization of tax administration, the Tax Committee under the Government of the Republic of Tajikistan is looking for more opportunities to use digital technologies and strengthen its cooperation with foreign partners in the development of electronic (remote) services.

The rapid development of digitalization processes creates new conditions for the state budget. Therefore, the development of digital technologies and their active use in the modern tax system depends on the impact of state policy and the relationship between the state and taxpayers.

The article analyzes foreign experience in the use of digital technologies, domestic opportunities, simplification of digitalization procedures and the role of remote services in the activities of tax authorities.

Keywords: digital economy, digital technologies, digitalization of taxes, digitalization of tax administration, tax administration, electronic services, telecommunications services, digital tax, tax policy.

Дар давраи муосири рушди иқтисодиёти ҷаҳон гузариш ба сохти рақамӣ яке аз ҳадафҳои асосии инқилоби ҷоруми саноатӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, ворид гардидани технологияҳои рақамӣ дар ҷомеа ба дигаргунсозии ҷараёни муомилоти соҳаҳо таъсири назаррас гузоштааст. Табаддулоти рақамӣ дар иқтисодиёт мушкilotи нави соҳаи андоз гардида, сарфи назар аз фаҳмиш ва истифодаи он дар ҷомеа якбора инкишоф ёфтааст. Низомии андози амалкунанда бо зухуроти ба миён омадани падидаҳои нави рақамӣ ба мушкilotи зиёд рӯ ба рӯ гардид, чунки зухуроти якбора паҳн гардидани технологияҳои рақамӣ дар шароити фароҳам овардани низомии рақамикунонии андоз, ин дар асоси таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта ба вучуд омадааст. Дар шароити имрӯза ҷаҳонишавии имкониятҳои истифодабарии низомии рақамӣ қобилияти давлатро дар ҷамъоварии маблағҳои андоз суғат гардонид, бо гузаронидани ислоҳот дар системаи андоз шароитҳои нави иқтисодиро таъмин менамояд.

Бештари платформаҳои рақамӣ аз тарафи ширкатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии халқии Хитой ва Иёлоти Муттаҳидаи Америка идора карда мешаванд, ки ҳудуди 90% сармояи бузурги платформаҳои рақамии ҷаҳонро ташкил медиҳанд. Ҳиссаи платформаҳои рақамӣ дар ҳудуди мамлакатҳои Аврупо 4%-ро ташкил медиҳанд. Дар кишварҳои Африқо ва Америкои Лотинӣ 1,33% мебошад. Дар ҳоле, ки истифодаи тижорати онлайнӣ платформаҳои рақамӣ дар байни 20 корхонаи рақамии ҷаҳон ҳафттои онҳо “суперплатформаҳо” мебошанд, ба монанди Microsoft, Apple, Amazon, Google, Facebook, Tencent ва Alibaba 40% модели тижорати платформаи ширкатҳои бузурги ҷаҳонро ташкил медиҳанд[9, с.4]. Таъсири истифодаи платформаҳои рақамӣ ба ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва масъалаҳои ҷамъоварии андозҳо, инчунин, таъмини сиёсати андоз ба назар мерасад.

Дар зарфи се соли охир, солҳои 2019-2021 истифодаи платформаҳои рақамӣ дар ҷумҳурӣ бештар паҳн гардид, ки бо ин мақсад Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сари вақт бартараф намудани мушкilotи ҷомеа дар соҳаи андоз вобаста ба андешидани тадбирҳо доир ба қабули барномаҳои миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлат, консепсияҳо, қабули Кодекси андоз дар таҳрири нав ва дигар ислоҳот ҷиҳати рақамикунонии низомии андоз корҳои зиёдеро анҷом доданд.

Тибқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ се марҳилаи татбиқи он то соли 2040 пешбинӣ шудааст. Марҳилаи аввал то соли 2025, марҳилаи дуюм то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то

соли 2040. Ҳамаи ин марҳилаҳо барои татбиқи трансформатсияи рақамӣ низ дар доираи лоиҳаи Digital CASA амалӣ карда мешаванд [9, с.5].

Тибки дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Кодекси андоз дар таҳрири нав қабул гардид, ки он гуфта шудааст, ки он бо мақсади беҳтар намудани маъмурикунонии андоз, таъмини рушди устувори иқтисоди кишвар бо роҳи фароҳам овардани фазои муносиби андозбандӣ ҷиҳати ҷалби сармоягузориҳо, ҳавасмандгардонӣ ва мусоидат ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, таҳкими иқтисодии саноату содироти кишвар, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, таъмини воридоти устувори маблағи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷети давлатӣ таҳия гардидааст.

Таҷрибаи низомҳои андозбандии кишварҳои хориҷӣ, ба мисли ИМА, Аврупои ғарбӣ, Ҷопон, Чин ва ғайра нишон медиҳад, ки дар сиёсати андозбандӣ хусусияти зиёди умумӣ вучуд доранд. Дар ҳамаи ин кишварҳо барои рушди иқтисодии давлат соҳаҳои афзалиятдошта бартарӣ дошта, дар натиҷа ба чунин соҳаҳо сармоягузориҳои бештар ҷалб карда шуда, ба онҳо ҳамчунин, имтиёзҳои андозӣ дода мешуд [3, с.45].

Истифодаи технологияҳои рақамӣ хусусияти умумии мубодилаи маълумотро ташкил менамояд, ки он дар айни ҳол воситаи асосии ташкил, назорат ва тақмили маълумотро дар асоси пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ таъмин менамояд. Ҳар як давлат марҳила ба марҳила робитаи иқтисодии худро дар самти амалинамоии технологияҳои рақамӣ ва сатҳи баробарии истифодаи он бо мамлакатҳои пешрафта мустаҳкам менамояд. Бо мақсади беҳтар гардидани сатҳи хизматрасонии маъмурикунонии андоз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи таҷрибаи хориҷии рақамикунонии маъмурикунонии андозро зарур мешуморад. Ташкили чорабиниҳо дар шароити гузариши иқтисоди рақамӣ, ки чунин ҳолат ба аксарияти давлатҳо, аз ҷумла Сингапур, Кореяи Ҷанубӣ, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Гурҷистон ва дигар давлатҳо муяссар гардидааст, вобаста ба қабул гардидани як қатор концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳо дар ҷараёни ҳамкории иқтисодӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Дараҷаи инкишофи маъмурикунонии андозро ба ҳолати имрӯзаи рақамикунонии маъмурикунонии андоз баҳо додан мумкин аст. Зеро маъмурикунонии андоз шаффофияти фаъолияти мақомоти андозро меҳақад. Бо мақсади татбиқи Концепсияи иқтисоди рақамӣ Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рақамикунонии маъмурикунонии андоз чораҳои дахлдор меандешад, ки барои ҳалли баъзе аз мушкилоти ҷойдошта, аз қабиле таҳлили сифати маълумоти воридгардида, таҳлили пардохтҳои андозии ба шахси дуюм ва сеюм тааллуқдошта, муқоисаи маблағҳои барзиёд пардохтгардидаи андозсупорандагон нисбати давраҳои гузашта ва ғайра дар фаъолияти мақомоти андоз мусоидат менамояд.

Дараҷаи баланди инкишофи маъмурикунонии андозро вобаста ба сатҳи тамоюл ва динамикаи тараққиёти мамлакатҳои хориҷӣ, аз ҷумла бо мамлакатҳои рушдёртаи Аврупо, ШМА ва Ҷопон муқоиса намудан мумкин аст. Сарфи назар аз имкониятҳои рушди маъмурияти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миқёси давлатҳои пешрафта аз рӯи нишондиҳандаҳои маъмурикунонии андоз мақоми поёнтарро соҳиб аст. Дар асоси гузориши технология ва инноватсияи Конфронси Созмони Милали Муттаҳид оид ба тичорат ва рушд (UNCTAD) дар соли 2021, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни 158 кишвари дунё ҷойи 143-юмро ишғол менамояд [9, с.6].

Иқтисоди рақамӣ маҷмуи ҷараёнҳои иқтисодӣ аст, ки хусусияти фаъолони истифода бурдани он бо мавҷудияти маълумоти рақамӣ, автоматӣ ва системаи коркарди автоматикунонидашуда, таҳлили ин маълумот бо мақсади баланд бардоштани самараи иқтисодӣ мебошад.

Сабабҳои ҷорӣ кардани рақамисозӣ дар системаи андоз:

- муҳарриқи рушди иқтисоди бозорӣ;

- сахмгузори дар рушди илм ва технологияҳо;
- такмили низоми молиявӣ ва иқтисодӣ вазифаи давлат;
- зарурати ба низом даровардани ахбороти андоз ва пешниҳоди маълумот дар бораи онҳо, инчунин, бо тариқи дастрасии пӯшида;

- зарурати ташкили ҳамкориҳои байни мақомоти андоз бо субъектҳои андозбандӣ

Вақтҳои охир муҳокимаи ҷаҳол оид ба мушкилоти муайян кардани заминаи ҳуқуқӣ дар робита бо муносибатҳои ҳангоми тавлид, нигоҳдорӣ ва муомилоти дороиҳои молиявии рақамӣ ба вучуд омадааст. Аз ин рӯ, вазифаҳои ҳалталаб таҳия ва мушаххас намудани механизми андозбандии маҳсулот ва амалиётҳои нав дар иқтисоди рақамӣ мебошанд [6, с.2].

Аммо мушкилоти комилан объективии андозбандии субъектҳои иқтисоди рақамӣ мавҷуданд, ки то ҳол дар ягон давлати дунё ҳалли худро наёфтаанд. Яқум, муайян кардани он ки кадом ширкатҳо бояд андози рақамиро супоранд ва дар қучо онро супоранд, хеле душвор аст.

Ҷиҳати такмили системаи маъмурикунонии андоз то андозае ба концепсияи иқтисоди рақамӣ ва таҳкими механизмҳои ҳавасмандгардонии тичорат, инчунин, кам кардани хароҷот вобаста ба риояи қонунгузориҳои андоз асос ёфтааст. Қорӣ гардидани Барномаи рушди маъмурикунонии андоз, ҳамчун барномаи нав барои солҳои 2020-2025, ки ҳадаф ва вазифаҳои асосии рушди маъмурикунонии андозро муайян мекунад, чунин самтҳои ислохотиро дар бар мегирад [1, с.3]:

1. Такмили сиёсати андоз, эҷоди рақобати солим ва коҳиш додани иқтисоди пинҳонӣ;
2. Навсозҳои доимии системаи худкори маъмурияти андоз, ҳамкориҳои фосилавӣ (ғайришахсӣ) бо андозсупорандагон, мақомоти давлатӣ ва мақомоти маҳаллӣ;
3. Баланд бардоштани фарҳанги андозсупорӣ;
4. Баланд бардоштани сифати кори мақомоти андоз.

Вобаста ба такмили маъмурикунонии андоз як қатор тадбирҳо аз тарафи мақомоти андоз андешида мешаванд, ки боварии мардумро дар оянда ба сиёсати пешгирифти зиёд менамояд. Чунин раванд боиси содатар гардидани муносибати андозсупорандагон бо мақомоти андозро тақозо менамояд. Самаранокӣ ва системаи нигаронидашудаи хизматрасониҳои маъмурикунонии андоз барои таъмини муҳити солими соҳибдорӣ ва рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Мушкилии ҷамъоварии даромадҳои андоз дар кишвар бо чанд сабаб, аз ҷумла бад будани сатҳи хизматрасонӣ ба андозсупорандагон, нокифоя будани иқтидорҳои институтсионалӣ ва камбудии дар чораҷӯии татбиқи сиёсати андоз ва пешгӯии даромадҳо боқӣ мемонад. Таъмини нокифояи кадрҳо, маҳдуд будани такмили ихтисоси онҳо, сатҳи пасти пешниҳоди хизматрасонии технологияи рақамӣ ва набудани ҳамгироии барномаҳои ТИ бо андозсупорандагон, инчунин дигар сарчашмаҳои ҷамъоварии маълумотро барои Кумитаи андоз боз ҳам мушкилтар кардааст.

Бо ин восита ҳар як андозсупорандаро мақомоти андоз зарур мешуморад, ки дар оянда ба таври фосилавӣ пардохти андозро иҷро намоянд. Чунин тадбирҳо аз соли 2014 то имрӯз ҷиҳати автоматикунонии анбори электронӣ ва татбиқи технологияҳои муосири рақамӣ натиҷаи хуб додааст. Бо ин восита ҳукумат дониши ҳуқуқии бахши андоз ва технологияҳои рақамиро густариш медиҳад ва дар натиҷа ҳар як амалиёти андоз мустақилона аз тарафи ҳар як андозсупоранда риоя хоҳад гардид.

Баҳри пешбурди самаранокии хизматрасониҳои электронӣ дар асоси муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон Системаи ҳамгироии иттилоотии андоз (моддаи 80) муқаррар гардидааст, ки муносибатҳои андозсупорандагон ва мақомоти давлатӣ, муассисаҳо ва ташкилотҳоро тавассути Системаи ҳамгироии иттилоотҳои андоз оид ба баҳисобгирии андоз ва мониторинги амалиётҳои мақомоти андоз ба таври онлайн дар речаи мустақим амалӣ менамояд [3, с.90].

Яке аз бахшҳои муҳими ислоҳоти иқтисодӣ, ки нисбати он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста аҳамияти хоса зоҳир менамояд, ислоҳот дар муомилоти пулӣ ва ҷорӣ намудани механизм ва шаклҳои замонавии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба шумор меравад.

Ҷиҳати вусъат бахшидан ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва ҳавасмандгардони шаҳрвандону андозсупорандагон барои анҷом додани муомилоти ғайринақдӣ дар Кодекси андоз дар таҳрири нав як қатор муқаррарот пешбинӣ карда шудааст. Масалан, тибқи муқаррароти моддаи 191 Кодекси андоз ба шахсони воқеӣ ҳангоми амалӣ намудани хароҷот дар шакли ғайринақдӣ, аз ҷумла тавассути суратҳисобҳои бонкӣ ва кортҳои пардохти бонкӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозаи 10 фоизи маблағи умумии даромади гирифташуда, вале на зиёда аз 150 нишондиҳанда барои ҳисобҳо дар як сол тарҳ намудани чунин хароҷот дар асоси ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда бо тартиби тасдиқнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат дода шудааст.

Инчунин, мутобиқи муқаррароти моддаи 189 Кодекси андоз маблағи бонусоҳ, кэшбэк ва механизмҳои дигари ҳавасмандгардони муштариён ҳангоми амалиёт бо истифода аз воситаҳои электронии пардохтӣ, аз пардохти андоз аз даромади шахсони воқеӣ озод мебошанд.

Ҳолати имрӯзаи истифодаи шумораи POS - терминалҳои электронӣ дар соли 2022 дар нуқтаҳои фаъолияти андозсупорандагон насбгардида 4328 ададро ташкил медиҳад, ки нисбат ба аввали соли 2021-ум шумораи онҳо 13,5 фоиз зиёд мебошад.

Ғайр аз ин, дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар баробари POS - терминалҳо аз тарафи шаҳрвандон истифодаи ҳамёнҳои электронӣ ва QR - кодҳо, ки воситаҳои электронии пардохтии муосир ба ҳисоб мераванд, афзоиш ёфта, ба санаи 1 январи соли 2022 шумораи истифодабарандагони QR - рамзҳо зиёда 11 ҳазор ададро ташкил дод, ки нисбат ба 1 январи соли 2021-ум 5,8 ҳазор адад зиёд мебошад [7, с. 5].

Бо мақсади вусъатдиҳии хизматрасониҳои рақамӣ тавассути хизматрасонии эквайрингӣ пардохт намудани андозҳо, айни замон бо як қатор ташкилотҳои қарзии молиявӣ, аз ҷумла “Амонатбонк”, Бонки байналмилалии Тоҷикистон, Спитамен бонк, Коммерсбонки Тоҷикистон, Алиф бонк, Душанбе Сити ҳамкорихо дар мақомоти андоз ба роҳ монда шудааст.

Тартиби нави истифодаи мошинҳои назоратӣ- ҳазинавии онлайн, ба гардиши пулӣ тавассути кортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёни мобилӣ, зиёд намудани муомилоти ғайринақдӣ, рақамикунонӣ ба таъмини самаранокии рушди пайвастаи системаи маъмурикунонии андоз мусоидат менамояд.

Ҳар лаҳза зарурати истифодаи технологияҳои рақамӣ имкониятҳои нави хизматрасониҳои электрониро ба вуҷуд меорад. Албатта, пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ роҳи ҳал набуда, балки саривақт муайян намудан ва донишмандони механизми истифодаи он аст.

Ба андозбандии хизматрасонии фосилавӣ хизматрасоние дохил мешавад, ки тавассути шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионии интернет бо усули автомат, бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ амалӣ карда мешавад.

Аммо гузариш ба технологияҳои рақамӣ татбиқи системаи автоматӣ ва роботикунони муносибати навоаронаро дар қорҳои илмӣ ва эҷодӣ метезонад. Умуман, раванди автоматикунонӣ чунин қорҳоро дар бар мегирад, ки амалиёти физикии доимо такроршаванда ё иҷрои одиро талаб мекунад, қори мураккабе нест, ки таҳассуси паст ё миёнаро талаб кунад [10, с.25].

Дар шароити имрӯза вобаста ба аҳамияти истифодаи технологияҳои рақамӣ ва истифодаи хизматрасониҳои электронӣ қори олимони ватанӣ назаррас мебошад, чунки гузариш ба иқтисоди рақамӣ ё рақамикунонии соҳаҳо ҳамчун самти афзалиятнок дар ҷодаи соҳаҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, метавонем қайд намоем, ки дар самти

рақамикунонии андоз шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои электронӣ аз тарафи мақомоти андоз пешниҳод гардидааст, ки чунин тадбирҳои рақамикунонӣ дар оянда боиси расидан ба ҳадафҳои олии кишвар мебошад.

Ба ҳолати 1-уми феврالی соли 2022 шумораи ширкатҳое, ки хизматрасонии фосилавӣ мерасонанд ва аз ҷониби шахсони хориҷӣ дар мақомоти андоз ҳамчун супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ба қайд гирифта шудаанд, 21 ададро ташкил медиҳанд (рӯйхати пурра дар сомонии Кумитаи андоз www.andoz.tj).

Ҷадвали 1. - Номгӯи баъзе аз ширкатҳои хориҷие, ки хизматрасонии фосилавиро анҷом медиҳанд, барои мақсадҳои андоз аз арзиши иловашуда дар мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаанд

№	Номи пурраи ширкати хориҷӣ:	Давлат ва санаи пешниҳоди ариза барои бақайдгирӣ	Арзиши умумии хизматрасониҳо (сомонӣ):	Маб-лағи умумии ААИ ба буҷет пардохтшуда (сомонӣ):	Намуди хизматрасонӣ:
1	Google Cloud EMEA Limited	Ирландия, 30.08.2021	62 343	11222	Платформаи абри
2	Meta Platforms Ireland Ltd	Ирландия, 03.03.2021	3 827 536	688957	Хизматрасониҳо дар самти реклама
3	Google Commerce Ltd	Ирландия, 03.03.2021	4 315 182	776 733	Хизматрасониҳои барномавӣю техникӣ
4	Netflix International B.V.	Нидерланд, 05.03.2021	242 345	43622	Онлайн-хизматрасониҳои видеой
5	Booking.com	Нидерланд, 12.03.2021	84 420	15 196	Системаи брони онлайнӣи меҳмонхонаҳо
6	Microsoft Ireland Operation Limited	Ирландия, 06.05.2021	102 314	18 416	Таъминоти барномавӣ
7	Amazon Web Services EMEA SARL	Люксембург, 01.06.2021	107 060	19 271	Платформаи абри
8	Apple Distribution International Limited	Ирландия, 24.06.2021	2 570 087	462 616	Таъминоти барномавӣ

Манбаъ: Рузномаи “Бочу хироҷ”, нашри №8 (1312), 24 феврالی соли 2022

Чунин раванд марҳилаи аввали бақайдгирӣ дар мақомоти андоз ба ҳисоб рафта, чиҳати боз ҳам вусъат бахшидани бақайдгирӣ ба таври электронӣ дар мақомоти андоз чораҳои маъмурий нисбати анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ, инчунин, ҳисоб ва пардохт намудани андозҳо идома доранд.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2022. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 № 643
2. Вайпан В. А. Правовое регулирование цифровой экономики /В. А. Вайпан // Предпринимательское право. Приложение «Право и Бизнес». — 2018. — № 1. — С. 12–17.
3. Давлатов Д. С. Такмили танзими андозии иқтисоди миллий (дар маводҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ): диссертатсия барои дарёфти дараҷаи н.и.и. / Д. С. Давлатов. – Душанбе, 2021. – 183с.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе аз 23.12.2021, № 1844
5. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 декабри соли 2019, №642.

6. Pshenichnikov V. V., Babkin A. V. Elektronnyye den'gi kak faktor razvitiya tsifrovoi ekonomiki [Electronic money as a factor in the development of the digital economy]. Nauchno-tehnicheskie vedomosti SPbGPU. Ekonomicheskie nauki, 2017, Vol.
7. Рӯзнамаи “Бочу хироч”. Нашрияи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, нашри №10 (1314), 10 март соли 2022
8. Рӯзнамаи “Бочу хироч” // Нашрияи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, нашри №8 (1312), 24 феврал соли 2022
9. Тоҷикистон: дар роҳи иқтисоди рақамӣ. Ахбори Avesta.Tj | 02.12.2021 | 2 декабри соли 2021, саҳ-7
10. Шамсов И.С. Взаимосвязь информационных технологий и рынка труда в условиях перехода к цифровой экономике /И.С.Шамсов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2020. - №1. - С.24-27.

УДК: 332.146

МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ИҚТИСОДӢ: АРЗӢБИИ ҲОЛАТ ВА ДУРНАМОИ РУШД

Ҷурахонзода Баҳодур Ҷурахон - н.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 918-80-65-03. E-mail: Bakhodur0478@mail.ru

Мақола ба таҳқиқи ҳолат ва тамоюли инкишофи иқтисодии иҷтимоии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақола системаи нишондиҳандаҳои баҳодихи ҳолати кунунӣ ва тамоюли руиди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои кишвар баррасӣ ва доир ба динамикаи маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ва музди миёнаи моҳонаи номиналӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2020 таҳлил карда шудааст. Қайд карда шудааст, ки барои баҳодихи вазъи кунунӣ ва тамоюли руиди минтақаҳо системаи ҳадафҳо, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои руиди иҷтимоӣ иқтисодии онҳоро асоснок кардан лозим аст. Ҳангоми асосноккунии системаи ҳадафҳои руиди минтақавӣ аз қабилӣ афзоиши даромад, руиди маорифу тандурустӣ, таъмини гизо, нафт кардани сатҳи камбизоатӣ, беҳбуди муҳити зист, баробарии имкониятҳо ва ғайра мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқот сабабҳои асосии мавҷудияти тафриқа дар руиди минтақаҳо баррасӣ гардида, аз рӯи натиҷаи он тавсияҳои асоснок пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: минтақа, руиди иқтисодӣ, руиди иҷтимоӣ, сармоя, неруи инсонӣ, маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ, самаранокӣ, бехатарӣ.

РЕГИОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ: ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Джурахонзода Баҳодур Джурахон – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 918-80-65-03. E-mail: Bakhodur0478@mail.ru

Статья посвящена исследованию состояния и тенденций социально-экономического о развития регионов Республики Таджикистан. В статье рассматривается система показателей оценки текущего состояния и тенденций социально-экономического развития регионов страны и анализируется динамика валового регионального продукта и среднемесячной номинальной заработной платы в регионах Республики Таджикистан в 2010-2020 гг. Отмечено, что для оценки текущей ситуации и тенденций развития регионов необходимо обосновать систему целей, норм и показателей их социально-экономического развития. При обосновании системы целей регионального развития были определены такие показатели как рост доходов, развитие образования и здравоохранения, сокращение бедности, улучшение состояния окружающей среды, равные возможности и т.д.

В результате исследования были обоснованы основные причины существования различий в развитии регионов, и по его результатам даны обоснованные рекомендации.

Ключевые слова: регион, экономическое развитие, социальное развитие, капитал, человеческий потенциал, валовой региональный продукт, социально-экономическая политика, эффективность, безопасность.

REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS: STATE ASSESSMENT AND DEVELOPMENT TRENDS

Jurahonzoda Bakhodur Jurahon - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance, Tajik State University of Finance and Economics, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Phone: 918-80-65-03. E-mail: Bakhodur0478@mail.ru

The article is devoted to the study of the state and trends of the socio-economic development of the regions of the Republic of Tajikistan. The article considers a system of indicators for assessing the current state and trends in the socio-economic development of the country's regions and analyzes the dynamics of the gross regional product and average monthly nominal wages in the regions of the Republic of Tajikistan in 2010-2020. It is noted that in order to assess the current situation and development trends of the regions, it is necessary to substantiate the system of goals, norms and indicators of their socio-economic development. When substantiating the system of regional development goals, such indicators as income growth, education and health development, poverty reduction, environmental improvement, equal opportunities, etc. were identified.

As a result of the study, the main reasons for the existence of differences in the development of regions were substantiated, and based on its results, reasonable recommendations were given.

Keywords: region, economic development, social development, capital, human potential, gross regional product, socio-economic policy, efficiency, safety.

Рушди минтақаҳо яке аз масъалаҳои муҳиму ҳалталаби назария ва амалияи илми иқтисодии ватанӣ ба ҳисоб меравад. Бо назардошти аҳаммияти ҳалли масъалаҳои мубрами рушди минтақаҳо дар Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мушкилот, роҳҳои ҳал ва дурнамои он пешбинӣ карда шудааст, ки фарогири ҷузъҳои муҳим мебошад. Қобили қайд аст, ки дар санади мазкур истифодаи механизмҳои гуногуни таъмини инкишофи минтақаҳо бо мақсади таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва таҳким бахшидан ба асосҳои ташкили иқтисодӣ ва институтсионалии рушди иқтисодӣ муайян ва асоснок карда шудааст. Аз ин рӯ, таъмини рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳо яке аз ҳадафҳои асосии татбиқи сиёсати давлатии иқтисодӣ дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба якҷанд масъалаҳои муҳимми таъмини рушди минтақаҳо ишора карда шудааст. Ҳамчунин, ба он ишора шудааст, ки рушди минтақаҳои кишвар сатҳи муҳимтарини татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ буда, ҳамчун нуктаи ниҳии тамоми кӯшишҳои қатъии Ҳукумат дар самтҳои афзалиятнок дида баромада мешавад. Аз он ҷумла, таъкид шудааст, ки ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ, тақвиятдиҳии сармои инсонӣ ва суръат бахшидани рушди минтақавӣ равишҳои нави ҳалли масъалаҳоро пешбинӣ менамоянд, ки ба андешаи мо, зарурати асосноккунии назариявӣ ва методологиро ба миён меоранд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ташаккули низоми нави муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омезиши оқилонаи танзими давлатӣ ва фаъолияти бозорро тақозо мекунад. Ҳадафи аслии ин таносуб ин мавҷудияти зарурати баргараф намудани оқибатҳои манфии ислоҳоти иқтисодӣ, тафовути мавҷудаи тараққиёти системаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар сатҳи минтақаҳо ва тафовути калон дар дараҷаи зиндагонӣ ва некуаҳолии аҳолии минтақаҳои кишвар мебошад. Вобаста ба ин ҳалли проблемаҳои таъхирнопазири иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи андешидани тадбирҳои пешгирикунанда, баробар кардани сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии онҳо дар асоси рушди комплексӣ ва истифодаи пурраи неруи захираҳои табиӣ онҳо метавонад амнияти миллиро таҳким бахшад.

Таҳқиқоти анҷомдодаи мо нишон медиҳад, ки моделҳои умумии рушди иқтисодӣ имконият медиҳанд, ки ба таърихи рушди иқтисодӣ минтақа ба таври гуногун баҳо дода шавад. Барои мисол, минтақаҳои тоиндустриалӣ, индустриалӣ ва баъдииндустриалиро аз рӯи хусусиятҳои аз ҳамдигар ҷудо кардан мумкин аст. Айни замон, агар сатҳи рушд ва хусусиятҳои хоси минтақаҳои кишварро таҳлил намоем, мансубияти онҳо ба таснифоти гуногуни назариявӣ рост меояд. Далели асосии мавҷудияти тафриқа дар рушди минтақаҳои кишвар низ боиси дар сатҳҳои гуногун қарор гирифтани

онҳо гардида, зарурати таҳия ва татбиқи санади алоҳидаи рушди минтақаҳо дар кишвар ногузир аст.

Тачрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар шароити гузариш ба марҳалаи нав нақш ва мавқеи истехсолоти ғайримоддӣ дар иқтисодиёт ба кулӣ тағйир ёфта, он намунаи рушди иқтисодиёт мегардад. Ақидаҳои нав дар бораи истехсолоти ғайримоддӣ ҳамчун соҳае, ки дар он қисми зиёди арзиш ба вучуд оварда мешавад, меъёрҳои баҳодиҳии сарвати кишварҳо ва минтақаворо тағйир медиҳанд. Афзалият ба чунин омилҳо, ба монанди дороии одамон ва таҳассуси онҳо, технологияи идоракунӣ, инфрасохтори бозор, фаъолияти корӣ, фарҳанги ташкилотҳо ва ғайраҳо дода мешавад [7, с. 33]. Андешаҳои нав дар бораи сарчашмаҳо ва омилҳои рушди иқтисодӣ имкон медиҳад, ки маориф, илм, тиб, телекоммуникатсия, малакаҳои идоракунӣ ҳамчун соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, ки ба суръат ва самти рушди иқтисоди кишвар таъсири ҳалкунанда доранд, аз нав баррасӣ карда шаванд.

Барои баҳодиҳии вазъи кунунӣ ва тамоюли рушди минтақаҳо системаи ҳадафҳо, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии онҳоро асоснок кардан лозим аст.

Ҳангоми асосноккунии системаи ҳадафҳои рушди минтақавӣ ноил шудан ба чунин ҳадафҳо, аз қабилӣ афзоиши даромад, беҳбуди маориф, ғизо ва тандурустӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, беҳбуди муҳити зист, баробарии имкониятҳо, васеъ намудани озодии шахс, ғанӣ гардонидани фарҳанг, ҳаёт ва ғайра аҳаммияти муҳим доранд. Баъзе аз ин ҳадафҳо ба якдигар наздиканд, аммо дар шароити муайян онҳо метавонанд фарқиятҳои назаррас дошта бошанд.

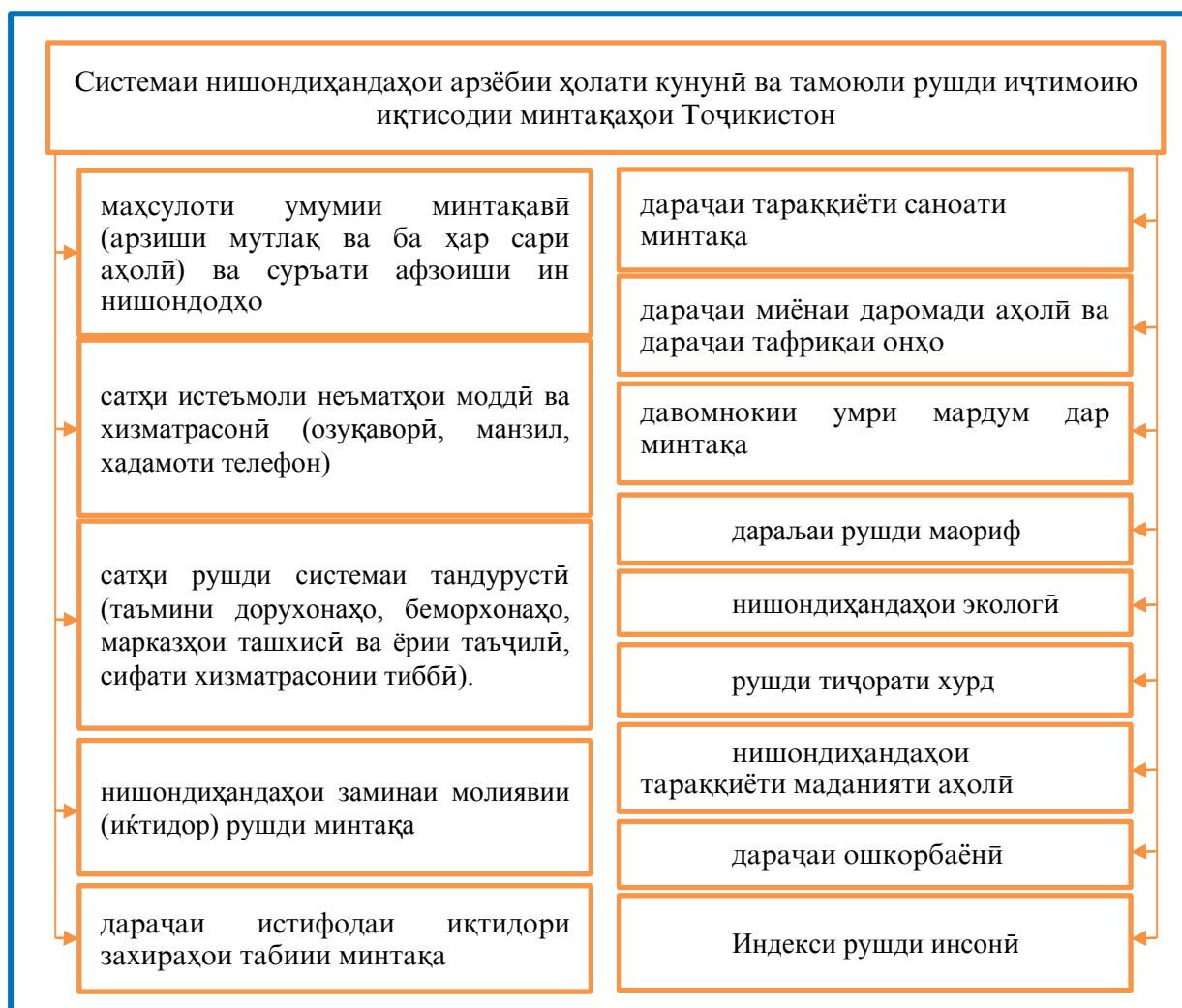
Бо тақия ба гуфтаҳои боло ҳаминро қайд менамоем, ки агар дар барномаҳои махсус меъёрҳои дахлдори тараққиёти иқтисодиёти минтақаҳои мамлакат ба алоҳидагӣ муайян карда мешуданд, имконияти ҳалли мушкилоти рушди минтақаҳо ба таври суроғавӣ бартараф карда мешуданд. Ҳадафҳои барномаи мазкур ташаккул ва рушди ҷомеаи индустриалӣ, таъсиси ҷойҳои кории баландихтисос барои наслҳои оянда, баланд бардоштани сатҳи зиндагии ҳамаи шахрвандони кишвар, аз ҷумла тавассути рушди низоми тандурустӣ, маориф ва фарҳангро дар бар мегиранд [3, с. 7].

Дар муайян кардани сатҳи рушди иқтисодии минтақа нишондиҳандаҳои анъанавӣ, ки сатҳи истехсол ва истеъмоли мол ва афзоиши он ба ҳар сари аҳоли (даромади умумии миллӣ (ММД), маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), воқеиро арзёбӣ мекунанд, аҳаммияти махсус доранд. Аммо нишондиҳандаҳои софӣ иқтисодӣ, монанди ММД, даромад ба ҳар сари аҳоли, ҳосилнокии меҳнат, суръати афзоиши онҳо тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро пурра баҳо дода наметавонанд. Дар ин радиф нишондиҳандаҳои давомнокии умр, солимии аҳоли, дараҷаи маълумотнокии он, индекси рушди инсонӣ низ муҳиманд.

Дар асоси таҳлили мақсадҳо, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои рушди минтақаҳо системаи зерини нишондиҳандаҳоро барои арзёбии ҳолат ва тамоюлҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем, ки он дар расми 1 ба таври муфассал нишон дода шудааст.

Истифодаи амалии нишондиҳандаҳои мазкур барои муайян кардани сатҳи рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳои кишвар имконият медиҳанд, ки мушкилоти ҷойдошта дар сатҳ ва самтҳои гуногун муайян ва барои ҳалли онҳо чораҷӯӣ карда шаванд. Ҳамчунин, дар асоси нишондиҳандаҳои мазкур имконияти таҳияи рейтинги рушди минтақаҳо низ мавҷуд буда, сатҳи воқеии рушди онҳоро дар самтҳои фарогири муайян кардан имконпазир мегардад.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаҳои зиёди сармоягузорӣ ба рушди маҷмааи инфрасохторӣ ва бахши воқеии иқтисодиёти минтақа амалӣ шуда истодааст, ки пеш аз ҳама ба сохтмони роҳҳо, хатти барқ, иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ ва ғайраҳо равона карда шудаанд [10]. Дар ин радиф ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар даврони истиқлолият, хусусан дар минтақаҳои кишвар ба маблағи 20,3 миллиард сомонӣ беш аз 2200 километр роҳҳои дорои аҳаммияти байналмилалӣ ташкил карда шуда, мавриди истифода қарор дода шуд.



Расми 1. Системаи нишондиҳандаҳои баҳодихии ҳолати кунунӣ ва тамоюли рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Тоҷикистон (таҳияи муаллиф)

Беҳтар намудани бо об таъмин намудани дехот, таҷдиди корхонаҳои саноатӣ ва таъсиси корхонаҳои нав, тараққӣ додани бахши энергетика, беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо ва азхуд намудани заминҳои нави обӣ, тараққӣ додани боғу тоқзорҳо дар доманакӯҳҳо ва минтақаҳои кӯҳӣ ва ғайра, аз ҷумлаи самтҳои афзалиятнок ба ҳисоб меравад [6, с.23]. Дар натиҷаи татбиқи бомуваффақияти сиёсати минтақавӣ давлат дар даҳсолаҳои охир иқтидори иқтисодии минтақаҳо ва саҳми онҳо дар рушди иқтисоди миллӣ хеле афзудааст, ки ин аз афзоиши маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) шаҳодат медиҳад (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Динамикаи маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ дар солҳои 2010-2020, бо нархҳои ҷорӣ солҳои мувофиқ

Сол	Душанбе		В. Хатлон		В. Суғд		ВМКБ		НТЧ	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
2010	5201,5	100,0	6493,2	100,0	5716,2	100,0	416,1	100,0	4481,9	100,0
2012	8073,8	155,2	9572,6	147,4	8961,2	156,8	525,7	126,3	5651,4	126,1
2014	10176,2	195,6	11777,5	181,4	11530,5	201,7	721,7	173,4	6630,3	147,9
2016	10891,2	209,3	14620,2	225,1	14654,8	256,4	841,2	202,1	8913,7	198,8
2018	13808	265,4	17107,5	263,4	18343,8	320,9	1035,6	248,8	11073,5	247,1
2020	15570,5	299,3	22080,5	340,1	21621,9	378,2	1065	255,9	13532,6	301,9

Эзоҳ: I- МММ ба сари аҳоли; II- бо % нисбат 2010 с.

Ҳисоби муаллиф: дар асоси маълумоти омории Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – С.335.

Тавре ки аз маълумоти чадвали якум дида мешавад, дар давраи баррасишаванда дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ афзоиши мунтазами истеҳсоли МММ ба ҳар сари аҳоли тамоюли мусбӣ дорад. Аммо аз рӯи ин нишондиҳанда дар байни ноҳияҳо тафовути муайян низ мавҷуд аст. Ҳамин тариқ, гуфтан бамаврид аст, ки ин нишондиҳанда дар минтақаҳои алоҳида дар соли 2020 чунин аст, яъне дар шаҳри Душанбе – 99,3%, вилояти Хатлон – 40,1%, вилояти Суғд – 78,2%, ВМКБ – 55, 9% ва НТЧ – зиёдтар аз 2-маротибаро ташкил медиҳад.

Ҳангоми омӯختани раванди рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо аз рӯи сатҳи истеҳсоли МММ бояд қайд кард, ки истеҳсол ва истеъмол дар минтақаҳо хеле фарқ мекунад, зеро қисми зиёди МММ истеҳсолшударо давлат аз нав тақсим мекунад.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳо ин сатҳи музди меҳнат ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки масъалаҳои музди меҳнати номиналӣ яке аз масъалаҳои муҳими баланд бардоштани сатҳи зиндагонии мардум мебошад. Дар чадвали навбатӣ аз ҷониби мо таҳлили ин нишондиҳанда пешниҳод шудааст (Чадвали 2).

Чадвали 2. - Динамикаи музди миёнаи моҳонаи номиналӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2020, сомонӣ

Солҳо	ДУШАНБЕ		ХАТЛОН		СУҒД		ВМКБ		НТЧ		Дар маҷмӯъ дар кишвар	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
2010	717,28	1,0	232,98	1,0	258,79	1,0	277,24	1,0	347,11	1,0	354,44	1,0
2011	885,32	1,2	300,00	1,3	331,26	1,3	349,27	1,2	405,17	1,2	442,13	1,2
2012	1074,68	1,5	365,12	1,6	429,53	1,6	478,85	1,7	542,13	1,6	555,29	1,6
2013	1246,06	1,7	503,93	2,1	552,82	2,1	587,15	2,1	634,26	1,8	694,89	1,9
2014	1402,68	1,9	615,23	2,6	645,72	2,5	672,04	2,4	756,86	2,1	816,27	2,3
2016	1619,53	2,2	714,13	3,1	774,23	2,9	796,24	2,8	899,09	2,6	961,72	2,7
2018	1935,30	2,7	913,30	3,9	1072,28	4,1	1034,72	3,7	1038,24	2,9	1233,82	3,4
2020	2080,81	2,9	1053,78	4,5	1236,26	4,7	1347,36	4,8	1192,85	3,4	1393,78	3,9

Эзоҳ: I – музди маоши номиналӣ бо сомонӣ; II - бо % нисбат ба 2010 с.

Ҳисоби муаллиф: дар асоси маълумоти омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – С.337.

Ҳангоми таҳлили динамикаи музди миёнаи моҳонаи номиналии музди меҳнат дар минтақаҳо бояд қайд кард, ки сатҳи онро сохтори иқтисодии минтақаҳои ва сохтори соҳавии шуғли аҳоли дар минтақа пешакӣ муайян мекунад. Дар минтақае, ки вазни қиёсии шуғл дар саноат ва соҳаи хизматрасонӣ зиёд аст, дараҷаи музди миёнаи моҳона баланд мешавад ва дар он ҷое, ки шуғл дар кишоварзӣ зиёд аст, дараҷаи музди миёнаи моҳона нисбатан паст мебошад. Сабаби фарқиятҳои нишондиҳандаҳои музди меҳнат дар минтақаҳои кишвар, пеш аз ҳама, аз рушди минтақа, даромаднокии минтақа ва даромаднокии ширкату корхонаҳо вобастагии калон дорад.

Дар навбати дигар, барои муайян кардани тафовутҳои минтақавии мавҷуда баъзе нишондиҳандаҳои дигари рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дида мебароем. Аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳои тараққиёти иҷтимоии баррасишаванда (гардиши савдои чакана, таъминоти аҳоли бо духтурон, ҳамшираҳо, катҳои беморхонаҳо, муаллимони дорои маълумоти олӣ, дараҷаи ғавт ва ғайра) аз сабаби нобаробар тараққӣ кардани соҳаҳои инфрасохтор, пеш аз ҳама, соҳаи хизматрасонӣ, инчунин, дараҷаҳои гуногуни даромади миёнаи ҳар сари аҳоли дар минтақаҳо ва ғ. баҳо додани сатҳи рушди минтақаҳо душвор аст. Дар чадвали навбатӣ нишондиҳандаи омории масъалаи мазкур дар соли 2020 ба таври васеъ нишон дода шудааст.

Албатта, нишондиҳандаҳои чадвал аз он шаҳодат медиҳанд, ки онҳо ба сатҳи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири худро мерасонанд. Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо тафовути назаррас вучуд дорад. Дигаргуниҳои ҷиддии мусбати тараққиёти хоҷагии халқи мамлакат бо сабаби тафовути тараққиёти минтақаҳо, ки бо сохтори мавҷудаи соҳавӣ

муайян карда мешаванд, ҳалал мерасонад, ки ин боиси ҷудокунии тараққиёти иҷтимоию иқтисодии минтақа мегардад.

Ҷадвали 3. - Нишондиҳандаҳои тараққиёти иҷтимоии баррасишаванда

№	Минтақа	Шумораи аҳоли	Шумораи беморхона	Шумораи духтурон	Шумораи омӯзгорон
1.	ВМКБ	240,9	1964	491	5669
2.	Вилояти Суғд	2,707	15236	5276	35777
3.	Вилояти Хатлон	3,472	11306	3852	46662
4.	НТҚ	2,285	5951	2561	20047
5.	ш. Душанбе	880,8	6241	7088	5535

Манбаъ: Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, 2020. - С. 37.

Тафрикаи минтақаҳо на танҳо аз рӯи сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии онҳо, балки аз рӯи истифодаи захираҳои табиӣ, сармояи инсонӣ ва дигар омилҳои истеҳсолот низ муайян карда мешавад. Масалан, сатҳи истифодаи иқтисодии содироти минтақаҳо ҳанӯз хеле паст буда, ин нишондиҳанда вобаста ба минтақа хеле фарқ мекунад. Дар сатҳи рушди соҳибкорӣ дар минтақаҳо низ тафовути ҷиддӣ вучуд дорад ва дар маҷмуъ ин омилҳои рушди иқтисодӣ то ҳол дар минтақаҳо ба таври ҷолиб татбиқ нашудааст. Ин, махсусан, барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисоди минтақа ва таъсиси корхонаҳои муштарак дахл дорад. Ҳоло дар кишвар корхонаҳои муштарак оид ба истеҳсоли маҳсулоти гуногун мавҷуданд, ки шумораи онҳо дар ҷадвали зерин нишон дода шудааст.

Ҷадвали 4. - Шумораи корхонаҳои муштарак дар ҳудуди ҷумҳурӣ ҷаълияткунанда

Минтақа	Солҳо			
	2010	2014	2016	2019
Ҷумҳурии Тоҷикистон	149	190	266	624
ВМКБ	-	1	1	1
Вилояти Суғд	22	21	21	26
Вилояти Хатлон	3	2	23	29
ш. Душанбе	112	159	216	499
НТҚ	12	7	5	68

Ҳисоби муаллиф: дар асоси маълумотҳои оморӣ «Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон». – 2021 – С.371.

Тибқи таҳлилҳо, шумораи корхонаҳои муштарак дар ҷумҳурӣ нисбат ба соли 2010-ум 4,2 баробар зиёд шудааст. Масалан, дар вилояти Суғд – 0,8 маротиба, вилояти Хатлон – 9,6 баробар афзудааст. Дар шаҳри Душанбе - 4,4 баробар ва НТҚ - 5,6 баробар зиёдшавӣ ба назар мерасад. Зиёд кардани миқдори корхонаҳои муштарак ба беҳтар шудани сатҳи зиндагонии мардуми кишвар равона карда шудааст. Аз ин рӯ, дигар механизмҳои ҳавасмандгардонии тараққиёти соҳаҳои гуногунро бояд баррасӣ кард.

Механизмҳои асосии ташаккул ва амалигардонии сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ аз инҳо иборатанд: маъмурию иқтисодӣ. Механизми маъмурию риояи қонунгузории давлатӣ, инчунин танзими сифати ҳаёт ва саломатии аҳоли мебошад. Моҳияти механизми иҷтимоию иқтисодӣ дар имкони бо маблағ таъмин намудани ҷараёнҳои иҷтимоӣ, ташаккули сиёсати нархгузорӣ ба назардошти омилҳои иҷтимоӣ, инчунин, ташкили бозори озоди молу хизматҳост. Бинобар ин, моро зарур аст, ки барои боз ҳам хубтар гардонидани сатҳи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои кишвар доир ба рушди соҳа тадбирҳои мушаххасро роҳандозӣ намоем.

Дар асоси таҳқиқоти анҷомшуда ва баррасии натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ олимону коршиносони ватанӣ, ба андешаи мо самтҳои зерин метавонанд дар рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳои кишвар нақши калидӣ дошта бошанд:

- такмили сийёсати давлатии танзим ва дастгирии рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳо, аз он ҷумла дар асоси тавсеаи истифодаи таҷрибаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ;

- танзими шароит барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибқорӣ хурду миёна, тақвияти муҳити корӣ ва фарҳангии ташкил ва рушди низоми муносибатҳои соҳибкорӣ ва таъмини рақобатпазирии онҳо [4];

- тақвияти ҳамкориҳо дар асоси густариши ҳамгириҳои фаросарҳадӣ, махсусан бо Ҷумҳурии Узбекистон, ки метавонад дар шакли кластерҳои фаросарҳадӣ зухур ёбанд. Таъсиси чунин сохторҳо самараи хуби синергетиро ба вуҷуд оварда, имконияти истифодаи самараноки захираҳои якранга ва яктаркибаи иқтисодиро дар заминаи татбиқи рушди инноватсия ва технология таъмин созад. Ин шакли ташкили истехсолот асоси рақобатпазирии муштараки минтақа ва кишварҳо гашта, ҷолибияти фазои истехсолию тичоратиро дар фазои муаяйни иқтисодиёти ҷаҳон ба вуҷуд меорад [10]. Таъмини рушди минтақа, ҳамчунин, дар заминаи таҳкими фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ низ имконпазир ва дорои аҳаммияти муҳимми иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад [11].

Ҳамин тавр, бо тақя ба таҳқиқоти анҷомшуда ҳаминро таъкид месозем, ки дар шароити муосир барои баҳодиҳии сатҳи рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳо нишондиҳандаҳои гуногун истифода шуда, зимнан, ба шароити мавҷуда ва хусусиятҳои хоси инкишофи минтақаҳо вобаста мебошад. Истифодаи нишондиҳандаҳои дар таҳқиқот пешниҳодшуда имконият медиҳанд, ки сатҳи рушди минтақа муайян карда шуда, мушкилоти самт ва соҳаҳои алоҳида бо истифода аз механизмҳои гуногун, аз он ҷумла шарикии давлат ва бахши хусусӣ, рушди соҳибкорӣ, таъсиси кластерҳои фаросарҳадӣ ва инкишофи минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳал карда шаванд.

Адабиёт

1. Бегматов, А.А. Региональные аспекты функционирования национальной экономики Таджикистана/А.А. Бегматов, Б.Дж. Шарбатов// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2014. - №2/2 (131). - С. 74-80.
2. Джурахонзода, Б.Д. Совершенствование механизма бюджетной поддержки и резервы социально-экономического развития регионов Таджикистана/ Б.Д. Джурахонзода // Финансово-экономический вестник. - 2020. - №4 (24). - С. 97-104.
3. Дягилев, Д.А. Человеческий капитал, как основной фактор в системе социально-экономического развития региона/ Д.А. Дягилев, А.В. Злоказов// Бенефициар. - 2022. - №108. - С. 6-14.
4. Кодиров, Ф.А. Социально-культурные аспекты формирования предпринимательской среды в Республике Таджикистан/ Ф.А. Кодиров, С.Х. Сафарова //Вестник Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. - 2018. - №1-4-1 (57). - С. 187-190.
5. Маҷмуаи омории Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2021. – 340с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе аз 26.04.2013 с. – Душанбе, 2013. - С. 23.
7. Раҳимзода, Ш. Ташаккули инфрасохтори бозор ва мушкилиҳои рушди он/ Ш.Раҳимзода// Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - №4-2. - С. 30-35.
8. Сандалов, Ҳ.А. Асосҳои институтсионалии рушди захираҳои қарзӣ дар банқҳои тичоратӣ /Ҳ.А. Сандалов// Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - №4 (20). - С. 14-20.
9. Сафаров, Б.Г. Ҷанбаҳои назариявии меҳнат ва роҳҳои ҳавасмандкунии он/ Б.Г. Сафаров, А.Д.Табаров// Кишоварз. - 2021. - №1 (90). - С. 173-175.
10. Сафаров, Б.Г. Ташаккули фазои мезоиқтисодӣ ҳамчун омилҳои рушди минтақаҳои кишвар дар шароити ҷаҳонишавӣ//Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 2 (26). - С. 35-43.
11. Сафаров, Б.Г. Рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун шакли ҳамгирии мезоиқтисодии кишварҳои ҷаҳон/ Б.Г. Сафаров, Ф.Ҳ. Давлатов //Паёми молия ва иқтисод. - 2020. - № 3 (23). - С. 35-43.
12. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [манбаи электронӣ] URL https://www.medt.tj/documents/main/strategic_national_programm/strategic_national_prog_tj.pdf
13. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол/Э.Раҳмон. – Душанбе: «Ганҷ-нашриёт», 2018. - 436 с.

УДК:339.2

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТРАНСПОРТНО-КОММУНИКАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ГРУППИРОВОК

Сафаров Бахром Гулматович - к.э.н., доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: +(992) 985 000 515. E-mail: bahrom_1975@list.ru.

В условиях усиления глобализации многократно увеличиваются такие процессы как международная торговля, глобальная цепочка производства, перекрёстная инвестиция и движение рабочей силы между странами, что приводят к усилению роли транспортной системы в развитии хозяйственной системы мировой экономики.

В данной статье рассмотрено развитие международных транспортных коридоров (МТК) Республики Таджикистан в рамках региональных интеграционных объединений. Отмечается, что для развития МТК Республики Таджикистан следует использовать транспортные коридоры соседних стран, то есть использовать интеграционный потенциал. В будущем эти «транспортные коридоры» превратятся в «экономические коридоры» и будут способствовать обеспечению роста экономики мезорегионов, где через них проходят эти коридоры.

Ключевые слова: транспортная система, международные транспортные коридоры, транспортная логистика, экспорт, импорт, грузоперевозки, пассажироперевозка, транспортный поток, автотранспортный коридор, сухопутный транспорт, воздушная дорога, железная дорога, региональная экономическая интеграция.

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР НИЗОМИ ИНФРАСОҲТОРИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ НАҚЛИЁТӢ ВА КОММУНИКАТСИОНИИ ГУРӢҲҶОИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ

Сафаров Бахром Гулматович - н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 985000515. E-mail: bahrom_1975@list.ru.

Дар шароити суръатёбии ҷаҳонишавӣ равандҳои мазкур, ба мисли савдои байналмилалӣ, занҷири ҷаҳонии истеҳсолот, сармоягузори байнидавлатӣ ва ҳаракати қувваи корӣ байни кишварҳо ба маротиб зиёд шуда, ба тақвияти нақши низоми нақлиёт дар руиши низоми хоҷагидори иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат менамояд.

Дар мақолаи мазкур руиши долонҳои байналмилалии нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ баррасӣ гардидааст. Қайд мегардад, ки барои руиши Долонҳои нақлиёти байналмилалӣ (ДНБ) Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд аз долонҳои нақлиёти кишварҳои ҳамсоя, яъне аз имконоти ҳамгироӣ истифода намояд. Дар оянда ин «долонҳои нақлиётӣ» ба «долонҳои иқтисодӣ» табдил ёфта, метавонанд руиши иқтисоди минтақаҳои ҳамгироиишавандаро (мезорегионҳо), ки ин долонҳо аз онҳо мегузаранд, таъмин кунанд.

Калидвожаҳо: низоми нақлиётӣ, долонҳои нақлиёти байналмилалӣ, логистикаи нақлиётӣ, содирот, воридот, ҳамлу нақли бор, ҳамлу нақли мусофир, селаҳои нақлиётӣ, долони автомобилӣ, нақлиёти заминӣ, роҳи ҳавоӣ, роҳи оҳан, ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ.

THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL TRANSPORT AND COMMUNICATION INFRASTRUCTURE OF REGIONAL ECONOMIC INTEGRATION GROUPINGS

Safarov Bahrom Gulmatovich - candidate of economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector on Science of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov St. 64/14. Tel: 985000515, bahrom_1975@list.ru.

In the context of strengthening globalization, it will be processes multiplying the international trade, the global production chain, cross-investment and the movement of labor between countries, which leads to an

increase in the role of the transport system in the development of the economic system of the world economy.

In the article it is considered the development of international transport corridors (ITC) of the Republic of Tajikistan within the framework of regional integration associations. It is noted that for the development of the ITC of the Republic of Tajikistan, it is necessary to use the transport corridors of neighboring countries, that is, to use the integration potential. In the future, these "transport corridors", turning into "economic corridors", will help ensure the growth of the economy of the mesoregions where these corridors pass through them.

Keywords: *transport system, international transport corridors, transport logistics, export, import, cargo transportation, passenger transportation, traffic flow, road corridor, land transport, air road, railway, regional economic integration.*

В обозримом будущем в качестве стратегических задач развития Республики Таджикистан намечены - выход из коммуникационного тупика и превращение республики в транзитную страну. С этой целью в стране созданы все институциональные и финансовые условия. Республика Таджикистан подписала девять Международных Конвенций по урегулированию и развитию транспортной системы страны [13, с. 131]. Ежегодно из всех источников выделяются колоссальные финансовые ресурсы для реализации проектов транспортной инфраструктуры. Создание и реконструкция автомобильных и железнодорожных дорог способствуют формированию транспортных коридоров в Таджикистане, которые соединят страну с Международными транспортными коридорами (МТК).

Как показывает мировой опыт, МТК наиболее эффективно функционируют внутри интеграционных объединений, в условиях единого таможенного, экономического, финансового и правового пространств. Дополнение транспортных потоков информационными (определяющими в т.ч. логистический сервис) обеспечивает согласованное движение товаров, предоставление транспортных услуг и сопутствующего документального сопровождения.

Следует отметить, что транспортные коридоры играют важную роль в развитии торговли, производства и эффективного распределения ресурсов. В теории международной торговли, международной экономической интеграции, регионального развития, размещения производственных сил, а также теории кластера особое значение имеют транспортные издержки, географическая близость, где важным является наличие транспортной системы. Именно наличие транспортных путей формируют экономические отношения между странами и регионами. Проведенные исследования доказывают, что существует тесная взаимосвязь между развитием транспортной системы и развитием торговли. Согласно проведенным исследованиям Д. Бернхофена, Е. Зоухера и Р. Кнеллера только контейнеризация морского транспорта в период 1962-1990 гг. способствовали росту торговли между странами на 790%. Для сравнения двусторонние соглашения о свободной торговле, которые на сегодняшний день в мире около 300, способствовали росту торговли между странами на 45%, а членство в ГАТТ (ВТО)- на 285% [11, с.3-4].

Роль транспортной системы возрастает, так как в условиях глобализации мировой экономики назревает необходимость организации глобальных производственных систем, где каждая страна и регионы постараются найти свою нишу в производственной цепочке добавленной стоимости. Одним словом, транспортная система является центростремительным фактором развития экономических отношений стран и регионов мира посредством расширения международной торговли и глобальной производственной системы. Центростремительные эффекты транспортных систем являются дополнительным конкурентным преимуществом пространственной экономики, где группы стран или регионов, налаживая транспортную логистику, приобретают привлекательность в размещении производственных мощностей, привлечения иностранных инвестиций и т.д.

Таким образом, транспортная система в условиях глобализации мировой экономики формирует «зеленые коридоры» для налаживания экономических отношений, и постепенно эти коридоры, формируя производственные и торговые связи, превращаются в «экономические коридоры». Поэтому в последние годы международные авторитетные региональные организации, такие как АБР, ИБР, ЕБРР, а также ведущие страны мира (США, Китай, Россия) всё больше усиливают внимание на развитии трансконтинентальных транспортных систем и

больше вкладывают финансовые ресурсы в данной отрасли.

Для более полного использования преимуществ географического положения Республики Таджикистан в Центральной и Южной Азии и укрепления его роли на региональном рынке перевозочных услуг, назрела необходимость формирования и планомерного развития национальных участков автотранспортных, железнодорожных и воздушных коридоров, в рамках региональных интеграционных объединений как СНГ, ШОС, ЦАС, ЭКО и т.д. [14, с. 124].

Для Республики Таджикистан, имеющей несколько автотранспортных коридоров (Таджикистан - Китай; Таджикистан - Кыргызстан; Таджикистан - Афганистан и Таджикистан - Узбекистан) и не имеющей прямого выхода к морю, стратегическое значение приобретает развитие, расширение и эффективное управление транспортными коридорами, особенно включение его в систему евразийских международных транспортных коридоров, является очень важным.

Развитие системы евразийских МТК является важнейшим направлением в плане евразийской транспортной интеграции. На пространстве Большой Евразии это, прежде всего, уже реализуемые панъевропейские транспортные коридоры и продвигаемый КНР проект Нового Шелкового пути.

Что касается нашей страны, то транспортная система Республики Таджикистан в основном состоит из сухопутных (автодорожный, железнодорожный) и воздушных путей, где доля первой в грузоперевозках значительно больше, чем второй (см. таблица 1).

Таблица 1. - Транспортная система Республики Таджикистан

Профиль дорог	Км	%
Автомобильные дороги		
Местные дороги	8 670	62
Республиканские дороги	2 120	15
Международные дороги	3 178	23
Итого, дорожная сеть	13 968	100
Железнодорожные дороги		
Главные железнодорожные линии (км)	678	
Подвижной состав (км) ^а	-	
Локомотивы (кол-во)	40	
Товарные вагоны (кол-во)	943	
Пассажирские вагоны (кол-во)	302	
Мосты (кол-во)	216	
Железнодорожные станции и терминалы (кол-во)	31	
Итого, железнодорожная сеть (км)	943	
Воздушный транспорт		
Главные аэропорты (кол-во)	4	
Аэродромы (кол-во)	34	
Функционирующие	13	
Нефункционирующие	21	
Внутренние рейсы (в год)	3 300	
Пассажиры	144 000	
Груз (тонны)	1 200	
Международные рейсы (в год)	3 700	
Пассажиры	450 000	
Пассажирские перевозки		
Автодороги (%)	27	
Железная дорога (%)	32	
Воздушные пути (%)	41	
Грузовые перевозки		
Автодороги (%)	3,5	
Железная дорога (%)	95,9	
Воздушные пути (%)	0,6	

Источник: Составлено автором на основе данных Министерства транспорта РТ.

Как видно из таблицы 1, грузовые перевозки товаров в основном совершаются сухопутным транспортом, а перевозки пассажиров – авиатранспортом. Так как внешнеэкономическая торговля страны ежегодно растёт в перспективе соединения автотранспортной системы страны в международные транспортные коридоры, приобретает особое значение. С целью расширения международных транспортных коридоров Республика Таджикистан широко использует интеграционный потенциал.

На поле постсоветской транспортной интеграции, в рамках СНГ начало которой заложено решением Евразийской экономической комиссии (ЕЭК) «О согласовании транспортной политики государств – членов Таможенного союза и Единого экономического пространства», удалось достичь определенных результатов. Установлены унифицированные внутригосударственные тарифы на железнодорожные перевозки. Создана без разрешительная система для международных перевозок грузов автомобильным транспортом по территории стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС), двусторонних перевозок, транзитных перевозок и перевозок между государствами внутри ЕАЭС [2, с.4-7]. Транспортный автомобильный контроль перенесен на внешний контур ЕАЭС, на внутренних границах Союза транспортный контроль был упразднен. Все это уже сейчас позволило существенно снизить транспортные расходы.

Основные Евроазиатские маршруты в Центральной Азии четко обозначены: четыре основных коридора, девять железнодорожных маршрутов и семь автодорожных маршрутов с ответвлениями внутри этих коридоров. Большинство этих маршрутов пересекают одну или несколько стран Центральной Азии, в основном Казахстан (восемь железнодорожных и пять автодорожных маршрутов) и Узбекистан (пять железнодорожных маршрутов и три автодорожных маршрута).

Основываясь только на доступности транспортных сетей, в настоящее время Казахстан и Узбекистан обладают наилучшими предпосылками с целью привлечения грузоперевозок через 8 коридоров своей территории, тогда как несколько железнодорожных маршрутов, пролегающих через Кыргызстан и Республику Таджикистан, состоят из изолированных веток, которые по большей части используются с целью внутренней и международной торговли. С целью сравнения: пять автодорожных маршрутов в Кыргызстане и четыре автодорожных маршрута в Республике Таджикистан также используются с целью транзита.

По территории Республики Таджикистан в рамках подписанных конвенций и соглашений проходят следующие автотранспортные коридоры, имеющие региональное и международное значение (см. таблица 2.).

Три железнодорожных коридора в Таджикистане соединяет страну со странами Центральной и Южной Азии:

1. Северный коридор протяженностью 109 км. «Канибадам – Бекабад», в котором преобладают транзитные грузовые перевозки. Центральный коридор, протяженностью 89 км;
2. «Вахдат – Пахтабод» - используется преимущественно для транспортировки импортных грузов;
3. Южный коридор протяженностью 296 км. – «Куляб – Хошади», мощность которого используется в ограниченной мере.

Международные перевозки грузов в Таджикистане в основном проходят через 11 пропускных пунктов, где они проверяются и регистрируются. При перевозке товаров преобладает транспорт из соседних стран, а длинномерные автопоезда в основном въезжают на территорию республики из Ирана и Турции.

С целью скорейшего присоединения в МТК Республики Таджикистан придётся увеличить объем вложений для создания интермодальных и мультимодальных логистических систем. Особая роль в развитии интермодальных и мультимодальных грузоперевозок будет принадлежать планируемым на территории Таджикистана сетям логистических центров в городах Турсунзаде и Вахдате. В этих центрах будет создана современная производственно-техническая база. С целью ускорения создания логистической сети по размещению складского хозяйства и персонала, предполагается использование современных сборных модулей.

Таблица 2. - Автотранспортные коридоры, имеющие региональное и международное значение

В рамках интеграционных объединений	Автотранспортные коридоры, имеющие региональное и международное значение
Евразийское Экономическое Сотрудничество (ЕАЭС).	1. Хаваст (граница Узбекистана) - Ходжент - Душанбе - Нижний Пяндж - граница Исламского государства Афганистан. 2. Ош - Сары Таш - Карамык (граница Кыргызстана) - Джиргиталь - Гарм - Вахдат - Душанбе - Турсунзаде - Сариасия (граница Узбекистана). 3. Карасу (граница Китайской Народной Республики) - перевал Кульма - Мургаб - Хорог - Куляб - Вахдат - Душанбе - Сариасия (граница Узбекистана). 4. Ош - Сары Таш - Кызыл Арт (граница Кыргызстана) - Мургаб - Хорог - Куляб - Нижний Пяндж - граница Исламского государства Афганистан.
Азиатская автомобильная дорога	1. Хаваст (граница Узбекистана) - Ходжент - Душанбе - Бохтар - Нижний Пяндж - граница Исламского государства Афганистан. 2. Иркештам - Сары Таш - Карамык (граница Кыргызстана) - Душанбе - Турсунзаде - Узун (граница Узбекистана). 3. Граница Китайской Народной Республики - перевал Кульма - Хорог - Куляб - Вахдат - Душанбе - Турсунзаде - Узун (граница Узбекистана) – Термез
Европейское соглашение международных автомагистралей	1. Термез (граница Узбекистана) - Душанбе - Вахдат - Джиргиталь - Карамык (граница Кыргызстана) - Сары Таш - Иркештам - Китайская Народная Республика.
Транспортный коридор Кавказ - Европа - Центральная Азия (ТРАСЕКА):	1. Термез (граница Узбекистана) - Турсунзаде - Душанбе - Вахдат - Джиргиталь - Карамык (граница Кыргызстана) - Сары Таш - Ош. 2. Термез (граница Узбекистана) - Турсунзаде - Душанбе - Вахдат - Куляб - Калаихум - Хорог - Мургаб - перевал Кульма - граница Китайской Народной Республики.
Центрально азиатское Региональное Экономическое Сотрудничество (ЦАРЭС)	1. Хаваст (граница Узбекистана) - Ходжент - Душанбе - Бохтар - Нижний Пяндж - граница Китайской Народной Республики. 2. Шерхан Бандар (граница Китайской Народной Республики) - Нижний Пяндж - Душанбе - Вахдат - Джиргиталь - Карамык (граница Кыргызстана). 3. Ош - Сары Таш - Карамык (граница Кыргызстана) - Вахдат - Душанбе - Турсунзаде - (граница Узбекистана). 4. Хаваст (граница Республики Узбекистан) - Ходжент - Канибадам - Андижан - Ош - Иркештам - Каши (граница Китайской Народной Республики).

Составлена автором на основе материалов Министерство транспорта РТ.

Передача, получение и обработка оперативной информации будет осуществляться при помощи единой информационной системы мониторинга и планирования экспортных, импортных и транзитных перевозок по территории республики, в том числе в рамках автотранспортных коридоров.

Мировая практика показывает, что в последнее время активно развивается «информационно-телекоммуникационная система, обеспечивающая навигационное, телекоммуникационное обеспечение управления движением и безопасность транспортных средств...» [9, с.8-15].

В настоящее время перед странами ЕАЭС и ее наблюдателями встают задачи формирования современной инновационной транспортной инфраструктуры, а также создания условий для реализации транзитного потенциала, развития международных транспортных коридоров, внедрения в транспортную сферу «цифровой среды» (с использованием передовых IT-технологий) [5, с.250].

Президентами союзных евразийских стран утвержден стратегический документ в сфере транспорта — «Основные направления и этапы реализации скоординированной (согласованной) транспортной политики». Подготовлена соответствующая «дорожная карта» по его реализации (принята Евразийским межправительственным советом ЕАЭС в 2017 г.) [4, с.15-20]. В

коллективной работе Евразийской экономической комиссии со Сторонами Договора о Евразийском экономическом союзе по реализации «дорожной карты» особое внимание уделено вопросу создания и развития транспортных коридоров. Устройство стыковых пунктов и пунктов пропуска, устранение «узких мест» на маршрутах евразийских транспортных коридоров будет способствовать реализации совокупного транзитного потенциала и созданию «транспортного моста» между Азией и Европой. Евразийские транспортные коридоры являются продолжением европейских МТК, которые определены на II-ой панъевропейской конференции по транспорту (о. Крит, март 1994 г.). Уточнения были сделаны на III-ей конференции в г. Хельсинки в 1997 г. (поэтому Панъевропейские транспортные коридоры еще называют Критскими или Хельсинскими, независимо от их географического положения [3, 120-124]).

Перенаправление объемов пассажиро- и грузопотоков в международных сообщениях, необходимость повышения конкурентоспособности перевозчиков требует постоянного инновационного развития транспортной системы, перманентного совершенствования обеспечения ее безопасности [6, с.168-177]. Все мероприятия по развитию транспортной инфраструктуры МТК на территории Таджикистана были объединены в подпрограмму «Международные транспортные коридоры» и «Модернизация транспортной системы Таджикистана». В рамках программы идет реконструкция и строительство автодорожных магистралей в направлениях: Душанбе – Бохтар, Куляб - Муъминобод.

Учитывая важность развития экономического сотрудничества и международной торговли между странами региона, руководство и Правительство Республики Таджикистан определило вопрос выхода из коммуникационного тупика, одним из приоритетных направлений развития страны, в рамках концепции восстановления Шелкового пути, где важная роль отводится транспортно-коммуникационным связям между Республикой Таджикистан и Афганистаном, и в целом, со странами Южной Азии.

Данная стратегия определила два основных направления деятельности транспортно - коммуникационной отрасли:

первое: - соединение внутренних дорог страны с 16 международными автомагистралями и создание инфраструктуры транзитных перевозок через Афганистан;

второе: - присоединение Республики Таджикистан к конвенциям и Международным Соглашениям по транспорту. Одним из важных аспектов первой задачи, является реконструкция и реабилитация автомобильных дорог, имеющая республиканское и международное значение, открытие новых автомобильных дорог, соединяющих Республику Таджикистан с другими соседними странами.

В рамках реализации государственных стратегий и целей, Правительством Республики Таджикистан предусмотрено проведение реконструкции дорожной сети, в том числе: автомобильных дорог Душанбе - Куляб - Хорог - Кульма - Каракорум (Шагон - Зигар, Шкев - Зигар), Душанбе - Бохтар - Куляб, Дусти - Нижний Пяндж, а также открытие тоннелей Истиклол, Озоди и Шахристан, Чормагзак.

Уже завершилась реабилитация автодорог: Душанбе - Чанак, Вахдат - Джиргатол - Саритош (граница Кыргызстана), Бохтар - Дусти, Душанбе - Вахдат - Дангара.

Все эти дороги обеспечивают транспортную связь Республики Таджикистан с Афганистаном, Китайской Народной Республикой и Кыргызстаном. Завершилась реабилитация автодорог: Душанбе - Турсунзаде (граница Узбекистана), Куляб - Калаихум, Айни - Пенджикент, которые считаются проектом регионального значения.

Важно отметить, что по этим внутренним сетям проходят маршруты транзитов перевозочных услуг на участках автотранспортных коридоров: Кавказ - Европа - Центральная Азия № 24 и № 34, Азиатских шоссейных дорог АН 7, АН 65 и АН 66, а также дорог многостороннего соглашения Север - Юг, проходящих через Афганистан в Южную Азию. Между тем, с целью преобразования Республики Таджикистан в транзитную страну, соединяющую страны Центральной и Южной Азии, запланирована модернизация транспортной инфраструктуры, создание логистических центров, присоединения к Конвенциям и Соглашениям, которые обеспечат приведение в соответствие с международными стандартами

деятельность транспорта и условия перевозок, путем создания «единого окна» в пунктах пропуска между Республикой Таджикистан и Афганистан.

Следует отметить, что развитие транспортной инфраструктуры содействует преобразованию Республики Таджикистан в транзитную страну и обеспечению постоянного движения во все регионы и по четырем направлениям со всеми соседними государствами. С целью расширения географии сотрудничества со странами Южной Азии изучается вопрос строительства автотранспортного коридора по маршруту: Читрал (Пакистан) - Ишкошим (Афганистан) - Ишкошим (Таджикистан).

Автомобильная дорога Душанбе - Курган-тюбе является частью Евро - Азиатской сети автомобильных дорог, соединяющие страны Центральной Азии с Китаем и имеет важное значение для экономики Республики Таджикистан и Афганистана. Данный автотранспортный коридор является связующим звеном Транспортного коридора Кавказ - Европа - Центральная Азия (ТРАСЕКА) (Т 23), маршрутов Европейского соглашения о международных магистралях (Е 123) и Азиатских шоссейных дорог (АН 7), что способствует повышению уровня жизни и сокращению бедности населения в регионе, развитию сотрудничества в торговых взаимовыгодных отношениях.

Реализация МТК включает в себя строительство и реконструкцию объектов инфраструктуры воздушного транспорта с расширением направлений полетов, предусмотрены развитие сети международных аэропортов с высоким уровнем сервиса, сертификация систем безопасности полетов по мировым стандартам. Для функционирования таджикских участков МТК создаются операторы перевозок, обеспечивающие логистику и контроль за продвижением грузов на основе сквозных тарифных ставок. Помимо всестороннего обустройства международных маршрутов, важным преимуществом таджикского транзита является наличие единого экономического и правового пространств. Есть надежда, что в будущем оно будет объединено с территориями Евразийского экономического союза в целом. Географические преимущества местоположения Евразийского экономического союза в ближайшее время необходимо и следует дополнить организационными, инфраструктурными, правовыми и «цифровыми». Вместе с транспортной сетью необходимо развивать и современные информационные коммуникации, способные создать «цифровое» обеспечение транзита [10, с.6-13]. Одним из приоритетов развития организации перевозок грузов является использование современных цифровых технологий при оформлении грузоперевозок и контроле доставки.

Важно отметить, что цифровые электронные технологии требуют полномасштабного внедрения на всех этапах движения грузов от отправителя до получателя. Например, на автомобильном транспорте предстоит реализация важных направлений, таких как:

- согласование требований, предъявляемых к автомобильным дорогам и перечня автомобильных дорог и маршрутов, планируемыми для включения в перечень евразийских транспортных коридоров и ее наблюдателей;
- совершенствование механизма контроля за въездом (выездом) автотранспортных средств на территории (с территорий) государств — членов ЕАЭС и ее наблюдателям (в том числе по евразийским МТК) в части допустимых весогабаритных параметров;
- внедрение согласованного механизма контроля за перемещением крупногабаритных и/или тяжеловесных транспортных средств (ТС) по автодорогам стран ЕАЭС и ее наблюдателям;
- обеспечение синхронизации процедур оформления и выдачи спецразрешений на прохождение тяжеловесных и / или крупногабаритных и опасных грузов при осуществлении международных автомобильных перевозок по автомобильным дорогам, включенным в перечень евразийских МТК и ее наблюдателем;

Эти и другие подобные мероприятия уже сегодня включаются в проект Плана мероприятий («дорожной карты») по реализации Основных направлений и этапов реализации скоординированной (согласованной) транспортной политики на 2018-2020 гг. [1, 238-246].

Еще одно принципиально важное евразийское направление — сотрудничество стран ЕАЭС с Китайской Народной Республикой, прежде всего в проекции планов сопряжения

транспортных маршрутов Евразийского экономического союза и Экономического пояса Шелкового пути (ЭПШП). Это сотрудничество открывает огромные возможности для развития торговых связей, формирования финансовых потоков, создания новых транспортных путей в Евразии [8, 99-102]. Необходимо учитывать также, что от реализации совместных транспортных проектов с Китаем ожидается и значительный синергетический эффект во взаимодействующих экономиках с вовлечением многих отраслей производства. Это тот самый случай партнерских отношений внутри союзного сообщества (ЕАЭС), когда, как отмечает М. В. Ганеева, «определенные общие группы функций (сообщества) передаются на уровень интеграционного блока, а многие операции требуют совместного участия государств» [7, с.50-61].

По нашему мнению, основная задача развития транспортной инфраструктуры в среднесрочной перспективе нацеливает страны Центральной и Южной Азии, в том числе Республики Таджикистан на ускорение хода реализации национальных целевых программ развития транспорта и выработку предложений по согласованию усилий стран Центральной и Южной Азии, нацеленных на повышение их эффективности. Наряду с этим, особую актуальность приобретают ещё такие задачи как; формирование конкурентоспособных автотранспортных коридоров, совершенствование системы транспортного регулирования и согласование этапов ее изменения в рамках сотрудничества стран Центральной и Южной Азии, обмен опытом, связанный с повышением безопасности транспорта, снижением аварийности и повышением экологической безопасности всей системы и т.д.

В целом, страны Южной и Центральной Азии могут быть соединены автотранспортом между собой в рамках коридора ЦАРЭС, ТРАСЕКА, ЭПШП. Нижний Пяндж является главной точкой транспортной интеграции, поскольку через него проходят 67% импортируемых и 45% экспортируемых грузов между странами Центральной и Южной Азии.

Таким образом, есть все основания утверждать то, что Республика Таджикистан в рамках интеграционных объединений развивает «транспортные коридоры», которые в будущем превращаются в «экономические коридоры», и этим формируют конкурентное преимущество страны. Данные «коридоры» способны формировать экономическое пространство для производства и торговли товаров, где мезорегионы могут получать дополнительные эффекты от этих конкурентных преимуществ [12, с.40].

Литература:

1. Асаул М. А. Интеграционные направления деятельности в сфере трансфера и инфраструктуры в Евразийском экономическом союзе / М. А. Асаул // Материалы XVII научно-технической конференции. Под научной редакцией А. Н. Асаула «Проблемы предпринимательской и инвестиционно-строительной деятельности» - 2015. - С. 238-246.
2. Асаул М. А. Некоторые аспекты реализации и развития транзитного потенциала в рамках Евразийского экономического союза / М. А. Асаул // Экономика и управление.- 2016. - № 6 (128).- С. 4-7.
3. Асаул М. А. Развитие интеграции в сфере транспорта и инфраструктуры в Евразийском экономическом союзе / М. А. Асаул // Фундаментальные исследования.- 2016. - № 2-1.- С. 120-124.
4. Асаул М. А. Транспортная политика государств — членов ЕАЭС должна быть направлена на построение интеллектуальной мультимодальной транспортной системы / М. А. Асаул // Материалы Международной научно-практической конференции «Транспорт России: проблемы и перспективы — 2016». - 2016. - С. 15-20.
5. Асаул М. А. Формирование единого транспортного пространства и общего рынка транспортных услуг Евразийского экономического союза [Текст]: монография/ М. А. Асаул, А.Е.Мохов. - СПб.: АНО «ИПЭВ», 2018. - 250 с.
6. Асаул М.А. Формирование единого транспортного пространства и общего рынка транспортных услуг в ЕАЭС /М.А. Асаул, А.Е.Мохов // Транспорт Российской Федерации. 2018.- № 2 (75). - С. 6-9;
7. Ганеева М. В. Проблема эффективности региональных интеграционных проектов в современной экономике /М.В.Ганеева// Вестник Российского университета дружбы народов.- Серия Экономика.- № 2.- 2016. -С. 50-61.
8. Икрамов М. А. Развитие автомобильных перевозок по Великому шелковому пути /М.А.Икрамов// Материалы XV Международной научной конференции под ред. заслуженного деятеля науки РФ, заслуженного строителя РФ, д-ра экон. наук, профессора А. Н. Асаула «Саморазвитие, самоуправление и

трансформационные изменения в инвестиционно-строительной сфере» - Т. 1. - СПб.: АНО ИПЭВ, 2013. - С. 99-106.

9. Малыгин И. Г. Интеллектуальная мультимодальная транспортная система Российской Федерации / И. Г. Малыгин, А. Н. Асаул, В. И. Комашинский // *Материалы Международной научно-практической конференции «Транспорт России: проблемы и перспективы — 2016»*. - 2016. - С. 8-15.

10. Малыгин И. Г. Транспортные технологии и глобализация в период 4-й индустриальной революции (проблемы и перспективы) / И. Г. Малыгин, В. И. Комашинский, О. А. Михалев [и др.]. // *Научно-технический журнал «Информация и космос»*. 2018. - № 1. - С. 6-13.

11. Международные морские порт-хабы как фактор развития региона Балтийского моря [Текст]: автореферат кандидатской диссертации А. А. Ганочка. - Санкт-Петербург, 2017. - С. 3-4.

12. Сафаров Б. Г. Формирование мезоэкономического пространства как фактор развития регионов страны в условиях глобализации. / Б. Г. Сафаров // *Финансово-экономический вестник*. - Душанбе, 2021. - № 2(26). - С. 35-43. \

13. Саидмуратов Л. Внешнеэкономические интересы малой открытой экономики Республики Таджикистан / Л. Саидмуратов // *Общество и экономика*. 2005. № 5. С. 125-138.

14. Саидмуратов Л. Х. Возможности и направления углубления регионального анализа в контексте человеческого развития / Л. Х. Саидмуратов // *Вестник Таджикского национального университета*. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/8 (125). С. 115-124.

УДК: 339.92

**ИҚТИДОРИ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН
ОМИЛИ РУШДИ ҲАМКОРИҶОИ ИҚТИСОДИВУ ТИҶОРАТИИ ДАВЛАТҶОИ
УЗВИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ**

Содиқов Метархон Соқибекевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Почтаи электронӣ: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Дар мақола масъалаҳои истифодаи самараноки иқтисодии энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ миқдори баррасӣ шудааст. Қайд карда шудааст, ки давлатҳои аъзои СҶШ ҳам истеҳсолкунанда ва ҳам истеъмолкунандаи асосии энергетика ба шумор мераванд ва дар чунин шароит дар қаламрави созиши бозори бузурги муассири глобалии энергетикӣ рушд додан мумкин мебошад.

Ба масъалаҳои ҳамкориҳои мутақобилан судманди кишварҳои Осиеи Марказӣ ба воситаи истифодаи оқилонаи иқтисодии энергетикӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир мешавад. Гуфта мешавад, ки татбиқи иқтисодии гидроэнергетикӣ дар доираи барномаҳои СҶШ шартҳои зарурии рушди муносибатҳои байнидавлатӣ ва ҳамгироӣ ба иқтисодӣ таҳҷонӣ мегардад.

Дар мақола, ҳамчунин, ба масъалаҳои таъмини сатҳи баланди эҷтимодинии таъмини аҳолӣ бо неруи барқ, ҳамкориҳои судманди тиҷоративу иқтисодии давлатҳои СҶШ, татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар, баҳусус татбиқи истифодаи самарабахии неруи барқ ва инчунин истифодаи самараноки иқтисодии энергетикӣ аҳамияти маҳсус дода шудааст.

***Калидвожаҳо:** иқтисодии энергетикӣ, ҳамкориҳои тиҷоратии байналмилалӣ, самаранокии иқтисодӣ, Созмони ҳамкориҳои Шанхай, ҳамгироии иқтисодӣ, дурнамои рушд, сармоягузорӣ, захираҳои табиӣ, таъмини рушди босубот, истифодаи самарабахии неруи барқ ва энергияи сабз.*

**ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН КАК ФАКТОР
РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ТОРГОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВ-
ЧЛЕНОВ ШОС**

Содиқов Метархон Соқибекевич - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета менеджмента и экономического права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76.

В статье рассматриваются вопросы эффективного использования энергетического потенциала Республики Таджикистан как важного фактора развития национальной экономики. Отмечено, что государства-члены ШОС являются как крупными производителями, так и

потребителями энергоносителей, и в этом контексте в рамках организации может быть создан крупный и эффективный глобальный энергетический рынок.

Особое внимание уделено вопросам взаимовыгодного сотрудничества стран Центральной Азии на основе рационального использования энергетического потенциала. Отмечается, что реализация гидроэнергетического потенциала в рамках программ ШОС станет необходимым условием развития межгосударственных отношений и успешной интеграции стран организации в мировую экономику.

Также в статье рассматриваются вопросы обеспечения высокого уровня надежности электроснабжения, эффективного торгово-экономического сотрудничества государств-членов ШОС, реализации стратегических целей страны, в частности эффективного использования энергоресурсов и экономичного использования энергетического потенциала.

Ключевые слова: энергетический потенциал, международное торговое сотрудничество, экономическая эффективность, Шанхайская организация сотрудничества, экономическая интеграция, перспективы развития, инвестиция, природные ресурсы, устойчивое развитие, эффективное использование энергии, зеленая энергия.

ENERGY POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC AND TRADE COOPERATION OF THE SCO MEMBER STATES

Sodikov Metarkhon Sokibekovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Management and Economic Law, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Phone: (+992) 935-08-40-76

The article deals with the issues of effective use of the energy potential of the Republic of Tajikistan as an important factor in the development of the national economy. It was noted that the SCO member states are both large producers and consumers of energy resources, and in this context, a large and efficient global energy market can be created within the organization.

Particular attention is paid to the issues of mutually beneficial cooperation between the countries of Central Asia based on the rational use of energy potential. It is noted that the implementation of the hydropower potential within the framework of the SCO programs will become a necessary condition for the development of interstate relations and the successful integration of the organization's countries into the world economy.

The article also discusses the issues of ensuring a high level of reliability of power supply, effective trade and economic cooperation between the SCO member states, the implementation of the country's strategic goals, in particular the efficient use of energy resources and the economical use of energy potential.

Keywords: energy potential, international trade cooperation, economic efficiency, Shanghai Cooperation Organization, Central Asia, economic integration, development prospects, investment, natural resources, sustainable development, energy efficiency and green energy.

Дар шароити рушди илму техника, захираҳои энергетикӣ ба яке аз молҳои асосӣ табдил ёфта, ҳамчун асоси рушди технологияҳои пуршиддат ва пешрафти техникӣ хизмат мекунад. Файр аз ин, захираҳои энергетикӣ барои вуҷуд додани муносибатҳои истеҳсолӣ, истихроҷи маъданҳои, ки кишвар аз онҳо бой аст ва, умуман, барои ҳалли бисёр проблемаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ зарур аст. Аз ин рӯ, тамоми кишварҳои аъзои СҶШ барои амалӣ намудани вазифаҳои асосии ҳамкориҳои иқтисодӣ, аз қабилӣ соҳаҳои энергетика ва системаҳои нақлиёт талош мекунад.

То чӣ андоза ба рушди соҳаи энергетика, ташкили муносибатҳои мутамаддини захираҳои энергетикӣ муносибати оқилона кунем, на танҳо сатҳи ҳамгирии мо, ҳамчунин, муносибатҳои байнидавлатии сомон, дар маҷмӯъ, бар он вобастагӣ пайдо мекунад [2, с.142].

Рушди ҳамкориҳои кишварҳои СҶШ дар соҳаи энергетика ба таъмини рушди иқтисодӣ ва субот дар минтақа мусоидат мекунад, зеро ба СҶШ кишварҳои дохил мешаванд, ки нафт ва истеъмолкунандагонӣ бузурги ин маҳсулотро таъмин мекунад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки кишварҳои узви СҶШ имрӯз ҷаҳояки захираи ҳаҷми нафти ҷаҳонро дар ихтиёр доранд. Тибқи маълумоти коршиносони чинӣ, дар соли 2020 эҳтиёҷоти

Чин ба нафт аз 380 то 400 миллион тонна ва бо истихроҷи нафти худ ҳамагӣ 170-180 миллион тонна буд.

Аъзои СҶШ таъкид мекунанд, ки дар доираи СҶШ ҳоло ҳам имкон дорад, ки тавозуни устувори энергетикӣ байни кишварҳои истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда ба даст ояд, зеро талабот ба ҳаҷми захираҳои мавҷуда мувофиқат мекунад ва байни ду категорияи кишварҳо кишварҳои сеюми транзитӣ вучуд надоранд [10, с.88].

Аз ин лиҳоз, дарк кардан зарур аст, ки ҳуди давлатҳои аъзои СҶШ ҳам истеҳсолкунанда ва ҳам истеъмолкунандаи асосии энергетика ба шумор мераванд.

Дар чунин шароит дар қаламрави созмон рушд додани бозори бузурги муассири глобалии энергетикиро қобили қабул шуморидан мумкин аст.

Таҷрибаи муосири ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар шароити номуайяни танҳо он кишварҳо метавонанд ба таври муътадил аз ин марҳила гузаранд, ки потенциали худро дар чорҷӯи гурӯҳбандии минтақавии ҳамгирой самаранок истифода баранд. Ин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дахл дорад, чун он дар чорроҳаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷойгир буда, дорои захираҳои бузурги дастнорас, истеҳсол ва содироти молҳои стратегӣ, бахусус неруи барқ мебошад.

Тибқи пешгӯии коршиносон, дар қабри замини Тоҷикистон 113,1 миллион тонна нафт, 863 миллиард метри мукааб газ ва 36 миллион тонна конденсати газ мавҷуд аст. Дар тарафи ҷанубу ғарбии кишвар 80,8% тамоми захираҳои нефту гази мамлакат, 19,2% боқимонда дар шимолӣ Тоҷикистон ҷой гирифтааст [3].

Дар Тоҷикистон захираҳои энергетикӣ дар сохтори захираҳои табиӣ ҷойи махсусро ишғол мекунанд. Имкониятҳои захираҳои энергетикӣ мамлакат дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. - Иқтидори энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Намуди энергетика	Иқтидор
<i>Захираҳои гидроэнергетикӣ</i>	Захираҳои эҳтимоли дар як сол 527 миллиард кВт / соат арзёбӣ мешаванд. Иқтидори гидроэнергетикӣ дар як сол 317,82 миллиард кВт/соатро ташкил медиҳад.
<i>Сӯзишвории карбогидрид</i>	Захираи нефту газ 1033 миллион тонна сӯзишвории стандартиро ташкил медиҳад. Ин мусоидат мекунад, ки аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як сол 450-500 ҳазор тонна маҳсулоти нафтӣ ва 650-700 миллион м ³ гази табиӣ содир карда шавад.
<i>Энергияи офтобӣ</i>	Давомнокии солони офтоб дар ҳудуди ҷумҳурӣ аз 2000 то 3000 соат дар як солро ташкил медиҳад. Дар як сол 280-330 рӯзи офтобӣ мавҷуд аст, 60-80% эҳтиёҷоти аҳолии кишвар дар 10 моҳ ё як сол метавонад бо энергияи офтобӣ таъмин карда шавад.
<i>Энергияи геотермалӣ</i>	Одатан, обҳои гарм дар Помир маъмуланд. Дар ВМКБ зиёда аз 40 манбаъ ба қайд гирифта шудаанд. Инҳо обҳои гармидиҳии карбондор (то 4 г/л) ё каме минералӣ (то 1 г/л) мебошанд.
<i>Энергияи шамолӣ</i>	Дар кишвар суръати шамол асосан аз 1,2 то 2,3 м / с мевазад.
<i>Биоэнергия</i>	Ночиз

Сарчашма: коркарди муаллиф

Дар асоси таҳлили ҷадвалҳои дар боло овардашуда метавон гуфт, ки навъи асосии энергетикӣ дар кишвар маҳз захираҳои гидроэнергетикӣ мебошанд. Соҳаҳои гидроэнергетика як минтақаи ояндадор барои рушди иқтисоди миллии кишвар ба ҳисоб мераванд. Намудҳои дигари захираҳои энергетикӣ, ҷе тавре ки аз ҷадвал дида мешавад, дар Тоҷикистон мавҷуданд, вале дар марҳилаи кунунӣ онҳо варианти алтернативии рушди неруи энергетикӣ кишвар шуда наметавонанд.

Илова бар ин, Тоҷикистон аз рӯи захираҳои гидроэнергетикӣ дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ мавқеи пешсаф ва аз ҷиҳати захираи гидроэнергетикӣ дар ҷаҳон ҷойи ҳаштумро ишғол мекунад. Дар байни кишварҳои ИДМ Тоҷикистон пас аз Россия дар ҷойи дувум аст.

Захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон нисбат ба тавлиди солони неруи барқ дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ беш аз 2 баробар зиёданд, ки 130,5 миллиард кВт/соатро ташкил медиҳад, ки ин 56 фоизи истеъмоли умумии захираҳои аввалияи энергетикии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла газ, нафт ва ангишт мебошад [8].

Иқтисори захираҳои гидроэнергетикӣ дар як сол 527 миллиард кВт/соат, аз ҷумла иқтисори техникии гидроэнергетикӣ 317,82 миллиард кВт/соат арзёбӣ карда мешаванд. Аҳолии Тоҷикистон 0,1% аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад, 4% иқтисори гидроэнергетикии ҷаҳон дар ин ҷо мутамарказ шудааст. Тоҷикистон, ҳамчунин, аз рӯи захираҳои мушаххаси худ ба як воҳиди қаламрав дар ҷойи аввал, аз рӯи захираҳои мушаххас ба ҳар сари аҳоли дар ҷойи сеюм аст [1, с.120].

Дар Тоҷикистон дар баробари захираҳои гидроэнергетикӣ мавҷудияти сӯзишвории карбогидрид низ мушоҳида мешавад. Мамлакат захираҳои ками нефту гази табиӣ дорад. Захираи нефту газ 1033 миллион тонна сӯзишвории стандартиро ташкил медиҳад. Барои афзалият додани ин бахш на танҳо хароҷоти зиёди молиявӣ, мавҷудияти мутахассисони баландхисос, технологияи муосир, ҳамчунин, ҷалби сармояи хориҷӣ низ лозим аст. Сухан дар бораи он меравад, ки дар ин марҳилаи тараққиёт дар шароити кӯхистон истихроҷи нафту газ барои иштирокчиёни бозор хеле гарон аст. Вобаста ба ин, дар оянда рушди ин бахш ба назар гирифта мешавад.

Ҳамчунин, бояд гуфт, ки захираҳои зиёди ангишт дар кишвар метавонад алтернативаи гази табиӣ гардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 40 кони ангишт ба қайд гирифта шуда, захираҳо 4 миллиард тонна ҳисоб карда мешаванд, ки татбиқи онҳо ба рушди хоҷагии халқи кишвар такони нав мебахшад. Аз тарафи дигар, хеле зиёд шудани истихроҷи ангишт ба муҳити зист таъсири манфӣ расонда метавонад, ки ин ба мақсадҳои стратегии тараққиёти минбаъдаи хоҷагии халқ муҳолиф аст.

Илова ба сӯзишвории карбогидрат, кишвар метавонад аз энергияи офтобӣ низ самаранок истифода барад. Барои ин дар мамлакат шароити мусоид мавҷуд аст. Тавре ки дар ҷадвал омадааст, давомнокии солони офтоб дар ҳудуди ҷумҳурӣ аз 2000 то 3000 соат дар як солро ташкил медиҳад. Дар як сол 280-330 рӯзи офтобӣ мавҷуд аст, 60-80% эҳтиёҷоти аҳолии кишвар дар 10 моҳ дар як сол метавонад бо энергияи офтобӣ таъмин карда шавад. Энергияи офтобро барои хушконидаи меваю сабзавот, гарм кардани об, таъминоти об ва ғайра истифода бурдан мумкин аст.

Энергияи геотермалӣ боз як манбаи ояндаи энергия дар кишвар мебошад. Дар ВМКБ зиёда аз 40 манбаъ ба қайд гирифта шудаанд. Инҳо оби минералӣ (то 4 г/л) ё каме минерализатсияшуда (то 1 г/л) мебошанд. Обҳои гарм асосан барои эҳтиёҷоти тиббӣ, гарм кардани соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, гарм кардани гармхонаҳо ва ғайра истифода мешаванд. Дар баробари обҳои геотермалии Ҷумҳурии Тоҷикистон, минтақаҳои кӯҳӣ барои рушди энергияи бод шароити мусоид доранд.

Чунон ки таҷриба нишон медиҳад, ба вучуд овардани энергияи бод танҳо дар суръати баланди он имконпазир аст. Ин навъи энергия низ манбаи аз ҷиҳати экологӣ тоза ҳисобида мешавад ва танҳо дар манотиқи кӯхистонии Тоҷикистон ҳамчун манбаи алтернативии энергия истифода мешавад.

Тавре ки маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, биоэнергетика дар марҳилаи рушди кунунӣ барои кишвар омилӣ на он қадар муҳими рушди соҳаи энергетика маҳсуб мешавад. Бояд дуруст дарк кард, ки фақат дар сурати тараққи додани чорводорӣ самаранок истифода бурдани энергия мушоҳида карда мешавад. Аммо дар ин марҳилаи рушди иқтисоди миллӣ, бахусус чорводорӣ, истифодаи ин навъи энергия дар кишвар пешбинӣ нашудааст ва танҳо пас аз таъмини амнияти озуқаворӣ ва афзоиши назарраси саршумори

чорво дар оянда, ба мисли дар кишварҳои пешрафта онҳо метавонанд ҳамчун манбаи иловагии энергия истифода шаванд.

Имрӯз, чунонки аз таҳлили муаммои баррасишаванда бармеояд, яке аз афзалиятҳои рушди ҳамкориҳои байниминтақавӣ соҳаи захираҳои гидроэнергетикӣ махсуб меёбад. Дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ аз рӯи иқтисодии гидроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми сазоворро ишғол менамояд, чунончи, мо дар ҷадвали дувум онро бадин тарик нишон додаем:

Ҷадвали 2. - Истеҳсол ва истифодаи неруи гидроэнергетикӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ [1, с.121].

Кишвар	Иқтисоди НБО, Мвт	Истеҳсоли қувваи барқ НБО, млрд. кВт.с	Иқтисоди гидроэнергия, млрд. кВтс./сол	Истифодаи иқтисоди гидроэнергетика, %	Саҳми гидропотенциал ОМ, %
Тоҷикистон	4037	17,0	317	5	69
Қирғизистон	2910	11,0	99	11	22
Қазоқистон	2248	8,0	27	30	6
Узбекистон	1420	7,0	15	47	3
Туркменистон	1	0	2	0	0
Ҳамагӣ	10616	42,0	460	10	100

Ҳамин тарик, дар марҳилаи мазкури омӯзиш мо гуфта метавонем, ки захираҳои гидроэнергетикӣ кишвар самтҳои мусоидтарини рушди иқтисоди миллӣ мебошанд. Аз ин рӯ, рушди захираҳои гидроэнергетикӣ дар ҷумҳурӣ самти ояндадор барои рушди энергетикаи ватанӣ ба ҳисоб меравад.

Тоҷикистон дар соҳаи гидроэнергетика дорои потенциали назаррас аст, ки то ҳол пурра татбиқ нагардидааст. Ҳаҷми умумии захираҳои гидроэнергетикӣ 527 миллиард киловатт-соат пешбинӣ шудааст ва кишвари мо ба Узбекистон, Қирғизистон ва Афғонистон неруи барқ содир мекунад. Сохтмони НБО-и азим ва баландтарин дар ҷаҳон “Роғун” дар кишвар пас аз пурра ба кор даромадан, ба Покистон неруи барқ содир хоҳад кард [11].

Тоҷикистон на танҳо аз нигоҳи дороии захираҳои табиӣ ғанист, ҳамчунин, дорои захираҳои гуногун, бахусус, захираҳои гидроэнергетикӣ мебошад. Аз рӯи ин нишондиҳанда, тавре ки дар боло қайд кардем, кишвари мо дар ҷаҳон дар ҷойи ҳаштум аст.

Аз рӯи иқтисоди гидроэнергетикӣ ба ҳар сари аҳоли (87,8 ҳазор кВт/соат дар як нафар) Тоҷикистон дар ҷойи дуюм ва аз рӯи захираҳои эҳтимолии гидроэнергетика дар як километри мураббаъ (3682,7 ҳазор кВт/соат дар як сол/км²) дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад ва аз мамлакатҳои дигар хеле пеш гузаштааст. Саноати энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 80-90% ва бештар аз он ба захираҳои гидроэнергетикӣ асос ёфтааст [4, с.271].

Тибқи арзёбии созмонҳои байналмилалӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи тавлиди неруи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза дар ҷаҳон ҷойи шашумро ишғол мекунад. Пас аз ба кор даровардани иншооти нав, аз ҷумла Роғун, он дувум ё сеумин бузургтарин тавлидкунандаи энергияи барқароршаванда дар ҷаҳон хоҳад шуд [6, с.16].

Аз ин рӯ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи иқтисоди гидроэнергетикӣ дар доираи барномаҳои СҶШ шартӣ зарурии рушди муносибатҳои байнидавлатӣ ва ҳамгирӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ мегардад. Кишварҳои калони узви СҶШ ба монанди Чин, Ҳиндустон, Покистон, ҳамчунин Эрон ва Афғонистон, ба неруи барқи арзон ниёз доранд ва танҳо Тоҷикистон қодир аст дар заминаи захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ неруи барқ тавлид кунад ва ниёзи кишварҳои фавқузидкоро ба мазкур таъмин намояд.

Яке аз вазифаҳои асосии Чин, Ҳиндустон ва Покистон таъмини бефосила ба захираҳо, пеш аз ҳама, энергия мебошад. Комплекси сӯзишвориву энергетикӣ дар иқтисодиёти Россия ва Қазоқистон нақши калидӣ мебозад.

Маҳсулоти сӯзишворӣ ва энергетикӣ дар соли 2019 62,1% содироти Россия ва 67,1%-и Қазоқистонро ташкил дод. Дар ҳамаи кишварҳои узв, ҳамчунин ба рушди энергияи тоза, рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергия таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Аз ин рӯ, ҳамкорӣ дар бахши энергетика, аз ҷумла иштирок дар коркарди муштараки захираҳо ва бунёди инфраструктураи интиқоли онҳо, омили муҳими рушди ҳамкорихоӣ иқтисодӣ дар доираи СҶШ мебошад [9].

Чин, Ҳинд ва Покистон ба дарёфти дастрасӣ ба манобеи нафту газ, гидроэнергетика ва ашёи хом, ҳамчунин таъсиси каналҳои муассири интиқол бо Россия ва Қазоқистон манфиатдор ҳастанд. Ин иштироки кишварҳои СҶШ-ро дар лоиҳаҳои истихроҷи нафту газ ҳавасманд мекунад.

Бояд қайд кард, ки Тоҷикистон метавонад дар доираи СҶШ иқтисодии энергетикӣ худро самараноктар истифода барад. Яке аз муҳимтарин ниҳодҳои СҶШ, ки метавонад барои рушди соҳаи энергетика инфрасохтори мустаҳкам ва заминаи молиявӣ гузорад, Клуби энергетикӣ СҶШ мебошад.

Таъсиси Клуби энергетикӣ СҶШ бори аввал соли 2006 дар Шанхай аз ҷониби кишвари Россия дар нишасти ин созмон пешниҳод шуда буд. Ҳадафи аслии маҳфили энергетикӣ СҶШ ҳамроҳангсозии стратегияҳои миллии энергетикӣ ширкаткунандагони раванди Шанхай дар заминаи ризоияти густурдаи кишварҳои узви ин созмон мебошад.

Дар нахустин нишасти Клуби энергетикӣ дар соли 2014 дар Остона самтҳои ояндадори рушди ҳамкорихоӣ энергетикӣ миёни кишварҳои узви СҶШ баррасӣ шуданд. Самтҳои асосии рушди ҳамкорихоӣ энергетикӣ баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ ва сарфаи энергия, рушди инфрасохтори нақлиётӣ, таҷдиди шабакаҳои энергетикӣ, омодагории мутахассисони баландихтисос дар соҳаи энергетика, таъмини рушди устувори энергетика, аз ҷумла гидроэнергетика, сӯзишвории анъанавӣ, коркарди нафт, коркарди муштараки конҳои нави карбогидридҳо, газ, ангишт ва таъмини дастрасии озод ба захираҳои энергетикӣ мебошад [13].

СҶШ ҳамчун ташкилоти шакли нав метавонад дар қаламрави худ таъминкунандагони калон ва истеъмолкунандагони энергияро тавассути кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки дорои имконоти баланди энергетикӣ ва нақлиётӣ мебошанд, муттаҳид созад. Маҳз Клуби энергетикӣ ба таҳкими равобити тиҷоративу иқтисодӣ ва ҳамкорӣ дар бахши энергетика кумак хоҳад кард.

Нахустин ҷаласаи Клуби энергетикӣ пас аз имзои Меморандум 6-уми июни соли 2014 дар Остона баргузор шуд. Дар чорабинӣ самтҳои эҳтимолии ҳамкорихоӣ энергетикӣ миёни кишварҳои СҶШ ва механизмҳои кори клуби энергетикӣ баррасӣ шуданд.

Самтҳои ояндадор муайян шудаанд, ки аз инҳо иборат мебошанд:

- сӯзишвории анъанавӣ, технологияҳои нави истихроҷ, интиқол ва коркарди нафт, газ ва ангишт, технологияҳои ангишти тоза;

- манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз ҷумла гидроэнергетика;

- сарфаи энергия ва баланд бардоштани самаранокии энергия;

- амнияти энергетикӣ ва рушди устувори энергия;

- таъмини дастрасии роӣгон ба захираҳои энергетикӣ [12].

Тавре маълум аст, Россия, Узбекистон, Қазоқистон ва Эрон тавлидкунандагони аслии манобеи энергия ва Чин, Қирғизистон, Ҳинд ва Покистон масрафкунандаи энергия ҳастанд. Тоҷикистон ҳам истеъмолкунанда ва ҳам истеҳсолкунандаи захираҳои энергетикӣ мебошад. Аз ин рӯ, ташаккули системаи ягонаи энергетикӣ дар фазои СҶШ ба манфиати ҳамаи кишварҳои узви ин созмон хоҳад буд.

Дар барномаҳои рушди миллии давлатҳои аъзои СҶШ самти соҳаи энергетика яке аз соҳаҳои ояндадори рушди фаъолияти хоҷагии халқ эътироф гаштааст. Дар стратегияи рушди миллий ба энергетика (рафъи камбудии нури барқ, афзоиши ҳиссаи манбаъҳои тозаи энергия), нақлиёт (модернизатсияи инфрасохтори нақлиёти автомобилӣ), саноат (таъсиси соҳаҳои нави саноат, афзоиши ҳиссаи маҳаллисозии истеҳсолот), кишоварзӣ (аз нав тақсим

кардани майдони кишт, зиёд кардани содироти маҳсулоти кишоварзӣ), хоҷагии об (барқарорсозӣ ва рушди системаҳои обёрӣ, таъмини аҳоли бо оби тозаи ошомиданӣ), туризм (ташаққули кластерҳои туристӣ) таваҷҷуҳи махсус зоҳир шудааст [15, с. 124]. Соҳаи энергетика барои кишварҳои абаркудрати СҶШ аз нуктаи назари таъмини рушди инклюзивӣ низ басо муҳим махсуб меёбад.

Масалан, барои Покистон татбиқи лоиҳаҳои CASA-1000 (сохтмони хатҳои интиқоли барқ аз Қирғизистон ба Покистон ва лӯлаи газ аз Туркменистон ба Афғонистон ва Покистон) хеле муҳим аст. Илова бар ин, Исломобод ба татбиқи лоиҳаи сохтмони долони иқтисодии Чину Покистон, ки бунёди инфрасохтори муосир дар Покистон, аз ҷумла шабакаҳои нақлиётӣ, лоиҳаҳои энергетикӣ ва минтақаҳои махсуси иқтисодиро дар назар дорад, манфиатдор аст [9].

Қобили зикр аст, ки яке аз авлавиётҳои аслии кишварҳои Созмони ҳамкории Шанхай дар ҷаҳорҷӯи тарҳи “Як камарбанд, як роҳ” таҳкими ҳамкории мутақобилан судманди Чин, Россия, кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ғарбӣ мебошад. Чин ба татбиқи лоиҳаи «Як камарбанд, як роҳ» аҳамияти хоса дода, на танҳо дар фазои СҶШ, дар маҷмӯъ, ба сармоягузори асосӣ табдил меёбад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ аз манобеи табиӣ, аз захираҳои нафту газ ғанӣ ҳастанд ва Чин воридкунандаи аслии манобеи энергия аст.

Ҳаҷми сармоягузори Чин ба баҳши энергетикаи кишварҳои қад-қадӣ “Як камарбанд, як роҳ” беш аз 170 миллиард доллар ва дар баҳши нафту газ беш аз 90 миллиард долларро ташкил додааст. Дар баробари ин, Чин имкониятҳои нави густариши ҳамкорӣ бо Россия, Қазоқистон, Покистон ва дигар кишварҳоро дар заминаи рушди технологияҳои насли 3-юми энергияи атомӣ ба таври ғаёб ҷустуҷӯ мекунад [7].

Аз нуктаи назари мо, Чин ба таҳкими ҳамкории энергетикӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатдор буда, ҳамчунин, дар соҳаи ҳамкории гидроэнергетикӣ имкониятҳои навро вусъат мебахшад. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти иқтисодии рушди баҳши энергетикиро дарк намуда, барои рушди пай дар пайи он тамоми чораҳои заруриро меандешад.

Ҳамин тариқ, дар даврони истиқлолият 34 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 57,2 миллиард сомонӣ амалӣ гардид, ки ба ҳалли мушкилоти энергетика ва рушди он нигаронида шудаанд. Ҳоло дар ин самт боз 17 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 16,4 миллиард сомонӣ амалӣ карда мешавад.

Дар ин давра дар Тоҷикистон зиёда аз 2000 мегаватт иқтидори нав ба кор даромад ва истехсоли неруи барқ аз 17 миллиард киловатт-соат дар соли 1991 то 21 миллиард киловатт-соат дар соли 2019 афзоиш ёфт.

Ҳукумати Тоҷикистон ният дорад, ки ба хоҳири таъмини истиқлолияти энергетикӣ дар ояндаи наздик, пурра қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ва хоҷагии халқ ба неруи барқ сохтмони як қатор иншооти хурду бузурги ҳаётан муҳимро густариш диҳад.

Айни замон корҳо оид ба таҷдиди неругоҳҳои барқи оби Норақ, Сарбанд ва Қайроққум ба маблағи умумии 11,3 миллиард сомонӣ, ҳамчунин, сохтмони хатҳои интиқоли барқ ва зерестгоҳҳо барои 500 киловолт дар доираи лоиҳаи CASA-1000 идома доранд. Ғайр аз ин, дар ноҳияи Роштқалъаи ВМКБ стансияи электрикии оби «Себзор» ба истифода дода шуд [5].

Ҳамаи ин ташаббусҳо барои рушди устувори равобити тиҷоративу иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҶШ заминаи устувор мегузоранд. Ҳамзамон, хулоса баровардан мумкин аст, ки дар системаи тадбирҳои таъмини гузариши иқтисодӣ кишвар ба навъи инноватсионии рушд, ки СМР барои давраи то соли 2030 пешбинӣ кардааст, ба масъалаҳои истифодаи самараноки потенциали энергетикӣ кишвар таваҷҷуҳи махсус дода мешавад.

Тибқи Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030, комплекси сӯзишвориву энергетикӣ дар баробари бахши нақлиёт бояд қувваи пешбарандаи рушди иқтисоди миллий ва омилҳои асосии афзоиши бахши воқеии иқтисод гардад.

Бартараф кардани норасоии неруи барқ барои рушди босуботи иқтисодии кишвар ва беҳтар намудани сифати зиндагии аҳолии кишвар имкониятҳои иловагӣ фароҳам меорад. Аз ин рӯ, хизматрасонии энергетикӣ дар оянда бояд дар тамоми қаламрави Тоҷикистон босифат ва дастрас гардад.

Илова бар ин, таъмини сатҳи баланди эътимоднокии таъмини аҳоли бо неруи барқ ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва воридотивазкунанда, татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар, бахусус татбиқи соҳибқорию саноатӣ ва тавсеаи неруи барқ ва ҳамчунин истифодаи самаранокии иқтисодии транзитии кишвар мусоидат хоҳад кард.

Имрӯз дар шароити ҷаҳонишавӣ ва таҳкими ҳамкориҳои мутақобилан судманд аллақай маълум гаштааст, ки рушди фаъолияти иқтисодӣ, бахусус соҳаи энергетика, бидуни ҳамкориҳои байналмилалӣ минтақавӣ амалан ғайриимкон аст. Тоҷикистон на танҳо дорои захираҳои ғаниии табиӣ, ҳамчунин, неруҳои зехнии ба қадри кофӣ рушдёр ва дастгирии созмонҳои байналмилалӣ ва ҷомеа низ мебошад. Мамлакат бо ҷидду ҷаҳди якҷоя бо мамлакатҳои аъзои СҶШ тайёр аст, ки комплекси сӯзишвориву энергетикиро ба яке аз локомотиви хоҷагии халқ табдил диҳад.

Маҷмааи сӯзишвориву энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираҳои гидроэнергетикӣ, сӯзишворию карбогидридӣ, энергияи офтобӣ, геотермалӣ, энергияи бодӣ ва биоэнергетика метавонанд на танҳо омили муҳими рушди иқтисоди миллий, ҳамчунин, шарти зарурии таҳкими ҳамкориҳои энергетикӣ байни давлатҳои аъзои СҶШ гарданд [14, с. 125].

Ҳамкорию мутақобилан судманд дар соҳаи комплекси энергетикӣ имкон медиҳад, ки мушкилоти иҷтимоиву иқтисодӣ ҳал шуда, ҳамаи субъектҳои соҳибқорӣ бо энергия таъмин шаванд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мақсади табдил ёфтани ба кишвари транзитиро дорад, омили вуруди он ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва вазифаҳои асосии стратегияш – ин ба даст овардани истиқлолияти пурраи энергетикӣ ва истеҳсоли энергияи сабз, ҳамчунин, ба сатҳи кишварҳои пешрафта муваффақ шудан ба ҳисоб меравад. Расидан ба ин ҳадафҳо ба таҳкими рушди ҳамкориҳои тижоративу иқтисодӣ, бахусус, ҳамкорию судманди энергетикӣ бо кишварҳои узви СҶШ мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

- 1.Бобоев Ф.Д. Экономические механизмы устойчивого энергетического развития Республики Таджикистан. [Текст]: Дис. на соиск. учен. степ. канд.экон.наук; 08.00.05 /Ф.Д. Бобоев. - Душанбе, 2019. - 173 с.
- 2.Дилшоди Н. Развитие торгово-экономического сотрудничества в условиях региональной интеграции [Текст]: Дис. на соиск. учен. степ. канд.экон.наук; 08.00.05./Н. Дилшоди. - Душанбе, 2014. - 162 с.
- 3.Исмоилов М.М. Энергетические ресурсы Таджикистана: использование в совместных интересах /М.М. Исмоилов, Б.Х. Махадёров. URL: <https://hgu.tj/en/news/media/item/147.html>. (дата обращения: 04.04.2021г.)
- 4.Кандиерова Д.О. Теоретические вопросы развития и особенности интеграционных процессов стран с переходной экономикой [Текст]: Дис. на соиск. учен. степ. док.экон.наук; 08.00.01 /Д.О. Кандиерова. - Душанбе, 2007. – 271 с.
- 5.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021, ш. Душанбе. [манбаи электронӣ] URL: <https://soi.tj/?p=2374&lang=tg>. (санаи муроҷиат: 05.04.2021.)
- 6.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018, ш. Душанбе. – 16 с.

7. Прогноз: ключевые моменты энергетического сотрудничества между государствами-членами ШОС. [электронный ресурс] URL: <http://russian.cri.cn/news/>. (дата обращения: 04.04.2021г.)
8. Рациональное и эффективное использование энергетических ресурсов в Центральной Азии. - М., Специальная Программа ООН для экономики Центральной Азии «СПЕКА», 2002. - 8с.
9. Ревенко, Р.С. Потенциал и предпосылки экономического сотрудничества стран Шанхайской организации сотрудничества [электронный ресурс] URL: <https://asaf-today.ru/s032150750013622-6-1/#>. (дата обращения: 25.10.2021г.)
10. Фадеева, И.А. Современное состояние и перспективы развития экономического сотрудничества стран-членов ШОС [Текст]: Дис. на соиск. учен. степ. канд.экон.наук; 08.00.14 /И.А. Фадеева. – Москва, 2013. - 188 с.
11. Энергетика Таджикистана. [электронный ресурс] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. (дата обращения: 04.04.2021г.)
12. Энергетическое сотрудничество в рамках ШОС (Справочный материал). [электронный ресурс] URL: <https://www.mid.ru/sanhajskaa-organizacia-sotrudnicestva-sos>. (дата обращения: 25.10.2021.)
13. Энергетическое сотрудничество в рамках ШОС. Министерства иностранных дел РФ. [электронный ресурс] URL: <https://www.mid.ru/>. (дата обращения: 04.04.2021г.)
14. Саидмуратов Л. Внешнеэкономические интересы малой открытой экономики Республики Таджикистан / Л. Саидмуратов // Общество и экономика. 2005. № 5. С. 125-138.
15. Саидмуратов Л.Х. Возможности и направления углубления регионального анализа в контексте человеческого развития / Л.Х. Саидмуратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/8 (125). С. 115-124.

УДК:657

СУЩНОСТЬ АУДИТА И РЕГУЛИРОВАНИЕ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ходжаева Мархаматхон Исроиловна - к.э.н., доцент кафедры аудита и ревизии

Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: 735700, РТ, г. Худжанд, 17 мкрн. Дом 1. Тел.: (92) 777-36-56. E-mail: marhamatkhon@mail.ru

В данной статье автором рассмотрена аудиторская деятельность и ее регулирование. В Республике Таджикистан имеют право заниматься аудиторской деятельностью физические лица (аудиторы) и юридические лица (аудиторские организации), которые имеют лицензию соответствующих государственных органов. В этом случае, аудиторы, занимающиеся данной деятельностью самостоятельно должны пройти государственную регистрацию как индивидуальный предприниматель. Аудиторская организация или аудитор – индивидуальный предприниматель - вправе, в случаях, предусмотренных законодательством, устанавливать правила аудиторской деятельности аудиторской организации или аудитора – индивидуального предпринимателя, который не может противоречить правилам аудиторской деятельности. На сегодняшний день разработана одна часть национальных стандартов, а вторая часть стандартов находится на стадии разработки.

Ключевые слова: аудиторская деятельность, стандарты аудита, международные стандарты аудита, национальные стандарты аудита.

МОҶИЯТИ АУДИТ ВА ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ АУДИТ

Хоҷаева Марҳаматхон Исроиловна - н.и.и., дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи

давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, 17 мкрн., хонаи 1. Тел.: (92) 777-36-56 marhamatkhon@mail.ru

Дар ин мақола муаллиф фаъолияти аудит ва танзими онро баррасӣ мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фаъолияти аудиторӣ шахсонӣ воқеӣ (аудиторӣ) ва шахсонӣ ҳуқуқӣ (ташкилоти аудиторӣ), ки аз мақомоти дахлдори давлатӣ ҷозатнома доранд, машғул шуда метавонанд. Дар ин маврид аудитороне, ки ба ин фаъолияти мустақилона машғуланд, бояд ҳамчун соҳибкори инфиродӣ аз қайди давлатӣ гузаранд.

Ташкилоти аудиторӣ ё аудитор – соҳибкори инфиродӣ ҳуқуқ дорад ва вазифадор аст, ки дар ҳолатҳои пешбинишудаи қонун қоидаҳои фаъолияти аудиторӣ ташкилоти аудиторӣ ё аудитор –

соҳибкори инфиродиро муқаррар намояд. Фаъолияти аудиторӣ то имрӯз як қисми стандартҳои миллиро таҳия намудааст ва қисми дуюми стандартҳо дар ҳолати таҳия мебошад.

Калидвожаҳо: фаъолияти аудиторӣ, стандартҳои аудит, стандартҳои байналмилалӣ аудит, стандартҳои миллии аудит.

ESSENCE OF AUDIT AND REGULATION OF AUDIT ACTIVITIES

Khodjaeva Marhamathon Isroilovna – c.e.s., dotsent department audit and revision *in* Tajik state university of Law, Business and Politics. *Address:* 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, мкр. 17 micro district, 1 Block. Phone:(92) 777-36-56 marhamatkhon@mail.ru

In this article, the author considers the audit activity and its regulation. In the Republic of Tajikistan, individuals (auditors) and legal entities (auditing organizations) that have a license from the relevant state bodies have the right to engage in auditing activities. In this case, auditors engaged in this activity independently must undergo state registration as an individual entrepreneur. An auditing organization or an auditor - an individual entrepreneur has the right, and in cases provided for by law, they are obliged to establish rules for auditing activity of an auditing organization or an auditor - an individual entrepreneur, which cannot contradict the rules of auditing activity.

So far, one part of the national standards has been developed, and the second part of the standards is under development.

Keywords: *auditing activity, auditing standards, international auditing standards, national auditing standards.*

В Республике Таджикистан физические (аудиторы) и юридические лица (аудиторские организации), имеющие лицензию уполномоченного государственного органа, имеют право заниматься аудиторской деятельностью. В этом случае независимые аудиторы должны быть зарегистрированы как индивидуальный предприниматель. Аудиторские организации регистрируются как предприятия, созданные для осуществления хозяйственной деятельности.

Аудиторская организация может действовать во всех организационно-правовых формах предприятий, кроме акционерных обществ [8, с.13]. Регистрация юридических лиц и индивидуальных предпринимателей осуществляется Налоговым комитетом при Правительстве Республики Таджикистан на основании Закона Республики Таджикистан «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей». В связи с этим Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан предоставляет информацию о предпринимателях - аудиторах и аудиторских организациях и включают в Единый реестр государственных юридических лиц и индивидуальных предпринимателей [8].

Им выдаются свидетельство о государственной регистрации юридического лица (в аудиторскую организацию) или свидетельство о государственной регистрации физического лица в качестве индивидуального предпринимателя (аудиторам). Аудиторская организация может быть создана только аудиторами и международной аудиторской организацией, т.е. доля аудитора (аудиторов) или международной аудиторской организации в уставном капитале аудиторской организации должна составлять сто процентов.

Практический аудит – это вид деятельности, который определяется как независимый финансовый контроль над ведением бухгалтерского учета и отчетности [10, с.513]. Обобщая определение слова «аудит» в литературе, можно прийти к выводу, что большинство определений означают контрольную деятельность, которая осуществляется аудиторскими фирмами и независимыми аудиторами для проверки достоверности финансовой отчетности на основе данных бухгалтерского учета предприятий. Однако показатели нормативных актов, регулирующих аудиторскую деятельность в Республике Таджикистан, также уделяют особое внимание аудиту государственного сектора экономики. В частности, в статье 5 Закона Республики Таджикистан «О Счетной палате Республики Таджикистан» указано, что проверка, проводимая Счетной палатой, распространяется на все учреждения, организации и предприятия, использующие в своей деятельности средства государственного бюджета. Таким образом, аудит – это проверка правильности ведения бухгалтерского учета и финансовой отчетности предприятий, индивидуальных предпринимателей и государственных (бюджетных) учреждений, которая осуществляется аудиторскими компаниями и независимыми индивидуальными аудиторами, а также органами государственного финансового контроля.

Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» (от 22 июля 2013 года № 993) определяет правовые основы осуществления аудиторской деятельности и направлен на создание системы независимого финансового контроля для защиты интересов собственника. Как указано в статье 1 настоящего Закона, под аудитом понимается аудит, осуществляемый на основании договора по требованию заказчика индивидуальным аудитором или аудиторской организацией в соответствии со стандартами аудиторской деятельности, с целью выражения объективного мнения о достоверности финансовой отчетности клиента и ее соответствии требованиям Международных стандартов финансовой отчетности или национальных стандартов финансовой отчетности.

Аудиторская деятельность - хозяйственная деятельность по проведению аудиторских проверок и иных сопутствующих услуг, осуществляемая индивидуальным аудитором или аудиторской организацией [2, с.284]. Аудитором является физическое лицо, соответствующее квалификационным требованиям, установленным нормативными актами, и имеющее квалификационный аттестат аудитора. Индивидуальным аудитором является физическое лицо, осуществляющее аудиторскую деятельность самостоятельно и имеющее специальную лицензию.

Аудиторская организация – юридическое лицо, созданное в соответствии с законодательством для осуществления аудиторской деятельности и имеющее специальную лицензию на осуществление аудиторской деятельности на территории Республики Таджикистан. Аудит проводится с использованием стандартов (норм) аудита, разработанных в практике стран с развитой рыночной экономикой.

Стандарты аудита – это единые требования и процедуры проведения аудиторской деятельности, документального оформления результатов и контроля качества аудита. Их следует учитывать независимо от обстоятельств аудита. Следует отметить, что понятия «аудит» и «аудиторской деятельности» различны. Это отличие выражается в том, что аудиторская деятельность, помимо аудита, включает также оказание различных аудиторских услуг, т.е. сопутствующих аудиторских услуг [5, с.73]. Эти услуги оказываются в хозяйственной деятельности индивидуальных аудиторов и аудиторских организаций и являются частью профессиональной деятельности аудиторов.

В настоящее время виды консультационных услуг приобрели большее влияние в аудите, чем сам аудит. В соответствии со статьей 3 Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» индивидуальные аудиторы и аудиторские организации могут оказывать следующие виды сопутствующих аудиторских услуг:

- анализ финансовой отчетности;
- осуществление согласованных операций;
- сбор и анализ финансовой информации;
- организация, восстановление и ведение бухгалтерского учета, составление бухгалтерской отчетности, консультации по бухгалтерскому учету;
- оказание услуг внутреннего аудита;
- консультирование по вопросам налогообложения, организации, восстановления и ведения налогового учета, составления расчетов и налоговых деклараций;
- составление статистической отчетности организаций;
- анализ финансово-хозяйственной деятельности, инвестиционное и финансовое планирование;
- изучение бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности, налогообложения, аудита и анализа финансово-хозяйственной деятельности и финансового планирования;
- автоматизация учета и применение информационных технологий, рекомендации по автоматизации учета и составлению бухгалтерской отчетности, изучение автоматизированного учета и составления бухгалтерской отчетности;
- разработка и распространение рекомендаций и методических материалов по бухгалтерскому учету, составлению бухгалтерской отчетности, аудиту финансово-

хозяйственной деятельности и финансовому планированию, а также по услугам, связанным с их деятельностью в соответствии со стандартами аудита;

- юридические услуги, связанные с аудитом.

Цель деятельности аудитора – это конкретная задача, на решение которой направлена деятельность аудитора. Она определяется законодательством, системой нормативного регулирования аудиторской деятельности, договорными обязательствами аудитора и клиента [4, с.267]. Целью самого аудита является выражение независимого мнения о достоверности финансовой отчетности и ее соответствии требованиям Международных стандартов финансовой отчетности или национальных правил бухгалтерского учета в соответствии с Законом Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности».

Достоверность определяется как степень достоверности и правильности информации, представленной в бухгалтерской отчетности, которая позволяет пользователю на основе этой информации делать правильные выводы о результатах хозяйственной деятельности и финансовом состоянии аудируемого лица и принимать решения, основанные на этих выводах экономически целесообразно. В ходе аудита финансовой отчетности они точно отражают финансовое положение и финансовые результаты предприятия, адекватность его управления [11, с.168].

Ведение бухгалтерского учета в соответствии с установленными требованиями и критериями определяется соблюдением проверяемым предприятием действующего законодательства. Важно, чтобы независимый и беспристрастный аудитор проверил достоверность финансовой отчетности организации, ее соответствие применимому законодательству и составил аудиторское заключение по этим вопросам. Аудиторы и аудиторские организации независимы в своей деятельности. Вмешательство и влияние государственных органов, аудируемых лиц и третьих лиц на профессиональную деятельность индивидуальных аудиторов и аудиторских организаций не допускается [1, с.402].

Независимость аудитора (аудиторской организации) также определяет:

- свободный выбор аудитора (аудиторской организации) заказчиком (клиентом);
- договорные отношения между аудитором (аудиторской организацией) и клиентом, позволяющие аудитору свободно выбирать своего клиента и не зависящие от указаний государственных органов;
- возможность не давать аудиторское заключение клиенту до устранения указанных недостатков;
- невозможность проведения аудита наличия семейных, функциональных или финансовых отношений с клиентом, которые предпочтительнее договорных отношений по аудиторской деятельности;
- запрет аудитору и аудиторской организации заниматься коммерческой и финансовой деятельностью, не связанной с оказанием аудиторских услуг и сопутствующих аудиторских услуг.

Международная аудиторская организация проводит аудиторскую деятельность в Республике Таджикистан. Таджикистан может сделать это только путем создания аудиторской организации - резидента Республики Таджикистан. Финансовые учреждения могут нанять международную аудиторскую организацию для проведения аудита реализации инвестиционных проектов на основе кредитных и грантовых договоров. Аудиторы и аудиторские организации могут создавать ассоциации или другие виды общественных объединений (союзов) для координации своей деятельности и защиты своих профессиональных интересов. Общественные аудиторские ассоциации не имеют права заниматься непосредственно аудиторской или иной коммерческой деятельностью. Аудиторская организация, осуществляющая аудиторскую деятельность в Республике Таджикистан, не вправе быть участником (собственником) другого юридического лица - резидента Республики Таджикистан, за исключением участия в ассоциациях или иных общественных аудиторских объединениях. Аудиторская организация не может заниматься

другими видами деятельности, кроме аудиторской деятельности и связанных с ней аудиторских услуг.

Аудиторские организации могут быть укомплектованы сотрудниками из разных сфер. Количество сотрудников аудиторской организации не ограничено, но в ее штате должно быть не менее трех аудиторов. Руководитель аудиторской организации или уполномоченное лицо, закрепленный за ним исполнительный орган аудиторской организации должен быть аудитором [9, с.301]. Аудитор может осуществлять свою профессиональную деятельность на основании трудового договора (контракта) в качестве аудитора только в аудиторской организации. Он не может быть прямым или косвенным участником (владельцем) более одной аудиторской фирмы.

Аудитор несет ответственность перед аудиторской организацией, в которой он работает, за ущерб, причиненный некачественным аудитом, разглашением коммерческой тайны и другими действиями, причинившими ущерб аудиторской организации, и в соответствии с законодательством Республики Таджикистан. Поскольку результаты аудита являются основой для принятия большинства экономических решений, аудиты всех стран мира по мере возможности регулируются. В некоторых странах, например во Франции, правительство вмешивается, устанавливая стандарты, регистрируя аудиторов, аудиторские организации и контролируя их деятельность. В других странах (США, Великобритания) аудиторская деятельность регулируется профессиональными общественными аудиторскими организациями [6, с.63]. В Республике Таджикистан, как и в других странах Содружества Независимых Государств (СНГ), регулирование аудиторской деятельности возложено на уполномоченный государственный орган в соответствии с законом об аудите. Таким уполномоченным органом в Республике Таджикистан является Министерство финансов Республики Таджикистан (для банковских и иных кредитных организаций - Национальный банк Таджикистана). В структуре Министерства финансов Республики Таджикистан два департамента регулируют аудиторскую деятельность:

- Департамент бухгалтерского учета, финансовой отчетности и аудита

(Отдел по разработке положений в области экономики, отдел по подготовке положений к аудиту);

- Департамент внутреннего аудита и контроля (Центральное управление внутреннего аудита и контроля, Центральное координационное управление финансового управления, контроля и аудита и Департамент внутреннего аудита Министерства финансов).

Уполномоченный орган, регулирующий аудиторскую деятельность:

- принимает в пределах своей компетенции нормативные правовые акты, регулирующие аудиторскую деятельность;

- разрабатывает и утверждает стандарты аудита;

- контролирует соблюдение условий лицензии аудиторскими организациями и индивидуальными аудиторами;

- контролирует соблюдение стандартов аудита аудиторскими фирмами и индивидуальными аудиторами;

- определяет форму, объем и порядок представления отчетов индивидуальным аудиторами и аудиторским организациям в уполномоченный государственный орган;

- разрабатывает и утверждает правила аккредитации профессиональных аудиторских организаций;

- ведет Государственный реестр аудиторов со свидетельством о квалификации аудитора и лицензией;

- ведет Реестр аккредитации профессиональных аудиторских организаций;

- публикует каталоги на своем официальном сайте;

- утверждает порядок ведения Государственного реестра аудиторов и аккредитации профессиональных аудиторских организаций;

- определяет правила аудита профессиональных организаций аудиторов;

- сотрудничает с другими государственными органами, аудиторскими организациями, профессиональными аудиторскими организациями и другими организациями по вопросам аудита;

- утверждает Кодекс профессиональной этики аудиторов;
- осуществляет иные полномочия в соответствии с законодательством Республики Таджикистан.

Во всех развитых странах мира существуют независимые палаты аудиторов, основными задачами которых являются разработка стандартов аудита, контроль качества аудиторов, сертификация и выдача документов для аудита (в странах, не входящих в компетенцию государства) [5, с.78]. Палаты аудиторов также координируют деятельность аудиторов, определяют стандарты этики и поведения аудиторов в обществе, а также применяют дисциплинарные меры к нарушителям этих стандартов. Однако в Республике Таджикистан такая палата еще не создана. В Республике Таджикистан будут созданы профессиональные организации аудиторов. Профессиональная организация аудиторов является некоммерческой организацией и действует в соответствии со своим уставом. Устав профессиональной организации аудиторов утверждается общим собранием членов организации. Профессиональная организация аудиторов решают следующие задачи:

- на основании договоров с аудиторскими организациями и индивидуальными аудиторами осуществляет внешний контроль качества услуг, оказываемых аудиторскими организациями и индивидуальными аудиторами;
- анализирует, обобщает и распространяет опыт аудиторов и аудиторских организаций;
- защищает интересы аудиторов и аудиторских организаций в государственных, общественных, иностранных и международных организациях;
- решает споры, связанные с аудиторской деятельностью аудиторских организаций;
- определяет рейтинг аудиторских организаций и публикует ее результаты в периодических изданиях;
- участвует в работе международных бухгалтерских и аудиторских организаций;
- дает рекомендации по стандартам аудита и другим вопросам аудиторской деятельности;
- осуществляет иные действия, установленные законодательством Республики Таджикистан.

Профессиональная организация аудиторов должна:

- обеспечивать своих членов нормативными правовыми актами в области аудита;
- способствовать развитию аудита, повышению его эффективности, организации и координации деятельности аудиторов и аудиторских организаций;
- организовывать учебные курсы по повышению квалификации аудиторов и выдавать сертификаты своим слушателям по завершении таких курсов;
- способствовать соблюдению аудиторами и аудиторскими организациями требований Кодекса профессиональной этики и стандартов аудита;
- в установленном порядке представлять отчет о своей деятельности в уполномоченный орган.

В Республике Таджикистан нормативные правовые акты, регулирующие аудиторскую деятельность, состоят из трех этапов:

Первый этап - Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности». Настоящий Закон определяет правовые основы осуществления аудиторской деятельности в Республике Таджикистан, а также отношений, возникшие при выполнении аудиторской деятельности.

Закон Республики Таджикистан «О внутреннем аудите в государственном секторе» (от 21 июля 2010 г., №631) устанавливает принципы, связанные с установлением принципов, регулирует основу для создания, планирования, проведения и подготовки отчетов о внутреннем аудите в государственном секторе. Некоторые вопросы, связанные с аудитом, также регулируются другими законами:

- «О лицензировании отдельных видов деятельности» (от 17 мая 2004 г., № 37),
- «О системе лицензирования» (от 2 августа 2011 г., №751),
- «О государственном финансовом контроле в Республике Таджикистан» (12 ноября 2002 г., №321),

- «О финансовом управлении и внутреннем контроле в государственном секторе» (21 июля 2010 г.), № 626),
- «О Счетной палате Республики Таджикистан» (28 июня 2011 г., №749),
- «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» (25 марта 2011 г., 2702 г.),
- «О государственных финансах Республики Таджикистан» (28 июня 2011 г., №723),
- «О рынке ценных бумаг» (28 июня 2011 г., №745),
- «Об акционерных обществах» (5 марта 2007 г., №237),

Второй этап системы нормативного регулирования аудита включает международные и национальные стандарты аудита. Стандарты аудита устанавливают единое базовое требование, которое устанавливает стандарты качества и точности аудита и обеспечивает определенную степень уверенности в том, что результаты аудита соответствуют этим требованиям. Они устанавливают единые требования к аудиту, заключению аудитора и самому аудиту. С изменением экономической ситуации стандарты аудита будут пересмотрены, чтобы лучше соответствовать потребностям пользователей финансовой отчетности. На основании стандартов аудита будут создаваться программы профессионального обучения аудиторов, также будет требование о проведении экзаменов на право заниматься аудиторской деятельностью. Стандарты аудита служат основой для установления в суде качества аудита и определения ответственности аудиторов.

В Республике Таджикистан разработаны национальные стандарты, которые используются в соответствии с международными стандартами аудита. Некоторые национальные стандарты в настоящее время разрабатываются, а другие готовятся.

Третий этап - это внутренние нормативные акты предприятий, организаций и учреждений, направленные на практическое внедрение стандартов аудита в конкретных случаях. Их основная цель - содействие по внедрению стандартов аудита, разработке правил и применение опыта лучших аудиторских организаций.

Вывод. Таким образом, аудиторские организации и индивидуальные аудиторы могут разрабатывать и использовать для своих нужд положения, инструкции, стандарты аудиторской деятельности, но они не должны противоречить требованиям нормативных актов, регулирующих аудиторскую деятельность в Республике Таджикистан. Аудиторские организации и индивидуальные аудиторы вправе самостоятельно выбирать свои методы и правила работы в соответствии с требованиями законодательства, нормативных актов Республики Таджикистан, международных и национальных стандартов аудита, за исключением планирования и документирования аудита, подготовки рабочих документов аудитора, аудиторское заключение, которое проводится в соответствии с общими правилами (стандартами) аудиторской деятельности.

Литература:

1. Андреев В.Д. Практикум по аудиту. – 2-е изд., перераб. и доп./ В.Д. Андреев. - М.: Финансы и статистика, 2006 - 542с
2. Аренс А. Аудит. Учебник / А. Аренс, Дж. Лоббек; пер. с англ. –М.: Финансы и статистика, 2003. - 560 с.
3. Аудит Монтгомери / Ф.Л. Дефлиз, Г.Р. Дженик, В.М. О’Рейлли, М.Б. Хирш; Пер. с англ. С.М. Бычковой / Под ред. Я.В. Соколова.- М.: Аудит; ЮНИТИ, 1997 – 224 с.
4. Белуха Н.Т. Аудит: учебник / Н.Т. Белуха. - Киев: “Знания”, КОО, 2000. - 769 с.
5. Бульга Р.П. Аудит: учебник для бакалавров / Р.П. Бульга. –М.: UNITI-DANA, 2015. - 431 с.
6. Галкина, Е.В. Бухгалтерский учет и аудит / Е.В. Галкина. - М.: КноРус, 2018. - 448 с.
7. Егорова И. С. Аудит эффективности использования государственных ресурсов / И. С. Егорова. - М.: Проспект, 2020. - 500 с.
8. Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» от 22 июля 2013 г. № 993.
9. Курныкина О. В. Система контроля и её аудит в организации/ О.В. Курныкина. – Москва, 2015. - 450с.
10. Подольский В.И. Аудит: учебник / В.И. Подольский, А.А. Савин. –М.: Издательство Юрайт, 2011. – 605 с.
11. Суйтц В.П. Аудит: учебное пособие / В.П. Суйтц, В.А. Ситникова. –М.: КНОРУС, 2012. – 168 с.

УДК: 338.242

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ СИФАТИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҶОТ ВА ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ РУШДИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Нурализода Амрулло Назрулло, н.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. Тел.: (+992) 918-75-76-68, E-mail: amrullon@mail.ru.

Назаров Муродали Солиҳович, докторанти (PhD)-и кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 735360. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16, Тел.: (+992) 986-07-97-97, Email: murodali90@list.ru.

Дар мақола оид ба сифати зиндагии аҳолии деҳот ва танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ дар таҳқиқотҳои назариявӣ ва амалӣ барои татбиқи барномаи миёнамуҳлатии рушди деҳот барои солҳои 2021-2025 сухан меравад. Масъалаҳои таъмини чандирияти сиёсати иқтисодӣ ва стратегияи рушди устувор, ки ба танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ равона гардидааст, маълумотҳои асосӣ дода шудааст ва нақши идораҳои давлатӣ муайян карда шудаанд, аз ҷумла марҳилаҳои нави рушд, рушди сифати зиндагӣ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд. Дар мақола фикру ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ ба таври васеъ пешниҳод гардидаанд ва нишондиҳандаҳои объективӣю субъективӣ сифати зиндагӣ муайян карда шудааст. Хулосабарорӣ гардидааст, ки сатҳи зиндагӣ ин бозгӯи дараҷаҳои сифатии шароити мавҷудияти инсон мебошад ва роҳҳои ҳалли сифати зиндагӣ бо дастгирии давлатӣ нишон дода шудааст. Муайян гардидааст, ки мафҳуми сифати ҳаётро аз қадом ҷониб баррасӣ кардан мумкин аст ва таҳлилҳои пешакии ҷама гуна соҳаи иқтисоди миллӣ, бахусус бахшҳои асосии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот баррасӣ гардидаанд.

***Калидвожаҳо:** дастгирии давлатӣ, танзими давлатӣ, сифати зиндагии аҳолии деҳот, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ, марҳилаҳои сифат, рушди босуботи иқтисодӣ, стратегияи рушди устувор, сатҳи зиндагии аҳоли, танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ, ҳаёти солим.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Нурализода Амрулло Назрулло - к.э.н., доцент кафедры финансов, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru.

Назаров Муродали Солиҳович - докторант (PhD) кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 986.07.97.97. (+992) 935.37.37.44. E-mail: murodali90@list.ru

В статье рассматриваются вопросы качества жизни сельского населения и государственное регулирование развития сельского хозяйства в теоретических и практических исследованиях по реализации среднесрочной программы развития села на 2021-2025 гг. Авторами выявлены вопросы обеспечения гибкости экономической политики и стратегии устойчивого развития, направленных на государственное регулирование аграрного сектора и определена роль государственных органов, в том числе на новых этапах развития, качества жизни, надлежащего использования земли, ресурсы и приоритеты производства органической сельскохозяйственной продукции. В статье дан комплексный обзор взглядов отечественных и зарубежных ученых, выделены объективные и субъективные показатели качества жизни.

Авторами делается вывод о том, что уровень жизни является отражением качества жизни человека, а также показаны пути решения проблемы качества жизни при государственной поддержке. Ими определено, как можно рассматривать понятие качества жизни, и рассмотрен предварительный анализ любой отрасли народного хозяйства, особенно основных отраслей уровня жизни в сельской местности.

***Ключевые слова:** государственная поддержка, государственное регулирование, качество жизни сельского населения, развитие деҳканских хозяйств, этапы изменения качества, устойчивое экономическое развитие, стратегия устойчивого развития, уровень жизни, государственное регулирование сельского хозяйства, здоровый образ жизни.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE LIFE QUALITY OF THE RURAL POPULATION AND STATE REGULATION OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

Nuralizoda Amrullo Nazrullo, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance, Tajik State University Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: (+992) 918-75-76-68, E mail: amrullon@mail.ru.

Nazarov Murodali Solikhovich - doctoral candidate (PhD) of the chair of economic theory of Tajik State University Finance and Economics. 734067. Republic of Tajikistan Dushanbe, Nakhimova Ave. 64/14, tel. (+992) 986.07.97.97, (+992) 935.37.37.44, Email: murodali90@list.ru

The article discusses the quality of life of the rural population and state regulation of agricultural development in theoretical and practical research on the implementation of the medium-term rural development program for 2021-2025. The issues of ensuring the flexibility of economic policy and sustainable development strategies aimed at state regulation of the agrarian sector are identified and the role of state bodies is determined, including at new stages of development, quality of life, proper use of land resources and priorities for the production of organic agricultural products. The article gives a comprehensive review of the views of domestic and foreign scientists, highlights objective and subjective indicators of the quality of life.

It is concluded that the standard of living is a reflection of the quality of life of a person, and ways to solve the problem of quality of life with state support are shown. It is determined how the concept of quality of life can be considered, and a preliminary analysis of any sector of the national economy, especially the main sectors of the standard of living in rural areas, is considered.

Keywords: *state support, state regulation, quality of life of the rural population, development of dekhkan farms, quality stages, sustainable economic development, sustainable development strategy, standard of living, state regulation of agriculture, healthy lifestyle.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ рушди иқтисодӣ, бахусус ташаккули он дар марҳалаҳои алоҳида ҳамеша мадди назари давлат буда, беҳсозии сатҳи зиндагии аҳоли дар суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷойгоҳи муҳимро касб менамояд. Аз таҳлили адабиёти илмӣ мавҷуда бармеояд, ки сиёсати иқтисодӣ дар ҳар як кишвар аз сатҳи зиндагии аҳолии он саҳт вобастагӣ дошта, маҳз дар ҳамин замина, мо ба дастовардҳои иқтисодӣ ноил мегардем.

Дар айни замон баъзе самтгириҳои мавҷуданд, ки барои бадастории онҳо ҳангоми омӯзиши масъалаи танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ кӯшиш бояд намуд:

- муайян намудани самти фаъолияти соҳаи кишоварзӣ вобаста ба иқтисодии истеҳсолии бахшҳои алоҳидаи он. Таҷриба нишон медиҳад, ки баъзе давлатҳо бе назардошти вазъи иқтисодии мавҷуда дар назди худ вазифаҳои мураккабро мегузоранд, ки ба натиҷаҳои манфӣ оварда мерасонад. Бинобар ин, зарур аст, ки сиёсати санҷидашудаи фаъолияти самтҳои алоҳидаи бахшҳои кишоварзиро муайян намуда, натиҷаҳои банақшагирифташударо бо қобилияти иҷрои онҳо муқоиса намоем;

- тақсироти корҳо. Дар ин самт бояд сохторҳои идоракунӣ муайян гардида, шӯъбаҳои бахшҳои алоҳида ташкил карда шаванд, ки барои расидан ба мақсади ниҳой заруранд. Ин сохторҳо бояд фаъолияти пурсамарро барои беҳтар намудани натиҷаҳои фаъолияти бахши кишоварзӣ таъмин намоянд;

- муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдадорҳои иҷрокунандагон. Иҷрокунандагони мутасаддӣ бояд мавқеъ ва ҷойи худро дар ҳалли мушкилоти бамиеномада ҳамчун шахси инфиродӣ ва узви даста дарк намоянд. Бояд самтҳои таъсиррасонии онҳо ва функсияҳои зарурӣ барои расидан ба ҳадафи умумӣ муайян гарданд;

- ғайримарказонидани чараёни идоракунӣ. Функсияҳои идоракунӣ бояд ба ҳуди субъектҳои хоҷагидорӣ барои ҳалли масъалаҳои мушаххас дода шаванд, то ки бо мақсади таъмини чандирияти низоми идоракунӣ зинаҳои нолозими идоракунӣ барҳам дода шаванд.

Таъмини чандирияти сиёсати иқтисодӣ ва стратегияи рушди устувор талаби асосиест, ки ба танзими давлатии бахши кишоварзӣ равона гардидааст, чунки амалисозии он бештар аз дараҷаи таҳассусии кормандони идораҳои давлатӣ вобастагӣ дорад. Идоракунии илмӣ бояд ба таври мушаххас дар баъзе ҳолатҳо ба соҳибкорон гузаштхоро

пешниҳод намуда, дар ҳолати аз назорати иҷтимоӣ баромадани фаъолияти онҳо фишангҳои босамари таъсиррасониро истифода намоянд, то ки давлат ҳама вақт дар ҷараёни рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва бахшҳои алоҳидаи он бошад.

Сифати зиндагӣ мафҳуми иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳам фалсафӣ аст, ки бо ҷаҳонбинии инсон алоқаманд мебошад. Ҳар кас ба сифати зиндагии худ ба тарзи гуногун баҳо медиҳад, аз ин рӯ, ҳатто шахси нодор низ метавонад бо муносибати дақиққорона ба ашё, нигоҳдориҳои оқилонаи онҳо, баланд бардоштани сатҳи таҳассуси худ, дониستاني ҳукуку уҳдадорӣ ва малакаҳои худ, сифати баландтари зиндагиро фароҳам орад, қувваи қорӣ худро самаранок истифода намояд.

Аз нигоҳи фалсафӣ, мутафаккири машҳури ҷунонӣ Арасту яке аз аввалинҳо шуда мафҳуми «сифат»-ро баррасӣ кардааст. Ба ақидаи ӯ, он чизе ки худ арзи ҳастӣ дорад, сифатро ташаккул медиҳад ва сифат пас аз моҳият дар ҷойи дуюм меистад.

Сифатро Арасту бо маъноҳои зерин баррасӣ мекунад:

- ҳамчун фарқияти мушаххаси ташкилот;
- ҳамчун хусусияти ҳолатҳои мавҷудбуда;
- ҳамчун хосияти ашё [10, с. 27].

Дар асоси ин гуфтаҳо, метавон хулосабарорӣ намуд, ки сифати зиндагӣ хусусияти ҷудонашавандаи мавҷудияти инсон мебошад, ки дараҷаи ҳастӣ (расидан ба камолот - баръакси он, маҳрумият аз камолот), сегонаи қудрати бунёдии умумии инсонро ифода мекунад:

- қобилият (саломатӣ);
- озодӣ;
- эҷодкорӣ.

Мафҳуми «сифати зиндагӣ» одатан бо истифода аз ду равиш баррасӣ карда мешавад: субъективӣ ва объективӣ. Агар равиши субъективӣ аз баррасии арзишҳо ва таҷриба иборат бошад, муносибати объективӣ аз баррасии ҷузъҳои ҳаётан муҳим, аз қабилӣ гандум, манзил ё таҳсил иборат мебошад.

Дар ҳолати аввал, муносибати субъективӣ, унсурҳои сохтори сифати ҳаёт - неқуаҳволий, қаноатмандӣ, хушбахтӣ ё омезиши ин унсурҳо мебошанд. Дар ҳолати дуюм, бо муносибати объективӣ, сифати ҳаёт ҳамчун сифати иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ муайян карда мешавад, зеро Аристотел сифати сунъиро ба маънои зерин баррасӣ мекунад:

- ҳамчун фарқияти мушаххаси моҳият;
- ҳамчун хусусияти ҳолатҳои мавҷудбуда;
- ҳамчун моҳияти ашё [10, с. 12].

Нишондиҳандаҳои субъективии сифати зиндагӣ дар робита бо нишондиҳандаҳои объективӣ аз сабабҳои зерин бархӯрдоранд: аввалан, онҳо метавонанд фарқиятро дар тарзи тағйирёбандаҳои беруна акс намоянд, фарқият гузоштани онҳо аз ҷониби аҳолии гуногун, баъдан, тавассути он, ки суолҳои муҳим шояд хати аксуламали тартиботи муайян набошанд ва сеюм, шахсони алоҳида метавонанд вобаста ба арзишҳо, интизориҳо ва хоҳишҳо ба як шароит гуногун муносибат кунанд, бозгӯӣ мешаванд.

Дар консепсияи фалсафии Гегел лаҳзаҳои ибтидоии мавҷудияти сифат, миқдор ва андоза мебошанд, сифат аз рӯйи консепсияи Гегел ҳамчун пояҳои маънавии аломатҳои ба ин чиз хос намудор гардида, аммо ин заминаи маънавий танҳо вақте пайдо мешавад, ки объект бо дигар ашёҳои алоқамандӣ пайдо кунад. Миқдори чунин аломатҳо барои ҳар як объект дар назария бепоён аст, зеро дар низоми алоқамандиҳои умумӣ теъдоди номаҳдуди онҳо имконпазир аст. Тафовутҳои аломатҳои ашё ва сифатҳои он ҳамеша нисбӣ мебошанд, зеро тибқи андешаи фалсафии Гегел, он чизе ки дар як алоқамандиҳо аломат ба ҳисоб меравад, метавонад дар дигар муносибатҳо ҳамчун сифати он баромад намояд.

Ҳангоми таҳлили масъалаҳои ахлоқӣ ва фалсафӣ мафҳуми муайянсозии сифатиро васеъ истифода бурдан мумкин мебошад. Мавҷудияти сифатро хусусиятҳои фароҳам меоранд, ки хосиятҳои худро тавассути муносибатҳои ахлоқӣ зохир мекунанд. Ҳамин тавр, фард фарқияти сифатии худро нисбат ба дигар арзишҳо фарқ карда, чунин намуди

муносибатҳоро ба амал меорад: муносибат ба арзишҳои камтар, ба арзишҳои ҳамназви худ ва аз худ баландтар.

Мавзуи сифат ва моҳияти он дар асарҳои олими шинохта Д.Б. Қодирзода ба таври васеъ ва муфассал бозгӯӣ шудааст. Олими мазкур қайд менамояд, ки ҷаҳони муосир ба одамони содиқ, иродаи қавии онҳо, донишмандон ва шахсони боистеъдод; ташкилотҳои қавӣ; қори машаққатталаби сермаҳсул; маҳсулоти хушнавь ва сифати баланди зиндагӣ ниёз дорад, ки ҳамаи ин омилҳо сатҳи баланди зиндагиро таъмин менамоянд. Шартҳои муҳим дар рушди босубот ба гуфтаи Д. Қодирзода доштани истеъдоди табиӣ ва маънавии халқ мебошад [5, с. 176].

Фаҳмиши функционалии сифат аз он иборат аст, ки тавсифоти сифати тавассути нишондиҳандаҳои миқдорӣ, ки бо равандҳои иқтисодӣ алоқамандии зич доранд, ифода кунанд. Аз ин рӯ, тавре ки дар боло қайд кардем, мафҳуми «сифати зиндагӣ» як хусусияти мураккабест, ки на танҳо ҷанбаҳои фалсафӣ, балки ҷанбаҳои иқтисодӣ ва дар аксари ҳолатҳо ҷанбаҳои иҷтимоии ҳаёти одамонро дар бар мегирад.

Соли 1943 равоншинос А. Маслоу пешниҳод карда буд, ки одамон барои ҳавасмандии худ бояд ба панҷ намуди ниёзҳо тақсим кунанд. Ӯ чунин мешуморид, ки ниёзҳо як ҷараёни хосаро ташкил медиҳанд, ки дар он ягон фард пас аз гузаштан зинаи ҳокимият соҳибтаҷриба мешавад.

Олими мазкур ин равандро чунин тавсиф менамояд:

- ниёзҳои физиологӣ: ниёз ба гандум, об, хоб ва дигар чизҳои ҳаётан зарур барои таъмини зиндагӣ;

- ниёзҳои амниятӣ: ниёз ба амният, муҳофизат, тартибот, сулҳ;

- ниёзҳо ба муҳаббат: ниёз ба муҳаббат ва самимият;

- ниёз ба эҳтиром: мақом, эътибор, шухрат, муваффақият, тавачҷух;

- ниёз барои ифодаи мақсади худ: тарбияи оилавӣ, худшиносӣ.

Сифати зиндагӣ одатан ҳамчун шароити мавҷудияти инсон фаҳмида мешавад, ки онро дар омилҳои зерин метавон инъикос кард: таъмини манфиатҳои моддӣ (хӯрок, либос, манзил), бехатарӣ, дастрасии ёрии тиббӣ, имкониятҳои таҳсил ва рушди қобилиятҳо, вазъи муҳити табииву иҷтимоӣ, муносибатҳо дар ҷомеа, аз ҷумла озодии баён ва таъсири шаҳрвандон ба равандҳои сиёсӣ.

Дар асоси назарияи олими шинохта академики АМИТ Т.Н. Назаров сифати зиндагӣ ин идеологияест, ки барои зинда мондани инсоният равона карда шудааст. Ин роҳест барои таъмини ояндаи бехатар ва шуқуфон. Ин роҳи ҳалли мушкилиҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зист, дар маҷмӯъ, ҳамоҳанг карда шудааст. Мо бояд ба эҳёи иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ ноил шавем ва ҳамзамон, эҳтиёҷоти асосии мардумро қонеъ созем, сатҳи зиндагиро беҳтар намоем ва экосистемаро нигоҳ дорем» [7, с. 36].

Дар фарҳанги тафсирии иқтисодӣ «сифати зиндагӣ»-ро чунин шарҳ додаанд: ин категорияи умумичамъиятии иқтисодӣ мебошад, ки он маҷмуи мафҳуми «сатҳи зиндагӣ»-ро ифода намуда, на танҳо сатҳи истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хидматҳоро дар бар мегирад, балки инчунин, қонеъ кардани ниёзҳои маънавий, тандурустӣ, умри инсон, шароити муҳити атроф, фазои ахлоқиву равонӣ ва ғайраро фаро мегирад [4, с. 299].

Оид ба роҳҳои рушди устувори экологӣ ва иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ профессори тоҷик Т.Б. Ғаниев таҳқиқот бурда, ибраз меорад, ки: «Сифати зиндагӣ» ин муътадилсозии вазъи захираҳои инсонӣ нест, балки ҷараёни тағйир додани онҳо мебошад, ки тавозуни истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро бо назардошти оянда таъмин мекунад [3, с. 18-20].

Ба андешаи муҳаққиқ Р. Фатхутдинов, мафҳуми «сифати зиндагӣ натиҷаи ниҳони фаъолияти мақомоти ҳокимият мебошад, ки он аз як тараф, аз дурнамо ва самаранокии қонунҳо, стратегияҳо ва ташкили рушди ҷомеа муайян карда мешавад ва аз тарафи дигар, бо қонеъ кардани ниёзҳои моддӣ, маънавий ва иҷтимоии инсон рабт дорад» [13, с. 60].

Ба гуфтаи муаллифон В.П. Бабинсев ва А.А. Гармашев «сифати зиндагии мардум» - дараҷаи қонеъгардонии талаботи зиндагӣ бо захираҳои мавҷуда, инчунин стандартҳои ҳадди ақали иҷтимоиро инъикос мекунад [1, с. 5-11].

Дар таҳқиқоти А.Н. Нурализода категорияҳои ҷудонашавандаи сатҳи зиндагии аҳоли ба таври муқаммал мадди назар гирифта шудаанд. Ба гуфтаи ин муҳаққиқ, сатҳи зиндагии аҳоли категорияҳои зерини ба ҳам алоқамандро фаро мегирад: сатҳи зиндагии аҳоли (дараҷаи истеҳсол, солимии ҷисмонӣ, сатҳи маълумот, фарҳанг, таҳассус); некуаҳволии аҳоли (даромадҳо ва хароҷоти воқеӣ, таъминоти манзил ва амвол, таъмини имкониятҳои инфрасохтори ҷомеа); сатҳи соҳаи иҷтимоӣ (шароити кор, амнияти ҷисмонӣ ва моликият, хусусиятҳои тағйирпазири иҷтимоӣ ва ҳудудии аҳоли, солимии иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа); сатҳи бахши экологӣ ва шароити табиӣ иқлимӣ (вазъи ҳаво, ҳавзаҳои об, ҳолати хок, гуногунии биологӣ, ҳолати экосистемаҳои табиӣ) [8, с. 182-184].

Азбаски сифати зиндагӣ дорои хусусиятҳои мураккаб мебошад, дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ин мафҳум муфассалтар баррасӣ шудааст. Дар даврони муосир омилҳои иқтисодӣ - категорияи иҷтимоӣ вобаста ба талаботи ҷомеа омилҳои асосиро иваз мекарданд, ки ин нуқтаи муҳим мавриди таваҷҷуҳи олимони зиёди ватанию хориҷӣ қарор гирифтааст.

Ба андешаи А.Н. Романов, мафҳуми сатҳи зиндагӣ шароити зисти аҳоли, қору шуғл, зиндагии рӯзмарра ва фароғат, саломатӣ, таҳсилот, зисти табиӣ дар бар мегирад. Аз ин рӯ, сатҳи зиндагӣ ин нишондиҳандаи нисбатан мураккабтар буда, бо дараҷаи қонеъгардонии ниёзҳои инсон, ки дар робита бо меъёрҳо, урфу одатҳои дахлдор ва инчунин, дар робита бо сатҳи орзуҳои шахсӣ муайян карда мешавад, тавсиф мегардад. Ба ибораи дигар, сатҳи зиндагӣ маҷмуи муайяни хусусиятҳоест, ки некуаҳволии моддӣ, ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии аҳолиро инъикос мекунад [11, с. 312].

Аз гуфтаҳои боло метавон хулосабарорӣ кард, ки сатҳи зиндагӣ ин бозгӯи дараҷаҳои сифатии шароити мавҷудияти инсон мебошад. Дар ин қатор манзил, хӯрок, либос; дастрасии соҳаи иҷтимоӣ, ёрии тиббӣ; имкони гирифтани маълумот; муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа; вазъи экологӣ ва ғ. дохил мешаванд. Таҳлили адабиёти илмӣ соҳаи иқтисодии ватанӣ ва хориҷӣ нишон дод, ки дар фаҳмиши мафҳуми сифати ҳаёт байни муҳаққиқони ватанию хориҷӣ ихтилофи зиёде ба назар мерасад. Барои муқаммал гардидани ҷанбаҳои назариявӣ ва татбиқи ин масъала дар бахши иқтисодӣ зарурати таҳлилу омӯзиши ақидаҳои муҳаққиқони соҳаи пеш меояд.

Яке аз муҳаққиқони ин бахш И.С. Фасеҳзода сатҳи зиндагии аҳолиро ҳамчун бозгӯи вазъи некуаҳволи дарк мекунад. Ба андешаи ин муҳаққиқ, онро дар асоси ҳадафҳои мансуб ба сиёсати давлатие метавон муайян сохт, ки ба қонеъ кардани ниёзҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра, баланд бардоштани некуаҳволии умумии аҳоли, нигоҳ доштани чунин шароите, ки инсон ва табиат метавонанд ҳамзистии алоқамандро ба роҳ монанд, нигаронида шудаанд [12, с. 83-84].

Профессор Ҳ.Р. Исайнов дар китоби худ бо номи «Иқтисоди миллӣ» возеҳан шарҳ медиҳад, ки: «Сатҳи зиндагӣ се унсурҳои асосӣ дорад: рушди иқтисодӣ, баробарии иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист. Таъминоти сатҳи зиндагӣ яке аз принципҳои унсурҳои асосии иқтисодӣ буда, мувофиқи он вазъи некуаҳволии мардум бояд ба таври максималӣ баланд бардошта шавад, камбизоатӣ бо ёрии истифодаи оптималӣ ва оқилонаи захираҳои табиӣ кам гардад [7, с. 255].

Дар адабиёти муосир сатҳи зиндагиро одатан баҳрамандии аҳоли аз неъматҳои моддӣ, маънавӣ ва дараҷаи қонеъгардонии ниёзҳои онҳо дарк мекунад (нигаред ба ҷадвали 1).

Дар Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст, ки рушди устувори минтақаҳои ҷумҳурӣ яке аз мақсадҳои муҳимтарини стратегияи сиёсати давлатӣ буда, дастрасӣ ба он имконият медиҳад, ки бехатарии озуқаворӣ мамлакат, рақобатпазирӣ иқтисод ва некуаҳволии аҳоли баланд бардошта шавад [5].

Ҷадвали 1. - Шарҳи мафҳуми «Сатҳи зиндагӣ» дар адабиёти ватанию хоричӣ

Категория	Муаллиф	Таърифи асосӣ оид ба мафҳум	Моҳияти илмӣ
Категорияҳои фалсафӣ	Аристотел	Устувории ашё, фарқияти он аз ашёҳои дигар; ҳолат ва сохторе, ки арзиши муайян дошта, хусусияти табилёбӣ ба якдигарро дорад.	Хусусияти ашёӣ-мундариҷавии таҳқиқот
	Гегел	Мафҳуми бо ҳастӣ алоқаманд	Хусусияти ахлоқӣ ва фалсафии таҳқиқот
	В.С. Соловев	Муносибати дурусти шахс ба ҳама гуногунӣ тавассути ахлоқ.	
	П.Б. Струве	«Мутобиқат», ки ба самарабахшӣ мувофиқат мекунад.	Хусусияти психологӣ-маънавии таҳқиқот
И.А. Илин	Маҷмӯи унсурҳо, одамон - муассисони муташаккил - меҳнати софдилона - маҳсулоти дараҷаи олий - сатҳи баланди зиндагӣ.		
Категорияи иҷтимоӣ	А. Маслоу	Фаъолият барои қонеъ кардани ниёзҳои гуногун.	Хусусияти иҷтимоии таҳқиқот
	Р. Фатхутдинов	Натиҷаи фаъолияти ҳокимият, ки тавассути дурнамо ва самаранокии қонунҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои моддӣ ва маънавии шахс муайян карда мешавад.	
	В. П. Бабинсев А.А. Гармашев	Дараҷаи қонеъгардонии талаботи зиндагӣ бо захираҳои мавҷуда ва стандартҳои ҳадди ақали иҷтимоӣ	
Категорияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ	А.Н. Романов	Маҷмуи хусусиятҳои, ки некуаҳволии моддӣ, иҷтимоӣ, ҷисмонӣ ва фарҳангии аҳолиро инъикос мекунанд.	Хусусияти иқтисодии таҳқиқот
	Д.Б. Кодирзода	Иродаи қавӣ одамон, донишмандон ва шахсони боистеъдод; ташкилотҳои қавӣ; қори машаққат, талаби сермаҳсул; маҳсулоти хушнавь ва сифати баланди зиндагӣ ниёз дорад, ки ҳамаи ин омилҳо сатҳи баланди зиндагиро таъмин менамоянд.	Хусусияти иқтисодии таҳқиқот
	А.Н. Нуралӣзода	Категорияҳои зерини ба ҳам алоқамандро фаро мегирад: сатҳи зиндагии аҳоли (дараҷаи истеҳсол, солимии ҷисмонӣ, сатҳи маълумот, фарҳанг, таҳассус); некуаҳволии аҳоли (даромадҳо ва хароҷоти воқеӣ, таъминоти манзил ва амвол, таъмини имкониятҳои инфрасохтори ҷомеа);	Хусусияти иқтисодии таҳқиқот
	М.С. Назаров (муаллиф)	«Сатҳи зиндагӣ - ин чунин навъи рушде мебошад, ки дар он истифодаи захираҳои табиӣ, самтҳои сармоягузорӣ, прогресси илмию техникӣ, рушди неруи инсонӣ ва ислоҳоти институтсионалию беҳдошти фазои экологӣ бо ҳам мутобиқ гардонида шуда, талаботи имрӯзаи инсонҳоро қонеъ мегардонад, аммо талаботи наслҳои ояндаро зери хатар намегузорад».	Хусусияти иқтисодии таҳқиқот

Манбаъ: таҳияи муаллифон.

Илова ба ин, дар ҳуҷҷати мазкур истилоҳи зерин - сиёсати давлатӣ оид ба рушди устувори ҳудудҳои деҳот мавҷуд аст, ки чун самти муҳимтарини сиёсати умумидавлатӣ мавқеъ пайдо кардааст.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди устувори ҳудудҳои деҳот низомҳои ҷорабиниҳои ҳуқуқӣ, молиявӣ иқтисодӣ ва ташкилиро дар бар мегирад, ки фаъолияти мақомоти

ҷумҳуриявӣ, худидораи ҳудудӣ ва маҳаллии онро муайян мекунад ва онҳо ба баланд бардоштани самаранокии иқтисоди деҳот, сатҳу сифати зиндагии аҳолии минтақаҳо, ҳамчунин, истифодаи сарфакорона ва азнавистеҳсолкунии иқтидорҳои табиӣ захиравии ҳудудҳои деҳот равона шудаанд.

Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки сиёсати давлатӣ оид ба рушди устувори минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ду сатҳи идора бояд амалӣ карда шаванд:

- ҷумҳуриявӣ;

- минтақавӣ.

Ҳамин тавр, давлати муосир бояд таъсири амиқи омилҳои фишангҳои гуногунро дарк намуда, барои интихоби сиёсати иқтисодии босамар замина муҳайё созад. Ин гуна сиёсати иқтисодӣ дар давраҳои гуногуни рушди иқтисоди миллӣ бояд бо назардошти авзои тағйирёбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ амалӣ гардида, хусусиятҳои хоси рушди соҳаи кишоварзии Тоҷикистонро ба инобат гирад. Фақат интихоби дурусти азҳоби (механизму) фишангҳои танзими давлатии бахши кишоварзӣ метавонад барои расидан ба ҳадафҳои асосии мамлакат, аз ҷумла барои ҳалли вазифаи стратегии таъмини амнияти озуқаворӣ заминаҳои мусоид фароҳам орад.

Умуман, баъди ба даст овардани истиқлоли энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил ёфтан ва саноатикунони босуръати кишвар яке аз вазифаҳои стратегии рушди иқтисодию иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст.

Адабиёт:

1. Бабинцев В.П. Региональная программа улучшения качества жизни населения: технология разработки /В.П.Бабинцев, А.А. Гармашев //Технология качества жизни. - 2003. - Т.3-№1.- С. 5-11.
2. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. - М.: Книжный мир, 2002 - 895с.
3. Ганиев Т.Б. Пути устойчивого эколого-экономического развития аграрного производства Таджикистана / Т.Б. Ганиев. - Душанбе, 1995. - С. 18-20.
4. Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008, №658.
5. Қодирзода Д.Б. Таҷрибаи рушди хоҷагии қишлоқ дар асоси шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ //Д.Б. Қодирзода, С.М. Собирзода //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - №9. - С.176-182.
6. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: Ирфон, 2018. - 255 с.
7. Назаров Т.Н. Об идеологии развития Таджикистана. /Т.Н.Назаров //Материалы семинара «Проблемы выживания и устойчивого развития Таджикистана». - Душанбе, 1996. - С.35-37.
8. Нурализода А.Н. Роль частного сектора в развитии социальных услуг в сельской местности Республики Таджикистана /А.Н. Нурализода //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - №2/9 (218).- 2016 . - С.182-184.
9. Нуриддин К. Экономическая безопасность Таджикистана: угрозы и их предотвращение /К. Нуриддин //Материалы научно-практической конференции «Угрозы экономической безопасности Республики Таджикистан». - Душанбе, 2007. - С.11-18.
10. Орлов Е.В. Аристотель об основаниях классификации /Е.В.Орлов //Философия науки. - 2006.-№ 2.- С. 3-31.
11. Романов А.Н. Уровень жизни населения [Текст]. /А.Н.Романов // - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. - С.312.
12. Фасеҳзода И.С. Моҳияти механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ва таҳаввулоти он дар рушди босуботи иқтисодӣ //И.С.Фасеҳзода, А.С.Назарзода //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе – 2020. - №7. - С.83-89.
13. Фатхутдинов Р. Организационно-экономический механизм повышения качества жизни / Р. Фатхиддинов // Стандарты и качество. - 2003. - №7. - с.60.

УДК: 327.58 (575.3)

ГУМРУК ВА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР ДАР 30 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИ ТОҶИКИСТОН

Иматчоев Зинатио Хизматчоевич – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи омури Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 98 825 65 81.

Акбаров Сайодил Саидович - ассистенти кафедраи фаъолияти гумруки Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 909222223.

Дар мақола саҳму нақши мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳимояи амнияти иқтисодии кишвар дар солҳои истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон қайд мекунанд, ки сиёсати гумрукӣ ва тамоми ҷанбаҳои дигари фаъолияти гумрукӣ, (алалхусус, усулҳои табиқи он, таъминоти моддию техникӣ, ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ, кадрӣ, таъминоти илмӣ ва методии хадамоти гумрук) ҳанӯз нурра ҷавобгӯи талабот нестанд.

Инчунин, ба андешиши муаллифон, Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст, ки сиёсати иқтисодиро амалӣ намояд, манфиатҳои иқтисодии кишварро ҳимоя кунад, дар доираи салоҳияти худ амнияти иқтисодӣ ва заминаи иқтисодии соҳибхӯшии кишварро таъмин кунад. Бо вучуди ин, самти ҳоси масъулияти хадамоти гумрук ҳимояи манфиатҳои давлат дар соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз таҳдидҳои беруна, дохилӣ ва зарари мустақими моддӣ мебошад. Дар ин миён, мубориза бо ҷиноятҳои иқтисодӣ унсури муҳими таъмини амнияти иқтисодии кишвар мебошад. Таҳдидҳо ба амнияти иқтисодии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои мухталиф мебошанд, аммо дар марҳилаи кунунӣ ҷинояткорӣ дар иқтисодиёт ва коррупсия дар соҳаи идоракунии иқтисод, интиқоли ҷинояткоронаи арзишҳои милливу фарҳангӣ, маҳсулоти зеҳнӣ ва асьор, махсусан, хавфноканд.

Калидвожаҳо: мақомоти гумрук, амнияти иқтисодӣ, сиёсати гумрукӣ, мубориза бо қонунишиканиҳо, назорати гумрукӣ, барасмиятдарории гумрукӣ, танзими гумрукии тиҷорати беруна, интиқоли мол.

ТАМОЖЕННАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ ЗА 30 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

Иматчоев Зинатио Хизматчоевич - заведующий кафедрой статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 988256581.

Акбаров Сайодил Саидович - ассистент кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 909222223.

В статье исследуется роль таможенных органов Республики Таджикистан в защите экономической безопасности страны в годы независимости Республики Таджикистан. Авторы отмечают, что таможенная политика и все другие аспекты таможенной деятельности (в частности, методы ее реализации, логистическое, правовое и информационное, кадровое, научно-методическое обеспечение таможенной службы) еще не выполнены в полной мере.

По мнению авторов, Таможенная служба Республики Таджикистан обязана осуществлять экономическую политику, защищать экономические интересы страны, в пределах своей компетенции обеспечивать экономическую безопасность и экономическую основу суверенитета страны. Однако особой сферой ответственности таможенной службы является защита государственных интересов в сфере внешнеэкономической деятельности от внешних и внутренних угроз и прямого материального ущерба. Между тем борьба с экономическими преступлениями - важный элемент обеспечения экономической безопасности страны. Угрозы экономической безопасности Таджикистана различны, но на данном этапе особенно опасны экономические преступления и коррупция в сфере управления экономикой, незаконная передача национальных и культурных ценностей, интеллектуальной собственности и иностранной валюты.

Ключевые слова: таможенные органы, экономическая безопасность, таможенная политика, борьба с нарушениями, таможенный контроль, таможенное оформление, таможенное регулирование внешней торговли, транспортировка товаров.

CUSTOMS AND ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY OVER 30 YEARS OF INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN

Imatchoev Zinatsho Khizmatshoevich - candidate of economical science, docent, head of the department statistics of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova 64/14. Phone: 988256581.

Akbarov Sayodil Saidovich- Assistant of the Customs Department, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 909222223.

The article examines the role of the customs authorities of the Republic of Tajikistan in protecting the economic security of the country during the years of independence of the Republic of Tajikistan. The authors mentioned that customs policy and all other aspects of customs activities (in particular, methods of its implementation, logistic, legal and informational, personnel, scientific and methodological support of the customs service) have not yet been fully implemented. Also, according to the authors, the Customs Service of the Republic of Tajikistan is obliged to pursue economic policy, protect the economic interests of the country, and, within its competence, ensure economic security and the economic basis of the country's sovereignty. However, a special responsibility area of the customs service is the state interests protection in the field of foreign economic activity from external and internal threats and direct material damage. Meanwhile, the fight against economic crimes is an important element of ensuring the country's economic security. Threats to the economic security of Tajikistan are different, but at this stage, economic crimes and corruption in the sphere of economic management, illegal transfer of national and cultural values, intellectual property and foreign currency are especially dangerous.

Keywords: customs authorities, economic security, customs policy, combating violations, customs control, customs clearance, customs regulation of foreign trade, transportation of goods.

Аз рӯзҳои аввали таъсисёбӣ мақомоти гумрук вазифаҳои ҳаётан муҳим, ба монанди таъмини амнияти иқтисодии кишвар, мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкунониҳои гумрукӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, ҳифзи сарватҳои моддиву фарҳангӣ, таҳкими сиёсати тиҷорати хориҷӣ ва ғайри гардонидани буҷети ҷумҳуриро ба уҳда дошт ва то ба имрӯз тавонист, ки ин вазифаҳоро сарбаландона ба иҷро расонад. Чунки таъмини амнияти миллату давлат, ҳифзи марзу буми Ватан, ҳимояи манфиатҳои давлат ва тақвияти неруи мудофиавии он вазифаи муқаддас, пурифтихор ва пуршарафест, ки иҷрои он ба зиммаи гумрукчиён гузошта шудааст. Мақомоти гумрук дар даврае арзи ҳастӣ намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи ҳассоси таърихро аз сар мегузаронид. Мушкилоти сиёсӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ ҷомеаро фаро гирифта, баъзе сохторҳо фалаҷ гашта буданд. Дар чунин давраи ҳассостарини инкишофи таърихи давлатдорӣ тоҷикон бо мақсади таъмини амнияти иқтисодии кишвар, ҷилавгирӣ аз ҳуқуқвайронкунониҳои гумрукӣ, риояи тартиби муқарраргардидаи интиқоли молу воситаҳои нақлиёт ва ҳифзи неъматҳои Истиқлоли давлатӣ 22 январи соли 1992 бо қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, №14 Саридораи назорати гумрукии назди Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ иншооти гумрукӣ ва мутахассисони соҳаи гумрук берун аз ҳудуди ҷумҳурии мо монда, танҳо дидбонгоҳҳои гумрукии «Панҷи Поён», «Қӯрғонтеппа» ва «Ленинобод» бо зиёда аз 2350 километр сарҳадоти маъмурии собиқ ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ба ихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистон монд. Хавфу хатарҳои қувваҳои мусаллаҳи дохиливу беруна аз байн нарафта буд.

Гуруҳҳои муташаккил мехостанд, ки молу маҳсулотро бе барасмиятдарории гумрукӣ тавассути сарҳади гумрукӣ интиқол диҳанд. Новобаста аз вазниниҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ва даргириҳои гуруҳҳои манфиатҷӯву ҷудоиандоз, бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гумруки навбунёд ташаккул ёфт. Бо назардошти тараққиёт ва пешрафти ҷомеаи ҷаҳонӣ, гузаронидани ислоҳоти иқтисодию сохторӣ Ҳукумат ва бо дарназардошти рушди иқтисодиёти кишвар зарурати таҳияи санадҳои меъёрӣ ҳуқуқии нави танзимкунандаи фаъолияти мақомоти

гумрук пеш омад. Новобаста аз мушкилоти сиёсӣю иқтисодӣ, бо кӯшишҳои шабонарӯзии кормандони мақомоти гумрук лоиҳаи нахустин Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарифи гумрукӣ» таҳия ва моҳи ноябри соли 1992 дар Иҷлосияи 16 -уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ки барои таъмини амнияти иқтисодӣ ва ҳифзи манфиатҳои иқтисодии Тоҷикистон, ташкили назорати гумрукӣ, пешгирии муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ заминаҳои ҳуқуқии аввалинро гузоштанд. Минбаъд, бо мақсади таъмини ҳамоҳангсозии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ва амалияи умумиэътирофшудаи байналмилалӣ Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав қабул гардида, аз 01 январи соли 2005 мавриди амал қарор дода шуд. Бо назардошти вазъи кунунии иқтисодиёти кишвар ва уҳдадорихои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ташкилотҳои ҳамгирӣ ва бо мақсади беҳбудии сармоягузорӣ ва рушди соҳибқорӣ тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд маротиба ба Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуд. Тағйиру иловаҳои мазкур бо мақсади ҳалли масъалаҳои зерин амалӣ карда шуданд:

- мутобиқ намудани Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ соҳаи фаъолияти гумрукӣ;

- таъмини мутобиқати комили муқаррароти Кодекси гумрук ба талаботи Конвенсияи Киото оид ба содагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ (дар таҳрири соли 1999), ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 08 декабри соли 2010, №255 ба он ҳамроҳ шудааст;

- таъмини мутобиқати муқаррароти Кодекси гумрук ба талаботи Созмони умумичаҳонии савдо;

- содагардонӣ ва суръатбахшӣ ба марҳилаи барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт.

Тағйиру иловаҳои пешниҳодгардида, заминаҳои ҳуқуқӣ ва амалиро барои рушду таҳкими минбаъдаи иқтисодиёти кишвар муҳайё намуда, ба содагардонии расмиёти гумрукӣ ва афзоиш ёфтани гардиши тиҷорати хориҷӣ мусоидат менамояд. Баҳри сода гардонидани расмиёти содиротию воридотӣ ва дар ин замина таъмини шаффофияти амалиёти барасмиятдарории гумрукӣ, инчунин, андешидани чораҳои зарурӣ дар масъалаи барасмиятдарории саривактии гумрукӣ ва аз байн бурдани монеаҳое, ки хангоми воридоту содирот ба мушоҳида мерасанд, Хадамоти гумрук тартиби декларатсия кардани молу воситаҳои нақлиёт ва сода гардонидани расмиёти гумрукиро мутобиқи Ҳуҷҷати ягонаи маъмурӣ, ки дар мамлакатҳои Аврупо истифода шуда, ҷавобгӯи меъёру стандартҳои умумичаҳонӣ мебошад, дар соли 2010 татбиқ намудааст. Бо мақсади иҷрои уҳдадорихои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди Созмони умумичаҳонии савдо, аз ҷониби Хадамоти гумрук лоиҳаи Номгӯи молии фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 феввали соли 2017, №92 тасдиқ карда шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1997 инҷониб узви Созмони умумичаҳонии гумрукӣ мебошад ва аъзои зиёда аз 100 конвенсияю созишномаҳои байналмилалӣ соҳаи фаъолияти гумрукӣ ба шумор меравад.

Аммо механизми танзими самараноки фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар асл дар марҳилаи ташаккул аст. Худи сиёсати гумрукӣ ва тамоми ҷанбаҳои дигари фаъолияти гумрукӣ, (алалхусус, усулҳои татбиқи он, таъминоти моддию техникаӣ, ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ, кадрӣ, таъминоти илмӣ ва методии хадамоти гумрук) ханӯз пурра ҷавобгӯ нестанд.

Аз ин лиҳоз, дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ зарурати таҳияи равишҳои нави рушди сиёсати гумрукӣ, таъмин намудани чандирӣ, ҳассосияти он, тағйир додани вазъи иқтисодии кишвар ва тавачҷух ба ҳифзи манфиатҳои миллӣ пайдарпайии зеринро ба миён меоварад:

- асоси илмии ташаккули сиёсати гумрукӣ ва танзими фаъолияти иқтисодии хориҷии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бояд дар заминаи либерализатсия ва иштироки фаълтари Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми тақсимои байналмилалӣ меҳнат таҳия карда шавад. Ин, пеш аз ҳама, ба дохил шудани Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо (СҶС) дахл дорад. Вақте ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дигар созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла минтақавӣ, иттиҳодияҳо ва созишномаҳои шомил мешавад, ки мушкилоти наздикшавии амалияи гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистонро тақвият медиҳанд ва дар татбиқи васеи қоидаҳо ва тартиби байналмилалӣ танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;

- муҷаҳҳазгардонии мақомоти гумрук бо воситаҳои муосири техникаи ҳаммонандсозии фаврии молҳои алоҳида нигаронида шудаанд, суръат додан зарур аст;

- ҳамоҳангсозии фаъолияти тамоми ниҳодҳои давлатӣ, ки ба интиқоли мол тавассути сарҳад, аз ҷумла мақомоти гумрук, мақомоти андоз, мақомоти давлатии стандарт, бонкҳои ваколатдор ва дигар идораҳои манфиатдори Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастаанд;

- беҳтар кардани дастгирии иттилоотии мақомоти гумрукро дар заминаи технологияҳои муосир.

Бинобар гуфтаҳои боло Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки сиёсати иқтисодиро пеш бурда, манфиатҳои иқтисодии онро ҳимоя кунад, дар доираи салоҳияти худ амнияти иқтисодӣ ва заминаи иқтисодии соҳибхитӣи кишварро таъмин кунад. Аммо самти ҳоси масъулияти хадамоти гумрук ҳимояи манфиатҳои давлат дар соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз таҳдидҳои беруна, дохилӣ ва зарари мустақими моддӣ мебошад.

Мубориза бо ҷиноятҳои иқтисодӣ унсури муҳими таъмини амнияти иқтисодии кишвар мебошад. Таҳдидҳо ба амнияти иқтисодии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои мухталиф мебошанд, аммо дар марҳилаи кунунӣ ҷинояткорӣ ба иқтисодиёт ва коррупсия дар соҳаи идоракунии иқтисод, интиқоли ҷинояткоронаи арзишҳои милливу фарҳангӣ, маҳсулоти зеҳнӣ ва асбоб, маҳсусан, хавфноканд.

Ҷиноятҳои, аз қабилӣ қочоқи силоҳ, моддаҳои радиоактивӣ, маводи стратегӣ ва маҳсусан маводи муҳаддир, инчунин, амалиёти ғайриқонунии асбоб на танҳо ба кишвар зарари иқтисодӣ мерасонанд, балки ба манфиатҳои амнияти давлатӣ низ бевосита дахл доранд.

Тадбирҳои амнияти умумӣ, ки хусусияти онҳо самти созанда ва пешгирикунандаи ҳуқуқвайронкунонии гумрукӣ мебошад, маҷмуи чорабиниҳои ташкилӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, маърифатӣ ва ҳарбист, ки мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ танзим мекунад ва дар саросари кишвар амалӣ карда мешаванд. Ҳадафи чорабиниҳои умумӣ фароҳам овардани шароите мебошад, ки ба амалҳои ҳама гуна унсурҳои таҳрибкор ва сохторҳои ҷиноӣ дар дохили кишвар ва берун аз он, ки ба вайрон кардани манфиатҳои ҳаётан муҳими Тоҷикистон нигаронида шудаанд, ҳалал мерасонанд.

Мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатдор аст, ки чораҳои қонунӣ ва мубориза бар зидди ҷиноятҳо ва ҳуқуқвайронкунонӣ дар соҳа мавриди таҳқиқи ибтидоӣ қарор диҳад. Ҳамзамон, дар доираи салоҳияти худ, дар таъмини тамоми чораҳои амнияти номбаршуда, ба истиснои чораҳои низомӣ, иштирок мекунад. Гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, гирифтани маълумот дар бораи ҳодисаҳо ё амалҳои, ки ба амнияти давлатӣ, иқтисодӣ, экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдид мекунанд, мақомоти гумрук дар аксари ҳолатҳо дар татбиқи тадбирҳои маҳсули амнияти иқтисодӣ иштирок мекунад.

Тарифи дурусти таҳияшудаи гумрукӣ ва меъёрҳои аксизӣ дар ҳоли ҳозир ба талаботи бозор ҷавобгӯ нестанд. Ин, аз як тараф, метавонад на танҳо ба коста шудани низоми гумрук, балки тижорати хориҷӣ низ оварда расонад ва, аз ҷониби дигар, метавонад тижоратро ба ҷиноят табдил диҳад.

Барои роҳ надодан ба чунин зуҳурот мо татбиқи тадбирҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- воридоти бебӯчи баъзе молҳои ҳаётан муҳим, аз қабилӣ ғалладона, маҳсулоти саноати фрезерӣ ва сӯзишворӣ, рағанҳои молиданӣ, либос ва пойафзоли бачагона, бозичаҳо, маҳсулоти дорусозӣ, масолеҳи сохтмонӣ, нуриҳои минералӣ молҳои истеҳсолоти саноатӣ;

- меъёри ягонаи тарифӣ барои молҳои, ки истеъмолкунандаи шабеҳдоранд;

- муқаррар намудани бӯҷҳои гуногуни гумрукӣ на ба ҳисоби фоизӣ, балки вобаста ба сифати маҳсулоти мушаххас, инчунин, гузариш ба муқаррар кардани меъёҳои бӯҷии якҷоя, яъне шахс на аз фоиз, балки аз сифати хоси маҳсулот амал кунад;

- мавҷуд будани квотаҳои тарифӣ дар бораи ворид кардани моли мушаххас аз кишвари муайян;

- аз мафҳуми "манфиатҳо" дур шуда, истилоҳи "бӯҷи ҳавасмандкуниро" афзалтар шуморидан, на нисбат ба ягон корхона ё ташкилоти рақобатпазир, балки нисбат ба молҳои мушаххасе, ки барои кишвар ҳаётан муҳим мебошанд, аммо дар кишвари мо истеҳсол карда намешаванд. Масалан, тибқи таҷрибаи кишварҳои дигар, имконпазир аст, ки бӯҷи ҳавасмандгардонӣ ба андозаи 1 фоизи арзиши гумрукии таҷҳизоти технологӣ қорӣ карда шавад, ки дар мамлақати мо барои истеҳсоли ғизои кӯдакон ва молҳои муҳимтарини истеъмолий, ки истеҳсол карда намешаванд.

Гузашта аз ин, ҳаҷми имтиёзҳои гумрукӣ ҳанӯз ҳам калон аст. Дар соли 2020, он тақрибан 77,7% ҳаҷми молҳои ба ҷумҳурӣ воридшударо ташкил дод [7, с.1]. Агар мо кумаки башардӯстонаро гирем, ки бидуни бӯҷ ворид карда мешавад, ин ҷо камбудихо зиёданд. Яқин аст, ки баъзан молҳои номуайяно зерини ниқоби кумаки башардӯстона ворид мекунанд ва тоҷирон аз ин фоида мегиранд.

Дар баробари такмил додани усули кории мақомоти гумрук (истифодаи таҷҳизоти маҳсус, истифодаи сағҳои омӯзишдида ва ғайра), мунтазам такмил додани заминаи ҳуқуқӣ низ зарур аст. Масалан, барои ба даст овардани асъор, содироти ашёи хом аз кишвар шарт нест. Гуфтан бамаврид аст, ки низоми гумрукии мавҷуд аст, ки дар он бар хилофи низомҳои гумрукии содирот ва воридот, чунин тафсилот, ба монанди номи мол, вазн, нарх ва сифат амал мекунанд.

Дар ин ҷо суҳан дар бораи низоми гумрукии транзитие меравад, ки тавассути ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузарад, ки дар контейнерҳои Тоҷикистон, дар платформаҳои роҳи автомобилгард ё роҳи оҳан бор карда шуда, ба кишварҳои дигар интиқол дода мешавад. Дар айни замон коркарди молҳои транзитӣ барои ҳама дар тӯли тамоми сафар аз маҳалли сафар ба манзил муфид аст: ҳадамоти дахлдор барои боркашонии киштӣ, кормандони бандар барои интиқоли мол, кормандони роҳи оҳан ва нақлиётчиёни роҳ барои интиқоли онҳо ва кормандони гумрук низ маблағи қарзро мегиранд.

Шарти асосии назорати гумрукӣ дар ин низом мавҷуд набудани моле мебошад, ки барои воридот ба кишвар манъ карда шудааст. Дар ин ҳолат кормандони гумрук танҳо санҷиши визуалии контейнерҳо, воситаҳои нақлиёт қатораҳо истифода мебаранд.

Дар натиҷа, Тоҷикистон аз сабаби камбудихо дар санадҳои меъёрӣ аксар вақт зарари транзитӣ мебинад. Аммо ин мисол танҳо як пайванди хурд дар ҳамкориҳои ҳадамоти гумрук бо ҳадамоти мухталифи давлатӣ мебошад. Агар ҳангоми таҳияи ҳуҷҷатҳои мушоияткунандаи мол талабот ва мушкилоти мушаххаси ҳамаи шӯъбаҳо ба назар гирифта мешуданд, пас дар маҷмуъ давлат аз ин танҳо манфиат мегирифт.

Дар ин робита, хусусан, ҳамкориҳои мақомоти гумрукии андоз, ки вазифаи стратегияи онҳо таъмини амнияти иқтисодии кишвар мебошад, маҳсусан, муҳим аст. Дар амал, ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ аксар вақт ба ҳам мепайванданд ва зарур аст, ки дар самти назорат аз болои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хоричӣ, ки дар он чунин қонунвайронкуниҳо, аз қабилӣ қочоқи мол, барнагардонидани даромади асъори содиротӣ

ба суратҳисобҳои бонкҳои ваколатдор, напардохтани пардохтҳои гумрукӣ ва ғайра чораҳои муштарак андешида шаванд.

Масалан, ҳаҷми воридоти баргардондашудаи асъори хориҷии содиротӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2020 барои 268 шиносномаи амалиёти номаълум 197,6 миллион долларро ташкил дод ва ҳисобҳои дебиторӣ аз субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба Хадамоти гумрук оид ба пардохтҳои гумрукӣ ба беш аз 4788,6 миллион сомонӣ расид [9, с.8].

Дар шароити муосир, ҳамкориҳои мақомоти гумрук ва андоз аҳамияти онро дар мубодилаи иттилоот, гузаронидани омӯзиши ҳамдигарии кормандон ва муҳимтар аз ҳама, бо ташаббуси яке аз тарафҳо санҷишҳои муштаракҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагии андозсупорандагон, ки ба фаъолияти иқтисодии хориҷӣ машғуланд, баланд мебардоранд.

Маҳз дар якҷоягӣ бо самтҳои дар боло зикршуда, рушду такомули онҳо ояндаи урфу одатҳои тоҷикон ва таъмини истиклолияти иқтисодӣ ва амнияти кишвар дида мешавад, ки барои татбиқи онҳо корҳои душвори ҳамарӯза дар пешанд. Аммо мушкилот маъноӣ ғайриимкониро надорад.

Айни замон, бо итминон қайд кардан мумкин аст, ки Хадамоти гумрук заминаи зарурии ҳуқуқӣ ва инфрасохторро фароҳам овардааст, ки қодир ба иҷрои вазифаҳои дар назди мақомоти гумрук гузаштаи давлат мебошад. Мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 ба бӯҷаи ҷумҳурӣ 5469,4 миллион сомонӣ, ворид кардааст [11, с.9]. Ин нишондод аз он шаҳодат медиҳад, ки хадамоти гумрук иҷрои нақшаи пешбинишударо 114,2 фоиз таъмин намуд.

Ҳамин тариқ, амнияти иқтисодии кишвар на танҳо ба мансабдорони давлатӣ, балки ба ҳар як шаҳрванди бовиҷдони ҷумҳурӣ низ дахл дорад. Аз ин рӯ, барои ҳама зарур аст, ки саъй кунанд, то як раванди ноустувор устувор, як ҷараёни бесамар муассир ва як раванди муассир боз ҳам муассиртар гардад.

Адабиёт

1. Бойматов А.А. Внешняя торговля Таджикистана: приоритетные сферы и направления/А.А.Бойматов//Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2000. - №2. - С.77-91.
2. Внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан: под общ. ред. проф. Саидмурадова Л.Х. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 176 с.
3. Дар талоши амнияти иқтисодӣ. [манбаи электронӣ] URL: <https://gumruk.tj/index.php/12121/2018-06-10-11-31-41/1101-2021-03-31-03-09-01> (санаи муроҷиат: 11.01.2021)
4. Джалолов Н. Таможенные режимы в системе обеспечения экономической безопасности. – LAP LAMBERT Academic Publishing/Н.Джалолов. - Германия, 2014. – 39 с.
5. Дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 ва давраи миёнамуҳлат. – Душанбе, 2021. – 8с.
6. Закон Республики Таджикистан «О таможенном Кодексе». -Душанбе, 2005. – 245 с.
7. Катаев А.Х. Экономика таможенного дела/А.Х.Катаев, Р.К. Раджабов – Душанбе: ТТУТГУК, 2014. – 187 с.
8. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2005. – 125 с.
9. [Маълумоти фаврӣ оид ба содирот ва воридоти молҳои муҳимтарини ҶТ.](https://gumruk.tj/index.php/12121/2018-06-10-11-31-41/1101-2021-03-31-03-09-01) [манбаи электронӣ] URL: <https://gumruk.tj/index.php/12121/2018-06-10-11-31-41/1101-2021-03-31-03-09-01> 10. (санаи муроҷиат: 11.01.2021)
10. Оймахмадов М. Основы таможенного дела. / М.Оймахмадов. - Душанбе: Ирфон, 1998. - 554 с.
11. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О товарной номенклатуре». - №1560 от 27 декабря 1996 года.
12. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О ставках таможенных пошлин на ввозимые товары». - №450 от 25.10 2003 года.
13. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О мерах по совершенствованию внешнеэкономической деятельности в Республике Таджикистан». – Душанбе, 19 февраля 1997 г. - №111.
14. Раджабов Р.К. и др. Таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности/ Р.К.Раджабов и др. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 190 с.
15. Тафсири Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: ХГҶТ, 2020. – 850 с.

УДК: 339.9(075)

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ КОЛЕБАНИЯ ОБМЕННОГО КУРСА НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Саттарова Матлюба Лутфилловна – соискатель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14. тел: +992 907 01 10 99, E-mail: sattarova.ml@gmail.com

Солехзода Ашурбой Абдувохид – к.э.н., доцент кафедры мировой экономики Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, Душанбе, улица Рудаки 17. E-mail: ashurboy@mail.ru

В статье проведен анализ современного состояния и тенденции колебания обменного курса сомони на валютном рынке Таджикистана в условиях глобализации. Автором доказано, что пандемия оказала более серьезные отрицательные последствия, чем мировой финансовый кризис 2008-2009 гг., когда темпы падения ВВП стран в глобальной экономике были менее глубокими. Однако, отрицательное влияние пандемии на экономику Таджикистана сказалось на снижении темпов ВВП, сокращении объемов денежных переводов, внутренней торговли, уменьшение объема инвестиций, особенно иностранных, снижении уровня доходов населения, замедлении темпов развития транспорта, общественного питания, туризма и сферы услуг, а также на снижении курса национальной валюты и росте инфляции, сокращении налоговых поступлений и государственных расходов. Это обусловило, что в среднесрочной и долгосрочной перспективе Национальному банку Таджикистана, как регулятору финансового рынка, необходимо принятие дополнительных мер для обеспечения ценовой стабильности и стабилизации внутреннего валютного рынка, снижения волатильности колебаний обменного курса. Установлено, что банковская система должна играть ключевую роль в реализации стратегии развития промышленности, укреплении ее экспортного потенциала и создании новых производств и рабочих мест, для чего необходимо, чтобы выделяемые финансовые ресурсы более адекватно удовлетворяли потребности субъектов реальной экономики. Последнее актуализирует использование маркетинговых технологий и переход к клиентоориентированной деятельности коммерческих банков.

Ключевые слова: глобализация, пандемия, тенденции, рецессия, колебание, обменный курс, валютный рынок, банковская система, промышленность, экспорт, импорт, маркетинг.

ВАЗЪИ КУНУНӢ ВА ТАМОӢУЛИ ТАӢӢИРӢБИИ ҚУРБИ СОМОНӢ ДАР БОЗОРИ АСЪОРИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ

Саттарова Матлюба Лутфилловна – унвонӢи кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. тел: +992 907 01 10 99, E-mail: sattarova.ml@gmail.com

Солехзода Ашурбой Абдувохид – н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ 17. E-mail: ashurboy@mail.ru

Дар мақола вазъи кунунӣ ва тамоюли тағйирёбии қурби сомонӣ дар бозори асъори Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши нақши маркетинги бонкӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифон исбот кардаанд, ки пандемия нисбат ба бӯҳрони ҷаҳонии молиявии солҳои 2008-2009, ки суръати коҳиши ММД-и кишварҳо дар иқтисоди ҷаҳонӣ камтар амиқтар буд, оқибатҳои манфии ҷиддӣ дорад. Аммо таъсири манфии пандемия ба иқтисоди Тоҷикистон ба коҳиши ММД, коҳиши ҳаҷми интиқоли пул, тижорати дохилӣ, коҳиши сармоягузориҳо, бахусус хориҷӣ, коҳиши сатҳи даромади аҳоли, суст шудани суръати тараққиёти нақлиёт, хӯроки умумӣ, саноат ва соҳаи хизматрасонӣ, инчунин паст шудани қурби пули миллий ва афзоиши таваррум, кам шудани даромади андоз ва хароҷоти давлат дида мешавад. Ин боиси он гардид, ки Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун танзимгари бозори молиявӣ ҷиҳати таъмини суботи нархҳо ва ба эътидол овардани бозори дохилии асъор дар давраи миёнамӯҳлат ва дарозмуддат тадбирҳои иловагӣ андешида, ноустувории тағйирёбии

қурби асъорро қоҳиши диҳад. Муқаррар шудааст, ки низоми бонкӣ дар татбиқи стратегияи руинди саноат, таҳкими иқтисодӣ содироти он ва таъсиси корхонаҳои нави саноатӣ ва ҷойҳои корӣ бояд нақши калидӣ дошта бошад, ки барои ин зарур аст, ки захираҳои молиявии ҷудошуда ба талаботи аҳоли бешитар қонеъ гардонида шаванд.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, пандемия, тамоюлҳо, таназзул, тағйирёбӣ, қурби асъор, бозори асъор, низоми бонкӣ, саноат, содирот, воридот, маркетинг.

CURRENT CONDITION AND TENDENCIES OF THE FLUCTUATIONS IN THE EXCHANGE RATE OF THE NATIONAL CURRENCY IN THE GLOBALIZATION CONTEXT

Sattarova, Matlyuba Lutfilloevna - Doctoral Research Scholar of the of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14, Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan. tel: +992 907 01 10 99, E-mail: sattarova.ml@gmail.com

Solehzoda Ashurboy Abduvohid -Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of World Economy, Tajik National University. Address: Dushanbe, Republic of Tajikistan 17 Rudaki Aven., E-mail: ashurboy@mail.ru

The article provides an analysis of the current state and trends of fluctuations in the exchange rate of Tajik Somoni (national currency) in the foreign exchange market of Tajikistan in the context of globalization. The author proves that the pandemic had more negative impacts than the global financial crisis of 2008-2009, when the rate of decline in the GDP of countries in the global economy was less profound. However, the negative consequences of the pandemic on the economy of Tajikistan affected a decrease in GDP, a reduction in remittances, domestic trade, a decrease in investment, especially foreign, a decrease in the level of the population income, a slowdown in the development of transport, public catering, tourism and services, as well as a decline in the national currency and an increase in inflation, a reduction in tax revenues and government expenditures. This has led to the fact that in the medium and long term, the National Bank of Tajikistan, as a financial market regulator, needs to take additional measures to ensure price stability and to stabilize the domestic foreign exchange market, reduce the volatility of exchange rate fluctuations. It is established that the banking system should play a key role in the implementation of the industrial development strategy, strengthening its export capacity and in creating new industries and jobs where necessary in order for the allocated financial resources to adequately meet the needs of the subjects of the real economy. The latter actualizes the use of marketing technologies and the transition to customer-oriented activities of commercial banks.

Keywords: globalization, pandemic, trends, recession, fluctuation, exchange rate, foreign exchange market, banking system, industry, export, import, marketing.

Республика Таджикистан является неотъемлемой частью процесса глобализации и экономической проблемы, геополитическая ситуация и тенденции на мировых рынках напрямую или косвенно влияют на состояние ее экономики, включая банковский рынок услуг и обменный курс национальной валюты.

В настоящее время вся мировая экономическая деятельность находится под влиянием пандемии коронавируса, включая и малую открытую экономику Таджикистана, как части глобальной экономики, которая оказала существенное негативное влияние на ее функционирование за последние два года. Так, по данным ООН, в 2020 году в большинстве стран мира объем ВВП снизился, в том числе и в Великобритании (до 10,2 %), во Франции (до 12 %) и в США (около 8%) [3]. За этот период, ВВП Российской Федерации снизился на 3,8 процента, Республики Казахстан на 3,0 процента и Китайской Народной Республики на 1,6 процента. Это свидетельствует, что пандемия оказала более серьезные отрицательные последствия, чем мировой финансовый кризис 2008-2009 гг., когда темпы падения ВВП вышеперечисленных стран были менее глубокими. Наличие огромных валютных резервов и возможности увеличения внешнего долга на международных финансовых рынках позволило вышеперечисленным странам мира для поддержки национальной экономики, особенно финансовых и производственных секторов, сферы услуг и населения, еще в начальной стадии пандемии выделить существенную финансовую поддержку. Например, в начале марта 2020 г. были выделены средства на поддержку экономики Великобританией - 39 млрд. долларов США, Южной Кореей - 25 млрд. долларов США, Китаем - 15 млрд. долларов США, США – 8,3 млрд.

долларов США, Японией – 4,1 млрд. долларов США, Европейским Союзом - 25 млрд. евро, Австралией – 11,4 млрд. долларов США [5]. Эти меры и в последующем, связи с дальнейшим усилением влияния пандемии на экономику и уровень жизни населения, были усилены.

Однако в условиях Республики Таджикистан вышеперечисленные источники и возможности существенно ограничены. Вместе с тем, Указом Лидера нации, Президента страны «О предотвращении воздействия инфекционного заболевания COVID-19 на социально-экономические сферы Республики Таджикистан» за счет резервных ресурсов государственного бюджета, средств Международного валютного фонда и Всемирного банка и других международных финансовых организаций, была оказана помощь уязвимым группам населения, а также предусмотрены налоговые каникулы и льготы тем сферам деятельности, наиболее пострадавшим от влияния пандемии. Так, План реагирования на COVID-19, включает контрциклические меры, состоящие из двух основных пакетов мер стоимостью в 364 млн. долл., в частности, первого - мер реагирования для поддержки сектора здравоохранения и социальной защиты в объеме 176 млн. долл., и второго - экономических мер для обеспечения продовольственной безопасности, защиты и поддержки сектора предпринимательства в объеме 188 млн. долл.

Реализация данных мер позволили существенно уменьшить отрицательное воздействие пандемии на национальную экономику Таджикистана и избежать катастрофического варианта развития событий. Однако, влияние пандемии на экономику Таджикистана сказалось на снижении темпов ВВП, сокращении объемов денежных переводов, внутренней торговли, уменьшение объема инвестиций, особенно иностранных, снижении уровня доходов населения, замедлении темпов развития транспорта, общественного питания, туризма и сферы услуг, а также на снижении курса национальной валюты и росте инфляции, сокращение налоговых поступлений и государственных расходов. Пандемия COVID-19 существенно повлияла на ограниченные притоки в Республику Таджикистан. Кроме того, вследствие снижения предложения на мировых финансовых рынках, Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан прогнозирует сокращение ПИИ в страну от 15% до 50% в 2020 – 2021 годах. Сократились и объемы денежных переводов. Так, только в первой половине 2020 года объем денежных переводов трудовых мигрантов сократился на 14,8%, или на 195 млн. долл., по сравнению с тем же периодом 2019 года и такая тенденция, скорее всего, будет сохраняться в среднесрочной перспективе.

Это обуславливает необходимость поиска и мобилизации дополнительных нетрадиционных источников поддержки устойчивого и динамичного развития экономики Таджикистана. Только в этом случае, можно устранить угрозу невыполнения установленных целей и задач, утвержденных в Стратегии национальной развития Республики Таджикистан на период до 2030 г, а также ПСР 2021-2025 и иных отраслевых документах, определяющих перспективы развития национальной экономики и банковской системы Республики Таджикистан на среднесрочный и долгосрочные периоды [7, с.9]. В частности, анализ показывает, что необходимо активизировать внутренний резерв развития, связанный с полной мобилизацией внутренних сбережений субъектов национальной экономики и эффективным использованием уже имеющейся депозитной базы банков. Так, несмотря на то, что объем активов кредитных организаций за 2016-2020 гг. увеличился с 21,2 до 21,9 млрд. сомони (рост на 3,3%), а объем привлечения депозитов увеличился с 9,2 до 9,7 млрд. сомони (рост на 5,4%), в банковском сегменте наблюдается процесс снижения доли привлеченных депозитов (с 16,97 % в 2016г. до 12,52 % в 2019г.) и выдаваемых кредитов (с 18,03 % в 2016 г. до 12,54% в 2019г.) по отношению к ВВП [9].

В настоящее время объемы кредитования экономики со стороны банковского сегмента ниже уровня, сложившегося в 2016 г. Доверие населения к отечественным банкам остается на низком уровне; высок удельный вес наличных денег, обращаемых вне банковской системы (выше 80% к широкому показателю денежной массы, 2019г.); сохраняется хроническое превышение нормы уровня краткосрочной ликвидности (67,4 % при норме 30%) при низких темпах прироста объемов долгосрочного кредитования экономики, что обуславливает тот факт,

что большинство предприятий реального сектора, особенно малые и средние, испытывают нехватку собственных оборотных и долгосрочных финансовых ресурсов, и параллельно дефицит внешнего финансирования, включая банковские кредиты. Ограничения доступности кредитов для предприятий реального сектора экономики связаны с высокими процентными ставками, сложной технологией обслуживания кредитов, включая высокие требования по залоговому обложению, порядка погашения кредитов и т.д., которые не адекватны условиям производственно-хозяйственной деятельности клиентов банка функционирующих в различных отраслях экономики. В конечном счете, это приводит к ситуации, когда в банках высок уровень просроченных кредитов, и при наличии избыточной ликвидности, наращивание объемов кредитования экономики происходит в замедленном темпе, не отвечая современным требованиям. Для преодоления этой проблемы важно в коммерческих банках развитие маркетинговых исследований и рационализация бизнес-технологий, совершенствование системы управления коммерческих банков и микрофинансовых организаций, как важных инструментов мобилизации и аккумулирования внутренних сбережений и их трансформации в инвестиции в экономике Таджикистана в постковидный период. Этого требует и реализация на практике основных целей развития банковского сектора в среднесрочном периоде, утвержденных ПСР 2021-2025, включая сокращение доли наличных денег, обращающихся вне финансовых организаций - до 40% (к денежному агрегату M2); увеличить объемы банковского кредитования реального сектора национальной экономики в 2 раза; обеспечить субъектов рынка современными финансовыми инструментами по хеджированию и страхованию финансовых рисков для повышения потенциала их конкурентоспособности, увеличить долю банковского сегмента до 35% ВВП и т.д. [7].

В этом контексте важно эффективно проводить валютную политику как важного рычага, способствующего экономическому развитию и обеспечению финансовой и денежно-кредитной стабильности [12, с.9]. В свою очередь, внутренний валютный рынок является ключевой частью экономики страны и ее состояние влияет на все отрасли экономики как в положительной, так и отрицательной аспектах. Следовательно, устойчивое развитие других секторов экономики, а также инновационное развитие национальной экономики Таджикистана зависит от регулирования и данного сегмента финансового рынка страны [11, с.12]. Поэтому Национальный банк Таджикистана, как регулятор банковской системы и ее валютного сегмента, должен постоянно вести контроль и направлять деятельность кредитных организаций с целью выполнения ими своих функций, прогнозировать реальные угрозы для экономики и финансового сектора, принимать превентивные меры по их своевременному устранению. Так, например, анализ показывает, что внутренний валютный рынок в Республике Таджикистан состоит из трех основных компонентов, в том числе:

- межбанковский валютный рынок;
- внутрибанковский валютный рынок;
- рынок наличной иностранной валюты;

Что касается межбанковского валютного рынка, торговля валютой осуществляется между финансово-кредитными учреждениями, между финансово-кредитными учреждениями и Национальным банком Таджикистана, а также между национальными финансовыми учреждениями и иностранными кредитными учреждениями.

Однако следует отметить, что при расчете официального курса национальной валюты - сомони по отношению к иностранным валютам данные о купле-продаже иностранной валюты в этой части валютного рынка не учитываются. Это, по мнению авторов, приводит к потере равновесного состояния обменного курса и выступает источником валютных рисков в национальной экономике и ее экономических субъектов [12, с.13].

Внутрибанковский валютный рынок включает операции и операции купли-продажи между финансовым учреждением и его клиентами. В частности, в этой части рынка регистрируются средства, предоставленные финансовыми учреждениями в обмен на иностранную валюту, переведенную на банковскую карту клиента в национальной валюте сомони. Рынок наличной иностранной валюты включает в себя все средства, обращающиеся в

наличной форме между финансовыми учреждениями и клиентами через операционные фонды финансовых учреждений, их структурных подразделений и центров банковского обслуживания.

Анализ показывает, что объем операций на внутреннем валютном рынке имеет тенденцию к росту за 2015-2020 годы, что свидетельствует о вкладе банковских организаций в реальном росте экономики, росте внешней торговли и удовлетворении повышенного спроса на иностранную валюту. На рынке наличной валюты, напротив, наблюдается тенденция к снижению. В результате основную долю на внутреннем валютном рынке составляет внутрибанковский валютный рынок, который в 2020 году составлял 83%, а доля межбанковского валютного рынка составила 8,8%, а доля рынка наличной иностранной валюты было всего 8%.

Одна из основных причин большой доли внутри банковского валютного рынка заключается в том, что национальные финансовые учреждения удовлетворяют потребности своих клиентов, а затем, чтобы удовлетворить потребности внешних клиентов, продают оставшуюся валюту на межбанковском рынке. Подобная ситуация усиливает нездоровую конкуренцию для некоторых клиентов других кредитных организаций, не имеющих валютной выручки. В связи с этим Национальный банк Таджикистана своим распоряжением (№07.6-1545 / 5305) поручил кредитным организациям продать не менее 20% имеющихся в их распоряжении валютных активов [8]. Это требование, кроме того, позволяет предотвратить колебания обменного курса сомони, в том числе наличных иностранных денег на внутреннем валютном рынке. Структурный анализ внутреннего валютного рынка по отношению к основным иностранным валютам показывает, что основную долю на этом рынке составляет доллар США (Таблица 1).

Таблица 1. - Объемы оборотов основных иностранных валют на внутреннем валютном рынке Таджикистана в 2020 году, в млн. долл. США

Межбанковский рынок			Внутрибанковский рынок			Наличный валютный рынок		
Долл. США	Росс. рубль	Евро	Долл. США	Росс. рубль	Евро	Долл. США	Росс. рубль	Евро
311,9	1 456	0,5	2 914	664,5	206,5	284,9	47,7	3,9

Источник: оперативные данные Национального банка Таджикистана, <https://www.nbt.tj>

Анализ таблицы 1 показывает, что в 2020 году объем операций на внутреннем валютном рынке составил всего 5,9 млрд. долларов США. Из этой суммы 59,4% составляют доллары США, 36,3% - российские рубли и 3,5% - евро. Для достижения сбалансированности обменного курса национальной валюты Национальный банк Таджикистана проводит политику «плавающего регулируемого» обменного курса в соответствии с «Прогнозом денежно-кредитной политики Республики Таджикистан на 2020 год и среднесрочную перспективу» [8], включая активное подключение коммерческих банков по развитию как традиционных, так и инновационных видов банковских операций с использованием национальной валюты. В рамках этой политики НБТ, исходя из соотношения спроса и предложения иностранной валюты на внутреннем рынке, в случае чрезмерных колебаний обменного курса, ограниченно осуществляет интервенцию на рынке. Однако, до сих пор при определении официального курса национальной валюты по отношению к иностранным валютам учитываются только данные межбанковского и внутри банковского валютного рынка, а объем операций наличного валютного рынка не учитывается. Последнее приводит к появлению фактов существенного различия между официальным и рыночным обменным курсом сомони, его высокой волатильности, а необходимости роста операций по интервенции, ведущее к сокращению золотовалютных резервов страны, как новой угрозы для поддержания внешней платежеспособности.

Известно, что основной целью Национального банка Таджикистана в среднесрочной перспективе (2020-2023 годы) является удержание уровня цен в среднесрочной перспективе, или иначе, удержание уровня инфляции в пределах 7 % +/- 2 п.п. То есть, регуляторная функция НБТ фокусируется на поддержании стабильности, в первую очередь, внутренних цен или инфляции,

и во вторую очередь, умеренном снижении обменного курса национальной валюты и сокращении его волатильности. Важность последнего обусловлена тем, что обменные курсы национальных валют основных торговых партнеров Таджикистана снижаются за период 2013-2020 годов по отношению к доллару США (таблица 2), обеспечивая их экономикам и торговле дополнительные конкурентные преимущества.

Таблица 2. - Изменение курсов национальных валют по отношению к доллару США в 2013-2020 гг.

Валюта	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Изменения 2020/2013, в %
Сомони	-0,2	-11,2	-31,7	-10,8	-12,0	-6,9	-2,7	-16,6	-92,1
Евро	-4,4	-11,1	-9,4	3,3	-10,0	4,6	2,0	9,3	-15,7
Российский рубль	-7,8	-72,3	-29,6	16,8	5,0	-20,6	10,9	-19,3	-116,9
Белорусский рубль	-11,0	-24,6	-56,5	-5,5	-6,2	-9,5	2,6	-21,9	-132,6
Казахский тенге	-2,1	-18,7	-86,5	2,0	2,3	-15,6	0,8	-10,0	-127,8
Киргизский сом	-3,9	-19,6	-28,9	8,8	9,1	-1,3	0,3	-18,7	-54,2
Узбекский сум	-10,9	-10,0	-16,0	-15,0	-151,3	-2,7	-14,1	-10,1	-230,1
Айзербайджанский манат	-0,1	-0,2	-98,8	-12,4	5,7	0,2	0,0	-0,2	-105,8
Украинская гривна	-2,5	-97,2	-51,0	-10,3	-6,2	1,4	14,4	-19,8	-171,2
Китайский юань	2,9	-5,7	-4,7	-7,1	5,1	-5,8	-3,2	6,0	-12,5
Турецкая лира	-28,5	-8,2	-20,8	21,7	-0,4	-40,0	-12,8	-25,0	-114,0

Источник: Официальные сайты центральных банков Российской Федерации, Китайской Народной Республики, Турецкой Республики, Беларуси, Казахстана, Узбекистана, Казахстана, Азербайджана, Украины и Киргизской Республики.

Анализ таблицы 2 показывает, что за 2013-2020 гг. обменный курс рубля Российской Федерации снизился на 116,9%, белорусского рубля – на 132,6%, казахстанского тенге – на 127,8%, узбекского сума – на 230% и турецкой лиры – на 114% к доллару США. Обесценение национальных валют основных торговых партнеров, при прочих равных условиях, приводит к увеличению объемов импорта товаров из этих стран в Таджикистан, снижая конкурентоспособность аналогичных отечественных товаров из-за укрепления национальной валюты. Однако, уровень инфляции в Таджикистане во многом зависит, по мимо прочего, и от стабильности национальной валюты основных торговых партнеров. Соответственно, регулирование инфляции в Республике Таджикистан во многом зависит и от складывающейся экономической ситуации, включая колебание обменного курса национальных валют основных торговых партнеров. Доказано, что в потребительской корзине в Таджикистане большую долю составляют импортные товары (65,6%), и изменение цен на эти товары, обусловлены с политической и экономической ситуацией в этих странах и регионе, волатильностью их обменных курсов, конъюнктурой на мировых рынках.

В то же время, уровень инфляции в Республике Таджикистан зависит от совокупности иных внутренних факторов, а именно:

- зависимость от импортных товаров;
- увеличение государственных расходов;
- увеличение общих доходов и потребностей населения;

- снижение конкурентоспособности отечественных товаров и сокращение внутреннего производства;
- увеличение государственного внешнего долга;
- налоги и таможенные пошлины;
- повышение заработной платы госслужащим и социальным работникам;
- сокращение запасов продовольствия;
- сокращение внутреннего производства, в том числе сельскохозяйственного;
- увеличение спроса в связи с торжествами и церемониями, а также административными факторами;
- рост цен на коммунальные услуги, воду и электроэнергию;
- антимонопольная политика и т.д.

Классификация внешних и внутренних факторов важна для Национального банка Таджикистана для эффективного регулирования, в том числе на внутреннем валютном рынке страны, координации своей деятельности с другими экономическими регуляторами, включая Министерство финансов Республики Таджикистан, Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан и т.д. Это позволяет значительно расширить перечень инструментов по регулированию национальной экономики как единой системы и его отдельных компонентов (банковских сектор, валютный рынок и т.д.), включая использование монетарных и немонетарных инструментов, для выявления, идентификации и определения способов превентивного предотвращения совокупности рисков, как внешних, так и внутренних, обеспечивая поддержание устойчивого развития национальной экономики. Так, снижение негативного воздействия внешних факторов требует необходимости дальнейшего реформирования банковской системы, прежде всего в механизме разработки и реализации денежно-кредитной политики, внедрении новых инструментов регулирования и управления, адаптированных к изменяющейся мировой экономики с целью реализации превентивной политики.

Однако, при этом следует иметь в виду что, в свою очередь, поддержание стабильности национальной валюты по отношению к иностранным валютам, с одной стороны, хотя и позволяет снизить инфляционное давление, с другой - приводит к росту издержек связи с сокращением золотовалютных ресурсов, ухудшением внешней платёжеспособности национальной экономики, и укреплению реального эффективного курса национальной валюты. Последнее приводит к снижению стоимости экспортируемых товаров на внутреннем потребительском рынке, в результате чего снижается конкурентоспособность отечественных товаров по отношению к иностранным товарам, ведущее к уменьшению объемов экспорта и сопровождается ростом импорта [14]. В условиях Таджикистана следствием неадекватной валютной политики произошёл огромный хронический разрыв между объемами импорта и экспорта товаров, что усиливает появления рисков нарушения финансовой и макроэкономической стабильности. Другими словами, можно сделать вывод, что доминирование импорта в удовлетворении внутреннего потребительского спроса в национальной экономики, требует регулирования обменного курса в механизме денежно-кредитной политики, которая должна также иметь приоритетное значение. Одновременно, важно, чтобы и отечественный финансовый рынок страны был оснащен инструментами снижения валютных рисков, включая их хеджирование и страхование, развитие современных инструментов рынка деривативов и валютных опционов, требующее развития маркетинговых исследований и разработку совокупности инновационных финансовых и банковских продуктов адекватных изменяющимся динамично потребностям и возможностям субъектов реального сектора.

Наше исследование показывает, что при реализации НБТ денежно-кредитной политики «дорогих денег» или же «дешевых денег» на макроуровне происходит соответственно, сокращение или увеличение денежного предложения экономике. На микроуровне же сужается или расширяется доступность банковских кредитов и иных источников и инструментов финансирования для субъектов национальной экономики. В данном аспекте, важно

обеспечивать реализацию параллельно вышеперечисленных мероприятий на макро и отраслевом уровнях, с развитием маркетинговых стратегий и технологий на уровне коммерческих банков.

Вышеперечисленное свидетельствует, что назрела объективная необходимость в реформах и на микроуровне банковской системы - формировании и развитии маркетинговой деятельности в управлении коммерческими банками и МФО для расширения доступа к финансированию предприятий реального сектора, особенно для инновационных малых и средних предприятий и частных производственных предпринимателей.

Для этого важно наращивать маркетинговый потенциал отечественных банков и микрофинансовых организаций в двух направлениях, как:

- **со стороны спроса**, исследуя и оценив доступность для МСП и иных клиентов существующих банковских услуг, чтобы глубже изучить и понять их потребности;
- **со стороны предложения**, проанализировать и выявить пробелы при формировании ассортимента предоставляемых клиентам финансовых услуг и их востребованности.

Это требует пересмотра существующей системы управления коммерческими банками и МФО, и формирования в ней нового и дополнительного компонента виде интегрирования маркетинговой составляющей, внедрения инструментов маркетинга, в частности, сегментация клиентов и изучение их потребностей для реализации на практике клиент ориентированной стратегии управления коммерческими банками в современных условиях.

Международный опыт использования маркетинга для развития банковских услуг свидетельствует, что в постковидный период должна быть реализованная модель клиент ориентированной маркетинговой стратегии коммерческого банка в современных условиях экономики Таджикистан с учетом:

- активного участия коммерческих банков в реализации национальных стратегических целей, в частности, в процессе индустриализации экономики и укоренного развития промышленности посредством оказания совокупности адекватных финансовых инструментов, включая долгосрочные кредиты для обновления производственной базы;

- участия в поддержания макро и финансовой стабильности национальной экономики как условия для привлечения иностранных и отечественных прямых и портфельных инвестиций в отрасли реального сектора экономики, участвуя в абсорбции свободных денежных средств, обращающихся вне банков, как фактора поддержания долгосрочной низкой инфляции;

- диверсификация структуры и расширение перечня финансовых продуктов для реального сектора, с минимальными рисками и издержками обслуживания, преимущественно за счет долгосрочных кредитов в национальной валюте и т.д.

В новых условиях только те коммерческие банки и МФО, которые интегрировали в корпоративную систему управления маркетинговую компоненту как важного элемента текущей, среднесрочной и долгосрочной деятельности на рынке, могут успешно конкурировать и динамично развиваться, расширяя свою клиентуру и объемы операций, в ситуации, когда на рынке банковских услуг и реальном секторе под влиянием внешних и внутренних факторов быстро меняются запросы и поведения клиентов. Так же, рост потенциала клиентов, их интеграция в мирохозяйственные связи, усиление конкуренции не только на внутреннем, но и на внешних рынках, обуславливает новые требования к банковским услугам, изучения изменяющихся и растущих потребности клиентов, внедрения качественно новых банковских продуктах и услуг, каналов их доставки и т.д.

Дополнительно, рост взаимообусловленности и взаимовлияния финансового состояния банков и их клиентов между собою, когда негативное положение одного сильно влияет на другого, обуславливает формирование новой системы взаимоотношения банков и клиентов, ориентируясь на принцип "не навреди партнеру" и на эффективное и долгосрочное стратегическое партнерство.

Задачи по активизации важнейшего направления деятельности банков - полной мобилизации внутренних источников финансирования экономики посредством предложения

совокупности адекватных для клиентов имеющих свободные денежные средства сберегательных и инвестиционных финансовых продуктов с учетом их доходности и рисков, режимами наиболее благоприятного обслуживания, ориентированных на различные категории населения, не только богатых, но и средний класс, а также на бедное население, молодежь, женщин, требует усовершенствования системы управления банками на базе развития маркетингового потенциала как основы для расширения финансовой инклюзии в контексте их вовлечения в предпринимательскую деятельность.

С учетом новых вызовов и природно-климатических условий Таджикистана, как горной территории, важно расширить использование современных направлений распространения банковских продуктов с применением современных информационных и мобильных технологий при обслуживании клиентов, особенно МСП, включая онлайн-доступ к обслуживанию через Интернет; самообслуживания через мобильный банкинг; расширить новые и эффективные каналы доступности полного комплекса финансовых продуктов (услуг); повышение гибкости перечня и форм финансовой поддержки МСП за счет повышения уровня автоматизации банковских процессов, разработки и внедрения финансовых инноваций. То есть, современный этап в развитии маркетинга связан с переходом на ориентацию и учет запросов, индивидуализированных потребителей.

Нам представляется, разработка дизайна новых банковских продуктов должна происходить с интеграцией совокупности льгот для инновационно-ориентированных промышленных предприятий и МСП, включая налоговые льготы и иные государственные субсидии, компенсации лизинговых платежей, процентов по кредитам, затрат на приобретение оборудования и др.

Компаративный анализ свидетельствует, что Таджикистан нуждается в ускорении роста национальной экономики за счет улучшения финансовой инклюзии (доступности) для бизнеса, в том числе МСП, а также домашних хозяйств, банковских услуг на основе внедрения и использования инновационных управленческих и финансовых технологий, включая маркетинговый компонент. Так, в Таджикистане удельный вес населения, которые использовали кредиты со стороны финансовых организаций, по данным 2017 года не превышало 15% населения. Это свидетельствует, с одной стороны, о низком уровне развития маркетинговой деятельности финансовых организаций Таджикистана, которое не может предложить реальной экономике, малому и среднему бизнесу, особенно промышленным МСП, необходимые их запросам финансовые продукты. С другой стороны, оно отражает наличие огромных неиспользованных резервов экономического развития в национальной экономике и банковском сегменте для поддержки и стимулирования развития отраслей реальной экономики на современной инновационной производственной базе. Для этого важно устранить существующие проблемы на пути активизации использования инновационных маркетинговых и финансовых технологий. Финансовые инструменты поддержки развития промышленных крупных, средних и МСП в Таджикистане требует разработки адекватных банковских продуктов, где ключевыми условиями являются максимальная гибкость, диверсификация форм финансовой поддержки, имплементация зарубежного опыта и максимальный охват нуждающихся в финансовой поддержке, сегментация клиентов по видам предпринимательства, повышение доли цифровых финансовых инноваций в сфере финансового обслуживания малого и среднего и т.д.

Однако в условиях усиления конкуренции, если не будет организовано эффективно маркетинговая служба банков, то участь последних обречена, так как производить услуги, который нельзя будет использовать на рынке банковских услуг, приведет его банкротству, включая и большую часть клиентов. Поэтому, важно предложить на рынок такой продукт, чтобы он соответствовал спросу, в том числе по цене и иным параметрам, приемлемой для удовлетворения потребностей различных категорий клиентов банка, особенно производственного предпринимательства.

В целом, анализ показывает, что денежно-кредитная политика Национального банка Таджикистана проводится целенаправленно и в определенной степени стабильна. Однако в среднесрочной и долгосрочной перспективе Национальному банку Таджикистана, как

регулятору финансового рынка, необходимо принять дополнительные меры для обеспечения стабильности внутреннего валютного рынка, стабильных колебаний обменного курса и содействия реализации. Банковская система будет играть ключевую роль в расширении внутреннего производства, укреплении экспортного потенциала и создании новых рабочих мест.

Литература

1. Валютный курс и конкурентоспособность экономики. Аналитическая записка Департамента исследований и прогнозирования Банка России. № 6 Май 2017, С. 10-11, <https://www.cbr.ru>
2. Велиева Г. А. Валютный курс /Г.А.Велиева. - М.: Экономистъ, 2015. – 311 с.
3. Война с COVID-19. Какие суммы разные страны направили на борьбу с коронавирусом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/vlasti-raznyh-stran-vydelyayut-bespretsedentnye-summy-na-borbu-s-koronavirusom> (дата обращения: 22.10.2021)
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, <https://www.nbt.tj>
5. МВФ предупреждает о сокращении мировой экономики в этом году на 4,9 процента [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/tags/mvf-pandemiya-koronavirus-ekonomika> (дата обращения: 20.10.2021)
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г., [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/> (дата обращения 18.09.2021)
7. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы, [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/>; (дата обращения 20.10.2021)
8. Сомонаи интернетии Бонки миллии Тоҷикистон, <https://www.nbt.tj>
9. Статистический банковский бюллетень, № 296, 2020, с. 107.
10. Сухина Ю. Н. Формирование плавающего валютного курса /Ю. Н.Сухина. - М.: Финансы, 2016. – 141 с.
11. Ҷӯраев Б.М. Фаъолияти бонкӣ: китоби дарсӣ/ Б.М. Ҷӯраев. -Эр-граф: Душанбе, 2016. - 480с.
12. Ҷӯраев Б.М., Вазъи муосири бозори хизматрасонии бонкӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Б.М. Ҷӯраев, Б.М.Шарипов. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 160 с.
13. Шарипов Б.М. Формирование финансового рынка Республики Таджикистан: методология и практика. Монография. / Б.М. Шарипов– Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 334 с.
14. Шарипов Б.М. Финансовые механизмы стимулирования инновационного развития экономики Республики Таджикистан/ Б.М. Шарипов, Ф.Файзуллоева//Экономика Таджикистана. – Душанбе. - 2020. - 4 (1). - С.41-51.

УДК: 338.22

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ

Шералиев Эмомалӣ Нуралиевич - дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: Emomali68@mail.ru. Телефон: (+992) 93 -519 -81-11.

Халифазода Саудаҳтам - аспиранти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 985 -03-03-27.

Дар мақола таҷрибаи хориҷӣ оид ба низоми андозбандӣ ва такмили механизми маъмурикунонии андоз дар кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ ва кишварҳои ИДМ мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Нуктаи назари олимони хориҷӣ оиди низоми андоз ва механизми маъмурикунонии он, ташиякули фишангҳои назорату санҷишҳои андозӣ ва ҷорӣ намудани низоми нави андозбандӣ гирд оварда шудааст. Самтҳои асосии такмили механизми маъмурикунонии андоз дар кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси рушди соҳаҳои иқтисоди миллии кишвар ва истифодаи вариантҳои беҳтарини он барои шароити ҷумҳурии мо арзёбӣ шудааст. Инчунин, масъалаи дастгирии давлатии такмили механизми маъмурикунонии андоз ва фаъолияти кормандони мақомоти андоз дар кишварҳои хориҷӣ, усулҳо ва фишангҳои танзими механизми маъмурикунонии андоз дар кишварҳои ИДМ мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор гирифта, пешниҳодҳои мушаххас оид ба баланд бардоштани самаранокии маъмурикунонии андоз дар шароити иқтисоди бозорӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: маъмурикунонии андоз, низоми андоз, таҷрибаи хориҷӣ, назорати андозӣ, механизми маъмурикунонии андоз, танзими давлатӣ, мақомоти андоз, санҷишҳои андозӣ.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Шералиев Эмомали Нуралиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: Emomali68@mail.ru. Телефон : (+992) 93 - 519 -81-11.

Халифазода Саидахтам - аспирант Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон : (+992) 985 -03-03-27.

В статье рассматривается зарубежный опыт системы налогообложения и совершенствование механизма налогового администрирования в развитых странах и странах СНГ. Приведены взгляды зарубежных ученых на налоговую систему и механизмы ее администрирования, особенно налоговый контроль и налоговые проверки. Предложены основные направления совершенствования механизма налогового администрирования в развитых странах с учетом развития отраслей национальной экономики страны и использования наилучших их вариантов для условий нашей страны. Изучены и проанализированы вопросы государственной поддержки совершенствования механизма налогового администрирования и деятельности налоговых органов в зарубежных странах, особенно в странах СНГ, а также предложены конкретные меры по повышению эффективности налогового администрирования в условиях финансово-экономического кризиса.

Ключевые слова: *налоговое администрирование, налоговая система, налоговый контроль, налоговый механизм, государственное регулирование, налоговые органы, налоговые проверки.*

FOREIGN EXPERIENCE IMPROVING THE MECHANISM OF TAX ADMINISTRATION

Sheraliev Emomali Nuralievich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: RT, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: Emomali68@mail.ru. Phone: (+992) 93 -519 -81-11.

Khalifazoda Saidakhtam - postgraduate student of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: RT, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: (+992) 985-03-03-27.

The article discusses the foreign experience of the taxation system and the improvement of the mechanism of tax administration in developed countries and the former post-Soviet space. The views of foreign scientists on the tax system and the mechanisms of its administration, especially tax control and tax audits, are given. The main directions for improving the mechanism of tax administration in developed countries are proposed, taking into account the development of the branches of the national economy of the country and the use of their best options for the conditions of our country. The issues of state support for improving the mechanism of tax administration and the activities of tax authorities in foreign countries, especially in the post-Soviet space, have been studied and analyzed, as well as specific proposals for improving the efficiency of tax administration in the context of the financial and economic crisis.

Keywords: *tax administration, tax system, tax control, tax mechanism, state regulation, tax authorities, tax audits.*

Масъалаи ташаккул ва такмили механизми маъмурикунонии андоз ин муаммои бисёрчанба буда, ба ғанӣ гардонидани қисмати даромади бучети давлатӣ ва хавасмандгардонии иқтисодии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ равона карда шудааст. Гузариш ба модели нави рушди иқтисодиёт, ки дар кишвари мо амалӣ гардида истодааст, бо ҳама мушкилоти худ дар рушди муносибатҳои андозӣ ва такмили механизми маъмурикунонии он нақши муҳим дорад. Дар ин раванд, омӯзишу таҳлили таҷрибаи давлатҳои пешқадами иқтисодӣ ва кишварҳои собиқ Шӯравӣ (ИДМ) оид ба такмили механизми маъмурикунонии андоз ва истифодаи вариантҳои бехтарини он барои чумхурии мо аз ғоида холӣ нест.

Таҷрибаи давлатҳои пешқадами иқтисодӣ нишон медиҳад, ки бе дастгирии давлатӣ рушди низоми андозӣ ва маъмурикунонии он ғайриимкон мебошад. Дар аксарияти кишварҳои дунё идоракунии мақомоти андозӣ зернизомии асосии вазорати молия ва дар баъзеҳои он ҳамчун мақомоти алоҳидаи давлатӣ фаъолият менамояд. Масалан, дар ИМА ва Британияи Кабир ин мақомотро Хизматрасонии даромадҳои дохила (ХДД), дар

Фаронса - Саридораи раёсати андоз (CPA), дар Олмон - Идораи федеративии андоз ё Идораи андози замин ва амсоли инҳо ном бурда мешавад [1, с.7].

Дар Япония функсияи маъмурикунонии андоз аз ҷониби Агентии миллии андоз (National Tax Agency - NTA), ки дар тобеияти Вазорати молия мебошад, ба сомон расонида мешавад. Вай аз дастгоҳи марказӣ, 30 шубаи минтақавӣ, раёсати идоракунии минтақавии Окунаве ва 554 нозирони андоз дар маҳалҳо иборат мебошад. Вазифаҳои дастгоҳи марказӣ - ин банақшагирӣ ва татбиқи сиёсати андозӣ ва механизми маъмурикунонии андоз, корҳои фаҳмондадиҳӣ ва иҷрои бахши қонунгузори мазкур, танзим ва назорати фаъолияти мақомоти андоз дар минтақаҳо мебошад. Ҳамчунин, ин агентӣ меёрҳо ва қоидаҳои умумии фаъолияти кормандони мақомоти андозро муайян ва тарҳрезӣ намуда, тайёр ва бозомӯзии мутахассисони соҳа ва сохтори идоракунии мақомоти андозро ҳамоҳанг месозад.

Дар Канада мақомоти асосии маъмурикунонии андоз - ин агентии даромадҳои Канада (Canada Revenue Agency - CRA) ба ҳисоб рафта, соли 1999 ташкил карда шудааст. Агентии мазкур дар тобеияти Вазорати молияи кишвар қарор дошта, вазифадор аст, ки ҳар сол дар назди парлумони кишвар оид ба фаъолияти агентӣ ҳисобот диҳад. Инчунин, сохтори иловагии идоракунии ва назорати андозӣ - Шӯрои идоракунии он мебошад. Вай аз 15 аъзо, ки аз ҷониби генерал - губернатори Канада таъйин мегардад иборат буда, 11-тои онро намояндаи минтақаҳо ва ноҳияҳои кишвар ташкил медиҳанд.

Дар сохтори алоҳидаи мақомоти андоз, ки дар назди вазорати молияи кишвар фаъолият менамояд, вазифаи маъмурикунонии андозро ба уҳда дошта, фишанги маъмурӣ-идоракунии (сиёсати кадрӣ, таъмини материалӣ-техникӣ ва амсоли инҳо)-ро низ аз ҷониби ин сохтор роҳандозӣ менамояд. Чунин тарзи раванди кор дар якҷанд кишварҳои дигар, ба монанди: Австрия, Франция, Швейтсария ва дигарҳо низ хеле хуб ба роҳ монда шудааст.

Низоми андози ИМА ҳамчун низоми ғайримарказонидашудаи фаъолияти кормандони мақомоти андози кишвар тавсиф дода шуда, танзими давлатии маъмурикунонии андоз ҳамчун фишанги муҳими тақсмоти бучети сатҳҳои гуногун ба ҳисоб меравад. Мақомоти назорати андозӣ дар ин кишвар органи хизматрасонии даромадҳои дохила (ХДД) ба ҳисоб рафта, вобаста ба се сатҳи низоми андозӣ ва маъмурикунонии он аз чунин қисматҳо таркиб ёфтаанд:

- сатҳи болоӣ, ки органи хизматрасонии даромадҳои дохила (ХДД) таъмини қонунгузори бахши андозӣ ва маъмурикунонии андози федеративӣ, ба мисли андоз аз даромад, андози тухфа, аксизҳо, андози молу мулк ва ғайра;

- сатҳи миёна, ки назорат аз болои андозҳои штатҳо, ки маҷлиси намояндагони он муайян ва муқаррар намуданд, ба сомон мерасонанд;

- сатҳи поёни, ки ба маъмурикунонии органи мақомоти маҳаллӣ машғул буда, дар якҷоягӣ бо роҳбарони мақомоти маҳаллӣ механизми андозситониро танзим ва назорат мебаранд.

Дар сохтори Органҳои хизматрасонии даромадҳои дохила (ХДД) мақомоти марказӣ 7-то минтақавӣ ва 58 органи маҳаллӣ шомил буда, вазифаи мақомоти минтақавӣ ва маҳаллӣ, пеш аз ҳама, назорати дурусти пардохтҳо ва сари вақт ворид гардидани маблағҳои андозӣ ба бучети сатҳҳои гуногун, маъмурикунонии ва назорати қарзҳои андозӣ ва баргардонидани қисмати зиёдатии маблағҳои он мебошад. Дар ИМА се шакли асосии назорати санчишҳои андозӣ амал менамояд:

- ғойбона (ба воситаи почта равон намудани ҳуҷҷатҳои лозима ба мақомоти андоз тавассути раёсати санчишҳои хизматрасонии даромадҳои дохила);

- санчиши камералӣ (дар макони ҷойгиршавии хизматрасонии даромадҳои дохила);

- санчиши берунӣ (дар макони ҷойгиршавии андозсупоранда).

Принсипи асосии механизми маъмурикунонии андози ИМА ба тарзи ихтиёрӣ ва сари вақт пардохт намудани андозу бочҳо ба ҳисоб рафта, бе ягон чораҳои маъмурӣ-ҳуқуқии субъектҳои хоҷагидорӣ маблағҳои андозӣ пардохт карда мешаванд. Хизматрасонии даромадҳои дохила дар ИМА на фақат барои ғундоштани андозҳо, балки

барои мухайё сохтани шароити беҳтарин ба андозсупорандагон оиди сари вақт пардохт намудани андозу бочҳои давлатӣ фароҳам оварда шуда, маблағҳои андозӣ бе санҷишҳои иловагӣ ва назорату санҷишҳои андозӣ ворид мегардад. Ин гуфтаҳо бо он тасдиқи худро меёбад, ки дараҷаи риояи қонунгузори бахши андоз дар ИМА яке аз самараноктарин дар ҷаҳон буда, 83%-и пардохтҳои андозӣ ба таври ихтиёрӣ ситонида мешавад, ки ин натиҷа тавассути дуруст амалкарди механизми маъмурикунонии андоз тайи 15 соли охир ба даст оварда шудааст [3, с.16].

Низоми андозбандӣ дар Олмон аз низоми андозбандии ИМА куллан фарқ намуда, вай ба дастгирии давлатии маъмурикунонии андоз нигаронида шудааст. Вазифаи ҳавасмандии иқтисодӣ дар ин низоми ба иқтисодии сармоягузори нигаронида шуда, дар заминаи баҳои дурусти меъёри истехлокии фондҳои асосӣ ва имтиёзҳои андозӣ, ки ба рушди соҳибқорӣ истехсолӣ нигаронида шудааст, равона мегардад.

Дар Олмон чунин принципҳои асосии механизми маъмурикунонии андоз амалӣ карда мешавад:

- андоз аз рӯи имкониятҳои субъектҳои хоҷагидорӣ;
- ҳадди ақал ё зарурии хароҷот барои пардохти андозу бочҳои давлатӣ;
- андоз рақобатнокиро напазируфта, ба тағйироти гуногуни соҳавӣ ниёз надорад;
- андоз ба сохтори сиёсати давлатӣ бояд мутобиқат намояд;
- андоз ба ҳадафҳои миллии тақсимот ва азнавтақсимкунии даромади субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсони воқеӣ нигаронида шавад;
- низоми андоз механизми андозбандии дукартатара наметазирад.

Тавассути амалкарди ин принципҳо таъмини воридшавии маблағҳои андозӣ дар ин кишвар чунин мебошад: андози федеративӣ - 48%, андози замин - 34% ва ҷамоавӣ - 13%. Инчунин, андози калисоӣ ва бочи гумрукӣ, ки дар ҳисоботи молиявӣ нишон дода намешавад, ситонида мешавад [6, с.244].

Умуман, бо ҳамаи камбудииҳои ҷойдошта механизми маъмурикунонии андоз дар кишвари Олмон яке аз беҳтарини низоми андозбандӣ ба ҳисоб рафта, истифодаи баъзе вариантҳои он барои ҷумҳурии мо аз ғоида ҳолӣ нест.

Дар ин кишварҳо механизми маъмурикунонии андоз шаффофияти ғайриқарорӣ қарордони мақомоти андоз ва назорату санҷишҳои андозиро таъмин намуда, барои баланд бардоштани самаранокии низоми андозӣ заминаҳои хуб фароҳам оварда мешавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Меъёри амалқунандаи хизматрасониҳои маъмурикунонии андоз дар кишварҳои хориҷӣ, дар соли 2020

Шаклҳои хизматрасонӣ	Кишварҳо	Меъёри муайянгардида
Коркарди электронии эълонияи андоз аз даромад	Австралия	90%-и коркарди маълумотҳо дар 14 рӯзи корӣ
	Ирландия	100% - дар 5 рӯзи корӣ
Коркарди эълонияи варақӣ оиди андоз аз даромад	Ирландия	80%- дар 10 рӯзи корӣ ва 100% - дар 20 рӯзи корӣ
Коркарди варақии эълонияҳои андоз аз арзиши иловашуда ва таъмини пардохти он	Австралия	90%-и коркарди эълонияҳои электронӣ дар 14 рӯзи корӣ, 85%-и эълонияҳои варақӣ дар 14 рӯзи корӣ
	Дания	98% - дар муҳлати 21 рӯзи корӣ
	Фаронса	80% - дар муҳлати 30 рӯзи корӣ
Ҷавоб ба телефонҳои андозсупорандагон	Канада	80%-и ҷавобҳои телефонӣ дар муҳлати 2 дақиқа хизмат расонида мешавад
	Ирландия	50%-и ҷавобҳои телефонӣ дар муҳлати 30 сония, 85% дар 3 дақиқа ва 100% дар муҳлати 5 дақиқа хизмат расонида мешавад
Аз нав ба қайдгирии шахси ҳуқуқӣ дар мақомоти андоз	ИМА	100% - дар муҳлати 4 рӯзи корӣ

Сарчашма: Налоговый контроль в США [Электронный ресурс]. -Режим доступа: <http://www.nalvest.com>.

Дар аксарияти кишварҳои хориҷӣ ба таври маҷбурӣ ба воситаи фишангҳои махсус, ба мисли бастанӣ суратҳисоби бонкӣ, мусодираи молу амвол ва манъ намудани фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ба андозсупорандагон таъсир расонида мешавад. Барои мисол кишвари Юнон, ки камомати бучети давлатӣ дар солҳои 2013-2015 тавассути ин механизмҳо аз 2,9% то 0,2% поён карда шудааст. Инчунин, дар паст намудани камомати бучети ин кишвар чудо намудани қарзҳои ФБА ва ду бастаи барномаҳои ислоҳоти иқтисодӣ, махсусан, баланд бардоштани андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) ва андоз аз ҳашамат мусоидат намудааст. Дар баробари ин, мақомоти андози вазорати молияи Юнон муборизаро бо фасод ва пинҳон намудани андозу бочҳо пурзӯр намуда, фақат дар солҳои 2015-2018 фоизи қорхонаҳои ғайриқонунӣ амалкунанда ба 23% расонида шудааст, ки сабаби асосии он ба рушди иқтисодиёти сиёҳ, ки тайи солҳои 2000-ум ба 27%-ро ташкил меод, рабт доништа мешавад [7, с.456].

Қисмати зиёди истеҳсолоти Италияро ин истеҳсоли маҳсулоти брендӣ ташкил дода, аз ҳисоби пинҳон намудани андозҳо дар бисёр мавридҳо ба қормандон музди меҳнати нақдӣ дода мешавад, ки он ба пайдоиши иқтисодиёти пинҳонӣ оварда мерасонад, ки он қоркарди барномаҳои махсуси такмили маъмурикунонии андозро тақозо менамояд. Дар заминаи рушди иқтисодиёти пинҳонӣ мубориза бо фасодқорӣ ва таъмини ҷавонон бо ҷойҳои қори нав мушкилӣ эҷод менамояд. Масалан, мақомоти андози Италия барои қорхонаҳое, ки фаъолиятшонро дар минтақаҳои офшорӣ ба роҳ мемонанд, ҷораҳои зарурӣ андешида, тавассути он дар ин кишвар иқтисодиёти пинҳонӣ аллақай соли 2015 ба 20,6% поён фароварда шудааст [4, с.432], ки он тавассути механизми маъмурикунонии андоз, баҳусус назорату санҷишҳои андозӣ пиёда сохта мешавад.

Ҳамин тариқ, дар аксарияти кишварҳои рушқардаи иқтисодӣ низоми иттилоотии пешқадами низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии андоз ба роҳ монда шудааст, ки он ба воситаи чунин ҷораҳо роҳандозӣ карда мешавад:

- пешниҳоди эълонии андоз дар шакли электронӣ;
- қорӣ намудани технологияи пешқадами пардохти электронии андозу бочҳо;
- пешниҳод ва дастрасии сари вақти маълумотҳои онлайнӣ оид ба раванди пардохти маблағҳои андозӣ ба бучети давлатии сатҳҳои гуногун;
- бақайдгирии давлатии андозсупорандагон бе алоқаи пешакӣ бо мақомоти давлатӣ ва ғайра.

Агар ба таҷрибаи давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ назар андозем, механизми маъмурикунонии андоз дар Федератсияи Россия ба механизми идораи муносибатҳои андозии федеративӣ шабоҳат дорад. Аммо, дар раванди маъмурикунонии андоз дар ин кишвар бо хусусияти фарқкунандаи он, яъне принсипи «маҷбурикунӣ» фарқ намуда, вобаста ба фишангҳои амалқарди он характери мустақилона ва маъмурӣ дорад. Мақсади асосии он татбиқи сиёсати давлатии андоз ба ҳисоб рафта, ба воситаи он танзими муносибати байни мақомоти давлатӣ ва андозсупорандагон амалӣ гардида, яке аз омилҳои муҳими рушди муносибатҳои молиявии кишвар ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, «... усули маъмурикунонии андоз яке аз усулҳои иқтисодии идоракунии муносибатҳои андозӣ дар ин кишвар ба ҳисоб рафта, он тавассути идораи қормандони мақомоти андоз ва андозсупорандагон, бо фишанги ҳавасмандгардонии моддӣ-материалии субъектҳои хоҷагидорӣ арзёбӣ мегардад...» [9, с.29], ки вай аз чунин механизмҳо, ба мисли танзими меъёрӣ-ҳуқуқӣ, бақайдгирии субъектҳои хоҷагидорӣ, баҳисобгирӣ ва назорати андозӣ, таъмини иҷроиши уҳдадорихо оиди пардохти саривақтии андозу бочҳои давлатӣ, истифодаи таҳримҳо, ҳалли баҳсҳои андозӣ ва ғайра иборат мебошад.

Дар Ҷумҳурии Белорус мақомоти андоз яке аз звенои мустақили идоракунӣ ба ҳисоб рафта, мувофиқи моддаи 80-и Кодекси андози Ҷумҳурии Белорус салоҳияти шахси ҳуқуқӣ дошта, дар доираи амалӣ намудани сиёсати давлатии низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии он пиёда мегардад. Дар баҳши қонунгузории мазкур мақомоти гумрук ва дигар органҳои давлатӣ низ иштирок намуда, баъзе аз функсияҳои мақомоти андозро ба уҳдаи худ мегиранд.

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон ба дӯши мақомоти андоз вазифаи ба таври пурра ва саривақтӣ ба бучети давлатӣ ворид намудани маблағҳои андозӣ ва боҷҳои давлатӣ вогузор мебошад. Мақомоти андози Ҷумҳурии Қазоқистон аз органҳои ваколатдори давлатӣ ва назорати андозӣ иборат буда, ба онҳо вазифаҳои мақомоти давлатӣ, минтақавӣ, шахрӣ ва маҳаллӣ вогузор карда шудааст. Дар мавриди ташкили минтақаҳои махсуси иқтисодӣ имтиёзҳои андозӣ дар онҳо ҷорӣ карда мешавад.

Мақомоти андози Ҷумҳурии Қазоқистон бевосита дар шакли амудӣ ба органҳои идоракунии мақомоти давлатӣ итоат намуда, дар фаъолияти худ ба мақомоти маҳаллӣ ягон рабт надоранд. Дар ин кишвар маъмурикунонии андоз функцияи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи субъектҳои хоҷагидориро ба дӯш дошта, дар баъзе мавридҳо оиди қонунвайронкунонии соҳаи мазкур назорат мебарад. Мақомоти андоз дар маъмурикунонии он, баҳусус назорату санҷишҳои андозӣ салоҳиятҳои бештар дошта, он дар қонунгузорию кишвар ҷой дода шудааст.

Миёни кишварҳои собиқи Шӯравӣ омӯзиши таҷрибаи кишвари Гурҷистон оиди ислоҳоти низоми андозбандӣ ва механизми маъмурикунонии он хеле бамаврид мебошад. Сар карда аз солҳои 2011 ҳукумати ин кишвар қадамҳои бузург дар самти ҷалби бештари сармояҳо, тавассути фишангҳои андозӣ ва хизматрасониҳои андозӣ ноил гаштааст. Дар ин кишвар тақмили механизми аксизкунонии маҳсулоти саноатӣ ва шаклҳои он ба роҳ монда шудааст. Миёни механизми нави андозситонӣ метавон фишанги “ҳалли пешакӣ”, ки тавассути он андозсупорандагон ва шахсони воқеӣ ба таври пешакӣ оид ба раванди санҷишҳои андозӣ аз ҷониби нозирони андоз огоҳ карда мешаванд. Инчунин, «... Ҳангоми амал намудани чунин механизм андозсупорандагон ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ба ҷарима кашида намешаванд» [8, с.9], ки ин механизм ҳавасмандии корхонаю ташкилотҳоро оиди сари вақт пардохт намудани маблағҳои андозӣ таъмин менамояд. Истифодаи чунин таҷрибаи низоми андозситонӣ ва маъмурикунонӣ хеле муҳим ва самаранок арзёбӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, истифодаи усулҳо ва шаклҳои пешқадами таҷрибаи хориҷӣ оид ба тақмили механизми маъмурикунонии андоз барои шароити ҷумҳурии мо аз ғоида ҳолӣ набуда, он тавассути чунин ҷораҳо муҳим арзёбӣ мегардад:

- механизми маъмурикунонии андоз тавассути ҳавасмандгардонии иқтисодии андозсупорандагон ва фаъолияти соҳибқории истеҳсолӣ ғайриимкон буда, дастгирии давлатии самараноки фаъолияти кормандони мақомоти андоз, баҳусус, маъмурикунонии андоз бояд ба рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ ва рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ мусоидат намояд;

- яке аз механизмҳои самаранокии маъмурикунонии андоз дар таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ин ҳамкориҳо ва кумаки нозирони андоз ба субъектҳои хоҷагидорӣ, ба мисли сари вақт пешниҳод намудани маълумотҳо ва ҳисоботи бухгалтерӣ, эълонияи андозӣ, таҷҳизот ва техникаи нави санҷишҳои берунӣ ва ғайра, ки дар баланд бардоштани самаранокии маъмурикунонии андоз ва идоракунии кормандони мақомоти андози кишвар нақши калон мебозад;

- таҷрибаи мамлакатҳои рушдкардаи иқтисодӣ (ИМА, Япония, Олмон ва кишварҳои собиқ Шӯравӣ ба мисли Россия, Белорус, Қазоқистон, Гурҷистон ва ғайра) нишон медиҳад, ки механизми маъмурикунонии андоз шартӣ муҳими тақсим ва азнавтақсимкунии захираҳои молиявӣ ба ҳисоб рафта, барои таъмини саривақтии маблағҳои андозӣ ба бучети давлатӣ мусоидат менамояд. Ин ҷо, хусусиятҳои хоси миллӣ ва раванди муносибатҳои молиявӣ-иқтисодӣ дар кишвар ба назар гирифта шуда, муносибати андозсупорандагон ва органи мақомоти андозро ҷоннок кардан лозим аст, ки он ба вазъи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ ва рушди устувори иқтисодиёти миллии кишвар заминаҳои мусоид фароҳам меоварад.

Адабиёт

1. Адамов, Н. Тенденции совершенствования налогового администрирования и зарубежный опыт. /Н.Адамов//Финансовая газета. - 2009.- № 23. - С. 7-10.

2. Баташев, Р.В. Зарубежный опыт налогового администрирования и возможности его применения в России / Р.В.Баташев, Х.М.Джабраилова и др. // Экономические исследования. -№6 (10). -2021. - С. 988-995.
3. Болеева, Н.Ю. Тенденции налогового администрирования в практике зарубежных стран и возможность их адаптации в России/ Н.Ю.Болеева, Т.С.Павлова и др. // Вестник Пензенского университета. -№1 (29). - 2020. - С.15-18.
4. Гибескул, М.С. Специфика применения мирового опыта в области методов налогового администрирования в ПМР. - Текст: непосредственный / М.С.Гибескул // Молодой ученый. - 2017. - № 7 (141). - С. 226-230.
5. Кипкеева, А.М. Перспективы развития налогового администрирования в Российской Федерации / А.М.Кипкеева, Х.К.Урусов // Естественно-гуманитарные исследования. -№26 (4). – 2019. -С. 98-102.
6. Налоговые системы зарубежных стран: Учебник для вузов, под ред.В.Г. Князев, Д.Г. Черник. - М.: Закон и право, Юнити, 2009. - С. 242-243.
7. Попова, Л.В. Налоговые системы зарубежных стран: учебно-методическое пособие. - 2-изд., перераб. и доп. - Москва: Дело и Сервис, 2011. - 432 с.
8. Эриашвили, Н.Д. Налоговое право: учебник для магистрантов, обучающихся по программам направлений «Юриспруденция», «Экономика» и «Менеджмент». / Н.Д.Эриашвили. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2020. – 246с.
9. Черник, Д. Налоги в странах с развитой рыночной экономикой / Д.Черник // РЭЖ, -2011. - №7. - С. 29-32.
10. Улугходжаева, Х.Р. Проблемы совершенствования системы налогообложения в Республике Таджикистан / Х.Р.Улугходжаева, М.Н. Джураева // Вестник Таджикского национального Университета. - Душанбе, 2010. - №6 (62). - С. 31.

УДК: 336 (075)

ТАЪСИРИ МАБЛАҒГУЗОРИИ БЕРУНА БА ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ МУНОСИБАТҶОИ МОЛИЯВӢ

Усмонов Парвиз Нуруллоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 917-09-04-64.

Дар мақолаи мазкур таъсири маблағгузорию беруна ба иқтисодиёти мамлакатҳои донор ва мамлакатҳои қабулкунанда дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои молиявӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод, воридишавии аз ҳад зиёди ғайри сармоягузорию хориҷӣ ба мамлакатҳои қабулкунанда метавонад ба оқибатҳои манфӣ оварда расонад, алалхусус вобастагии зиёди иқтисодӣ ва сиёсӣ аз мамлакатҳои донор, афзоиши қарзи беруна, вобастагӣ аз сарчашмаҳои берунаи сармоягузорию ва ғайра. Аз ин лиҳоз, ҳангоми таҳияи стратегияи ҷалби маблағгузорию беруна ва сармоягузорию хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд манфиатҳои миллии кишвар ба инобат гирифта шаванд, то ин ки маблағгузорию беруна ба руидаи устувори иқтисодӣ ҳамчун шартҳои асосии таъмини амнияти иқтисодӣ мусоидат намояд. Муаллиф қайд менамояд, ки маблағгузорию беруна метавонад ба руидаи иқтисодиёт мусоидат намояд, ба шарте, ки агар маблағҳои ҷудошуда ба ташикли инфрасохтори истеҳсолӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва назорати қатъии истифодаи онҳо равона гардад. Дар баробари ин, муҳим аст, ки мамлакатҳои қабулкунандаи маблағгузорию беруна мустақилияти сиёсӣ худро нисбати мамлакатҳои донор ҳангоми пешбурди сиёсати иқтисодӣ аз даст надиҳад.

***Калидвожаҳо:** муносибатҳои молиявӣ, маблағгузорию беруна, руидаи иқтисодӣ, насту намудани сатҳи камбизоатӣ, мамлакатҳои донор, мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ, мамлакатҳои тараққикарда, стратегияи рушд, шарикони рушд, тавозуни пардохт, назорати давлатӣ, амнияти иқтисодӣ, сармоягузорию хориҷӣ, насандозҳои дохилӣ.*

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕГО ФИНАНСИРОВАНИЯ НА ЭКОНОМИКУ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Усмонов Парвиз Нуруллоевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-

экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 917-09-04-64.

В данной статье рассматривается влияние внешнего финансирования на экономику стран-доноров и принимающих стран в условиях глобализации финансовых отношений. Отмечено, что в условиях экономической глобализации чрезмерный приток иностранных инвестиций в страну пребывания может привести к негативным последствиям, в частности, к высокой экономической и политической зависимости от стран-доноров, увеличению внешнего долга, зависимости от внешних источников инвестиций и т.д. Поэтому при разработке стратегии привлечения внешнего финансирования и иностранных инвестиций в Республику Таджикистан необходимо учитывать национальные интересы страны, чтобы внешнее финансирование могло способствовать устойчивому экономическому развитию как ключевому условию экономической безопасности. Автором отмечается, что внешнее финансирование может способствовать экономическому росту, если выделяемые средства будут направляться на создание производственной инфраструктуры, повышение качества жизни населения при строгом мониторинге за их использованием. Важно при этом, чтобы страна-получатель внешнего финансирования не потеряла свою политическую автономию перед странами донорами при проведении экономической политики.

Ключевые слова: финансовые отношения, внешнее финансирование, экономическое развитие, сокращение бедности, страны-доноры, развивающиеся страны, развитые страны, стратегии развития, партнеры по развитию, платежный баланс, государственный контроль, экономическая безопасность, иностранные инвестиции, внутренние сбережения.

THE IMPACT OF EXTERNAL FINANCING ON THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION OF FINANCIAL RELATIONS

Usmonov Parviz Nurulloevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14, Phone.: (+992) 917-09-04-64.

This article discusses the impact of external financing on the economy of donor and host countries in the context of the globalization of financial relations. It is noted that in the context of economic globalization, an excessive influx of foreign investment into the host country can lead to negative consequences, in particular, to high economic and political dependence on donor countries, an increase in external debt, dependence on external sources of investment, etc. Therefore, when developing a strategy for attracting external financing and foreign investment to the Republic of Tajikistan, it is necessary to take into account the national interests of the country so that external financing can contribute to sustainable economic development as a key condition for economic security. The author mentioned that external financing can contribute to economic development if the allocated funds are directed to the creation of industrial infrastructure, improving the quality of life of the population with strict monitoring of their use. At the same time, it is important that the recipient country of external financing does not lose its political autonomy over the donor countries in the conduct of economic policy.

Keywords: financial relations, external financing, economic development, poverty reduction, donor countries, developing countries, developed countries, development strategies, development partners, balance of payments, government control, economic security, foreign investment, domestic savings.

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ва муносибатҳои молиявӣ, вазъ дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ва давраи гузариш қарордошта нисбат ба мамлакатҳои мутараққӣ куллан фарқ менамояд. Дар замони муосир мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ва давраи гузариш қарордошта ба воридкунандагони асосии сармоя ва мамлакатҳои қарздор бо касри музмини буҷети давлатӣ ва ҳисобҳои ҷорӣ мубаддал гаштаанд, ки сармоягузориҳои дохилии онҳо аз ҳаҷми пасандозҳои миллӣ зиёдтар мебошад. Фаъолияти онҳо аз сарчашмаҳои расмӣ ва хусусии хоричӣ маблағгузори гардида, боиси афзоиши қарзҳои берунаи онҳо мегардад.

Сарчашмаҳои ҳавасмандгардонии маблағгузориҳои берунаро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст.

Гурӯҳи якум дорои ангезаҳои маънавӣ ва башардӯстона буда, бо аз нав тақсим намудани даромад дар миқёси ҷаҳон, бо мақсади расонидани кумак ба мамлакатҳои суғтараққикарда алоқаманд аст. Аз нигоҳи иқтисодӣ, ин чунин маъно дорад, ки дар

ҳолати паст гардидани сатҳи даромадноқӣ дар мамлакатҳои мутараққӣ, боиси беҳтар шудани сатҳи некуаҳволии умумӣ мегардад, зеро даромад аз мамлакатҳои бой ба мамлакатҳои камбизоат таксим мешавад. Мамлакатҳои султараққикарда на танҳо аз ҷониби ҳукумати дохилӣ ва созмонҳои байналмилалӣ, балки аз ҷониби аксари созмонҳои ихтиёрӣ ва хайриявӣ низ ҳамчун як қисми барномаҳои кумаки мунтазами худ, маблағгузори мегарданд. Дар маҷмуъ, ҳаҷми кумақҳои иқтисодии ба мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ва давраи гузариш расонида, то 7%-и ММД-и мамлакатҳои тараққикарда пешбинӣ шудааст [6].

Гуруҳи дуҷумро ангезаҳои сиёсӣ, ҳарбӣ ва таърихӣ расонидани кумақ дар бар мегиранд. Масалан, аксари барномаҳои кумаки ИМА дар ибтидо ба ҳимоя аз паҳншавии коммунизм нигаронида шуда буданд, ки тақсими минтақавӣ кумақро метавон қисман бо ҳамин шароит шарҳ дод. Кумаки иқтисодие, ки Британияи Кабир ва Фаронса расонидаанд, одатан ба мустамликаҳои собиқӣ онҳо равона гардида, робитаҳои мустақами таърихро инъикос менамоянд. Бисёре аз мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ кумаки берунаро дар ин замина қабул мекунанд, зеро онҳо бидуни маблағгузори беруна ба рушди иқтисодӣ ноил шуда наметавонанд. Бояд таъкид намуд, ки дар натиҷаи расонидани кумаки иқтисодӣ кишварҳои қабулкунандаи он, истиқлолияти сиёсии худ ва баъзе объектҳои стратегиро аз даст дода наметавонанд.

Гуруҳи сеҷумро ангезаҳои сирф иқтисодии мамлакатҳои пешрафта, ки бо раванди сармоягузори мамлакатҳои султараққикарда алоқаманд аст, дар бар гирифта, на танҳо боиси суръати баланди рушди иқтисодии мамлакатҳои қабулкунанда, балки беҳтар гардидани некуаҳволии худӣ онҳо низ шуда наметавонад. Ҳамин тариқ, маблағгузори беруна наметавонад ҳам барои давлатҳои донор ва ҳам барои давлатҳои қабулкунандаи он як раванди судманд бошад. Фарз менамоем, ки меъёри фоизноқӣ дар давлатҳои қабулкунанда аз самараноқии сармоя дар давлатҳои пешрафтаи донор зиёд аст, пас дар ин ҳолат ҳарду ҷониб аз маблағгузори беруна манфиатдор мебошанд. Вобаста ба ин ҳолат, мувофиқи таълимоти кейнсионӣ, бинобар сабаби маҳдудиятҳои тавозуни пардохт дар мамлақати мутараққӣ захираҳои молиявӣ пурра истифода нагардида бошанд, пас маблағгузори беруна сармоягузори мутақобилан судманди маблағҳо ба мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ва истифодаи пурраи захираҳои мамлакатҳои пешрафта ба шумор меравад.

Ҳароҷоти маблағгузори берунаро наметавон вобаста ба таъсираш ҳам барои мамлакатҳои донор ва ҳам барои мамлакатҳои қабулкунанда мавриди таҳлил қарор дод.

Таъсири бевосита ба мамлакатҳои донор аз маблағгузори беруна дар он асос меёбад, ки бо содир шудани як қисми даромад, ба ҳисоби ҳаракати сармояи тавозуни пардохт таъсири манфӣ мерасад. Таъсири ғайримустақим аз маблағгузори беруна ба мамлакатҳои донор бо афзоиши содироти молҳо ба мамлакатҳои қабулкунандаи маблағгузори беруна, тавассути қарзҳои тичоратӣ ва барқарор намудани муносибатҳои тичоратӣ амалӣ мегардад. Таъсири мусбӣ ба тавозуни пардохт ва содирот бо таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши даромади андоз алоқаманд аст.

Афзоиши содироти мамлакатҳои донор аз ҳисоби расонидани кумаки беруна наметавонад дар натиҷаи кумаки таъиншуда ба амал ояд, дар ҳолате, ки кумаки беруна ва хариди молу хизматрасонӣ бевосита аз мамлакатҳои донор ба вуқӯъ пайвандад. Ё ин, ки қисман кумаки иқтисодии расонидашуда, наметавонад дар хариди ашёи хом ва захираҳои табиӣ барои истеҳсоли маҳсулот зарур аз мамлакатҳои қабулкунандаи маблағгузори беруна амалӣ гардад.

Натиҷаи таъсири манфии ба мамлакатҳои қабулкунандаи маблағгузори беруна расида, чунианд:

- нархи баланди молҳои воридотӣ дар раванди кумаки беруна;
- ворид гардидани таҷҳизоти номуносиб ва фарсуда;
- афзоиши нобаробарии иқтисодии аҳоли;
- афзоиши қарзҳои пардохтнашуда;

- афзоиши коррупсия;

Вобаста ба ин ҳолат, нуқтаи назаре дар адабиёти иқтисодии ватанӣ ҷойдошта, боиси таваҷҷуҳ аст, ки: «...воридшавии аз ҳад зиёди фаъоли сармоягузори хориҷӣ ба мамлакати қабулкунанда метавонад ба оқибатҳои манфӣ оварда расонад, алалхусус вобастагии зиёди иқтисодӣ ва сиёсӣ аз мамлакатҳои донор, афзоиши қарзи беруна, вобастагӣ аз сарчашмаҳои берунаи сармоягузорӣ ва ғайра» [5, с. 90-93]. Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, Ҳангоми таҳияи стратегияи ҷалби маблағгузори беруна ва сармоягузори хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд манфиатҳои миллии кишвар ба инобат гирифта шаванд, то ин ки маблағгузори беруна ба рушди устувори иқтисодӣ ҳамчун шартҳои асосии таъмини амнияти иқтисодӣ мусоидат намояд.

Вобаста ба маълумотҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, имрӯзҳо дар миёни кишварҳои донор ҳиссаи бештар ба Ҷумҳурии халқии Чин - 29,3%, Россия - 16,0%, ИМА - 6,8%, Британияи Кабир - 6,75, Қазоқистон - 5,6%, Филиппин - 5,2%, Люксембург - 3,3%, Эрон - 2,7%, Озарбойҷон 2,3%, Австрия - 2,4%, Кипр - 2,2%, Туркия - 1,9% Олмон - 1,8%, Швейтсария - 1,8%, Фаронса - 1% ва ғайра рост меояд [2].

Аз ин рӯ, дар сатҳи миллии барқарор намудани муносибатҳо бо шарикони рушд ва назорати пурраи барномаҳо хеле муҳим аст.

То он замоне, ки шарикони рушд баҳри беҳтар намудани дараҷаи самаранокии кумак кӯшиш ба харҷ надиҳанд, афзоиши ҳаҷми кумак ба рушди иқтисод таъсири мусбӣ нахоҳад расонд. Дар сатҳи миллии ба роҳ мондани назорати пурраи барномаҳо ва дар ин асос, барқарор намудани муносибатҳо бо шарикони воқеӣ, барои татбиқи афзалиятнокии барномаҳои рушд хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ, ки ба масъалаҳои гирифтани кумакҳои беруна бахшида шудааст, имконияти медиҳад, то самаранокии ин кумакҳоро, пеш аз ҳама, вобаста ба фоида ва хароҷотҳо дар сатҳи макроиқтисодӣ ба низом дарорем (ниг. Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Самаранокии намудҳои гуногуни кумаки беруна

Намудҳои кумаки беруна	Асосноккунӣ, сабаби асосӣ	Ҷоидаҳои асосии макроиқтисодӣ	Оқибатҳои эҳтимолии таъсири манфии макроиқтисодӣ
Кумаки лоиҳавӣ	Сармоягузорӣ ва барқарорсозии иқтисодии иқтисодиёт	Маҳсулнокии баланд ва беҳтаршавии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ	Лоиҳаҳои, ки ягон фоида намеоранд
Кумаки барномавӣ (дастгирии воридот, паст намудани гаронии қарз)	Истифодаи иқтисодҳои истеҳсоли, паст намудани норасоии ашёи хориҷӣ, раҳӣ аз қарз	Ҳаҷми нисбатан баланди истеҳсолот, афзоиши дастрасии молҳо, воридот ва сармояҳо	Осон бо воридотивазшаванда ва аҳамияти самаранок надошта
Кумаки буҷавӣ	Кам кардани касри тақрири буҷаи давлатӣ	Хароҷоти зиёди давлатӣ ҳангоми паст будани сатҳи таваррум	Таҳрифи хароҷоти давлатӣ
Кумаки озуқаворӣ	Амнияти озуқаворӣ, инчунин дастгирии рушди хоҷагии қишлоқ	Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва маҳсулнокии меҳнат	
Ҳамкории техникӣ	Рушди сармояи инсонӣ	Самаранокии баланд	Таҳрифи бозори меҳнат

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки як қисми муҳими кумак дар шакли дастгирии умумии буҷет ворид намешавад (яъне, маблағҳое, ки ҳукумат метавонад ба ягон мақсади дигар харҷ намояд). Ғайр аз кумаки лоиҳавӣ, аксари донорҳо тавассути барномаҳои мушаххаси соҳавӣ (ё ҳатто зерсоҳавӣ) кумак мерасонанд, ки аз ҷониби донорҳо муайян карда мешаванд ва метавонанд аҳамияти назаррасе дошта бошанд, ки ин ба мамлакатҳои кумакгиранда имкон намедиҳад, ки онро самаранок идора намоянд.

Азбаски имрӯз тамоми талошҳо ба он равона гаштааст, ки мамлакатҳои кумакгиранда ҳам дар тарҳрезӣ ва ҳам татбиқи сиёсат пешсаф бошанд, ХБА ва Бонки ҷаҳониरो месазад, ки барои бартараф намудани ихтилофи ногузири байни шартҳои беруна ва назорати миллии онҳо чораандешӣ намоянд.

Шарикони рушд бояд ба гуногунии ҳолатҳои муҳим роҳ дода, ба шарикон имкони бардоштани сабақ аз хатоихоро диҳанд. Дар тарҳрезии стратегияҳои рушд бояд гуногунандешагӣ на танҳо дар як модел, балки дар дигар моделҳо низ мавриди истифода қарор гирад. Дар ҳолати пеш гирифтани сиёсати нодуруст, раванди интиҳобӣ, ки ҳамчун як равияи таҳдиди қатъ намудани шохаҳои маблағгузори имтиёзнок амал менамояд, метавонад ба механизми таҳияи сиёсат барои онҳое, ки ба афзалиятҳои донорҳо воқуниш нишон медиҳанд, табдил ёбад. Ин маънои онро надорад, ки донорҳо мамлакатҳоеро, ки бояд дастгирӣ шаванд, тафриқабандӣ намоянд. Аммо онҳо бояд аз табдили муносибатҳои интиҳобӣ ба механизми истифодаи шартҳои бегона дар сиёсат худдорӣ намоянд. Имконияти расидан ба ин ҳадаф танҳо дар сурате ҷой дошта метавонад, ки назорати муайян намудани меъёрҳои самаранокӣ, ки дар он мушкilotи мамлакатҳои кумакгиранда ба инобат гирифта шуда, новобаста баҳогузорӣ гардида, мамлакатҳои кумакгиранда ҳуқуқи коркарди ҳадафҳои асосӣ дар сиёсат ва назорати натиҷаҳоро дошта бошанд.

Ба андешаи мо, назорати пурраи барномаҳо дар сатҳи миллии барои мамлакатҳои мизбон имконпазир мегардад, агар илова бар эътирофи муносибатҳои мухталиф оид ба рушд, боз се талаботи асосӣ иҷро гардад.

Аввалан, ҳуди мамлакатҳо бояд барои таҳияи ҳамаҷонибаи буҷетҳои ҳамоҳангшуда ва нақшаи миёнамуҳлати хароҷоте, ки шаффоф, ҳисоботдиҳанда ва ба қадри кофӣ воқеӣ бошанд, кӯшиш намоянд, ки аз ҷониби донорҳо ва ҷонибҳои манфиатдори дохилӣ низ ҷиддӣ қабул карда шаванд.

Дуюм, донорҳо бояд барои ҳал намудани мушкilotи аввал, маълумоти заруриро дар бораи фаъолиятҳои ҷорӣ ва нақшаҳои ояндаи худ пешниҳод намоянд. Илова бар ин, онҳо бояд омода бошанд, ки амалу фаъолияти худро ба талаботи дохилӣ мутобиқ намуда, нақшаи хароҷотҳоро дар доираи буҷетҳои миллии ба роҳ монанд, яъне ба ибораи дигар, назоратро воқеан ба мамлакатҳои кумакгиранда супоранд.

Сеюм, барои оғози ин раванд зарур аст, ки дар ояндаи наздик эҳтиёҷоти молиро воқеият арзёбӣ намуда, маблағҳои заруриро ҷудо намуд, то ин ки мамлакат ба афзоиши мушкilotи молиявӣ дучор нагардад. Яке аз шартҳои асосии назорати барномаҳо аз ҷониби мамлакатҳои қабулкунанда ин барқарор намудани иқтисодии идоракунии сустгардидаи ҳукумат мебошад.

Иҷрои талаботи якум оид ба додани назорати пурраи сиёсат ба мамлакатҳои кумакгиранда, пеш аз ҳама, бо ҷой доштани захираҳои зарурии инсонӣ вобаста аст. Яке аз воситаҳои муҳими техникаии таъмини самаранокӣ сиёсат, ки бояд дар бисёр мамлакатҳо тақвият дода шавад, ин аудити молиявӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Ин яке аз шартҳои асосии назорати пурраи сиёсат ва масъулияти давлат ба шумор меравад.

Ҳадди ақал равандҳои сиёсӣ, ки асоси таҳия ва иҷрои буҷетҳоро дар бар мегиранд, чун воситаҳои техникаии молиявӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, нақши муҳим доранд. Машварати дуруст бо тамоми вазоратҳои дахлдори соҳавӣ, инчунин муҳокимаи ошкоро аз тарафи тамоми ҷонибҳои манфиатдор оид ба ҳадафҳои стратегияи рушд ва роҳҳои ноил

гаштан ба онҳо ҳамчун шартӣ муҳими таъмини шаффофият ва эътимодноки кӯшишҳои ҳукумат мебошад, ки дар навбати худ ин шартҳо барои сазовори боварии донорҳо гаштан ва ба буҷети давлатӣ ворид намудани низоми идоракунии молиявии лоиҳаю барномаҳои худ муҳиманд.

Бо вучуди ин, бе дастгирии донорҳо ва бидуни кӯшиши онҳо барои ҳамоҳангсозии тадбирҳои якҷояи кумак бо назардошти равандҳои иқтисодии дохила, кӯшиши ҳукуматҳои мамлакатҳои кумакгиранда, ки аз он зиёд вобастаанд, бесамар боқӣ мемонад. Маҳз ин раванд шартӣ дуҷояи назорати пурраи сиёсат мебошад. Дар сурате, ки аз ҷониби донорҳо маълумоти саривақтӣ ва дақиқи молиявӣ пешниҳод нагардад, пас тамоми ҷараёнҳои машваратҳои дохилӣ оид ба таъмини шаффофият ва мутобиқномаи буҷет натиҷа намедихад. Набудани ҳамбастагӣ миёни буҷети донорҳо ва мамлакатҳои кумакгиранда, аз ҷониби донорҳо истифодаи методология ва таснифоти мухталифи баҳисобгирии муҳосибӣ, пешниҳоди маълумоти нопурраи кумак ва надоштани маълумот оид ба стратегияҳои кумак ва нақшаҳои хароҷоти оянда, камбудии маълуми низоми кунунии расонидани кумак мебошанд, ки идоракунии молиявиро дар мамлакатҳои қабулкунанда душвор ва имконнопазир менамояд.

Аммо ҷиддитарин монеа дар самти банақшагирии ҳамгиرويшудаи хароҷоти миёнамуҳлати бахши давлатӣ ва идоракунии молиявӣ он аст, ки қисми зиёди лоиҳаҳо ва барномаҳои, ки аз ҷониби донорҳо маблағгузорӣ мегарданд, воқеан берун аз буҷети давлатӣ тарҳрезӣ ва амалӣ карда мешаванд.

Шартӣ муҳими ислоҳоти бахши давлатӣ чунин мавқеи донорҳо мебошад, ки хусусиятҳои самаранок ва боваринокро инъикос намояд. Дар баробари ислоҳоти сохтори музди меҳнати бахши давлатӣ, бояд кӯшиш намуд, ки донорҳо ба таҷрибаи истифодаи такрорӣ кадрҳо дар доираи лоиҳаҳои алоҳида хотима диҳанд. Маблағҳои донорҳо бояд ҳарчи бештар барои дастгирии буҷетҳо ё барномаҳои муштарақ истифода шуда, аз ҷониби ҳукуматҳои мамлакатҳои кумакгиранда мувофиқи ҳадафҳо ва афзалиятҳои мувофиқашуда бо иштироки донорҳо амалӣ карда шаванд.

Бо зуҳуроти шаклҳои нави кумак, ки аз доираи назорати буҷет ва идораи давлатии азнавташкилшуда берунанд ва бо афзалиятҳои миллӣ мувофиқат наменамоянд, бояд ҳаммаҷониба мубориза бурд.

Имрӯз баҳри истифодаи оқилонаю самараноки захираҳои молиявӣ ва инсонӣ, барои осон намудани мушкилоти молиявии ҳукумат дар бахши давлатӣ кумаки иловагӣ зарур аст. Ин шартӣ сеюми назорати самараноки сиёсат дар сатҳи миллӣ ба шумор меравад. Чунин кумаки иловагӣ набояд ҳамчун як хайрияи беохири маблағҳо барои пӯшонидани хароҷотҳои истеъмолии ҷорӣ ҳукумат баррасӣ шавад, балки ҳамчун маблағе, ки барои ташкили як хизматрасонии сабуктар, самаранок ва муздноки аҳоли равона гардад. Ин раванд барои барномаҳои дигари ислоҳот зарур буда, бо мурури замон даромади давлатро афзоиш дода, дараҷаи вобастагиро аз кумакҳои хориҷӣ тадриҷан аз байн хоҳанд бурд.

Адабиёт

1. Кошлаков Г.В. Некоторые оценки инвестиционного климата в Таджикистане/Г.В. Кошлаков, М.О. Тураева // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2008. - №3. - С. 32-35.
2. Маълумотҳои расмии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL [www. Medt.tj](http://www.Medt.tj) (санаи мурочиат 12.03.2022.)
3. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. 2-е издание/ Р.М. Нуреев. - Москва: Изд. НОРМА, 2008. – 159 с.
4. Рахимов Р.К. Соотношение сбережений и инвестиций в экономике Таджикистана. / Р.К. Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2015. - №3. – С. 56-59.
5. Саидмуродов Л.Х. Внешнеэкономическая деятельность и интересы Республики Таджикистан: первые шаги независимого развития. /Л.Х. Саидмуродов // Сборник научных трудов НИИ. - Душанбе, 2004. - №2. - С. 90-93.
6. Саидмуродов Л.Х. Открытая экономика и прямые иностранные инвестиции / Л.Х. Саидмуродов, М. Сузуки, А.А. Солиев. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 278 с.

7. Саидмуродов Л.Х. Некоторые аспекты институциональной теории экономического роста / Л.Х. Саидмуродов // Вестник Института повышения квалификации государственных служащих Республики Таджикистан. 2008. - №4. - С.71-75.
8. Хасанов М.М. Внешний долг: мировые тенденции и их приложение к экономике Таджикистана. 2-ое изд., дополненное / М.М. Хасанов, Х.Д. Саидходжаев. – Душанбе: НПИЦентр, 2007. - 67с.
9. Усмонов П.Н. Экономическая безопасность развития Республики Таджикистан в условиях роста внешнего финансирования: монография / П.Н. Усмонов. - 2019. –152 с.
10. Усмонов П.Н. Ташаккули механизми самараноки истифодаи кумаки беруна/ П.Н Усмонов, Т.Ҳ. Эшбеков // Паёми молия ва иқтисод. - 2021.- № 2 (26). – С. 95-102.

УДК: 331.83.(575.3)

ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ ДАРОМАДҲОИ АҲОЛӢ

Саидов Раҷабалӣ Назифович - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи аудит ва ревизияи ДДМИТ. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 933 60 60 87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Новобаста аз он ки даромади аҳоли объекти таҳқиқоти доираи васеи муҳаққиқон, шуруъ аз намояндагони мактаби классикӣ то иқтисодчиёни муосир маҳсуб меёбад, масъалаи мазкур то ба ҳол мубрамияти омӯзиши худро аз даст наводааст. Хусусан, дар шароити мураккаб гардидани муносибатҳо ва таъсири манфии омилҳои гуногун танзими даромадҳои аҳоли муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар қисмати таҳлилии мақола нуқтаи назари Ч.М.Кейнс, Э.Хансен, С.Харрис, Ч.Кларк, Д.Харрод, П.Самуэлсон, Л.Эрхард, Л.Мизес, М.Фридмен, Ф.Хайек, А.Лаффер, М.Фелдстайн, П.Самуэлсон, В.Леонтев, Д.Хикс ва ғ. оид ба мазмуни даромадҳои аҳоли ва танзими онҳо мавриди таҳлил ва омӯзиши қарор дода шудааст.

Аз натиҷаи омӯзиши сарчашмаҳои адабиёти илмӣ нуқтаи назари иқтисодчиён оиди танзими даромадҳои аҳоли вобаста ба равиҳои гуногун дар шакли ҷадвал ба низом дароварда шудааст. Муайян карда мешавад, ки гурӯҳе аз мутафаккирони илми иқтисодӣ ҷонибдори даҳолати давлатии танзими даромадҳои аҳоли мебошанд ва гурӯҳи дигар даҳолати давлатиро ба рафти ташаққул ва тақсимоти даромадҳои аҳоли қабул надишта, тарафдори механизми худтанзимқунии бозори даромадҳои аҳоли мебошанд.

Дар қисмати ҷамъбасти мақола механизмҳои танзими даромадҳои аҳоли арзёбӣ карда шуда, хулосаи пешниҳодҳои мувофиқ бароварда шудааст.

Калидвожаҳо: танзими даромадҳои аҳоли; назарияи шугл; сармоягузорӣ; истеъмолот; пасандозҳо; сиёсати бучетӣ; таваррум; синтези неоклассикӣ; механизми бозорӣ; танзими давлатӣ; соҳибкорӣ; нобаробарии даромадҳо.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ

Саидов Раҷабалӣ Назифович - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры аудита и ревизии ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 933 60 60 87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Несмотря на то, что доходы населения являются объектом исследования широкого круга исследователей, от представителей классической школы до современных экономистов, вопрос регулирования доходов не потерял своей актуальности. Особенно в условиях сложных отношений и негативного воздействия различных факторов более важно регулировать доходы населения.

В аналитической части статьи проанализированы и изучены точки зрения Дж.М. Кейнса, Э. Хансена, С. Харриса, Дж. Кларка, Д. Харрода, П. Самуэльсона, Л. Эрхарда, Л. Мизеса, М. Фридмана, Ф. Хайека, А. Лаффер, М. Фельдштейн, П. Самуэльсон, В. Леонтьев, Д. Хикс и др. о значении доходов населения и их регулирования.

В результате изучения источников научной литературы, взгляды экономистов о регулировании доходов населения по разным направлениям систематизированы в форме таблицы. Установлено, что одна группа экономистов выступает за вмешательство государства в регулирование доходов, а другая группа не приемлет государственного вмешательства в формирование и распределение доходов и поддерживает механизм рыночного саморегулирования доходов.

В заключительной части статьи оцениваются механизмы регулирования доходов населения, предложены соответствующие выводы и предложения.

Ключевые слова: регулирование доходов населения, теория занятости, инвестиции, потребление, сбережение, бюджетная политика, инфляция, неоклассический синтез, рыночный механизм, государственное регулирование, предпринимательство, равенство доходов.

THEORETICAL BACKGROUND OF THE REGULATION OF POPULATION INCOME

Saidov Rajabali Nazifovich (Saidov R.N.), candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of audit and revision, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Phone.: 933 60 60 87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Despite the fact that incomes of the population are the subject of research by a wide range of researchers, from representatives of the classical school to modern economists, the issue of income regulation has not lost its relevance. Especially in conditions of complex relations and the negative impact of various factors, it is more important to regulate the income of the population.

The analytical part of the article presents the views of J.M. Keynes, E. Hansen, S. Harris, J. Clark, D. Harrod, P. Samuelson, L. Erhard, L. Mises, M. Friedman, F. Hayek, A. Laffer, M. Feldstein, P. Samuelson, V. Leontiev, D. Hicks and others about the income of the population and their regulation have been analyzed and studied.

As a result of studying the sources of scientific literature, the views of economists on the regulation of incomes of the population in different directions are systematized in a tabular form. It has been established that one group of economic thinkers advocates government intervention in the regulation of income, while another group does not accept government intervention in the formation and distribution of income and supports the mechanism of market self-regulation of income.

In the final part of the article, the mechanisms for regulating the income of the population are assessed, and appropriate conclusions and proposals are proposed.

Keywords: regulation of the population's income; employment theory; investment; consumption; saving; budgetary policy; inflation; neoclassical synthesis; market mechanism; government regulation; entrepreneurship; income inequality.

Омӯзиши амики дилхоҳ масъала аз заминаҳои назариявии он шуруъ мегардад. Даромадҳои аҳоли низ масъалае мебошад, ки нисбати танзими он назарияҳои сершуморе ҷой дорад. Таҳқиқи назарияҳои мазкур имконият медиҳад, то заминаҳои методологии танзими даромадҳои аҳоли такмил дода шавад. Танзими даромадҳои аҳоли яке аз мавзӯҳои рӯзмаррае мебошад, ки то ба ҳол оиди такмили он таҳқиқоти илмӣ анҷом дода мешавад. Барои ҳар як давлати иҷтимоӣ азнавтақсимкунии даромадҳо яке аз вазифаҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Устувор гардонидани танзими давлатии даромадҳои аҳоли низ самти мақсадноки сиёсати иҷтимоӣ доништа мешавад. Аз дигар тараф, рушди нисбатан ноустувори инфрасохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои афзоиши даромадҳои аҳоли монеа эҷод менамояд [7, с.125]. Вобаста ба ин, танзими шароити ташаккулёбии даромадҳо низ муҳим доништа мешавад. Дар шароити мураккаб гардидани муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ зарурати коркард ва қабули шакли усулҳои нисбатан мукаммали танзими ташаккулёбии даромадҳои аҳоли пеш меояд.

Асосноккунии назариявии зарурати мутамарказии назорати даромадҳои аҳоли аз тарафи давлат ханӯз дар таҳқиқоти Ч.М.Кейнс зери унвони «Назарияи шуғл, фоиз ва пул» дида баромада шуда буд. Давлат таъсири худро ба даромадҳои аҳоли аз тариқи истеъмолот ва сармоягузорӣ тавассути низоми андозҳо, меъёри фоиз, инчунин, бо ёрии иҷроӣ вазифаи анъанавии ҳукумат амалӣ менамояд [3, с.112].

Бояд қайд намуд, ки ҳаҷми пасандозҳо дар иқтисодиёт на ҳамеша ба ҳаҷми сармоягузориҳо баробар мебошад, яъне на ҳамеша пасандозҳо ба истеҳсолот сафарбар карда мешаванд. Номувофиқии байни пасандозҳо, даромадҳои аҳоли ва сармоягузориҳо номутаносибии макроиқтисодиро ба миён меорад. Дар натиҷа барқарор намудани мувозинати иқтисодӣ на тавассути фишанги истеҳсолӣ, балки аз тариқи талабот, ки барои таъмини шуғл ва иқтисодии истеҳсолот мусоидат менамояд, амалӣ карда мешавад. Қобили қайд аст, ки идоракунии талабот аз тариқи сиёсати давлатии танзими даромадҳо амалӣ карда мешавад.

Дар шароити таназул ва номувозинати механизми бозорӣ, ки барои сармояи хусусӣ дурнамои бадастории фоида амиқ нест, давлатро зарур аст, то барои ҷоннок

намудани талабот гузоришоти асосиро бояд зиёд намояд. Омили асосии муваффақияти сиёсати устувори давлатӣ ҳавасмандкунии пардохтпазирии талабот мебошад, ки дар чунин шароит хароҷоти давлатӣ ба фаъолияти истехсолӣ афзалияти бештар дорад. Устувории сиёсати давлатӣ оид ба даромадҳои аҳоли талаб менамояд, ки сиёсати азнавтақсимкунии даромадҳо бояд ба манфиати он гурӯҳҳои нигаронида шавад, ки ба истеъмолот майли зиёд доранд. Аз нигоҳи мо, ба ин гурӯҳҳои аҳоли шахрвандони кироҷкор, ки истеъмолотҳои онҳо тамоюли мусбӣ дорад ва соҳибкорони дар соҳаи гузоришоти молиявӣ фаъол мансуб мебошанд.

Зарурати танзими давлатии он соҳаҳоеро, ки механизми рақобати озодашон аз қор намондааст, қисмати зиёди намоёндагони афкори муосири иқтисодӣ эътироф менамоянд. Дар концепсияи Ч.М. Кейнс нақши асосиро ҷараёни сармоягузорӣ ҳамчун шароити афзоиши шуғл, даромад ва маҷмуи талабот мебошад. Мутафаккир қайд менамояд, ки тамоюли заиф нисбат ба сармоягузорӣ дар ҳама давру замон яке аз мушкилоти муҳими иқтисодӣ доништа мешавад, ки дарёфти роҳи ҳалли он ниҳоят муҳим мебошад. Аз нигоҳи Ч.М. Кейнс, вазифаи анъанавии давлат ҳамчун «посбони шабона» бояд васеъ карда шавад. Ҳамчунин, ӯ қайд менамояд: «Амали озоди қувваи иқтисодӣ» ба ҷилавгирӣ ва назорат эҳтиёҷ дорад. Ҳамаи гуфтаҳои боло аз зарурати танзими давлатии иқтисодиёт дарак медиҳанд. Аз нигоҳи Ч.Кейнс, барои давлат моликият дар шакли олоти истехсолӣ муҳим нест, балки имконияти таъсиррасонӣ ба ҳаҷми сармоягузорӣ ва ба меъёри подоши соҳиби захираҳои сармоягузорӣ муҳим мебошад.

Ч.Кейнс концепсияи комили танзими давлатии низоми иқтисоди бозориро бунёд намудааст. Нақши муҳимро дар таҳқиқоти муҳаққиқ мушкилоти нобаробарии даромадҳо ташкил медиҳад. Аз нигоҳи Ч.Кейнс, яке аз нуқсонҳои назарраси ҷомеаи иқтисодӣ тақсимоти ихтиёрӣ ва беадолатонаи бойгари ва даромадҳо мебошад [3, с.87]. Ба ақидаи ӯ, сиёсати азнавтақсимкунии давлат ба манфиати гурӯҳҳои камдаромади аҳоли нигаронида шуда, пардохтпазирӣ ва тамоюли мусбии истеъмолотҳои ҷамъиятиро ба вучуд меорад, ки дар натиҷа боиси васеъ шудани истехсолот ва коҳиши сатҳи бекорӣ мегардад.

Дар таҳқиқоти Ч.Кейнс таҳлили услубҳои танзими даромадҳо низ дида мешавад. ӯ қайд менамояд, ки низоми андозҳои мустақим, алалхусус андози даромад ва андоз аз мерос, табақабандии аҳолиро ба синфҳои сарватманд ва камбизоат дар шакли муътадил ба вучуд меорад. Мушкилоти даҳолати давлатӣ дар ташаккулёбии даромадҳо тавассути низоми андозбандӣ дар канорагирии андозсупорандагон аз пардохти андозҳо мебошад. Дигар омиле, ки барои азнавтақсимкунии даромадҳо мусоидат менамояд, зарурати афзоиши сармоя мебошад. Аз нуқтаи назари Ч.Кейнс, суръати афзоиши пасандозҳои ташкилоту муассисаҳо дар муқоиса ба афзоиши бойгари одамони сарватманд нисбатан баландтар аст, аз ин рӯ, сиёсати азнавтақсимкунии даромадҳо самаранок мебошад.

Концепсияи Ч.М. Кейнс дар низоми иқтисоди бозорӣ бисёре аз кишварҳо васеъ паҳн шудааст. Давомдиҳандагони назарияи кейнсионӣ зери унвони некейнсионҳо маълуму машҳур мебошанд. Қорҳои намоёндаҳои амрикоии некейнсионӣ ба монанди Э.Хансен, С.Харрис, Ч.Кларк, Д.Харрод ва ғ. ифодагари шароити нигоҳдории суръати рушди устувори иқтисодиёт ва афзоиши даромадҳо, инчунин, дурнамои таъмини шуғли пурра мебошад. Назарияи кейнсионӣ барои асосноккунии шакли мукаммали динамикаи хоҷагии капиталистӣ ва самаранокии танзими он истифода мешуд. Тибқи ақидаи мутафаккирони болозикр, тахмин меравад, ки зиёд намудани андозҳо аз аҳоли ва ҳаҷми қарзҳои давлатӣ барои афзоиши шуғл мусоидат менамоянд, зиёдшавии даромадҳоро таъмин намуда, гаронии андозҳоро ба миён меоранд. Вобаста ба ин, афзалият ба чораҳои ғайримустақими таъсиррасонӣ ба иқтисодиёт дода мешавад. Дар ин самт давлат даромадҳоро барои сармоягузорӣ ҷалб менамояд ва танзими онҳоро тавре амалӣ мекунад, ки пардохтпазирии талаботи аҳоли таъмин карда шавад. Зиёдшавии хароҷоти давлатӣ дар намуди қарзҳо низ мувозинати байни маҷмуи талабот ва тақлифотро нигоҳ медорад.

Дар натиҷаи рушди концепсияи мултипликатори сармоягузорӣ пайравони назарияи неоклассикӣ вобаста ба вазъияти бозор усули нави сармоягузори босамари давлатиро рӯи қор оварданд. Яъне, дар марҳилаи афзоиши иқтисодиёт сармоягузориҳои давлатӣ ихтисор карда шуда, дар марҳилаи таназули он бояд зиёд карда шаванд. Ҳамчун ҳулоса

метавон кайд намуд, ки зиёдшавии майли истеъмоли даромадҳои ҷамъиятиро дар намуди мултипликативӣ афзоиш медиҳад, ки ҳолати мазкур дар сурати зиёдшавии сармоягузориҳо ба вучуд меояд. Принципи мултипликаторӣ принципи акселераториро мукамал намуда, онро ифода менамояд, ки афзоиши даромадҳо имконияти зиёдкунӣ сармоягузорию дорад.

Назарияи неокейнсионӣ бо назардошти содагии худ воситаи манфиатноки таҳлили алоқаи умумии байни истеҳсолот ва истеъмолот, даромадҳои аҳоли ва истифодабарии онҳо баромад менамояд. Дар доираи ин самт коркарди як қатор моделҳои макроиктисодӣ баҳри усулҳои таҳқиқоти омӯрӣ-иктисодӣ ва натиҷаҳои танзими давлатӣ барои давраҳои дарозмуҳлат имконият медиҳад. Пайравони неокейнсионӣ барои нигоҳдории танзими давлатии даромадҳо ва мувофиқати манфиатҳои иқтисодии ҷомеа принципи банақшагирии индикативиро пешниҳод кардаанд.

Дар миёнаҳои солҳои 70-уми асри XX консепсияҳои баъдикейнсионии бо ақидаҳои кӯҳна асосёфта пайдо гардид, ки намоёндагони он П.Самуэлсон, Ч.Тобин, У.Хеллер, Р.Солоу, Р.Клауэр, П.Сраффа ва ғ. махсуб меёфтанд. Намоёндагони баъдикейнсионӣ муқобили консепсияи устувории дохилии низоми капиталистӣ буда, назарияи «манфиати ҳудудӣ» ва «ҳосилнокии ҳудудӣ»-ро инкор менамоянд. Дар назарияи баъдикейнсионӣ мақоми марказиро мушкilotи афзоиш ва тақсимот ишғол менамояд. Аз ҷониби намоёндагони назарияи мазкур исбот шудааст, ки суръати афзоиши истеҳсолот аз тақсимоти даромади миллӣ ва бузургии даромад аз пасандозҳо вобаста мебошад. Бояд кайд намуд, ки характери пасандозҳо аз тақсимоти даромади миллӣ байни коргарони кироӣ ва соҳибкорон вобаста мебошад. Майлу хоҳиши гирандагони музди меҳнат ва ғайри он ба пасандозҳо мухталиф буда, тағйирот дар тақсимот низ ба маблағи умумии пасандозҳо таъсиррасон мебошад.

Пайравони баъдикейнсионӣ сиёсати танзими даромадҳоро дастгирӣ намуда, аз нигоҳи онҳо музди меҳнат воситаи асосии мубориза бо таваррум ва бекорӣ махсуб меёбад. Ба ақидаи онҳо, амали баландтаъсири мубориза бо таваррум ин паस्तкунӣ музди меҳнат мебошад. Ба фарзияи онҳо таъсиси комиссияи ҳукуматӣ, ки метавонад ба талаботи меҳнатӣ ва муайянкунӣ сатҳи музди меҳнати ба талаботу тақлифоти қувваи корӣ мувофиқ мудохила кунад, муҳим мебошад. Аммо ҳукумат танҳо он вазифаҳоеро барои танзими даромадҳо иҷро менамояд, ки бозор имконияти иҷрои онҳоро надошта бошад. Сиёсати даромадҳо дар самти тақсимоти натиҷаҳои рушди иқтисодӣ набояд ба тафаккури ҷомеа муқобил бошад.

Ба ақидаи намоёндагони баъдикейнсионӣ, барои дилхоҳ марҳилаи рушди иқтисодӣ танҳо тақсимоти ягонаи даромад байни ғайри онҳо ва музди меҳнат ҷой дорад, ки низомро дар ҳолати динамикии шугли пурра нигоҳ медорад [2, с.2]. Зиёдшавии музди меҳнат бояд вобаста ба суръати афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар ҳудуди муайян ба роҳ монда шавад. Сиёсати давлатии даромадҳо дар муносибат ба ғайри онҳо бояд тавре татбиқ карда шавад, ки барои маҳдуд намудани афзоиши қисмати ғайри онҳо, ки моликони ба сифати даромади инфиродӣ пардохт менамоянд, мусоидат кунад.

Ҷараёни иқтисодии неолибералӣ дар як вақт бо кейнсгароӣ давоми солҳои 30-юми асри XX ба вучуд омад. Тарафдорони неолибералӣ ба принципҳои худтанзимкунӣ таъна намуда, чунин меҳисобиданд, ки дар иқтисодиёт нақши калидиеро ғайри онҳо инфиродӣ мебошад ва даҳлати давлатӣ бояд ба ҳимояи рақобати озод маҳдуд карда шавад. Намоёндагони ин самт чунин фарзия доштанд, ки бозор шароити хуби рушди иқтисодиро барои ғайри онҳо озода соҳибкорӣ бунёд мекунад ва давлат танҳо шароити рақобатиро таъмин менамояд. Сиёсати танзими давлатии даромадҳо ба принциби «дастҳои озод» ва тақсимоти одилонаи даромадҳо ба принциби «баробарии иҷтимоӣ» асос меёбад. Ҷараёни неолибералӣ мактаби фрайбургиро дар Олмон (В.Ойкен, В.Репке, Л.Эрхард ва ғ.), мактаби монетаристӣ (Л.Мизес, М.Фридмен), мактаби лондониро дар Британияи Кабир (Ф.Хайек, А.Шварте) ва қорҳои илмӣ иқтисодчиёни франсузӣ (Ж.Рюэффа, М.Алле)-ро муттаҳид намудааст. Асоси назарияи ҷараёни неолибералиро зарурати мусоидати давлатии баргардонии қоидаҳои рақобати озод ташкил медиҳад.

Назариячиёни мактаби фрайбургӣ масъалаҳои ташаккулёбии даромадҳо ва иштироки давлатро дар тақсимои онҳо таҳқиқ кардаанд. Намояндагони мактаби мазкур ҳастии ҷамъиятиро аз принсипҳои озодӣ вобаста медонистанд. Аз нигоҳи Ф.Хайек, дар шароите, ки ҷаҳлияти давлатӣ ҳамчун «худсарии маъмури» доништа мешавад, озодӣ - ин мавҷуд набудани ҳар гуна маҳдудият ва ё маҷбурияти давлатӣ мебошад. Аз нигоҳи мутафаккири мазкур, даҳолати давлатӣ ба иқтисодиёт ҳадди аксар мумкин аст, ҳангоми пардохти нафақаи калонсолӣ ва кумак барои бекорон роҳ дода шавад. Танзими механизми хоҷагидорӣ имконнопазир аст, агар дар ҷомеа қонуниятҳои нобаробарии иҷтимоӣ ҷой дошта бошад. Дилхоҳ шакли тақсимои даромадҳо одилона доништа мешавад, дар сурате ки тақсимои мазкур дар натиҷаи муборизаи рақобатӣ ба вучуд омада бошад. Тартиботи ҳуқуқӣ, меъёрҳои маънавӣ ва ҳиссаи даромади ҳар як фард дар маҳсулоати ҷамъиятӣ натиҷаи муборизаи рақобатӣ мебошад.

Намояндагони мактаби фрайбургӣ тарафдори ақидаи «хоҷагии бозории иҷтимоӣ» буданд, ки консепсияи онро аввалин шуда А.Мюллер бунёд намуд ва коркарди минбаъдаи он аз ҷониби В.Репке, В.Ойкен, Л.Эрхард ба роҳ монда шуд. Мақсади олии консепсияи мазкур зарурати мавҷудияти иқтисоди бозории озод ва бе назардошти ҷаҳлияти инҳисорӣ амалкунанда ҳисобида мешуд. Яъне ҷаҳлияти низоми иқтисодии зикршуда аз таъмини баробарии иҷтимоӣ ва бунёди шароити баландбардории сатҳи зиндагии табақаи миёнаи аҳоли иборат буд.

Консепсияи «хоҷагии бозории иҷтимоӣ», ки дар солҳои 60-70-уми асри ХХ пайдо шуда буд, ба консепсияи институтсионалистии «ҷомеаи некуаҳволии умумӣ» шабоҳат дошт. Самти ҳар ду консепсия ба вазифаи иҷтимоии ҷаҳли давлат оиди таъмини ҳуқуқҳои баробарӣ ҳамма шаҳрвандон, имкониятҳои баробар барои истифодабарии хизматҳои иҷтимоӣ ва баландбардории сатҳи некуаҳволӣ асос меёбад.

Назарияи неолибералӣ дар ИМА бештар дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии монетаристҳо, аз ҷумла дар қорҳои М.Фридмен васеъ паҳн шуда буд. Масъалаи марказии назарияи мазкур мушкилоти танзими иқтисодиёт бо ёрии воситаҳои пулию қарзӣ маҳсуб меёбад. Монетаристҳо чунин меҳисобанд, ки иқтисоди бозорӣ дар асоси рақобати дохилӣ мавқеи устуворӣ ва босуботи соҳиб мегардад. Нарҳҳо имконият доранд, то дар иқтисодиёт дигаргунҳои мувофиқро ба вучуд оранд ва ҳамма гуна қоидавайронкунӣ ва номутаносибӣҳо дар натиҷаи даҳолати давлат ба иқтисодиёт ба вучуд меояд. Ҷаҳлияти давлат бояд ба танзими эмиссияи пул маҳдуд карда шуда, афзалият ба воситаҳои таъсиррасони пулӣ дар иқтисодиёт дода шавад.

Монетаристҳо чунин меҳисобанд, ки байни ҳаракати пул (суръати афзоиши ҳаҷми пулӣ) ва динамикаи афзоиши даромадҳои ҷамъиятӣ алоқа вучуд дорад [2, с.3]. Пул дар ҳолати мазкур ба ҳаракати нишондиҳандаҳои заминавӣ алоқа дорад, аз ҷумла даромадҳои номиналӣ ва ҳақиқӣ, инчунин даромадҳои ҳақиқӣ ба сари аҳоли. Ҳолати муҳими танзими муносибатҳои бозорӣ – ин ангезаҳои рафтори одамон мебошад, ки даромади бадастовардаи онҳо ба он вобаста аст. Вобаста ба ин, амали иштирокчиёни ҷараёнҳои иқтисодиро таҳлил карда, дурнамои рафтори бозории одамонро дар давраи муайян тартиб додан мумкин аст. Монетаристҳо аҳамияти пулро дар ҷараёни ташаккулёбӣ ва тақсимои даромадҳои пулии аҳоли таҷриба намудаанд. Таваррум ва бекорӣ зери таҳқиқи намояндагони ин мактаб қарор гирифта, фаҳмиши меъёри табиӣи бекорӣ, ки аз суръати афзоиши доимии миқдори пул (дар ҳудуди 3-4%) дар як сол (бе назардошти вазъияти бозор) вобаста мебошад, аз ҷониби онҳо муайян карда шудааст. Вобаста ба ҳолати мазкур, оиди нақши қонуни музди меҳнати ҳадди ақал ва истифодабарии сиёсати пулии устувори давлат қайд карда мешавад.

Ба ақидаи монетаристҳо, сиёсати пулии давлат афзоиши даромадҳо ва некуаҳволии мардумро муайян менамояд, чунки дар натиҷаи афзоиши даромадҳо талабот ба пул ва дороиҳои пулӣ зиёд мешавад. Дар ин ҳолат давлат ба даромадҳои аҳоли тавассути танзими муомилоти пулӣ таъсир мерасонад. Таҳқиқи бучетҳои истеъмолӣ дар асоси маълумоти воқеӣ ба монетаристҳо имкон дод, то онҳо муайян намоянд, ки байни даромадҳои бадастовардаи шахсонӣ воқеӣ ва истеъмолот вобастагӣ вучуд дорад. Инчунин, онҳо муайян карданд, ки байни афзоиши даромади қорӣ ва истеъмолот алоқамустақим вучуд

надорад. Ба ақидаи монетаристҳо, фард ҳисобҳои истеъмолии худро дар асоси даромади пулии доимии худ тартиб медиҳад, на бо даромади ҷорӣ. Дар натиҷа, стандарти нисбатан устувори зиндагӣ ба вучуд меояд, ки он ҳатто дар давраҳои пастшавии сатҳи даромадҳои ҷорӣ аҳоли низ нигоҳ дошта мешавад.

Ҳамин тавр, тарафдорони мактаби монетаристӣ қолаби рушди иқтисодӣ ва шуғли пурраро нигоҳ дошта натавонистанд. Мақсади онҳо таъминоти устувори иқтисодӣ бо роҳи солимгардонии муносибатҳои пулӣ, озодкунии қувваҳои бозорӣ аз танзимкунӣ, бунёди муҳити озоди иқтисодии шахрвандон, баландбардории майли соҳибкорон ба сармоягузориҳо, фаъолияти инноватсионӣ ва идоракунии таваккал ба ҳисоб мерафт.

Назарияи иқтисоди таклифот давомдиҳандаи консепсияи монетаристӣ дар шароити муосир гардидааст. «Иқтисоди таклифот» як қатор масъалаҳои амалиро ҳаллу ҷасл кардааст, аз ҷумла тавсияҳо дар соҳаи андозҳо ва ихтисори хароҷоти эҳтиёҷоти иҷтимоӣ. Консепсияи «иқтисоди таклифот» асосан аз ҷониби олимони амрикоӣ ба монанди А.Лаффер, М.Фелдстайн, Р.Риган ва ғ. инкишоф дода шудааст. Ин самт қаноти консервативии неоклассикҳои муосирро ташкил медиҳад. Ба ақидаи намояндагони «иқтисоди таклифот», бозор - ин роҳи босамартарини ташкили хоҷагидорӣ мебошад. Дар ин назария даҳолати давлатӣ қобили қабул набуда, намояндагони он чунин меҳисобанд, ки даҳолати давлат пастшавии самаранокии фаъолияти хоҷагидориро ба вучуд меорад. Ба ақидаи онҳо, пасткунии сатҳи андозҳо имконият медиҳад, то даромад ва пасандозҳои соҳибкорон зиёд шаванд [4, с.5]. Дар натиҷа, пасандозҳо афзоиш ёфта, ҳангоми паст намудани андоз аз музди меҳнат низ ҷолибияти корҳои иловагӣ ва даромадҳои аҳоли зиёд мешавад. Вобаста ба ин, яке аз самтҳои муҳими ҳавасмандкунии таклифот - ин солимгардонии сиёсати буҷетӣ, пасткунии андозҳо ва ихтисори воситаҳо барои барномаҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Дар доираи назарияи неолибералӣ таҳлили даромадҳо ва тақсими онҳо аз рӯи либерализми муосири франсузӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Ж.Рюэфф дар асоси усулҳои миқдорӣ қонунро кушод, ки тибқи он бузургии бекорӣ ба таври мустақим аз музди меҳнати ҳақиқӣ вобастагӣ дорад. Мутафаккир чунин мешуморад, ки даҳолати давлат ва иттифоқҳои касаба ба ҷараёни танзими музди меҳнат ва нигоҳдории меъёрҳои баланди пардохти меҳнат сабабҳои асосии афзоиши бекорӣ мебошанд. Бинобар ин, барои таъмини устувори ҳолати мазкур ба роҳ мондани нархгузориҳои озод дар бозори меҳнат ҳатмӣ доништа мешавад.

Рушди минбаъдаи таҳқиқи мушкилоти даромадҳо дар консепсияи муосири синтези неоклассикӣ низ дида мешавад. Ин консепсия таҳлили ҷараёнҳои иқтисодиро аз нуқтаи назари муттаҳид намудани якҷанд роҳҳо, аз ҷумла ақидаҳои неокейнсионӣ, неолибералӣ, неоклассикӣ ва классикӣ дар назар дорад. Намояндагони номдори синтези неоклассикӣ П.Самуэлсон, В.Леонтев, Д.Хикс ба ҳисоб мераванд. Дар корҳои илмӣ онҳо имкониятҳои таъмини шуғли пурра ва рушди иқтисодӣ дар ҳолати истифодабарии якҷаҳтаи сиёсати фискалӣ ва монетарии давлат, имкониятҳои назарияи зиддитаваррумӣ «бекорӣ табиӣ», ақидаи «синтезӣ», яъне бозори озоди дорои тартиботи иҷтимоӣ асоснок карда шудааст. Ҳамин тариқ, синтези неоклассикӣ як қатор роҳҳо ва мавқеъҳоро бо ҳамдигар муттаҳид менамояд, аз ҷумла: муттаҳид намудани ҳалли масъалаҳои кӯтоҳмуддат бо талаботи стратегияи дарозмуддати рушди иқтисодӣ, муттаҳид намудани мушкилоти ҳавасмандкунии талабот бо сиёсати даромадҳо, алоқаманд намудани ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар натиҷаи таъмини самаранокӣ, оптимизатсиякунонии рушд бо афзоиши некуаҳволӣ.

Дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши адабиёти илмӣ иқтисодӣ, ба мо муяссар шуд, то нуқтаи назари мухталифи олимони-иқтисодчиёро оиди танзими даромадҳои аҳоли ба як низоми муайян дарорем (ниг. ба ҷадвали 1).

Дар натиҷаи таҳқиқот ба мо маълум гардид, ки методҳои худтанзимкунии бозорӣ ва танзими давлатии даромадҳои аҳоли нисбатан мустақил буда, бо якдигар алоқаманд мебошанд ва дар вобастагии якдигарӣ қарор доранд. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, яке аз мушкилоти муҳими методологӣ ин муайян карда тавонистани сатҳи оптималӣ ва чандирӣ методҳои мазкур мебошад.

Ҷадвали 1. - Нуқтаи назари мутафаккирони иқтисодӣ оид ба танзими даромадҳои аҳоли

Равия	Намоёндогон	Нуқтаи назар
Ҷараёни кейнсионӣ ва баъди кейнсионӣ	Ҷ.М.Кейнс, Э.Хансен, С.Харрис, Ҷ.Кларк, Д.Харрод, П.Самуэлсон, Ҷ.Тобин, У.Хеллер, Р.Солоу, Р.Клауэр, П.Срафф	Зарурати танзими давлатии даромадҳои аҳоли аз тариқи таъсирирасонӣ ба истеъмолот, сармоягузорӣ ва ба воситаи низоми андозҳо, меъёри фоиз, инчунин, бо ёрии иҷроии вазифаи анъанавии ҳукумат.
Ҷараёни иқтисодии неолибералӣ	В.Ойкен, В.Репке, Л.Эрхард, Л.Мизес, М.Фридмен, Ф.Хайек, А.Шварц, Ж.Рюэфф, М.Алле	Танзими бозорӣ даромадҳои аҳоли ва зарурати мусоидати давлатии рақобати озод.
Назариячиёни мактаби фрайбургӣ	А.Мюллер, В.Репке, В.Ойкен, Л.Эрхард	Танзими даромадҳои аҳоли бо истифода аз механизми иқтисодии бозорӣ озод ва ҷойнадоштани ҷаъолияти инҳисорӣ.
Ҷараёни монетаристӣ	М.Фридмен	Танзими даромадҳои аҳоли дар асоси роҳнаодан ба даҳолати давлатии иқтисодиёт ва маҳдуд намудани ҷаъолияти давлат дар доираи танзими эмиссияи пул.
Назарияи иқтисодии таклифот	А.Лаффер, М.Фелдстайн, Р.Риган	Танзим ва афзоиши даромадҳои аҳоли дар асоси роҳнаодан ба даҳолати давлатии иқтисодиёт, солимгардонии сиёсати буҷетӣ, пасткунии меъёри андозҳо ва ихтисори воситаҳо барои барномаҳои иҷтимоӣ.
Либерализми муосири франсузӣ	Ж.Рюэфф	Танзим ва афзоиши даромадҳои аҳоли бо роҳи ҷорӣ намудани нархгузориҳои озод дар бозори меҳнат.
Консепсияи муосири синтези неоклассикӣ	П.Самуэлсон, В.Леонтев, Д.Хикс	Сиёсати фискалӣ ва монетарии давлат, назарияи зиддитаваррумӣ «бекорӣ табиӣ» ва бозори озоди дорой тартиботи иҷтимоӣ шуғли пурра, рушди иқтисодӣ ва афзоиши даромадҳои аҳолиро таъмин менамоянд.

Манбаъ: Муаллиф дар асоси адабиёти 1, 3, 6 тартиб додааст.

Танзими бозорӣ ва давлатии даромадҳои аҳоли на ҳама вақт бо яқдигар мувофиқ мебошанд. Чунки онҳо аз хусусият ва сатҳи рушди муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар давраи муайяни рушди ҷомеа ба даст оварда мешаванд, инчунин аз анъанаҳои миллии таърихӣ вобаста мебошанд.

Механизми низоми иқтисодии бозорӣ дар ҳолати рушди ноустувор наметавонад барои танзими даромадҳои аҳоли қулай бошад. Бинобар ин, методҳои танзими давлатӣ ва бозорӣ даромадҳои аҳоли дар алоқамандии яқдигарӣ амал менамоянд. Аз нигоҳи мо, дар шароите, ки механизми бозорӣ дар сатҳи лозимӣ амал накунад, ҳиссаи танзими давлатии даромадҳои аҳоли дар муқоиса ба танзими бозорӣ бояд зиёдтар бошад. Падидаҳои номувофиқи ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ, аз ҷумла ноустувории иқтисодӣ ва сохтори ноустувори институтсионалӣ боиси паст гардидани самаранокии методҳои бозорӣ танзими даромадҳои аҳоли мегардад. Бо назардошти гуфтаҳои боло метавон қайд намуд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон чун давлати иҷтимоӣ ҳиссаи давлат дар танзими даромадҳои аҳоли бояд назаррас бошад.

Дар амалияи муосир танзими давлатии даромадҳо дар асоси ақаллияти рӯзгузаронӣ, бузургии сабади истеъмолӣ, музди меҳнати ҳақди ақал, пардохтҳои трансфертӣ, андозбандии прогрессивӣ қафолатҳои иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад. Аз нигоҳи мо, танзими даромадҳои аҳоли бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки натиҷаи ҷораҳои танзимкунӣ ба афзоиши ҳақми даромадҳо ва сарчашмаҳои бадастории онҳо мусоидат кунад. Ҳақми кофии даромадҳои аҳоли, ки метавонад талаботи онҳоро қонеъ намуда, боиси ташаккули пасандозҳо гардад, сарчашмаҳои сершумори бадастории даромадҳоро талаб менамояд [6, с.128].

Ҳамин тавр, натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки оиди танзими даромадҳои аҳоли мутафаккирони илми иқтисодӣ нуктаи назари мухталиф доранд. Як қисмати онҳо тарафдори даҳлати давлатии танзими даромадҳои аҳоли ва гурӯҳи дигар тарафдори механизми худтанзимкунии бозории даромадҳои аҳоли мебошанд. Аслан, мавқеи муайянкардаи иқтисодчиён доир ба танзими даромадҳои аҳоли бо назардошти шароите, ки дар он таҳқиқотҳо гузаронида шудаанд, нисбатан мувофиқ буд. Мақсади ин гуфтаҳо аз он иборат аст, ки вобаста ба тағйирёбии шароит на ҳама нуктаи назари иқтисодчиён ба воқеият мувофиқ меояд.

Аз таҳлилу омӯзиши маълумоти дастрасшуда оиди асосҳои назариявии танзими даромадҳои аҳоли баровардани хулосаю пешниҳодҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Сафарбар намудани пасандозҳо ба истехсолот ташкили ҷойҳои корӣ, таъмини шуғл ва даромади аҳолиро таъмин менамояд. Дар шароити нобаробарии даромадҳои аҳоли бошад, татбиқи сиёсати азнавтасимкунии давлатӣ бояд ба манфиати гурӯҳҳои камдаромад нигаронида шавад.

2. Мувозинати механизми иқтисоди бозориро дар ҳолати доимӣ нигоҳ доштан ғайриимкон мебошад, аз ин рӯ, давлатро зарур аст, ки дар шароити номувозинатии он гузоришоти асосиро зиёд намояд. Ҳолатҳои зикршуда аз зарурати танзими давлатии иқтисодиёт дарак медиҳанд.

3. Афзоиши даромадҳои номиналии аҳоли дар корхонаю муассисаҳо бояд дар асоси баландбардории сатҳи ҳосилнокии меҳнат ба роҳ монда шавад. Вобаста ба ин, шароити мусоиди рақобати солим аз ҷониби давлат бунёд карда шавад, то ки бозор барои фаъолияти озоди соҳибкорӣ, таъмини шуғли пурмахсулва афзоиши даромадҳои аҳоли мусоидаткунанда бошад.

4. Амали фаъоли иқтисоди бозории озодамалкунанда ва маҳдуд намудани фаъолияти инҳисорӣ бо назардошти даҳлати давлатӣ баробарии иҷтимоӣ ва баландбардории сатҳи зиндагии аҳолиро таъмин менамояд.

5. Дар шароити рушди бемайлоии муносибатҳои иқтисодӣ бояд муҳити озоди иқтисодии шаҳрвандон бунёд карда шавад, то омезишҳои нави омилҳои ташаккули даромадҳо аз ҷониби аҳоли амалӣ карда шавад.

Адабиёт

1. Денисов Н. Социальное расслоение общества: причины, последствия, меры по ограничению / Н. Денисов // Экономист, 1997. – № 1. С. 73–82.
2. Ибрагимова К.С. Антология подходов экономической теории к регулированию доходов населения до новейшего времени / К.С. Ибрагимова // Вопросы структуризации экономики. 2012. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/antologiya-podhodov-ekonomicheskoy-teorii-k-regulirovaniyu-dohodov-naseleniya-do-noveyshego-vremeni> (дата обращения: 26.03.2022).
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – М.: Экономика, 2007. – 153 с.
4. Мусаева А.З. Механизмы регулирования доходов населения / А.З. Мусаева, К.С. Ибрагимова // Вопросы структуризации экономики. - 2012. - №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-regulirovaniya-dohodov-naseleniya> (дата обращения: 24.03.2022).
5. Нурализода А.Н. Сабабҳои пайдоиш ва усулҳои арзёбии сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.Н. Нурализода, М. Назирмад // Паёми молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ-амалӣ) . – Душанбе, 2020. – №2 (22). – С.63-68.
6. Саидов Р.Н. Оценка жизнеспособности источники формирования доходов населения в Республике Таджикистан / Р.Н. Саидов // Финансово-экономический вестник (научно-практический журнал) . – Душанбе, 2020. – №4 (24). – С.122-129.
7. Саидов Р.Н. Покупательная способность денежных доходов населения в Республике Таджикистан / Р.Н. Саидов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2020. -- №2 (70). - С. 125-132.
8. Сергиенко А.М. Социальная политика России в 90-х гг.: региональные особенности регулирования доходов населения / А.М. Сергиенко // Известия АлтГУ. - 2000. - №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-politika-rossii-v-90-h-gg-regionalnye-osobennosti-regulirovaniya-dohodov-naseleniya> (дата обращения: 27.03.2022).
9. Торосян А.Е. Государственное регулирование доходов населения в Армении // Вестник РГЭУ РИНХ. - 2011. - №35. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennoe-regulirovanie-dohodov-naseleniya-v-armenii> (дата обращения: 26.03.2022).

УДК: 338.514 (575.3)

УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ НИЗОМИ БОНКӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Махиулов Саидхуҷа Чумъаевич, н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 918563308. E-mail: saidhuja1986@mail.ru.

Ҷулиев Музаффар Ҳалимович - докторанти PhD кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 985012220. E-mail muzaffar2694@mail.ru

Ҷиҳоновна Зебуниссо Абдурахмоновна – унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 905070697. E-mail zebo.chikhonova.@bk.ru

Дар шароити густариши ёфтани тағйироти глобалӣ ба иқтисодиёти ҷаҳон ва таъсири як қатор омилҳо ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон зарурати андешидани чораҳои зарурӣ дар самти устувориши молиявии низоми бонкӣ ва дар заминаи рушди иқтисодиёт шартӣ зарурӣ ва аввалиндараҷа мебошад. Вобаста ба ин, дар доираи мавзӯи мазкур анҷом додани таҳқиқоти илмӣ, ки мушаххасоти масъаларо инъикос менамояд, зарур мебошад.

Дар мақолаи мазкур ба масъалаҳои муҳимтарине, ки таъсири онҳо ба рушди иқтисодиёти кишвар зиёд мебошад, диққати асосӣ дода шуда, муаллифгон нишондиҳандаҳои устувориши низоми бонкиро таҳлил ва вобаста ба он пешниҳодҳои мушаххас намудаанд. Ҳамчунин сифати сандуқи қарзиро аз рӯи яқчанд индикаторҳо мавриди таҳлил қарор дода, ҳиссаи қарзҳои низоми бонкиро дар иқтисодиёт баррасӣ ва сабабу омилҳои баланд будани меъёри фоизи қарзро муайян намудаанд.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, қарз, фоиз, сандуқи қарзӣ, захира, молия, рушд, иқтисодиёт, соҳа, самтҳои афзалиятнок, хизматрасонӣ, бозори ҷаҳонӣ, асбоб, саноат, кишоварзӣ.

ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Махиулов Саидхуджа Джумаевич, кандидат экономических наук, доцент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Нахимова 64/14. Тел. : 918563308. Электронная почта: saidhuja1986@mail.ru.

Джулиев Музаффар Халимович - аспирант кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Нахимова 64/14. Тел. : 985012220. Электронная почта muzaffar2694@mail.ru

Джихоновна Зебуниссо Абдурахмоновна - соискатель кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Нахимова 64/14. Тел. : 905070697. Электронная почта zebo.chikhonova.@Bk.ru

В условиях распространения глобальных изменений в мировой экономике и влияния ряда факторов на развитие экономики Таджикистана необходимо принять необходимые меры для обеспечения финансовой устойчивости банковской системы и развития экономики. В связи с этим необходимым и приоритетным условием является проведение научных исследований по данной теме, отражающих специфику вопроса. Также в данной статье проведены научные исследования по наиболее важным вопросам, оказывающим существенное влияние на развитие экономики страны. Также в данной статье авторы проанализировали показатели устойчивости банковской системы и дали конкретные рекомендации. Анализ качества кредитного портфеля также анализируется на основе нескольких показателей. Проанализирована доля кредитов банковской системы в экономике и рассмотрены причины и факторы высоких процентных ставок.

Ключевые слова. Банковская система, кредит, проценты, ссудный портфель, резервы, финансы, развитие, экономика, сектор, приоритетные направления, услуги, мировой рынок, валюта, промышленность, сельское хозяйство.

FINANCIAL STRUCTURE OF THE BANKING SYSTEM AND ITS IMPACT ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Makhshulov Saidkhujja Djumaevich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking, the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Phone: 918563308. E-mail: saidhujja1986@mail.ru.

Dzhuliev Muzaffar Halimovich - post-graduate student of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Phone.: 985012220. E-mail muzaffar2694@mail.ru

Jikhonova Zebunisso Abdurakhmonovna - Applicant of the Banking Department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe. Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Phone.: 905070697. E-mail: zebo.chikhonova.@Bk.ru

In the context of the spread of global changes in the world economy and the influence of a number of factors on the development of the economy of Tajikistan, it is necessary to take the necessary measures to ensure the financial stability of the banking system and economic development. In this regard, a necessary and priority condition is the conduct of scientific research on this topic, reflecting the specifics of the issue. Also in this article, scientific research was carried out on the most important issues that have a significant impact on the development of the country's economy. Also in this article, the authors analyzed the indicators of the stability of the banking system and gave specific recommendations. The loan portfolio quality analysis is also analyzed based on several indicators. At the same time, it is advisable to analyze the share of banking system loans in the economy and consider the causes and factors of high interest rates.

Keywords: banking system, credit, interest, loan portfolio, reserves, finance, development, economy, sector, priority areas, services, world market, currency, industry, agriculture.

Дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соли 1991 як қатор падидаҳои нодире рӯи қор омаданд, ки барои рушди иқтисодӣ заминагузор буданд. Ин падидаи воқеан муҳимми таърихӣ барои ташаккули пешрафти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла соҳаи бонкдорӣ шароит ва имконияти мусоид фароҳам овард. Ҳарчанд низоми бонкии ҷумҳурӣ дар заминаи шабакаи бонкии замони шӯравӣ бунёд гардид, дар даврони истиклолият тадриҷан зинаҳои тақмили заминаи қонунгузорӣ, ба муомилот ворид кардани пули миллӣ, бунёди сиёсати муқаммалӣ пулиро қарзӣ, ба роҳ мондани ҳисоббаробарҳои мунтазаму боэътимод, ташкили назорати ба пояи меъёрҳои молиявӣ иқтисодӣ асосноки бонкӣ ва ғайраро тай намуда, дар айни замон ба яке аз соҳаҳои ниҳоят муҳимми иқтисодиёти мамлакат табдил ёфтааст.

Вобаста ба ин, масъалаҳои муҳимтарини дастгирии иқтисодиёт бо роҳи бопултаъминкунии самтҳои афзалиятноки истеҳсолот ин вазифаи асосии миёнаравии молиявӣ бонкҳо буда, тавассути сармояи муттамарказ ин соҳаро дастгирӣ ва ба ҷараёнҳои заифи иқтисодиёти кишвар мусоидати ҳаматарафа менамояд.

Дар доираи фаъолияти худ бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун як ҷузъи низоми фаъол дар сатҳи иқтисодиёти кишвар ва яке аз манбаъҳои асосии маблағгузорӣ ба иқтисодиёти миллӣ дар ҷамъоварӣ ва ба самтҳои афзалиятнок сафарбар намудани маблағҳо, ки дар доираи маблағҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ сурат мегирад, нақши асосӣ дорад. Ҳамчунин дар фаъолияти низоми бонкӣ сохторинизоми қарздиҳии аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ додашуда дар ҳама самтҳои афзалиятноки фаъолияти иқтисодӣ ва ислоҳоти ҳаматарафаи соҳавӣ бо додани қарзҳои кӯтоҳмуддат ва қарзҳои сармоягузоришавандаи дарозмуддат дар бахши воқеии иқтисодӣ зиёд ба татбиқи ҳадафҳои стратегӣ ва инноватсионӣ мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ, зарурат ва аҳамияти сохторҳои алоҳидаи низоми бонкӣ дар самти рушди тиҷорат, истеҳсолот ва умуман, барои тамоми иқтисодиёти кишвар назаррас мебошад [10, с.70].

Барои ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ равона кардани сармоягузорӣ, эҳёи заминаҳои нави иқтисодиёт, рушди мақомоти марказию маҳаллӣ, сохторҳои соҳибкорӣ, низоми молиявӣ кишвар заминаи мусоид фароҳам оварда шудааст. Аз ҳамин лиҳоз, таҳлили заминаҳои зарурии равандҳои афзалиятнок ва тамоюлҳои ба вучуд омадани ҷалби сармояи бонкҳои тиҷоратӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодии давлат муҳим буда, он

имкон медиҳад, ки имкониятҳои мавҷудаи ташкилӣ, идоракунӣ, молиявӣ ва иқтисодии муайян дар сатҳи зарурӣ баҳо дода шавад.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои меъёрии устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2017-2021

№	Номгӯи нишондиҳандаҳо	2017 (бо %)	2018 (бо %)	2019 (бо %)	2020 (бо %)	30.09.2021 (бо %)	Соли нисбат ба соли 2017
1	Кифоятии сармоя	22,9	22,1	21,4	18,2	23,0	0,1
2	Пардохтпазирии ҷорӣ	30,1	72,3	67,4	70,5	89,4	59,3
3	Даромаднокии сармоя	1,7	1,9	2,1	2,5	2,6	0,9
4	Сифати сандуқи қарзӣ	36,0	31,1	26,1	23,8	14,9	- 21,1
5	Хавфи асъорӣ	-9,5	-9,6	-1,7	-11,5	2,0	11,5
6	Ҳиссаи қарзҳо бо асъори хориҷӣ	54,8	55,6	50,5	43,3	33,7	-21,1
7	Ҳиссаи пасандозҳо бо асъори хориҷӣ	55,4	51,0	46,6	44,2	46,1	-9,3

Сарчашма. Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ, солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021 №12 (316).

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 1. нишон медиҳад, ки вобаста ба нишондиҳандаҳои мусбати низоми бонкӣ сатҳи рушди иқтисодӣ ва мувозинати нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар ҳоли афзоишбӣ қарор доранд. Ҳамчунин аз нишондиҳандаҳои асосие, ки меъёрҳои он дар ҷадвали мазкур нишон дода шудаанд, гуфтан мумкин аст, ки қисми зиёди меъёрҳои, ки устувории низоми бонкиро инъикос мекунанд ба монанди кифоятии сармоя, пардохтпазирии ҷорӣ, даромаднокии сармоя, сифати сандуқи қарзӣ ва монандим инхотамояли мусбат доранд.

Меъёри кифоятии сармоя аз 22,9% соли 2017 ба 23,0% дар соли 2021 баробар ё ба андозаи 0,1% банди фоизӣ афзоиш ёфтааст. Барои пурзӯр кардани раванди пардохтпазирии низоми бонкӣ ба ин масъала низ дар солҳои охир диққати махсус зоҳир карда мешавад. Меъёри пардохтпазирии низоми бонкӣ дар соли 2017 агар 30,%-ро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2021 89,4% ё 59,3% афзоиш ёфтааст. Даромаднокии дороиҳо бошад, дар соли таҳлилшаванда ба андозаи 0,9% зиёд гардидааст. Яке аз муваффақиятҳои низоми бонкӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ин сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ мебошад, ки тавассути он ба сатҳи сифати фаъолияти бонкҳо баҳо додан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ агар дар соли 2017 ба андозаи 36,0% баробар бошад, пас ин меъёр дар соли 2021 14,9%-ро ташкил намуд, ки ба андозаи 21,1% кам гардидааст, ки ин аз хуб шудани сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ далолат медиҳад. Меъёри мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки муҳити қарздиҳӣ ва таъмини бехатарии қарзҳои додашуда дар сатҳи лозима аз рӯи имкониятҳои низоми бонкӣ таъмин гардидааст. Ҳамчунин қайд кардан ба маврид аст, ки ҳиссаи қарзҳои додашуда бо асъори хориҷӣ ва ҳиссаи пасандозҳои бо асъори хориҷӣ қабулгардида дар давраи таҳлилий барои бехатарии хавфи амалиётҳои қарзӣ ҳиссаи қарзҳо бо асъори хориҷӣ 21,1% ва ҳиссаи пасандозҳо бо асъори хориҷӣ 9,3% коҳиш ёфтааст, ки ин барои бехатарии муҳити фаъолияти бонкҳо хубтар мебошад.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини суботи иқтисодӣ ва афзоиши самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ назаррас буда, ҳамчун муҳаррики рушд хизмат мекунад. Вобаста ба ин, зарурати бонкҳои тиҷоратӣ бояд аз нуқтаи назари равандҳои микроиқтисодӣ ҳамчун омилҳои бозорӣ, пеш аз ҳама, аз нуқтаи назари нишондиҳандаи макроиқтисодӣ баҳо дода шаванд то имкониятҳои иқтисодӣ ва ҳиссаи онҳо дар иқтисодиёт муайян карда шавад.

Дар айни замон бо назардошти манфиатҳои давлат аз нуқтаи назари нишондиҳандаҳо ва равандҳои макроиқтисодӣ, бонки тиҷоратӣ дар тақсими маблағҳо

хамчун механизми фаъол мебошад, ки бояд дар ҳамкории шаффоф бо дигар банкҳо мувофиқи ҳамон қоида ва талабот амал кунад.

Аммо нуфузи банкҳо дар раванди ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ зиёд шавад, то ҳамон андоза хавфи бехатарии иқтисодии давлатҳо низ зиёд мегардад. Пешравии иқтисодиёти мо аз рушди низоми банк вобастагии қавӣ дорад [17, с.45]. Аммо дар сатҳи низоми банкӣ вобастагии рушди иқтисодиётро аз нишондиҳандаҳои ин низоми мутаносибан баҳо додан мумкин аст, ки дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2. Вобастагии рушди иқтисодиёт аз нишондиҳандаҳои низоми банкӣ, солҳои 2014-2021

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Соли 2021 нисбат ба 2014
		2014	2016	2018	2019	2020	2021	
1.	Дороиҳои маҷмӯии ташкилотҳои қарзӣ (млн. сомонӣ)	14 854,1	21 187	21 201,0	21 975,8	26 307,4	22 414,7	7560,6 ё 50,8%
2.	Сандуки қарзии ташкилотҳои қарзӣ (млн. сомонӣ)	9 661,3	9 823,1	8 677,2	9 703,2	10 882,5	11 970,4	2309,1 ё 23,9%
3.	Қарзҳои қолабӣ	7 482,1	4 111,0	6 045,0	7 144,2	8 336,7	10363,6	2881,5 ё 38,5%
4.	Қарзҳои таснифшуда	2 179,2	5 712,1	2 632,2	2 559,0	2 545,8	1606,8	-572,4 ё 26,2%
5.	Уҳдадорҳои маҷмӯии ташкилотҳои қарзӣ (млн. сомонӣ)	12 507,8	15 690,1	15 287,3	15 749,3	3 386,8	17 339	4831,2 ё 38,6%
6.	Амонатҳои маҷмӯии ташкилотҳои қарзӣ (млн. сомонӣ)	6 691,5	9 244	9 723,8	9 742,2	11 414,2	10159,3	3467,8 ё 51,8%
7.	Сармояи тавозунии маҷмӯии ташкилотҳои қарзӣ (млн. сомонӣ)	2 346,3	5 496,9	5 913,6	6 226,5	7 175,7	5075,7	2729,4 ё 116,3%

Сарчашма. Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили банкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021 №12 (316).

Аз таҳлилҳои ҷадвали 2 гуфтан мумкин аст, ки тамоми нишондиҳандаҳои устувории низоми банкиро дар сатҳи иқтисодиёт таъминкунанда тамоюли мусбат дошта, имкониятҳои иқтисодии банкҳо инъикос менамоянд. Иқтидори қарзии ташкилотҳои қарзӣ дар раванди қарздиҳӣ аз дороиҳои низоми банкӣ вобастагии зиёд дошта, ин нишондиҳанда дар соли 2014, 14854,1 миллион сомониро ташкил намуда бошад, пас дар соли 2021 22 414,7 миллион сомониро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли 2014 7560,6 миллион сомонӣ ё 50,8% афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин қайд кардан ба маврид аст, ки дороиҳои низоми банкӣ соли 2021 дар муқоиса ба соли 2020 ба маблағи 3892,7 миллион сомонӣ ё 14,7% кам гардидааст. Яке аз механизмҳои асосие, ки ба иқтисодиёти кишвар дар сатҳи гуногун таъсир мерасонад, ин қарздиҳии низоми банкӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сандуки қарзии ташкилотҳои қарзӣ вобаста ба имкониятҳои иқтисодии низоми банкӣ тамоили зиёдшавӣ дошта, ҳаҷми сандуки қарзӣ агар дар соли 2014 9661,3 миллион сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2021 11970,4 миллион сомониро ташкил намуд ва дар муқоиса ба соли 2014 2309,1 миллиард сомонӣ ё 23,9% афзоиш ёфтааст, ки ин имконияти бештари қарздиҳии банкҳо дар сатҳи иқтисодиёт нишон медиҳад. Ҳамчунин, дар маҷмӯи умумии сандуки қарзии

низомии бонкӣ ҳиссаи қарзҳои муаммодор коҳиш ёфтааст, ки ин шаҳодат аз хуб гардидани фазои иқтисодии кишвар ва беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳолии мебошад. Ҳиссаи қарзҳои ғайрифайол агар дар соли 2014 2179,2 ҳазор сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2021 1606,8 ҳазор сомониро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли 2014 572,4 миллион сомонӣ ё 26,2% коҳиш ёфтааст, ки ин ба сифати сандуқи қарзии низомии бонкӣ таъсири мусбат мерасонад. Ҳамчунин, қайд кардан ба маврид аст, ки дар баробари афзоиши ҳиссаи дороиҳои низомии бонкӣ ҳиссаи уҳдадорҳои ин низом низ зиёд гардидааст ва ин нишондиҳанда дар давраи таҳлилии ба андозаи 2729,4 ҳазор сомонӣ ё 116,3% афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин, амонатҳои маҷмуии ташкилотҳои қарзӣ, ки яке аз сарчашмаҳои асосии захираҳои қарзии низомии бонкӣ махсуб меёбанд, дар ҳоли афзоиш қарор дошта, мутаносибан дар муқоиса ба соли 2014 ба маблағи 3467,8 миллион сомонӣ ё 51,8% афзоиш ёфтаанд.

Дар доираи таҳлилҳои мазкур гуфтан ба маврид аст, ки новобаста аз тамоюли мусбат доштани нишондиҳандаҳои асосии низомии бонкӣ ин қаноаткунанда нест. Аз ин лиҳоз, ҷиҳати таъсири бештари низомии бонкӣ ба рушди иқтисодиёт андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- кам намудани ҳиссаи бонкҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои, ки ба иқтисодиёт таъсири мусбат расонида наметавонанд ва ба эътимоду боварии аҳолии ба низомии бонкӣ таъсири манфӣ мерасонанд;
- устувор кардани захираҳои асбобии низомии бонкӣ ҷиҳати диверсификатсияи қарздиҳӣ ба субъектҳои иқтисодӣ;
- фароҳам овардани шароити қарздиҳии низомии бонкӣ бо меъёри фоидаи паст ба субъектҳои гуногуни иқтисодӣ;
- маҳдуд кардани ҳиссаи амалиётҳои серталаб ва хавфнок дар бозори бонкӣ;
- то як давраи муайян тақсим намудани ҳиссаи амалиётҳои, ки хусусияти нақдӣ дошта, муваққатан барои як ё якчанд бонк монеа эҷод мекунад.

Ҳар давлати мустақили бо роҳи иқтисоди бозорӣ равона бояд низомии бонкии инкишофёфта дошта бошад, ки ин ба мустақкам шудани низомии қарзӣ ҳисоббаробаркунӣ, инчунин нигоҳ доштани қурби харидории пул мусоидат мекунад [3, с.105]. Вобаста ба ин, бунёди институтҳои неруманди низомии бонкӣ дар Тоҷикистон, ки кодир бошанд дар бозори ҷаҳони молиявӣ ба таври сазовор рақобат кунанд ва дар бозорҳои тағйирёбанда истодагарӣ намоянд, раванди басо мураккаб ва дуру дароз мебошад [15, с.51]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи саноат ва кишоварзӣ яке аз соҳаҳои мебошанд, ки дар татбиқи ҳадафҳои стратегии давлат мавқеи калидӣ доранд. Ҳамзамон, нақши низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон тавассути пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва сармоягузориҳои ҳадафманд назаррас мебошад. Ғайр аз ин, рушди ин ду соҳаи муҳим метавонад ба рушди низомии бонкӣ ва васеъ гардидани доираи амалиёти бонкҳои таъсири назаррас дошта бошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки нақши низомии бонкӣ дар татбиқи яке аз ҳадафҳои стратегии давлат саноатикуноянии босуръат муҳим буда, ин нишондиҳанда дар қадвали 3 индикос шудааст.

Такмили низомии қарздиҳӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ яке аз ҳадафҳои асосии низомии бонкии кишвар мебошад, ки тавассути он сатҳи даромади худро таъмин менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ, ки даромади низомии бонкиро бо хавфҳои паст таъмин менамоянд, дар ҳоли зиёдшавӣ қарор доранд. Вобаста ба ин, қайд кардан ба маврид аст, ки яке аз амалиётҳои фойдаловар дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин амалиёти қарзӣ мебошад, ки ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ, аз он ҷумла саноати кишоварзӣ нигаронида шудааст. Аз таҳлили маълумоти қадвали 3 маълум аст, ки дар аксар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ нишондиҳандаҳои қарзӣ ғайр аз соҳаҳои, ки ба маблағгузориҳои нисбатан дарозмуддат мебошад, мусбат аст.

Ҷадвали 3. - Ҳаҷми қарздиҳии низоми бонкӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ дар солҳои 2010-2020 (млн.сомонӣ)

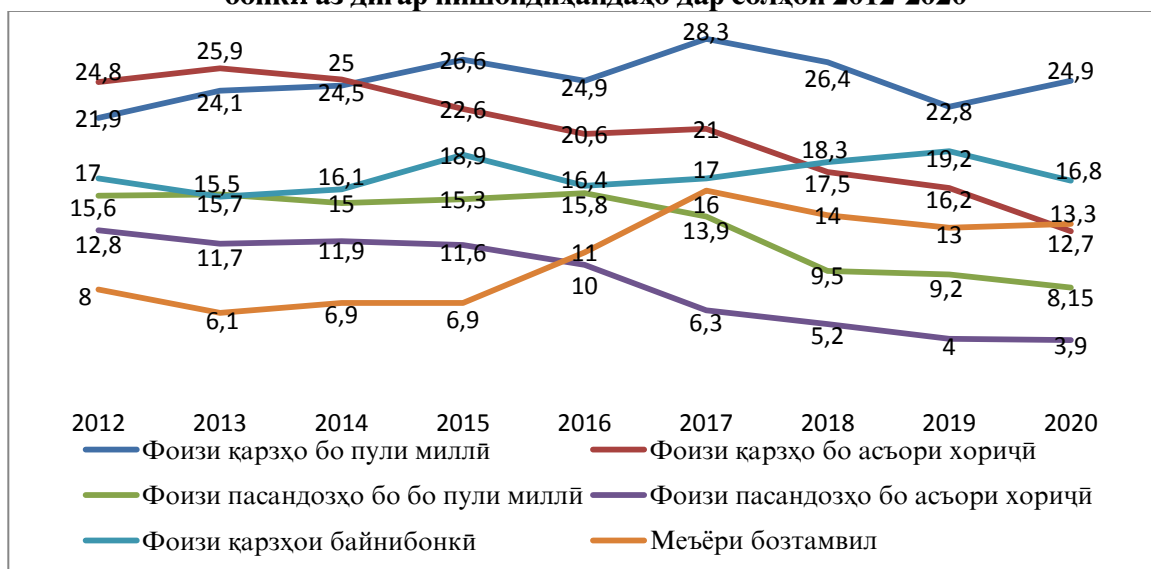
Номгӯй	Солҳо								Соли 2020 нисбат ба 2010
	2010	2012	2014	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҳамаи қарзҳо	3 378,5	4486,2	7888,9	8230,1	6913,0	6700,7	7664,6	8903,6	1,6 мар
Кишоварзӣ	647,8	777,0	945,0	1036,7	832,3	770,7	154,2	746,4	15,2%
Саноат	723,9	828,7	1502,5	2424,7	2613,4	2529,9	670,5	2996,2	3,1 мар
Сохтмон	390,1	502,1	847,4	1037,0	639,6	529,8	350,2	131,3	-66,4%
Нақлиёт	162,8	172,2	268,6	509,3	233,0	276,3	729,9	227,2	39,5%
Ҳӯроки умумӣ	4,8	140,3	216,0	228,8	161,1	159,6	240,8	349,3	7,1 мар
Хизматрасонӣ	162,4	203,1	243,6	251,4	220,5	233,4	574,9	343,2	1,1 мар
Савдои хориҷӣ	855,5	886,3	1453,9	1562,7	1221,3	1231,0	1500,8	1307,0	52,7%
Миёнаравии молиявӣ	550,0	743,3	110,4	130,2	134,0	146,6	465,0	384,0	-30,1%
Истеъмолот	292,5	512,1	872,6	846,0	795,3	863,1	675,9	1686,1	4,7 мар
Дигар	83,2	516,1	1622,8	408,7	207,0	103,5	99,2	159,6	91,8%

Сарчашма. Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, №12 (281), 2020, №12 (305).

Ҳамчунин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки манфиати баҳши бонкдорӣ дар давоми панҷ соли охир асосан бо соҳаҳои иқтисодии даромадноктар алоқаманд буда, афзоиши ин ҷараён бештар ба соҳаи саноати мамлакат, кишоварзӣ ва хизматрасонию қарзҳои истеъмолий рост меояд, ки ҳиссаи он маҷмуан дар муқоиса ба соли 2010 ба андозаи 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз он ҷумла дар соҳаи саноат, ки он ҳадафи стратегии давлат мебошад, 3,1 маротиба, кишоварзӣ 15,2%, нақлиёт 39,5%, ҳӯроки умумӣ 7,1 маротиба, хизматрасонӣ 1,1 маротиба, савдои хориҷӣ 52,7%, истеъмолот 4,7 маротиба ва дигар қарзҳо 91,8% афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин, дар соҳаи сохтмон 66,4% ва миёнаравони молиявӣ 30,1% коҳиш ёфтааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз ҳама қарзи бештар ба соҳаи саноат ва қарзҳои истеъмолот мебошад. Масалан, муқоисаи ҷараёни инкишофи бозгашти қарзҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ дар маҷмуъ иқтисодиёт нишон медиҳад, ки муҳлати миёнаи бозгашти қарзҳо дар соҳаҳои афзалиятнок саривақтӣ мебошад. Масъалаи нисбатан хуб шудани сифати қарздиҳии низоми бонкиро аз бамаротиб коҳиш ёфтани қарзҳои муаммодор дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Тағйирёбии мазкур дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ дар муқоиса ба соли 2014 маҷмуан 572,4 миллион сомонӣ ё 26,2% коҳиш ёфтааст, ки ин аз хуб шудани фазои иқтисодии давлат гувоҳӣ медиҳад. Новобаста аз ин, дар сатҳи низоми бонкӣ як қатор мушкилот дар самти дастгирии самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ, ба монанди баланд будани меъёри фоизи қарз боқӣ мондааст, ки нисбати ин масъала андешидани чораҳои зарурӣ дар ҳолати идомаёбӣ қарор дорад. Сабаби баланд будани меъёри фоизи қарз аз воситаҳои ҷалбкардашуда, аз он ҷумла амонату пасандозҳои шахсонӣ ҳуқуқию воқеӣ вобаста мебошад, ки ин масъаларо диаграммаи 1 инъикос менамояд.

Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи 1 маълум аст, ки новобаста аз таъсири дигар омилҳои ба хароҷот вобаста меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ дар сатҳи иқтисодиёт ва воситаҳои ҷалбгардида, аз он ҷумла аз меъёри фоизи қабули амонату пасандозҳо вобастагии зиёд дорад. Дар ин замина меъёри фоизи қарзҳои байнибонкӣ ва меъёри бозтамвил низ ба меъёри фоизи қарз, ки дар ин масъала бонкҳо ҳамчун миёнарав амал менамоянд, таъсир мерасонад. Ҷиҳати дастрасии субъектҳои иқтисодӣ ба қарз меъёри фоизи қарзҳо асосан қарзҳои бо аъёри хориҷӣ коҳиш дода шуда, ҳаҷми қарзҳо низ афзоиш ёфтаанд.

Диаграмма 1. - Ҳиссаи фарқкунандаи вобастагии меъёри фоизи қарзҳои низоми бонкӣ аз дигар нишондиҳандаҳо дар солҳои 2012-2020



Сарчашма. Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, №12 (281), 2020, №12 (305).

Меъёри фоизи қарзҳо бо пули миллий дар муқоиса ба соли 2012 ба андозаи 3% фоиз афзоиш ёфт, меъёри фоизи мазкур бо асъори хориҷӣ дар соли 2012 агар 24,8%-ро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 12,7% баробар гардид, ки дар муқоиса ба соли таҳлилий 12,1% коҳиш ёфтааст. Фоизи пасандозҳо бо пули миллий дар муқоиса ба соли таҳлилий 7,45% коҳиш ёфтааст, ки он соли 2012 15,6%-ро ташкил менамуд. Ҳиссаи пасандозҳо бо асъори хориҷӣ 8,9% коҳиш ёфтааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2012 12,8%-ро ташкил менамуд. Фоизи қарзҳои байнибонкӣ бошад, қариб бетағйир мебошад. Ҳамчунин, яке аз механизмҳои дигари воситаҳои ҷалбгардида ин меъёри бозтамвил мебошад, ки дар асоси ин Бонки миллии Тоҷикистон ба бонкҳои тиҷоратӣ қарз медиҳад. Тағйирёбии меъёри мазкур дар салоҳияти Бонки миллии Тоҷикистон буда, вобаста ба тағйироти иқтисодӣ ва пулию қарзӣ тағйир меёбад. Новобаста аз ин, меъёри мазкур дар муқоиса ба соли 2012 ба меъёри 5,3% афзоиш ёфтааст. Нишондиҳандаи дигаре, ки баҳодиҳандаи вазъи иқтисодӣ мебошад, саҳми соҳаҳо (кишоварзӣ, саноат, сохтмон, хизматрасонӣ) дар рушди маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар аст. Маълумотҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки саҳми саноат дар рушди ММД сол то сол афзуда, саҳми соҳаҳои кишоварзӣ ва хизматрасонӣ мутаносибан кам шуда истодааст. Масалан, дар соли 2019 аз 7,5 фоизи рушди ММД 1,1 банди фоизӣ ба соҳаи кишоварзӣ, 2,0 банди фоизӣ ба соҳаи саноат ва 0,8 банди фоизӣ ба соҳаи сохтмон рост меояд. Ҳамин нишондиҳандаҳо соли 2013, яъне 5 сол пеш мутаносибан 1,8; 0,5 ва 1,4 банди фоизиро ташкил медоданд. Аз ин рӯ, ҳулоса намудан мумкин аст, ки сол то сол саҳми саноат дар рушди иқтисодӣ мамлакат бештар шуда, саҳми кишоварзӣ коҳиш ёфта истодааст. Ин раванд ба сиёсати иқтисодии кишвар оид ба гузариш аз модели аграрӣ-саноатӣ ба модели индустриалӣ-аграрии рушди иқтисодӣ ҷавобгӯй мебошад [17, с.193].

Вобаста ба ин, қайд кардан ба маврид аст, ки ҷихати танзими ин масъала дар роҳи рушди иқтисодӣ андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- пурзӯр намудани захираҳои пулии бонк дар заминаи воситаҳои худӣ ва бо ин роҳ васеъ намудани доираи қарзҳои бо фоизҳои имтиёзнок ва дастрас;
- то ҳадди имкон бо фоизи нисбатан паст қабул намудани амонату пасандозҳо ва бо ин роҳ пурзӯр намудани захираҳои қарзӣ;
- ташкили захираҳои дарозмуддати қарзӣ бо роҳи ба даст овардани эътимоди аҳоли;
- дар сатҳи зарурӣ бо қарз таъмин намудани субъектҳои иқтисодӣ ба тариқи ғайринақдӣ бо усули марҳилавӣ;

○ додани имкониятҳои андозию ғайриандозӣ ба бонкҳои тичоратӣ аз тарафи мақомотҳои ваколатдор ва назораткунанда.

Вобаста ба ин дар амал татбиқ намудани пешниҳодҳои мазкур устувории молиявии низоми бонкро таъмин намуда дар натиҷа ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Адабиёт

1. Амосова Н.А. Влияние глобализации на основные параметры банковской деятельности [электронный ресурс] URL: <https://bankir.ru/publikacii/20050803> (дата обращения: 12.03.21г.)
2. Ашуров Н. Нақши қарзҳои даромуддат дар рушди иқтисодиёт/ Н. Ашуров //Бонкдорӣ дар Тоҷикистон. – 2013. - №9 (50), сентябр. – С.49-52.
3. Аҳадов И.Қ. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар пешрафти иқтисодиёт / И.Қ. Аҳадов// Ҷавонон ва илми муосир. – Душанбе. - 2011. – С.105-110.
4. Бурыкин А.Д. Содержание и сущность опытного метода расчёта затрат / А.Д. Бурыкин // Финансово-экономический вестник. – 2020. - №2 (22)- С.9-15.
5. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2015, №12 (245) - Душанбе. – 164с.
6. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2016, №12 (257) - Душанбе. – 144с.
7. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2017, №12 (269) - Душанбе. – 145с.
8. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2018, №12 (281) - Душанбе. – 125с.
9. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2019, №12 (293). - Душанбе. – 121с.
10. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2020, №12 (305). – Душанбе. – 122с.
11. Гаврилова Э.Н. Роль коммерческих банков в современной экономике / Э.Н. Гаврилова, О.Е.Малик//Актуальные вопросы современной экономики. – М. – 2020. - №9. – С.126-132.
12. Махшулов С.Дж. Конкурентоспособность кредитных организаций и актуальность их финансовых показателей с учетом ликвидности / С.Дж. Махшулов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2019. -№5-2. - С.54-62.
13. Раҳимзода Ш.Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ / Ш.Раҳимзода. – Душанбе:Эр-граф.- 2019. – 220с.
14. Хайрзода Ш.К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш.К. Хайрзода // Финансового-экономический вестник. – Душанбе. - 2020. - №2(22) - С.7-14.
15. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ (назария, методология, амалия). Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми д.и.и. 08.00.10 / Хайрзода Ш.Қ. – Душанбе. - 2021. – 234с.
16. Ҷураев Б.М. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар пешрафти иқтисодиёт / Б.М.Ҷураев//Ҷавонон ва илми муосир. – Душанбе. - 2011. – С.45-63.
17. Шариф Р. Иқтисодиёту бонкдорӣ ва рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ / Ш. Раҳимзода., С.Ҷ., Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. - №7. – С. 193-199.

УДК: 338.4 (575.3)

РОҲҶОИ ТАКМИЛИ ТАҶМИМИ ДАВЛАТИИ НИЗОМИ ТАЪМИНОТИ НАҶАҚА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим – н.и.и., дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 93-116-59-60; 985-77-82-83. E-mail: Nakim-s-1980@bk.ru

Шоасалов Наимҷон Қудратович - ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 902528686.

Дар мақола масъалаи танзими давлатии низоми таъминоти наҷақа дар шароити муосир аҳамияти бештареро касб менамояд, зеро таъсири омилҳои дохилию берунӣ ба низоми иқтисодии давлат рӯз аз рӯз бештар мегарданд. Ҳамчунин, ҳолати шугли аҳолии ва мунтазам зиёд гардидани қувваи кории истифоданаишуда дар иқтисодиёт, афзудани шумораи шуглюкони ғайрирасмӣ, мутаносибан зиёд гардидани дарозумрии аҳолии омилҳои муҳиме мебошанд, ки ба ин раванд таъсири манфӣ мерасонанд.

Инчунин, н таҳдидҳои нави иҷтимоӣю иқтисодӣ ва демографӣ мунтазам кам гардидани шумораи аҳолии синни қобили меҳнат ва шуглоштаро дар иқтисодиёт ё дигар хатарҳои эҳтимолиро ба вучуд меорад, ки аз назари муаллиф баррасӣ гардидаанд.

***Калидвожаҳо:** низоми таъминоти нафақа, такмил, синни нафақа, кормандони кироя, шугли аҳоли, бозори меҳнат, қувваи корӣ, пардохти нафақа, шугли гайрирасмӣ, нафақаҳои суғуртавӣ, демографӣ, дарозумрии эҳтимоли, нафақаи заминавӣ, саҳмҳои суғуртавӣ, ислоҳот.*

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Абдуалимзода Хақимбек Абдуалим – к.э.н., доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 93-116-59-60; 985-77-82-83. E-mail: Hakim-s-1980@bk.ru

Шоасалов Наимджон Кудратович – ассистент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 902528686.

В статье рассматривается вопрос государственного регулирования пенсионной системы в современных условиях, когда возрастает влияние внутренних и внешних факторов на экономическую систему государства.

Кроме того, ситуация с занятостью и неуклонный рост количества неиспользованной рабочей силы в экономике, увеличение количества неформальной занятости и соответствующее увеличение продолжительности жизни населения являются важными факторами, негативно влияющими на этот процесс.

Также новые социально-экономические и демографические угрозы вызывают неуклонное снижение количества трудоспособного и занятого населения в экономике или другие потенциальные риски, которые рассматриваются автором.

***Ключевые слова:** система пенсионного обеспечения, усовершенствование, пенсионный возраст, персонал по найму, занятость, рынок труда, рабочая сила, выплата пенсии, неофициальная работа, страховые пенсии, демография, предполагаемое долголетие, базовая пенсионная система, страховые взносы, реформа.*

WAYS TO IMPROVE STATE REGULATION OF THE PENSION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abdualimzoda Hakimbek Abdualim - candidate of economic sciences, associate professor; rector of The Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str. 64/14. Phone: 93-116-59-60; 985-77-82-83. E-mail: Hakim-s-1980@bk.ru

Shoasalov Naimjon Qudratovich – asisitant of the Department of Banking the Tajik State University of Finace and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 902528686.

The article examines the issue of state regulation of the pension system in modern conditions, when the influence of internal and external factors on the economic system of the state is increasing.

In addition, the employment situation and the steady growth of the unused labor force in the economy, the increase in the number of informal employment and the corresponding increase in the life expectancy of the population are important factors that negatively affect this process.

Also, new socio-economic and demographic threats cause a steady decline in the number of able-bodied and employed population in the economy or other potential risks that are considered by the author.

***Keywords:** pension system, improvement, retirement age, hiring staff, employment, labor market, labor force, pension payment, informal work, insurance pensions, demographics, estimated longevity, basic pension system, insurance premiums, reform.*

Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми амалкунандаи таъмини нафақаро ҳамчун яке аз сохторҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки фарогири ҳолати таъминоти манфиатҳои ҳаётан муҳими пиронсолон, маъҷубон ва оилаҳои саробонгумкарда мебошад, фаҳмидан мумкин аст. Аҳамияти иҷтимоӣю иқтисодии ин сохтор аз доираи фарогирии он бармеояд. Яъне, масъалаи мубрами сатҳи пасти андозаи нафақа дар шакли мутлақ ва нисбиаш буда, барои рушди ҷомеа баъзан монеахоро ба вучуд меорад. Барои аксарияти нафақагирон нафақа манбаи ягона ва воситаи рӯзгузаронии онҳо ба ҳисоб меравад.

Мушкилоти дар ин самт ҷойдошта, пеш аз ҳама, ба ташаққулёбии объективии заминаи молиявӣ таъминоти нафақа вобаста буда, ислоҳоти сохтори онро тақозо менамояд. Ҳамчунин, дар раванди таъминоти пардохтҳо омилҳои субъективӣ ё шахсият нақши муҳим дорад.

Ҳолати камшавии теъдоди кормандони кироя дар шумораи умумии аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрӣ ба низоми таъминоти нафақа таъсири назарраси худро мерасонад, ки ин ҳолат зарурати ислоҳоти сохторӣ ва аз нав дида баромадани шартҳои ба даст овардани нафақаро тақозо менамояд. Бинобар ин, бо мақсади тақвияти ҳифзи иҷтимоии табақаи ниёзманди аҳолии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.04.2011с. «Консепсияи ҳифзи иҷтимоии аҳолии»-ро таҳия намуд, ки мақсади ниҳоии ислоҳоти низоми ҳифзи иҷтимоӣ, ташаққули меъёрҳои иҷтимоии давлатӣ, танзими бозори меҳнат ва шуғли аҳолии, ташкили низоми бисёрдараҷаи нафақа ва тақмили низоми суғуртаи иҷтимоии давлатӣ мебошад. Дигаргуниҳои кулли дар тӯли чанд соли охир дар Тоҷикистон баамаломата, аз қабилӣ ба эътидол омадани вазъии сиёсӣ, беҳтар гардидани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ҳамзамон боқӣ мондани як қатор проблемаҳо дар соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳолии ва номувофиқии заминаи кӯҳнашудаи меъёрии ҳуқуқӣ ва сохтори идораи сиёсати иҷтимоӣ, зарурати таҳияи ҳамин Консепсияро ба миён оварданд.

Таносуби байни нафақаи ҳадди ақали пардохтшаванда ва ҳадди ниҳии нафақа 1:200-ро ташкил медиҳад [5, с.52].

Ба ин раванд ҳолати шуғли аҳолии низ бетаъсир буда наметавонад. Сатҳи шуғлноқӣ дар иқтисодиёт ва теъдоди шуғлмандон мунтазам тамоюли камшавӣ дорад. Агар соли 2011 сатҳи шуғли аҳолии 28,8% шумораи умумии аҳолиро фаро гирифта бошад, ин нишондиҳанда солҳои минбаъда қисман коҳиш ёфта, соли 2012-28,6%, 2014-27,5%, 2016-27,2%, соли 2017-26,9% ва соли 2018 ба 26,6% баробар гардида, дар маҷмӯъ (-2,2 б.ф) кам гардидааст. Дар ин муддат шумораи умумии шуғлмандон дар иқтисодиёт ҳамагӣ 158,0 ҳаз. нафар зиёд гардидааст.

Масъалаи дигари нигаронкунанда, ки ба ин ҳолат таъсири манфӣ мерасонад, сол аз сол зиёд гардидани қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёт мебошад. Агар соли 2011 шумораи қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёт 2361,0 ҳаз. нафарро ташкил дода бошад, пас ин шумора солҳои минбаъдаи 2012 - 2449,0 ҳаз. наф., 2014 - 2601,0 ҳаз. наф., 2016 - 2786,0 ҳаз. наф., 2017 - 2866,0 ҳаз. нафар ва соли 2018 - 2949,0 ҳаз. нафар зиёд гардида, танҳо дар ин муддат афзоиши мутлақи қувваи кории истифоданагардида дар иқтисодиёт 588,0 ҳаз. наф., ё 24,9% афзудааст, ки албатта, ба ташаққулёбии фонди умумии нафақа таъсири манфӣ мерасонад. Ҳиссаи бештари ин гурӯҳи аҳолии ба шуғли ғайрирасмӣ машғул гардида, аз супоридани пардохтҳои иҷтимоӣ ва суғуртавӣ дур мондаанд. Ин ҳолат баробари афзудани шумораи нафақагирон, нокифоя будани маблағҳоро бештар мегардонад, ки яке аз мушкилоти асосӣ ба ҳисоб меравад.

Самти дигари ислоҳоти сохтори низоми нафақа ҳуқуқи гирифтани нафақа ва алоқаманд сохтани шаклҳои гуногуни он бо ҳиссаи шахсии меҳнатии нафақагирон ба ҳисоб меравад. Ин масъала низ бояд дар доираи қонунгузори амалкунанда омӯхта ва баррасӣ гардад.

Дар як вақт баланд бардоштани сатҳи ҳадди ақали таъминоти нафақа ва тафриқаи иҷтимоии боадолатона вобаста ба саҳми меҳнатии солҳои пешин ва гузариш ба тартиби нави ҳисоби андозаҳои нафақаҳо дар заминаи истифодаи қоидаҳои ягонаи нафақавӣ ва технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ самти дигари ислоҳоти низоми нафақа ба ҳисоб меравад.

Мутаносибан зиёд гардидани дарозумрии эҳтимолии аҳолии дар Тоҷикистон аз (72,5) сол то (75 сол) дар соли 2018 имконият медиҳад, то ин ки танзими давлатии низоми нафақа ва ислоҳоти сохтори он гузаронида шуда, масъалаи ҷойдошта моҳиятан ҳалли худро ёбад.

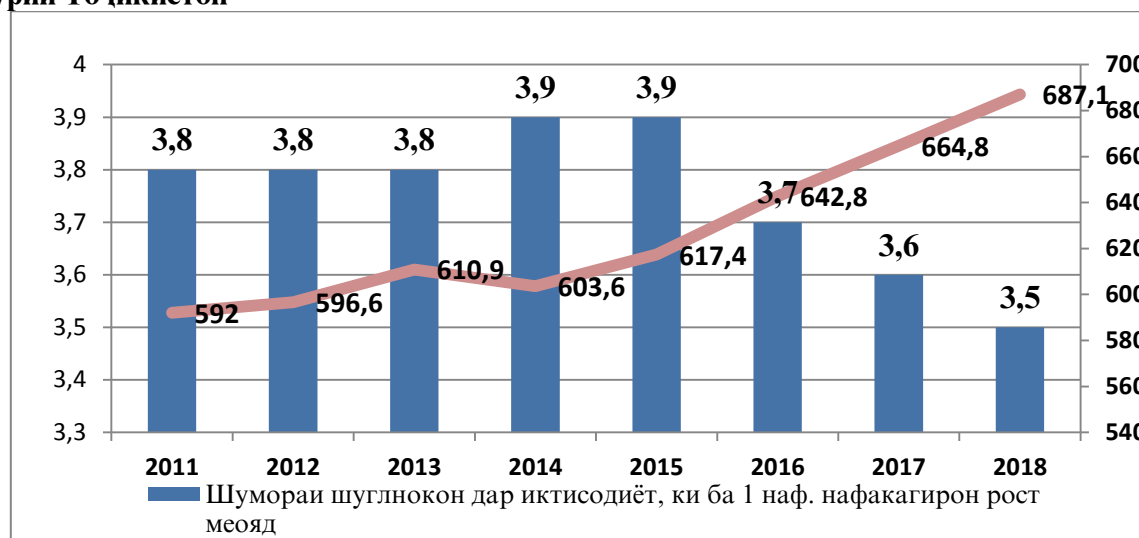
Тавре ки маълум аст, низоми нафақаи мо бо тарзи тақсимотӣ амал намуда, дар он нафақа аз ҳисоби пардохтҳои суғуртавии кормандон ва кордиҳандагон пардохта мешавад.

Вазъи демографии ҷумҳурӣ боиси он гардид, ки таносуби шумораи пардохткунандагони сахмҳои суғуртавӣ ва нафақагирон дар сатҳи паст қарор дошта, тамоюли камшавӣ дорад.

Моҳияти масъалаи ҷойдошта аз он иборат аст, ки аини ҳол таносуби мавҷудаи байни ин нишондодҳоро чӣ гуна нигоҳ дошта ва таъмин карда метавонем. Яқинан, маълум аст, ки дар ҳолати бетағйир будани тарифи суғуртавӣ, аз ҳисоби кадом манбаъ зиёд намудани маблағҳои нафақавӣ муаммои асосӣ мебошад. Роҳи ҳалли масъала бештар намудани шумораи пардохткунандагони сахмҳои суғуртавӣ, гирандагони нафақа ва бештар гардонидани таносуби байни онҳост.

Тавре маълум аст, шумораи шуғлмандон дар иқтисодиёт пардохткунандагони асосии маблағҳои нафақавӣ ба буҷет ҳисобида мешаванд. Бинобар ин, омӯзиши таносуби шумораи нафақагирон ва теъдоди шуғлмандоне, ки ба як нафар нафақагир рост меояд, аҳамияти муҳим дорад. Аз рӯи маълумотҳои омили расмӣ таносуби ин нишондиҳандаҳо дар ҳолати баръаксӣ якдигар қарор дошта, шумораи шуғлмандон ба як нафар нафақагир тамоюли камшавӣ дорад (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. - Шумораи нафақагирон ва шуғлмандон ба як нафар нафақагир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон



Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе; Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. - С. 420-428.

Тавре аз маълумотҳои диаграмма дида мешавад, шумораи шуғлмандоне, ки ба як нафар нафақагир рост меоянд, мутаносибан кам гардида, шумораи умумии нафақагирон тамоюли зиёдшавӣ дорад. Ин ҳолат мушкилии дигар, яъне маблағгузориҳои соҳа ва ҳарчи бештар ҷудо гардидани маблағҳоро аз буҷет тақозо менамояд. Масалан, хароҷоти буҷети давлатӣ барои суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ дар таносуб бо ММД мунтазам дар афзоиш буда, соли 2011 - 3,8%, соли 2015 - 5,4% ва соли 2017 - 5,0%-и ММД-ро ташкил дода, ҳамагӣ 1,2 б.ф. зиёд гардидааст.

Ҳол он ки иҷроиши аслии вориҳои пардохтҳои иҷтимоӣ соли 2011 2,6%, соли 2015 - 2,8% ва соли 2017 ҳамагӣ 2,4%-и ММД-ро ташкил додаанд.

Аз рӯи дараҷаи низоми буҷетӣ дар сохтори тақсими даромаду хароҷоти буҷет, маблағгузориҳои суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ низ мунтазам кам гардидааст. Агар соли 2011 маблағгузориҳои суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 2,5%-и хароҷоти буҷети давлатиро ташкил карда бошанд, пас ин нишондиҳанда солҳои минбаъда тамоюли камшавӣ дошта, соли 2012 - 1,8%, соли 2014 - 1,5%, 2016 - 1,4% ва соли 2017 ҳамагӣ 1,3% хароҷоти буҷетро дар бар гирифтааст [5, с.451]. Натиҷаи таҳлил муайян намуд, ки тамоюли кам гардидани шумораи шуғлнокон дар иқтисодиёт ба як нафар нафақагир мунтазам ба назар мерасад.

Сабаби асосии кам гардидани шумораи шуғлмандон дар иқтисодиёт ба як нафар нафақагир босуръат зиёд гардидани шумораи нафақагирон ва ба дараҷаи зарурӣ рушд наёфтани соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ё ташкил нашудани ҷойҳои нави корӣ мебошад. Агар рушди иқтисодиёт мунтазам ба роҳ монда шуда, шуғли пурмахсул таъмин гардад, ин ҳолат аз байн меравад.

Афзудани нишондиҳандаи шартии касри бучети фонди нафақа ифодакунандаи бухрони низоми нафақа ва сатҳи баланди сарбории нафақа дар иқтисодиёт буда наметавонад. Касри шартии бучети нафақа маънои онро дорад, ки маблағгузорӣ ба нафақаи суғуртавӣ, аз як тараф, байни корфармо ва коргар ва аз дигар тараф, аз ҳисоби тамоми даромадҳои бучети давлатӣ чӣ гуна тақсим гардидаанд. Лекин, дар ниҳоят, даромади бучет аз вазъи иқтисодиёт ва фаъолияти кормандону корфармоён вобастагии зиёд дорад. Аз маълумотҳои омори расмӣ бармеояд, ки хароҷоти бучети ҷумҳуриявӣ барои суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ дар сохтори умумии хароҷоти бучети давлатӣ низ хеле коҳиш ёфтааст. Агар ин хароҷот соли 2011 - 22,5% бучети давлатиро дар бар гирифта бошанд, пас солҳои минбаъда 2013 - 20,8%, соли 2014 -18,4%, соли 2016 - 13,4% ва соли 2017 ҳамагӣ 12,7% хароҷоти умумии бучети давлатиро дар бар гирифта, (-9,8) б. ф. ё 56,4% кам гардидаанд [5, с.420].

Агар масъалаи таъсири байниҳамдигарии низоми нафақа ва дигар сегментҳои иқтисодиёт мавриди омӯзиш қарор дода шавад, пас бояд қайд намуд, ки сатҳи рушди иқтисодиёти миллӣ, пеш аз ҳама, ба сатҳи муносиби нафақа ва ҷобачогузориҳои афзалиятҳои сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии давлат таъсир расонида, ҳамчунин, имконияти азнавтақсимшавии захираҳои ба нафъи низоми нафақа дида мебарояд.

Яъне, иқтисодиёти пешрафта ва мутаракқӣ дар муқоиса ба дигарон имкон дорад ба нафъи нафақагирон ҳиссаи бештари захираҳои равона намояд, ки дар натиҷа, ҳамзамон, рақобатпазирии иқтисодиёт ва сатҳи зиндагии дигар категорияҳои аҳолии паст намегардад. Бинобар ин, новобаста аз шакл ё тарҳи низоми нафақа, омили асосӣ ё муҳими баланд бардоштани сатҳи зиндагии нафақагирон рушди иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад.

Дар давоми соли 2018 маблағгузориҳои низоми нафақа дар ҳаҷми умумии ММД мутаносибан тағйир ёфта, ба 3,87% баробар шудааст, вале дар муқоиса бо дигар давлатҳо ин нишондиҳанда хеле паст мебошад.

Масалан, дар сатҳи кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил хароҷот барои низоми нафақа дар таносуб бо ММД 10% дар Озарбойҷон, Арманистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова ва Россия, 10,3% дар Беларус ва то 15% дар Украина мебошад [7]. Авҷи бекорӣ ва шуғли ғайрирасмӣ дигар омилҳои номатлуб ва масъалаи ҳалталаби аксарияти кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба шумор рафта, нафақаи миёна дар аксарияти ин давлатҳо ҳамагӣ барои 12-15 рӯз кифоя аст. Ба андешаи мо, барои бартараф намудани камбизоатӣ ва бехтар гардонидани сатҳи зиндагӣ ҳадди ақали нафақа бояд 120 дол. ИМА (4 дол. ИМА ё 40 сомонӣ дар як рӯз) бошад, ки музди меҳнати миёнаи аксарияти соҳаҳои иқтисодиёт дар ҷумҳури аз ин нишондиҳанда кам аст.

Яке аз нишондиҳандаҳои рушди иқтисодии давлат ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳолии мебошад, ки тамоюли афзоиш дорад. Агар соли 2011 ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳолии 3898,1 сомонӣ ё 845,6 доллари ИМА бошад, пас ин нишондиҳанда соли 2018 то 7638,2 сомонӣ ё 834,7 доллари ИМА тағйир ёфтааст. Агар афзоиши ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳолии бо сомонӣ 1,9 маротиба ё 95,9% зиёд гардида бошад, пас бо доллари ИМА ин нишондиҳанда 1,3% кам гардидааст. Ин ҳолат аз мунтазам афзоиш ёфтани нархҳо ва бекурбшавии пули миллӣ дар муқоиса бо доллари ИМА гувоҳӣ дода, таъсири манфии худро ба сатҳи зиндагии нафақагирон мерасонад. Масалан, соли 2011 ММД ба ҳар сари аҳолии ба 845,6 доллари ИМА баробар буда, дар соли 2014 то 1119,3 доллар афзудааст, вале соли 2017 ин нишондиҳанда ҳамагӣ 808,6 доллар ва соли 2018 - 834,7 долларро ташкил дода, 25,4% кам гардидааст. Агар ин нишондиҳандаро бо дигар давлатҳо муқоиса намоем, пас фаҳмидан мушкил нест, ки ҳифзи иҷтимоии нафақагирон ва дигар табақаҳои осебпазир, ки пардохтҳои иҷтимоиро мегиранд, ҳолати на он қадар хуб дорад. Бинобар ин, масъалаи

ҳифзи иҷтимоии нафакагирон яке аз масъалаҳои муҳими ҳалталаб дар ояндаи наздик ба ҳисоб рафта, ҳалли саривақтии он дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 хеле хуб дарч гардидааст. Яъне, масъалаи таъмини устувории низоми нафақа ва имконияти фаъолияти муназзами он, фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ барои сармоягузорию ин низом ва ташаккули низоми нафақа, аз ҷумла барои муҳоҷирони меҳнатӣ яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад [8, с.70]. Бинобар ин, тавре дар Стратегия кайд гардидааст, дар самти таъмини устувории дарозмуҳлати низоми нафақа корҳои зеринро ба анҷом расонидан зарур аст:

1. Мукамал намудани низоми танзими иштирокчиёни бозори андухтҳои нафақавӣ, аз ҷумла тавассути ҷорӣ намудани унсурҳои назоратии ба хавф нигаронидашуда;

2. Фароҳам овардани шароитҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ барои сармоягузорию андухтҳои нафақавӣ ба воситаҳои молиявӣ дарозмуҳлат бо дарназардошти сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар доираи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ;

3. Таъмини гузариш ба ташаккули нафақа дар асоси суғурта ва андухт, аз ҷумла нафақа барои муҳоҷирони меҳнатӣ.

Мукамалгардонии низоми нафақа имконият медиҳад, ки танзими иштирокчиёни бозори нафақа бо роҳи ҷорӣ намудани шаклҳои гуногуни унсурҳои назоратии ҳозиразамон ба роҳ монда шуда, ҳолатҳои гуногуни ғайриқонунӣ гирифтани нафақа муайян ва ошкор карда шавад. Яъне, ҷорӣ намудани қортҳои пардохтӣ барои нафакагирон тавассути банкоматҳо ҷиҳати пардохти нафақа ва дигар усулҳои муосир имконияти ҳалли саривақтии ин масъаларо таъмин карда метавонад ва амалҳои хусусияти коррупсионидоштаро камтар мекунад [9, с.159].

Масъалаи сармоягузорию низоми нафақа ва тақмили роҳҳои гуногуни маблағгузорию ин соҳа яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ мусоиди институтсионалӣ бо дарназардошти сармоягузорию дарозмуҳлати ин самт аҳамияти хеле калон дорад. Ҳамзамон, татбиқи имконияти вусъат ва тақвият бахшидани шарикӣ бахши хусусӣ ва давлат дар самти сармоягузорию низоми нафақа мубрам арзёбӣ гардида, дар оянда ин масъала бояд аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ҳалли худро ёбад. Масъалаи аз ҳама ҳалталаб, хусусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз назари мо, ташаккули низоми нафақа дар асоси суғурта ва андухт, аз ҷумла барои муҳоҷирони меҳнатӣ ба ҳисоб меравад. Зеро ин масъала паҳлуҳои зиёди ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ҳалнагардида дошта, дар асоси созишномаҳои байнидавлатӣ ва байналмилалӣ бояд омӯхта ва баррасӣ гардад. Чунки шахс дар тамоми давраи қобилияти меҳнатиаш дар муҳоҷирати меҳнатӣ буда, хангоми расидан ба синни нафақа ва ё аз даст додани саломатӣ ва вақти гирифтани нафақа ба ватан бармегардад. Айни ҳол, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Россия лоиҳаи созишномаи байнидавлатӣ оид ба пардохт ва таъйини нафақаи иҷтимоӣ барои муҳоҷирони меҳнатӣ пешниҳод гардидааст. Ин созишнома бо мақсади ҳалли масъалаи таъминоти нафақаи шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар Федератсияи Россия ва шахрвандони Федератсияи Россия, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муваққатан ба таври расмӣ фаъолияти меҳнатӣ намуда, тибқи қонунгузорӣ аз музди меҳнат ва даромади онҳо ба мақомоти ваколатдори давлатии давлати будубош суғуртаи давлатии иҷтимоӣ (нафақавӣ) пардохт карда шудааст, равона гардидааст. Инчунин, дар доираи фаъолияти Комиссияи байниҳукуматию Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ аз ҷониби Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии Федератсияи Россия лоиҳаи шартнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи таъминоти нафақа таҳия карда шудааст. То имрӯз барои тақмилу мувофиқа ва омодаسازیю барои ба имзо расонидани лоиҳаи санади мазкур дар се давра машварати коршиносони харду ҷониб баргузор шудааст ва ҳамкориҳо дар ин самт дар доираи ҷаласа ва машварати коршиносон бо Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Федератсияи Россия идома доранд.

Бояд тазакурр дод, ки ин созишнома дар бораи кафолатҳои ҳуқуқҳои шаҳрвандони давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар соҳаи таъминоти нафақа аз 13 мартӣ соли 1992 то айна ҳол мавриди амал қарор дорад. Ҳамчунин, масъалаи нафақаи хизматчиёни давлатӣ аз рӯи ин созишнома дар асосҳои умумӣ, тибқи шарт ва меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ» аз ҷониби мақомоти ваколатдор оид ба таъйини нафақа дар ҷойи истиқомат таъйин ва пардохт карда мешавад. Тибқи муқаррароти моддаи 13 банди 1 Қонуни болозикр нафақаи суғуртавӣ аз рӯи синну сол барои мардҳо ҳангоми расидан ба синни 63 ва мавҷуд будани собиқаи суғуртавии на камтар аз 300 моҳ ва барои занҳо ҳангоми расидан ба синни 58 ва мавҷуд будани собиқаи суғуртавии на камтар аз 240 моҳ таъйин карда мешавад [4, с.3].

Дар асоси моддаи 31 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ» ба нафақаи суғуртавии хизматчиёни давлатие, ки на камтар аз 15 сол собиқаи хизмати давлатӣ доранд, аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ ба андозаи 50 фоизи нафақаи заминавӣ иловапулӣ ба нафақаи пешбинӣ карда шудааст.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки собиқаи миёнаи корӣ барои нафақа дар Федератсияи Россия соли 2018 9 сол буда, то 15 сол афзудани он соли 2024 пешбинӣ гардидааст, лекин дар ин давлат андозаи иҷтимоӣ барои муҳочирон аз соли 2012 ҷорӣ гардидааст. Аз рӯи ҳисоби мутахассисони рус собиқаи миёнаи корӣ айна ҳол дар Федератсияи Россия барои шаҳрвандони Тоҷикистон ҳамагӣ 5 солро ташкил намудааст, ки барои расидан ба синни нафақа кифоя нест. Ҳамзамон, мувофиқи лоиҳаи ислоҳоти низоми нафақа боло бурдани синни нафақаро барои мардҳо то синни 65-солагӣ ва барои занҳо то 63-сола ба нақша гирифтааст. Ин ҳолат муҳочирони меҳнатиро аз ҳуқуқи гирифтани нафақа маҳрум месозад ва поймол гардидани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои онҳоро дар назар дошта, беадолатӣ нисбат ба ин табақаи осебпазири ҷамъиятиро ифода менамояд. Зеро аксарияти муҳочирон қобилияти меҳнатӣ, дониш ва малакаи худро сарфи меҳнати вазнин дар шароити мушкил ва тоқатфарсо намуда, музди меҳнати ночиз мегиранд [2, с.50]. Дар ин масъала намояндагони ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳуқуқӣ, диаспораҳои муқими Федератсияи Россия бояд бетараф набошанд ва воқуниш нишон диҳанд.

Бинобар ин, дар асоси таҳқиқоти ҳалли чунин масъалаҳоро дар самти танзими давлатии низоми таъминоти нафақа муҳим меҳисобем.

Ҳолати камшавии шумораи кормандони кироя дар шумораи умумии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрӣ ба низоми таъминоти нафақа таъсири манфӣ расонида, аз нав дида баромадани шартҳои ба даст овардани нафақаро тақозо менамояд.

Афзоиши қувваи кории истифоданашуда ва шугли ғайрирасмӣ масъалаи нигаронкунанда буда, ин ҳолат танзими ҳуқуқӣ ва идораи саривақтиро тақозо менамояд, ки барои ташаккулёбии фонди умумии нафақа имконият медиҳад.

Мутаносибан зиёд гардидани дарозумрии эҳтимолии аҳоли бозбинии синни ба нафақа баромаданро тақозо менамояд, ки бо дарназардошти зиёд гардидани ин нишондиҳанда имконияти боло бурдани синни ба нафақа баромаданро медиҳад.

Адабиёт

1. Абдурахмонова М.З. Оид ба масоили тадқиқоти низоми нафақавии хоричӣ/М.З.Абдурахмонова// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. - №3/28. - С.26-31.
2. Валентин Раикин. Пенсионные реформы в странах СНГ: Итоги и «развилки» возможных преобразований / Раикин, Валентин. - С.50-60.
3. Джабборов А. Время требует новых перемен в социальной защите населения /А.Джабборов. - Душанбе: Сомониён, 1999. - №1. - С14-26.
4. Кошонова М.Р. Пенсии и пособия как источник социальной защиты и регулирования денежных доходов населения/М.Р.Кошонова //Таджикистан и современный мир. – Душанбе, 2007. - №2(15). - С.89-94.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ» аз 18 мартӣ соли 2015 таҳти №1200. - С 4-7.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Консепсияи ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ш.Душанбе аз 01.04.2011, №184 аз 05.11.2014, №709

7. Нишондихандаҳои асосии тадқиқоти бучети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С.74-76.
8. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе; Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. – 428с.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе. – С.70-75.
10. Чабборов А.Ҷ. Механизми батанзимдарорӣ ва самтҳои асосии рушди низоми нафақаи чамъшаванда дар Тоҷикистон / А.Ҷ.Чабборов, Н.Ш.Марупова // Иқтисодии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. - №4/1. -С.159-164.
11. Шоасалов Н.К. Самаранокии низоми нафақа ва меъёрҳои баҳодихии он дар иқтисодиёт/Ш.К.Хайрзода, Н.К. Шоасалов //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – Душанбе, 2019. - №4(67). - С.108-118.

УДК -330.322.1.

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИ САРМОЯИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳоҷазода Давронҷон Курбоналӣ - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимова 64/14. E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Телефон: (+992) 918-41-81-11

Дар мақолаи мазкур тамоил ва сохтори ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола ибраз медорад, ки солҳои охир ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли болоравиро ба худ касб намудааст. Ин нишондиханда гувоҳӣ аз он медиҳад, ки воридишавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар таъсири мусбӣ гузошта, муҳити макроиқтисодиро беҳтар менамояд. Ҳамзамон дар мақола дарҷ гардидааст, ки ҳиссаи сармоягузориҳо ба иншооти истеҳсолӣ дар солҳои охир афзоиши ёфтааст. Ин асосан аз афзоиши сармоягузориҳо дар иншоотҳои саноатӣ, аз ҷумла корхонаҳои шаклҳои гуногуни дар соҳаҳои саноат, энергетика, кишоварзӣ, нақлиёт ва ғайра мебошад.

Бо вучуди ин, муаллиф қайд мекунанд, ки новобаста аз тамоюли умумии афзоиши, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисоди Тоҷикистон бо назардошти зарфиятҳои мавҷуда қонеъкунанда намебошад. Барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ иқтисоди сармоягузорӣ ҳанӯз рушд наёфтааст.

Дар қисмати хулосавии мақола муаллиф якҷанд тадбирҳоро барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ пешниҳод менамоянд, ки онҳо аз беҳбуд бахшидани фазои сармоягузориҳои кишвар, тақмил додани заминаи қонунгузорӣ, озодкунии тиҷорати хориҷӣ ва дохилӣ, рушди инфрасохтори бозор, баланд бардоштани устувории низоми бонкии кишвар, тақвият бахшидани фаъолияти бозори коғазҳои қиматнок, таҳияи муҳити рақобатбахш ва ғайра иборат мебошанд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, сармоягузорӣ, сармояи мустақими хориҷӣ, фазои сармоягузорӣ, маҷмуъи маҳсулоти дохилӣ, ҷуғрофии сармоягузорӣ, бозори коғазҳои қиматнок, сармоягузорӣ дар соҳаҳои саноат, рақобат, инфрасохтори бозор, сармоягузориҳои портфелӣ.

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ҳодҷазода Давронҷон Курбоналӣ - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета менеджмента и финансового права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Электронная почта: d.hojaev86@mail.ru. Телефон: (+992) 918-41-81-11

В данной статье анализируются тенденции и структура привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан. Автор статьи отмечает, что в последние годы привлечение прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан имеет тенденцию роста. Этот показатель показывает, что приток прямых иностранных инвестиций оказывает положительное влияние на экономику страны и улучшает макроэкономическую среду. В то же время в статье отмечается, что в последние годы увеличилась доля инвестиций в производственные мощности. В основном это связано с ростом инвестиций в промышленные объекты, в том числе предприятия различных форм промышленности, энергетики, сельского хозяйства, транспорта и так далее.

Однако автор отмечает, что, несмотря на общую тенденцию роста, привлечение прямых иностранных инвестиций в экономику Таджикистана не является удовлетворительным, учитывая имеющийся потенциал. Инвестиционный климат для привлечения прямых иностранных инвестиций еще не создан.

В заключительной части статьи автор предлагает ряд мер по привлечению прямых иностранных инвестиций, в том числе улучшение инвестиционного климата страны, совершенствование правовой базы, либерализацию внешней и внутренней торговли, развитие рыночной инфраструктуры, развитие банковской системы страны, развитие рынка ценных бумаг, развитие конкурентной среды и так далее.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, прямые иностранные инвестиции, инвестиционный климат, валовой внутренний продукт, география инвестиций, рынок ценных бумаг, инвестиции в промышленность, конкуренция, рыночная инфраструктура, портфельные инвестиции.

ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF FOREIGN INVESTMENTS IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khojazoda Davronjon Kurbonali - Candidate of Economic Sciences, Docent, Associate Professor, Dean of the Faculty of Management and Financial Law of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Phone: (+992) 918-41-81-11

In the article it is analyzed the structure and trends of attracting foreign direct investment in the economy of the Republic of Tajikistan. The author of the article notes that in recent years, attracting foreign direct investment in the economy of the Republic of Tajikistan has a growing trend. This indicator shows that the inflow of foreign direct investment has a positive impact on the country's economy and improves the macroeconomic environment.

At the same time, in the article it is noted that in recent years the share of investments in production capacities has increased. This is mainly due to the growth of investment in industrial facilities, including enterprises of various forms of industry, energy, agriculture, transport and so on.

However, the author notes that, despite the general growth trend, attracting the foreign direct investment in the economy of Tajikistan is not satisfactory, given the existing potential. The investment climate for attracting the foreign direct investment has not yet been created.

In the final part of the article, the author proposes a number of measures to attract the foreign direct investment, including improving the country's investment climate, improving the legal framework, liberalizing foreign and domestic trade, developing market infrastructure, developing the country's banking system, developing the stocks and bonds market, developing a competitive environment and etc.

Key words: economy, investment, foreign direct investment, investment climate, gross domestic product, investment geography, the stocks and bonds market, industrial investment, competition, market infrastructure, portfolio investment.

Айни замон яке аз муҳимтарин самти рушди иқтисодиёти муосири ҷаҳониро равандҳои сармоягузорӣ ташкил медиҳад. Ин масъала барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои иқтисоди хурди кушода ва эҳтиёҷдошта ба захираҳои пулию технологӣ низ хеле муҳим мебошад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок дар лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ҷалби онҳо ба иқтисодиёти кишвар чихати мусоидат кардан ба рафъи тангҳои бозори дохилӣ ва таҳкими мавқеиятҳои рақобатӣ дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат бисёр зарурӣ буда, танҳо бо ин роҳ иқтисодиёти онро барои ҷалби сармояҳои хориҷӣ имконпазир менамояд.

Ҷараёни васеи сармоягузори хориҷӣ ба баҳши воқеии иқтисодиёт яке аз шартҳои муайянкунандаи рушди босуръати индустриалӣ ва инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Рушди индустриалӣ ва инноватсионии иқтисодиёт дар Тоҷикистон, ҳамчун модели минбаъдаи рушди иқтисодиёти кишвар интиҳоб гардидааст. Аз ин рӯ, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таъкид шудааст, ки барои гузариши пурра ба ин модели рушд 118,1 миллиард доллари амрикоӣ лозим аст [8, с.26].

Бо дарназардошти воқеият, ки сармоягузори дохилӣ дар айни замон талаботи афзоюндаи дохилро ба захираҳои сармоягузорӣ қонеъ гардонидани наметавонад, ҷалби сармояи хориҷӣ аҳамияти калон дорад. Ин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати милли-

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар дар соли 2021 зарурати ҷалби сармояи хориҷиро иборз дошта, қайд намуданд, ки "...Беҳтар гардонидани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи мустақим барои таъмин намудани рушди устувори иқтисодии миллӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии мо ба ҳисоб меравад" [4, с.5].

Қайд намудан ба маврид аст, ки ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар метавонад дар пайдоиши лоиҳаҳои нави инноватсионӣ, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, афзоиши даромад бо воситаи андозҳо ба буҷети давлатӣ мусоидат намуда, суръати рушди иқтисодиро бозҳам боло барад. Ҳамзамон ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва воридоти технологияи пешқадам ба иқтисоди кишвар низ нақши калидӣ дорад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ нисбат ба дигар шаклҳои муносибатҳои иқтисодӣ як қатор бартариатҳо дорад аз ҷумла: яқум, онҳо метавонанд манбаи иловагии маблағгузориҳо дар ҷараёни истеҳсоли мол ва хизматрасониҳо бошанд; дуҷум, ба давлат имконият фароҳам меорад, ки захираҳои пулиро дар шакли қарзи берунаи давлатӣ аз ҳад зиёд ҷалб накунад ва фоизи гарон низ пардохта нашавад. Инчунин, бо ҷуброни камбуди сармоя ва технология, сармоягузориҳои хориҷӣ ба афзоиши шуғл ва музди кор, сафарбар кардани манбаҳои иловагии сармоя ва афзоиши даромади содиротӣ таъсири мусбат мерасонад [9, с.53-58].

Ҷалби сармояи мустақими хориҷиро метавон яке аз нишондиҳандаи кушодагии иқтисодӣ ва рақобатпазирии баланди он арзёбӣ намуд. Аз ин лиҳоз, ҷиҳати боло бурдани нишондиҳандаи ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар бояд таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад ва мушкilot дар роҳи воридшавии онҳо бартараф карда шавад. Махсусан ба бахши воқеии иқтисодӣ ҷалб намудани сармояи мустақими хориҷӣ бисёр муҳим мебошад. Зеро ҷалби зиёди сармояи мустақими хориҷӣ ба бахши воқеии иқтисодӣ яке аз шартҳои муайянкунандаи рушди босуръати индустриалӣ ва инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад [7, с.14].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар пасманзари бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ, ки дар соли 2020 вобаста ба бемории ҳамарофарогири COVID-19 бавучуд омад боиси коҳиши ҳаҷми сармоягузорӣ дар тамоми ҷаҳон гардид. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми ҷудонопазири ин равандҳо мебошад, бӯҳрони бавучуднома дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти мо низ таъсири мусбӣ расонид. Тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар соли 2020 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 162,5 млн.дол. ИМА ташкил додааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 (345,9 млн.дол. ИМА) 183,4 млн.дол. ИМА кам мебошад. Бояд гуфт, ки барои рафъи сабабҳои коҳиши воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар кишвар, сиёсати беҳбудбахшии фазои сармоягузорӣ андешида шуд, ки дар натиҷа соли 2021 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 342,5 млн.дол. ИМА сармояи мустақими хориҷӣ ворид гардида, нисбат ба ҳамин давраи соли 2020 (162,5 млн.дол. ИМА) 180 млн.дол. ИМА зиёд мебошад [3, с.1].

Бояд гуфт, ки хусусиятҳои хоси иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба сиёсати ҷалби сармояи хориҷӣ таъсир мерасонанд. Ба гуфтаи муҳаққиқони ватанӣ, иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои монанд аст, ки иқтисоди хурди кушоддоранд, ва тағйироти фоизи онҳо ба вориди сармояи хориҷӣ таъсир мерасонад. Дар ин ҷо ислоҳоти институтсионалӣ, устувори сиёсати андозӣ, низоми бонкӣ, беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва ғайра муҳим аст. Махсусан ислоҳоти дар самти дастгирии соҳаи соҳибкорӣ ба ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбат расонидааст [5, с.31].

Ҳамин тариқ, тайи 10 соли охир ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 7,9 миллиард доллари ИМА сармояи хориҷӣ ҷалб карда шудааст, ки аз он 3,5 миллиард доллараширо сармояи мустақими хориҷӣ ташкил медиҳад. (ниг. ба Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Ҳаҷми воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2021 млн. долл. ИМА

Солҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбат ба 2012 бо %
Срмояи мустақими хориҷӣ	391,3	341,1	377,4	470,9	434,2	354,5	326,8	345,9	162,5	342,2	8,7 (коҳиш)
Сармоягузории портфелӣ	0,1	0,2	1,4	0,0	0,1	500,0	-	0,1	-	0,1	(бетағғир)
Дигар намуди сармоягузориҳо	355,0	670,6	530,4	506,9	408,4	245,2	317,7	261,1	265,9	376,0	10,5 (рушд)
Ҳамагӣ	746,4	1011,9	909,2	977,8	842,7	1100,4	644,5	607,1	428,4	718,3	9,6 (коҳиш)

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли Истиқолияти давлатӣ маҷмӯаи оморӣ Агенсии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2021 сол С.-371-372. Маълумоти оморӣ кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (электронӣ санаи дархост 11.04.2022 сол) <https://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzor/27-omori-sarmojaguzorii-hori.html>

Тавре аз ҷадвали 1 бар меояд, воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ тамоюли афзоиш дорад, ки ин аз беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар гувоҳӣ медиҳад. Аммо новобаста аз тамоюли умумии афзоиш, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисоди Тоҷикистон дар 10 соли охир бо назардошти зарфиятҳои мавҷуда қонеъкунанда намебошад.

То давраи бӯҳронӣ ҳаҷми бештари воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар соли 2014 мушоҳида мешуд, ки дар ҳаҷми 470,9 миллион доллари ИМА-ро ташкил менамуд. Дар натиҷаи таъсири бӯҳрони бавучудодада соли 2020 вазъ ба кулӣ тағйир ёфта, якбора коҳиш воридоти сармояи мустақими хориҷӣ баназар расид. Дар соли 2020 воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар маҷмӯъ 162,5 миллион доллари ИМА-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2014, 308,4 миллион доллари ИМА кам мебошад.

Аз соли 2021 инҷониб вазъ ба эътидол омада, ҳаҷми воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар соли ҷорӣ 342,2 миллион доллари ИМА-ро ташкил дод. Ҷойи зикр аст, ки дар давоми солҳои 2012-2021 аз ҳама зиёд воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2014 (470,9 млн. дол. ИМА) мӯйсар гардида, нишондиҳандаи пастарин дар ин самт соли 2020 (162,5 млн. дол. ИМА) бақайд гирифта шудааст.

Ин ҳолат гувоҳӣ аз он медиҳад, ки иқтисодии сармоягузорию ҷумҳурӣ ханӯз пурра истифода нашудааст ва механизмҳои устувори ҷалби сармоягузорию хориҷӣ дар кишвар батарври пурра коркард нагаштаанд. Вусъат додани фаъолияти сармоягузорию кишвар василаи муҳими таъмини рушди иқтисодӣ буда, ҷалби бештари сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти давлат метавонад ба афзоиши иқтисодии истеҳсолии он мусоидат намояд ва омили гузариши кишвар ба рушди индустриалию иқтисодиёт гардад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки зиёд гардидани ҳаҷми сармоя дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсири мустақим ба рушди Маҷмӯъи маҳсулоти дохилӣ мерасонад, ки дар натиҷа дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ рушд менамоянд. (ниг. ба Ҷадвали 2). Ҳамбастагии зичи сармоягузорӣ бо Маҷмӯъи маҳсулоти дохилӣ нишон медиҳад, ки кишвар дар асоси муносибатҳои сармоягузорӣ рушд намуда истодааст, ва ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар рушди муносибатҳои иқтисодӣ нақши калидӣ дорад.

Ҷадвали 2 - Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ-иҷтимолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014-2020 млн. долл. ИМА

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳамагӣ сармоягузорӣ	977,8	842,7	1100,4	644,5	607,1	428,4
Сармояи мустақими хориҷӣ	470,9	434,2	354,5	326,8	345,9	162,5
Сармоягузорию портфелӣ	0,0	0,1	500,0	-	0,1	-
Дигар сармоя гузорию	506,9	408,4	245,2	317,7	261,1	265,9
ММД	978,5	808,7	852,8	860,0	900,3	851,5
Музди миёнаи як коргар (ҳаз. сомонӣ)	878,91	962,16	1144,19	1233,82	1335,52	1393,78
Шумораи миёнасолонани кормандон дар бахши иқтисодӣ (ҳаз. нафар)	2379,7	2385,3	2407,0	2425,5	2463,4	2506,2

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли Истиқолияти давлатӣ маҷмӯаи оморӣ Агенсии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2021 сол С.-186, 211,330-. Маълумоти оморӣ кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (электронӣ санаи дархост 11.04.2022 сол) <https://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzor/27-omori-sarmojaguzorii-hori.html>

Таҳлили чадвали мазкур нишон медиҳад, ки нақши саромояи мустақими хоричӣ дар афзоиши музди миёнаи кормандон ва таъсиси чойҳои нави корӣ таъсири мусбат расонида, омили муҳими рушди иқтисоди кишвар дар шароити кунунӣ баҳисоб меравад. Ҳамзамон чунин ҳамбастагӣ таҳлили амиқи як қатор ҷанбаҳои муҳими ҷалби сармояи хоричиро ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, дигаргуниҳои сохтори онро дар назар дорад. Дар баробари ин, таҳлили сармоягузори асосии кишвар, ҳамчун талаботи беруна ба афзалиятҳои мутлақи дохилӣ ё муқоисавӣ муҳим аст.

Қобили зикр аст, ки дар давраи таҳлилшуда дар ҷуғрофияи воридоти сармояи мустақими хоричӣ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргунии кулӣ ба амал омад. Ин дигаргунӣ қисман ба таъғирёфтани вазъи иқтисоди ҷаҳон ва минтақа бо назардошти пайдоиши сармоягузори нав дар низоми сармоягузори ҷаҳонӣ вобаста мебошад. Масъалан соли 2010 Ҷумҳурии Ислонии Эрон вобаста ба ҳаҷми сармоягузори мустақими хоричӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зинаи яқум қарор дошт. Аз ҳаҷми умумии сармояи мустақими хоричии ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридгардида 33,9% ба Ҷумҳурии Ислонии Эрон рост меомад. Ҳамзамон ба давлатҳои бештар сармоя воридкарда дар ҳамонсол Британияи Кабир бо 42 млн. долл. ИМА (18,2%), Федератсияи Россия бо 39,6 млн. долл. ИМА (17,1%), Ҷумҳурии мардумии Чин бо 31,5 млн. долл. ИМА (13,6%) шомил буданд [2, с. 384].

Аммо аз соли 2011 инҷониб баъди баргараф шудани муаммоҳои маъмурию иқтисодӣ миёни Ҷумҳурии мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷуғрофияи воридоти сармояи мустақими хоричӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври кулӣ тағйир ёфт. Аайни ҳол Ҷумҳурии мардумии Чин аз рӯи воидоти сармояи мустақими хоричӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон миёни давлатҳои воридкунандаи сармояи мустақими хоричӣ бо 211,4 млн. доллари амрикоӣ ё 61,8% аз ҳаҷми умумии сармояи воридшуда дар соли 2021 чойи аввалро иҷғол менамояд. Қайд намудан ба маврид аст, ки аз соли 2012 инҷониб Ҷумҳурии мардумии Чин аз рӯи ин нишондиҳанда аз Федератсияи Россия пешгузашт, ки аз солҳои аввали сохибистиклолӣ яке аз сармоягузори асосӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисоб мерафт (ниг. ба Ҷадвали 3).

Ҷадвали 3 - Сохтори воридоти сармояи мустақими хоричӣ аз рӯи 10 давлати шарик (млн. долл.)

Солҳо	2010	2012	2014	2016	2018	2020	Ҷамъ
Федератсияи Россия	39,6	71,6	47,0	35,1	23,1	14,0	230,4
Ҷумҳурии мардумии Чин	31,5	82,8	105,3	322,7	215,5	120,3	878,1
Кипр	28,5	2,0	3,3	6,2	4,3	8,2	52,5
Ҷумҳурии ислонии Эрон	78,5	28,8	77,2	0,11	0,15	-	184,7
Аморати Мутаҳидаи Араб	0,0	65,7	2	3,2	2,4	0,1	73,4
ИМА	0,0	8,9	14,9	15,9	11,6	0,18	51,48
Британияи Кабир	42,0	60,2	78,7	6,3	5,2	0,9	193,3
Ҷумҳурии Қазоқистон	6,9	5,2	11,7	5,5	3,6	-	32,9
Шветсария	3,3	9,4	3,5	10,9	11,7	5,9	44,7
Туркия	0,6	18,3	0,4	6,3	4,1	7,8	37,5
Ҳамагӣ	238,9	391,3	377,4	434,2	326,8	342,2	2110,8

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли Истиқолияти давлатӣ маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2021 сол С.-186, 211,330-. Маълумоти оморӣ кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (электронӣ санаи дархост 11.04.2022 сол) <https://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzori/27-omori-sarmojaguzorii-hori.html>

Боиси қайд аст, ки солҳои охир ширкатҳои чинӣ бештар ба саноати кӯҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузори мекунанд. Аз ҷумла 75% сармояи ширкати муштараки «Зарафшон» ба ширкати чинии Zijin Mining Group Co. Ltd таълуқ дорад. Ҷаъмияти саҳомии кушодаи «Ширкати коркарди маъдани тоҷикиву-чинии (Горпром)», ки ба истеҳсоли концентрати сурб машғул аст, 100% бастаи сармояҳояш ба ҷаъмияти саҳомии кушо «Динь шин хе» таълуқ дорад. Ҳамзамон саҳомони кулли ширкати «Покруд», ки ба истихроҷи тилло дар дар қисмати чанубу-шарқии мамлакат машғул аст, аз ҷониби ширкати China Nonferrous Gold Limited идора карда мешавад [6, с.70-78].

Солҳои охир таваҷҷуҳи сармоягузори Ҷумҳурии мардумии Чинро яке аз соҳаҳои ояндадори кишвар яъне соҳаи саноат ба худ ҷалб намудааст. Ҳолло дар ин соҳа ширкатҳои зиёди чинӣ сармоягузори намуданд. Ҳамзамон ширкатҳои чинӣ маблағҳои зиёдеро барои таъсиси корхонаҳои саноатӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон сафарбар намудаанд.

Таҳлили ҷараёни сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёт нишон медиҳад, ки сарфи назар аз тамоюлҳои мусбати ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, кишвар дар низоми гардиши сармоягузори байналмиллалӣ саҳми ночизро доро мебошад. Воридшавӣ ва ҷамъшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ бо диверсификатсияи пасти ҷуғрофӣ ва соҳавӣ хос буда, барои навсозии низоми иқтисодӣ ва ислоҳоти соҳавии кишвар дар низоми савдои байналмиллалӣ мусоидаткунанда намебошад.

Дар шароити иқтисодиёти хурди кушои Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш додани сармоягузори ба соҳаи саноат дар низоми сармоягузори кишвар бояд дар ояндаи наздик мавқеи марказиро баҳуд касб наояд. Зеро ҳанӯз захираҳои зиёди истифоданашуда, ки иқтисодии бузург доранд дар кишварамон мавҷуд мебошанд. Бо вучуди ин, ба ҳамагон маълум аст, ки соҳаи истеҳсолот барои рушди иқтисодиёт, таъмини ҷойҳои нави корӣ, баланд шудани даромаднокии аҳоли ва боло бурдани сатҳи зиндагӣ мусоидаткунанда мебошад.

Дар ҷараёни ҷаҳонишавии иқтисодиёт сармояи хориҷӣ дар қатори тичорати байналмиллалӣ молу ҳадамот дар рушди иқтисодиёт нақши муассир дорад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар шароити муосир рушди устувори иқтисодиро бе иштироки самаранок дар равандҳои сармоягузори, аз ҷумла бе ҷалби самараноки сармояи мустақими хориҷӣ тассавур кардан ғайри имкон аст.

Дар гузориши UNCTAD (Созмони милали муттаҳида оид ба тичорат ва рушд) қайд шудааст, ки танҳо номуайянии сиёсати соҳавӣ, тағйирот дар сиёсати андозӣ, метавонад ба ҷараёни сармоягузори байналмиллалӣ таъсири ҷиддӣ расонад ва гардиши онро коҳиш диҳад [1, с.17]. Ҷунин тавсияҳои институтсионалӣ барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун иқтисодиёти хурди кушод, ки дар он ислоҳоти институтсионалӣ механизми асосии ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ мебошад, комилан қобили қабул мебошанд.

Дар ҳоли ҳозир фазои сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нигоҳи сармоягузорони хориҷӣ бо он имкониятҳои бузурги табиӣ ва иқлимӣ, ки дар кишварамон мавҷуд аст, иқтисодии воқеии сармоягузори кишварро нишон намедиҳад. Аз ин рӯ, таҳияи маҷмӯи тадбирҳои, ки бевосита ба мусоид шудани фазои сармоягузори кишвар алоқаманд бошад, ба мақсад мувофиқ аст. Талошҳои ниҳодҳои давлат, ки марбут ба ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ мебошанд, бояд барои бартараф намудани монетаҳои сунъӣ ва сохторӣ дар ин самт равона карда шаванд. Ҳамзамон коҳиш додани гаронии андоз, тақмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар смати идоракунӣ корпаративӣ бо мақсади қавӣ намудани ҳимояи ҳуқуқи саҳмдорон низ дар ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ муҳимияти хоса дорад.

Ҷойи қайд аст, ки ҳиссаи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва дигар сармоягузориҳо ба иқтисодиёти кишвар дар тӯли 13 сол (2007-2020) мутаносибан 44,2 ва 51,1%-ро ташкил медиҳад. Таносуби сармоягузориҳои мустақим ва дигар намуди сармоягузориҳо яъне қарзӣ хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар, ҷавобгӯи манфиатҳои миллӣ нест, зеро он ба зиёд шудани ҳаҷми қарзи берунаи давлатӣ оварда мерасонад. Дар муқоиса бо онҳо, ҳиссаи сармоягузориҳои портфелӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷӣ

дар ҳамин давра хеле кам буда - 3,2%,-ро ташкил медиҳад ва гувоҳӣ аз он аст, ки иқтисодиёти дохилии мо ҳоло бо бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ, хусусан бо биржаҳои фонди робитаи мустақкам надорад [10, с.621].

Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми гардиши байналмилалӣ сармоягузори мустақими хориҷӣ чандон зиёд нест. Аз ин рӯ, ҷиҳати баланд бардоштани мавқеи давлат дар гардиши байналмилалӣ сармоягузори мустақими хориҷӣ ва зиёд ҷалб намудани он ба иқтисодиёти кишвар, беҳсозии фазои сармоягузорӣ муҳим мебошад. Дар инҷо пеш аз ҳама, бояд қор дар самти рушди бозори тақрори коғазҳои қиматнок ва беҳтар намудани фазои соҳибқорӣ вусъат дода шавад.

Диққати махсус зоҳир намудан ба рушди муҳити рақобат, қорӣ намудани низоми инноватсионии идоракунии истеҳсолот ва хизматрасонӣ муҳим мебошад. Иштирок дар лоиҳаҳои инфрасохтори байналмилалӣ ва минтақавии истеҳсолӣ ва тақмили инфрасохтори иқтисоди бозорӣ яке аз механизми муҳими беҳсозии фазои сармоягузори кишвар мебошад. Ин ва дигар вазифаҳо бояд бо назардошти риояи манфиатҳои давлатҳо дар шароити ҳамгироии ҷаҳоншавии бозори захираҳои сармоягузорӣ ба амал бароварда шаванд.

Адабиёт:

1. Докладе о мировых инвестициях за 2020 год. Инвестиции и цифровая экономика (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № E.17.P.D.3)/https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020_overview_ru.pdf (дата обращения 11.04.2022)

2. Кандёрова Д.О., Ходжаев Д.К. Формирование инвестиционной модели развития Республики Таджикистан/ Кандёрова Д.О., Ходжаев Д.К.//Маҷмуаи маводҳои канференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ- Душанбе, 14-декабри 2018 с.) ДДМИТ -384С.

3. Маълумоти оморӣ кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / <https://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzor/27-omori-sarmojaguzorii-hori.html> (санаи дархост 11.04.2022 сол)

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» Душанбе 26.01.2021 С.-5

5. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста// Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2003, №1, - С.31.

6. Сафаров Б.Г., Ходжаев Д.К. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан/ Сафаров Б.Г., Ходжаев, Д.К.// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон соҳаи илмҳои иқтисод ва бизнес.– Душанбе, 2019 № 2 (27). - С.70-78.

7. Солиев А.А. Источники финансового оздоровления экономики Республики Таджикистан// Материалы международной научно практической конференции на тему «Финансово-экономическая система: реалии и перспективы». – Бишкек, 2014, – С.14.

8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе-2016 С.-26

9. Ходжаев, Д.К. Формирование региональной интеграции на постсоветском пространстве: теоретический аспект / Д.К. Ходжаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: СИНО, 2014. - № 2/6 (144). - С. 53-58.

10. Ходжаев Д.К., Нуруллоев Н.Ф., Привлечение иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан/ Ходжаев Д.К., Нуруллоев Н.Ф.// Маҷмуаи маводҳои канференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Низоми иқтисодиёти миллии дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти ҷаҳон», Крым-2019, Ҷилди 2, С- 617-621

УДК: 336.6

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЦВЕТНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ НА ОСНОВЕ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ БЕРЕЖЛИВОГО ПРОИЗВОДСТВА

Джаборова Мадина Джумаевна – старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru.

В статье предложены основные направления повышения эффективности предприятий промышленности цветной металлургии на основе формирования системы бережливого производства, а также разработаны рычаги оптимизации и факторы, определяющие виды потерь на предприятиях промышленности цветной металлургии. Под потерями в производственной системе понимаются все факторы, которые снижают эффективность производственной деятельности. В ходе рассмотрения Lean-концепции, сформировано мнение о том, что данная концепция — это совокупность элементов, являющихся определенным подходом, методом или инструментом, раскрывающим ее содержание. В выводах раскрыты основные препятствия для продуктивного внедрения бережливого производства на предприятиях промышленности цветной металлургии.

Ключевые слова: производственная система, эффективность, бережливое производство, промышленность, цветная металлургия, организация производства.

РАВАНДҲОИ АСОСИИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ МЕТАЛЛУРГИЯИ РАНГА ДАР АСОСИ ТАШАККУЛҒИИ НИЗОМИ ИСТЕҲСОЛОТИ БОЭҲТИЁТ

Ҷаборова Мадина Ҷумаевна - муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru

Дар мақола равандҳои асосии баландбардории самаранокии корхонаҳои саноатии металлургияи ранга дар асоси ташаққули низоми истеҳсолоти боэҳтиёт ва инчунин, фишангҳои муносиб ва омилҳои муайянкунандаи намудҳои талафот дар корхонаҳои саноати металлургияи ранга коркард шудааст. Талафот дар низоми истеҳсолӣ бо тамоми омилҳои фаҳмида мешавад, ки самаранокии фаъолияти истеҳсолиро паст мекунад. Дар рафти омӯзиши Lean-концепсия чунин ақидаи ташаққул ёфт, ки концепсияи зерин ин маҷмуи ҷузъҳои муносибатҳои муайян, методҳо ва воситаҳои онро мекушояд.

Дар ҳуҷҷа маъониатҳои асосӣ барои ба қор даровардани истеҳсолоти боэҳтиёт дар корхонаҳои саноатии металлургияи ранга қушода шудааст.

Калидвожаҳо: низоми истеҳсолӣ, самаранокӣ, истеҳсолоти боэҳтиёт, саноат, металлургияи ранга, ташикли истеҳсолот.

THE MAIN DIRECTIONS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF NON-FERROUS METALLURGY ENTERPRISES BASED ON THE FORMATION OF A LEAN PRODUCTION SYSTEM

Jaborova Madina Jumaevna - senior Lecturer, Department of economic theory, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, Phone.: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru

The article discusses the main directions of improving the efficiency of non-ferrous metallurgy enterprises based on the formation of a lean production system, and also developed optimization levers and factors determining the types of losses at non-ferrous metallurgy enterprises. Losses in the production system are understood as all factors that reduce the efficiency of production activities. During the consideration of the Lean concept, the opinion was formed that this concept is a set of elements that are a certain approach, method or tool that reveals its content. The conclusions reveal the main obstacles to the productive introduction of lean manufacturing at non-ferrous metallurgy enterprises.

Keywords: production system, efficiency, lean manufacturing, industry, non-ferrous metallurgy, production organization.

Бережливое производство в условиях жесткой конкуренции на мировом рынке стал вызовом для отечественной промышленности цветной металлургии. По отношению с этим данный подход становится актуальным, востребованным инструментом и первостепенной задачей производственных систем, поскольку нацелена на эффективный способ развития компании. К сожалению, в отечественной литературе отсутствует полноценная теоретическая база внедрения бережливого производства. В связи с этим, на основе обобщения и систематизации имеющего опыта и теоретических знаний возникает необходимость к рассмотрению некоторых вопросов, связанных с бережливым производством.

В настоящее время с целью совершенствования технологии и управления, производственные предприятия промышленности цветной металлургии все чаще используют иностранную методологию, но при этом сталкиваются со сложностями применения иностранной концепции и методов организации производственной системы для переосмысления и адаптации на отечественных предприятиях. На сегодняшний день существует несколько зарубежных концепций повышения эффективности предприятий промышленности цветной металлургии.

В условиях ограниченных экономических ресурсов наиболее разумный метод в предприятиях промышленности цветной металлургии считается бережливое производство, так как эта концепция глубоко рассмотрена как в теории, так и на практике. Придерживаясь мнения общенаучного понятия о бережливом производстве, мы попытались дать свою формулировку данной категории. «Бережливое производство», (lean production) - это концепция по оптимизации производственной системы, позволяющий устранение и снижение потерь, с целью совершенствования производства на всех этапах производства для целевой аудитории [2, с.6].

Практические и теоретические основы бережливого производства были заложены Г.Фордом [9, с.179], Тайити Оно, Сигео Синго, Масааки Имаи [5, с.156], и целью данной концепции является сокращение действий в процессе производства, не добавляющие продукту ценности. Данная система включает в себя не только технологический процесс, а также целую управленческую концепцию, где основное звено занимает персонал компании. Активное внедрение этой концепции позволяет за счет сокращения времени изготовления продукции повысить производительность труда и операционную эффективность, так как именно данные методы являются главной целью бережливого производства.

Мировая практика производственной системы свидетельствует о том, что основной инструмент борьбы предприятий с кризисными явлениями является бережливый подход в производстве.

Специфика данного метода так же заключается в том, что она ориентирована не только на стабильный и предсказуемый спрос, а также на управление производства в условиях непредсказуемого спроса.

В ходе рассмотрения Lean-концепции, сформировано мнение о том, что данная концепция - это совокупность элементов, являющихся определенным подходом, методом или инструментом, раскрывающим ее содержание (см.рис.1).



Рисунок

1. – Инструменты бережливого производства [7, с.221]

Как выше было отмечено, система «lean production» направлена на повышение качества функции, с помощью снижения потерь. Потерями в производственной системе понимаются все факторы, которые снижают эффективность производственной деятельности. Оно Тайити, основатель компании «Тойота», разработал семь видов основных потерь (см.рис.2).



Рисунок 2. - Виды потерь в производственной системе по концепции О. Тайити

Согласно концепции бережливого производства **перепроизводство**, нереализованная продукция приводит к дополнительным затратам на хранение и учёт, что приводит к **ожиданию** очереди на обработку, увеличивающий стоимость продукции, безнадобная **транспортировка**, приводящая к повреждениям материалов, **технологические** недоработки из-за несовершенства проекта, излишки готовой продукции и минимальное количество **запасов**, бесполезное

перемещение персонала и движение оборудования в процессе производства, создание условий появлению **дефектной** продукции, приводящая к увеличению стоимости [1, с.344].

На основе вышесказанного, мы выявили рычаги оптимизации по борьбе с потерями на предприятиях промышленности цветной металлургии, основываясь на факторах как трудозатрат, общего объема работ и индивидуальной производительности (см.рис.3).



Рисунок 3. - Рычаги оптимизации и факторы, определяющие виды потерь на предприятиях промышленности цветной металлургии

«Концепция «бережливое» производство, бизнес рассматривает, как поток создания ценности для потребителей, выявлении и сокращении потерь, совершенствования всех видов деятельности на всех уровнях организации, включая развитие кадрового потенциала, с целью повышения уровня удовлетворенности потребителей и иных заинтересованных сторон» [8, с.98].

Бережливое производство состоит из организационных ценностей, таких как время, сокращение потерь, безопасность, потребитель и производственный персонал. (см. табл. 1).

Таблица 1. - Составляющие бережливого производства на предприятиях цветной металлургии

Наименование ценностей	Сущность ценности
Фактор времени	– незапланированное излишнее время, направленное на выполнение работ и предоставление услуг, приводит к значительным потерям, которые ограничивают возможности на реагирование изменений предпочтений потребителей
Сокращение потерь	- устранение и сокращение потерь считается основным условием повышения конкурентоспособности организации, в этой связи руководство должно вовлекать работников к сокращению потерь
Безопасность	- благополучие персонала является приоритетом любой организации, второе звено, это безопасность производственный и организационный процессы компании
Потребитель	- мониторинг за процессом меняющихся потребностям и требованиям потребителей, создание ценностей
Производственный персонал	- трудовые ресурсы являются одним из основных источников создания ценности для потребителя, только персонал обеспечивает успех у потребителя

Категория ценность имеет разностороннюю характеристику, и в данном контексте – это потребительское ощущение, получения удовлетворения от продукции или услуги доставленные ему в срок и по месту требования.

Категория "точно в срок" (just-in-time) является одним из самых эффективных инструментов в производственной системе, направленная на сокращение ресурсных запасов, поступающие на производственную линию в необходимых объемах и в заданный срок.

По мнению Б.А. Аникина, к основным элементам принципа JIT относятся:

- сбалансированное производство;
- Kanban-systems;
- точный количественный расчёт производимой продукции в соответствии со стандартами качества;
- сокращение издержек [4, с.78].

Kanban-systems в производственной системе рассматривается как инструмент по оптимизации производственной поэтапной последовательности, начиная от прогнозирования спроса продукции до итогового производственного процесса. Данная система впервые была внедрена в производственной системе Toyota Motors, разработанная Тайити Оно. Задачей Kanban-systems предусматривается оптимизированная система предоставления материальных ресурсов, использующихся длительный период в производстве. В соответствии с данным методом складское хозяйство должно функционировать по следующей производственной цепочке:

1. Складское хозяйство на предприятии должно максимально находится рядом с конвейером;
2. Транспортировщик, передвигаясь по территории склада самостоятельно собирает в повозку необходимые детали и сборочные принадлежности;
3. Все комплектующие детали и запасные части в нужном количестве должны быть подготовлены заранее работниками склада;
4. Передача материалов между транспортировщиком и оператором должна осуществляться на основе доверия;
5. Использовать упрощенный метод документооборота (штрихкодирование) с целью рационального использования рабочего времени.

В процессе исследования зарубежного опыта по внедрению и использованию системы just-in-time позволило раскрыть следующие положительные результаты, повлиявшие на повышение эффективности механизма производственных систем:

- сокращение в использовании денежных средств, необходимых для приобретения, формирования и управления ресурсных запасов;
- наращивание темпов адаптации предприятия к выпуску продукции немногочисленным партиями за счёт усиления гибкости производства, основываясь на изменении запросов потребителей;
- извлечение избытка складского оборудования и погрузо-разгрузочных средств для содержания средств производства;
- переформирование складских помещений на другие более целесообразные назначения;
- устранение дефектов и повышение качества продукции;
- определение точного и корректного расчёта количества продукции и сокращение объёма производства при низком спросе на продукцию;
- повышение роста и коэффициента производительности загрузки оборудования.

С возрастанием повышения эффективности производства изменилась роль ценности для потребителя, что привело к изменениям основных задач бережливого производства, которые определяются как:

- формулировка ценности производимого товара в условиях организации непрерывного производственного процесса;
- производимая продукция соответствует требованиям потребителей по качественным и количественным запросам;

- соответствие производимой продукции всем стандартам качества на данном временном периоде;
- паритетная востребованность продукции между производством и рынком;
- формирование гармоничных взаимодействий между производителем, поставщиком ресурсов и покупателей [3, с.71-77].

Значительное внимание в бережливом подходе производства на предприятиях промышленности цветной металлургии уделяется проблеме контроля за качеством, и в числе инструментов по ее реализации является система всеобщего контроля качества (Total Quality control, TQC), и автор этой концепции М. Имаи характеризует её как «комплекс средств экономного производства товаров или услуг, которые удовлетворяют требованиям потребителя» [6, с.201]. На основе данной системы контроль качества продукции происходит с помощью статистических методов.

Один из базовых инструментов бережливого подхода производства на предприятиях промышленности цветной металлургии является система 5S, включающая рациональное использование рабочего места, сформированная из следующих компонентов:

1. Сортировка (Сэири): освобождение от ненужных предметов и распределение инструментов, подготовка рабочей зоны.
2. Соблюдение порядка (Сэитан): организация комфортного рабочего места, фиксирование необходимых предметов для быстрого их нахождения и использования.
3. Содержание в чистоте (Сеисо): содержание в чистоте и в порядке рабочей территории.
4. Стандартизация (Сэйкэцу): четкое определение временного рабочего пространства, порядок оформления документации технологических операций.
5. Совершенствование (Сицукэ): систематическое совершенствование организации производства, регулировка технологических операций и внедрение системы 5S в производственный процесс.



Рисунок 5. – Этапы 5S «бережливого производства» на предприятиях промышленности цветной металлургии

Внедрение современных методов управления «бережливое» производство (Lean production) на отечественных предприятиях было предусмотрено ещё в 2012 году, где организатором данного мероприятия выступили Программа Германского международного сотрудничества (GIZ) и Торгово-промышленная палата Республики Таджикистан. На основе программы GIZ «Содействие региональному экономическому сотрудничеству в Центральной Азии» и совместно Торгово-промышленной палатой республики на сегодня метод Кайдзен внедрен в ООО «Точи Зарин», ИП «Рахимов», ООО «Реал», ЗАО «Гачам», Toyota «Taj Motors» и др. В Республике Таджикистан проект продвижения Кайдзен проходит через инициативных предпринимателей и донорские европейские организации. Лин-система на отечественных предприятиях в основном используется в частичной форме, что требует полного перехода от традиционного метода производства на современный бережливый подход.

Внедрение Lean-системы на предприятиях промышленности цветной металлургии требует глобальной трансформации промышленной отрасли на государственном уровне. По нашему мнению, один из условий перехода от традиционного метода производства на японскую систему Кайдзен, является адаптация её к нашим отечественным условиям и менталитету. По сравнению с другими центрально-азиатскими странами Таджикистан отстает по внедрению системы бережливого производства.

Однако несмотря на то, что в некоторых отраслях отечественного промышленного сектора бережливый подход в производстве даёт положительный результат, тем не менее, у многих компаний возникают проблемы для её реализации.

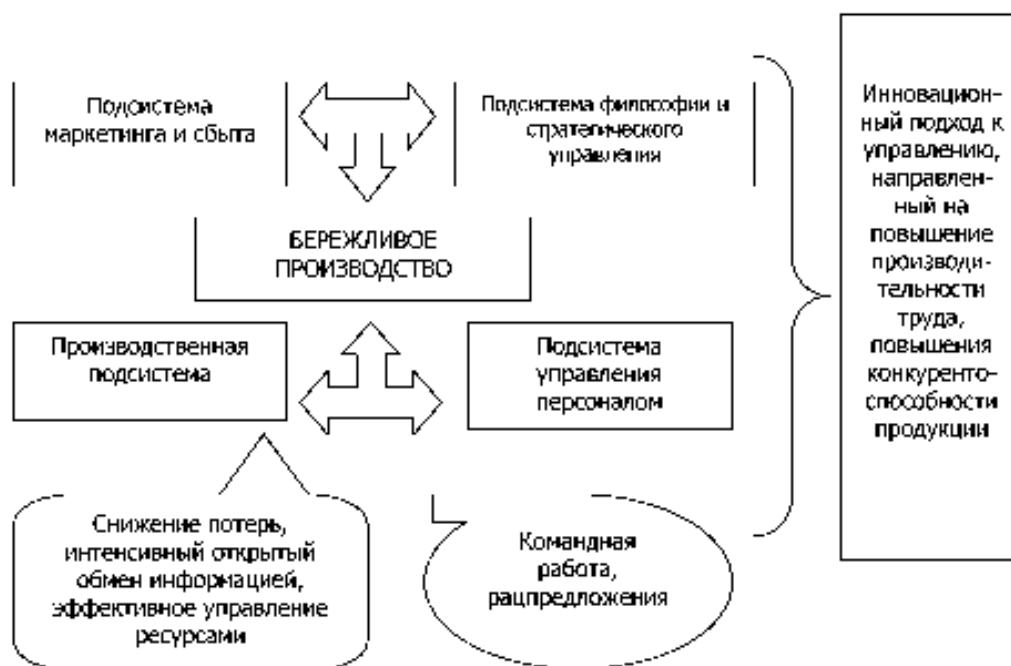


Рисунок 6. – Модель перехода предприятий промышленности цветной металлургии на бережливое производство

Как было выше отмечено, внедрение данной системы происходит частично в цехах и на некоторых технологических участках, что в итоге позволяет достичь положительные результаты, благодаря использованию общих инструментов концепции. Но дальнейшие мероприятия по внедрению этого подхода существенно тормозятся, так как начинают зависеть от поддержки других подразделений. Основная причина такого положения является глубокое не вникание в философию Lean-концепции со стороны администрации компаний. Другая проблема, стоящая перед реализацией данного подхода, является неспособность соблюдения базовых принципов ведения экономической деятельности.

Учитывая вышесказанное, можно сделать вывод о том, что основными препятствиями для продуктивного внедрения бережливого производства на предприятиях промышленности цветной металлургии являются следующие факторы:

1. Философия Lean-системы не становится основным стрержнем компании.
2. «Человеческий фактор зачастую противостоит внедрению новшеств» [2, с.176].
3. Вовлечения не всех подразделений компании в производственный процесс.
4. Использования отдельных инструментов Lean-концепции, в то время как положительный результат даётся при совокупном внедрении системы.
5. Сталкивания противоположных - новой и старой систем при несоблюдении этапности внедрения Lean-системы.
6. Внедрение должно начинаться с административного аппарата, а не в производственных цехах.

7. Первостепенной задачей компаний не только сосредоточение внимания на производственном процессе, а также должна быть налаженная связь с поставщиками, анализ индивидуального и рыночного спроса, грамотное управление запасами.

8. Не всерьёз восприятия факторов риска.

В этой связи, вникая в суть вышеперечисленных проблем, очевидно, что основной причиной неразвитости бережливого производства является в недостаточной степени развития корпоративной культуры, и недооценка ценности философии управления. Во многих случаях нерентабельность производственных систем отводят к таким факторам как, не хватка средств, не в срок выполнения задач, высокие затраты, низкокачественный производимый продукт, изношенное оборудование и т.д. Но далеко не всегда руководство компании признают причину в недооценке философии управления бережливым методом производства и его процессах. Таким образом, мы на основе вышеизложенного материала, сделали следующие выводы:

1. В условиях динамичного развития различных промышленных отраслей, без применения бережливого метода производства, ни одно предприятие не может производить конкурентоспособную продукцию.

2. Lean-концепция эффективна в условиях полной загрузки инструментов в долгосрочном периоде, так как в краткосрочном периоде использование отдельных инструментов не даст существенных результатов.

Следовательно, основной стержень Lean-концепции является высококвалифицированный персонал. Каждый работник должен осознавать основную суть концепции Lean-системы, все функциональные задачи выполнять по требованиям и инструкциям внедряемой бережливого метода производства.

Литература

1. Вумек Дж. Бережливое производство: Как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании / Джеймс Вумек, Дэниел Джонс; пер. с англ. — 7-е изд. — М.: Альпина Паблишер, 2013. — 472 с.
2. Кизим А.А. Бережливое производство в международной практике хозяйствования: проблемы и перспективы/ А.А. Кизим, Э.Э.Березовский, //Экономический вестник ЮФО. - 2011.- №7. — 74 с.
3. Куликова Т.А. Развитие концепции «бережливого производства» на основе выбора оптимального вида движения предметов труда / Т.А. Куликова //Теоретическая и прикладная экономика. – 2019. – № 4. – С. 277.
4. Логистика: учебник/ под ред. Б. А. Аникина: 3-е изд., М.: ИНФРА-М, 2005. – 342с.
5. Masaaki Imai. Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success/McGraw-Hill Education, 1986. - 260 p.
6. Масааки Имаи. Кайдзен. Путь к успеху японских компаний / Масааки Имаи. - М., 2004. – 278 с.
- 7.Теппинг Д. Бережливый офис; пер. с англ. / Д.Теппинг, А.Данн– М.: ООО «Альпина Бизнес Букс», 2009. – 332 с.
- 8.Тяглов С.К. Journal of economic regulation (Вопросы регулирования экономики) / С.К. Тяглов, И.В. Такмашева - Том 8, - 2017. – 341 с.
- 9.Форд Генри. Моя жизнь. Мои достижения / Форд Генри - Изд.: Финансы и статистика. 2012. – 278 с.

УДК: 36.1/5 (575.3)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Касирова Фарангис Джунайдуллоевна - ассистент кафедры налогов и налогообложения факультета финансовой экономики, Таджикский национальный университет (ТНУ). Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: 917374224. E-mail: kasirova89@bk.ru.

Алиев Олимджон Махмудович – к.э.н., доцент кафедры налогов и налогообложения Таджикского национального университета (ТНУ). Адрес: 733025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 35. Тел.: (+992) 917020302. E-mail: olim.23@mail.ru.

В статье рассматриваются теоретические и методологические проблемы системы налогообложения в условиях глобализации. Применения современных технологий и обработки данных обладает главной значимостью как для увеличения конкурентоспособности экономики и расширения способности с целью интеграции ее в глобальную систему хозяйства, так и для увеличения результативности базы государственного управления во всех уровнях власти, в муниципальные и негосударственные секторы экономики.

Исследование методологических вопросов автоматизации системы налогообложения можно отнести к проблемам мирового развития современного общества.

Ключевые слова: цифровая экономика, налоговое администрирование, информационные технологии, автоматизация налоговой системы, налоговая политика, цифровизация, электронные услуги, налоговый учет, налоговое регулирование.

МАСЪАЛАҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ СИСТЕМАИ АНДОЗБАНДӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ

Касирова Фарангис Чунайдуллоевна - ассистент кафедры андоз ва андозбандии факултети молиявию иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон и. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Тел.: 917374224, e-mail: kasirova89@bk.ru.

Алиев Олимҷон Маҳмудович – н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 743025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, и. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 35. Тел.: (+992) 917020302, E-mail: olim.23@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва методологии низоми андозбандӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ баррасӣ шудааст. Таъбиқи технологияҳои муосир ва коркарди маълумот ҳам барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт ва тавсеаи қобилияти он барои ҳамгироии он ба системаи иқтисодии ҷаҳонӣ ва ҳам барои баланд бардоштани самаранокии заминаи идоракунии давлатӣ дар ҳама сатҳҳои ҳукумат, аз ҷумла бахшҳои коммуналӣ ва ғайридавлатии иқтисодиёт аҳамияти муҳим дорад.

Омӯзиши масъалаҳои методологии автоматикунони системаи андозбандиро метавон ба мушкилоти руидаи ҷаҳонии ҷомеаи муосир мансуб донист.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои иттилоотии идоракунии андоз, автоматикунони низоми андоз, сиёсати андоз, рақамикунонӣ, хизматрасониҳои электронӣ, баҳисобгирии андоз, танзими андоз.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF THE TAXATION SYSTEM IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

Kasirova Farangis Junaidulloevna - Assistant of the Department of Taxation and Taxation, Faculty of Finance and Economics, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, tel: 917374224, e-mail: kasirova89@bk.ru.

Aliev Olimjon Mahmudovich - candidate of economic sciences, associate professor department of tax and taxation of Tajik National University. Address: 734055, the Republic of Tajikistan, 35 Aini street. E-mail: Olim.23@mail.ru. Phone: (+992) 917020302.

The article discusses the theoretical and methodological issues of the tax system in the context of globalization. The introduction of modern technologies and data processing is important both to increase the competitiveness of the economy and expand its ability to integrate into the global economic system and to improve the efficiency of public administration at all levels of government, utilities and non-governmental sectors.

The study of methodological issues of automation of the tax system can be attributed to the challenges of global development of modern society.

Keywords: digital economy, tax administration, information technology, automatization of the tax system, tax policy, digitalization, electronic services, tax accounting, tax regulation.

С переходом нашей страны на рыночную экономику основным направлением деятельности налоговых служб в Республике Таджикистан является совершенствование налогового администрирования, поскольку от его качества и эффективности зависят своевременность и полнота собираемости налоговых поступлений в бюджет государства.

С немыслимой скоростью развиваются информационные технологии, которые в свою

очередь не могут не влиять на систему налогообложения. На данном этапе электронное правительство и цифровая экономика определены в качестве приоритетов стратегии информатизации и по данной тематике реализуется ряд программ для развития цифровой экономики и информационного общества во всем мире. В первую очередь речь идет об использовании систем электронного документооборота и методики обучения технологиям электронного правительства руководителей органов государственного управления. Исходя из этого, важным и эффективным направлением развития налогового администрирования считается информатизация налоговых служб и автоматизация налоговых процедур. В этой связи актуальность приобретает развитие теоретических подходов и практических рекомендаций по совершенствованию автоматизации налоговой системы и повышению его эффективности, направленных на организацию процесса налогового производства, а также улучшение взаимоотношений между налоговыми органами и налогоплательщиками с учетом цифровых инноваций.

Таким образом, эффективное функционирование налоговой системы возможно только при использовании информационных технологий. Стоит отметить, что сегодня в налоговых органах функционирует и развивается информационная система, которая рассчитана для автоматизации всех налоговых процедур и услуг для обеспечения сбора налогов и других обязательных платежей, а также для выполнения эффективной обработки и хранения налоговых данных.

В этой связи Т.В. Деева отмечает, что «...современная система налогообложения построена на принципах, что были заложены еще при А. Смита и не менялись в течении нескольких веков» [5]. Здесь мы можем добавить со своей стороны, что на самом деле принципы, которые в свое время заложил А. Смит являются востребованными даже в условиях глобализации. К примеру, к принципам удобства и экономии можно отнести тот факт, что сегодняшняя автоматизация позволяет упростить и облегчить работу, как налоговым органам, так и налогоплательщикам, что позволяет сэкономить не только время, но и денежные средства одновременно, упрощая работу и жизнь тем, и другим, за счет приобретения и использования инновационного программного обеспечения. Кроме того, к принципу определенности можно отнести тот аргумент, что при применении цифровых технологий или автоматизации ряда услуг в налоговых органах информации для налогоплательщиков становятся прозрачными, отсюда появляется доверие со стороны налогоплательщиков к налоговым органам, что является одной из целей системы налогообложения.

Уровень информатизации стал важным обстоятельством благоприятного экономического формирования и конкурентоспособности государства, как на внутренних, так и на внешних рынках. Потому от качества применения информационных технологий в данной системе зависит уровень экономического и социального развития общества, а также его связь с мировой экономической системой.

В этом направлении разные ученые акцентируют свое внимание на разных свойствах автоматизации налоговых систем, так как по мнению И.Т. Батаева: «...в связи с повсеместным развитием информационных технологий, увеличением объемов, данных и автоматизацией процессов деятельности все большую актуальность приобретают такие функции налоговых органов как контрольная и информационная». Опираясь на две основные функции налогового администрирования, автор подчеркивает, что «...налоговая система и реализация мер налоговой политики активно используют электронные сервисы и автоматизированные информационные технологии, что концептуально меняет парадигму налогового администрирования в целом, и реализации сервисной и контрольной функций налоговых органов, в частности» [1].

В зарубежных развитых странах идет процесс перехода к высококачественно новейшим организационно-технологическим моделям организации труда, на базе которых значимость основного производственного ресурса начинают играть информация и знания. В связи с этим необходимо определить направления по развитию перспективных информационно-коммуникационных технологий поддержки ключевых рабочих процессов налогового

администрирования на базе информационных услуг, что обеспечивает высококачественную организационную деятельность сотрудников налоговых служб.

Говоря об информации, не стоит забывать о том, что существуют ряд проблем, связанных с информационной безопасностью. Налоговая система относится к информационно-насыщенной системе с множеством внутренних и внешних связей. Поэтому угроза безопасности является очень значимым в этой деятельности. В современном мире угроза информационной безопасности достигает огромных размеров. Это связано, в первую очередь, с глобальным развитием информационных технологий, а также с повышением количества операций в разных сферах деятельности в том числе и в органах государственного управления.

В Республике Таджикистан еще в 2003 году указом Президента была принята Концепция информационной безопасности Республики Таджикистан в целях формирования и развития государственной политики в области обеспечения информационной безопасности.

В этой области В.Н. Ясенева в своих исследованиях приводит, что «...под угрозой безопасности информации понимаются события или действия, которые могут привести к искажению, несанкционированному использованию или даже к разрушению информационных ресурсов управляемой системы, а также программных и аппаратных средств» [12]. В нашем исследовании близка позиция Д.Ю. Яблокова, который считает: что «...налоговая информационная безопасность - это система мер, обеспечивающих своевременное и полное поступление налоговых платежей в бюджет в условиях влияния внутренних и внешних рисков во взаимоотношении налогоплательщика с налоговыми органами в цифровом формате» [11].

Согласно постановлению Правительства Республики Таджикистан «Государственной программы развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан на 2018-2020 гг. от 31 декабря 2018 года под № 519 отмечено, что «...на сегодняшний день в государственных структурах наблюдается нехватка кадров в области информационной безопасности. Поэтому Программа предусматривает мероприятия по разработке и реализации соответствующих нормативных правовых актов, а также обучению и аттестации сотрудников в данном направлении. Анализ ИКТ и систем обработки данных, проведенный в большинстве министерствах и ведомствах, показывает необходимость принятия дополнительных мер защиты в соответствии с требованиями информационной безопасности».

Одной из задач данной программы является развитие системы информационной безопасности, обеспечивающей правовое и безопасное использование информационно-коммуникационных технологий [7].

В целом на сегодняшний период времени во многих странах существует ряд программ и концепций для развития и обеспечения информационно-коммуникационных технологий, в частности и вопросы, касающиеся информационной безопасности.

Значимостью и совершенствования процессов автоматизации в налоговой системе подчеркивается многими авторами. В их числе Е.Л. Гулькова, М.В. Карп, М.В. Типалина, чьи работы посвящены налоговым вызовам цифровой экономики. Р.А. Петухова, Я.А. Григорьева обращают внимание на налоговое администрирование в условиях цифровой экономики. А.С. Безверхий и Е.А. Кирова отмечают о проблемах налогообложения в цифровой экономике в рамках Евразийского экономического союза. Т.А. Ефремова изучила вопросы использования информационных технологий в процессе проведения налогового контроля. В Таджикистане подобные вопросы отмечаются в работе А.М. Солехзода, в своей статье «Цифровизация налогового администрирования в Республике Таджикистан» автор подробно описывает современное состояние Налогового комитета при Правительстве Республики Таджикистан в условиях глобализации. Другим нашим отечественным ученым С.З. Вазировым тоже отмечаются работы, связанные с налогообложением в эпоху цифровой экономики. Автор в одной из своих работ подробно описал виды электронных услуг в Налоговом комитете при правительстве Республики Таджикистан. Со стороны Т.Р. Ризокулова и О.М. Алиева подробно изучались вопросы, связанные с цифровым налогом в Республике Таджикистан [9].

Проводя теоретические исследования системы налогообложения в условиях цифровой экономики, можно подчеркнуть тот факт, что отечественные и зарубежные ученые дают

положительную оценку информационных технологий в налоговой деятельности, так как применение инновационных технологий решают достаточно много задач в том числе и задачи, связанные с уклонением от налогообложения и налоговой преступности.

Согласно постановлению Правительства Республики Таджикистан, «Программы развития налогового администрирования в Республике Таджикистан на 2020-2025 гг.» на сегодня наиболее важными задачами налогового администрирования являются:

- повышение эффективности межведомственного взаимодействия с другими государственными органами в сфере налогового администрирования;
- разработка порядка оценки регулирования налоговых ставок и влияния налоговых льгот на государственный бюджет;
- рационализация процессов улучшения налогового администрирования, в том числе посредством консолидации процессов развития предпринимательства;
- укрепление механизмов стимулирования предпринимательской и инвестиционной деятельности в процессе совершенствования налогового администрирования;
- сокращение расходов, связанных с исполнением налоговых обязательств, формирование устойчивой налоговой системы, обеспечивающей благоприятные условия для всех субъектов предпринимательства;
- содействие усилению работ по внедрению цифровой экономики;
- внедрение новой формы налогового контроля - налогового мониторинга, создающей новый и более широкий обмен информацией между налоговыми органами и ответственными налогоплательщиками, целью которых является не только контроль, но и предотвращение рискованных операций и возникающих от них факторов;
- активизирование усилий по предупреждению и устранению коррупционных факторов в налоговых органах;
- повышение уровня правовой осведомленности налогоплательщиков, и тем самым, улучшение соблюдения налогоплательщиками отраслевого законодательства [8].

Таким образом, необходимость в исследованиях и использовании эффективных и соответствующих настоящей реальности компьютерных программ и информационных технологий возрастает. Сегодня автоматизация и использование инновационных технологий становятся незаменимыми, так как предоставляют вероятность улучшить и рационализировать управленческую функцию за счет использования новейших средств сбора, передачи и переработки информации, повышая ее свойственные и прогнозные возможности, что нужно для своевременного принятия решений.

Кроме того, в налоговых инспекциях существуют информационные системы, созданные на разных аппаратных и операционных платформах допускающие в некоторой степени увеличение эффективности работы инспекторов. Однако, непостоянность непростого налогового законодательства и методической основы деятельности налоговых служб, многоуровневый состав, иерархии управления, разделение в пространстве инспекций и контроль делают применение имеющих автоматизированных систем управления процессами налогообложения недостаточно результативным [10].

В связи с этим, необходимо модернизировать налоговое законодательство, а также автоматизацию системы налогообложения на примере зарубежного опыта иностранных развитых государств с целью улучшения и качества работы налоговых служб и эффективно использовать сегодняшние технологические процессы не только в сфере налогового администрирования, но и всех органов государственной власти в совокупности. Так, развитие и объединение автоматизированных систем в налогообложении, и обмен информации между ними создали развитие стандартизации, что и служит стимулом дальнейшего роста налоговой информатики.

На данный период времени можно подчеркнуть два главных уровня стандартизации АИС:

1) унификация содержимого баз данных автоматизированных систем и основ знаний налоговых концепций, обеспечения принятия решений налогового характера (терминологии и систем кодирования данных);

2) стандартизация интерфейсов (форматов и протоколов электронного обмена данными на уровне систем и их компонентов);

С точки зрения Е.В. Гориной «АИС в налоговой деятельности – форма организационного управления налоговыми органами на базе новых средств и методов обработки данных, а также при внедрении новых информационных технологий». Так, согласно Е.В. Гориной: «...основная цель создания и совершенствования подобных автоматизированных информационных систем это разработка такой информационной системы, которая будет являться совокупностью всех структур налоговой системы на базе одной вычислительной системы с постепенной поэтапной интеграцией в единое информационное пространство различных административных уровней, а также соседствующих организаций (например, суды, таможни)» [3].

С нашей точки зрения автоматизированная информационная система (АИС) - это комплекс программно-аппаратных средств, предназначенных для информационного обслуживания с целью передачи, хранения, обработки информации, используемой для принятия решений, в соответствии с нуждами для поддержания эффективной деятельности.

Рассмотренные материалы дают возможность сделать вывод о том, что применение информационных технологий, опирающихся на сегодняшнюю вычислительную технику, содействуют налоговой службе найти решение поставленных целей и задач быстро и результативно. Однако, несмотря на то, что различным аспектам организации и осуществления налогового администрирования в экономической науке уделено достаточно много внимания. В настоящее время мало работ посвящено исследованию проблем совершенствования его автоматизации и информатизации в целом.

Нами были изучены теоретические аспекты ряда ученых в вопросах автоматизации налогообложения и приведены в таблице 1.

Таблица 1. - Определения понятия «автоматизация налогообложения» *

Ученые	Автоматизация налогообложения
Л.З. Давлаткиреев	Автоматизированная информационная технология в налоговой системе — это совокупность методов, информационных процессов и программно-технических средств, объединенных в технологическую цепочку, обеспечивающую сбор, обработку, хранение, распространение и отображение информации с целью снижения трудоемкости процессов использования информационного ресурса, а также повышения их надежности и оперативности [4].
М.Ф. Валлеев	Целями процессов налогообложения являются снижение затрат, связанных с обработкой учётной документации, совершенствование форм ее представления для более глубокого и всестороннего анализа, улучшение организации и повышение эффективности процессов налогообложения [2].
М.В. Мишустин	Главным и перспективным направлением развития налогового администрирования является информатизация налоговых органов и автоматизация налоговых процедур [6].
С нашей точки зрения	АИС в налогообложение – это система управления органами налоговых служб для упрощения и проведения налоговых процедур на основе инновационных средств и методов обработки данных, а также применения новых информационных технологий.

*Источник: Составлено авторами.

Из таблицы 1, мы определили позиции нескольких ученых по понятию автоматизации налогообложения и пришли к выводу о том, что АИС в налогообложении - это система управления органами налоговых служб для упрощения и проведения налоговых процедур на основе инновационных средств и методов обработки данных.

Понятно, что объектом труда сотрудников территориальных налоговых органов считается информация, и при выполнении своих обязанностей налоговые инспектора обрабатывают и рассматривают большой объем информации, поступивший к ним в бумажном

виде. Понимая важность и необходимость информационных технологий для упрощения и целей налоговой системы, во многих странах есть специальные отделы, которые занимаются модернизацией межведомственной автоматизированной информационной системы. Для совершенствования информационно-технического администрирования функционирования налоговых служб, имеется необходимость внедрения новых информационно-коммуникационных технологий. Налоговые службы сотрудничают со многими другими ведомствами для получения необходимых данных для своего функционирования.

Изучив и рассмотрев налогообложения в условиях цифровизации, мы установили преимущество автоматизации налогового учета, к которым можно отнести:

- совершенствование сетевых технологий;
- совершенствование безналичных расчетов;
- простота и удобства использования;
- разработка более эффективных методов хранения больших объемов информации;
- разработка новых методов обеспечения безопасности налоговой информации и налоговых операций;
- отсутствие ошибок в декларации, следовательно, проблем с налоговой инспекцией;
- увеличение скорости и составления отчетов;
- квалифицированные консультации по каждому вопросу;
- автоматическое формирование декларации по налогу на прибыль (на основе данных форм налогового учета);
- составление бухгалтерской и управленческой отчетности на основе первичных сведений;
- встроенные функции контроля за учетными операциями.

Исходя из вышеперечисленных мнений зарубежных отечественных ученых о теоретических и методологических вопросах системы налогообложения в условиях цифровой экономики, можно сделать вывод о том, что экономика и налоговая система - это большие иерархические системы. Из-за объема информации и оперативности принятия решений вручную управлять ими невозможно. На сегодняшний период времени автоматизация налогообложения становится не только насущной потребностью, но и является важным условием стимулирования реализации налоговой реформы.

Таким образом, на основании проведенного концептуального анализа вопросов цифровизации системы налогообложения на современном этапе, можно сделать следующие выводы:

- сегодня в налоговых органах функционируют и развиваются информационные системы, которые рассчитаны для автоматизации всех налоговых процедур и услуг для обеспечения сбора налогов и других обязательных платежей, а также для выполнения эффективной обработки и хранения налоговых данных;

- сегодня налогообложения не могут существовать без информационных технологий, так как сегодняшний поток информации нуждается в криптографической защите безопасности данных. В связи с этим, данные в информационных системах являются особенно актуальными, так как кибератаки могут всерьез нанести ущерб в деятельность любого предприятия, в том числе органам государственного администрирования, а сегодняшняя автоматизация позволяет налоговым службам успешно справляться с этими задачами;

- автоматизация позволяет упростить и облегчить работу, как налоговым органам, так и налогоплательщикам, что позволяет экономить время, денежные средства, работу и жизнь тем, и другим, за счет приобретения и использования инновационного программного обеспечения.

Литература

1. Батаев, И.Т. Сервисная и контрольная функция налогового администрирования в системе цифрового взаимодействия государства и экономических субъектов [Текст]: дис... канд. экон. наук.08.00.10. /И.Т.Батаев – Грозный, 2020. - 184с.

2. Валеев, М.Ф. Автоматизация организационного управления технологическими процессами [Текст]: дис... канд. экон. наук. 05.13.18. /М.Ф.Валеев – Казань, 2003. - 193с.

3. Горина Е.В. Роль информационных систем в деятельности налоговых служб. *Контентус*, (3 (44)), 5-9. 2016. // Экономика и бизнес [электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-informatsionnyh-sistem-v-deyatelnosti-nalogovyh-sluzhb/viewer> (дата обращения: 12.01.2022);
4. Давлаткиреева, Л.З. Теория и практика применения информационных систем в налоговой сфере и нац. проект в налоговой сфере АИС «Налог»: учеб. пособие. - 2-ое изд. / Л.З. Давлаткиреева. – Москва: Изд-во ФЛИНТА, 2012. – 77 с.
5. Деева, Т.В. Адаптация деятельности Федеральной налоговой службы Российской Федерации к новым цифровым технологиям: АИС «Налог-3» Экономика, предпринимательство и право/Т.В. Деева. - 2020. - №10. - С.25-31.
6. Мишустин, М.В. Информационно-технологические основы государственного налогового администрирования в России: Монография / М.В. Мишустин. – М.: ЮНИТИ-Дана, 2005. – 252 с.
7. Постановления Правительства Республики Таджикистан от 31 октября 2018 года, под № 519 о «Государственной программе развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан на 2018-2020 годы»
8. Постановление Правительства Республики Таджикистан № 643 о «Программе развития налогового администрирования на 2020-2025 годы». - Душанбе, 30 декабря 2019 года.
9. Ризокулов Т.Р. Налогообложение в условиях цифровой экономики: проблемы и перспективы/ Т.Р. Ризокулов, О.М. Алиев /Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2020. - Т.2. - № 4(34). - С. 243-250.
10. Черник, Д.Г. Основы налоговой системы [Текст]: учеб. для вузов / Под. ред. Д.Г. Черник, А.П. Починок, В.П. Морозов. – М.: «Юнити-Дана», 2000. – 511 с.
11. Яблоков Д.Ю. Обеспечение безопасности процедур в системе электронного налогового администрирования / Д.Ю. Яблоков // Финансы и управления. – 2018. - № 3. - С.19 – 27.
12. Ясенов, В.Н. Информационная безопасность в экономических системах [Текст]: учеб. метод. пособие / В.Н. Ясенов. - Нижний Новгород, 2006. – 234с.

УДК: 336.1

ОМИЛҲОИ МУАЙЯНКУНАНДАИ ТАЛАБОТИ СУБЪЕКТҲОИ КИШОВАРЗӢ БА ҚАРЗ ВА БАҲОДИҲИИ ОНҲО

Латипова Гуландом Сайхомидовна – ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: L.G.S.@mail.ru. Телефон: 988896655

Масъалаи қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ва актуалӣ буда, рушди ҳаматарафаи ин соҳа мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин лиҳоз, дар мақолаи мазкур муаллиф ба яке аз масъалаҳои асосӣ, ки дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар нақши калидӣ дорад, аҳаммияти аввалиндараҷа дода, чиҳати рушди соҳаи кишоварзӣ ва омилҳои ба он таъсиррасонандаро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳамзамон, дуруст қайд гардидааст, ки андешидани чораҳои дахлдор оид ба беҳтар намудани ҳолати фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ, корхонаву ташилотҳо ва хоҷагиҳои деҳқонӣю хонаводагӣ имконияти хуби рушдро фароҳам овард, ки он барои ганигардонии бозору бучети кишвар ва беҳтаршавии сифати зиндагии мардум муҳим аст. Ғайр аз ин, муаллиф омилҳои муайянкунандаи талаботи субъектҳои кишоварзӣ ба қарз ва баҳодихии ҳолати мазкурро дар шароити имрӯза мавриди таҳлил ва таҳқиқи ҳаматарафа қарор додааст.

***Калидвожаҳо:** қарз, бучет, субъектҳои кишоварзӣ, тиҷорат, талабот, маҳсулоти кишоварзӣ, бонк, кафолат, сармоягузорӣ, иқтисод, сандуқи қарзӣ, сугурта, хатар, иқлимӣ, институтсионалӣ, инфрасохторӣ, кооператив, монобонкӣ, маблағгузории хурд, молиявӣ.*

ФАКТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ПОТРЕБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ СУБЪЕКТОВ НА КРЕДИТ И ИХ ОЦЕНКА

Латипова Гуландом Сайхомидовна – ассистент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово – экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: L.G.S.@mail.ru. Телефон: 988896655

Кредитование аграрного сектора является одним из основных и актуальных вопросов, и целесообразно всестороннее развитие этого сектора. В связи с этим в данной статье автор акцентирует внимание на одном из ключевых вопросов, играющих важную роль в обеспечении продовольственной безопасности страны, и рассматривает развитие сельского хозяйства и факторы, влияющие на него.

Справедливо отмечает, что принятие, соответствующих мер по совершенствованию деятельности коммерческих банков, предприятий, организаций и дехканских хозяйств предоставило хорошие возможности для развития, что немаловажно для обогащения рынка и бюджета страны, улучшения качества жизни. Кроме того, автор всесторонне анализирует и изучает факторы, определяющие потребность сельскохозяйственных субъектов в кредитах и оценку данной ситуации в современных условиях.

Ключевые слова: *Кредиты, бюджеты, сельскохозяйственные предприятия, торговля, спрос, сельскохозяйственная продукция, банковское дело, гарантии, инвестиции, мощность, кредитный портфель, риск, климатический, институциональный, инфраструктурный, кооперативное страхование, монобанк, микрофинансирование, финансы.*

FACTORS DETERMINING THE NEEDS OF AGRICULTURAL SUBJECTS IN CREDITS AND THEIR EVALUATION

Latipova Gulandom Saidhomidovna - the assistant of the Department of Banking the Tajik State University Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14, E-mail: L.G.S.@mail.ru. Phone.: 988896655

Lending to the agricultural sector is one of the main and topical issues, and it is advisable to develop this sector comprehensively. In this regard, in this article the author focuses on one of the key issues that play an important role in ensuring the country's food security, and considers the development of agriculture and the factors influencing it.

At the same time, the author rightly notes that the adoption of appropriate measures to improve the activities of commercial banks, enterprises, organizations and activities farms provided good opportunities for development, which is important for enriching the market and the country's budget, improving the quality of life. In addition, the author comprehensively analyzes and studies the factors that determine the need for agricultural entities in loans and the assessment of this situation in modern conditions.

Keywords: *credits, budgets, agricultural enterprises, trade, demand, agricultural products, banking, guarantees, investments, capacity, loan portfolio, danger, climate, institutional, infrastructure, cooperative insurance, monobank, microfinance, finance.*

Баъди васеъ шудани доираи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва афзоиши сатҳи талабот дар бозор ба маҳсулоти кишоварзӣ, ғизои хушсифати аз лиҳози экологӣ тозаи соҳаи кишоварзӣ ва қонеъ гардонидани талаботи мардум, ин яке аз вазифаҳои асосии институтҳои қарздиҳанда маҳсуб меёбад.

Истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар иваз намудани маҳсулоти аз лиҳози экологӣ ноустувор, ки аз хориҷи кишвар ворид мешаванд, метавонанд мавқеи халқунанда дошта бошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миқёси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил яке аз ҷумҳуриҳои дорои имкониятҳои васеи захираҳои табию экологӣ мебошад, ки дар ташкили заминаҳои мусоид дар соҳаи кишоварзӣ ва истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ имконияти васеъ дорад. Барои таҳкими минбаъдаи рушди фаъолияти қарзӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҷдиди қарзҳои мушкилситони корхонаҳо ва ташкилотҳои ҷумҳуриявӣ мусоидат кард ва якҷанд қарор низ қабул намуд. Аз ҷумла, мувофиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 март соли 1997 №124 «Дар бораи реструктуризатсияи қарзҳои корхонаҳо ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи кредитҳои бонкҳо», қарзҳои пештар ба хоҷагиҳои воқеъ дар ноҳияҳои кӯҳистон додашуда ва ғизоҳои онҳо ба қарз дар назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуданд, ки то андозае сифати сандуқи қарзии бонкҳоро беҳтар намуд [2, с.80]. Яке аз роҳҳои дастгирии давлатӣ таъмини дастрасии субъектҳои соҳибкорӣ ба захираҳои молиявӣ, хусусан ба қарзҳои бонкӣ мебошад, қобили дастгирӣ [10, с.161].

Андешидани чорабиниҳои дахлдор оид ба бехтар намудани авзои ҷаҳолияти бонкҳои тижоратӣ, корхонаву ташкилотҳо ва хоҷагиҳои деҳқонӣю хонаводагӣ имконияти хуби рушдро фароҳам овард, ки барои ганигардонии бозору бучети кишвар ва бехтаршавии сифати зиндагии мардум муҳим буд. Ташкили раванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба хусусияти тартибдиҳии сатҳи хароҷот ва баъзе норасоӣҳо дар соҳаи кишоварзӣ марбут мебошад. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ васеъ кардани истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, хариди таҷҳизоти зарурӣ ва пешбурди ҷаҳолияти истеҳсолӣ аз ҳисоби қарз имкон медиҳад, ки талаботи доимо афзояндаи ҷаҳолият қонеъ гардонида шуда, қисме аз маҳсулот ба кишварҳои ҳамсоя содирот карда шавад. Дар давраи гузариш ба муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ баргариши истифодаи қарз барои васеъ кардани истеҳсолот нисбат ба истифодаи воситаҳои истеҳсолӣ аз он иборат аст, ки баргардандагии қарз соҳаи кишоварзиро маҷбур месозад, ки маблағҳои пулиро самаранок истифода барад. Аз ҷониби дигар, масъулияти назорати истифодаи самаранокӣ воситаҳои пулӣ бар дӯши бонк дучанд мегардад.

Соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодӣи кишвар буда, ҳиссаи назарраси маҷмуи маҳсулоти дохилиро дар бар мегирад. Имрӯз бо дарназардошти шароити боду ҳаво ва иқлими Тоҷикистон ва мавсимӣ будани истеҳсоли 90%-и маҳсулоти кишоварзӣ, рушди ҳаматарафаи ин соҳа зарурати самаранок ва мақсаднок истифода бурдани маблағҳои пулиро, ки ҳамчун қарз аз бонкҳо дастрас мегарданд, ба миён овард. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 170 000 адад хоҷагии деҳқонӣ ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ машғул мебошанд.

Дар ҷаҳолияти доманадори хоҷагиҳои деҳқонӣю хонаводагӣ як қатор муаммоҳои табиӣю экологӣ мавҷуданд, ки ба ҷаҳолияти истеҳсоли тижоратӣ онҳо баъзе монеаҳои эҷод намуда, ба пардохтпазирии истеҳсолкунандагоне, ки ҷаҳолиятҳои дар асоси истифодаи қарзҳои бонкӣ ба роҳ монда шудааст, монеа эҷод мекунад. Ҷаҳолиҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ бошад, аз омилҳои гуногуни таъсиррасон вобаста аст.

Аз ин лиҳоз, ҷараёни дарки масъалаҳои манфӣ ва мусбӣ вазифаи аввалиндараҷаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки муҳити стратегӣ онҳоро муайян менамояд.

Ба ақидаи мо, дар самаранокӣ ҷаҳолияти иқтисодӣ ҳар як соҳаи характери иқтисодӣю тижоратидошта дар баробари пул, қарз низ ҳамчун манбаи иловагии сармоягузори нақши калидӣ бозида, ба самаранокӣ соҳаҳо мусоидат мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зарурат ва аҳаммияти қарздиҳӣ ва сармояи қарзӣ ҳамчун муҳарриқи пешбаранда диққати хосса дода мешавад.

Дар робита ба он, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили раванди қарз ва муносибатҳои қарзӣ таърихи қадима дошта, таҳаввулоти гуногунро аз саргузаридааст, қобили дастгирӣ мебошад [5, с.5-9]. Воқеан, баъди гузаштан аз низомии иқтисодӣ нақшавӣ ба низомии иқтисодӣ бозорӣ бо ғайридавлатикунонии моликияти давлатӣ ва тақсими заминҳои киштшаванда ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати ташаккули заминаҳои ташкили сарчашмаҳои молиявӣ барои ҷаҳол намудани корхонаҳо, истифодаи заминҳои бекорхобидаи ҳосилхез ба миён омад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи кишоварзӣ масъалаи мубрами рӯз ва доманадор мебошад, зеро қариб 70 дарсади аҳолии кишвар дар деҳот зиндагӣ мекунад ва ҳоло кишоварзӣ ҳиссаи асосии бозори мамлакатро фаро гирифтаасту қисми зиёди даромади аҳоли аз ҳисоби он ташаккул меёбад. Пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва мусоидати бонкҳои тижоратӣю дигар ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ метавонад заминаи асосии фароҳам овардани ҷойҳои корӣ бошад ва барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат намояд, ки ин яке аз роҳҳои асосии самарабахш дар рушди иқтисодӣи кишвар маҳсуб меёбад.

Айни замон, дар соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли пахта, сабзавоту боғдорӣ, чорводорӣю занбӯри асалпарварӣ мақоми назаррас дошта, барои ҷоннок кардани ин самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ эҳтиёҷ ба сармояи пулӣ зиёд аст ва ин соҳаҳо метавонанд ба иқтисодӣи кишвар манфиати зиёд диҳанд. Ниҳодҳои асосии соҳаи

кишоварзӣ, пеш аз ҳама, заминку обу ҳавои мусоид ва неруи созандаи хочагидорон дар Тоҷикистон аст. Дар ин асно соҳаи кишоварзӣ ба кумак ва қарзҳои бонкҳои тижоратӣ, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва давлат эҳтиёҷ дорад. Чӣ хеле ки аз мушоҳидаҳо ва факту рақамҳои солҳои пеш маълум аст, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Тоҷикистон аз соли 1991 то соли 1996 бо сабабҳои гуногун рӯ ба пастравӣ намуда, аз соли 1998 афзоиши истеҳсоли маҳсулоти хочагии қишлоқ то як андоза ҷоннок карда шуд ва аз соли 2003 инҷониб нисбати афзоиши миёнаи маҳсулоти кишоварзӣ аз баъзе кишварҳо зиёд гардид.

Имрӯз кӯшиш бояд намуд, ки афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз кишварҳои ҳамсоя кам набояд. Имкониятҳои васеи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба инобат гирифта, дар доманакӯҳҳо ва қитъаҳои заминҳои бекорхобида шароити мусоид фароҳам оварда, тавассути дастгирии молиявӣ ва пешниҳоди қарзҳои имтиёзноки бонкӣ, истеҳсоли меваю сабзавот, растанипарварӣ ва чорводориро тараққӣ бояд дод. Бо ин роҳ бошад, аз маҳсулоти истеҳсолкардаи кишоварзӣ бозори дохилиро ғани гардонида, онро ба хориҷи кишвар содирот бояд намуд.

Соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона соҳае мебошад, ки ба монанди дигар соҳаҳо, аз он ҷумла саноат сармоягузори калонро талаб намекунад ва он тавассути қарзҳои имтиёзноки бонкӣ метавонад ҷоннок карда шавад. Соҳаи кишоварзӣ муҳимтарин бахши иқтисодиёти миллӣ ва манбаи асосии таъмини аҳолии кишвар бо озуқаворӣ ва шугл ба ҳисоб меравад [10, с.148]. Ва таъмин будани бозори мамлакат ба маҳсулоти кишоварзӣ яке аз мақсадҳои асосӣ ва стратегист, ки аз ҳама самтҳои асосии имконияти молиявидошта ташкили муносибатҳои заруриро тақозо менамояд. Бозори кишоварзӣ берун аз муносибатҳои байниҳамдигарии субъектҳои кишоварзӣ ва боварӣ ба ҳамдигар вучуд дошта наметавонад [10, с.187]. Ин масъала ба он рабт дода мешавад, ки дар соҳаи мазкур бояд ҳамеша пайвастагии доимии муносибатҳои байниҳамдигарии ин субъектҳо вучуд дошта бошад.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили муносибатҳои қарзӣ таърихи қадима дошта, асосан оғози он соли 1885-ро дар бар мегирад ва таҳаввулоти гуногунро аз сар гузаронидааст. Одатан, мавҷудият ва пайдошавии сармояи қарзиро ҳамчун фишанги асосии гузариш ба муносибатҳои иқтисодиёти бозорӣ ва талаботҳои ин низом мешуморанд. Зеро дар замони низоми иқтисодиёти нақшавӣ бо сабаби мутамаказ будани тамоми самтҳои гуногуни истеҳсолот, аз он ҷумла маҳсулоти кишоварзӣ, зарурат ва талабот ба қарз кам буд. Қарзҳои бонкӣ баъди соҳибистиклол шудани Тоҷикистон дар самти рушди иқтисодиёт, аз он ҷумла соҳаи кишоварзӣ ҳамчун сарчашмаи маблағгузори аз соли 1991 нақши муҳим бозидааст. Ташкили дурусти чараёни амалиёти бонкӣ, махсусан амалиёти қарзии бонкҳои тижоратӣ, дар соҳаи хочагии қишлоқ ва дигар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, баъди қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” 14.12.1996, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” 23.05.1998, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд” 17.05.2004 ва дигар дастурамалу низомномаҳои марбут ба амалиёте, ки ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт марбут мебошанд, дуруст ба роҳ монда шуд. Баъди қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдор таъсири қарзҳои бонкӣ ҳамчун фишанги асосии пешбаранда дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас аст.

Нақши қарз дар тавсеаи истеҳсолот хеле зиёд аст. Истеҳсолкунандагон барои вусъати истеҳсолот қарзи кӯтоҳмуддат гирифта, захираи истеҳсолотро зиёд мекунанд ва истеҳсолоти молро афзун мегардонанд. Ривож додани чараёни истеҳсолот афзоиши таҷҳизоти истеҳсолиро талаб менамояд. Дар ҳолати нокифоя будани воситаҳои хусусӣ, субъектҳои хочагидорӣ метавонанд аз бонки хизматрасони худ қарзи дарозмуддат бигиранд. Ҳамин тариқ, қарзи бонкӣ на танҳо фаъолияти бефосилаи истеҳсолотро таъмин менамояд, балки боиси баланд шудани иқтисодии субъектҳои хочагидорӣ низ мегардад.

Қарздиҳӣ ҳамчун як унсури муҳимми фаъолияти бонкӣ ва сарчашмаи раванди сармоягузорӣ маҳсуб ёфта, дар чараёни доманадори суръатбахшии раванди такмили иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ имкон медиҳад, ки самти асосии истеҳсолот бо дастгирии қарзҳои бонкӣ натиҷабаш шавад. Дар соҳаи хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilotи асосӣ дар доимӣ набудани истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва коркарди дар шакли молӣ тайёр мебошад, ки дастгирии молиявии домиро тақозо менамояд [6, с.77].

Нақши қарз ва самти истифодаи он дар соҳаи истеҳсоли кишоварзӣ доимӣ набуда, балки вобаста ба шакли истеҳсолот тағйирёбанда мебошад. Дигаргунӣ, ки дар иқтисодиёт ба вучуд меоянд, боиси тағйири ҳаҷми қарз ва сатҳи истеҳсолот мегарданд. Тағйирёбии бозори бонкӣ аз сатҳи тараққиёти истеҳсолот, усулҳои додани қарз, меъёри фоизи қарз ва идора кардани сандуқи қарзии бонкҳо вобастагии зиёд дорад. Масалан, то давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ қарзҳо ба субъектҳои хоҷагидорӣ (корхонаҳо, ташкилотҳои давлатӣ, хоҷагиҳои хонаводагӣ) дар ҳудуди муайяншуда дода мешуданд, ки ин тамоюл дар айни замон қариб вучуд надорад. Ғайр аз ин, мавҷуд набудани қарзҳои имтиёзнок дар соҳаи кишоварзӣ, гаронии меъёрҳои марбута ба болоравии сатҳи нархҳо дар бозор ва кам шудани маблағгузориҳои бонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ монеаи асосист. Чунин тамоюл дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ самти дурусти ташаккули муносибатҳои қарзиро дар иқтисодиёт баъди ғайридавлатигардонии моликият ва тақсимоти заминро таъсиси хоҷагиҳои деҳқонӣ тақозо намуда, мавқеи қарзҳои бонкиро дар сатҳи иқтисодиёт баланд бардошт.

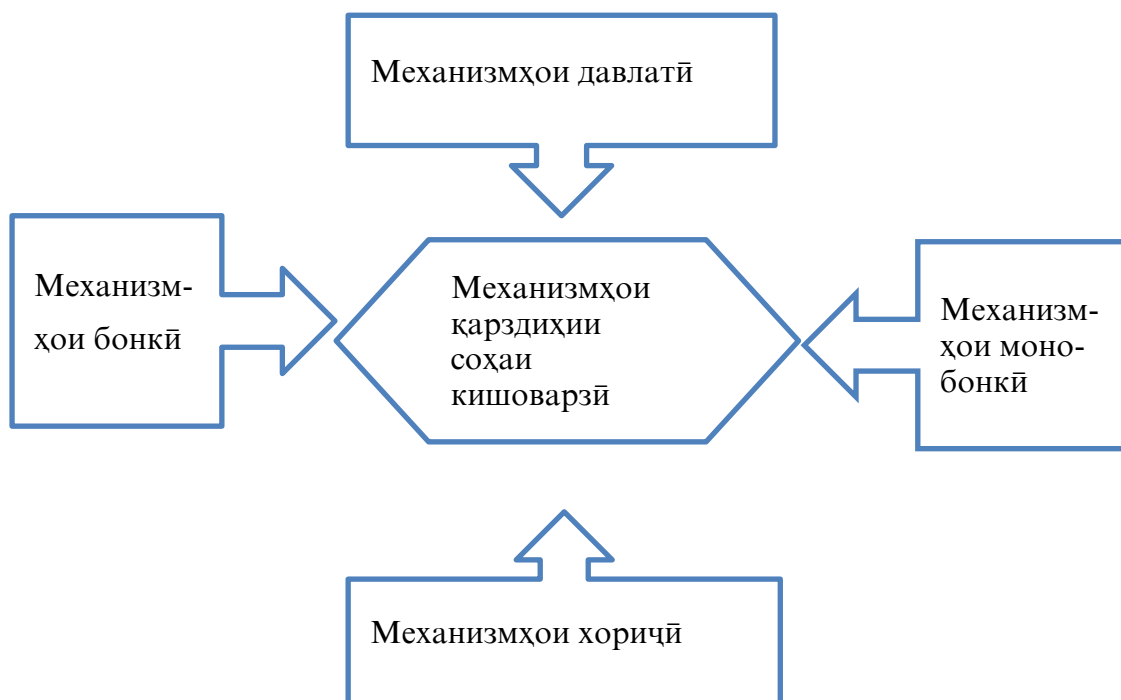
Самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва рушди самтҳои гуногуни иқтисодӣ пайвастагии доимии гирдгардиши сармояи қарзиро тақозо мекунад. Барои ин истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро зарур аст, ки хариди саривақтии техникаю технологияи воситаҳои истеҳсолӣ, пардохти маблағи таҷҳизоти барои истеҳсол пешбинишуда ва иҷрои уҳдадорихои дигари пулиро таъмин намоянд.

Қарзҳои бонкӣ шакли табиқӣ сарчашмаҳои молиявӣ ва захираҳои қарзӣ ё худ шакли ҳаракати сармояи қарзӣ мебошанд ва самаранокии истифодаи онҳо чараёни мураккаб буда, мустақиман ба муомилоти пул ва муносибатҳои молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ алоқаманд мебошад [3, с.121]. Дар пешрафти соҳаи кишоварзӣ қарзҳои бонкӣ ҳамчун механизми асосӣ нақши калидӣ доранд. Мавсимӣ будани фаъолияти соҳаи кишоварзӣ, дарозии муҳлати истеҳсоли маҳсулот ва вобаста ба он талаботи зиёд ба маблағҳои пулӣ зарурати ҷалби қарзҳои бонкиро ба миён меорад. Масалан, дар соҳаи пахтакорӣ хароҷот барои шудгори замин, хариди сӯзишворию доруҳои кимиёӣ, додани музди меҳнат ва ғайра аввали сол шуруъ шуда, то моҳҳои сентябр-октябр давом мекунад.

Ноил гаштан ба устувории молиявии хоҷагии қишлоқ ва таъмини дастрасӣ ба молия ва қарзҳо яке аз ҳадафҳои асосии бонкҳои тичоратӣ маҳсуб меёбад [6, с.104]. Қарзҳои кишоварзӣ ин як шакли муносибати қарзӣ дар сатҳи иқтисодиёт ва дастрас намудани воситаҳои пулӣ аз рӯи хусусиятҳои алоҳида ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ буда, аз тарафи бонкҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар асоси гардиши устувории сармоя дода мешаванд. Дар соҳаи кишоварзӣ аз ҳама омилҳои муҳими бомаром пеш бурдани ин соҳа дарёфти механизмҳои самаранок ва муосир дар ин самт мебошад, то ба фаъолгардонии бахшҳои муҳимтарини ин соҳа мусоидат карда тавонанд.

Дар шароити имрӯзаи кишвар механизмҳои зиёди категориявии қарздиҳӣ мавҷуд аст, ки онҳоро дар расми 1. мушоҳида намудан мумкин аст.

Дарвоқеъ, яке аз механизмҳои асосӣ ва фаъоли раванди қарздиҳӣ ва муносибатҳои қарзӣ ин давлат маҳсуб меёбад. Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки аксар давлатҳо, ки дар соҳаи кишоварзӣ пешрафта мебошанд ва ин бахш дар ин давлатҳо фаъолона рушд мекунад, ин пеш аз ҳама, дар зери тобеияти механизмҳои фаъоли давлатӣ қарор доранд.



Расми 1. Механизмҳои имконияти қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар чунин давлатҳо банкҳои зертобеи давлатӣ ва кооперативҳои махсусгардонидашуда ҳамчун механизми фаъол амал мекунанд, ки дар таркиби онҳо тамоми имтиёзҳои қарзӣ барои рушди бомароми кишоварзӣ нигаронида шудааст. Механизми дигари фаъолгардонии рушди соҳаи кишоварзӣ дар як қатор давлатҳои рӯ ба тараққӣ ин банкҳои тичоратӣ мебошанд, ки меъёрҳои муқаррарнамудаи онҳо нисбат ба банкҳои тобеи давлатӣ ва кооперативҳои махсусгардонидашудаи қарзӣ нисбатан баланд мебошад. Аз соли 1997 то соли 2007 қисми зиёди хароҷотҳои хоҷагиҳо дар соҳаи пахтакорию Тоҷикистон аз ҳисоби қарзҳои консорсиуми банкҳои Швейтсария бо сарварию Credit Suisse First Boston пӯшонидани шуданд. Охири ҳар сол баъди чиниши пахта ва аз пунба тоза кардани он, баргардонидани қарзҳои хориҷӣ шурӯъ мешуд. Азбаски соҳаи пахтакорӣ рӯ ба таназзул ниҳода буд, хоҷагиҳо имкони сари вақт баргардонидани ҳамаи қарзҳоро надоштанд ва пардохти қисми зиёди онҳо ба солҳои дигар мегузашт. Аввали соли 2007 маблағи умумии қарзи хоҷагиҳо аз бонуку ширкатҳои хориҷӣ зиёда аз 400 млн доллари амрикоиро ташкил медод, ки ин тахминан баробари нархи пахтаи дар ду сол истехсолкардаи Тоҷикистон буд [9, с.68].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама механизми фаъолтарин ин бахши банкҳои тичоратӣ мебошад, ки ба соҳаи кишоварзӣ бо фоизҳои нисбатан баланд қарз медиҳанд. Бо сабаби зиёд будани хавфи соҳаи кишоварзӣ ин механизм низ ба қадри кофӣ фаъолият надорад, яъне аз 62 адад банки давлатию тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии гайрибанкӣ танҳо 13 адади онҳо ба соҳаи кишоварзӣ қарз медиҳанд.

Механизми монобанкӣ дар кишварҳои пешрафта, ба монанди ИМА, Фаронса ва Германия яке аз механизмҳои фаъолтарин ва муваффақ дар рушди соҳаи кишоварзии ин давлатҳо мебошад. Доираи фарогирии ин механизм васеъ буда, ба он тамоми ташкилотҳои қарзию молиявӣ шомил мебошанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, гарчанде ки шумораи ин гуна ташкилотҳои қарзии гайрибанкӣ зиёд бошанд ҳам, вале таъсири онҳо ба рушди соҳаи кишоварзии кишвар ночиз мебошад.

Механизмҳои хориҷии раванди қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли лоиҳаҳо амал мекунанд, ки барои ба қадри кофӣ рушд додани соҳа ва кам кардани сатҳи хароҷотҳои он кофӣ ва мувофиқи мақсад нест. Аз ин лиҳоз, дарёфти роҳҳои имконпазири фаъолгардонии механизмҳои дохилии рушди соҳаи кишоварзӣ дар

доҳили Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ мебошад. Зеро имрӯз як қатор омилҳои муайянкунандаи талаботи хоҷагиҳои кишоварзӣ ба қарз вучуд доранд, ки аз рӯи онҳо метавон механизмҳои самараноки раванди қарздихиро дар ин самт фаъол гардонид.

Омилҳои муайянкунандаи талаботи соҳаи кишоварзӣ ба қарз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

1. Норасоии захираҳои худӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ;
2. Норасоии захираҳои техникӣ барои коркард ва пеш бурдани фаъолияти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
3. Аз шароити иқлим вобастагии зиёд доштани соҳаи кишоварзӣ;
4. Дароз будани сикли истеҳсол то ба фурӯш баровардани маҳсулоти истеҳсолшуда;
5. Ба қадри кофӣ мавҷуд набудани корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайра.

Аз рӯи омилҳои мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарёфти роҳҳои имконпазир механизми фаъоли рушди соҳаи кишоварзӣ ва низоми муташаккили равандҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ торафт аҳамияти бештарро касб намуда, ба тамоюлҳои глобалии замони муосир дучор меоянд, ки аз як тараф, шароити рақобатро барои фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ дар робита бо ворид шудани маҳсулоти хориҷӣ мушкил менамояд, аз дигар тараф, таъсири манфии мушкилоти молиявиро дар ин соҳаҳо ба миён меоварад.

Дар ҳамин замина, соҳаи кишоварзӣ дар устуворсозии захираҳои қарзии бонкҳо аз ҳисоби пардохти иловапулӣ дар шакли фоиз, ки бо арзиши қарз ва пардохтпазирӣ қарзгирандагон алоқаманд мебошад, иштирок менамояд ва бояд тамоми ташкилотҳои қарзӣ нишондиҳандаҳои молиявӣ меъёри худро ба фаъолияти ин соҳа мутобиқи меъёрҳои имконпазир амалӣ намоянд. Аз ҳамин лиҳоз, бамаврид аст, ки мо на танҳо дар бораи омилҳои эҳтиётот, балки дар бораи қобилияти устувории соҳаи кишоварзӣ барои гирифтани қарз таҳқиқоти муассир анҷом диҳем. Ба ибораи дигар, талаботро дар алоҳидагӣ аз пешниҳоди захираҳои қарзӣ баррасӣ кардан ғайриимкон аст. Зеро ҳаҷм ва динамикаи талабот ба захираҳои қарзӣ дар зери таъсири як қатор омилҳо, ки аз мушаххасоти талаботи соҳа ба вучуд меоянд, ташаккули равандҳои такрористеҳсолиро дар соҳаи кишоварзӣ ба сатҳи пасти даромаднокии истеҳсоли аксарияти хоҷагиҳо, дараҷаи хатари фаъолияти онҳо дар назди ташкилотҳои қарзӣ мушкилтар мегардонад.

Аз рӯи таҷрибаи давлатҳои ҳамсоя гуфтан мумкин аст, ки ягона механизми, ки воқеан дар рушди соҳаи кишоварзӣ мусоидат менамояд, дар ҷумҳуриҳои ҳамсоя аз қабилӣ Қазоқистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон ин механизми давлатӣ бо ёрии бонкҳои давлатӣ ва махсусгардонидашуда мебошад, ки бо сармояи давлатӣ амал мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама механизми фаъол ин механизми бонкӣ мебошад, ки бо сармояи нокофӣ дар самти дастгирии соҳа амал мекунанд.

Аз ҳамин лиҳоз, дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои табиӣ барои ҳамаи зерсоҳаҳои кишоварзӣ омили асосӣ ба ҳисоб рафта, дар он сӯхтор, обхезӣ, хушксолӣ, касалиҳои ҳайвонот бевосита ба маҳсулоти истеҳсолшаванда дар шакли ашёи хом ё тайёр таъсир мерасонанд ва дар як вақт даромад аз фурӯш, пардохти саривақтии қарз ва пардохти фоизи қарзро дар як давраи муайян коста мегардонанд.

Мутаассифона, ин омилро ба осонӣ ислоҳ кардан номумкин аст, гарчанде ки то як андоза таъсири манфии онро тавассути якҷанд роҳу воситаҳо, ба мисли суғуртаи хатарҳои фаъолияти иқтисодӣ, аз тарафи давлат пардохт намудани як қисми ҷуброн ҳангоми талафоти ҳосил ва ғайра кам кардан мумкин аст. Лекин ин масъала ягона омили муҳим набуда, омили дигар ин, пеш аз ҳама, сатҳи саводнокии молиявӣ иштирокчиёни муносибатҳои қарзӣ, бахусус истеҳсолкунандагони хурду калони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки на танҳо барои тичорати салоҳиятдор, балки дарки афкори илмӣ пешрафта, аз ҷумла дар соҳаи касбӣ бо роҳи дар истеҳсолоти кишоварзӣ ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва ташкили иқтисодиёт сахм мегузоранд, муҳим аст. Бо вучуди таъсири омилҳои табиӣ (иқлимӣ) ва инсонӣ, таъсири сиёсӣ, иқтисодӣ, умумиятҳои иқтисодӣ дар

сатҳи макро ва микро, инчунин равандҳои институтсионалӣ ва инфрасохторӣ муҳим боқӣ мемонанд ва наметавон онҳоро дар рушди соҳа нодида гирифт.

Гуруҳи омилҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ба талабот ва захираҳои қарзии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ таъсири мусбӣ доранд. Ин гуруҳи омилҳои сиёсати кишоварзии давлат, барномаҳои давлатӣ оид ба татбиқи сиёсати ҳадафҳои давлатии рушди соҳа, инчунин шаклҳои дастгирии давлатии корхонаҳои ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ машғулбударо дар бар мегирад. Бо дарназардошти равандҳои доимотағйирёбандаи омилҳои муайянкунандаи талаботи соҳаи кишоварзӣ ба қарз дар сатҳи гуруҳи омилҳои сиёсии давлат андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Коҳиш додани сатҳи хавфҳои дар соҳаи кишоварзӣ буда бо роҳи ғаёлгардонии бахши давлатӣ;
2. Ба таври васеъ аз пардохтҳои андозҳо озод намудани истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ то давраи коркард ва мустаҳкам намудани захираҳои пулиро истеҳсолӣ;
3. Дарёфти лоиҳаҳои афзалиятноки молиявии рушди соҳа бо роҳи истифодаи оқилонаи имкониятҳо;
4. Фароҳам овардани шароити фурӯш дар бозор ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва ғ.
5. Ташкили кооперативҳои истеҳсолӣ дар заминаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва бо ин васила, ташкили корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ.

Адабиёт

1. Большая советская энциклопедия: в 30 томах. / Гл.ред. А.М.Прохоров. Изд.3-е. Т.10. - М.: Советская энциклопедия, 1972.
2. Бонкдорӣ ва сиёсати пулиро қарзӣ. Нашрият Бонки миллии Тоҷикистон. (1991-2011) 80 с.
3. Махшулов С.Ҷ. Қарзҳои бонкӣ ва мавқеи он дар ташаккули заминаҳои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ / С.Ҷ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. - 2018. - №7. - 263с. (ISSN 2413-5151).
4. Махшулов С.Ҷ. Мушкилотҳои қарзидҳии бонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва роҳҳои ҳалли он / С.Ҷ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2018. - №3. - С. – 104-109. (ISSN - 2663-0389).
5. Махшулов С.Ҷ. Қарзҳои бонкӣ ҳамчун сарчашмаи муҳими молиявии захираҳо барои истеҳсоли маҳсулотҳои хоҷагии кишлоқ / С.Ҷ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев, Қ.С. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе – 2018. - №11. - С. 5-9. (ISSN 2413-5151).
6. Махшулов М.Ҷ. Мушкилотҳои имрӯзаи қарзии соҳаи хоҷагидорӣ ва роҳҳои ҳалли он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмӯаи фишурдаҳои конференсияи илмӣ- назариявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. - Душанбе – 2018. С. 77-85.
7. Фишер Стенли. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи Пер. с англ. - М.: Дело, 1993.-829 с.
8. Харрис Л. Денежная теория: Пер. с англ. / Л. Харрис, В.М. Усоскина Общ. ред. и вступ. ст. - М.: Прогресс, 1990.-750 с.
9. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз / Раҳимзода Шариф. - Душанбе: Эр-граф, 2018. - 499с.
10. Ш. Раҳимзода. Чаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллии. / Раҳимзода Шариф. – Душанбе: Эр-Граф, 2019. - 225с.

УДК: 656.05

НАЗОРАТИ ГУМРУКӢ ПАС АЗ ИҚОЗАТИ МОЛҲО: ТАМОЮЛИ МУОСИР ВА ДУРНАМО

Давлатов Фаридун Сунатуллоевич - ассистенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. fareedoon_ds@mail.ru Тел.: 904210868

Дар мақола фаъолияти муосири мақомоти гумрук дар самти иҷрои назорати гумрукӣ баъди иҷозати мол дар марҳилаи ҷаҳонишавӣ баррасӣ гардида, татбиқи тартиби содагардонии муносибатҳои ширкаткунандагони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо мақомоти гумрук, инчунин, ба роҳ мондани назорати гумрукӣ пас аз иҷозати молҳо таҳти омӯзиши қарор дода шудааст.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва вобаста ба он афзудани ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ, Тоҷикистонро зарур аст чунон шароитро муҳайё намояд, ки фаъолияти оид ба интиқоли гайриқонунии молҳо аз сарҳади гумрукии кишварамон ва муомилоти баъди онҳо дар ҳудуди Тоҷикистон аз нигоҳи иқтисодӣ номақбул гардад. Диққати асосӣ бояд ба ташикли низоми назорати бефосила бо мақсади ихтисори вақти иҷро амалиёти гумрукӣ дода шавад, дар натиҷа, шароити мусоид барои рушд додани савдои хориҷӣ ба вуҷуд меояд. Ҷорӣ намудани назорати гумрукӣ баъди иҷозати мол воситаи асосӣ барои расидан ба ин ҳадаф маҳсуб мешавад.

Муаллиф қайд менамояд, ки назорати гумрукӣ пас аз иҷозати мол дар марҳилаи муосир яке аз роҳҳои содагардонии расмиёти гумрукӣ буда, барои тезонидани ҷараёни гузариши молҳо аз гумрук, сарфаҷӯи захираҳои моддӣ, техникӣ ва меҳнати мақомоти гумрук ва ҳам ширкаткунандагони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: назорати гумрукӣ пас аз иҷозати молҳо, хизматрасонии гумрукӣ, фаъолгардонӣ, технология, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, аудит, ширкаткунандагони ФИХ, расмиёти гумрукӣ, содагардонӣ.

ТАМОЖЕННЫЙ КОНТРОЛЬ ПОСЛЕ ВЫПУСКА ТОВАРОВ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Давлатов Фаридун Сунатуллоевич - ассистент кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 904210868. E-mail: fareedoon_ds@mail.ru

В статье исследуются вопросы состояния и перспектив деятельности таможенных органов по осуществлению таможенного контроля после выпуска товаров в условиях глобализации, отношения с участниками внешнеэкономической деятельности, а также проблемы реализации посттаможенного контроля.

В условиях рыночной экономики, и увеличения в этой связи объемов внешнеторгового оборота, Таджикистану необходимо создать такие условия, которые сделали бы экономически невыгодным незаконное перемещение товаров через таможенную границу нашей страны и их последующую реализацию на территории Таджикистана. Основное внимание следует уделить организации непрерывного контроля с целью сокращения времени совершения таможенных операций, что создаст благоприятные условия для развития внешней торговли. Введение таможенного контроля после выпуска товаров является основным средством достижения данной цели.

Автор отмечает, что таможенный контроль после выпуска товаров является перспективным способом упрощения таможенной очистки, способствует ускорению товаропотока через таможню, экономии материальных, технических и трудовых ресурсов таможни и участников внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: таможенный контроль после выпуска товаров, таможенные услуги, активизация, технологии, внешнеэкономическая деятельность, аудит, участники ВЭД, таможенные процедуры, упрощение.

CUSTOMS CONTROL AFTER THE RELEASE OF GOODS: MODERN TRENDS AND PROSPECTS

Davlatov Faridun Sunatulloevich - assistant of the Customs Department of Tajik State University of Finance and Economics . Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str. 64/14. e-mail: fareedoon_ds@mail.ru. Phone.: 904210868

The article examines the issues of the state and prospects of the activities of customs authorities on the implementation of customs control after the release of goods in the context of globalization, relations with participants in foreign economic activity, as well as the problems of implementation of post-customs control.

In the conditions of a market economy, and in this regard, an increase in the volume of foreign trade turnover, Tajikistan needs to create conditions that would make it economically unprofitable for the illegal movement of goods across the customs border of our country and their subsequent sale in the territory of Tajikistan. The main attention should be paid to the organization of continuous control in order to reduce the time of customs operations, which will create favorable conditions for the development of foreign trade. The introduction of customs control after the release of goods is the main means of achieving this goal.

The author notes that customs control after the release of goods is a promising way to simplify customs clearance, contributes to accelerating the flow of goods through customs, saving material, technical and labor resources of customs and participants in foreign economic activity.

Keywords: *customs control after the release of goods, customs services, activation, technologies, foreign economic activity, audit, participants in foreign economic activity, customs procedures, simplification.*

Шароити муосири инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ татбиқи маҷмуи тадбирҳоро чиҳати ба марҳилаи пас аз иҷозати молҳо гузаронидани декларатсия талаб мекунад. Ин тадбир, аз ҷумла, барои пешгирӣ аз қонуншиканиҳо дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ аҳамияти калон дорад.

Дар шароити муосир яке аз самтҳои афзалиятноки назорати гумрукӣ, бо дарназардошти узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони умумиҷаҳонии савдо, назорати гумрукии баъди иҷозати мол мебошад. Яке аз бартарҳои ин навъи назорати гумрукӣ он аст, ки вақти барасмиятдарории гумрукиро ихтисор намуда, ба ин васила шароити мусоидро барои тиҷорати беруна ба вучуд меорад, инчунин, ба воситаи он назорати риояи қонунгузории гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби ширкаткунандагони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ амалӣ карда мешавад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва вобаста ба он афзудани ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ, Тоҷикистонро зарур аст чунон шароитро муҳайё намояд, ки фаъолияти оид ба интиқоли ғайриқонунии молҳо аз сарҳади гумрукии кишварамон ва муомилоти баъдии онҳо дар ҳудуди Тоҷикистон аз нигоҳи иқтисодӣ номақбул гардад. Дикқати асосӣ бояд ба ташкили низоми назорати бефосила бо мақсади ихтисори вақти иҷрои амалиёти гумрукӣ дода шавад, дар натиҷа, шароити мусоид барои рушд додани савдои хориҷӣ ба вучуд меояд. Назорати гумрукии баъди иҷозати мол воситаи асосӣ барои расидан ба ин ҳадаф махсуб мешавад.

Риояи принципҳои назорати гумрукӣ дар тамоми фаъолияти мақомоти гумрук ва ҳам аз ҷониби шахсони мансабдори онҳо ҳатмӣ мебошад. Ғайр аз ин, татбиқи назорати гумрукӣ ҳамчун василаи махсуси иҷрои талаботи қонунгузории гумрук вижагиҳои хосси худро дорад, зеро он мустақиман ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ вобаста нест, чунки раванди назорати гумрукӣ ба ташкили фаъолияти тамоми низоми идоракунии давлатӣ, мақсаднокии ташкили фаъолияти мақомоти давлатӣ, татбиқи фаъолияти хизматчиёни давлатӣ дар доираи масъалаҳо ва вазифаҳо, ки ба зиммаи ин мақомот гузошта шудаанд, принципҳои ҳуқуқи маъмурӣ, вобаста аст [1, с. 56].

Ин принцип раванди содаву самараноктари ташкили назорати гумрукиро пас аз иҷозати молҳо пешбинӣ менамояд [2, с. 121].

Чун қоида, дар зери ибораи «назорати гумрукӣ баъди иҷозати мол» маҷмуи ҷорабиниҳои мақомоти гумрук пас аз иҷозати мол ва ҳангоми муомилоти моли аз сарҳад интиқолшавандаро мефаҳманд, ки тавассути гузаронидани санҷишҳои гумрукӣ ва дигар шаклҳои назорати гумрукӣ, аз ҷумла истифодаи системаи идораи таваккал дар асоси гуруҳбандии иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо мақсади таъмини риояи қонунгузории гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд.

Назорати гумрукӣ баъди иҷозати мол имкон медиҳад, ки чараёни ситонидани пардохтҳои гумрукӣ, таҳқиқи вайронкунии қоидаҳои гумрукӣ ва нишондиҳандаҳои онҳо, инчунин, аудити амалиёти гумрукӣ аз чиҳати иттилоотӣ таъмин карда шаванд.

Аудит баъди барасмиятдарории гумрукӣ имкони давом додани назорати аниқи декларатсияҳои воридотиро медиҳад, ки мол ҷӣ гуна назорати гумрукиро гузашта, то нуктаи пешбинишуда омада расидааст, инчунин, омӯзиши феҳрастҳо, сабтҳои бақайдгирӣ ва низоми савдои воридотро дастрас намуда, сифати баҳодихии гумрукии арзишро беҳтар менамояд [3, с. 43].

Асоси меъёри ҳуқуқи таҷрибаи ҷаҳонии ҷорӣ намудани технологияи нави фаъолияти гумрукиро стандартҳои байналмилалӣ ва алалхусус, Конвенсияи байналмилалӣ содагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ ташкил медиҳад, ки дар он ҷорӣ намудани системаи идораи таваккал ба сифати унсури асосии назорати самарабахш таъин шудааст [5, с. 75].

Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 - 2024 (минбаъд - Барнома) ҳадаф, вазифа ва самтҳои асосии рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дар назар доштани таъсири танзими гумрукӣ ҳамчун воситаи танзими давлатии фаъолияти савдои хориҷӣ ба раванди ҳамгирии иқтисодии миллӣ дар фазои иқтисодии байналмилалӣ муайян менамояд. Аз ҷумла, б. 28 Барнома такмил додани назорати гумрукӣ баъди иҷозати молро яке аз самтҳои афзалиятноки рушди мақомоти гумрук эълон кардааст. Зимнан, муайян карда шудааст, ки мақсадҳои асосии такмил додани назорати гумрукӣ баъди иҷозати мол инҳо мебошанд:

- ташкили механизми пайгирикунандаи гардиши мол аз лаҳзаи ба ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудан то лаҳзаи ба истеъмолкунанда додани он, инчунин, рушди ниҳоди тамгагузории мол бо мақсади аз байн бурдани истифодабарии нақшаҳои гуногуни саркашӣ кардан аз пардохтҳои гумрукӣ;

- таъсиси механизми ягонаи маъмуригардонии гумрукию андоз, инчунин, назорати аъсори ба таъсис ва истифодаи технологияҳои иттилоотии телекоммуникатсионии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ асосёфта;

- такмили воситаҳои таъсисёфтаи ба таъмини ҷамъоварии пурраи пардохтҳои гумрукӣ ва пардохтҳои дигар, бо таваҷҷуҳ ба бозтаксимкунии сарбории маъмури оид ба назорати гумрукӣ нисбати иштирокчиёни бовиҷдони ФИХ аз марҳилаи эълониякунонии гумрукӣ ва иҷозати мол ба марҳилаи баъди иҷозати мол;

- худкор сохтани интиҳоби объектҳои назорат, инчунин, равандҳо, (функсияҳо) бо мақсади амалисозии назорати баъди иҷозати мол;

- коҳиши ҳаддиқабли истифодаи миқдори шаклҳои назорат бо, ҳамзамон, баланд бардоштани самаранокии онҳо [2, с.78].

Тағйироте, ки дар тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир рух доданд, ба тамоюлҳои қаблӣ таъсир расониданд. Дар ҷунин ҳолат, шумораи кишварҳои ҳамкори тиҷоратии Тоҷикистон зиёд шуд, сохтори гардиши савдои хориҷӣ, логистикаи ҳаракати молҳо густариш ёфт ва номгӯи ҳуҷҷатҳои гумрукӣ барои интиқоли молҳо кам шуд.

Ин дигаргуниҳо дар натиҷаи таъсири сохтор ва инкишофи тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодӣ, инчунин, дигаргун гаштани танзими давлатии тиҷорати хориҷӣ, равандҳои ҳамгироӣ дар доираи Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё ба вуҷуд омаданд [6, с. 44].

Ҳоло дар ҷараёни қорбурди як қатор тартибҳои содагардонӣшуда нисбат ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ оид ба назорати минбаъда дар марҳилаи баъди иҷозати мол ба назар мерасанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои фаъолияти иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, таснифи онҳо бар асоси хавфҳои эҳтимолии вайронкунии қонунгузории гумрук анҷом дода мешаванд.

Ҳамкориҳои мақомоти гумрук бо мақомоти дигари давлат, пурзӯргардонии ҳамкориҳои байнисоҳавӣ ва байниидоравӣ барои пешгирии қонуншиканиҳо дар соҳаи гумрук ва таъмини пуррагии ситонидани бочҳои гумрукӣ, андозҳо ва дигар пардохтҳо зарур мебошад.

Ҳамкориҳои самарабахш бо Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, алаҳусус дар самти интиҳоби объектҳои назорат, инчунин, ошкор кардани қонунвайронкуниҳои ба ҳам алоқаманд дар соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, мубориза бо нақшаҳои саркашӣ аз супоридани пардохтҳои гумрукӣ ба зиммаи онҳо гузошта шудааст.

Дар айни замон, сатҳи ҳамкориҳои байниидоравӣ ба таври назаррас тағйир ёфтааст. Ҳамгирии системаҳои иттилоотии ҳадамоти гумрук ва мақомоти андоз, инчунин дигар мақомоти давлатӣ, дар заминаи системаи ҳамгирошудаи иттилоот фаъолият менамоянд. Ин барои таъмини "пайгирӣ" -и интиқоли молҳо аз лаҳзаи убури сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон то истеъмолкунандаи охирин сурат мегирад.

Ҳамгирии иқтисодӣ тамоюли умумии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Дар маҷрои ин тамоюл ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

(ИДМ) ва Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё (ИИАО) инкишоф меёбад. Вобаста ба тақвияти таъсиррасонии танзими гумрукӣ ҳамчун унсури танзими давлатии фаъолияти тиҷорати хориҷӣ ба равандҳои ҳамгирии иқтисоди Тоҷикистон бо фазои иқтисоди ҷаҳон масъалаи таҷдиди низоми гумрукии кишвар бо таваҷҷуҳ ба таҷрибаи ҷаҳонӣ муҳимтар мегардад.

Дар натиҷаи ислоҳоти маъмури сохтори нави мақомоти давлатии танзимгари фаъолияти тиҷорати хориҷӣ ташкил карда шуд, ки он равиши умумии ҳамкориҳои байни идораҳо дар соҳаи татбиқи тадбирҳои гумрукӣ, андозӣ, манъу маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи қонунгузори Тоҷикистонро дар назар дорад.

Ба назари мо, самтҳои муносибгардонии назорати баъди иҷозати мол дар соҳаи гумруки Тоҷикистон бояд инҳо бошанд:

1) ҳамкорӣ бо ҷомеаи соҳибкорӣ, чалб кардани намояндагони он ба муҳокимаи навоариҳои қонунгузори гумрук ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба такмил додани технологияҳои гумрукӣ дар соҳаи назорати гумрукӣ пас аз иҷозати мол;

2) истифодаи ҳисоботу хулосаҳои аудитӣ ҳангоми назорати гумрукӣ. Хулосаи аудит метавонад сарчашмаи иловагии маълумот дар бораи ҳолати умумии ташкилот ё шахс, самтҳои фаъолияти он, аз ҷумла фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, инчунин, устувории молиявӣ ва сифати назорати дохилии он бошад. Бидуни шакк, чунин маълумот метавонад аз ҷониби мақомоти гумрук барои таҳлили фаъолияти ширкаткунандагони тиҷорати хориҷӣ ҳангоми муайян кардани сатҳи хавф ва категорияи онҳо мавриди баҳрабардорӣ қарор гирад;

3) таҳияи технологияи санҷиши гумрукӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои электронӣ ва иттилооте, ки аз ҷониби шӯъбаҳои назорати гумрукии пас аз иҷозат ҳамроҳ бо дигар воҳидҳои сохтори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

4) истифодаи технологияи "санҷиши электронии камириалӣ", ки вақти гузаронидани ин санҷишро нисбат ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо сатҳи пасти вайронкунии қонунгузори гумрукӣ ба таври назаррас коҳиш медиҳад;

5) татбиқи усули комплексӣ, яъне ба назар гирифтани омилҳои ба ҳам алоқаманди заминасоз барои вайрон кардани қонунгузори гумрук, ҳангоми тайёри ва гузарондани санҷиши гумрукӣ ва дар ин асос ба роҳ мондани ҳамкориҳои мутақобилаи байниидоравӣ ва соҳавӣ. Яке аз воситаҳои назорати ҳамаҷонибаи гумрукии пас аз иҷозати мол механизми ҳамкориҳои дохили идоравӣ ва байниидоравӣ, инчунин, ҳамкорӣ бо иттиҳодияҳои тиҷоратии бузург дар асоси созишномаҳоест, ки бо Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баста шудаанд;

6) татбиқи тадбирҳои ҳамаҷонибаи санҷиш дар бахшҳои алоҳидаи бозор, ки ба якҷанд минтақа таъсир мерасонанд, тадбирҳои андешида, ки ташаббусҳои қонунгузорӣ ва роҳҳои ҳалли техниро дар бар мегиранд, барои ҷорӣ намудани унсури худидора ва аз байн бурдани қонуншиканӣ дар соҳаҳо, ба вуҷуд овардани рақобати озоду одилона мусоидат менамояд.

Бо мақсади пешгирии интиқоли ғайриқонунии молҳо аз тариқи марзҳои Тоҷикистон бо Қирғизистон, Тоҷикистону Узбекистон ва Тоҷикистону Афғонистон якҷанд гуруҳи фаврӣ амал мекунад, ки ҷораҳои назорати гумрукиро амалӣ мекунад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳӣ аз он медиҳад, ки равандҳои ҳамгироӣ барои таъмини суръати баланду устувори рушд, тақсимоти муносиби захираҳои меҳнатӣ, афзоиш ёфтани ҳосилнокии меҳнат, татбиқи фаъоли инноватсияҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад.

Яке аз шаклҳои муносиби ҳамгироӣ бо иқтисоди ҷаҳонӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин иштирок дар тиҷорати байналмилалӣ мебошад. Муҳимтарин омили рушди он ташкили низоми босамар коркунандаи хизматрасонии гумрукӣ, ки барои тоҷирон хариду фурӯши босуръату возеҳи молу хадамотро таъмин мекунад. Дар ҳақиқат, низоми гумрукии нокис барои тиҷорати дохилӣ ва ҳам хориҷии кишвар монеа эҷод мекунад.

Таҳқиқи сифати хизматрасонии гумрукӣ ва хусусан назорати гумрукӣ, баъди иҷозати мол як қатор омилҳоеро ошкор сохт, ки ба идораи сифати ин намуди назорати гумрукӣ таъсири ҷиддӣ мерасонанд ва онҳоро аз рӯи дараҷаи таъсиррасонӣ ба таври зайл раддабандӣ кардан мумкин аст:

- сифати заминаи меъёрии ҳуқуқӣ;
- сатҳи таъмини иттилоотӣ;
- аҳволи пойгоҳи моддию техникаӣ;
- чиҳатҳои ташкилии фаъолияти мақомоти гумрук;
- сатҳи таҳассуси касбии кормандон;
- самаранокии назорат аз болои сифати назорати гумрукӣ ва ғайра.

Такмили пойгоҳи меъёрии ҳуқуқии фаъолияти мақомоти гумрук бо зарурати тасвибу таҳияи шумори зиёди санадҳо иртибот дорад, ки аксаран талаботи мухталифро дар бар мегиранд ва ин дар раванди татбиқи амалии онҳо мушкилотро ба миён меоварад. Баҳусус, зарур аст, ки маҷмуаи мафҳумҳои идораи сифати назорати гумрукӣ баъди иҷозати мол ва тавсияҳои методӣ барои идораи сифат, самаранокии он, мониторинги натиҷаҳои идораи сифати назорати гумрукии баъди иҷозати мол таҳия ва тасдиқ карда шаванд.

Барои ташкили низоми муосири таъмини иттилоотии тамоми ширкаткунандагони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар масъалаҳои тағйироти қонунгузории оид ба назорати гумрукӣ баъди иҷозати мол низоми мушовара ва додугирифтӣ дурусти иттилоот бояд ташкил карда шавад.

Дар ҳоли ҳозир Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри содагардонии расмиёти гумрукӣ ва кам кардани мушкилоти маъмурий ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ин дар натиҷа ба коҳишёбии вақти амалиёт бо моли таҳти назорати гумрукӣ қарордошта тавассути гумрук оварда мерасонад.

Аҳамияти махсуси назорати гумрукӣ пас аз иҷозати мол зарурати таҳияи маҷмуи вазифаҳоро оид ба баланд бардоштани самаранокӣ ва такмили ташкили фаъолияти воҳидҳои назорати гумрукӣ пас аз иҷозати мол ба миён меорад.

Инчунин, назорати гумрукии баъди иҷозати мол, ки дар шакли санчиши гумрукӣ (санчиш тибқи қоидаҳои аудит) гузаронида мешавад, воситаи хеле самаранокӣ санчиши дуруст пур карда шудани декларатсия ва мувофиқи қонун сурат гирифтани як қатор расмиёти дигари гумрукӣ буда, аз мақомоти гумрук донишҳои амиқро дар соҳаи баҳисобгирӣ, иқтисодиёт, тафтишот ва қоидаҳои гузаштан аз назорати давлатӣ талаб мекунад.

Тартиби амалкунандаи гузаронидани санчиши гумрукӣ барои муайян намудани ҳолатҳои қоидавайронкунии гумрукӣ имконият медиҳад. Мақомоти гумрук аз санчиши гумрукӣ на танҳо барои бартарафнамоеи қонунвайронкуниҳо, балки барои расонидани кумаки амалӣ ба содиркунандагон ва воридкунандагони мол истифода мебаранд. Бинобар ин, санчиши гумрукӣ дар сиёсати фискалӣ ва ҳимоявии давлат бо истифода аз усулҳои аудит аҳамияти калон дорад.

Санчиши гумрукӣ ва ҷорӣ намудани механизмҳои назоратӣ дар гузариши расмиёти гумрукӣ ва таҳвилкунии молҳо дар низоми тарифӣ аҳамиятнок аст. Тавассути ин манфиатҳои таҳвилгарон ва ҳам давлат якҷоя ҳимоя карда мешаванд.

Дар шароити озод будани савдои хориҷӣ вазифаи мақомоти давлатӣ аз ҳимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар, ҳуқуқи манфиатҳои қонунии истеъмолкунандагони ватанӣ, ҳимояи ҳамачонибаи бозори истеъмолии кишварамон аз таъсири манфии рақобати носолим иборат буда ва, бешубҳа, расмиёти муайянкунии арзиши гумрукии моли тавассути сарҳади гумрукӣ интиқолёбанда дар татбиқи амалии ин вазифа яке аз нақшҳои асоситаринро мебозад.

Самаранокии бештари назорати гумрукии пас аз иҷозати молҳоро ба воситаи татбиқи тадбирҳои зерин таъмин кардан мумкин аст:

1) такмил додани механизми мавҷудаи назорат ва ҷорӣ кардани усулҳои нав барои гузаронидани санчишҳо дар асоси таҷрибаи ҷаҳонии кишварҳои узви Созмони умумиҷаҳонии гумрукӣ;

2) истифодаи усули муназзами ташкили назорати гумрукӣ баъди иҷозати мол хангоми интиҳоби объекти санчиш барои ба даст овардани натиҷа бо самарани зарурии иқтисодӣ;

3) худкорнамоеи корҳои таҳлил ва технологияҳои назорат пас аз иҷозати мол.

Ҳамчунин, таҳлили нишондиҳандаҳои самаранокии ғаёлияти мақомоти гумрук дар самти такомули ғаёлияти ин мақомот нишон медиҳанд, ки пайи боз ҳам беҳтар намудани ин натиҷаҳо бояд корҳои зерин анҷом дода шаванд:

- беҳтар намудани идоракунии кормандон дар нуқтаҳои гузаргоҳи сарҳадӣ ва терминалҳои дохилӣ ва ба нақша гирифтани талабот ба кадрҳо мутобиқ ба ҳаҷми кор;
- гузаронидани санҷиши ҳамҷоя бо иштироки ҳамаи сохторҳои манфиатдор бо мақсади баландбардории самаранокии кори онҳо;
- кормандони мақомоти гумрук бояд аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва моддию маишӣ пурра таъмин бошанд;
- тарбияи мутахассисон, бозомӯзонӣ ва баланд бардоштани ихтисоси кормандони мақомоти гумрук;
- таъмин намудани лабораторияи марказии мақомоти гумрук бо таҷҳизот ва технологияҳои нави муосир;
- тақмили усулҳои нави мубориза бар зидди қочоқ, вайронкунии қоидаҳои гумрукӣ.

Барои ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ кардани ғаёлияти мақомоти гумрук, бояд масъалаҳои зерин гузошта ва ҳал карда шаванд: 1) беҳтар кардани сифати танзими гумрукӣ ҷиҳати таъмини шароит баҳри ҷалби сармоя ба иқтисоди Тоҷикистон, пур кардани бучети давлат, барои Ҳимояи тавлидгарони молҳои ватанӣ, ҳифзи объектҳои моликияти зеҳнӣ ва мусоидати бештар ба ғаёлияти тичорати хориҷӣ; 2) тақмил додани маъмурияти гумрукӣ, аз ҷумла рушди низоми идораи хатар дар асоси татбиқи низомҳои гумрукӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ, ки бо истифода аз дастовардҳои охиринаи соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва идорӣ таҳия карда шудаанд; 3) таҳкими ҳамкорӣ бо мақомоти Тоҷикистон, кишварҳои хориҷӣ ва мақому ташкилоти байналмилалӣ мубориза бо терроризм, қочоқи силоҳ, маводи муҳаддир ва маҳсулоти қалбақӣ, инчунин, таъмини амнияти иқтисодӣ, экологӣ ва радиатсионӣ.

Иҷрои вазифаҳои мазкур дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин кардани низоми ҳуқуқии босуботро барои тичорати берунӣ дар асоси принципҳои байналмилалӣ зерини Созмони умумиҷаҳонӣ гумрук (СУГ) дар назар дорад:

- стандартикунӣ, тақмилдиҳии қонунгузорию гумрук, таҳияи меёру низомҳои гумрукӣ бо назардошти стандартҳои байналмилалӣ;
- шаффофӣ ва возеҳӣ. Қонунгузорию гумрук, меёру қоида ва низомҳо пайиҳам истифода мешаванд, онҳо яқсон буда, барои ҳамагон маълуманд ва дар шакли фаҳмо расонида мешаванд;
- даҳолати камтарин. Мақомоти гумрук ҳарчи бештар принципҳои интиҳобу кифояти назорати гумрукиро риоя ва низоми идораи таваккалро истифода мекунанд;
- таваҷҷуҳ ба истеъмолгар. Маъмурияти гумрукӣ ба болобарии сифати низомҳои гумрукӣ барои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ чун ширкаткунандагони ғаёлияти тичоратии хориҷӣ равона карда шудааст;
- ҳамкорӣ ва шарикӣ. Ҷаёлияти мақомоти гумрук рушди ҳамкориро бо ҳамаи ширкаткунандагони ғаёлияти тичоратии хориҷӣ, аз ҷумла бо мақомоти давлатӣ, ҷомеаи соҳибкорон, ҳадамоти гумруки кишварҳои дигар пешбинӣ менамояд;
- таносуби дурусти назорати гумрукӣ дар самти таъмини амният ва тадбирҳои мусоидат ба рушди савдо.

Ҳамчун асоси ғаёлияти мақомоти гумрук принципҳои истифода бояд бурд, ки дар стандартҳои асосии таъмини амният ва осонгардонии тичорати ҷаҳонӣ, ки СУГ қабул ва Ҳадамоти гумруки Тоҷикистон тасвиб кардааст, муайян шудаанд.

Дар ҳулоса, ҳаминро қайд бояд кард, ки самаранокии ташкил ва татбиқи назорати гумрукӣ пас аз иҷозати мол яке аз вазифаҳои муҳимтарини Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Амалисозии тичорати хориҷӣ, содагардонии қоидаҳои гумрукӣ дар шароити таъмини амнияти иқтисодӣ ва ғанӣ гардонидани бучети давлатӣ таҳияи чораҳо оид ба такомул ва тақмили назорати гумрукиро пас аз иҷозати мол муайян мекунад. Ба он таҳияи лоиҳаҳои стандартҳо, тартиби аудити соҳаи гумрук, шаклҳои инъикоси натиҷа, тағйирот ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таркиби қонунвайронкунӣ барои ҳисоботи саҳеҳ дохил мешаванд.

Ҳамчунин, тартиб додани номгӯй ва тартиби иҷозатдиҳии аудиторҳо ва талабот барои назорати таҳассуси онҳо оид ба масъалаҳои аудити соҳаи гумрук зарур аст.

Адабиёт

1. Агамагомедова, С.А. и др. Таможенный контроль после выпуска товаров: учебное пособие / С.А. Агамагомедова, О.В. Шишкина. - СПб.: Троицкий мост, 2014. - 215 с.
2. Костин, А. А. Организация таможенного контроля товаров и транспортных средств: учебное пособие для вузов / А.А. Костин. – СПб.: Интермедия, 2014. – 119 с.
3. Кокнаева, М. Д. Система таможенного контроля после выпуска товаров в РФ / М.Д. Кокнаева // Сборник материалов международной межвузовской научно-практической конференции «Актуальные проблемы развития теории и практики экономики таможенного дела». - М., 2013. - С. 73–77.
4. Мираков, Қ.М. Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиётҳои содиротию воридотӣ ва нақши он дар рушди содироти кишвар / Қ.М. Мираков, Ф.С.Давлатов // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - №1 (25). - С. 68-74.
5. Немирова, Г.И. Актуальные проблемы системы таможенного контроля и методы их разрешения в Евразийском экономическом союзе / Г.И. Немирова, А.А. Костин, О.В. Костина // Таможенное дело. - 2016. - №4. - С. 11–15.
6. Сафоненков, П.Н. Меры правового регулирования пресечения угроз нарушения таможенного законодательства: монография / П.Н. Сафоненков. - М.: РИО Российской таможенной академии, 2016. - 148 с.
7. Симахин, О.Г. Развитие системы управления государственными таможенными услугами на основе таможенного мониторинга: монография / О.Г. Симахин, А.Я. Черныш. - М.: Изд-во Российской таможенной академии, 2012. - 120 с.
8. Соловьев, В.В. Таможенный контроль после выпуска товаров: понятие, сущность, содержание: учебное пособие / В.В. Соловьев. - Ростов н/Д.: Российская таможенная академия, 2012. - 159 с.
9. Трунина, Е.В. Административные регламенты как правовая форма осуществления таможенными органами государственного контроля / Е.В. Трунина // Право и экономика. - 2012. - №1. - С. 113-120.
10. Халипов С.В. Таможенное право. Вопросы и ответ / С.В. Халипов. - М.: Юриспруденция, 2011. - 176 с.
11. Хрешкова, В.В. Правовое регулирование таможенного декларирования товаров в Таможенном союзе ЕврАзЭС / В.В. Хрешкова // Реформы и право. - 2011. - №2. – С.32-38
12. Чеботарева, А.А. К вопросу о проблемах обеспечения информационной безопасности в таможенных органах / А.А. Чеботарева // Таможенное дело. - 2012. - №2. - С. 43-48.

УДК: 336.2.

ХАВҲҶОИ ВОБАСТА ВА ТАРТИБИ ТАНЗИМИ ОН ДАР НИЗОМИ БОНКИИ КИШВАР

Нуров Маҳмадназар Раҷабалиевич - ассистенти кафедраи фаъолияти биржавии Дошиғоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 904777171.

Дар мақола муаллиф вазъи низоми бонкии кишвар ва аз ҷумла, фаъолияти бонкҳои тиҷоратиро мавриди омӯзиши қарор додааст. Муаллиф бо таъя ба маводи мавҷуда хавфҳои марбут ба низоми бонкии кишварро мавриди таҳлил қарор дода, қайд намудааст, ки дар сохтори фаъолияти амалиётҳои бонкӣ, ки доираи анҷоми он хеле васеъ мебошад, хавфҳои марбут ба амалиётҳо вобаста ба самт ва сатҳ зиёд мушоҳида мешаванд. Ба андешаи муаллиф, дар шароити муосири рушди иқтисодӣ ва дар натиҷаи афзоиши ҳаҷми амалиёти бонкӣ ва васеъшавии доираи хизматрасониҳои институтҳои молиявӣ, аз ҷумла бонкҳои тиҷоратӣ, дар баробари дигар хавфҳои мавҷуда, боз як навъи дигари хавфи бонкӣ каиф гардидааст, ки он фарогирандаи тамоми самтҳои афзалиятноки бонкӣ ба ҳисоб рафта, дар осебпазирии бонкҳои тиҷоратӣ метавонад таъсири назарраси манфӣ расонад. Муаллиф қайд намудааст, ки ин намуди хавф ҳоси давлатҳои мебошад, ки як маротиба бо бухрони молиявӣ дучор гардидаанд. Бар асоси таҳлилҳо, муаллиф иброз доштааст, ки низоми бонкии кишвар дар марҳилаи қўтоҳи таърихӣ бо ин намуди хавф якҷанд маротиба рӯ ба рӯ гардидааст ва барои исботи он далелҳои нешкани намудааст.

Ғайр аз ин, муаллиф роҳҳои коҳиши додани ин намуди хавфҳоро ифшо намуда, онро дар асоси хавфҳои марбут ба низоми бонкии кишвар мавриди омӯзиши қарор додааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, сиёсат, бонкҳои тиҷоратӣ, хавф, амалиёт, эҳтимолият, ояндабинӣ, бухрони молиявӣ, низоми бонкӣ, хатар, манфӣ, омил, ноустуворӣ, танзими макроредунсиали.

РИСК ЗАВИСИМОСТИ И ПОРЯДОК ЕЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ СТРАНЫ

Нуров Махмадназар Раджабалиевич - ассистент кафедры биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 904777171.

В статье рассматриваются основные механизмы улучшения пространства банковской системы и снижения уровня банковских рисков, что является весьма целесообразным. Также автором было отмечено, что основным теоретическим механизмом деятельности банков является процесс формирования денежного обращения и предоставления необходимых средств различным и отдельным хозяйствующим субъектам, в зависимости от спроса и возможностей, посредством которых осуществляется обмен рабочей силой между покупателями, продавцами и движением капитала. Возможность широкого использования банковских продуктов и услуг является необходимым условием прогресса в повышении эффективности экономической деятельности и социального развития общества. В статье также обсуждается ряд конкретных анализов и рекомендаций по этой теме, которые способствуют повышению уровня устойчивости и управления банковскими рисками.

Ключевые слова: экономика, политика, коммерческие банки, риск, операция, вероятность, прогноз, финансовый кризис, банковская система, риск, негатив, фактор, нестабильность, макропредубеждения.

DEPENDENCE RISK AND THE PROCEDURE FOR ITS REGULATION IN THE COUNTRY'S BANKING SYSTEM

Nurov Makhmadnazar Rajabalievich - assistant of the department of stock exchange, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe. Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel.: 904777171.

The article discusses the main mechanisms for improving the space of the banking system and reducing the level of banking risks, which is appropriate. It was also noted that the main theoretical mechanism of banks' operation is the process of forming money circulation and providing the necessary funds to various and individual economic entities and beyond, depending on demand and opportunities through which the exchange of labor between buyers and sellers and the movement of capital is carried out. widespread use of banking products and services is a prerequisite for progress in increasing the efficiency of economic activity and social development of society. The article also discusses a number of specific analyzes and recommendations on this topic that contribute to improving the resilience and management of banking risks.

Keywords: economics, politics, commercial banks, risk, operation, probability, forecast, financial crisis, banking system, risk, negative, factor, instability, macro-biases.

Фаъолият намудани ҳар як соҳаи мухталиф дар тамоми давру замон аз давлатсозӣ то равандҳои иқтисодӣ вобастагии зиёд дошта, фарогирии муносибатҳои иқтисодӣ аз мушкилот ва камбудӣ холи нест. Аз рӯи таҷриба маҷмуан ҳар як самти фаъолият вобаста ба рушдҳои ҷараёнҳои молиявӣ иқтисодии фаъолияташ дар худ хавфҳои хосро дорад, ки чунин хавфҳо метавонанд, аз як тараф, ноустувории фаъолияти молиявиро ба миён оварда, аз дигар тараф, ба фаъолияти ин соҳа ва аз ҷумла соҳаи бонкдорӣ хавфи калонро ворид созанд ё онро вобаста ба соҳаи дар он фаъолияткунанда муфлис намояд.

Дар сохтори фаъолияти амалиёти бонкӣ, ки доираи анҷоми он хеле васеъ мебошад, хатарҳои марбут ба амалиёт вобаста ба самт ва сатҳаш зиёд аст. Агар то ҷӣ андозае ки доираи иҷрои амалиёти бонкӣ зиёд бошанд, ҳамон андоза эҳтимолияти ба вучуд омадани хавф мавҷуд аст, зеро баробари афзоиши сатҳи амалиёти гуногуни бонкӣ имконияти пайдоиши хавфҳо низ меафзояд.

Хавфҳои бонкӣ ҳамчун ҳодисаи хусусияти умумидошта дар бештари вақт аз нуктаи назари дарки оқибатҳои ба вучудоянда берун аст. Яъне, хавфи бонкӣ ин ҳодиса ё ҷараёни ғайриқобили пешниҳодшаванда буда, дарки дақиқан ба вучуд омадани он дар ҳолатҳои муайян аз диди шахс берун мебошад. Ин хатарро дар тамоми давру замон, пеш аз ҳама, бонкҳои тичоратӣ дар ҳама шароит дар стратегияи дарозмуддати худ бояд пешбинӣ намоянд. Эҳтимолияти ба вучуд омадани хатар вобаста ба ҳар як амалиёти бонкӣ дар лаҳзаҳои интизорнашаванда, ояндабинӣ ва оқибатҳо, ё ҳолатҳои эҳтимолии бавучудояндаро ҳатман пешбинӣ намоянд.

Бояд гуфт, ки шароити бошиддат тағйир ёфтани авзои иқтисодиёти давлатҳои ҳамсоя ва тағйирёбии вазъи авзои сиёсии ҷаҳонӣ ба низоми бонкдорӣ муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман, ба иқтисодиёт бетаъсир намононад. Аз ҷумла, бухрони молиявӣ ҷаҳонӣ ва вазъи иқтисодии аксари давлатҳои ҷаҳон ба ҳолати имрӯзаи низоми бонкии мо таъсири худро расонд ва то як андоза қобили пардохт будани мизоҷонро заиф гардонид. Вазъияти баамаломатаи имрӯзаи иқтисодӣ, дар маҷмӯъ, вазъияти қурбӣ ва бухронӣ буда, ба низоми бонкӣ таъсири манфии худро расонид. Далел он аст, ки дар натиҷаи таъсири манфии ин омилҳо дар қаламрави кишвар 13 адад ташкилоти қарзӣ муфлис шуда, пардохтпазирии шахсони воқеӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва дар маҷмӯъ, бонкҳои тичоратӣ то як андоза коста гардидаанд.

Дар фаъолияти бонкӣ олимони соҳаи иқтисодиёту бонкдорӣ хатарҳои зиёди бонкиро кашф намудаанд, ки пайдоиш ва сатҳи пешгирии онҳо гуногун мебошад. Аз ҷумла, Н.Ашуров дар китоби «Идора намудани хатари бонкӣ» усулҳои зерини кам кардани хавфҳои бонкиро овардааст [1, с.36].

Усулҳои зерини идоракунии хавфҳоро фарқ мекунанд:

- а) канорагирӣ (канорагирӣ) аз хавфҳо;
- б) маҳдуд кардани хавфҳо;
- в) кам кардани хавфҳо;
- г) интиқоли (супоридани) хавф, аз ҷумла суғурта;
- ғ) қабули хавф.

Дар доираи ин усулҳо, барои кам кардани оқибатҳои манфии қарорҳои қабулшуда қарорҳои гуногуни стратегӣ истифода мешаванд:

- канорагирӣ аз хавф;
- нигоҳ доштани (маҳдудкунии) хавф;
- худсуғуртакунии;
- тақсими хавфҳо;
- диверсификатсия;
- маҳдудият;
- хедҷикунӣ;
- суғурта;
- суғуртаи муштарак;
- суғуртаи дукарата;
- азнавсуғуртакунии.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт ва рушди он дар баробари афзоиши ҳаҷми амалиёт ва васеъшавии доираи фаъолияти институтҳои молиявӣ, аз он ҷумла бонкҳои тичоратӣ баробар бо дигар хавфҳои мавҷуда дар низоми бонкӣ боз як хавфи муносири бонкӣ, ки осебпазирии ташкилотҳои қарзиро ба миён меоварад, ҳукмфармоист ва он метавонад ба пешрафти тамоми самтҳои афзалиятноки фаъолияти бонкҳо таъсири манфии худро расонад.

Дар фаъолияти имрӯзаи бонкҳо хавфи вобаста он хавферо дар назар доранд, ки пайдоиш ва сарчашмагирии он аз як бонк шуруъ шуда, тавассути роҳу воситаҳои гуногун ба бонкҳои дигар мегузарад, ки дар натиҷа, ба камшавии захираҳои пулӣ оварда мерасонад.

Хавфи вобаста аслан ба захираҳои пулии бонк ва обрӯю нуфузи он дар бозори байнибонкӣ таъсири манфӣ расонида, эътибори онро оид ба хизматрасонӣ аз байн мебарад. Ин хавф аслан дар давлатҳои ба вучуд меояд, ки он давлатҳо як маротиба бухрони шадиди молиявиро аз сар гузаронидаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ба ин қараён Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ду маротиба аз ҳисоби нулификатсияи пул мушкilot эҷод гардидааст, ки имрӯз тавассути дигар омилҳо ба ин хавф рӯ ба рӯ шудааст. Далели ин хавф ҳам дар шароити имрӯза шубҳа ва зарари дидаи мардум дар солҳои 1994 то қариб соли 1999, 2001 ва таъсири он боиси аз байн рафтани эътиқоди мардум нисбати бонкҳо буд ва яке аз сабабҳои асосии хавфи вобаста қараёни ҳамон давра ба ҳисоб меравад [2, с.31].

Дар низоми бонкии кишвар танҳо рақобати бозорӣ мавҷуд аст, ки ин ба рушди фаъолияти бонкҳо аз ҳисоби рақобат кам таъсир мерасонад. Хавфи вобаста дар баробари дигар хавфҳои бонкӣ яке аз хавфҳои ҷиддан таъсиррасон ба фаъолияти иқтисодии бонкҳо

махсуб меёбад. Маъмулан, ин хатар дар ҳолате ба вучуд меояд, ки як бонк қобилияти пардохти саривақтиашро аз даст медиҳад ва ин боиси он мешавад, ки дар байни мизочон шубҳаро нисбати дигар бонкҳо ба вучуд биоварад. Масъалаи пардохтпазирӣ ва осебпазирии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан баъд аз давраи дуҷуми таъсири буҳрони молиявии ҷаҳонӣ соли 2014 мушоҳида гардид, ки раванди мазкурро аз ҷадвали 1. мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҷадвали 1. - Рушди нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои ММД дар солҳои 2010-2018 (млн. сомонӣ)

Соҳа Номгӯ	2010	2012	2014	2016	2017	2018
Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ	40524,5	45605,2	48401,6	54471,1	61093,6	68844,3
Дороиҳои низоми бонкӣ	6906	10519	14854	21187	20932	21201
Нисбат ба ММД	27,66	29,12	32,57	38,80	34,28	30,80
Дороиҳои пардохтпазир	1678	2980	2960	6482	6283	6472
Нисбат ба ММД	6,79	8,24	6,49	11,90	10,28	9,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф: дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ. - 2014, - №12 (233); - 2018, - №12 (281); - 2020, - №13 (305).

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 1 маълум аст, ки масъалаи фаъолияти низоми бонкӣ ва сатҳи хавфҳои ба ин низом хос аз рӯи нишондиҳандаҳои мазкур бо дарназардошти аз байн рафтани як қатор бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ҳоло ҳам дар сатҳи осебпазир қарор дошта, зарурати тақмили бомароми соҳаро аз тамоми мақомоти ваколатдор ва ҳуди ташкилотҳои қарзӣ тақозо менамояд. Тамоюли рушди нишондиҳандаҳои ММД дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ тамоюли мусбат дошта, дар як сол ба ҳисоби миёна суръати рушди он 7%-ро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаҳои рушди низоми бонкӣ бошад, тақрибан дар 3 соли охир қариб ба сифр баробар аст, ки ин аз осебпазир будани низоми бонкӣ дар сатҳи иқтисодӣ баробар мебошад. Ғайр аз ин, як ишораи дигари мушоҳида нагардидани рушди нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ дар муқоиса бо ММД ин кам гардидани ҳиссаи нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ дар муқоиса бо ММД ин торафт кам гардидани ин ҳисса мебошад. Яъне, баъд аз соли 2014 ҳиссаи дороиҳои низом 32, 57% ва дар соли 2018, 30, 80%-ро ташкил медиҳад, ки нишондиҳанда дар муқоиса ба ММД тамоюли пастравиро касб намудааст. Ғайр аз ин, дороиҳои бозоргири соҳаи мазкур, ки асоси устувории низоми бонкиро ташкил медиҳанд, тамоили ғайриқаноатбахш дошта, афзоиши он низ қаноатмандкунанда нест. Нишондиҳандаҳои мазкур дар муқоиса ба рушди ММД соли 2018 дар муқоиса ба соли 2017 тамоюли манфӣ дошта 0,88% кам гардидааст, ки ин тамоюлҳо оқибати манфӣ дошта метавонанд ва дар байни аҳоли шубҳаро ба миён оварда, сатҳи хавфҳоро афзоиш ва қобилияти пардохтпазирӣ худро коста мегардонанд.

Аз ҳамин лиҳоз, дар сурати пайдо шудани шубҳа дар байни мизочон, пеш аз ҳама, эътимоду боварии онҳоро нисбати бонк аз байн мебарад, ки ин боиси пеш аз муҳлати муқарраршудаи шартнома гирифтани маблағҳои дар ташкилотҳои қарзӣ гузошташуда, яъне амонату пасандоз шуда метавонад. Ғайр аз ин, боиси коҳишҳои муносибатҳои тичоратии он бо дигар муассисаҳои молиявӣ хизматрасонӣ мегардад. Бояд зикр намуд, ки пайдоиши ин хавф аз як бонк оғоз ёфта, тавассути роҳу омилҳои гуногун таъсири худро ба дигар бонкҳо ва дар умум ба низоми бонкӣ мерасонад [9, с.117].

Дар ҳамин замина, гуфтан мумкин аст, ки вақте ки як бонк қобилияти пардохтпазирӣро гум мекунад, эътимоди мизочонро на танҳо аз худ, балки аз дигар бонкҳо низ аз байн мебарад, ки дар натиҷа, ба камшавии захираҳо ва аз бонкҳо бозпас гирифтани маблағҳои пулӣ ва ба бонкҳо дигар ворид нашудани маблағ дар шакли амонату пасандоз ё дигар шакли чалби он мегардад. Ҳамчунин, кам будани рақобати бонкӣ сабаби дигари паст будани сатҳи устувории бонкҳо мегардад, ки он зери таҳқиқи қоршиносон қарор гирифтааст. Вобаста ба ин қайд гардидааст, ки дар низоми бонкии кишвар байни ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва бонкҳои тичоратӣ рақобат умуман кам дида мешавад,

ки ин ба пешрафти низоми бонкӣ ва рушди иқтисодиёти кишвар кам таъсир мерасонад. Қариб дар низоми бонкӣ рақобати соҳавӣ ва байнисоҳавӣ дида намешавад [10, с.304].

Ин ҳама мақомоти назорати водор месозад, ки бо назардошти вазъият ва меъёрҳои қонунгузори бонкӣ чораҳои зарурӣ андешанд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки соҳибмулкони ва менеҷмент ҳолати бадшавии вазъии молиявии ташкилоти қарзиро тамошо кунанд, баръакс, онҳо уҳдадоранд, ки чиҳати аз ин бухрон баромадани ташкилоти қарзӣ чораҳои зарурӣ андешанд. Аз рӯи натиҷаи тадқиқоти экспертони Бонки ҷаҳонӣ сабаби асосии бухронҳои бонкӣ ин – камбудӣ дар танзим ва назорат дар аксарияти давлатҳо яке аз аввалин сабабҳои рушди бухрон ба ҳисоб меравад, ки натиҷаи таъсири онро дар қадвали 2 мушоҳида кардан мумкин аст.

Қадвали 2. - Омилҳои асосии бухрони бонкӣ

Номгӯи омилҳо	Ҷоиз (%)
1. Камбудӣ дар танзим ва назорат	90
2. Камбудӣ дар менеҷменти бонкҳо	69
3. Бад шудани шароити тиҷорат дар бозорҳои дохила ва беруна	69
4. Таназзули иқтисодӣ	55
5. Даҳлати сиёсӣ – даҳлат намудан ба фаъолияти бонк, аз тарафи танзимгар ва ё ноустувории вазъии сиёсӣ дар кишвар	40
6. Пешниҳоди қарз ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ	31
7. Амалиёти ҳаннотӣ	24
8. Қаллобӣ	21
9. Пешниҳоди қарз ба корхонаҳои давлатӣ – дар натиҷаи ғайримаксаднок истифоданамоии воситаҳои қарзӣ аз тарафи роҳбарияти корхона ва ё менеҷменти нодуруст	21
10. Хуруҷи сармоя	7
11. Камбудии низоми судӣ	7
12. Яқбора бозпас гирифтани пасандозу амонат аз тарафи муштарӣ	7

Сарчашма: Дар асоси ҳисоботи расмӣи экспертони дар 29 давлат Caprio G.Jr K.Lingebiel D. Валк Insolvency: Bad Lusk, Bad PoLicy, or Bad Banking// World Bank PoLicy Research Paper 1620 2006.

Дар айни ҳол барои аз шароити мушкили имрӯзаи вазъияти қурбӣ ва бухронӣ ва омилҳои дигари манфии ба низоми бонкӣ таъсиррасонанда баромадан, ба андешаи мо, бояд чораҳои зерин андешаида шаванд:

1. Ҳамоҳангсозии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ бо самтҳои афзалиятноки истеҳсолот. Агар дар соҳаи фаъолияти бонкӣ соҳаи тиҷорат ва хизматрасонӣ бештар даромаднок бошанд, дар он сурат устувории фаъолияти онҳо аз истеҳсолот ва ғайри будани бозори истеъмолӣ ва ғайриистеъмолӣ вобаста аст. Бояд зикр намуд, ки бонкҳои тиҷоратӣ дар аввал аз соҳаи тиҷорат ва хизматрасонӣ даромад мегиранд, лекин оқибати оянда ба мушкилот рӯ ба рӯ шуданро аз стратегияи худ берун медонанд, ки асоси устуворӣ ва фаъолияти домнадори бонкҳои тиҷоратӣ, пеш аз ҳама, аз истеҳсолот вобастагӣ дорад.

2. Пешбинӣ намудани стратегияи тақсимот ва ҷамъоварии маблағҳо ё гардиш ва гирдгардиши онҳо аз рӯи хусусият ва таъминоти гуногундошта. Яке аз ҳадафҳои асосӣ ва домнадори фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити имрӯза ин тақсимоти дуруст ва ҷамъоварии маблағҳои таъйиноти гуногундошта мебошад. Агар дар бонкҳои тиҷоратӣ стратегияи муайян оид ба сари вақт баргардонидани маблағҳои муҳлаташ ба итмомрасида ва захирашуда набошад, ин минбаъд ба фаъолияти бонк монеаҳои гуногун эҷод месозад.

3. Риояи саривақтии меъёрҳои пардохтпазирӣ. Яке аз вазифаҳои асосии бонкҳои тиҷоратӣ дар баробари додани қарзу миёнарав будан байни харидору фурӯшандагонии иҷроӣ уҳдадорҳои саривақтии он мебошад.

Агар бонки тиҷоратӣ дар пардохтпазирӣ худ ба хатоӣ роҳ диҳад, он боиси аз даст додани захираҳои пулӣ, даромади пулӣ ва дар натиҷа, аз даст додани эътибори он мегардад.

4. Ташкили пардохти аксари амалиётҳо тавассути пули миллӣ, аз он ҷумла амалиёти қарзӣ ва қабули амонату пасандозҳо.

Дар бонки тижоратӣ ташкили ҳадди аксари амалиётҳо бо пули миллӣ имконияти дар сари вақт ба бонк баргаштани маблағҳо мегардад. Ва омилҳои қурбӣ ва бухронӣ дар бозори асъор ба гардиш ва гирдгардиши маблағҳои пулӣ таъсири кам мерасонад.

5. Ташкили сиёсати дурусти кадрҳо ва назорати пайваста аз рӯи фаъолияти филиалҳо ва марказҳои хизматрасонии бонкӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ.

Агар дар бонки тижоратӣ ҷобачогузори кадрҳо дуруст бароҳ монданашуда ва назорати доимӣ мавҷуд набошад, фаъолияти он бонк, филиал ё маркази хизматрасонии бонкӣ дер давом намекунад. Чунки ҳолатҳои мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳангоми ревизияи филиали бонки тижоратӣ кормандони филиал аз мағозаю тоҷирон барои аз ревизия гузаштани филиал маблағҳоро ҷамъоварӣ менамоянд. Лекин дар асл маблағҳо бе таъйиноти мушаххас ба бонк барнагаштаанд ё ғайримақсад ба ягон самти камфаъол сафарбар шудаанд, ки ин ҳолат барои фаъолияти бонк ва муфлисшавии он як зарбаи бузург мебошад.

6. Риояи меъёри ташкили захираҳои пулӣ ё пойгоҳи пул вобаста ба ҳаҷми амалиёт ва даромади дар стратегияи бонк пешбинишуда.

Ин гуна захира ё пойгоҳи пулӣ асоси мавқеи минбаъдаи бонкҳоро дар арсаи иқтисодӣ устувор инъикос менамояд. Ва бояд ҳар як бонк барои фаъолияти бенуқсон ва устувор баробари пулҳои дар гардишбуда аз рӯи таъйиноти гуногун бояд захираи пулӣ дошта бошад, то аз баъзе ҳолатҳои ғайриҷашмдошти баамаломеда, ки ба захираҳои нақди бонкӣ вобастаанд баромада тавонад, аз қабилӣ ба таъхир афтодани пардохти маблағҳои қарзӣ ё ҳолатҳои дигар, ки онро рӯйпӯш карда тавонад.

Ба воситаи ба роҳ мондани чунин ҳолатҳо ё дуруст риоя кардани меъёрҳо ва пешниҳодҳои дар боло зикр гардида метавон ба қадри имкон сатҳи устувории фаъолияти бонкҳоро дар бозори байнибонкӣ таъмин намуда, ки ин дараҷаи ба амал омадани хатарҳоро қисман ё пурра кам намоем.

Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз яке аз ҳадафҳои сиёсатҳои муваффақ ва фарогир ин сиёсати макропредунсиалӣ мебошад, ки ин сиёсат иборат аз қоидаҳо ва воситаҳои махсус, ки бо он маҳдуд карда шаванд, хавфҳои молиявӣ ё ба онҳо наздик. Ин аз он сабаб аст, ки пешгӯии пешакии номутаносибии молиявӣ ва дохил кардани муҳофизати механизмҳои, ки тавассути он суръатбахшӣ ба амал меояд, рушди рӯйдодҳои бухронӣ, бартараф кардани шиддати падидаҳои бухронӣ ва оқибатҳои коста гардонидани вазъи молиявии бонкҳо пешгирӣ карда мешавад [11, с.74].

Дар ҷараёни пешгӯӣ, робитаҳои байниҳамдигарӣ ва вобастагии мутақобилаи хавфҳо, манбаъҳои паҳншавии онҳо дар сектори молиявӣ аниқ карда мешаванд, ки ин дар ниҳоят имкон медиҳад, ки механизмҳои махсуси баробарсозии хавфҳо таҳия карда шаванд. Ғайр аз ин, ба мақсади идоракунии самараноки хавфҳо ва таъмини устувории низоми бонкӣ барои дар амал истифодабарии меъёрҳои Дастурамали №240 “Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфи амалиётӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ” мувофиқи мақсад мебошад. Дар заминаи ин таъкид гардидааст, ки бонкҳо дар ин раванд аҳамияти калон доранд, инчунин, саҳми онҳо дар иқтисодиёт, рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ назаррас мебошад.

Дар ҳамин замина, дар шароити имрӯза дар низоми бонкии кишвар хавфи амалиётҳо осебпазирии низоми бонкиро пурра нишон медиҳад, ки дар Дастурамали №240 чунин инъикос гардидааст: “Хавфи амалиётӣ – ба амал омадани зарар дар натиҷаи ба мақсад, хусусиятҳо, микёси фаъолияти ташкилоти қарзии молиявӣ ва талаботи қонунгузори амалкунанда мувофиқ наомадани қоидаву тартиботи дохилӣ ва расмиёти гузаронидани амалиёти бонкӣ, риоя накардани онҳо аз тарафи кормандони ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва шахсони дигар (дар натиҷаи амалҳои тасодуфӣ ё барқасдона ё беамалӣ), инчунин, номутаносиб будани имконият ва вазифаҳои низомҳои иттилоотӣ,

технологӣ ва дигар барномаҳои дар истифодаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ қарордошта ва аз кор мондани онҳо, ҳамчунин, таъсири рӯйдодҳои беруниро дар бар мегирад” [13, с.8].

Бо ин мақсад, бонкҳои дар ҳудуди Тоҷикистон амалкунанда, новобаста аз шаклҳои моликият, фонди пӯшонидани талафоти эҳтимолиро аз қарзҳо таъсис дода истодаанд.

Зарур аст, ки минбаъд ҳамаи ташкилотҳои қарзӣ дар кишвар аз рӯи меъёрҳои байналмилалӣ қабулшуда ва бо риояи меъёрҳои мақбули Бонки милли муқаррарнамуда фаъолият бурда, усулҳои муосири идоракунии ва қабули қарорро истифода баранд.

Бо ин мақсад, ҳамзамон, чиҳати коҳиш додани сатҳи хавфҳои низоми бонкӣ ва рушди бомароми ин низом вазифаҳои зерин бояд иҷро ва дар сатҳи зарурӣ анҷом ёбанд:

- муттаҳидсозии сектори бонкӣ тавассути кам кардани шумораи бонкҳои тиҷоратӣ, қатъ намудани бонкҳои корношоям ва муттаҳид кардани бонкҳои хурд;
- таҳкими назорати мунтазами бонкӣ тавассути назорати қатъии иҷроии риояи меъёрҳои иқтисодӣ аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ;
- тақмили идоракунии бонкҳои тиҷоратӣ тавассути ҷавран амалӣ намудани чиҳати чораҳои ислоҳнамоӣ барои бонкҳои нисбатан ноустувор, аз ҷумла иваз кардани мудирони камтаҷриба ва ноухдабаро бо мудирони нав, ботаҷриба ва салоҳиятдор;
- тақсимоти дурусти кадрӣ ва баланд бардоштани малакаи кории кормандони сатҳи роҳбарикунанда ва маслиҳатчиёни касбӣ;
- дар асоси таҷрибаи бонкҳои муваффақи дохилию хориҷӣ ҳамчун намуна ҷорӣ намудани идоракунии корпоративӣ дар низоми бонкӣ;
- таъсиси гурӯҳи ҳайати шӯроӣ нозирон аз тарафи шахсони лаёқатманд ва дорои маълумоти олии иқтисодидошта.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан дер ташаккул ёфта, дар марҳилаҳои инкишофи он хавфҳои пардохтпазирӣ ва қарзӣ, хавфҳои даромаднокӣ ва бозорگیرӣ ва хавфҳои амалиётӣ дар сатҳи таҳдидкунанда ба амнияти низом қарор доштанд. Дар давраи муосир хурӯчи ҳамаи намуди хавфҳо ба бухрони бонкдорӣ дар кишвар сабабгор шуд. Ғайр аз ин омилҳои муҳимтарини ба бухрон дучор шудани низоми бонкии кишвар як қатор омилҳои хусусияти гуногундошта будан, ки асоситарини онҳо: бамаротиб боло рафтани қурби асъори хориҷӣ нисбат ба пули милли, қарзидҳӣ ба шахсони ба ҳам вобаста, ки бештар тавассути асъори хориҷӣ қарз дода шудаанд; вобастагии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз иқтисодии кишварҳои шарик, аз ҷумла Федератсияи Россия, ки бо интиқоли маблағи муҳоҷирон алоқаманд мебошад; ғайрмақсаднок истифода бурдани захираҳои қарзӣ ва сафабарсозии онҳо [12, с.150].

Ғайр аз ин, дар низоми бонкии кишвар сабабҳои дигари коҳиш додани сатҳи устувории низоми бонкӣ низ мавҷуд аст, ки асоситарини онҳо иборатанд аз:

1. Таҳлили низоми назорати бонкӣ, ки такмилталаб буд, нишон дод, ки дар низоми бонкии кишвар ҷой доштани хавфҳои бонкӣ, махсусан хавфи қарзӣ, баланд будани сатҳи долларикунонӣ, номукамал будани таҷрибаи идоракунии корпоративӣ дар низоми бонкӣ, суст будани идоракунии хавфи қарзӣ ва пардохтпазирӣ дар ташкилотҳои қарзӣ, мукамал набудани низоми автоматикии қабул ва коркарди ҳисобот ва дигар ҳолатҳои ҷой доштанд, ки дар давоми солҳо ба самаранокии низоми бонкӣ таҳдид менамуданд. Ҳамзамон, асоси ин раванди коҳишбӣ костагии низоми назорати бонкӣ, махсусан макропруденциалӣ ва идораи ғайрисамараноки ташкилотҳои қарзӣ, махсусан якҷанд бонкҳои низомсози кишвар ба ҳисоб меравад.

2. Дар давраи солҳои 2014-2016 вазъи ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои қарзҳои таснифшуда ва даромаднокии дороиҳову сармоя ногувор буд ва сатҳи хавфҳо баланд гардиданд. Ҳатто бо нишондиҳандаи манфии даромаднокии ҳам дороиҳо ва ҳам сармоя фаъолияти бонкӣ дар кишвар ғайрисамаранок ва ғайриқаноатбахш ба ҳисоб меравад, ки ин гувоҳи ба бухрон дучор гардидани ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷа эътимоди аҳоли ба ин низом паст гардид.

3. Барои мутобиқат кунонидани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба талаботи Кумитаи Базели оид ба назорати банкі ва таҷрибаҳои ҷаҳонӣ дар як қатор санадҳои ҳуқуқии мавҷуда тағйироти зарурӣ ворид карда шуда, ҳамчунин, як қатор санадҳои нави меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул гардиданд. Аммо сатҳи хавфҳои ҳанӯз баланд боқӣ мемонад, ки барои низоми банкі садди рушд мегардад.

4. Дар умум, дар Тоҷикистон вобаста ба хавфҳои баланди қарзӣ пешниҳоди қарз низ маҳдуд буда, гарчанде ки талабот ба қарзҳои банкі аз ҷониби соҳибкорону аҳоли зиёд аст, ташкилотҳои қарзӣ он талаботро қонеъ карда наметавонанд.

5. Банки миллӣ бо мақсади расидан ба ҳадафи нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳо дар кишвар сатҳи меъёри бозтамвилро нисбатан баланд нигоҳ медорад, гарчанде ки механизми трансмиссионӣ (алоқамандӣ) он дар асл аён нест. Дар ҳолате ки механизми алоқамандӣ вобаста ба ҳадафگیرӣ ғайрӣ нест, ҳамин муҳолифат дар тамоюлот дида мешавад, ки дар ин ҳолат татбиқи сиёсати пулиро қарзиро дар кишвар ғайрисамаранок менамояд. Ин ба ҳолатҳои вайрон намудани қоидаҳо ва меъёрҳои муқаррарнамудаи БМТ аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ оварда расонида, дар натиҷа, ташкилотҳои қарзӣ ва молиявӣ танҳо ба мақсадҳои гирифтани фоидаи баланди расмӣ ва ғайрирасмӣ ғайрӣ худро равона менамоянд, ки дар навбати худ, сатҳи хавфҳои дар низом боз бамаҷраи зиёд менамояд.

6. Ҳанӯз мушкilot дар самти ҷалби сармояи дарозмуҳлат ва нисбатан арзон ба низоми банкі, сатҳи нисбатан пастӣ боздеҳӣ дороиҳо ва сармояи як қатор банкҳо, пурра ҳал нашудани масъалаҳои банкҳои муаммодори кишвар, ҳаҷми зиёди пули нақди берун аз муомилоти банкі, паст шудани қурби сомонӣ нисбати асъори хориҷӣ боқӣ мемонад, ки бояд ҳалли худро дар дурнамои миёнамуҳлат ёбанд. Ҳамзамон, дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ дар кишвар нисбати ММД дар сатҳи паст қарор доранд.

7. Зухуроти мавҷудияти қарзгирандагонӣ бемасъулият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба назар расида, ҳанӯз ин хавф боқӣ мемонад. Номукамалии идоракунии хавфҳои аз ҷониби масъулини банкҳои тижоратӣ маҳз ба паҳншавии ҷунин таҷриба дар солҳои қаблӣ оварда расонид.

Дар кишварҳои дорои иқтисоди давраи гузариш, банкҳо дар масъалаи идоракунии хавфи қарзӣ ба мушкilotи зиёде дучор мегарданд: фишору тазйиқи шароити дохилӣ ва берунии ҳислати иқтисодидошта; номуътадили вазъи бозор, тижорат ва истехсолот; сатҳи баланди долларизатсия, норасоии асъори хориҷӣ барои воридот ва ғайра.

8. Тағйирёбии зуд-зуди қурби асъори миллӣ нисбати асъори хориҷӣ ба хавфи асъории нисбатан баланд банку мизочонро дучор мекунад. Ҳисобкуниҳо нишон доданд, ки дар Тоҷикистон сатҳи хавфҳои асъорӣ солҳои охир маҳсусан солҳои 2019-2020 хеле баланд гардид. Фоизи баланди хавфи асъорӣ бори дигар собит менамояд, ки дар Тоҷикистон ин омил бевосита ба вазъи бозори қарзию асъорӣ таъсир расонида, талаботи доимоафзоиандаи асъори хориҷиро таъмин карда наметавонад.

Адабиёт

1. Ашуров Н. Идора кардани хатари банкі: васоити таълимӣ \ Н.Ашуров. – Душанбе, 2014. – 126с.
2. Буваев Б.Л. Методика оценки рисков Value-at-Risk /Б.Л.Буваев // Научный журнал. - 2016. - №5 (6). – С.31-35.
3. Бюллетени омили банкі. Интишори охири соли 2015, №12 (245). - Душанбе. – 164с.
4. Бюллетени омили банкі. Интишори охири соли 2016, №12 (257). - Душанбе. – 144с.
5. Бюллетени омили банкі. Интишори охири соли 2017, №12 (269). - Душанбе. – 145с.
6. Бюллетени омили банкі. Интишори охири соли 2018, №12 (281). - Душанбе. – 125с.
7. Бюллетени омили банкі. Интишори охири соли 2019, №12 (293). - Душанбе. – 121с.
8. Бюллетени омили банкі. Интишори охири соли 2020, №12 (305). – Душанбе. – 122с.
9. Воеводская П.О. Направления развития регулирования рисков российского банковского сектора / П.О.Воеводская //Финансы, денежное обращение, кредит. – 2014. - №9 (118). – С.117-122.
10. Грюнинг Х. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Х.Грюнинг, С.Б.Брайович. Пер. с англ.; вступ. сл. К.Р. Тагирбекова. – М.: Весь мир, 2007. – 304с.

11. Давлатов А.Х. Научные подходы к исследованию понятия внешнеэкономической безопасности / А.Х. Давлатов / Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. 2012. - №2/2. — С.74-77.
12. Давлатов Ш.А. Реформирование банковской системы Таджикистана / Ш.А.Давлатов // Вестник СПбГУ. Сер 5. - 2009. - Вып. 2. - С.150-156.
13. Дастурамали №240-и БМТ «Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфи амалиётӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ». – С 8-10.

УДК: 338.242

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ИҚТИМОӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ: ЧАНБАИ НАЗАРИЯВӢ

Ҳакимов Матлабшох Абдумаликович – докторант (PHD)-и курси 3-юми институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 985-09-82-89, E-mail: Nakimov_M_A@mail.ru

Мақолаи мазкур ба яке аз шаклҳои муосири соҳибкорӣ, яъне соҳибкории иқтимоӣ бахшида шудааст. Соҳибкории хурду миёна яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодии иқтимоии кишварҳо ба шумор рафта, дар рушди инноватсионии иқтисодиёт нақши калидиро иҷро менамояд.

Дар шароити кунунӣ соҳибкории иқтимоӣ ҳамчун механизми беҳтаршавии вазъи аҳолии аз ҷиҳати иқтимоӣ осебпазир шинохта шудааст. Ин шакли соҳибкорӣ барои тамоми гурӯҳи давлатҳо новобаста аз дараҷаи тараққиёт муҳим буда, дар қоҳиши додани мушкilotи иқтимоии давлат, насти қардани сатҳи бекорӣ, афзоиши даромадҳои аҳоли ва дигар равандҳои ба самти иқтимоӣ нигаронидашуда таъсири мусбӣ мерасонад. Соҳибкории иқтимоӣ хусусиятҳои хоси худро дошта, дар вориднамоии иқтисодҳои пештар истифоданаишуда, захираҳои моддӣ ва зеҳнӣ, воридшавии андоз ба буҷети сатҳҳои гуногун нақши мусбиро иҷро менамояд.

***Калидвожаҳо:** соҳибкории хурду миёна, буҷет, соҳибкории иқтимоӣ, таътилҳои андозӣ, мушкilotи иқтимоӣ, рушди инноватсионии иқтисодиёт, бекорӣ, даромади аҳоли, қорхонаҳои иқтимоӣ, сиёсати иқтимоӣ-иқтисодӣ.*

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Ҳакимов Матлабшох Абдумаликович – докторант (PHD) 3-го курса института экономики и демографии НАНТ, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 985-09-82-89. E-mail: Nakimov_M_A@mail.ru

Данная статья посвящена одному из видов современного предпринимательства, то есть социальному предпринимательству.

Малое и среднее предпринимательство считается одним из важных факторов социально-экономического развития стран, а также играет ключевую роль в развитии инновации экономики.

В настоящее время социальное предпринимательство играет главную роль для улучшения положения населения с точки зрения социальной незащищенности. Этот вид предпринимательства является важным для всех групп стран независимо от уровня развития для решения социальных проблем страны, влияет благотворно на уменьшение уровня безработицы, увеличение доходов населения и другие процессы, направленные на социальную сферу. Социальное предпринимательство имеет свою специфику, имеющих материально-интеллектуальные ресурсы, доходы от которых идёт в виде налогов в бюджет разных уровней.

***Ключевые слова:** малое и среднее предпринимательства, бюджет, социальное предпринимательство, налоговые каникулы, социальные проблемы, инновационное развитие экономики, безработица, доходы населения, социальные предприятия, социально-экономическая политика.*

THE ROLE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN ECONOMIC DEVELOPMENT: THEORETICAL ASPECT

***Hakimov Matlabshoh Abdumalikovich** - doctoral student (PHD) of the 3rd year of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Science of Tajikistan Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Phone.: 985-09-82-89, E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru*

This article is devoted to one of the types of modern entrepreneurship, that is, social entrepreneurship.

Small and medium-sized businesses are considered one of the important factors in the socio-economic development of countries, and also play a key role in the development of innovation in the economy.

Currently, social entrepreneurship plays a major role in improving the situation of the population in terms of social insecurity. This type of entrepreneurship is important for all groups of countries, regardless of the level of development, to solve the social problems of the country, it has a beneficial effect on reducing unemployment, increasing incomes of the population and other processes aimed at the social sphere. Social entrepreneurship has its own specifics, having material and intellectual resources, the income from which goes in the form of taxes to the budget of different levels.

Keywords: *small and medium enterprises, budget, social entrepreneurship, tax holidays, social problems, innovative development of the economy, unemployment, population incomes, social enterprises, socio-economic policy.*

Яке аз самтҳои муҳими ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ рушди соҳибкории хурд ва миёна ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои (соҳибкории) хурд ба вусъати тараққиёти иқтисодӣ, паст намудани дараҷаи бекорӣ, афзоиши даромади аҳоли ва рушди инкишофи инноватсия мусоидат менамоянд.

Дар шароити кунунӣ соҳибкорӣ яке аз омилҳои калидӣ дар самти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии рушди ҷомеа махсуб ёфта, новобаста аз он, ки самти фаъолияти соҳибкорӣ кадом доираро фаро мегирад, натиҷаи ниҳоии он ин:

- паст намудани дараҷаи бекорӣ;
- ташкил ва воридоти навоарӣ;
- тағйироти босуръати сохторӣ дар иқтисодиёт;
- коҳиш додани сатҳи нархҳо тавассути истеҳсолот ва ё воридот;
- васеъ намудани доираи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва ғайра мебошад.

Дар робита ба ин, соҳибкории иҷтимоӣ қисми муҳими тичорати хурду миёна қариб дар ҳамаи кишварҳои тараққиқардаи саноатӣ ҳисоб меёбад. Рушди ин шакли соҳибкорӣ дар мамлакатҳои хориҷа хусусиятҳои муайян дошта, аз анъанаҳои таърихӣ, нақш ва мавқеи тичорати хурду миёна дар иқтисодиёти давлат вобаста мебошад.

Имрӯзҳо тичорати хурд яке аз омилҳои муҳими иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, муайянкунандаи рушди ҳамаи ҷабҳаҳои иқтисодиёт ба шумор меравад. Соҳибкории хурд на танҳо барои вазифаи аввалиндараҷаи некуаҳволии шаҳрвандон, балки барои иҷро баъзе вазифаҳо дар миқёси иқтисодиёти миллий низ аҳамияти калон дорад. Нақш ва аҳамияти тичорати хурд ва миёнаро дар иқтисодиёт як қатор омилҳо муайян мекунанд (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Аҳамияти соҳибкории хурду миёна

Аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии соҳибкории хурду миёна		
Барои давлат	Барои ҷомеа	Барои соҳибкор
Рушди тичорати инноватсионӣ	Афзоиши номгӯи мол ва хизматрасонӣ	Бехтаршавии некуаҳволӣ
Омода кардани мутахассисони самти бизнес	Васеъ намудани заминаи иҷтимоии бозор	Бехтаршавии мақоми иҷтимоӣ
Ташаккули фазои рақобатпазир	Самаранок истифода бурдани пазандозҳои худӣ	Васеъшавии имкониятҳои худтаъминкунӣ
--	Баланд бардоштани устувории бизнеси калон	--

Сарчашма: коркарди муаллиф.

Соҳибкории хурд асос барои ташаккулёбии «табақаи миёна» равона гардида, дар заифгардонии нобаробарии иҷтимоӣ таъсири мусбӣ мерасонад [3].

Дар шароити нави иқтисодӣ иҷтимоӣ рушди соҳибкории иҷтимоӣ аз дараҷаи устуворӣ ва саноатикунонии иқтисодиёт вобаста буда, соҳибкории иҷтимоиро ҳамчун манбаи воситаҳои мавҷудият, инчунин, василаи ифшо намудани имкониятҳои зехнӣ ва эҷодии аҳоли шиноختан мумкин аст.

Вобаста ба ин аҳамияти соҳибкории иҷтимоиро дар ҷадвали 2 нишон медиҳем:

Чадвали 2. - Аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии соҳибкории иҷтимоӣ

Нақш ва аҳамияти соҳибкории иҷтимоӣ		
Барои иқтисодиёт (давлат)	Барои ҷомеа ва муҳити экологӣ	Барои соҳибкор
Баланд бардоштани сифати маҳсулот, кор ва хизмат, васеъ намудани ҳелҳои онҳо;	Ба фаъолияти меҳнатӣ ҷалб намудани категорияҳои алоҳидаи шаҳрвандон (нафақахӯрон, маъҷубон, донишҷӯён ва ғайра);	Баланд бардоштани маданияти хизматрасонӣ;
Мусоидат ба таҷдиди сохтори иқтисодӣ; Ҷабл гардондани прогресси илмию техникаӣ	Мусоидат намудан ба истифодаи самараноки қобилияти эҷодии инсон, ифшои истеъдод, рушди намудҳои гуногуни ҳунарҳои мардумӣ;	Наздиқ кардани истеҳсоли маҳсулот ба истеъмолкунандагони ниҳой;
Аз корхонаҳои зиёновар ва камдармад озод кардани соҳаи иқтисодӣ тавассути харид ё иҷораи онҳо	Паст кардани сатҳи бекорӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ;	Ошқор намудани роҳҳои нави ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ;
Баланд бардоштани самаранокии умумии иқтисодӣ тавассути ба муомилот ҷорӣ намудани механизмҳо ва захираҳои қаблан дар ин раванд истифоданашуда;	Ташаккули муносибатҳои мутамаддин ва рақобати бозорӣ, ки ба қоньгардонии самараноки талаботи ҷомеа мусоидат мекунад;	Имтиёзҳо дар соҳаи андоз ва гумрук;
Таъсири мусбӣ ба «иқтисодиёти нуқрагин»;	Истифодаи ашёнҳои хоми маҳаллӣ аз партовҳои истеҳсолоти қалон;	Беҳтаршавии мақоми иҷтимоӣ
Баланд бардоштани самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодӣ тавассути кам кардани гаронии бучет бо истифода аз татбиқи лоиҳаҳои соҳибқорони хусусӣ, ки дар он давлат нақши қалдириро иҷро менамояд;	Ташаккули табақаи иҷтимоии молиқон ва соҳибқорон;	--
Рушди минтақаҳо тавассути инфрасохтори нақлиётӣ ва азхудкунии заминҳои истифоданашуда	Ташкили худмашғули аҳоли;	--
	Татбиқи лоиҳаҳои ба шугли ашхоси бе ҷойи истиқомати доимӣ нигаронидашуда;	--

Сарчашма: коркарди муаллиф.

Вобаста ба ҷадвалҳои 1 ва 2 тазаққур бояд дод, ки нақши соҳибқории иҷтимоӣ нисбат ба соҳибқории анъанавӣ дар рушди ҷомеа ва иқтисодиёт муассир буда, ҷоринамоии ин шакли соҳибқорӣ метавонад ҳамчун механизми нави ҳалли мушкилоти иҷтимоие, ки тавассути давлат ва бахши хусусӣ ҳалли ҳудро наёфтаанд, баромад кунад. Рушди соҳибқории иҷтимоӣ ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ, экология, бахши қор бо маъҷубон ва ғайра таъсири маҳсус расонида, ин шакли соҳибқорӣ дорои як қатор афзалиятҳои мебошад, ки шартҳои объективии тичорати ҳудро дар низоми истеҳсолот инъикос менамояд. Дар ин навъи соҳибқорӣ ба сифати субъекти асосӣ соҳибқор баромад карда, омилҳои шахсӣ ва истеҳсолоти инноватсиониро дар асоси таваққал ва масъулияти иқтисодӣ бо мақсади гирифтани на танҳо даромади соҳибқорӣ, балки самараи иҷтимоӣ якҷо намуда, фаъолият менамояд.

Соҳибкори иҷтимоӣ асосан аз соҳибкории анъанавӣ таркиб ёфта, фаъолияти худро ба самти иҷтимоӣ равона менамояд, ки аз дараҷаи рушди иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва сиёсии давлат вобаста мебошад.

Соҳибкори иҷтимоӣ соҳае мебошад, ки фаъолияти иқтисодии ба самти ҳалли масоили иҷтимоии ҷомеа нигаронидашударо амалӣ менамояд. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ин шакли фаъолият дар тамоми қисматҳои, ки давлат таъсироти лозимаро расонида наметавонад, фаъолият намуда, соҳибкори мазкур барои кишварҳои, ки дар рушди ҳамаҷониба ва мукамалгардонии сармояи инсонӣ ҳавасманд мебошанд, зарурӣ мебошад.

Вобаста аз таҷрибаи хориҷӣ вазифаҳои афзалиятноки соҳибкори иҷтимоӣ иборат аз дастгирии модару кӯдак, пешгирии ятимии иҷтимоӣ (яtimi иҷтимоӣ - ин кӯдаке, ки волидайнӣ биологӣ дошта, лекин волидон бо баъзе сабабҳо аз тарбияи кӯдак худдорӣ мекунанд), инкишоф додани эҷодиёти илмӣ-техникӣ ва бадеӣ, фаъолият дар соҳаи экология, варзиши оммавӣ, ташаккул ва мустаҳкам намудани ҳамкориҳои байни миллатҳо ва ғайра мебошанд.

Пайдоиш ва рушди соҳибкори иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, ба тезутунд шудани мушкилоти иҷтимоӣ дар ҷомеа, аз ҷумла давлатҳои мутараққӣ вобаста буда, гуфтан мумкин нест, ки зарурати ҳалли масоили иҷтимоӣ омили асосии бавучудоии корхонаҳои иҷтимоӣ мегардад. Масалан, имрӯзҳо дар кишварҳои Африқо мушкилоти иҷтимоӣ хеле зиёданд (ҳар 7 ҷавон аз 10 нафар дар як рӯз бо 2\$ зиндагӣ мекунанд, инчунин, 60%-и бекорони Африқоро ҷавонон ташкил мекунанд [1], тақрибан 10%-и шумораи аҳолии Африқои Ҷанубӣ гирифтори бемории ВНМО мебошанд [6]), аммо ба ин нигоҳ накарда, шумораи корхонаҳои иҷтимоӣ дар ин қитъа нисбат ба кишварҳои Аврупо хело кам мебошанд. Дар ин асос сохтори соҳибкори иҷтимоиро вобаста ба шароити муосир метавон чунин нишон дод:



Новобаста аз дараҷаи тараққиёти давлатҳо ҷоринамоии ин шакли соҳибкорӣ зарурӣ мебошад, далели ин гуфтаҳои метавон дар таҷрибаи аврупоии соҳибкори иҷтимоӣ баён кард. Дар Иттиҳоди Аврупо таҷрибаи Британияи Кабир дар самти соҳибкори иҷтимоӣ мақоми хосса дошта, мувофиқи таҳлилҳо ва маълумотҳои соли 2019, самти афзалиятноки рушди соҳибкори иҷтимоӣ дар Британия Кабир маориф, туризм (хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо) ва савдои чакана эътироф гардида, ҳиссаи корхонаҳо дар самти маориф 13%-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017, 2% зиёд аст. Ҳамчунин, афзоиши корхонаҳои иҷтимоӣ дар самти туризм (хизматрасонии меҳмонхонаҳо) аз 7% дар соли 2017 то 10% дар соли 2019 мушоҳида мешавад [5].

Вобаста ба таҷрибаи ҷаҳонии соҳибкори иҷтимоӣ, баъзе омилҳои мавҷуданд, ки ба инкишофи ин навъи фаъолият монеа эҷод менамоянд. Яке аз чунин омилҳо, ин кам кардани ҳаҷми маблағгузориҳо ба соҳаи илм, ки дар фаъолияти инноватсионӣ ифода меёбад ва бевосита ба соҳибкори иҷтимоӣ алоқаманд аст, мебошад. Дар ин ҳолат

давлатро зарур аст, ки ба мушкилоти маблағгузорию муассисаҳои илмӣ, ки ба фаъолияти навоарӣ – соҳибкорӣ машғуланд, бештар диққат диҳад.

Дигар ҷузъи муҳими ба ин раванд монета эҷодкунанда, ин пардохтпазирии пасти талабот, ки ба татбиқи инноватсия таъсир мерасонад, ба ҳисоб рафта, ин вазъ ба кишварҳои дорои иқтисодиёти ноустувор хос мебошад. Дар баробари ин, таваҷҷуҳи соҳибкорони иҷтимоӣ ба фаъолияти навоарӣ (инноватсионӣ) баланд мебошад, аммо маблағгузорӣ аз тарафи давлат ва ташкилотҳои тичоратӣ ба самти мазкур ҳанӯз кам мебошанд. Вақтҳои охир ин бо вазъи ноустувории иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар давлат, танзими номукамал, шакливазкунии муносибатҳои бозорӣ ва таъсири мутақобилаи соҳибкорони иҷтимоӣ ва давлат тавсиф меёбад.

Дар шароити кунунӣ сиёсати иҷтимоӣ ва сиёсати иқтисодӣ решаи ногурастанӣ дошта, ҷудо намудани ин ду раванд ғайриимкон мебошад.

Адам Смит дар назарияи «Дасти ноаён»-и худ гуфта буд, ки сиёсати иқтисодиро аз сиёсати иҷтимоӣ ҷудо кардан мумкин нест. Дар шароити иқтисоди бозорӣ истехсолкунандагони молу хидматҳо нохудоғоҳ ба ҷамъият манфиат меоранд.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи гуногун, хусусан соҳаи иҷтимоӣ, ба маблағгузориҳои дохилию хориҷӣ ниёз дорад. Дар ин асос созишномаҳои байни давлатҳои гуногун оид ба сохтани азнавтаҷдиднамоии мактабҳо, беморхонаҳо, умуман иншооти аҳамияти иҷтимоидошта ва ғайраҳо, ба имзо расидаанд. Ҳамчунин, аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурӣ маблағгузориҳо ба ин самт бо маром идома дорад. Роҳи дигаре, ки ба ҳалли ҷунин мушкилот мусоидат менамояд, ин шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар самти соҳибкории иҷтимоӣ мебошад.

Истифодаи механизми шарикӣ давлат дар бахши хусусӣ, яке аз омилҳои асосии рушди соҳибкории иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, шароити ҳалли мушкилоти мубрами инфрасохторӣ ва иҷтимоиро фароҳам оварда, аз тарафи дигар, ба сохторҳои соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти сармоягузорию дар соҳаҳои иҷтимоӣ пеш бурда, даромад гиранд.

Соҳибкории иҷтимоӣ самаранокии иқтисодиро тавассути захираҳои моддию инсонӣ, ки пештар истифода нашудаанд, афзоиш медиҳад. Масалан, дастгирии самти варзиш барои тарбияи ҷавонон ва ё таъсиси ташкилотҳои ғайритичоратӣ барои маблағгузорию лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва ғайра.

Дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон айни ҳол моҳияти «соҳибкории иҷтимоӣ» шарҳи худро наёфтааст, гарчанде корхонаҳои дорои функцияи иҷтимоӣ аз замони Шӯравӣ боз амал мекарданд.

Дар шароити кунунӣ, барои он ки давлат ба фаъолияти навтаъсиси соҳибкорӣ кумак расонад, пеш аз ҳама, бояд имтиёзҳои андозӣ (таътилҳои андозӣ) пешниҳод намуда, ба ин васила гаронии фискалиро ба соҳибкорон кам намояд. Таътилҳои андозӣ бояд меъёри сифрии андозиро дар муддати панҷ сол дар бар гирифта, ин имтиёзхоро метавонанд ҳам соҳибкорони иҷтимоӣ ва ҳам корхонаҳои иҷтимоӣ ба даст оранд. Ҳамчунин, пешниҳод карда мешавад, ки соҳибкороне, ки ба фаъолияти истехсолӣ-инноватсионӣ дар самти илм ва иҷтимоӣ рабт доранд, аз андоз озод карда шаванд. Раванди мазкур ашхоси дар ҷунин бахшҳо фаъолияткунандаро ҳавасманд намуда, самаранокии кори онҳо зиёд гардида, ба рушди устувории иқтисодиёт мусоидат хоҳанд кард.

Тазаккур бояд дод, ки пешниҳоди мазкур баъди гузашти муайяни вақт самарани иҷтимоӣ-иқтисодӣ хоҳад дод.

Ҳамин тариқ, соҳибкории иҷтимоӣ дар ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии давлат нақши муҳимро иҷро менамояд. Илова бар пардохтҳои андозӣ дар ҳамаи сатҳҳои бучет, тичорати иҷтимоӣ сохтори нави соҳибкориро ташаккул дода, ба рушди рақобат мусоидат намуда, ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло нақши соҳибкории иҷтимоиро дар ҳалли масоили иҷтимоӣ-иқтисодии давлат муайян мекунем.

Аввалан, соҳибкори иҷтимоӣ – яке аз сарчашмаҳои воридшавии андоз ба бучети сатҳҳои гуногун буда, дар ташаккули бучети сатҳҳои гуногун иштирок меварзад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум шудааст, ки ин шакли соҳибкорӣ дар муқоиса бо соҳибкори анъанавӣ, пардохтҳои ҳатмии давлатиро сари вақт анҷом медиҳад.

Дуҷум, тичорати иҷтимоӣ то андозае дар рушди технологияҳои инноватсионӣ ва васеъ намудани доираи хизматрасониҳои иҷтимоӣ саҳм гузошта, дар рушди иқтисодиёти инноватсионӣ ва беҳтаршавии хизматрасониҳои иҷтимоӣ нақши муҳимро иҷро менамояд.

Нақши муҳими иҷтимоии ин шакли соҳибкорӣ таъмини шуғлнокии аҳоли буда, дар натиҷа дараҷаи сатҳи бекорӣ ва гаронӣ ба буҷаи давлат (аз ҳисоби пардохтҳои иҷтимоӣ) паст мешавад.

Ба ақидаи С.М.Сафаров, самараи иҷтимоии соҳибкори иҷтимоӣ чунин мебошад:

- паст шудани сатҳи бекорӣ;
- баланд бардоштани сифати зиндагии категорияҳои алоҳидаи аҳоли тавассути қонеъ гардонидани эҳтиёҷот ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ, инчунин, аз ҳисоби ташкили ҷойҳои нави корӣ барои ин категорияи аҳоли;
- беҳтаршавии нишондиҳандаҳои алоҳидаи иҷтимоии рушди минтақаҳо ва ғайра [4].

Тазаккур бояд дод, ки то кунун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳи қонунии ин шакли соҳибкорӣ вуҷуд надошта, тасаввуроти аҳоли нисбати ин шакли соҳибкорӣ ниҳоят кам мебошад, аз ин лиҳоз, пешниҳод мегардад, ки барои рушди соҳибкори иҷтимоӣ ва муваффақ гаштан ба мақсадҳои дар боло овардашуда, бояд чораҳои зерин амалӣ карда шаванд:

- Муайян кардани меъёрҳо барои фарқ намудани соҳибкори иҷтимоӣ аз соҳибкори анъанавӣ;
- Ба қонунгузори кишвар ворид намудани мафҳуми соҳибкори иҷтимоӣ;
- Додани мақоми соҳибкори иҷтимоӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ;
- Додани имтиёзҳо ба муҳочирон барои ворид ва амалӣ намудани таҷрибаи хориҷии соҳибкори иҷтимоӣ;
- Додани имтиёзҳо ба ашхоси дар ин шакли соҳибкорӣ фаъолияткунанда;
- Таҳия ва қабули концепсияи соҳибкори иҷтимоӣ, барои беҳтаршавии вазъи аҳолии аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир;
- Муайян намудани меъёри дақиқи андозбандӣ ба соҳибкорони иҷтимоӣ;
- Гузаронидани семинар-машваратҳо оид ба моҳият, афзалиятҳо ва бартариятҳои соҳибкори иҷтимоӣ [2];
- Омилӣ дигаре, ки метавонад ба инкишоф ва рушди соҳибкори иҷтимоӣ таъсир расонад, ин шарикӣ давлат дар бахши хусусӣ мебошад [2];
- Тағйир додани сохтори иҷтимоии ҷомеа ва таҳкими асосҳои фарҳангиву сиёсии рушди соҳибкорӣ [2].

Соҳибкори иҷтимоӣ метавонад дар ҳама соҳаҳо: маориф, тандурустӣ, хизматрасонӣ, кишоварзӣ ва ғайра ташкил карда шавад.

Ҳамин тавр, соҳибкори иҷтимоӣ дар марҳилаи муосири рушд омилӣ муҳимтарини муносибатҳои ҷамъиятӣ буда, тавсеаи он имконият медиҳад, ки мушкилоти доғи ҷомеа, аз он ҷумла ташкили ҷойҳои нави корӣ, тавсеаи сарчашмаи даромад, дастгирии кишрҳои осебпазир ва шомилӣ гурӯҳи хавф ҳал карда шуда, тавассути он рушди ҷамъият ва давлат таъмин карда шавад.

Адабиёт

1. Akukwe, C. Africa's Challenges for 2013 [electronic resource]. – URL: <http://allafrica.com/stories/201301100920.html?viewall=1>. (дата обращения: 17.01.2022).
2. Буриева, М. Ч. Асосҳои назариявии ташаккули соҳибкори иҷтимоӣ / М.Ч. Буриева, М.А. Ҳақимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №1 (25). – С. 73-79.
3. Роль малого бизнеса в экономике страны. [электронный ресурс]. Студенческая библиотека, 2012. Режим доступа: <http://studlib.com/content/view/3024/429/> (дата обращения: 20.01.2022).

4. Сафаров С.М. Социальное предпринимательство как инструмент развития региональной экономики (социокультурный подход) /С.М. Сафаров// Многоуровневое общественное воспроизводство: вопросы теории и практики: сб. науч. тр. / под ред. Б.Д. Бабаева, Е.Е. Николаевой. - Иваново: Иван. гос. ун-т, 2017. - №12. - С.133–145.
5. Ҳақимов, М. А. Таҷрибаи хориҷии рушди соҳибқорӣи иҷтимоӣ / М.А. Ҳақимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №3 (27). – С. 182-188.
6. The cost of aids. [Electronic resource]. – URL: http://www.bbc.co.uk/scotland/education/ms/southafrica/social_economic/health/. (дата обращения: 27.01.2022)
7. [https](https://spravochnick.ru) Роль и значение социального предпринимательства URL: [//spravochnick.ru](https://spravochnick.ru) [Электронный ресурс]. (дата обращения: 05.02.2022).
-

УДК: 338.2:004

ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАТБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Каримов Баҳромҷон Исмадуллоевич - ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 904 46 77 33.

Дар замони рушди бемайлони низоми иттилоотӣ ва торафт мураккаб гардидани муносибатҳои бозорӣ, талабот ба тайёр намудани мутахассисони дорои донишҳои баланди идоракунии ва технологияҳои гуногуни коркарди ахбори иқтисодӣ меафзояд. Чуноне ки ба мо маълум аст, ҳоло тараққиёти дилхоҳ соҳаи иқтисодиётро бе таҳлили саривақтии иттилоот тасаввур кардан ғайриимкон аст. Мақолаи мазкур маҳз муҳиммияти татбиқи ҳукумати электрониро дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ намуда, муаллиф паҳлуҳои гуногуни мавзӯи мазкурро таҳлил намудааст. Ҳамзамон, аз ҷониби муаллиф сатҳи амалиявии Концепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиши қарор гирифта, тавсияҳои мушаххас пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: захираҳои иттилоотӣ, ахбор, ҷамъоварӣ, коммуникатсионӣ, таҳлил, автоматикунони системаҳои иттилоотӣ, каналҳои алоқа, телефон, телеграф, телефакс, шабакаҳои локалӣ, шабакаҳои глобалӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Каримов Баҳромҷон Исмадуллоевич - ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 904 46 77 33.

С постоянным развитием информационной системы и усложнением рыночных отношений растет потребность в подготовке специалистов с высокими управленческими знаниями и различными технологиями обработки экономической информации. Как известно, сейчас невозможно представить развитие любого сектора экономики без своевременного анализа информации. В статье дается оценка важности внедрения электронного правительства в экономическом развитии Республики Таджикистан, а автор анализирует различные аспекты этой темы. В то же время автор изучил реализацию Концепции электронного правительства в Республики Таджикистан и дал конкретные рекомендации.

Ключевые слова: информационные системы, новости, сборник, коммуникация, анализ, автоматизация информационных систем, каналы связи, телефон, телеграф, телефакс, локальные сети, глобальные сети.

THEORETICAL ASPECTS IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Karimov Bahromjon Ismatulloevich – assistants pulpit of Management of Tajik State University of Finance and Economics. 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, k. Nakhimova 64/14. Phone: +992904467733

With the steady development of the information system and the growing complexity of market relations the demand for training specialists with high management knowledge and various technologies for processing economic information is growing. As we know now it is impossible to imagine the development of any sector of the economy without timely analysis of information. This article assesses the importance of the implementation of the government in the economic development of the Republic of Tajikistan and the author analyzes various aspects of this topic. At the same the author proposed the implementation of the Concept of the Government Tajikistan has been studied and specific recommendations have been made in the Republic.

Keywords: *information resources ,news, collection, communication, analysis, automation of information systems, communication channels ,telephone ,telegraph ,fax ,local area networks, global networks.*

Марҳилаи нави рушди инсоният бо пайдоиш ва паҳншавии васеи низоми электронӣ алоқаманд аст. Зеро технологияи иттилоотӣ ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъият тағйироти куллиро рӯи қор овард. Зарурати таъсиси ҳукумати электронӣ, пеш аз ҳама, ба самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ нигаронида шуда, ошқоро дастрасӣ ба ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

Бо ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаву концепсияҳо ва ҳуҷҷатҳои стратегӣ таҳия ва қабул гардидаанд, аз ҷумла Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 таҳти №1174 тасдиқ шудааст, Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 таҳти №468 тасдиқ шудааст, Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451 тасдиқ шудааст ва Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 таҳти №1713 тасдиқ шудааст, ҳамзамон, “Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 таҳия гардидааст” [6, с. 125].

Меҳвари ин стратегияҳо ва барномаҳои давлатиро ташаккули ҳукумати электронӣ ва иттилоот дар бар мегирад. Зеро самтбахшӣ тариқи иттилоот яке аз ҳадафҳои марказии он ба ҳисоб меравад ва ба таъмини маълумоту иттилооти электронӣю виртуалӣ таваҷҷуҳи махсус дода мешавад.

Дар баробари ин, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар санаи 26 апрели соли 2013 қайд намуда буданд: “Дар марҳалаи имрӯза бо истифода аз усулҳои «ҳукумати электронӣ» ҳарчи васеътар қорӣ намудани коргузорӣ ва ба сатҳи сифатан нав бардоштани масъулияти хизматчиёни давлатӣ аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарини Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад...” [8, с.13].

Аз ин рӯ, захираҳои иттилоотӣ, ки соҳибхитиёрӣ ва мустақилияти хоҷагии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин намуда, тараққиёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва мудофиавии онро нишон медиҳанд, инчунин, захираҳои дорои аҳамияти давлатианд, ба моликияти давлат мансуб ҳисобида шудаанд. Захираҳои иттилоотии давлатӣ ба фехристи амволи давлатӣ дохил карда мешаванд ва бояд мавриди ҳисобот ва ҳимоя қарор гиранд.

Умуман, ҳукумати электронӣ низоме мебошад, ҳамаи мақомоти давлатиро муттаҳид намуда, ба онҳо шароит фароҳам меорад, ки бо истифода аз шабакаи компютерӣ гардиши ҳуҷҷатҳои электронии байниидоравиро таъмин созанд, ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ хизматрасониҳои давлатӣ пешниҳод кунанд ва ё арзу шикоятҳои онҳоро баррасӣ намоянд.

Марҳилаи ҳозираи инкишофи ҷамъият бо афзудани нақши соҳаи иттилоотӣ, ки маҷмуи иттилоот ва сохтори иттилоотиро дар бар гирифта, ҷамъоварӣ, ташаккул, паҳш ва истифодаи иттилоот, инчунин, низоми танзими муносибатҳои ҷамъиятии дар ин ҳол бавучудомадаро амалӣ менамояд, тавсиф карда мешавад. Соҳаи иттилоотӣ омили

ташкилкунандаи системаи ҳаёти чамъиятӣ мебошад. Вай вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, муҳофизат ва амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил менамояд ва ба он фаъолона таъсир мерасонад, ки дар навбати худ аз таъмини амнияти иттилоотӣ вобастагӣ дорад.

Бояд қайд намуд, ки дар системаи иттилоотӣ додугирифтӣ иттилоот тавассути каналҳои алоқа, телефон, телеграф, телефакс, хатбар, шабакаҳои локалии глобалӣ сурат мегирад. Барои дуруст фаъолият намудан ва эътимоднокии системаи иттилоотӣ таъминоти иттилооти техникӣ, хифзи иттилоот пешбинӣ шудаанд, ки барои даҳолат намудан ба иттилооте, ки истифодаашон мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд шудааст, таъмин менамояд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар қисми якум, банди 4-и “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” баъзе талаботҳо дар мавриди иҷрои ҳадафҳои ҳукумати электронӣ баён шудаанд. Аз ҷумла, қоркард ва қорӣ намудани низомҳои иттилоотӣ таҳлилӣ, ки қараёни қабулшавии қарорҳои идоракуниро дар доираи мақомоти алоҳидаи ҳокимияти давлатӣ дастгирӣ мекунад; баланд бардоштани имконоти васеи дастрасии аҳолии ташкилотҳо ва донишқадаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба иттилооти кушодаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва иштироки бевоситаи онҳо дар рафти ташкил ва таҳқиқоти қарорҳои дар тамоми сатҳҳои идоракунии давлатӣ қабулшаванда; таъмини сатҳи зарурии амнияти иттилоотии ҳукумати электронӣ; густариш ва истифодаи васеи воситаҳои таъмини дастрасии иттилоот дар бораи фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба шаҳрвандон ва ташкилотҳо; баргараф намудани “нобаробарии рақамӣ” (шаҳрвандон дар истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ телекоммуникатсионӣ, ки бо тафовути иқтисодӣ ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ фарқ мекунад), ки яке аз масъалаҳои асосии таъмини самаранокии ҳукумати электронӣ маҳсуб ёфта, тавассути рушди инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (рушди ҳудудии шабакаҳои алоқа, баланд бардоштани сифати алоқа, компютеркунонии аҳоли, рушди интернет дар қаламрави кишвар) татбиқ мегардад [6, с.21].

Бинобар ин, ҳукумати электронӣ дар замони муосир механизми ягонаи робитаи давлат бо ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Инчунин, имкон баҳри ҳамкории байни мақомотҳои давлатӣ таъмин гардида, бо истифода аз технологияи информатсионӣ ҳамроҳсозии фаъолият амалӣ хоҳад гашт. Ҳукумати электронӣ як ҷузъи ҷомеаи иттилоотӣ мебошад, ки ҳоло дар арафаи шаклирии умумичаҳонӣ қарор дорад. Дар шароите, ки интернет ба воситаи муҳими алтернативии паҳши иттилооӣ зӯҳур намудааст, ин масъала аз ҳар ҷиҳат аҳамиятнок менамояд. Табиист, ки дар ин ҳолат муносибати нави иттилоотӣ низ бояд ба амал ояд. Аз ҳамин нигоҳ, «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ» як ҷузъи муҳими иттилооӣрасониро ба миён оварда, метавонад дар пешрафти муносибатҳои нави иттилоотӣ саҳм гузорад. Татбиқи ҳамин гуна тарзи коргузори дар Тоҷикистон низ моҳирона роҳандозӣ шудааст, ки ниҳоят ташкили ҳуҷҷатгузори бекоғаз мебошад.

Дастрасии шаҳрвандон ба маълумоти иттилооти расмӣ асосан тариқи интернет ва дигар воситаҳои телекоммуникатсионӣ сурат мегирад. Муҳимтарин нақши “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон” дар он ифода меёбад, ки дар назди мақомоти давлатӣ вазифа мегузорад, то таъмини иттилооти электрониро ба роҳ монанд. Таъсис додани сайтҳои ҳукумати ҳамаи вазорату идораҳои кишвар дар шабакаи ҷаҳонии интернет, ки дар оянда дар шакли портали ҳукумати иттилоотӣ-ахбороти ягонаи ҳукуमत муттаҳид мешаванд, рушди шабакаҳои интернетии идоравӣ, ки пуррагӣ ва сари вақт ҷойгирнамоии маълумотҳои дахлдорро дар онҳо таъмин мекунад, аз вазифаҳои аввалиндараҷа ва дар ин маврид дар қисми 4-уми банди 24-и консепсия ишора рафтааст [6, с. 87].

Ҳамаи ин ба он сабаб хоҳад гашт, ки мо ба сохтани “ҷомеаи иттилоотӣ” наздик шуда, ҳамзамон, интернет аз нигоҳи таъмини иттилооти расмӣ рушд мекунад ва маводи публитсистӣ дар сомонаҳои мақомоти давлатӣ афзоиш меёбад. Рушди бемайлони

техникаву технологияҳои навини иттилоотӣ дар асри навин зиндагии мардумро ба кулӣ тағйир дода, муносибатҳои ҷамъиятии сифатан навро ба вучуд овард. Ҳамарӯза дахҳо технологияҳои нав кашф ва ба истифода дода шуда, равишҳои қорӣ оҳиста- оҳиста аз шакли қоғазӣ ба шакли электронӣ мегузарад.

Дар айни замон ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон тибқи “Консепсияи ташаккули ҳукумати электроникии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки соли 2012 қабул шуда буд, амалӣ мегардад. Дар он ҳукумати электронӣ ҳамчун шакли нави ташкил намудани фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, ки аз ҳисоби истифодаи васеи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ сатҳи нави фаврият ва муносиби аз ҷониби шаҳрвандон ва муассисаҳо дарёфт намудани хизматҳои иҷтимоӣ ва иттилоотро дар бар гирифта, натиҷаҳои фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро таъмин мекунад.

Боиси қайд аст, ки ташкил кардани ҳукумати электронӣ вазифаҳои ба ҳам алоқамандро ҷиҳати беҳтар намудани ҳамкориҳои мутақобила дар дохили мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, идоракунии дар асоси ҳуҷҷатгузори беқоғаз, инчунин, таъмини татбиқи бештаре аз вазифаҳои идоракунии давлатиро, ки ба ҳамкориҳои мутақобилаи дастгоҳи давлатӣ бо субъектҳои боқимондаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар заминаи ТИК равона гардидааст, дар бар мегирад.

Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ қайд намуда буданд: «Тоҷикистони соҳибистиклоли мо дар роҳи эъмори ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, рушди иқтисодӣ ва такомули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ устуворона қадам мегузорад» [8, с.13]. Ва ин ба даврае рост меояд, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ ва пешрафти бесобиқаи илму технологияҳои нав дунёро фаро гирифтаанд ва имрӯз мафҳуми илму дониш ҳамчун асоси рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа барои ҳамагон аҳамияти рӯзафзун пайдо мекунад.

Дар замони муосир масъалаи татбиқи дастовардҳои илмиву техникӣ ва технологияи муосир ба яке аз омилҳои муҳими тавсеаи рақобатпазирӣ ва ҳарчи муассир кардани нуфузи кишварҳо дар арсаи ҷаҳон табдил ёфтааст. Бинобар ин, автоматикунониҳои системаи иттилоотии ин ё он самти иқтисодии кишвар саривақтӣ мебошад. Мавриди тазаккур аст, ки автоматизатсия ҳамон вақт самараро зарурӣ дода метавонад, ки агар ба он ба таври комплексӣ муносибат карда шавад. Пешрафт ва инкишофи ҷамъият, пеш аз ҳама, ба рушди иқтисодии он вобаста аст. Бинобар он, дар шароити навин танҳо он соҳаи иқтисодӣ бемайлон инкишоф меёбад, ки агар дар он низомӣ қор ба пуррагӣ ба уҳдаи компютер супурда шуда бошад.

Дар баробари инкишофи технологияҳои иттилоотӣ имконияти ташкили қори самараноктари сохторҳои давлатӣ, хусусан дар соҳаи хизматрасонӣ ба шаҳрвандон ба вучуд омад ва аз ин ҷо вожаи «ҳукумати электронӣ» мавқеи иҷтимоӣ пайдо кард. Ҳукумати электронӣ бартариҳои ниҳоят зиёд дошта, дар маҷмӯъ қоргузориҳои муосирро ба миён меорад.

Ҳукумати электронӣ низомӣ ягонаест, ки тамоми мақомоти давлатиро муттаҳид карда, ба онҳо шароит фароҳам меорад, то бо истифода аз шабақаи компютерӣ қордиши ҳуҷҷатҳои электроникии байниидоравиро таъмин намоянд. Дар асоси он ба шахсони ҳуқуқию воқеӣ хизматрасониҳои давлатиро пешниҳод созанд ё арзу шикоятҳои мардумро баррасӣ кунанд. Бинобар ин, системаи ҳукумати электронӣ яке аз унсурҳои асосии бунёди ҷомеаи муосир ва идоракунии давлатӣ дар мамлакатҳои мутараққӣ маҳсуб ёфта, имконияти қорифтани посухҳоро ба суолҳои муҳими иҷтимоӣ бидуни ташвишдиҳии хизматчиёни давлатӣ пешкаш мекунад. Ҳукумати электронӣ қорлли монеаҳои имқонпазирӣ хусусияти маъмуридоштаро хангоми бадастории хизматрасониҳои лозима бартараф сохта, ҳамзамон дастрасии мардумро ба иттилооти расмӣ осон мегардонад.

Ҳукумати электронӣ як ҷузъи ҷомеаи иттилоотӣ буда, дар айни замон дар арафаи шаклгирии умумиҷаҳонӣ қорор дорад. Дар шароите ки интернет ба воситаи муҳими алтернативии паҳши иттилоот зухур кардааст, ин масъала аз қор ҷиҳат басо аҳамиятнок

буда, дар ин ҳолат бояд муносибати нави иттилоотӣ ба роҳ монда шавад. Маҳз аз ҳамин дидгоҳ, «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ» як ҷузъи муҳими иттилоотрасониро ба миён оварда, метавонад дар пешрафти муносибатҳои ҷаҳиди иттилоотӣ саҳм бигирад. Татбиқи ин гуна тарзи коргузори дар Тоҷикистон низ моҳирона роҳандозӣ гардида, ниҳоят ташкили ҳуҷҷатгузори бекоғаз аст. Дастрасии мардум ба маълумоту иттилооти расмӣ асосан тариқи интернет ва дигар воситаҳои телекоммуникатсионӣ сурат мегирад [7, с. 97].

Татбиқи ҳукумати электронӣ дар аксари давлатҳои ҷаҳон аз рушди технологияҳои навини иттилоотӣ ҳамчун омили таъминоти самараноки идоракунии давлат ва муҳимияти ба мардум пешкашкунии хизматрасониҳои самараноки иҷтимоии он шаҳодат медиҳад. Чунки ҳукумати электронӣ ба таъминкунии шаҳрвандон, ташкили босуръат ва дастрасии самараноки хизматрасониҳои давлатӣ, баландбардори самаранокии вазифагузори мақомоти давлатӣ тавассути истифодаи ҳамаҷонибаи технологияҳои муосири иттилоотии коммуникатсионӣ амалӣ мегардад.

Ҳамин тавр, ҳукумати электронӣ яке аз дастовардҳои муосири инсоният буда, баҳри пешрафт ва самаранок ба роҳ мондани муносибати шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ равона гардидааст. Дар баробари амалишавии ҳукумати электронӣ дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, аз ҳисоби сарфаи вақт ва харчи пул боиси боло рафтани сатҳи сифати зиндагии мардум мегардад. Чунки Тоҷикистон дар минтақаи кӯҳсор воқеъ гардидаасту шаҳру ноҳияҳоро қаторкӯҳҳои осмонбӯс ва дараҳои тангу чуқур аз ҳамдигар ҷудо менамоянд, таъсиси ҳукумати электронӣ яке аз роҳҳои асосии бурунрафт аз бунбасти коммуникатсионӣ ба шумор меравад.

Чуноне ки ба мо маълум аст, ҳоло тараққиёти дилхоҳ соҳаи иқтисодиётро бе таҳлили саривақтии иттилоот тасаввур кардан ғайриимкон аст. Имрӯзҳо мо ба иқтисодиёти бозорӣ гузашта, ҷоришавии тамоми шаклҳои онро дар ҷумҳуриамон мушоҳида намуда истодаем. Агар бозори имрӯзаро таҳлил кунем, мебинем, ки яке аз шаклҳои пешқадамтарини он - ин бозори иттилоотӣ мебошад.

Бинобар ин, талабот ба мукамалгардонии роҳҳои нави технологияи иттилоотӣ низ меафзояд. Ин ба омилҳои гуногуни тараққиёт вобастагии зич дорад, ки муҳимтарини онҳо истифода аз таъминоти наватарини барномавӣ комплекси воситаҳои техникӣ, истифодаи архитектураи беҳтарини сохторӣ ва тайёр кардани мутахассисони донандаи технологияи нави иттилоотӣ ба ҳисоб мераванд.

Имрӯзҳо таъминоти барномавии автоматикунонии системаҳои гуногун дар асоси таъминоти барномавии профессионали дар дастгоҳи худ даҳҳо таҳлилгарон, лоихакашон, барномасозону санҷишгарони бо як лоиха коркунандаро дар бар мегиранд.

Ҷорикунии системаҳои электронии коркард ва додугирифтӣ иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолият хусусияти умумӣ ва универсалиро мегиранд. Технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ имконият медиҳанд, ки фаъолияти қисматҳои гуногуни хоҷагиҳо идора карда шаванд, алоқаҳои хоҷагиҳо васеъ гарданд ва дар бозорҳои ҷаҳонӣ ширкат варзанд. Имкониятҳои нави автоматикунонии амалиёти гуногун дар ҷойҳои кории мутахассисон ва технологияҳои иттилоотии хизматрасонӣ барои ба таври комплексӣ ҳал намудани проблемаҳои таҳлили фаъолияти корӣ, сохтани системаҳои бонкии дохили хоҷагӣ, байнишаҳрию байналхалқӣ ёрӣ мерасонанд. Автоматикунонии технологияҳои иттилоотӣ ва дигар технологияҳо барои ҳалли масъалаҳои стратегӣ аҳамияти калон доранд [7, с. 97].

Дар маҷмуъ, баъди омӯзиши масъалаи мазкур хулоса намудан мумкин аст, ки ташаккули ҳукумати электронӣ яке аз дастовардҳои муосири инсоният буда, баҳри пешрафт ва самаранок ба роҳ мондани муносибати шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ мусоидаткунанда ба ҳисоб меравад. Дар баробари амалишавии ҳукумати электронӣ дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, имконият медиҳад, ки тамоми сохтори давлатӣ ва хизматрасониҳо рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, барои ҷомеа мувофиқ гарданд. Аз ин лиҳоз, мо метавонем гуфт, ки бо ташаккули ҳукумати

электронӣ сатҳи зиндагии мардум хеле боло рафта, дар маҷмуъ чихати татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар ҳукумати электронӣ мусоидаткунанда мебошад.

Адабиёт

1. Автоматизированные информационные технологии в банковской деятельности / Под. ред. Г.А. Титоренко. - М.: Финстройинформ, 1998. – 53 с.
2. Автоматизированные информационные технологии в экономике. Учебник / Под общ. ред. М.Т.Трубилина. – М.: Финансы и статистика, 2000. - 416 с.
3. Автоматизированные информационные технологии в экономике / Под ред. Г.А. Титоренко. – М.: ЮНИТИ, 2002. - 265 с.
4. Атоев, А. Ҳукумати электронӣ ва мавқеи Тоҷикистон дар ҷомаеи донишбунёди ҷаҳонӣ / А.Атоев. - Душанбе, 2012. – 215 с.
5. Барномаи давлатии рушди паҳши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015 [манбаи электронӣ]. Дастрасӣ://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=12543. Муроҷиат: 12.10.2021с.
6. Гадоев С. Омӯзиши компютерӣ/С.Гадоев, Б.Саидов. - Душанбе, 2009 с. – 209 с.
7. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020. – 125 с. [Манбаи электронӣ]. Дастрасӣ: //www.adlia.tj/base/show_doc.fwx?rgn=115901. Муроҷиат: 25.10.2021 с.
8. Пажӯҳиши омодагии электронии Тоҷикистон. Тадқиқот (бо дастгирии молиявии Институти «Ҷамъияти Кушода»-и Бунёди Мадад – Тоҷикистон. Дар моҳҳои май-июли соли 2010). – Душанбе, 2010. - 97 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Шарқи озод”, 26 апрели соли 2013. - 13 с.
10. Ҳукумати электронӣ - рушди идорасозӣ ё таҳлил ва амнияти кишвар: [Манбаи электронӣ]. Дастрасӣ: //www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=11533. Муроҷиат: 28.10.2021 с.

УДК: 338.45

ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАШАККУЛУ РАВНАҚИ КОРХОНАҲОИ КОРКАРДИ САНОАТИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ ДАР МАНОТИҚИ ДЕҲОТ

Намозализода Шафқат Намозалӣ – ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 550556355. Email: Shafqat.n.tj@mail.ru

Дар мақола таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ оид ба ташаккулу равнақи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ ва тамоюлҳои рушди он дар сатҳи ҷаҳонӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Инчунин, роҳу усулҳо оид ба ташики самараноки коркарди маҳсулоти кишоварзӣ аз нуқтаи назари олимони хориҷӣ, ки метавонем онро дар сатҳи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор диҳем, дарҷ гардида, вазъи яқчанд корхонаи азиме, ки дар кишварҳои Россия ва Америка дар самти коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ муваффақ гардидаанд, нишон дода шуда, оиди самти фаволият ва сатҳи даромаднокии онҳо маълумот оварда шудааст. Аз ҷумла, вазъи имрӯзаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар Канада, Озарбойҷон, Олмон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин, ки дар ин самт муваффақ мебошанд, маълумот дода шудааст. Муаллиф фикру андешаҳои худро оид ба истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: саноат, корхонаҳои коркард, маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом, таъмини талабот, рушди иқтисодиёт, комплекси агросаноатӣ.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО ФОРМИРОВАНИЮ И РАЗВИТИЮ СЕЛЬСКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЯХ

Намозализода Шафқат Намозалӣ - ассистент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 550556355. E-mail: Shafqat.n.tj@mail.ru

В статье исследуется опыт зарубежных стран по формированию и развитию предприятий промышленной переработки сельскохозяйственной продукции и тенденции его развития на мировом уровне. Также существуют способы эффективной организации переработки сельхозпродукции с точки зрения зарубежных ученых, которые могут быть использованы на региональном уровне

Республики Таджикистан, положение нескольких крупных предприятий в России и США на местах промышленной переработки сельскохозяйственной продукции и информацию об их деятельности и рентабельности. В частности, текущая ситуация с переработкой сельхозпродукции в Канаде, Азербайджане, Германии и Китайской Народной Республике, добившиеся успеха в этой сфере. Автор излагает свои взгляды на использование зарубежного опыта в стране.

Ключевые слова: промышленность, перерабатывающие предприятия, сельскохозяйственная продукция, сырьё, снабжение, экономическое развитие, агропромышленный комплекс.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN FORMATION AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PROCESSING ENTERPRISES IN RURAL LOCATIONS

Namozalizoda Shafqat Namozali - assistant of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimova street, 64/14. Tel: 550556355. Email Shafqat.n.tj@mail.ru

The article examines the experience of foreign countries in the formation and development of enterprises for industrial processing of agricultural products and trends in its development at the world level. There are also ways to effectively organize the processing of agricultural products from the point of view of foreign scientists, which can be used at the regional level of the Republic of Tajikistan, the position of several large enterprises in Russia and the United States on the ground. industrial processing of agricultural products and information on their activities and profitability. In particular, the current situation with the processing of agricultural products in Canada, Azerbaijan, Germany and the People's Republic of China, which have achieved success in this area. The author presents his views on the use of foreign experience in the country.

Keywords: industry, processing enterprises, agricultural products, raw materials, supply, economic development, agro-industrial complex.

Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, маҳсулоти кишоварзии ба сифати ашёи хом истеҳсолшаванда ба се қисм ҷудо карда мешавад. Якум, маҳсулоте, ки барои эҳтиёҷоти истеҳсоли дар шакли хӯроқи чорво, тухмӣ ва ғайра истеҳсол мешаванд. Дувум, маҳсулоте, ки бидуни коркарди саноатӣ ҳамчун маводи хӯрокворӣ истифода мешаванд (картошка, сабзавот, мева, буттамева, шир, тухм). Сеюм, маҳсулоте, ки дар шакли ашёи хом барои коркарди саноатӣ пешниҳод карда мешаванд. Қариб тамоми соҳаҳои кишоварзӣ базаи ашёи хоми корхонаҳои саноати коркард буда, қисми ҷудонашавандаи комплекси агросаноатиро ташкил медиҳанд. Саноати коркард дорои аҳамияти бузурги иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, зеро он на танҳо талаботи аҳолиро ба як қатор маҳсулоти муҳими ғизоӣ қонеъ мегардонад, балки сатҳи зиндагии аҳолии кишварро инъикос мекунад. Дар навбати худ, бояд қайд намуд, ки равандҳои истеҳсолот бевосита бо кишоварзӣ алоқаманд мебошанд, ки барои корхонаҳои коркард манбаи ашёи хом мебошанд [9, с. 227]. Аз ин лиҳоз, коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ бо рушди пешрафти илмӣ-техникӣ ва пайдоиши технологияҳои нави соҳа алоқаи зич дошта, дар ин замина, метавонад афзоиши истеҳсолотро таъмин намояд.

Мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон, ки дар онҳо соҳаи саноат рушд ёфтааст, дар коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ ба сатҳи хеле баланд расидаанд. Ин ҳолат далели рушди минбаъдаи коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷаҳон буда, дар оянда низ идома хоҳад ёфт.

Маълумотҳои солҳои охир нишон медиҳанд, дар ҷаҳон тамоюлҳои мавҷуданд, ки раванди суръат бахшидани коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзиро инъикос менамоянд. Аз ин рӯ, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар ин самт ва истифодабарии он дар Тоҷикистон барои расидан ба яке аз ҳадафҳои стратегии мамлакат - гузариш аз кишвари агросаноатӣ ба саноатӣ мусоидат мекунад.

Тамоюли умумии рушди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ қариб ки дар тамоми минтақаҳои ҷаҳон ба ҳамдигар монанданд. Чалби сармои хусусӣ ба саноати коркард дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ба назар мерасад. Аммо сатҳи воридшавии онҳо, чӣ гунае ки таҷрибаи дигар давлатҳо нишон медиҳад, гуногун мебошад.

Ба монанди нишондиҳандаи «ба ҳар сари аҳоли» дар тамоми дунё истеҳсоли маҳсулоти саноати коркард наздик ба як гектар замин рост меояд, ки таъсири сифати

заминро ҳамчун омили асосии афзоиши истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ инъикос мекунад. Динамикаи тағйирёбии ҳаҷми маҳсулоти коркардшуда ба арзёбии ҳамаҷонибаи табию иқтисодӣ вобастагӣ дорад, ки вобаста ба ин хоҷишӯбии истеҳсоли маҳсулоти умумии саноати коркард тадриҷан аз ҷануб ба шимол ба назар мерасад. Аз ин рӯ, таъминот ба маводи озуқаворӣ дар шароити хеле паст қарор дошта, тафовути сатҳи таъминоти озуқаворӣ дар байни рақибон хеле афзудааст. Дар истисно бо истеҳсолкунандагони шимолу ғарбӣ, ки фаъолияти корхонаҳои коркарди гӯштро асосан бо ашӯи хоми воридотӣ пеш мебаранд, қоршиносон на танҳо соҳаҳои калони саноатро, балки саноати хурдро низ дар шаклҳои гуногуни моликият роҳнамоӣ мекунанд. Комбинатҳои агросаноатӣ, ки аз солҳои 60-ум фаъолият доранд, ба таври васеъ инкишоф ёфта, системаи мураккаби муносибатҳои иқтисодиро истифода мебаранд.

Ҳамгироии истеҳсолоти саноатӣ бо кишоварзӣ боиси ташаккул ва рушди шаклҳои нави истеҳсолоти ҷамъиятӣ гардид, ки ба ду сарчашмаи ба ҳам муқобил вобастагӣ дорад: аграрӣ ва саноатӣ, ки ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд ва ҷанбаҳои гуногуни як моҳият - истеҳсолоти агросаноатиро фаро мегирад.

Тибқи маълумотҳои омории Федератсияи Россия, тайи солҳои охир дар мамлакат сатҳи баланди хоҷишӯбӣ дар парки мошинҳои кишоварзӣ ба назар мерасад. Шумораи трактор ва комбайнҳои ғалладарав зиёда аз 3 баробар, комбайнҳои хӯроки чорво 7 баробар кам шуда, қариб ҳама намудҳои асосии техникаҳои кишоварзӣ дар ҷунин вазъият қарор доранд [6, с. 20-23].

Дар баробари ин, ба андешаи Шевсов, парки мошинсозии қисми зиёди корхонаҳои кишоварзӣ хеле фарсуда мебошанд. Ҳамин тариқ, фарсудашавии тракторҳои, ки муҳлати истифодаашон зиёда аз 10 сол аст, қариб 60%, комбайнҳои ғалладарав ва хӯроки чорво аз 45 то 43% -ро ташкил медиҳанд. Аз ин лиҳоз истеҳсоли техникаи кишоварзии ватанӣ барои аз ҳисоб баровардани онҳо кифоякунанда нест [13, с.1- 4]. Гуфтаҳои онҳо аз он далолат менамояд, ки тӯли солҳои охир дар Федератсияи Россия шароитҳои мусоид барои коркарди минбаъдаи маҳсулоти кишоварзӣ фароҳам оварда нашудааст.

Умуман, таъминоти коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар Россия бо техникаи кишоварзӣ нисбат ба дигар давлатҳои пешрафта ба таври назаррас камтар мебошад. Масалан, фарқияти таъминот бо тракторҳо нисбат ба Олмон зиёда аз 30 маротиба, комбайнҳои ғалладарав - зиёда аз 7 маротиба (мутаносибан ба 1000 гектар замини қорам ва 1000 гектар зироатҳои ғалладона) мебошад. Набудани таҷҳизоти маҳсуси соҳа боиси талафоти назарраси истеҳсолоти солона мегардад, ки дар маҷмуъ, аз 23 миллиард рубл зиёдтар мебошад. Ғайр аз ин, дар парки техникаи кишоварзии мамлакат ҳиссаи мошинҳо ва асбобҳои воридотӣ хеле зиёд буда, тақрибан 70 фоизи тракторҳо дар хориҷ истеҳсол қарда мешаванд [6, с.20-23]. Рақамҳои гуфташуда имкониятҳои ҷараёни коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзиро кам менамоянд.

Корхонаҳои кишоварзӣ дар Россия аз ҳисоби қолхозу совхозҳои пешина ташкил қарда шудаанд, ки дар ҷараёни ислоҳоти солҳои 90-ум (то 1 сентябри соли 2014) ба ҷамъиятҳои саҳомии қушода ва пӯшида табдил ёфтанд. Рушди соҳаи кишоварзӣ ва таваҷҷуҳи зиёди сармоягузoron ба ин соҳа, сабаби пайдоиши қорхонаҳои кишоварзӣю агроқолдингҳо дар Россия гардид, ки садҳо ҳазор гектар заминҳои кишоварзиро дар ихтиёр доранд ва ба истеҳсоли ашӯи хоми ғоидавари ба содирот нигаронидашуда машғуланд.

Бояд қайд қард, ки қисми зиёди агроқолдингҳои Россия дар заминҳои қор мекунанд, ки то ҳол ба таври қонунӣ ба онҳо тааллуқ надоранд. Ва бинобар мавҷуд набудани танзими дақиқи қонунгузорӣ ва консепсияи агроқолдингӣ дар як гурӯҳ ширкатҳо, инчунин, набудани шаффофият дар соҳа, муайян қардан хеле душвор аст, ки бузургтарин ташкилотҳои кишоварзӣю кишвар аз захираҳои замин то ҷӣ андоза самаранок истифода мебаранд. Ин мавқеи хоҷагҳои кишоварзӣ баҳогузории миқдорӣю онҳоро дар иқтисодиёт мушкил мекунад.

Ҷадвали 1. - Бузургтарин ташкилотҳои кишоварзии Россия дар соли 2017

Ҷой	Ташкилот	Ҳаҷми фуруш (млн руб.)	Ҷоидаи соф (млн руб.)	Соҳаҳо
1.	ҶСШК “АХ “Мироторг””	125544,6	5600	Коркарди маҳсулоти чорводорӣ ва растанипарварӣ
2.	КВД “Содружество”(“С-Соя”. “Агропродукт” + ТДС)	111224,3	80,6	Коркарди зироатҳои равғандор
3.	КВД “Эфко”	108700	Маълумот нест	Истеҳсоли равғани растанӣ ва ҷарб
4.	КВД “Данон” (ҶСШК “Данон Трейд”)	106565,1	Маълумот нест	Саноати хӯрокворӣ
5.	ҶС “Вимм-Билль-Данн”	95534,2	53,41	Истеҳсоли нӯшокиҳо ва хӯрокворӣ
6.	ҶСД “Группа “Черкизово””	90465	12300	Парвариши ҳук ва паранда. Истеҳсол ва коркарди маҳсулоти гӯштию хӯроки чорво
7.	ҶСШК “Каргилл”. ҶСШК “Провими”	87914,9	1720,5	Истеҳсоли крахмал ва маҳсулоти крахмали. Истеҳсоли қанд. Хӯроки чорво
8.	ҶСШК “КВД“Русаро””	79057,9	17533,9	Истеҳсоли қанд. Коркарди гӯшти ҳук. Маҳсулоти равғанучарбӣ. Раवғани растанӣ
9.	“КВД “Агро-белогорье””	66443,4	53,41	Чорводорӣ дар якҷоягӣ бо зироаткорӣ
10.	“КВД“Агрокомплексация””	48924,4	12300	Растанипарварӣ, чорводорӣ, хӯроки чорво

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти илмии маъҳази [8] нишондодашуда

Ҷамаи кишварҳои пасошӯравиро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

- кишварҳои, ки ба шаклҳои идоракунии хоҷагидорӣ нигаронида шудаанд (аксарияти кишварҳои Аврупои Шарқӣ, Балтика);
- кишварҳои, ки шаклҳои гуногуни идоракунии доранд (Украина, Россия, Беларус, Қазоқистон ва ғайра).

Маълум аст, ки шаклҳои хоҷагидорӣ кишоварзӣ дар рушду равнақи корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мақоми муҳим доранд. Шакли хоҷагии фермерӣ дар ИМА, Канада ва аксарияти Аврупои Ғарбӣ рушд кардааст.

Дар ИМА истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, фермерон ба ҳисоб мераванд, ки аксарият худро дар шакли «хоҷагии хонавода» мешуморанд. Мувофиқи гурӯҳбандӣ, хоҷагиҳои ИМА ба хоҷагиҳои хурд ва калон ҷудо карда мешаванд.

Дар айни замон, тамоюли васеъшавии хоҷагиҳо ба назар мерасад, дар ҳоле ки танҳо 1%-и хоҷагиҳо қариб 40%-и маҳсулоти бозорро таъмин мекунанд. Хоҷагиҳои калон беш аз пеш хоҷагиҳои хурдро иваз менамоянд. Аксарияти хоҷагиҳои калон талаботро бо маҳсулоти коркардшудаи ватанӣ ва қариб тамоми содиротро таъмин намуда, хоҷагиҳои хурд бошанд, барои машғулияти худ, имконият фароҳам оварда, ҳамчун захира дар ҳолати камчинии маҳсулот хизмат мерасонанд. Дар хоҷагиҳои хурди ИМА одатан шаҳрвандоне кор мекунанд, ки даромади асосиашон ба соҳаи кишоварзӣ вобастагӣ надорад. Ҳамчунин, дар соҳаи кишоварзӣ ИМА хоҷагиҳои кооперативӣ рушд мекунанд, ки баъзе аз онҳо ба шумораи панҷсад корхонаи калони ИМА дохил карда шудаанд [7. с.713-729].

Чадвали 2. - Тавсифи хоҷагҳои деҳқонии ИМА

Шаклҳои хоҷагидорӣ	Хусусиятҳои хос	Ҳаҷми фурӯш бо доллари ИМА дар як сол
Хоҷагиҳои хурди оилавӣ		
Хоҷагиҳои дорои захираҳои маҳдуд	Арзиши воситаҳои асосӣ барои мақсадҳои кишоварзӣ камтар аз 150 ҳазор доллар. Даромади умумии оператори хонавода 20 ҳазор долларро ташкил медиҳад.	Камтар 100 000
Хоҷагиҳои нафақахӯр	Операторон ба нафақа бароманд. Ба ин гурӯҳ хоҷагиҳои дорои захираҳои маҳдуд, ки операторҳо нафақахӯрон мебошанд, дохил карда намешаванд.	Камтар 250 000
Хоҷагиҳои ёрирасон	Операторҳо мегӯянд, ки кишоварзӣ шугли асосии онҳост. Ба ин гурӯҳ хоҷагиҳои дорои захираҳои маҳдуд шомил нестанд, ки операторони онҳо изҳор доштанд, ки дар фаъолияти онҳо кишоварзӣ шугли асосӣ ба ҳисоб намеравад.	Камтар 250 000
Хоҷагиҳои хурд, ки фурӯши онҳо паст аст	Операторҳо мегӯянд, ки кишоварзӣ шугли асосии онҳост. Ба ин гурӯҳ хоҷагиҳои дорои захираҳои маҳдуд шомил нестанд, ки операторони онҳо гуфтанд, ки шакли асосии шугл барои онҳо кишоварзист.	Камтар 100 000
Хоҷагиҳои хурд бо фурӯшҳои баланд	Операторҳо эълон мекунанд, ки деҳқонӣ шугли асосии онҳост.	Аз 100 000 то 249999
Хоҷагиҳои калони оилавӣ ва дигарҳо		
Хоҷагиҳои калони оилавӣ	Деҳқонӣ шугли аслии онҳост.	Аз 250000 то 249999
Хоҷагиҳои калонтарини оилавӣ	Кишоварзӣ барои онҳо навъи асосии шугл аст.	Зиёда аз 500 000
Хоҷагиҳои ғайриоилавӣ	Хоҷагиҳо, ҳамчун корпоратсияҳои ғайри оилавӣ, кооперативҳо ва ё хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки аз ҷониби роҳбарони кироия идора карда мешаванд.	Ҳама гуна меъёрҳо ба назар мерасад

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти илмӣ дар маъхази [11] нишондодашуда

С.Д. Власов дар ин маврид қайд мекунад, ки дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи ҷаҳон беш аз пеш пайдоиши агробизнеси калон боиси он гардид, ки минбаъд роҳи монополизатсияи хоҷагии қишлоқро пеш гиранд. Одатан, дар агробизнес на танҳо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки нигоҳдорӣ, интиқол, коркарду фурӯш, инчунин, истеҳсоли техникаи кишоварзӣ, тухмӣ, нуриҳо ва маводи кимиёвиро бояд ба назар гирифт [2. с.124 -127].

Таҷрибаи давлатҳои рушдкарда нишон медиҳад, ки дар баробари тараққӣ додани истеҳсолоти кишоварзӣ ва афзоиши ҳаҷми маҳсулоти он ба ташаккул ва раванқи соҳаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ диққати чиддӣ додан лозим меояд. Масалан, дар Ҷумҳурии Мардумии Чин баробари ислоҳоти аграрӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ, давлат ба саноати деҳот сиёсати агросаноатии худро равона сохт. Дар натиҷа, дар деҳоти музофоти Ҷумҳурии Мардумии Чин дар як даҳсола ҳазорҳо корхонаҳои хурди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ташаккул ёфтанд, ки баъдан, баъзе аз онҳо ба корхонаҳои миёна ва баъзе ба корхонаҳои калон табдил ёфтанд. Имрӯз дар Ҷумҳурии Мардумии Чин корхонаҳои зиёди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ аз қабилӣ корхонаҳои коркарди шолӣ, хӯроки чорво, корхонаҳои коркарди меваю сабзавот, коркарди макарон, шакар ва ғайра амал мекунанд, ки онҳо ба яке аз соҳаҳои муҳими иқтисоди миллӣ табдил ёфтаанд. Аммо, дар муқоиса бо кишварҳои пешрафта, рушди ҳамаҷонибаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ Чин ҳанӯз дар дараҷаи пастӣ тараққиёт қарор дошта мушкилоту норасоӣҳо

дар ин самт зиёд ба назар мерасанд. Соли 2009 саноати коркарди маҳсулоти кишоварзии Чин дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол кард, аммо ҳиссаи корхонаҳои хурду миёна ва калон оид ба навовариҳо ва системаи назорати сифат, заиф ба назар мерасанд. Корхонаҳое, ки танҳо 24%-и корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳанд, 21 корхонаро дар бар гирифта, даромади солонаи онҳо аз фурӯши маҳсулоти коркардшуда ба 10 миллиард юан баробар аст, 4 ширкат бо зиёда аз 50 миллиард юан ва ду ширкат бо зиёда аз 100 миллиард юан ғаёлият доранд ва аз ин танҳо як ширкат ба 500 ширкати бехтарини ҷаҳон ворид шудааст [10].

Дар Австралия, Зеландияи Нав, Аргентина қисми зиёди саноати коркард ба моликияти ҷамъиятҳои сахомӣ ва соҳибкорони инфиродӣ тааллуқ доранд. Корпоратсияҳои коркардкунанда ё ширкатҳои тижоратӣ робитаҳои ҳамгироиро дар маҷмааи агросаноатӣ анҷом медиҳанд. Муносибатҳо бо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси шартнома ба роҳ монда мешаванд. Гузашта аз ин, корхонаҳои коркард ва дигар корхонаҳои саноатӣ деҳқононро бо захираҳои қарзӣ таъмин карда, ба онҳо пешпардохт менамоянд ва аз ин ҳисоб намудҳои гуногуни захираҳои моддию техникаро харидорӣ мекунанд.

Рушди корхонаҳои агросаноатӣ дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ низ мушоҳида мешавад. Асосан, ин шакли корхонаҳо аз соли 1970 дар шакли моликияти давлатӣ ташаккул ёфтаанд. Дар ин кишварҳо раванди мазкур ҳамчун ҳадаф, зери назорати давлат қарор гирифта буд. Ҳамин тавр, дар Булғористон, дар ибтидои соли 1980 253 комплекси агросаноатӣ, 4 комплекси саноатӣ-кишоварзӣ, 5 иттиҳодияи илмию истеҳсолӣ ва ғайра таъсис дода шуд. Хоҷагиҳо ва корхонаҳое, ки ба комплекси агросаноатӣ дохил буданд, идоракунии иқтисодии онҳо аз тарафи шӯроҳои иқтисодӣ ва назоратӣ тафтиш карда мешуд [1].

Дар Канада истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар коркард ва фурӯши маҳсулот дар шакли ассотсиатсияҳои тижоратӣ ҳамкорӣ мекунанд, ки ба ду категория тақсим карда мешаванд: яқум, мақомоти федералии тижоратӣ ё агентҳои (Идораи гандуми Канада, Комиссияи шири Канада ва чор агентии Канада оид ба тижорати маҳсулоти кишоварзӣ); дуюм, иттиҳодияҳои савдои музофотӣ, ки аз ҷониби истеҳсолкунандагони баъзе намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ таъсис дода шудаанд (масалан, ассотсиатсияи истеҳсолкунандагони шир, шӯбаи савдои сабзавоткорон, идораи хуқпарварон ва дигар анвои маҳсулот). Истеҳсолкунандагон тавассути кооперативҳо (шӯбаҳои савдо) бевосита бозори яқлукфурӯширо назорат карда, бо назардошти сифат, муҳлати интиқол ва дигар омилҳои бозор, нархҳои тафриқавии маҳсулоти кишоварзиро муқаррар мекунанд. Корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар содироти маҳсулоти худ монополия доранд. Шӯбаҳои савдо мустақилона ҳамчун шахси ҳуқуқӣ, дорои ҳуқуқи моликият, ҳисоббаробаркунӣ бо истеҳсолкунандагон, гирифтани қарз, гирифтани фоида аз тижорат ва дигар шаклҳои ғаёлиятро мувофиқи саҳми гузоштаи саҳмдорон тақсим менамоянд. Онҳо аз ҷониби шӯрои директорон, ки аз аъзои ассотсиатсияи истеҳсолкунандагон интихоб шудаанд, идора карда мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки манфиатҳои истеҳсолкунандагон ба назар гирифта шаванд. Ҳамкориҳои хоҷагиҳо бо мақсади ташаккули дигар сохторҳо ба мисли истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулот дар як занҷири амудӣ ташкил карда мешаванд [12, с.37-41].

Дар Олмон қариб ҳамаи деҳқонон аъзои як ё якчанд кооператив мебошанд. Онҳо аъзоёни худро бо воситаҳои истеҳсолот: техника, тухмӣ, хӯрока ва дигар нуриҳои минералӣ таъмин менамоянд. Кооперативҳо ҳама маҳсулоти истеҳсолшударо коркард карда, дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ мефурӯшанд, вазифаи асосии онҳо машварат ва иҷрои хизматрасониҳои гуногун мебошад. Аз ҷумла, онҳо бо таъмири таҷҳизот, назорати муҳит ва тадқиқоти маркетингӣ машғул мебошанд.

Айни замон, дар Олмон раванди ҳамгироии агросаноатӣ дар се сатҳ ба назар мерасад. Сатҳи ибтидоӣ ё маҳаллӣ, кооперативҳои молӣ, хизматрасонии қарзӣ ва саноатӣ.

Кооперативҳои марказӣ дар сатҳи минтақаҳо муассисаҳои дахлдорро таъсис додаанд, ки тақрибан 4,2 ҳазор кооперативи ибтидоӣ, 33 кооперативи марказӣ ва 4 кооперативи федералӣ фаъолият мекунад [12, с.37-41].

Дар Озарбойҷон талаботи аҳоли ба маҳсулоти кишоварзӣ қариб 75% қонеъ карда мешавад, ки зиёда аз 30% аҳолиро бо қор таъмин мекунад. Маҳсулоти хӯрокворӣ аз ҳисоби соҳа 60-70%-и талаботро қонеъ мекунад. Солҳои охир афзоиши бучети кишвар имкон дод, ки ҳаҷми дастгирии давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ зиёд карда шавад. Аз соли 2004 сар карда, аз ҳисоби бучети давлатӣ қисми зиёди хароҷоти деҳқонон ба монанди сӯзишворӣ, равангҳои молидани ва нуриҳои минералӣ рӯйпӯш карда мешаванд. Барои рушди соҳаи қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ қарзҳои имтиёзнок бо фоизи паст ва дарозмуддат дода мешаванд. Илова бар ин, ташкилотҳои лизингиро дастгирӣ намуда, ба онҳо шакли маҳсули маблағгузориро анҷом медиҳанд, ки барои хариди мошину таҷҳизоти кишоварзӣ мусоидат мекунад. Дар деҳот барои қорхонаҳои ниғаҳдорӣ ва қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ биноҳое сохта мешаванд, ки ба қам қардани талафоти маҳсулоти зудвайроншаванда ва афзоиши даромади соқинони деҳа, инчунин фаъолияти истеҳсолии онҳо мусоидат мекунад. Айни замон, дар минтақаҳои кишвар соҳтмони биноҳо ва ташкили шаклҳои нави қорхонаҳои қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ хеле афзудааст. Ин дар натиҷаи бомуваффақият иҷро шудани барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Озарбойҷон имқонпазир гардид. Дар ақсари минтақаҳои кишвар қорхонаҳо ба қоркарди ғушту шир, истеҳсоли шарбату нӯшоқиҳои спиртӣ шуруъ қарданд, ки дар натиҷа маҳсулоти истеҳсолшуда, на фақат барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳолии мамлақат, балки барои ба бозорҳои хориҷӣ низ баровардан мусоидат қард [3].

Яке аз самтҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ диверсификация мебошад, ки ин аз тамоюли умумиҷаҳонии яқоя қардани соҳаи кишоварзӣ бо соҳаи саноат шаҳодат медиҳад. Масалан, дар Ҷопон ҳиссаи қорхонаҳои қоркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ ба 80% расидааст, даромади деҳқонони амриқой бошад, аз ҳисоби қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳисоби миёна 62%, дар Чин тақрибан 65%, Қореяи Ҷанубӣ - 40% -ро ташкил медиҳад.

Ҳалли масъалаҳои дар боло зикрқардидани танҳо тавассути яқ қатор қорабиниҳо, ки ба ташаққул ва рушди ҳамқорихи соҳаи кишоварзию саноат мусоидат меқунанд, имқонпазир мебошад:

- қорӣ намудани асосҳои иқтисодӣ, молиявӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилии муосир барои бунёди қорхонаҳои қоркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи минтақавӣ;
- пешқурди фаъоли афзалиятҳои ҳамқорӣ дар асоси таҷрибаи хориҷӣ, дар хоҷагиҳои хурд ва хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ;
- мақомоти маҳаллӣ бояд имқониятҳои соҳибқорони инфиродӣ ва соҳторҳоеро, ки ба ҳамқорории соҳаи кишоварзию саноат мусоидат меқунанд, васеъ намоянд;
- дар сатҳи маъмурияти минтақавӣ бояд шароит фароҳам оварда шавад, ки қорхонаҳои қорқардқунанда маҳсулоташонро бе ягон монеа ба бозор пешниҳод намоянд;
- фароҳам овардани заминаи муассири меъёрӣ барои фаъолияти қорхонаҳои кишоварзӣ;
- тайёр қардани мутахассисон оид ба қоркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, маркетинг ва логистика дар донишгоҳҳо;
- дастгирии мақсадноқи моддию молиявии давлат ба соҳибқороне, ки қоркарди саноатии маҳсулоти кишоварзиро ба роҳ мондаанд.

Ҳамин тариқ, воситаҳои дастгирии бучетӣ бояд на танҳо барои дастгирии қорхонаҳои кишоварзӣ, балки барои таъсиси институтҳо ва, дар маҷмуъ, барои дигар соҳаҳои саноати қорқард низ равона қарда шавад.

Маҳз омезиши оқилонаи шаклҳои идорақунӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ки иборат аз рушди ҳамқорории шаклҳои хурди идорақунӣ ва ташаққули қорхонаҳои қалони кишоварзӣ

мебошанд, метавонанд рушди самарабахш ва устувори иқтисодиётро такон дода, аҳолии мамлакатро бо маҳсулоти коркардшудаи ватанӣ таъмин намояд.

Адабиёт

1. Белоусов В.М. Формирование механизма устойчивого развития сельскохозяйственного производства / В.М. Белоусов // Вестник Мич. ГАУ. - 2011. - №2. - С. 135-139.
2. Власов С.Д. Зарубежный опыт и проблемы инновационного развития сельского хозяйства России / С.Д. Власов // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2014. - №2. - С. 124-127.
3. Гусейнов Р.М. Процесс переработки сельскохозяйственной продукции в Азербайджане: состояние и тенденции развития ГОУ ВПО «Азербайджанский университет кооперации» / Р.М. Гусейнов // Экономические науки перспективы науки. - 2011. - №8 (23). - С. 159-162.
4. Измайлов А.Ю. Зерновое производство: машинно-технологическое обеспечение. / А.Ю. Измайлов. - М.: ВИМ, 2011. - 418 с.
5. Измайлов А.Ю. и др. Современные технологии и специальная техника для картофелеводства. / А.Ю. Измайлов и др. // Сельскохозяйственные машины и технологии. - 2015. - №2. - С. 45-48.
6. Измайлов А.Ю. Актуальные проблемы создания новых машин для промышленного садоводства. / А.Ю. Измайлов, Я.П. Лобачевский и др. // Сельскохозяйственные машины и технологии. - 2013. - №3. - С. 20-23.
7. Климова Н.В. Особенности регулирующего воздействия государства на агробизнес в зарубежных странах. / Н.В. Климова // Научный журнал КубГАУ - Scientific Journal of KubSAU. - 2013. - №90. - С. 713-729.
8. Кулистикова Т. Лидеры российской пашни. Топ-22 агрохолдингов по землям в обработке. / Т. Кулистикова // Агроинвестор. - 2018. - №10. - С. 2-8.
9. Оймахмадов Г.Н. Асосҳои таҳияи ояндабинӣ нисбат ба рушди минтақаҳо ва сахми корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар он./ Г.Н. Оймахмадов, Ш.Н. Намозализода//Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2020. - №3. - С. 227 - 232.
10. Огохиномаи Вазорати кишоварзӣ дар бораи баровардани "Плани дувоздаҳум панҷсолаи коркарди миллии маҳсулоти кишоварзӣ", Бюллетени Вазорати кишоварзӣи Ҷумҳурии Мардумии Чин, 2011/6. - С. 46-52.
11. Фролова О.А. Зарубежный опыт развития и кооперирования личных подсобных и крестьянских (фермерских) хозяйств. / О.А.Фролова // Вестник НГИЭИ. - 2010. - №1. - С. 16-27.
12. Шинакова Н.Ю. Опыт развития агропромышленной интеграции в зарубежных странах. / Н.Ю. Шинакова //Экономика. Вестник АПК Верхневолжья. - 2009.- №1. - С. 37-41.
13. Shevtsov V. Formation of quantitative and age structure of tractor park in the conditions of limitation of resources of agricultural production. / V. Shevtsov, A. Lavrov // SAE Technical Papers. - 2015. T. 2015-September. - С. 1 - 4.

УДК: 633.5(575.3)

МУАММОҲОИ ТАШАККУЛӢИ ВА РОҶҲОИ РУШДИ КЛАСТЕРҲОИ АГРОСАНОАТИ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚА

Халифазода Ҷовидон Бобоҳон – ассистенти кафедраи сугуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 000022336. E-mail: jovidhalifa@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои назариявии ташақкул ва рушди комплекси агросаноатӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Муаллиф мафҳуми «комплекси агросаноатӣ (КАС)»-ро кишода, равишан намуда, нишон медиҳад, ки он маҷмуи соҳаҳои ба ҳам аз ҷиҳати технологияи истеҳсоли ва иқтисодӣ алоқаманди иқтисодиёти миллии мебошад, ки истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулотҳои озукворӣ ва таъмини саноат бо ашёи хоми соҳаи кишоварзиро дар бар мегирад ва то ба истемолкунандаи ниҳой расонидани маҳсулотҳо хизмат мерасонад.

Дар мақола ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба он ки бо ташаққулҳои иқтисодӣ бозорӣ нақши низоми ҳамгирӣ ва кооператсия дар рушди соҳаҳои КАС меафзояд, дастгирӣ ёфта, дар ин хусус ақидаи шахсии муаллиф оварда шудааст. Мавқеи хоссаро дар мақола омӯзиши марҳилаҳои рушди ҳамгирӣ ва кооператсия дар байни соҳаҳои КАС ишғол менамояд.

Муаллиф, инчунин, сабабҳои объективӣ ва субъективӣи боздорандаи раванди ташаққули кластерҳои агросаноатиро дар кишвар омӯхта, ҳамчун асоситаринашон мавҷуд набудани захираҳои

кофши маблағҳои пулӣ, норасоии таҷрибаи амалии кластерҳои мазкур, руиҳи насти соҳаҳои кишоварзӣ ва баҳши хизматрасони онҳоро нишон додааст.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, кишоварзӣ, ҳамгироӣ, кооператсия, технология, соҳаҳо, кластерҳо, истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ, таъмини саноат бо ашёи хом, истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот барои кишоварзӣ, соҳаҳои хизматрасон, истемолкунандаи ниҳой, ҳамгироии амудӣ, ҳамгироии уфуқӣ.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ПУТИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ В РЕГИОНАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

Халифазода Джовидон Бобохон – ассистент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Телефон: 000022336. E-mail: jovidhalifa@mail.ru

В статье исследуются теоретические вопросы становления и развития агропромышленного комплекса. Автор уточняет понятие «агропромышленный комплекс (АПК)» и показывает, что это совокупность технологически связанных производственно-экономических секторов национальной экономики, включая производство, переработку и реализацию пищевых продуктов и пищевую промышленность, служит до тех пор, пока конечный продукт не будет доставлен конечному потребителю.

В статье подтверждается мнение отечественных и зарубежных ученых о том, что роль системы интеграции и сотрудничества в развитии АПК будет возрастать с формированием рыночной экономики, и приводится личное мнение автора на этот счет. Особое место в статье уделено изучению этапов развития интеграции и сотрудничества между секторами АПК.

Автор также исследует объективные и субъективные причины, препятствующие формированию агропромышленных кластеров в стране, ссылаясь на отсутствие достаточных финансовых ресурсов, отсутствие практического опыта этих кластеров, неразвитость аграрного сектора и сферы услуг.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, интеграция, кооперация, технологии, отрасли, кластеры, производство, переработка, хранение, реализация продуктов питания, обеспечение промышленности сырьем, производство средств производства для сельского хозяйства, пищевая промышленность, вертикальная интеграция, горизонтальная интеграция, услуги.

PROBLEMS OF FORMATION AND WAYS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL CLUSTERS IN REGIONAL CONDITIONS

Khalifazoda Jovidon Bobokhon - Assistant of the Insurance Department of Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14. Phone: 000022336. E-mail: jovidhalifa@mail.ru

The theoretical issues of formation and development of agro-industrial complex are studied in the article. The author clarifies the concept of "agro-industrial complex (AIC)" and shows that it is a set of technologically related production and economic sectors of the national economy, including the production, processing and sale of food products and food industry. agriculture and serves until the final product is delivered to the final consumer.

The article supports the views of domestic and foreign scholars that the role of the system of integration and cooperation in the development of the AIC will increase with the formation of a market economy, and the author's personal opinion in this regard. A special place in the article is given to the study of the stages of development of integration and cooperation between the sectors of the AIC.

The author also studies the objective and subjective reasons that hinder the formation of agro-industrial clusters in the country, citing the lack of sufficient financial resources, lack of practical experience of these clusters, the underdevelopment of the agricultural sector and their services.

Keywords: agro-industrial complex, agriculture, integration, cooperation, technology, industries, clusters, production, processing, storage, sale of food products, supply of industry with raw materials, production of means of production for agriculture, food processing, manufacturing, services.

Комплекси агросаноатӣ (КАС) - маҷмуи соҳаҳои ба ҳам алоқаманди иқтисодӣ миқдори мебошад, ки истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ ва таъмини саноат бо ашёи хоми соҳаи кишоварзиро дар бар мегирад. Ба комплекси агросаноатӣ соҳаҳои кишоварзӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулот машғул мебошанд, инчунин, соҳаҳои коркарди

маҳсулоти кишоварзӣ, нигоҳдорӣ, фурӯш, истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот барои кишоварзӣ ва соҳаҳои хизматрасон дохил мешаванд, ки аз ҷиҳати технологияи истеҳсолӣ ва иқтисодӣ ба ҳам пайваस्त буда, дар раванди истеҳсоли маҳсулот, таъмини техника ва технология ва то ба истемолкунандаи ниҳой расонидани маҳсулот хизмат мерасонанд.

Ташаккулёбии КАС дар мамлакати мо ба аввали солҳои 50-уми асри ХХ рост меояд. Дар ин давра дар илми иқтисод мафҳуми комплекси агросаноатӣ ворид гардида, зеро он маҷмуи соҳаҳои иқтисоди миллӣ, ки ба истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини рушди он, ҳамчунин, расонидани он ба истеъмокунандаи ниҳой машғул мебошанд, фаҳмида мешуд. Шаклгирии пурраи комплекси агросаноатӣ ҳамчун як низоми бутуни истеҳсолию хоҷагидорӣ ба миёнаи солҳои 1970-ум рост меояд. Қайд кардан зарур аст, ки занҷираи асосӣ дар он соҳаи кишоварзӣ ба шумор меравад, аммо рушди босуръати кишоварзиро бидуни мавҷудияти дигар соҳаҳои он тасаввур кардан ғайриимкон мебошад [5, с.14-30].

Ин, пеш аз ҳама, алоқаҳои иқтисодии кишоварзӣ бо соҳаҳои мебошанд, ки барои истеҳсолоти кишоварзӣ воситаҳои техникӣ, сӯзишворию рағанҳои молиданӣ, воситаҳои химиявӣ муҳофизати растаниҳо, нуриҳои минералӣ ва воситаҳои нақлиёт истеҳсол мекунанд. Ҳамчунин, дар ин раванд соҳаҳо, зерсоҳаҳо, корхонаҳо ва дигар субъектҳои мустақили иқтисодӣ низ ба амал омаданд, ки як қисми функцияҳои истеҳсолии соҳаи кишоварзиро ба дӯши худ гирифта, сохтмони объектҳо, таъмири хизматрасониҳои техникӣ, таъмини воситаҳои истеҳсолотро барои соҳаи кишоварзӣ ба уҳдаи худ гирифтанд. Ба занҷираи гурӯҳи соҳаҳо ва дигар корхонаҳои мустақили хоҷагидорие анҷом бахшиданд, ки кашонидан, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзиро ба зиммаи худ доранд.

Дар назарияи илмию амалӣ кишоварзӣ ва комплекси агросаноатии минтақаҳои ҷумҳурӣ муҳимтарин соҳаву комплекси байнисоҳавии иқтисодӣ ба шумор мераванд, ки дараҷа ва динамикаи рушди нишондиҳандаҳои онҳо баёнгари вазъи кунунии иқтисодиву иҷтимоӣ мебошанд, чунки КАС комплекси байнисоҳавии аҳамияти стратегӣ доштаи мамлакат буда, ҳиссаи соҳаи марказии он - кишоварзӣ дар МУД-и кишвар 23,5%-ро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, 2/3 корхонаҳои истеҳсолии ҷумҳурӣ корхонаҳои мансуби комплекси мазкур мебошанд, ки 35% пардохтҳои бучаи ҷумҳуриро таъмин намуда, дар соҳаи марказии он 65,8% аҳолии машғули кори минтақаҳои кишвар бо кор фаро гирифта шудаанд ва зиёда аз 74%-и аҳолии мамлакат дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Комплекси агросаноатии рушдкарда дар навбати худ гарави таъмини бехатарии озуқаворӣ, истиқлолияти воқеии мамлакат ва кафолати солимии аҳолии минтақаҳои кишвар ба шумор меравад [3, с.21].

Қайд кардан зарур аст, ки тайи даҳсолаҳои охир мутамарказонии КАС, бахусус соҳаи кишоварзӣ, ба истеҳсолоти бузурги хоҷагидорӣ табдил ёфта буд. Чунин тарзи муттаҳидшавии соҳаҳои иқтисодӣ миллӣ якҷанд даҳсолаҳо тараққиёти босуръати соҳаҳои онро таъмин карда тавонист. Аммо аз нимаи дувуми солҳои 1980-ум сар карда, ҳам дар низоми сиёсӣ ва ҳам дар низоми иҷтимоиву иқтисодӣ тағйироти кулӣ ба амал омаданд, ки баъдан ба пошхӯрии низоми бузурги Шӯравӣ сабаб гардиданд, ки ин раванд ба соҳаҳои КАС низ бетаъсир намонд, ки он боиси паст гардидани истеҳсоли маҳсулоти онҳо гардид.

Дар шароити ҳозира тамоюли ташаккулёбии сохтори ҳамгирии агросаноатӣ ба назар мерасад, чунки муттаҳидшавӣ барои истифодаи самараноки қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои муайяни истеҳсолӣ шароитҳои мусоид муҳайё сохта, ба зиёд гардидани имкониятҳои иқтисодии низоми истеҳсолии аз нав ба вучуд овардашуда мерасонад. Ин сохтор ба низоми корхонаҳои минтақавӣ он, инчунин, ташкилотҳои ноҳиявӣ тақсим шудани комплекси агросаноатиро дар бар мегирад [13, с.28].

Дар низоми КАС-и муттаҳидшаванда хусусияти алоқаҳои ҳамгироӣ метавонад аз рӯйи дараҷаи махсусгардонии амудӣ ва уфуқӣ ташаккул ёфта, инчунин, шароити муайян барои фаъолияти иштирокчиёни он ба амал бароварда шавад. Ташаккули ҳамгирии

амудӣ дар навбати худ гурӯҳи корхонаю ташкилотхоеро дар бар мегирад, ки истехсолоти он ба як намуд ё як дараҷаи истехсолот махсус гардонида шудааст, ки он ба дараҷаи муайян баландшавии истехсолоти соҳахоро тақозо намуда, дар бисёр мавридҳо аз ҷониби давлат танзим карда мешавад. Вай дар навбати худ ба кластерҳо шабоҳати бештар дорад.

Бо ташаккулёбии иқтисоди бозорӣ нақши низоми ҳамгироӣ ва кооператсия дар рушди соҳаҳои КАС меафзояд. Ба андешаи Давлатов Қ. Қ., «...яке аз самтҳои асосии муносибатҳои ҳамгироӣ ин истифодаи технологияи захирасарфакунанда, кам кардани сарфи бевоситаи захираҳои меҳнатӣ ва материалӣ, ба даст овардани миқдори маҳсулоти сифати баланд бо харчи камтар ва ғайраи зиёдтарин аз ғурӯши он мебошад...» [2, с.218]. Дар ин маврид зарурати шаклҳои нави ҳамгироӣ ба миён меояд, ки ба баланд бардоштани ҳаҷми истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини беҳатарии озӯқаворӣ ва беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли дар минтақа нигаронида шудааст. Ин ҷо яке аз шаклҳои самараноки ҳамгироии агросаноатӣ, ки барои мутобиқшавии КАС-и Тоҷикистон мусоидат менамояд - ин кластерҳои агросаноатӣ барои минтақа ё ноҳияҳои алоҳида мебошад.

Барои самаранокии ҳамгироӣ дар минтақа давраҳои амалкарди онҳо зарур мебошанд, ки онҳо омили муҳими пешрафти фаъолияти иштирокчиёни соҳаҳои он ба ҳисоб мераванд. Ҳамчун қоида, панҷ давраи асосии онро ҷудо менамоянд. Давраи тайёрӣ ва ташаккули корпоратсияҳои агросаноатӣ, ки якҷояшавии якҷанд корхонаҳои агросаноатиро дар бар гирифта, бо ёрии онҳо технологияи идоракунии лоиҳаҳои ҳамгироӣ амалӣ карда мешавад, ки дар раванди он салоҳият ва ҷавобгарии роҳбар ва аъзоёни гурӯҳ муайян гардида, консепсияи рушди корпоратсияҳои агросаноатӣ тарҳрезӣ гардида, оиди ташкил ва амалисозии стратегияи он мақсадгузори карда мешавад.

Марҳилаи дувум, ин ташаккул ва оғози қори ҷамъияти соҳомӣ мебошад, ки тавассути он ширкати асосӣ якҷанд корхонаҳои бузурги агросаноатиро якҷоя менамояд ва тибқи қонунгузориҳои амалкунанда дар маҷлиси саҳмдорони асосӣ масъалаҳо ҳаллу ҷалб гардида, барномаҳои тараққиёти корпоратсия барои солҳои наздик тасдиқ карда мешавад. Давраи сеюм - ин ҳамгироӣ дар давраи гузариш мебошад, ки мақсади асосии он муваффақ шудан ба натиҷаҳои иқтисодию молиявии муайян (самарои синеритикӣ) буда, аз муттаҳидшавии корхонаҳои гуногун дар сохтори соҳибқорӣ ва низоми ягонаи хоҷагидорӣ маншаъ мегирад. Вай аз низоми идораи молиявӣ, таъминоти иттилоотӣ ва инчунин амалӣ намудани идораи ҷамъияти асосӣ иборат мебошад.

Марҳилаи чорум ва панҷум - инҳо давраи муваффақ шудан ба натиҷаҳои ниҳой ба ҳисоб рафта, мақсади онҳо таъмини баланди амалиёти якҷояи иштирокчиёни ҳамгироӣ, самаранокии корҳои гурӯҳҳои нави идоракунии дар ҳамаи марҳилаҳо, устувории таъсири ҳамгироии амудӣ ба фаъолияти корхонаю ташкилотҳо мебошад. Зимни ҳамгироии пурра муваффақшавии идораи самараноке боқӣ мемонад, ки барои кам намудани таваккалҳои гуногун бояд равона карда шавад.

Чуноне ки таҷрибаи давлатҳои аз нигоҳи иқтисодӣ пешрафта нишон медиҳад, раванди ҳамгироӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ барои пешрафти низоми КАС мувофиқ мебошад. Ҳамгироӣ дар шароити минтақа имконият медиҳад, ки ҷараёни занҷираи истехсоли дуруст ташкил карда шуда, барои истифода аз технологияи пешқадами инноватсионӣ ва ҷалби бештари захираҳои меҳнатӣ, барои коркард, нигоҳдорӣ ва ғурӯши маҳсулоти комплекси агросаноатӣ шароитҳои мусоид фароҳам оварда шавад.

Мақсадҳои асосии ҳамгироӣҳо ин беҳтар сохтани вазъи кунунии соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои КАС ба ҳисоб рафта, он аз ҳалли ҷунин тадбирҳо вобастагии калон дорад:

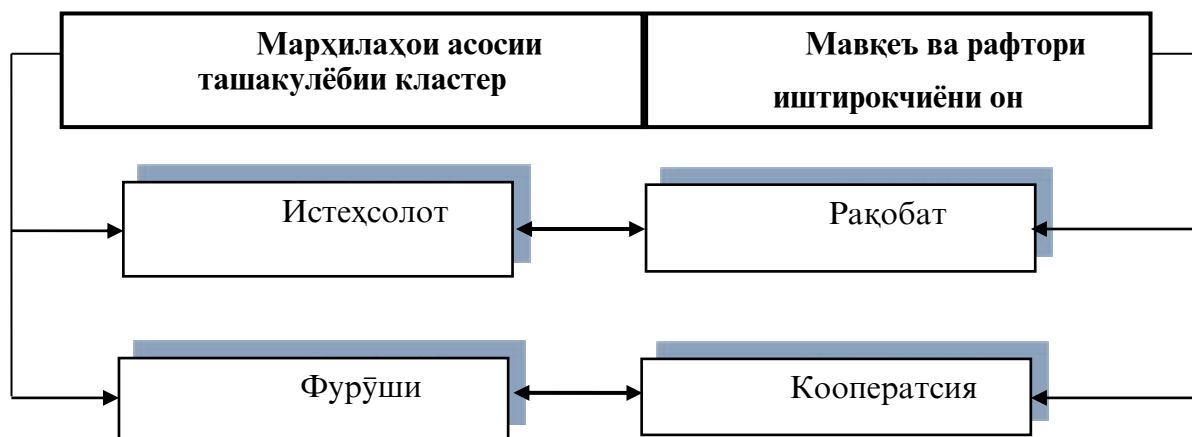
- беҳдошти вазъи молиявии корхонаю ташкилотҳои кишоварзӣ ва вазъи зиндагии аҳоли дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- якҷоя намудани захираҳои молиявӣ дар ҳалли афзалиятноки рушди соҳаҳои КАС-и кишвар;

- муттаҳид намудани истеҳсолот дар минтақаи алоҳида ё занҷираи ягона, яъне аз истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ сар карда, то ба истеъмолкунандаи ниҳоии он бурда расонидан;
- афзун намудани имкониятҳои ҷалби бештари сармояҳо ва гирдгардиши рақобатноки маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва агросаноатӣ;
- баргараф намудани инҳисория ва аз доираи истеҳсолот берун намудани миёнаравҳои зиёдатӣ бо меқсади барои иштирокчиёни ҳамгирӣ имкониятҳои васеи фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатиро муҳайё сохтан;
- баланд намудани назорат аз болои истифодаи самараноки иқтисодии табииву захиравӣ, захираҳои меҳнатӣ ва техникаи истеҳсолӣ;
- истифодаи технологияи пешқадами инноватсионӣ дар пешрафти истеҳсолоти агросаноатӣ, техника ва таҷҳизоти нав ва ғайраҳо. Ин ҳолат дар стратегияи рушди иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳавасмандгардонии раванди ҳамгирӣ ва кооператсияи истеҳсолот низ хеле хуб оварда шудааст.

Ба ақидаи бархе аз олимон, «...дар бисёр кишварҳо ду шакли ҳамгирӣи комплекси агросаноатӣ ҷудо карда мешавад. Яқум, шакли ҳамкорӣҳои корхонаҳои кишоварзӣ ва ширкатҳои ғайридавлатӣ, ки дар асоси шартномаи тарафайн амалӣ карда мешавад ва он барои кишварҳои хориҷӣ шабоҳат дорад. Дуюм, дар шакли ташкилию сохторӣ, ки сармоя ва захираҳои меҳнати корхонаҳои алоҳида ба ҳам пайваст мегарданд ва он барои истеҳсолоти КАС-и ватанӣ бештар шабоҳат дорад...» [9, с.182]. Лекин, ҳам барои ширкатҳои хориҷӣ ва ҳам барои корхонаҳои комплекси агросаноатии ватанӣ муттаҳидкунии ҳамгирӣи амудӣ хос буда, он ба муттаҳид намудани истеҳсолкунандагони молу маҳсулоти якхела равона карда шудааст. Дар ин маврид, пеш аз ҳама, чараёни истеҳсолии корхонаю ташкилотҳо дар мадди аввал гузошта шуда, хароҷоти чараёни истеҳсолӣ кам карда мешаванд.

Ин шакли ҳамгирӣ, дар навбати худ, ба назарияи кластерикунонӣ бештар мувофиқат менамояд, ки он «...ба вазифаи ҳамгирӣи амудӣ муқобил набуда, дар худ ҳавасмандгардониро барои ба ҳам пайвастании корхонаҳо дар кластерҳо мутобикат менамояд...» [1, с.389]. Дар ин мавридҳо шумораи иштирокчиён ва ҳайати онҳо иваз мегарданд, ки ин яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи кластер аз дигар шаклҳои муттаҳидшавии соҳаҳои низоми КАС мебошад.

Ин ҳолат аз яке аз принципҳои асосии фарқкунандаи алоқамандии соҳаҳо ва иштирокчиёни кластер ба ҳисоб рафта, он метавонад дар дилхоҳ маврид барои ҳалли вазифаи дар назди онҳо гузошташуда муттаҳид шавад (расми 1).



Расми 1. Принципҳои асосии алоқаи байниҳамдигарии иштирокчиёни кластер дар марҳилаҳои ташаккулёбии он

Сохтори ташкилӣ-истеҳсолӣ ва марҳилаҳои асосии ташаккулёбии кластер нишон медиҳад, ки он дар ҳамгирӣи соҳаҳои низоми комплекси агросаноатӣ мақоми махсус

дорад. Фақат клатер имкон медиҳад, ки муттаҳидсозии корхонаҳои хурду миёна дар соҳаҳои КАС-и ба таври дуруст ба роҳ мондашуда, корхонаҳои калон ба ҳайси локомотиви асосӣ ва барои таъмини рақобати соф корхонаҳои хурду миёна хизмат намуда, ҳавасмандии иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати молу маҳсулотро таъмин намояд [8, с.7-8].

Бо ин мақсад мушоҳидаи вазъи идоракунӣ ва натиҷаи ҳамгироӣ бо чунин самтҳо амалӣ карда мешавад:

- таъмини самаранокии фаъолияти иштирокчиёни ҳамгироии агросаноатӣ ва идораи ҳайати корӣ;

- таъсири самаранокии ҳамгироии амудӣ ба иштирокчиёни кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа;

- таҳлил ва дурнамои дастовардҳо, камбудӣҳо ва банақшагирии фаъолияти иштирокчиёни он барои давраҳои оянда;

- ҳавасмандсозии иқтисодии аъзои ҳамгироии агросаноатӣ ва кооперативҳои истеҳсолӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва ғайраҳо.

Дар чунин шакли ҳамгироӣ занҷираи пурраи технологию истеҳсолӣ, аз парвариш сар карда, то истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти тайёри соҳаҳои КАС-ро дар бар мегирад, ки имконияти амалисозии мақсадҳои ҳамаи иштирокчиёни онро дар назар дорад.

Кластерҳои агросаноатӣ, дар навбатҳои худ, «...ҳамчун раванди муттаҳидсозии ташкилотҳои соҳаи фаъолияти гуногун дар чараёни ягонаи такрористеҳсол, аз истеҳсоли ашёи хом то фурӯши маҳсулоти тайёр бо якҷояшавии тамоми марҳилаи истеҳсолот, ки натиҷаи он самаранокии синеритикӣ мебошад...», баромад мекунад, ки ин ҷо «...самараи синеритикӣ (иловагӣ) аз ҳисоби кӯшиши ҳамаи иширокчиён-хоҷагидорон таъмин гардида, ба таври мустақим ҳисобу китоб карда мешавад...». Дар ин маврид, кластер аз ҳисоби ҳамгироӣҳои корхонаҳои аз нигоҳи иқтисодӣ мустақили истеҳсоли молу хизматрасониҳо таъсис меёбад, ки наздикии географӣ дошта, дар алоқамандӣ дар як занҷираи ягонаи ташкили арзиши истеъмоли фаъолият менамояд [11, с.68].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ташаккулёбии иқтисодиёти рақобатнок рушди кластерҳои агросаноатӣ дар шаклҳои гуногун дар шароити минтақа арзёбӣ мегардад. Махсусан, «...дар шароити нави хоҷагидорӣ яке аз фишангҳои муҳим ва самараноки мубориза бо бӯҳрони амалкунанда маҳз назарияи кластер мебошад, ки бо назардошти самараи синеритикии минтақавӣ заминагузорӣ карда мешавад...» [10, с. 59-63]. Инчунин, «...ҳамгироии кластерҳо имконият медиҳад, ки рақобатпазирии истеҳсоли маҳсулот баланд бардошта шуда, таъмини рушди инноватсионӣ ва устувории истеҳсолот ба муҳлати тӯлонӣ таъмин карда шавад...».

Дар таҷрибаи ҳозираи иқтисодӣ се шакли асосии кластерҳои агросаноатиро ҷудо менамоянд, ки ташаккулёбии онҳоро инъикос менамоянд [12, с.70]:

✓ сохторҳои фаъоли дохилиминтақавии иқтисодӣ дар дохили низоми КАС, ки дар ташкилотҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҳсилотӣ ташкил ёфтаанд;

✓ занҷираи истеҳсолӣ, ки тавассути ҳамгироии амудӣ чараёни истеҳсолиро дар гирди ядрои кластер (занҷираи таъминкунанда, истеҳсолкунанда, фурӯшанда ва истеъмолкунанда) ба роҳ мемонад;

✓ соҳаи саноат дар сатҳи баланди рушд (кластери хӯрокворӣ ё ҷамъи соҳаҳо - кластери агросаноатӣ).

Аслан, кластерҳо шакли ҳуқуқию ташкилӣ надоранд, лекин иштирокчиёни онҳо истиклолияти пурраи ҳуқуқию иқтисодии худро нигоҳ медоранд.

Аз ин хотир, ташаккулёбии кластерҳои агросаноатӣ ба иштирокчиёни он имконият медиҳад, ки дараҷаи баланди таҳассусиро фароҳам оварда, барои рушди соҳибқории хурду миёна дар минтақаҳои ҷумҳурӣ саҳми калон гузошта, талаботи бозори озуқавориро пурра таъмин намояд. Ба туфайли ин кластерҳо, дар минтақаҳо ҷалби бештари сармояҳо таъмин гардида, барои рушди устувори иқтисодии кишвар мусоидат карда мешавад. Ба

кластерҳои агросаноатӣ омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ, табию иқлимӣ ва технологияю истеҳсолӣ низ таъсири худро мерасонанд [6, с.148].

Омӯзиши чанбаҳои назариявии ташкили истеҳсолот дар низоми комплекси агросаноатӣ нишон медиҳад, ки яке аз шаклҳои самараноки ҳамгирии соҳаҳои он ин ташаккулёбии кластерҳои агросаноатӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот дар минтақа ва вазъи иҷтимоии аҳоли равона карда шудааст. Дар таҷрибаи кишварҳои пешқадам сохтори мазкур дар шаклҳои гуногун, ба монанди холдингҳои агросаноатӣ, иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳо, ки алоқаи байниҳамдигарии худро дар асоси принципҳои ташкили кооператсия ва ҳамгироӣ амалӣ менамоянд, фаъолият мекунанд [4, с. 80].

Барои рушди иқтисодиёти минтақа кластерҳо нақши муҳим бозида, бозори дохилро бо маҳсулоти тару тоза ва баландсифати агросаноатӣ таъмин менамоянд. Бартариҳои асосии кластерҳои агросаноатӣ дар шароити минтақа дар он аст, ки гурӯҳи калони корхонаю ташкилотҳоро муттаҳид сохта, барои то истеъмолкунандаи ниҳой расонидани маҳсулот хизмат намуда, ба рушду равнақи иштирокчиёни тамоми занҷираи истеҳсолӣ - таъминкунандаи ашёи хом, ширкатҳои фурӯши мол, муассисаҳои илмию тадқиқотӣ ва таълимӣ ва ғайраҳо мусоидат менамоянд.

Ҳамин тариқ, кластерҳои агросаноатӣ, дар навбати худ, ба корхонаю ташкилотҳои худ имконияти соҳиб шудан ба дараҷаи баланди касбиятро фароҳам оварда, онҳоро дар минтақаи ҷуғрофӣ якҷоя намуда, ҷалби бештари сармояҳо ва додугирифтӣ иттилоотиро барои онҳо таъмин карда, такмили базаи моддию техникаи кишоварзӣ, аз ҷумла - риояи дурусти ҷараёни технологӣ, рушди ҳамгироӣ ва кооператсия дар КАС, зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, баланд бардоштани шугли қор ва рушди инфрасохтори бозорӣ, ташкили низоми самараноки банақшагирӣ ва стратегӣ, такмили санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва ташкили мониторинги доимии рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаро таъмин менамоянд [7]. Ин равандҳо, дар навбати худ, аз як қатор сабабҳои объективӣ ва субъективӣ вобаста мебошанд, ки асоситаринашон мавҷуд набудани захираҳои кофии маблағҳои пулӣ, норасоии таҷрибаи амалии кластерҳои мазкур, рушди пасти соҳаҳои кишоварзӣ ва баҳши хизматрасонии онҳо ва ғайра мебошанд.

Адабиёт

1. Горетов И.Н. Кластерные технологии в управлении АПК. / И.Н. Горетов //Вестник Чувашского университета. - 2009. -№1. – 389 с.
2. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан Монография / К.К. Давлатов. - Воронеж, 2008. – 218 с.
3. Дуненкова Е.Н. Выявление кластеров и разработка стратегии инновационного развития региона на основе кластерного подхода «Актуальные проблемы управления - 2004» / Е.Н. Дуненкова // Материалы международной научно-практической конференции, вып. 4. - М.: ГУУ, 2004. – С.21-29.
4. Жакашев Б.Р. Особенности формирования и развития кластеров в АПК Казахстана / Б.Р.Жакашев //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2009. - № 9. – С.80-87.
5. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков. Курс лекций. / Н.Я. Коваленко. – М.: «ТАНДЕМ», 1999. – 126с.
6. Лаврикова, Ю.Г. Кластеры: стратегия формирования и развития в экономическом пространстве региона [Текст] / Ю.Г.Лаврикова. - Екатеринбург: Ин-т экономики УрО РАН, 2008. – 148 с.
7. Марков Л.С. Проблемы реализации кластерной политики в России [электронный ресурс]URL: <http://www.cluster-center.ru/about1.html> (дата обращения: 24.06.2013).
8. Михайлов А. Формирование и развитие конкурентоспособных отраслевых кластеров АПК регионов (на примере Курской области) / А.Михайлов//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2009. - №12. – С.7-13.
9. Огородников П.И. Интеграционные объединения - основа стабильного и динамичного развития АПК / П.И.Огородников, О.А. Федорова, В.Ю.Чиркова // Экономика региона. - 2011. - №4. – С.182-189.

10. Пириев Дж. Зарубежный опыт кластерного развития агропромышленного комплекса / Дж.С.Пириев, Н.И. Амиров // Доклады Таджикской Академии сельскохозяйственных наук. – Душанбе, 2013. - №4 (38). - С.59-63.
11. Семина Л. А. Агропромышленный кластер: проблемы и развитие инновационно-инвестиционной деятельности / Л.А.Семина, И.В. Ковалева // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. - 2017. - №1 (5). – С.68-75.
12. Фролов О.А. Формирование и развитие кластеров в региональном АПК / О.А. Фролов // Региональная экономика: теория и практика. - 2011. - №36. – С.70-76.
13. Хусейнов М.Н. Ташаккули кластерҳои боғу тоқпарварӣ дар комплекси агросаноати минтақаи (дар мисоли ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. барои дараҷаи н.и.и./М.Н. Хусейнов. - Душанбе, 2019. – 28 с.

УДК:-338.71

МАСЪАЛАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҶЛИЛИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ НИЗОМИ БОНКӢ

Оев Анис Давлатович - ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 93-451-11-12. E-mail: oev.anis.d@mail.ru.

Дар доираи интиҳоби мавзӯ, муаллиф дар мақола ба яке аз масъалаҳои муҳим ва мубрами низоми бонкии кишвар, ки он аҳамияти геостратеги низоми бонкиро дар соҳаҳои иқтисодиёт инъикос менамояд, тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Маҷмӯан, низоми бонкиро ҳамчун механизми руиди иқтисодиёт ва самтҳои афзалиятнокӣ он тавассути дастгириҳои молиявӣ қарзӣ арзёбӣ намудан мувофиқи мақсад мебошад, чунки мавқеи он дар низоми молиявӣ аксар кишварҳои пешрафта ҷойгоҳи махсусро касб менамояд. Ҳамин аст, ки ин таносуб низ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мешавад, яъне зиёда аз 90 дарсади доруҳои низоми молиявӣ кишвар маҳз ба низоми бонкӣ мансуб мебошад. Аҳамияти низоми маҳз мавқеъ ва иҷрои вазифаҳои он дар иқтисодиёт бозгӯст. Мавқеи устувори ташиклоти қарзӣ ё дар умум, низоми бонкӣ самаранокӣ фаъолияти иқтисодиётро нишон дода, устувори он бехатарии иқтисодиётро таъмин менамояд.

Ҳамчунин, дар мақолаи мазкур муаллиф меъёрҳои асосиро барои таҳлил ва баҳодихии устувори молиявӣ низоми бонкӣ тафсир намуда, онро аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ таҳқиқ карда, нишондиҳандаҳои асосиро барои таҳлили вазъи устувори низоми пешинҳод намудааст.

***Калидвожаҳо:** низоми бонкӣ, ташиклоти қарзӣ, самаранокӣ, суботи молиявӣ, устуворӣ, нишондиҳандаҳои таҳлилий, фишангҳои баҳодихӣ, даромаднокӣ, пардохтпазирӣ, сифати доруҳо.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

Оев Анис Давлатович - ассистент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.. Тел.: (+992)93-451-11-12. E-mail: oev.anis.d@mail.ru

При выборе темы автор в своей статье акцентирует внимание на одном из важнейших и актуальных вопросов банковской системы страны, который отражает геостратегическое значение банковской системы в экономике. В целом целесообразно оценивать банковскую систему как механизм экономического развития и ее приоритеты через финансово-кредитное обеспечение, так как она занимает особое место в финансовой системе большинства развитых стран. Поэтому такое соотношение наблюдается и в банковской системе Республики Таджикистан, т.е. более 90 процентов активов финансовой системы страны принадлежит банковской системе. Важность системы отражается в ее положении и эффективности в экономике. Прочное положение кредитной организации или банковской системы в целом свидетельствует об эффективности экономической деятельности, а ее устойчивость обеспечивает безопасность экономики.

Также в данной статье автор разъясняет основные критерии анализа и оценки финансовой устойчивости банковской системы, рассматривает ее с теоретической и практической точки зрения и приводит основные показатели для анализа устойчивости системы.

***Ключевые слова:** банковская система, кредитная организация, эффективность, финансовая стабильность, устойчивость, аналитические индикаторы, инструменты оценки, рентабельность, ликвидность, качество активов.*

THEORETICAL ISSUES IN THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL STABILITY OF THE BANKING SYSTEM

Oev Anis Davlatovich - Assistant, Department of Audit and Revision, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova, 64/14. Phone: (+992) 93-451-11-12. E-mail: oev.anis.d@mail.ru

When choosing a topic, the author in his article focuses on one of the most important and topical issues of the country's banking system, which reflects the geostrategic importance of the banking system in the economy. In general, it is advisable to evaluate the banking system as a mechanism for economic development and its priorities through financial and credit support, since it occupies a special place in the financial system of most developed countries. Therefore, such a ratio is also observed in the banking system of the Republic of Tajikistan, i.e. more than 90 percent of the country's financial system assets belong to the banking system. The importance of the system is reflected in its position and performance in the economy. The strong position of a credit institution or the banking system as a whole indicates the effectiveness of the economic activity, and its stability ensures the security of the economy.

Also in this article, the author explains the main criteria for analyzing and assessing the financial stability of the banking system, considers it from a theoretical and practical point of view, and provides the main indicators for analyzing the stability of the system.

Keywords: banking system, credit organization, efficiency, financial stability, sustainability, analytical indicators, assessment tools, profitability, liquidity, asset quality.

Низоми муосири бонкӣ яке аз муҳимтарин сохторҳои иқтисодиёти ҳар як давлати пешрафта маҳсуб ёфта, дар бештари ҳолатҳо онро маҷозан ҳамчун рағҳои хунгарди иқтисодиёт низ арзёбӣ менамоянд. Нақши он дар шароити иқтисоди бозорӣ бузург буда, дар умум, идоракунии низоми пардохт ва ҳисоббаробаркуниҳоро дар низоми иқтисодӣ ҳамчун восита иҷро менамояд. Аз рӯи таҷриба таҳаввулоте, ки дар низоми бонкӣ ба амал меоянд, аз ин ё он ҷиҳат ба иқтисодиёт таъсири мусбат ё манфии худро мерасонанд. Аз ин лиҳоз, самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ рушди бемайлони низоми иқтисодиётро дар маҷмӯъ таъмин менамояд.

Дарачаи самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ ҳолатро дар бар мегирад, ки дар он низоми бонкӣ ба ҳадафҳои стратегии худ мувофиқи талаботи ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор бо назардошти мавҷудияти омилҳои берунии таъсиррасон ва мувофиқ ба тамоилҳои муосири фаъолияти бонкӣ дар натиҷаи амалисозии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ, ки ба рушди устувор мусоидат мекунад, инъикосгар аст.

Самаранокии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ амнияти суботи молиявӣ низоми бонкии мамлакатро аз ҳар гуна шокҳо, таҳримҳову бухронҳо таъмин намуда, рушди бемайлони иқтисоди миллиро устувору пойдор нигоҳ медорад. Бояд қайд кард, ки самаранокӣ, субот ва устуворӣ дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ин категорияҳои тавҳам мебошанд, яъне фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзӣ солимии суботи молиявӣ низоми бонкиро таъмин намуда, устувории низоми молиявӣ ва дар маҷмӯъ, иқтисодиёти кишварро кафолат медиҳанд, ки исботи ин масъала дар маркази диққати олимони дохилию хориҷӣ қарор дорад.

Бо ин алоқамандӣ, устувории низоми бонкӣ аз ҷониби иқтисодчиён гуногун шарҳ дода шудааст. Масалан, ба ақидаи Ш.Қ. Хайрзода, устувории низоми бонкӣ "...ҳолате мебошад, ки зимни он низом қодир аст ба таъсири номатлуби омилҳои мухталифи берунию дохилӣ истодагарӣ кунад ва ҳолатро дар мавриди инҳироф аз тавсифот ва андозаҳои амниятӣ дубора барқарор созад, инчунин ба таври бемайлон рушд кунад, рисолат ва вазифаҳои худро дар иқтисодиёт бо назардошти вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ ба таври муносиб ва самаранок иҷро намояд" [6, с. 142]. Вобаста ба ин, ҳар як ташкилоти қарзӣ барои устувории фаъолияти худ дар низоми бонкӣ ва дар шароити рақобати озоди бозори молиявӣ манфиатдор буда, ҷиҳати таъмини устувории худ воситаҳои мухталифро истифода намоянд.

Дар дигар маврид Д.С. Юсупов ва Х.Х. Исмаилов манбаи устувории ташкилотҳои қарзиро чунин баҳодихӣ намудаанд: "устувории муассасаҳои бонкӣ ва дар маҷмӯъ, низоми бонкӣ аз комёбиҳои ҳар як ташкилоти қарзӣ ва мутобиқати фаъолияти онҳо ба меъёру

қоидаҳои муқарраршудаи умумии низоми бонкӣ дар сатҳи давлатӣ ва байналмилалӣ вобаста мебошад” [7, с. 42].

Бояд қайд кард, ки устувории молиявии низоми бонкӣ дар заминаи суботи он ба даст оварда мешавад. Суботи молиявӣ фаъолнокии бахшҳои низоми молиявӣ ва миёнаравии молиявии босамарро таъмин намуда, барои устувор гардидани рушди иқтисодиёт мусоидат менамояд. Бинобар ин, дар тамоми кишварҳои ҷаҳон мақомотҳои ваколатдори соҳа (дар ҶТ БМТ ва Вазорати молия) барои нигоҳ доштани суботи молиявии кишвар саъю кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ баҳри таҳкими суботи молиявӣ дар кишвар солҳои охир тадбирҳои мушаххас амалӣ кардааст. Масалан, бо тавсияҳои Хазинаи байналмилалӣ асбор (ХБА) соли 2016 (таҳти №27) дар назди Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таъсиси Кумитаи суботи молиявӣ ва баъдан аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо мақсади баррасии масъалаҳои таъмини суботи молиявӣ, ошкор намудани хавфҳо дар низоми молиявӣ ва пешниҳоди тадбирҳои баҳри коҳиш додани хавфҳои Шӯрои миллии суботи молиявӣ ташкил карда шуд (бо қарори №331 аз 21.06.2018), ки он имрӯз фаъолияти худро самаранок ба роҳ мондааст.

Барои он ки ба вазъ ё самаранокии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ баҳои оқилона дода шавад, дар бораи фаъолияти он маълумоти кофӣ ва воқеӣ доштан шартӣ зарур аст. Талаботи асосӣ, ки дар айни замон ба ахбори таҳлилшаванда нигаронида шудаанд, инҳо эътимоднокӣ, мукамалӣ, мутғасилӣ ва муқоисашаванда мебошад. Бояд қайд кард, ки чунин хусусиятҳои ташкилотҳои қарзӣ ба монанди эътимоднокӣ ва босуботи зарурӣ буда, унсурҳои бо ҳам иртиботи мутақобиладоштаи қабл аз ноилгардӣ ба устуворӣ маҳсуб меёбанд. Яъне, пеш аз ноил шудан ба устуворӣ сараввал бояд эътимоднокӣ ва босуботи низоми бонкӣ таъмин карда шавад. Эътимоднокӣ тавсифи сифатии низоми бонкӣ ба ҳисоб рафта, устуворӣ аз босуботӣ, ҳамчун хосияти мустақамӣ ва истодагарӣ нисбат ба асароти омилҳои берунӣ вобастагӣ дорад.

Вобаста ба фаъолияти устувори ташкилоти қарзӣ се намуди устувории молиявии онро фарқ намудан мумкин аст:

1. Устувории муътадил, ки пардохт накардан ё ба таъхир мондани уҳдадорӣ ва даромаднокии устувор бо фаъолияти муътадил тавсиф мешавад;

2. Вазъи ноустувори молиявӣ, ки бо таъхири пардохтҳо, сари вақт иҷро накардани уҳдадорӣ муайян, сатҳи пасти даромаднокӣ ва монанди инҳо тавсиф мешавад;

3. Ҳолати бухрони молиявӣ, ки бо пардохт накардани мунтазам, мавҷудияти чашмаси қарзҳои батаъхирафта ва ғайра тавсиф карда мешавад.

Устувории молиявии ташкилоти қарзиро ҳамаи ҷонибҳои манфиатдори он ба монанди саҳмдорон, роҳбарият, мизоҷон, ташкилотҳои контоагент, сармоягуздорон, сохтори танзимкунанда ва давлат баҳо медиҳад. Одатан дар ин равандҳо маҷмӯи нишондиҳандаҳои истифода мешаванд, ки онҳоро ба ду гурӯҳи васеъ тақсим намудан мумкин аст (ниг. ба Расми 1.).

Қисми якуми нишондиҳандаҳои молиявӣ барои устувории ташкилоти қарзӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад, чунки таъмини сифати баланди он қисми нишондиҳандаҳои дуҷумро ба низом медароранд. Таснифоти дигар, ки аз рӯи моддаҳои дороиҳову уҳдадорӣ дар расм овардаем, метавон онро низ ба қисмҳои ҷудо намуд.

Барои моддаҳои дороиҳо:

➤ дороиҳои пардохтпазир (онҳо метавонанд барои ташкилоти қарзӣ бе талафоти назаррас бошанд, дар ҳолати зарурӣ ба пули нақд табдил дода шаванд);

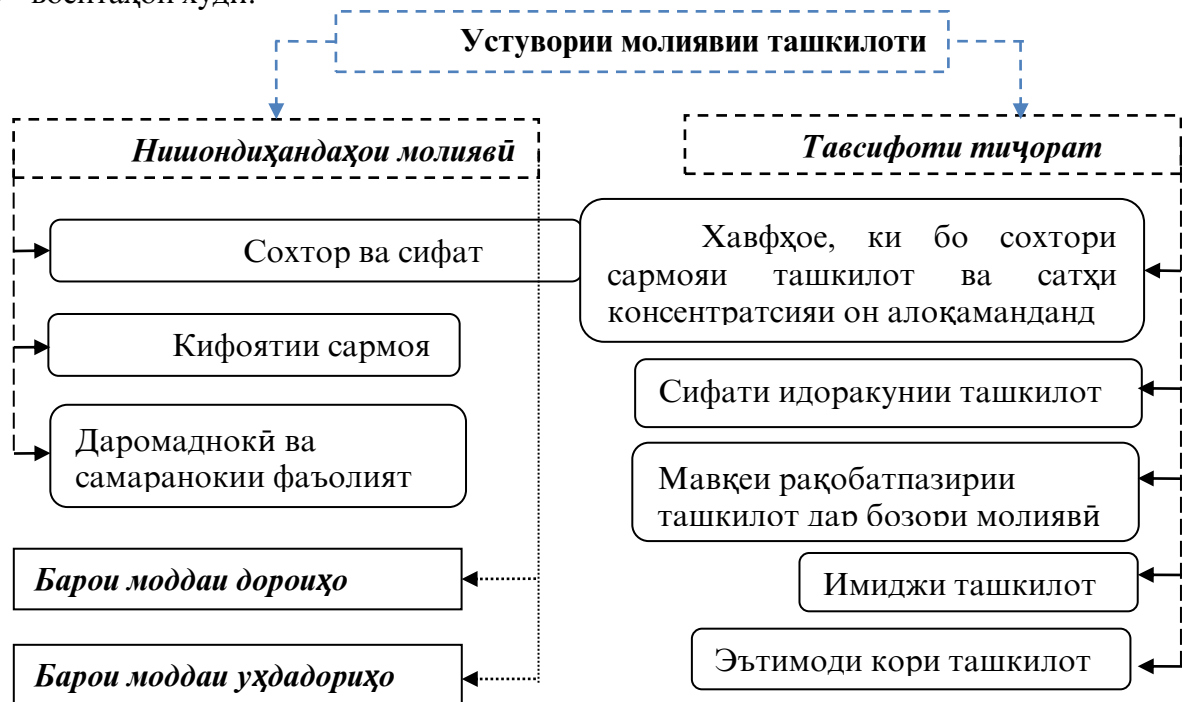
➤ дороиҳои муҳлатнок (сандуқи қарзӣ ва сандуқи воситаҳои молиявӣ, ки дар бозор муомилот мешаванд);

➤ дороиҳои ғайриманқул (қарзҳои таснифшуда, сармоягузорӣ ва амволе, ки ба ташкилоти қарзӣ даромади доимии нақдӣ намеоранд).

Барои моддаҳои уҳдадорӣ:

➤ уҳдадорӣҳои ноустувор (захираҳои қарзии ташкилоти қарзӣ, ки метавонанд дар вақти дилхоҳ аз ҷониби мизоҷон бозпас гирифта шаванд);

- уҳдадориҳои устувор (захираҳои қарзие, ки ташкилоти қарзӣ метавонад дар муддати барои худ муайян нигоҳ дошта бошад, аз ҷумла бақияи ҳадди ақал дар суратҳисобҳои муомилоти мизочон);
- воситаҳои худӣ.



Расми 1. - Таснифи устувории молиявии ташкилоти қарзӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Гуруҳи дуоми нишондиҳандаҳои устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ, ки аз рӯи хислат ё тавсифоти тиҷорат тартиб дода шудаанд, устувориро бештар аз рӯи таъсири омилҳои барунӣ баҳо медиҳанд.

Дар амалия ҷиҳати баҳодиҳии устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ фишангҳои гуногун истифода мешаванд. Масалан, В. Коваленко ва Ю. Гаркушка дар таълимоти худ сохтори фишангҳои баҳодиҳии устувории молиявии банқҳо ба панҷ гуруҳи асосӣ ҷудо намудаанд: - низомҳои рейтингӣ; - низомҳои таҳлили коэффитсиентҳои молиявӣ ба гуруҳҳои якхела; - низомҳои арзёбии маҷмӯии хавфҳо; - моделҳои омории пешбинии барвақтӣ ва фишангҳои таҳлили макро ва микропруденсиалӣ [4, с. 56] раддабандӣ намудаанд, ки дар навбати худ онҳо боз ба зергуруҳҳо тақсим шудаанд. Масалан, фишанги панҷум таҳлили макро ва микропруденсиалӣ низомҳои нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ (FSIs) ва низомҳои стресс-озмуни бонкиро (Stress testing), ки дар кишварҳои узви Хазиначи байналмилалӣ асбор (ХБА) татбиқ шудаанд, дар бар мегирад. Бояд қайд кард, ки фишангҳои макропруденсиалӣ нишондиҳандаҳоро ба монанди: меъери кифоятии сармоя, баҳодиҳии хавфи қарзӣ, баҳодиҳии пардохтпазирӣ, хавфи бозорӣ ва дигар натиҷаҳои молиявии банқҳо, ки бо алоқамандӣ ба нишондиҳандаҳои алоҳидаи бобҳо ва моддаҳои тавозунӣ арзёбӣ менамояд, инъикос менамоянд.

Барои татбиқи ҳадафҳои рушди низоми банкӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки узви бевоситаи созмони бонуфузи ҷаҳонӣ - ХБА мебошад ва ҳамкориҳои дуҷониба миёни Банки милли ва ХБА ҷиҳати таҳкими суботи молиявӣ дар кишвар яке аз дурнамои сиёсатҳои фаъолияти низоми банкии кишвар мебошад. Аз ин хотир, мувофиқи мақсад аст аз рӯи нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ (НУМ-FSIs), ки аз тарафи ХБА тавсия гардидааст, истифода намоем. Лозим ба ёдоварист, ки нишондиҳандаҳое, ки аз тарафи ХБА барои баҳодиҳии устувории молиявӣ пешниҳод гардидаанд, як қатор индикаторҳоро [8] дар бар мегиранд ва мо наметавонем ҳамаи онро дар мақола матраҳ намоем. Банки миллии Тоҷикистон ахбори расмӣ НУМ-и асосии низоми банкиро дар сомонҳои худ пешниҳоди истифодабарандагон менамояд, ки онро мо маҷмуан дар ҷадвали 1-ум овардаем.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои устувори молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

№т/ р	Номгӯи нишондиҳандаҳо	аз рӯи соли тақвимӣ									
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Ҳисоб и миёна
		(бо физ)									
1	Меъёри кифоятии сармоя										
1.1	Сармояи танзимшаванда нисбат ба дороиҳо бо назардошти хавф баркашидашуда	22,9	16,6	13,1	17,0	22,9	22,1	19,9	18,2	23,4	19,6
1.2	Сармояи танзимшавандаи дараҷаи 1 нисбат ба дороиҳои бо назардошти хавф баркашидашуда	21,2	4,2	10,6	26,7	28,1	29,2	26,3	23,5	19,0	21,2
2	Сифати дороиҳо										
2.1	Қарзҳои ғайрифаъл тарҳи фондҳои ташакулдода нисбат ба сармояи танзимшаванда	22,7	38,6	66,7	105,5	36,6	23,1	19,0	16,2	3,2	41,1
2.2	Қарзҳои ғайрифаъл нисбат ба қарзҳои умумӣ	13,6	21,2	26,3	47,6	36,5	31,1	27,0	23,8	13,7	28,4
3	Даромаднокӣ										
3.1	Даромаднокии дороиҳо (ROA)	2,2	-2,5	0,8	-2,8	0,5	1,9	2,1	2,5	1,1	0,6
3.2	Даромаднокии сармоя (ROE)	10,7	-14,4	5,5	-21,0	1,7	7,0	7,6	9,1	4,8	0,8
3.3	Даромади фоизии ҳолис нисбат ба даромади умумӣ	47,2	40,6	52,2	63,7	65,2	65,3	66,3	73,5	60,9	59,3
3.4	Хароҷотҳои ғайрифоизӣ нисбат ба даромади умумӣ	65,1	63,6	63,7	131,4	61,7	56,0	60,2	61,9	64,6	70,5
4	Пардохтпазирӣ										
4.1	Дороиҳои пардохтпазир нисбат ба дороиҳои умумӣ	22,8	20	24,1	30,9	30,1	30,8	27,7	30,0	31,9	27,1
4.2	Дороиҳои пардохтпазир нисбат ба уҳдадориҳои кутӯҳмуддат	81,1	75,8	70,4	83,9	73,8	72,3	67,4	70,5	87,7	74,4
5	Ҳассосият ба хавфи бозорӣ										
5.1	Мавқеи кушодаи асъории ҳолис нисбат ба сармояи танзимшаванда	-2,6	1,7	-17,3	-10	-9,5	-9,6	-1,1	-11,5	4,7	-7,5
6	Иловагӣ										
6.1	Сармояи тавозунӣ нисбат ба дороиҳои умумӣ	19,6	14,8	12,1	25,5	26,6	27,0	27,4	26,3	20,9	22,4
6.2	Қарзҳои калон нисбат ба сармояи танзимшаванда	79,1	80,1	139,9	132,0	72,2	62,9	71,8	73,5	68,0	88,9
6.3	Даромад аз амалӣтҳои савдо ва фӯруш нисбат ба даромади умумӣ	22,6	25,5	11,9	-6,5	11,2	15,7	14,3	6,1	7,8	12,6
6.4	Хароҷотҳои кормандон нисбат ба хароҷотҳои ғайрифоизӣ	56,1	54,7	56,8	55,3	56,9	58,7	60,0	58,6	58,7	57,1
6.5	Амонатҳо нисбат ба сандуқи қарзии умумӣ	76,9	71,2	78,6	96,4	111,8	115,4	102,5	107,6	87,2	95,1
6.6	Қарзҳо бо асъори хоричӣ нисбат ба қарзҳои умумӣ	62,5	62,5	65,3	63,8	61,0	57,2	50,5	43,2	34,0	58,3
6.7	Уҳдадориҳо бо асъори хоричӣ нисбат ба уҳдадориҳои умумӣ	67,0	65,6	70,0	67,1	60,3	53,2	46,7	48,2	49,4	59,8

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси [9].

Нишондиҳандаҳои дар ҷадвал қайдшуда ба таври мухтасар оварда шудаанд ва он тибқи муқаррароте, ки ХБА ҳамчун тавсия пешниҳод кардааст, метавонанд нишондиҳандаҳои дигарро низ дар бар гиранд. Дар ҷадвал нишондиҳандаҳои асосӣ, ки шарҳи методологиву тарзи ҳисоби онҳо ба маврид аст, ин меъёри кифоятии сармоя, сифати дороиҳо, даромадноқӣ ва пардохтпазирӣ ба ҳисоб меравад. Албатта, нишондиҳандаҳои тибқи Роҳнамо ҷамъовариҳои нишондиҳандаҳои устувории молиявии ХБА ҳисоб карда мешаванд. Барои баррасии масъалаҳои шарҳи методологӣ ин нишондиҳандаҳо, тафсилоти онҳо ба маврид мебошад.

Меъёри кифоятии сармоя тибқи Дастурамали №176 “Дар бораи тартиби танзими ташкилотҳои қарзӣ”, ки меъёрҳои ҳатмиро пешбинӣ менамояд, меъёри (К1-1) на камтар аз 12% ва меъёри (К1-2) на камтар аз 10% муқаррар шудааст[2]. Вобаста ба меъёри кифоятии сармоя чунин номгӯи нишондиҳандаҳо мавҷуданд:

- таносуби сармояи меъёрӣ нисбат ба дороиҳои аз рӯи хавф баркашидашуда;
- таносуби сармояи меъёрии сатҳи якум ба дороиҳои вобаста ба хавф баркашидашуда;
- таносуби қарзҳои пардохтнашаванда бо тарҳи захираҳои барои сармоя ташкилшуда.

Қарзҳои ғайрифаъол нисбат ба қарзҳои умумӣ нишондиҳандаи асосии сатри сифати дороиҳо маҳсуб ёфта, он аз ҳаҷми умумии сандуқи қарзии низомии бонкӣ қарзҳои ғайрифаъолро дар бар мегирад ва тибқи таснифоти қарз, ки дар Дастурамали 215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо” пешбинӣ шудааст, он қарзҳои батаъхиратофаро зиёда аз 30 рӯз, яъне вазни қиёсии қарзҳои ғайрифаъол ва зиёда аз 90 рӯз қарзҳои ғайрифаъол (NPL)-ро дар бар мегирад. Ин нишондиҳанда нисбат ба солҳои қаблӣ гарчанде рӯ ба беҳбудӣ овардаву ҳиссаи миёнаро касб кардааст, лекин то кунун осебпазирӣ калидии низомии бонкӣ боқӣ мемонад.

Сатри даромадноқӣ, ки нишондиҳандаҳои асосии он даромадноқии дороиҳо (ROA), даромадноқии сармоя (ROE) ва даромади фоизии ҳолис нисбат ба даромади умумӣ ё онро дар бештари мавридҳо маржаи фоизӣ аз даромади умумӣ низ ном мебаранд, маҳсуб меёбанд. Қайд намудан ба маврид аст, ки нишондиҳандаҳои ROA ва ROE ҳамчун нишондиҳандаи асосӣ барои баҳодихии суботи молиявии ташкилоти қарзӣ истифода бурда мешавад. Барои ин тарзи ҳисоби он низ ба маврид аст:

- аз сабаби он ки даромадноқии дороиҳо (ROA, %) ба фоида ва ҷамъи дороиҳо алоқаманд аст, ҳангоми ҳисоб фоида ба ҷамъи дороиҳои ҳаҷми давра мунтаносиби роста мебошад, яъне бо формулаи $ROA = \text{Фоида} / \text{Дороиҳо} * 100$ ҳисоб карда мешавад.

- даромадноқии сармоя (ROE, %) бо фоида ва ҷамъи сармоя мунтаносиби роста мебошад, яъне бо формулаи $ROE = \text{Фоида} / \text{Сармоя} * 100$ ҳисоб карда мешавад.

Дар сатри 5.1 мавқеи кушодаи аъёри ҳолис нисбат ба сармояи танзимшаванда дида мешавад, ки нишондиҳандаҳои он барои давраҳои дар ҷадвал қайдшуда аксаран манфӣ мебошанд. Дар асл, мавқеи кушода ин фарқияти байни ҳаҷми умумии маблағҳои ба ташкилоти қарзӣ воридгашта ва маблағҳои аз ташкилоти қарзӣ ирсолгардида аз рӯи ҳисоббаробаркуниҳои байни ташкилоти қарзӣ тавассути муносибатҳои мустақими муросилотӣ дарк карда мешавад. Агар фарқият мусбӣ бошад, пас мавқеи кушода кредитӣ ва ҳангоми манфӣ будани фарқият, мавқеи кушода дебетӣ ба ҳисоб меравад. Тибқи муқаррароти Дастурамали №175 “Оид ба меъёрҳои ҳадди ниҳии мавқеи кушодаи аъёри ва тартиби ҳисоби онҳо барои ташкилотҳои қарзии молиявӣ” мавқеи умумии кушодаи аъёри бояд аз 10%-и сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзии молиявӣ зиёд набошад.

Нишондиҳандаҳои боқимонда даромади фоизӣ аз даромади умумӣ, пардохтпазирӣ ва боқимонда нишондиҳандаҳои иловагӣ, ки дар ҷадвал дида мешавад, маҳсулноқии фаъолиятро инъикос намуда, ба таври маъмулӣ ҳисоб карда мешаванд.

Дар маҷмӯъ, омӯзиш ва таҳқиқи устувории молиявии ташкилоти қарзӣ ва ё худ дар умум, низоми бонкӣ яке аз вазифаҳои муҳим барои таҳлилгар ва менечери он ба ҳисоб меравад. Истифодаи методи оптималӣ низ нақши таъмини ин ҷараёнро ҳадафнок ва натиҷанок ба роҳ мемонад. Дар доираи пешниҳоди ахбороти дар мақола овардашуда, чиҳати баҳодихии устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва ба ин васила, гузаронидани таҳлилҳои лозима барои қабули қарорҳои иқтисодӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Хоса, барои истифодабарандагони берунӣ ва дохилии иттилооти ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва дар маҷмӯъ, низоми бонкӣ чиҳати муайян намудани мавқеи ташкилоти қарзӣ дар низоми бонкӣ, эътимодноки ва устувории он чунин ахборот ва маҷмӯи нишондиҳандаҳои овардашуда ба манфиат хоҳад буд. Бояд қайд намуд, ки сармоягузoron, контоагентҳо ва умуман, мизоҷони ташкилотҳои қарзӣ пеш аз фаъолияти якҷоя ба вазъи низом ва ё ташкилоти қарзӣ оғаҳӣ пайдо намуда, баъдан ҳамкорӣ менамоянд. Албатта, доништан ва истифоданамоии ҳар як индикаторҳои баҳодихандаи вазъи устувории низоми бонкӣ ё худ ташкилоти қарзӣ ин ба донишу дараҷаи саводнокии молиявӣ ва мафкураи ҳар як истифодабаранда алоқаманд аст.

Адабиёт

1. Давлатов И.Х. Центральный банк и финансовое регулирование и надзор /И.Х. Давлатов // Деньги и кредит. - 2015. - №5 – С. 69-73.
2. Дастурамали №176 “Дар бораи тартиби танзими ташкилотҳои қарзӣ” №550 аз 19.10.2009 сол .
3. Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо” №558 “Г”, аз 3 июни соли 2016
4. Коваленко В. Обеспечение финансовой устойчивости банков: теоретические и практические аспекты / В. Коваленко, Ю. Гаргушка / Verlag I /Издатель: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2017. -112с.
5. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению - Вашингтон, округ Колумбия, США: Международный Валютный Фонд, 2007. – 312 с.
6. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ (назария, методология ва амалия) / Ш.Қ. Хайрзода дис. барои дарёфти дараҷаи илмӣ д.и.и. - Душанбе - 2021. – 430 с.
7. Юсупов Д.С. Устойчивость банковской системы в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы / Д.С. Юсупов, Х.Х. Исмаилов // Паёми ДДҲБСТ (ISSN: 2411-1945, Ҷуз.8 - №3).С-40-52.
8. Маълумоти охиринаи дастрас оиди нишондиҳандаҳои устувории молиявии ҳамаи кишварҳо [Махзани электронӣ]. URL: <https://data.imf.org/?sk=51B096FA-2CD2-40C2-8D09-0699CC1764DA> (санаи муроҷиат: 06.12.2021.)
9. Нишондиҳандаҳои устувории низоми бонкӣ [Махзани электронӣ]. URL: https://nbt.tj/files/suboti-moliyavi/2021_new/FSI_3Q_2021_tj.pdf (санаи муроҷиат: 12.12.2021.)
10. Шӯрои миллии суботи молиявӣ дар ҶТ [Махзани электронӣ]. URL: <https://nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/rezaahbor/> (санаи муроҷиат: 24.12.2021.)

УДК: 338.43+338.436.33

МУШКИЛОТ ВА ИМКОНИЯТҲОИ РУШДИ СОҲАИ САНОАТИ ХҶУРОКВОРӢ ВА САНОАТИ КОРКАРД ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Акимов Саидҷон Муродмадович - докторанти PhD-и назди кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Сурога:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. **Телефон:** (+992) 98 560 0955. **E-mail:** saidjon_933208824@bk.ru.

Дар мақолаи илмӣ муаллиф вазъи истеҳсоли иқтисодии саноати хӯрокворӣ ва саноати коркарди вилояти Хатлонро, ки яке аз бахшҳои муҳим ва асосии иқтисодии вилояти Хатлон ба шумор рафта, дар бунёди маҳсулоти ниҳоии истеъмолӣ ва ба ин васила дар рушди бозори озуқаворӣ натавонад минтақа, балки дар ҷумҳурии низ фаъолона иштирок менамояд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Ба ақидаи муаллиф барои беҳтар ва рақобатпазир намудани корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла саноати хӯрокворӣ ва саноати коркард дар вилоят, пеш аз ҳама, иқтидорҳои

молиявӣ, техникаю технологияи ва меҳнати соҳаро дуруст ба роҳ мондан зарур аст, ки корхонаҳои ин соҳа тавонанд молу маҳсулоти худро аз ҷиҳати сифат олии ва аз ҷиҳати нарх дастрас истеҳсоли коркард ва пешниҳод намуда, на танҳо ба бозори минтақа ва ҷумҳурӣ, балки ба бозори хориҷа низ роҳ ёбанд.

Калидвожаҳо: саноати хӯрокворӣ, саноати коркард, комплекси агросаноатӣ, кластерҳои агросаноатӣ, рақобатпазирӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулот, иқтисодиёти минтақа, техникаю технология, сармоягузорӣ.

ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ И ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Акимов Саидҷон Муродмадович - докторант PhD кафедры экономики предприятия и предпринимательства, Кулябский государственный университет имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова, 16. Телефон: (+992) 98 560 0955. E-mail: saidjon [933208824@bk.ru](mailto:saidjon933208824@bk.ru).

В статье автор описывает производственно-экономическую ситуацию в пищевой и перерабатывающей промышленности Хатлонской области, которая является одной из важнейших и основополагающих отраслей экономики области в создании товаров конечного потребления и, тем самым, принимает участие в анализе развития продовольственных рынков не только региона, но и страны.

По мнению автора, для совершенствования и повышения конкурентоспособности предприятий агропромышленного комплекса, в том числе пищевой и перерабатывающей промышленности региона, в первую очередь необходимо правильно наладить финансово-технический, технологический и трудовой потенциалы сектора, а также производить, перерабатывать и предлагать доступные цены, чтобы они могли выйти не только на региональные и национальные рынки, но и на зарубежные рынки.

Ключевые слова: пищевая промышленность, перерабатывающая промышленность, агропромышленный комплекс, агропромышленные кластеры, конкурентоспособность, сельскохозяйственное производство, производство, региональная экономика, технологии, инвестиции.

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY AND PROCESSING INDUSTRY IN KHATLON REGION

Akimov Saidjon Murodmatovich - doctoral student of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S.Safarov street, 16 Tel.: (+992) 98 560 0955. E-mail: saidjon [933208824@bk.ru](mailto:saidjon933208824@bk.ru).

In the article the author describes the production and economic situation in the food industry and processing industry of Khatlon region, which is one of the most important and fundamental sectors of the economy of Khatlon region in the creation of final consumer goods and thus in the development of food markets not only in the region but also in the country. takes part in the analysis.

According to the author, in order to improve and make the enterprises of the agro-industrial complex, including the food industry and processing industry in the region, first of all, it is necessary to properly establish the financial, technical, technological and labor potential of the sector. and to produce, process and offer affordable prices so that they can enter not only the regional and national markets, but also foreign markets.

Keywords: food industry, processing industry, agro-industrial complex, agro-industrial clusters, competitiveness, agricultural production, production, regional economy, technology, investment.

Дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 иқтисодии институционалии модели нави рушд ва ҳадафҳои стратегии марҳалаи рушди босуръати кишвар дар асоси сармоягузорӣ (солҳои 2021-2025) ба амал бароварда шуда истодаанд. «Ин марҳила бо таъсиси кластерҳои агросаноатӣ ва корхонаҳои коркарди пурраи нахи пахта, пӯст, пилла, ангур, мева ва дигар намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ тавсиф дода мешавад. Дараҷаи рушди саноати ҷумҳурӣ аз ҳисоби тараққи додани истеҳсоли саноати барои ҷумҳурӣ анъанавӣ баланд мешавад»[11, с.27]. Барои амалӣ кардани ин мақсад дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он тараққи додани саноати коркарди маҳсулот нақши асосӣ мебозад. Чунки онҳо асоси ташаккул ва рушди бавучудоҳои нави муттаҳидшуда дар комплекси агросаноатӣ дар асоси равишҳои

кластерӣ мегарданд. Таҷрибаи ҷаҳонии ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ нишон медиҳад, ки кластерҳои агросаноатӣ одатан дар ҳудудҳои муайян ё минтақаҳои кишвар ташаккул меёбанд. Истифодаи бурдани таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин самт дар ҷумҳурӣ, ба фикри мо, барои ба шакли индустриалӣ-аграрӣ гузаштани ҷумҳурӣ шартӣ асосӣ мебошад. Дар робита ба ин, мо вазъи рушди саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилояти Хатлонро ҳамчун минтақаи калонтарини кишвар таҳлил мекунем. Рушди соҳаҳои номбаршудаи саноат ба маҳсулоти соҳаҳои кишоварзӣ талаботи муассир ба вучуд оварда, меҳвари ташкили кластерҳои агросаноатии гуногун мебошад.

Саноати хӯрокворӣ ва коркард яке аз бахшҳои муҳим ва асосии иқтисодии вилояти Хатлон буда, дар бунёди маҳсулоти ниҳонии истеъмоли ва ба ин васила дар рушди бозори озуқаворӣ на танҳо дар минтақа, балки дар ҷумҳурӣ низ ғаёлона иштирок менамояд. Дар солҳои соҳибхотии ҷумҳурӣ ташаккули иқтисодии техникаӣ ва технологияи соҳаҳои саноат зери таъсири омилҳои зиёд ба амал меомад, ки бо ташаккул ва инкишофи параметрҳои системаи иқтисодии бозор алоқаманданд. Заминаи техникаӣ ва технологияи истеҳсолоти саноатӣ, аз як тараф, дар натиҷаи васеъ намудани бозори маҳсулоти дохилӣ, талаботи самаранок ба маҳсулоти он, ҷустуҷӯи роҳҳои ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ, инчунин, навсозии корхонаҳои саноатӣ дар доираи амалигардонии самти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунӣ, аз тарафи дигар, ташаккул ёфт [1, с.153].

Бояд таъкид дод, ки бомуваффақият мутобиқ шудани корхонаҳои саноатӣ ба шароитҳои нави иқтисодӣ, татбиқи сиёсати давлатии саноатӣ оид ба дастгирии онҳо, фазои мусоиди сармоягузорию ба вучуд овард, ки сармоягузорию ва соҳибкоронро барои маблағгузорӣ ба рушди заминаи техникаӣ-технологии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркард манфиатдор мегардонанд. Маҷмуи омилҳои дар боло зикршуда, инчунин, шароитҳои мусоиди табиӣ ва иқлимӣ, мавҷудияти захираҳои кофии табиӣ ва меҳнатӣ самтҳои пурзӯр намудани нақш ва мавқеи ин соҳаҳо дар иқтисодии вилоят муайян карданд.

Бешубҳа, ғаёлобии муътадили корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркард дар ташаккул ва васеъ намудани фонди озуқаворӣ ва қонеъ гардондани талаботи аҳоли бо озуқа аҳамияти калон дорад. Таҳлили нишон медиҳанд, ки дар бозори истеъмоли дар ҳаҷми умумии молҳои саноатӣ ҳиссаи маҳсулоти хӯрокворӣ аз 40% зиёд буда, хароҷоти пулии аҳоли (вобаста ба сатҳи даромади онҳо) барои хариди озуқа аз 45 то 60%-ро ташкил медиҳад.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва бахши соҳибкории иқтисодӣ ба тараққиёти соҳаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ, озуқа барои қонеъгардонии талаботи истеъмолии аҳоли диққати калон медиҳанд. Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркард яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки иқтисодии вилоят ба шумор меравад. Онҳо на танҳо тараққиёти комплекси агросаноатиро таъмин мекунанд, балки дар раванди дигаргунсозии сохтори иқтисодӣ, ба вучуд овардани сохтори сифатан нави иқтисодии минтақа ғаёлона иштирок мекунанд [2, с.262].

Имрӯзҳо саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилояти Хатлон корхонаҳои ширӣ, консерваторӣ, машрубот ва винобарорӣ, корхонаҳои нӯшокиҳои ғайриалкоголиро дар бар мегирад. Ғайр аз ин, корхона ва сехҳои коркарди ғалла, сабзавот, меваю гӯшт, истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ, нонпазӣ, макарон, рағани растанӣ ва ғайра ғаёлобият мекунанд. Саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилоят зиёда аз 30 намуди ғаёлобияти истеҳсолиро амалӣ менамояд. Дар саноати хӯрокворию вилояти Хатлон дар айни замон 126 корхона ғаёлобият доранд, ҷи тавре ки аз маълумотҳои ҷадвали 1 дида мешавад.

Мувофиқи ҷадвали 1 дар соли 2014 шумораи машғулоне, ки дар ин корхонаҳо кор мекарданд, 3779 нафар ва дар соли 2019 3989 нафарро ташкил дод ва дар давраи таҳлилшуда беш аз 5,5% афзудааст.

Ҷадвали 1. - Динамикаи шуғл дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ (нафар)

Корхонаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 н 2014 бо %
Корхонаҳои саноати коркард	8791	9022	8958	10605	10252	10263	116,7
Аз он ҷумла дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ	3779	3368	3341	3152	3256	3989	105,5
Бо %	42,9	37,3	37,3	29,7	31,7	38,8	- 4,1 пп

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омери вилояти Хатлон, 2020, с. 67.

Аммо ҳиссаи машғулони саноати хӯрокворӣ дар шумораи умумии аҳолии саноати коркард 38,8%-ро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2014 4,1 банди фоизӣ кам аст. Маълум аст, ки суръати афзоиши машғулони корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба суръати афзоиши машғулони корхонаҳои саноати коркарди вилоят таъсири назаррас нарасонид, ки ин 116,7-ро ташкил дод. Ин маънои онро дорад, ки дар соҳаи саноати коркард нисбати бахши саноати хӯрокворӣ каме ҳавасмандӣ ҳаст. Инро маълумоти ҷадвали 2 тасдиқ мекунад. Дар давраи солҳои 2014-2019 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои саноати хӯроквории вилоят аз 975,6 ба 1236,4 млн сомонӣ зиёд шудааст, афзоиши он 126,7%-ро ташкил дод. Аммо вазни қиёсии он дар маҳсулоти умумии саноат бештар аз 15,8% кам шуд. Аммо, қайд кардан бамаврид аст, ки суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноати хӯрокворӣ аз суръати афзоиши шуғл дар соҳаи пеш гузаштааст, ки ин аз афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи таҳқиқшаванда шаҳодат медиҳад.

Ҷадвали 2. - Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти саноати хӯрокворӣ дар вилояти Хатлон, (млн сомонӣ)

Корхонаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбати 2014 бо %
Корхонаҳои саноати коркард	2202,9	2422,5	2645,8	3371,2	3893,7	4347,7	197,3
Аз он ҷумла дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ	975,6	984,1	1001,5	587,8	1121,2	1236,4	126,7
дар %	44,2	40,6	37,8	17,4	28,8	28,4	-15,8

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омери вилояти Хатлон, 2020, с. 68.

Тавре дар боло қайд кардем, дар вилояти Хатлон зиёда аз 121 корхонаи саноати хӯрокворӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти хӯроквории аграрӣ машғуланд, фаъолият мекунад. Чӣ хеле ки аз маълумотҳои ҷадвали 3 дида мешавад, бо рушди соҳаи чорводорӣ ва парандапарварӣ дар вилояти Хатлон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти гӯшти қариб 2 баробар, ҳасиб 52,5% ва маҳсулоти ширӣ зиёда аз 33,3% зиёд шудааст. Аммо аз сабаби паст будани рақобатпазирии гӯшти ватанӣ ҳаҷми истеҳсоли он 55% коҳиш ёфтааст [12, с. 68].

Ҷадвали 3. - Динамикаи истеҳсоли навҳои асосии маҳсулоти озуқаворӣ дар вилояти Хатлон

Маҳсулот	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 с нисбати 2014 с. бо %
Гӯшт ҳамроҳи гӯшти паранда, ҳаз. тонна	13934,9	15013,2	15510	16288	22002,0	27745,3	199,3
Ҳасиб, тонна	257,8	203,1	233,0	313,0	299,5	393,1	152,5
Равған, тонна	5,1	0,3	2,9	3,0	6,6	2,3	-55
Равғани растанӣ, ҳаз. тонна	7559,1	6992,7	5945,8	6651,3	11434,8	12243,1	162,6
Маҳсулоти шири ҳолис,		0,9	1,1	1,3	1,2	1,2	133,3

ҳаз. тонна	0,9						
Консерва, млн қуттии шартӣ	5,1	1,2	2,6	4,4	4,8	5,1	100,0
Маҳсулоти қаннодӣ, ҳаз.тонна	1294	1385	1612,0	2061,2	724,0	1049,9	-18,8
Маҳсулоти макаронӣ, ҳаз. тонна	19	2,6	1,7	1,0	33,5	34,2	180,0
Нӯшокиҳои бепирт, ҳаз. дал.	53,5	48,1	33,9	38,7	34,5	38,2	-28,5
Арақ ва ликер, ҳаз.дал.	9,9	7,6	4,0	4,0	2,1	2,5	-74,7
Маҳсулоти шароб, ҳаз.дал.	1,9	2,0	1,6	1,0	1,4	1,8	-5,2

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили вилояти Хатлон, 2020, с. 123.

Дар соли 2019 ҳосили умумии ҷамъоваришудаи сабзавот дар вилоят 1258,9 ҳазор тоннаро ташкил дода, нисбат ба соли 2014 беш аз 48,8% афзудааст. Аз ин дар корхонаҳои консервабарорӣ соли 2019 беш аз 5,1 миллион банкаҳои шартӣ коркард шуд. Аммо дар давраи таҳлилшуда ҳаҷми истеҳсоли консерваҳо тағйир наёфт, ки ба андешаи мо, бо набудани ҳавасмандии истеҳсолкунандагони сабзавот барои ба корхонаҳои консервабарорӣ таъмин намудани маҳсулоти худ алоқаманд аст, зеро дар шароити иқтисоди бозорӣ онҳо интихоби алтернативӣ доранд, аз нуқтаи назари ақидаҳои иқтисодӣ дар ҷустуҷӯи роҳҳои ғайриҷамъовари сердаромад мебошанд. Тамоюли мусбат он аст, ки мувофиқи тараққиёти пахтакорӣ дар вилоят истеҳсоли рағғани растанӣ меафзояд.

Дар давраи солҳои 2014-2019 истеҳсоли пахта аз 188,3 ба 266,8 ҳазор тонна, ё худ 41,7% афзуд [13, с.163]. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки истеҳсоли рағғани растанӣ, ки 62,6% афзуд, асосан аз ҳисоби рағғани пахта ба даст оварда шуд. Инчунин, метавон тасдиқ намуд, ки маҳсулоти макаронӣ, ки зиёда аз 80% афзудааст, бо афзоиши истеҳсоли гандум дар минтақа алоқамандӣ дорад. Аммо аз сабаби паст будани рақобатпазирӣ қисми зиёди маҳсулоти ғайриалкоголӣ, виною арақ ҳаҷми маҳсулоти онҳо тамоюли пастшавиро гирифт. Аз ин рӯ, корхонаҳои ин соҳаи фаъолият бояд барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти худ ва ҷустуҷӯи бозори хориҷӣ чораҳои дахлдор андешанд. Махсусан муҳим аст қайд кард, ки солҳои охир талаботи аҳолии ҷумҳурӣ ба харидани маҳсулоти вино ва арақ тамоюли камшавиро дорад. Умуман, таҳлили ҳозираи вазъияти муносири фаъолияти соҳаи таҳқиқшавандаи саноати вилоят нишон медиҳад, ки тараққиёти бисёре аз соҳаҳои он бо суръати паст пеш меравад.

Иқтисодии вилояти Хатлон барои таъмини рушди саноати хӯрокворӣ ва коркард хеле баланд аст, аз ин рӯ, гарчанде ки истеҳсоли навъҳои асосии маҳсулот дар ин соҳа тамоюли афзоиш дошта бошад ҳам, аммо агар имкониятҳои васеи вилоятро ба назар гирем, суръат ҳанӯз ҳам кофӣ нест. Яке аз сабабҳои суст будани сатҳи тараққиёт дар ноҳияҳои вилоят набудани корхонаю сехҳои саноати хӯрокворӣ ва коркарди маҳсулот мебошад.

Ҷадвали 4. - Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркард дар шаҳрҳои Бохтар ва Қӯлоб

Нишондиҳандаҳо	ш. Бохтар		ш. Қӯлоб	
	2014	2019	2014	2019
Гӯшти категорияи якум, тонна	1315,5	2111,4	1777,2	1626,8
Ҳасиб, тонна	144,7	307,4	144,7	85,7
Маҳсулоти ширӣ, тонна	118,6	532,3	118,6	439,1
Рағғани растанӣ, ҳаз. тонна	0,5	0,1	0,5	0,7
Орд, ҳаз. тонна	14,5	-	14,5	24,2
Нон ва маҳсулоти нонӣ,	4,8	8,4	4,8	8,0

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили вилояти Хатлон, 2020, с. 74-76.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ин корхонаҳо дар шаҳрҳои Бохтар ва Кӯлоб мутамарказ шудаанд. Чунон ки аз маълумоти ҷадвали 4 дида мешавад, бештар аз 90% гӯшт ва маҳсулоти гӯштию ширӣ, рағани растанӣ дар корхонаҳои ин шаҳрҳо истеҳсол карда мешаванд. Соли 2019 дар корхонаҳои гӯшти шаҳри Бохтар беш аз 2111,4 тонна гӯшти навъи якум истеҳсол шудааст, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 60% афзуда, истеҳсоли ҳамин навъи маҳсулот дар шаҳри Кӯлоб коҳиш ёфтааст. Ин раванд дар истеҳсоли ҳасиб низ мушоҳида мешавад. Истеҳсоли ин намуди маҳсулот дар шаҳри Бохтар мутамарказ шудааст.

Тамоюли афзоиши истеҳсоли саноатии маҳсулоти ширӣ дар корхонаю коргоҳҳои ширини шаҳри Кӯлоб мушоҳида мешавад, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 3,7 баробар зиёд шудааст. Чунин тамоюл дар истеҳсоли рағани растанӣ, орд, нон ва маҳсулоти нонӣ низ мушоҳида карда мешавад. Мутамарказ будани истеҳсоли саноатии маҳсулоти муҳимтарини озуқаворӣ дар шаҳрҳои нисбатан калони вилоят имконияти онро намедихад, ки иқтисодии таракқиёти ноҳияҳои вилоят пурра истифода бурда шаванд.

Бояд тазакур дод, ки дар саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилояти Хатлон соҳаҳои ба истеҳсоли маҳсулоти гӯштӣ алоқаманд меҳварӣ шуда истодаанд, ки инро суръати баланди рушди он шаҳодат медиҳад. Айни замон дар вилоят панҷ корхонаи калону миёна фаъолият мекунад. Дар истеҳсоли маҳсулоти гӯштӣ саҳми бештарро корхонаҳои гурӯҳи ширкатҳои «Агро» доранд. Зиёда аз 54% ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти гӯштӣ ба ҳиссаи ин корхонаҳо рост меояд. Онҳо, инчунин, 66 ҳазор тонна гӯшти дар фермаҳои чорводорӣ вилоят рӯёндашударо коркард карданд. Ба рушди минбаъдаи ин соҳа сохтмони заводҳои нави муосири истеҳсолкунандаи маҳсулоти гӯшт мусоидат мекунад.

Дар баробари саноат ва ё корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти гӯштӣ, корхонаҳои коркарди шир рушд ёфтанд, дар ин самт татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар назар аст ва иқтисодҳои истеҳсолии корхонаҳои мавҷудаи шир таҷдид карда мешаванд, ки дар оянда номгӯи маҳсулоти ширини истеҳсолшавандаро васеъ менамояд.

Дар айни замон самаранок истифода бурдани иқтисодҳои корхонаҳои фаъолияткунандаи саноати хӯрокворӣ ва коркард, захираҳои дар ихтиёрдоштаи онҳо, хусусан фондҳои асосӣ ва таҷҳизот вазифаи асосӣ мебошад.

Ҷадвали 5. - Вазъияти истифодаи иқтисодии солонаи истеҳсолии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилояти Хатлон, %

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Тағйирот дар %
Комбинатҳои нигоҳдорӣ (сардхонаҳо)	46,6	48,1	53,2	54,3	59,3	64,2	17,6
Корхонаҳои каннодӣ	12,5	11,3	19,3	26,2	28,4	27,3	14,8
Ширкатҳои истеҳсолкунандаи макарон	32,4	38,2	41,4	46,8	52,9	61,3	28,5
Заводҳои оби ҷав, коргоҳҳо	28,3	29,5	34,1	35,2	38,8	40,2	11,9
Ширкатҳои истеҳсолкунандаи нӯшоқиҳои спиртӣ	19,3	21,3	24,2	25,8	21,4	22,1	2,8
Заводҳои консервабарорӣ	64,2	54,2	52,4	63,1	68,3	68,2	4
Комбинатҳои шир	52,4	58,2	60,4	66,8	62,9	64,3	11,9
Комбинатҳои коркарди гӯшт	66,2	68,1	65,4	69,1	69,3	69,2	4

Сарчашма: Маълумотҳои ҳисоботи шӯъбаи саноати мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон, барои солҳои 2014-2020.

Тавре ки ҷадвали 5 шаҳодат медиҳад, қайд кардан мумкин аст, ки коэффисиенти истифодабарии онҳо, яъне иқтисодии истеҳсолии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилояти Хатлон тамоюли болоравӣ дорад. Хусусан коэффисиенти истифодабарии иқтисодӣ дар корхонаҳои истеҳсоли макарон баланд аст, ки нишондиҳандаҳо дар онҳо 61,3% ва нисбат ба соли 2014 беш аз 28,5% зиёд аст. Дар

истифодаи иқтидорҳо комбинатҳои ширу гӯшт низ дараҷаи баланди истифодабарӣ доранд. Аз рӯи рақамҳои дар ҷадвал овардашуда қайд кардан мумкин аст, ки корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилоят барои вусъати минбаъдаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ манбаи кофӣ ё захираи иқтидорӣ доранд, зеро онҳо ба сатҳи баланди технологӣ нарасидаанд [10].

Баробари эълон шудани саноатикунони босуръати ҷумхурӣ дар соҳаҳои саноати вилоят, аз ҷумла дар саноати хӯрокворӣ ва коркард барои ноил шудан ба дараҷаи баланди истифодаи иқтидорҳои корхонаҳо тадбирҳо коркард ва амалӣ мешаванд. Чараёни нав кардани базаи моддию техникии саноат ва таҳкими базаи ашёи хоми он давом дорад, ин ханӯз ҳам нокифоя мебошад, зеро ҳуди корхонаҳо имкониятҳои дар ихтиёрдоштаро пурра истифода намебаранд.

Суръати нав кардани фондҳои асосӣ дар бисёр корхонаҳо барои пур кардани бозор бо маҳсулоти рақобатнок нокифоя мебошад, зеро онҳо маҳсулоти рақобатпазир намебароранд ва вазифаи воридотивазкуниро иҷро карда наметавонанд. Дар бисёр коргоҳҳои ширу гӯшт, коргоҳҳои ҳасиб, саноати орду ғалла иқтидорҳои истеҳсоли аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва маънавӣ кӯҳна шудаанд, фарсудаҳои баланди таҷҳизот мушоҳида мешавад, ки дар натиҷа ашёи хоми хоҷагии қишлоқро босифат коркард карда наметавонанд. Ғайр аз ин, онҳо хароҷотталаб ва бинобар ин, аз сабаби баланд шудани нарх барои истеъмолкунандагон дастнорас мешаванд. Дар бисёр корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилояти Хатлон мушкилоти мунтазами пурра кардани воситаҳои гардон, фурӯши маҳсулот, имконнопазирии дарёфти захираҳои кредитӣ ва ғайра вучуд доранд. Инфрасохтори кӯҳна ва сатҳи пасти заминаи моддию техникии қисми зиёди корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилоят имкон намедихад, ки ашёи хоми аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ харидоришаванда босифат коркард карда шавад. Дар натиҷа талафоти иловагии коркард, нигоҳдорӣ ва нақлиётбандии он ба амал меояд.

Солҳои охир дар заминаи воридот анҷом дода мешавад, метавонад хатарҳои иловагиро ба вучуд оварад. Ҳарчанд маълум аст, ки таҷҳизоти воридотӣ сифати баландтар дорад, бо вучуди ин барои ҷунин соҳаҳои саноат, ки бо истеҳсоли маҳсулоти дорои аҳамияти иҷтимоӣ машғуланд, бо истифода аз таҷҳизоти ширкатҳои машҳури ҷаҳонии мамлакатҳои саноатии Аврупо аз нав мусаллаҳ ва таҷдид кардан мувофиқи мақсад аст. Ин масъаларо дар оянда бо роҳи коркарди стратегияи комплекси тадриҷан ба вучуд овардани машинасозии ватанӣ, ки барои соҳаҳои комплекси агросаноатӣ зарур аст, ҳал кардан мумкин аст, ки ин ваколати сохторҳои болоӣ мебошад.

Ғайр аз сусти будани заминаи моддӣ-техникӣ мушкилоти ҷорӣ намудани навҳои нави борпечкунӣ дар раванди истеҳсоли маҳсулоти ниҳой вучуд доранд, ки ин боиси паст шудани сифати молии он ва тақсмоти мол мегардад.

Набудани захираҳои кофии молиявии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ проблемаи асосӣ мебошад, ки сабабҳои мавқеи сусти онҳоро дар бозор муайян мекунад. Вобаста ба ин, аксари корхонаҳо наметавонанд дар самти диверсификатсияи истеҳсолот, ҷорӣ намудани технологияҳои нав, масалан, технологияҳои баланди кампартов сиёсати фальсро пеш гиранд, зеро ба обанборҳои кушод рехтани обҳои ифлоси саноатии коркарднашуда ва партофтани дудҳои саноатӣ ба атмосфера хело зиёданд. Фарсудаҳои ҷисмонӣ ва кӯҳнаҳои маънавии фондҳои асосии корхонаҳо сабаби асосии ба вучуд омадани дараҷаи баланди партовҳои истеҳсоли мебошад.

Чӣ тавре ки дар боло қайд кардем, солҳои охир корхонаҳои зиёди саноати хӯрокворӣ ва коркарди КАС гарчанде аз ҷиҳати заминаи техникӣ-технологӣ ва иқтидори истеҳсоли мустаҳкам карда шуда бошанд ҳам, аммо онҳо ба қадри кофӣ истифода намешаванд, яъне бо суръати сусти рушд мекунанд. Омили ин ҳолат, яъне боздории афзоиш, инфрасохтори тараққинакардаи бозори озуқаворӣ, сатҳи пасти сифати базаи ашёи хом, масъалаҳои ҳалнашудаи марбут ба дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонии маҳсулоти хӯрока,

молҳо барои истеъмолкунандагони аҳоли мебошад. Аз рӯи як қатор маҳсулотҳои хӯрока, аз ҷумла ҳасибҳо, равғани растанӣ, макарон, равған, моҳӣ, консерваҳо суръати афзоиш ва сифати онҳо дар сохтори бозори дохилии воридоти ин маҳсулотҳо ақиб мемонанд ё ҳиссаи зиёдро ишғол мекунанд. Тавре аз маълумоти ҷадвали 6 дида мешавад, дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он ҳиссаи воридоти маҳсулоти хӯрока дар ҳаҷми умумии воридот беш аз 20%-ро ташкил дода, ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2018 зиёд шудааст.

Ҷадвали 6. - Вазъияти воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҷумҳурӣ (ҳаз. тонна).

Маҳсулотҳо	2018	2019	2019 бо % н 2018
Гандум	1018,9	1090,2	107,0
Орд	47,2	85,8	181,8
Маҳсулоти макаронӣ	13,4	17,4	129,8
Равғани растанӣ	80,9	100,5	124,2
Шир ва маҳсулоти ширӣ	8,2	8,3	101,2
Тухм млн дона	34,4	40,3	117,2
Картошка	32,2	3,7	11,5
Сабзавот	39,5	10,9	28,0
Мевагӣ	28,4	27,3	95,8
Шарбати мева ва сабзавот	4,9	6,9	140,8
Консервакунии сабзавот	0,3	0,2	66,7
Ҳиссаи воридоти озуқа дар ҳаҷми умумии воридот, %	19,6	20,5	104,6

Сарчашма: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, №4-2019 с.20.

Ҳаҷми воридоти гандум ва орд мутаносибан 7 ва 81,8% афзуд. Дар соли 2019 ҳаҷми воридоти макарон 17,4 ҳазор тонна, равғани растанӣ 100,5 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 мутаносибан 29,8 ва 24,2% зиёд шудааст. Дар соли 2019 шир ва маҳсулоти ширӣ 8,3 ҳазор тонна ворид карда шудааст. Воридоти афшураи меваю сабзавот низ бештар аз 40,6% афзуд [3, с. 20]. Дар баробари ин, тамоюли мусбиро коҳиши воридоти картошка, сабзавот ва меваҷот нишон дод, ки аз қобилияти субъектҳои хоҷагии қишлоқ дар таъмини бозори дохилии озуқаворӣ бо ин намуди маҳсулот шаҳодат медиҳад. Аммо афзоиши ҳаҷми воридоти бисёре аз маҳсулоти хӯрока ба коҳиши иқтисодии истеҳсолкунандагони ватанӣ дар истеҳсол ва пешниҳод дар сатҳи маҳаллӣ марбут аст. Дар ин ҷанба масъалаҳои зиёд бо соҳаҳои хоҷагии қишлоқи КАС алоқаманданд, ки онҳо ҷараёни нокифояи маҳсулот ва ашёи хом истеҳсол мешавад, инчунин, маҳсулоти зиёди истеҳсолкардаи онҳо пастсифат буда, ба талаботи корхонаҳои соҳаи КАС ҷавобгӯ нестанд. Ҳамаи ин омилҳо дар маҷмӯъ омилҳои коҳиш додани сатҳи пуршавии бозори дохилии озуқаворӣ бо молҳои ватанӣ мегарданд.

Бояд гуфт, ки соҳаҳои ордбарорӣ, равғанбарорӣ ва дигар соҳаҳои саноати вилоти Хатлон, ки маҳсулоти озуқаворӣ дорои аҳамияти иҷтимоӣ истеҳсол мекунанд, нисбатан муътадил мебошанд. Зеро онҳо аз бисёр ҷиҳат бо базаи устувори ашёи хом ва воридшавии сармоягузориҳо барои нав кардани базаи технологияи корхонаҳои ин соҳаҳои фаъолият таъмин карда шудаанд. Умуман, бояд қайд кард, ки бо мақсади таъмини рушди минбаъдаи устувори корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркард, пурратар истифода бурдани иқтисодҳои истеҳсолӣ ва ба қор андохтани иқтисоди онҳо бояд раванди муосиргардонии фондҳои асосии истеҳсолии онҳоро тезонанд, тадбирҳои ташкилӣ дар заминаи ташкили сохторҳо муттаҳид, коркард ва амалӣ гардонанд. Маҳз дар ҳаҷми замина метавон сиёсати воридотивазкунанда ва рушди содиротии ҷумҳуриро амалӣ кард.

Ғайр аз проблемаҳои дар боло овардашуда, ба ҳалли масъалаҳои ташкили марказҳои логистикӣ, ки барои амалигардонии имкониятҳои худии дар ихтиёрдоштаи

корхонаҳои КАС медиҳанд, яъне молистеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ ва корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва ашёи хом. Ташкили марказҳои логистикӣ ба ҳаракати мол, ташаккули оқилонаи роҳҳои фурӯш, ба истеъмолкунандагон расондани маҳсулот таъсири судбахш мерасонад. Зеро ин марказҳо имконият медиҳанд, ки маҳсулоти озуқаворӣ ба аҳоли бе таъхир фурӯхта шаванд ва ё ба сифати баланд нигоҳ доштани маҳсулот мусоидат намояд. Дар шароити муосири фаъолияти низоми иқтисоди бозорӣ марказҳои логистикӣ барои ташаккули бахши оқилонаи транзаксионии иқтисодӣ пешбинӣ шудаанд, ки бо кам кардани хароҷоти муомилотӣ фаъолияти самараноки комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла саноати хӯрокворӣ ва коркардро таъмин мекунанд.

Дар ҳуҷҷатҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси марказҳои логистикӣ пешбинӣ карда шудааст. Барои ҳалли проблемаҳои асосӣ дар доираи афзалиятҳои стратегии бахши воқеии иқтисодӣ рушди марказҳои логистикӣ ва васеъ намудани имкониятҳои коммуникатсионии кишвар дар назар аст. Дар доираи татбиқи стратегияи мазкур дар КАС-и вилояти Хатлон раванди татбиқи ташаккули системаи ягонаи таъминоти логистикӣ харид, нигоҳдорӣ, омодагии пеш аз фурӯш ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ дар тамоми ноҳияҳои вилоят идома дорад. Истифодаи пурраи потенциали дар иқтисодӣ комплекси агросаноатии вилоят вучуддошта ҷиҳати таъмини аҳоли бо озуқаворӣ ватанӣ мақсади асосии инкишофи марказҳои логистикӣ мебошад.

Соҳтмони корхонаҳои муосири саноати коркард (заводҳо, анборҳо ва марказҳои логистикӣ) на танҳо афзоиши даромаднокии фаъолияти худ, балки сатҳи даромаднокии корхонаҳои кишоварзиро низ таъмин намуда, имкон медиҳад, ки шуғли аҳоли бо роҳи таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар деҳоти вилоят васеъ карда шавад.

Ҳамин тариқ, сатҳи рушди корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркарди вилояти Хатлон аз ҷиҳати истифодаи захираҳои худӣ, иқтидорҳо ва имкониятҳои дар ихтиёрдошташон то ҳол ғайриқаноатбахш мебошад. Яке аз ин сабабҳо он аст, ки ҳаҷми асосии истеҳсоли маҳсулоти ба сифати ашёи хом истифодашаванда дар хоҷагиҳои автономӣ ва хоҷагиҳои аҳоли дар сурати набудани муносибатҳои муқарраршудаи шартномавӣ ва мутаносибан оқилона ба ҳам пайвастании манфиатҳои иқтисодии онҳо истеҳсол карда мешавад. Чунин вазъият оқибати манфӣ дошта, ба самаранокии қори корхонаҳои комплекси агросаноатӣ таъсири манфӣ мерасонад. Масъалаи бо ашёи хом таъмин намудани корхонаҳои саноатӣ бо мушкилоти захиракунӣ ҳам дар худӣ хоҷагиҳо ва ҳам дар корхонаҳои коркарди маҳсулот алоқаманд аст. Дар натиҷа, масалан, талафи ашёи хоми меваю сабзавот ба дараҷаи 20-30% мерасад. Базаи сусти техникӣ-технологии корхонаҳои зиёди саноати хӯрока ва коркарди вилоят, ин инфрасохтори рушднакардаи нигоҳдорӣ, кашондани ашёи хом ва озуқаворӣ боиси талафоти иловагӣ, паст шудани беҳатарӣ ва сифати мол мегардад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароите, ки аксари корхонаҳои комплекси агросаноатии вилоят дар ҳолати вазнини молиявӣ қарор доранд, роҳи самаранокии зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ, маҳсулоти озуқаворӣ ва беҳтар намудани сифати онҳо дар КАС-и вилоят ташкили зерсохторҳои гуногуни комплексӣ мебошад. Ин барои бахшҳои кишоварзӣ, ки маҳсулоти кишоварзӣ ва ашёи хом барои саноати коркард истеҳсол мекунанд, хеле муҳим аст, яъне онҳо ҳамчун таъминкунандагони доимии ашёи хом баромад карда, дар як вақт масъалаҳои худро дар бобати фурӯхтани ҳосили рӯёнидашуда ва ба даст овардани даромади муносиб, инчунин, барои саноати хӯрокворӣ ва коркарди маҳсулот ҳал мекунанд, ки иқтидори муайяно дар шакли технологияҳои муосир ва кадрҳои баландихтисос доранд.

Адабиёт

1. Аюшеева А.О. Формирование интегрированных структур агропромышленного комплекса региона: проблемы и перспективы: монография /А.О. Аюшеева. - Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2013. - 153 с.

2. Беспятых В.И. Управление качеством и конкурентоспособностью продукции в агропромышленном комплексе / В. И. Беспятых. - Киров: ВГСХА, 2000. - 262 с.
3. Бехатарии озукаворӣ ва камбизоатӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. - №4. – 234с.
4. Бондаренко А. И. Организация управления конкурентоспособностью предприятия на рынке продукции мясной переработки / А.И. Бондаренко // Аграрный вестник Урала. - 2013. - № 11 (117). - С. 73-76.
5. Глотко А. Модель агропромышленного кластера региона / А. Глотко и др. // АПК: экономика, управление. - 2013. - № 6. - С. 80-83.
6. Казаковцева М. В. Конкурентоспособность АПК как механизм обеспечения экономической безопасности / М. В. Казаковцева, Ф. З. Гумарова // Современные проблемы науки и образования. - 2014. - № 6. [электронный ресурс] URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=16910> (дата обращения: 12.12.2021).
7. Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, № 144.
8. Кузубов А. А. Анализ системы управления конкурентоспособностью предприятия / А. А. Кузубов // Фундаментальные исследования. - 2015. - № 12-5. - С. 1028-1031.
9. Мансуров Р.Е. Управление конкурентоспособностью агропромышленного предприятия / Р. Е. Мансуров // Вестник АГТУ. Сер. : Экономика, 2011. - № 2. - С. 132-136.
10. Маълумотҳои ҳисоботии шӯбаи саноати мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон барои солҳои 2014-2020.
11. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030. – Душанбе. – 27с.
12. Омори вилояти Хатлон. – 2020. – 68с.
13. Регионы Республики Таджикистан. – 2020. – 264с.

УДК:332.1

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УГЛУБЛЕНИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РАМКАХ ШОС

***Шарипов Садриддин Бадридинович** - ассистент кафедры мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 918-48-07-78. E-mail: s_sadriddin91@mail.ru.*

В данной статье рассматриваются основные направления углубления интеграционных процессов в рамках ШОС. ШОС, являясь интеграционной организацией, преследует цели, которые направлены на совершенствование экономических сотрудничеств и создание единого экономического пространства для всех членов организации, не вмешиваясь во внутренние дела.

В современных условиях глобализации и по мере углубления интернационализации хозяйственной жизни, учитывая существующие сложности на внутреннем рынке Таджикистана, можно констатировать, что членство Таджикистана в ШОС способствует решению многих проблем, что является особенно актуальным в контексте сложных процессов мировой экономики. Отметим, что в «Концепции внешней политики Республики Таджикистан» ШОС наряду международных организаций упоминается на четвёртом месте после ООН, ОБСЕ и СНГ, при этом уточняется, что региональную интеграцию Республики Таджикистан рассматривает как «важнейший механизм решения экономических, социальных, экологических вопросов и обеспечения мира и стабильности в Центральной Азии».

***Ключевые слова:** ШОС, интеграция, ООН, природные ресурсы, международные организации, энергетические ресурсы, торговля, импорт, экспорт, потенциал, инвестиция, транспортные коридоры.*

САМТҲОИ АСОСИИ АМИҚСОЗИИ РАВАНДҲОИ ҲАМГИРОЙ ДАР ДОИРАИ СҲШ

***Шарипов Садриддин Бадридинович** - ассистенти кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. E-mail: s_sadriddin91@mail.ru. Телефон: (+992) 918-48-07-78.*

Дар ин мақола самтҳои асосии амиқсозии равандҳои ҳамгироӣ дар доираи СҶШ баррасӣ шудаанд. СҶШ ҳамчун як созмони ҳамгироӣ ҳадафҳои пайгирӣ мекунад, ки ба беҳбудии ҳамкории иқтисодӣ ва эҷоди фазои ягонаи иқтисодӣ барои ҳамаи аъзои ин созмон, бидуни дахолат ба корҳои дохилии нигаронида шудааст.

Дар шароити муносири ҷаҳонишавӣ ва амиқтар шудани байналмилалӣшавии ҳаёти иқтисодӣ бо назардошти мушкилоти мавҷуда дар бозори дохилии Тоҷикистон метавон гуфт, ки узвияти Тоҷикистон дар СҶШ ба ҳалли мушкилоти зиёде мусоидат мекунад, ки махсусан дар шароити кунунӣ муҳим аст. Қобили зикр аст, ки дар «Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар баробари созмонҳои байналмилалӣ СҶШ пас аз СММ, САҶА ва ИДМ дар ҷои чорум зикр шуда, ҳамгироии минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муҳимтарин механизми ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва таъмини сулҳу субот дар Осиёи Марказӣ маҳсуб меёбад.

***Калидвожаҳо:** СҶШ, ҳамгироӣ, СММ, захираҳои табиӣ, созмонҳои байналмилалӣ, захираҳои энергетикӣ, тиҷорат, воридот, содирот, иқтидор, сармоягузорӣ, донишҳои нақлиётӣ.*

MAIN DIRECTIONS FOR DEEPENING INTEGRATION PROCESSES WITHIN THE SCO

***Sharipov Sadridin Badridinovich** - assistant of the department of world economy and international trade, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. E-mail: s_sadridin91@mail.ru. Phone: (+992) 918-48-07-78.*

This article discusses the main directions for deepening integration processes within the SCO. The SCO, being an integration organization, pursues goals that are aimed at improving economic cooperation and creating a single economic space for all members of the organization, without interfering in internal affairs.

In modern conditions of globalization and as the internationalization of economic life deepens, given the existing difficulties in the domestic market of Tajikistan, it can be stated that Tajikistan's membership in the SCO contributes to the solution of many problems, which is especially relevant in the context of the complex processes of the world economy. It should be noted that in the “Foreign Policy Concept of the Republic of Tajikistan”, along with international organizations, the SCO is mentioned in fourth place after the UN, OSCE and CIS, while it is specified that the regional integration of the Republic of Tajikistan is considered as “the most important mechanism for solving economic, social, environmental issues and ensuring peace and stability in Central Asia.

***Keywords:** SCO, integration, UN, natural resources, international organizations, energy resources, trade, import, export, potential, investment, transport corridors.*

ШОС являється одной из мощнейших региональных международных организаций и может внести весомый вклад в формирование многополярного мира и стать одной из движущих сил развития мировой экономики. Сегодня у организации есть потенциал для дальнейшего развития системы международных отношений и укрепления взаимовыгодного сотрудничества.

Колоссальные людские и природные ресурсы, внушительный промышленный, сельскохозяйственный, научно-технологический потенциал, высокий образовательный уровень населения и, самое главное, прочные исторические узы добрососедства и дружбы между народами восьми государств-членов ШОС позволяют оптимистично оценивать перспективы торгово-экономического сотрудничества в регионе [7].

Теория и практика международной экономики показывает, что интеграционные связи более эффективно стабилизируют хозяйственную деятельность и обеспечивают не только устойчивый рост экономической системы, а также способствуют формированию благоприятного инвестиционного климата и укрепляют хозяйственные связи государств-членов региональных объединений.

ШОС как региональная структура многостороннего сотрудничества и как комплексная интеграционная структура является важнейшим регионально-международным торгово-экономическим образованием. Кроме того, в рамках программ ШОС в перспективе можно решать целый комплекс вопросов от развития торгово-экономических отношений, свободного перемещения товаров, услуг, рабочей силы до создания единого экономического пространства и введения единой валюты как мера укрепления финансовой системы на пространстве организации. Поэтому для Таджикистана, который является одним из учредителей ШОС, она

выступает как важнейший фактор конструктивного сотрудничества и вовлечения страны в глобальные процессы международного развития.

Следует отметить, что страны ШОС являются стратегическими партнерами Республики Таджикистан в экономических и других сферах и интеграционный процесс, в частности, сотрудничества со странами ШОС является главным вектором развития национальной экономики. Республика Таджикистан, как известно, по запасам гидроэнергоресурсов занимает одно из первых мест на постсоветском пространстве, однако, по подсчетам специалистов, уровень освоения этого потенциала равен, самое большее, 25%. Таджикистан располагает и крупными ресурсами металлургического и нефтегазового сырья, разработка которых осуществляется при финансовом и технологическом содействии, в основном, со стороны России. По объему инвестирования в экономику Таджикистана на постсоветском пространстве Казахстан занимает второе место после России [8, с.100].

С помощью ШОС выгодно развивать производственный потенциал и значительно увеличить рынок сбыта, а также укреплять взаимовыгодные сотрудничества, которые, в свою очередь, позволят стране интегрироваться в мировую экономику.

Следует отметить, что факторы географической близости позволяют продвигать взаимные интересы, способствуют согласованию вопросов внешней политики. «Создаются предпосылки для гармонизации правового пространства; привлечения иностранных инвестиций; получения доступа товаров на рынки других государств; для создания институтов, обеспечивающих стабильную экономическую деятельность; для упрощения процедур торговли и транспортного взаимодействия; распространения коммерческой информации» [6, с.132].

Для Республики Таджикистан участие в международной региональной организации членами, которые являются Китай, Россия и Индия и другие стратегические партнеры, повышает престиж на мировой арене, углубляет взаимодействие в торгово-экономической сфере, создает благоприятное условие для инвестиции, повышает конкурентоспособность на мировых рынках и придает новый импульс взаимовыгодного сотрудничества.

Одним из важнейших структур ШОС, которая создает возможность странам участниц шанхайского процесса объединиться, является Деловой совет ШОС. Деловой совет ШОС - самостоятельная (неправительственная) структура Организации, учрежденная в 2006 году в Шанхае в целях расширения многостороннего экономического сотрудничества путем объединения усилий деловых кругов государств-членов ШОС и налаживания между ними прямых связей [1, с.144]. Основными целями Делового совета ШОС являются следующие:

- содействие развитию эффективного регионального сотрудничества;
- реализация проектов в различных сферах экономики на территории государств-членов;
- оказание содействия в поиске источников финансирования партнеров и других форм участия;
- выработка рекомендаций и предложений по совершенствованию условий для экономического сотрудничества в рамках ШОС;
- осуществление информационного обмена в интересах развития сотрудничества деловых и финансовых кругов государств-членов ШОС
- разработка планов и программ сотрудничества деловых и финансовых кругов и др.

Деловой Совет ШОС как особая структура организации играет важную роль по совершенствованию условий для эффективного сотрудничества и реализации крупных инвестиционных проектов на пространстве организации. Данная структура ставила перед собой задачу содействовать развитию эффективного регионального сотрудничества как необходимое условие развития интеграционных процессов стран-членов ШОС. Таким образом, сегодня Деловой совет ШОС может позитивно воздействовать на повышение производительности, привлечения инвестиции, ускорение технического прогресса и развития торгово-экономического сотрудничества на пространстве ШОС.

До сегодняшнего времени этим институтом для реализации энергетических и крупных инвестиционных проектов выданы кредиты на сумму несколько десятков миллиард долларов США, и превратилась в неотъемлемый механизм в рамках ШОС для эффективного

сотрудничества в сфере инвестирования и кредитования. Следует добавить, что межбанковское объединение ШОС в рамках деятельности организации зарекомендовало себя как важнейший финансовый институт, способного эффективно координировать финансовых ресурсов на пространстве ШОС.

На нынешнем этапе развития, межбанковское объединение стало одним из эффективных инструментов в области финансового взаимодействия на территории организации. Членами межбанковского объединения ШОС сегодня функционируют во всех странах-членах организации: в Казахстане - «Банк развития Казахстана», в России - Государственная корпорация развития «ВЭБ.РФ», в Кыргызстане - «РСК Банк», в Китае - Корпорация «Государственный банк развития Китая, в Таджикистане - Государственный сберегательный банк Республики Таджикистан «Амонатбанк», в Узбекистане - Национальный банк внешнеэкономической деятельности Республики Узбекистан и в Индии - «Индийская инфраструктурная финансовая компания» - являются членами межбанковского объединения ШОС.

Следующим перспективным направлением развития экономической интеграции на пространстве ШОС является укрепление экономических связей с другими международными организациями. Сегодня в условиях, когда все зависит от всех, очень сложно найти союзников и партнеров, и все участники шанхайского процесса заинтересованы в укреплении межгосударственных отношений как взаимовыгодное сотрудничество и определяющий фактор совершенствования международно-экономических отношений [10, с.122]. Поэтому сотрудничество с другими престижными международными организациями как АСЕАН и СНГ для ШОС является стратегическим направлением из-за решения спектра вопросов развития эффективного экономического сотрудничества.

В современных условиях сотрудничество с другими субъектами мирового хозяйства ускоряет обеспечение экономического роста благодаря совместному усилию по устранению современных угроз и обеспечения конструктивного сотрудничества. Исходя из этого, ШОС как открытая организация, ориентированная на широкое международное сотрудничество и как организация современного типа намерена и впредь расширять свой потенциал за счет новых партнеров и союзников.

В современных условиях глобализации и по мере углубления интернационализации хозяйственной жизни участия в таких серьезных международных организациях позволит странам ШОС выйти на новый уровень взаимовыгодного сотрудничества и интегрироваться в мировую экономику. Стратегическим направлением экономической интеграции и хозяйственного взаимодействия является совместное решение экономических проблем на основе эффективного использования водных, энергетических, людских и других ресурсов, а также создание инвестиционного и делового климата на пространстве ШОС и выхода на мировой рынок как альтернативный способ экономического взаимодействия.

Между тем, для углубления интеграционных процессов и расширения дальнейшей деятельности в ШОС существуют множество факторов развития конструктивного сотрудничества. Одним из таких немаловажных факторов развития организаций, способствующий углублению интеграционных процессов, является наличие стран-наблюдателей в состав ШОС.

За всю историю существования влияние ШОС расширилось за пределы региона, и эта организация стала как формат экономического и политического взаимодействия государств на современном глобальном экономическом пространстве. Присоединение Иран, Белоруссии, Афганистан и Монголии к организации в качестве стран-наблюдателей открыл новый этап развития в истории ШОС.

Такие страны не только заложат прочную основу для взаимовыгодных двусторонних и многосторонних отношений, но и обеспечат приоритеты государств-членов ШОС в будущем в системе международных экономических отношений. Потенциал стран-наблюдателей ШОС, способствующие углублению торгово-экономических отношений приведены в таблице 1.

Таблица 1. - Потенциал стран-наблюдателей ШОС

<i>Страна-наблюдатель</i>	<i>Преимущества</i>	<i>Недостатки</i>	Население млн чел.	ВВП млрд. долл.	Территория км ²	Потенциал роста до 2030 года ШОС за счет:	
						ТО в млрд. долл.	Инвестиции млрд. долл.
Иран	-второе в мире место по добыче нефти среди стран ОПЕК -основное звено в транспортном коридоре Север-Юг; -огромный военный потенциал	-конфронтация с США -санкции, наложенные на Иран, до сих пор ограничивают доступ к высоким технологиям	81 000 000	191,7	1 648 195	81,2	4420,0
Белоруссия	-развитая энергетика, машиностроение, сельское хозяйство, химическая, лесная и добывающая промышленность	-отсутствие общих границ со странами Центральной Азии -нехватка открытых источников углеводородов	9 475 600	60,26	207 600	77,2	12,5
Афганистан	-богата полезными ископаемыми; - высокая потребность в энергоносителях	-война в Афганистане -политическая нестабильность	31,575	19,81	652 864	25,5	-
Монголия	-высокий ресурсный потенциал	- неопределенность в вопросах расширения сотрудничества с ШОС	3 119 935	13,14	1 564 116	19,5	28,6

Источник: Составлено на основе теоретического и практического исследования автора.

На основе данных таблицы, можно наблюдать, что страны-наблюдатели ШОС из-за высокого ресурсного потенциала и наличия богатыми природными ресурсами смогут играть особенную роль в поддержании безопасности и стабильности в регионе. Изучение потенциала стран-наблюдателей ШОС, позволяет сделать общие заключения, имеющие значение для формирования основных принципов использования потенциальных возможностей в экономике участниц шанхайского процесса. Теоретически можно предположить, что в условиях взаимозависимости мировой экономики в совершенствовании деятельности ШОС смогут играть множество факторов, однако, как показывают данные таблицы, такая закономерность может прослеживаться, и в отношении всех участников шанхайского процесса, включая стран-наблюдателей.

Как известно, Иран является одним из самых крупных экономик Востока и занимает важное стратегическое положение не только в регионе, но и в исламском мире. Иран по объёму ВВП уступает только нескольким государствам и обладает 16% мировых запасов природного газа. Иран имеет дипломатические отношения со всеми странами ШОС и вполне подходит на роль члена организации. Второе место по добыче нефти среди стран ОПЕК, и мощный военный потенциал в перспективе могут оказывать позитивное влияние на дальнейшее развитие взаимовыгодного сотрудничества стран-членов ШОС.

Белоруссия, где также развиты такие важные сферы как энергетика, химическая и добывающая промышленность, а также машиностроение. Как для Белоруссии, так и для всех стран ШОС экономическое взаимодействие является приоритетным направлением сотрудничества. Как известно, в реализации проекта Экономического пояса Шелкового пути активно будет участвовать Белоруссия. Такое участие дает возможность Белоруссии выйти на новый уровень взаимовыгодного сотрудничества и придаст новый импульс эффективному экономическому развитию.

Двусторонние экономические отношения Беларуси со странами – членами ШОС могут быть представлены следующим образом. Доля всех участников ШОС в товарообороте страны составляет 54,5%. При этом доля РФ – 48,7%; доля Китая в общем товарообороте Белоруссии значительно меньше – 3,9%; доля Казахстана – 1,5%; Таджикистана – 0,4%; Узбекистана – 0,1%. Доля стран – наблюдателей ШОС в товарообороте Белоруссия составляет 0,8% (крупнейшая принадлежит Индии, по Афганистану статистики нет). Доля стран – партнеров по диалогу ШОС – 0,9%. Потенциально регион ШОС является для Белоруссии важным направлением по достижению поставленных Главой государства задач по диверсификации экспорта, наращиванию товарооборота. [3, с.37-41]. Статус наблюдателя Белоруссии в состав ШОС делает организацию более влиятельным, и позитивно влияет на расширение и углубление многостороннего сотрудничества.

В то же время в сложившейся ситуации формирование единого экономического пространства на территории ШОС сталкивается с серьезными проблемами, создающее барьеры для эффективного и успешного развития интеграционных процессов. Так, для эффективного решения современных проблем, тормозящих успешное сотрудничество на пространстве ШОС, на наш взгляд целесообразно принимать следующие конкретные меры:

- на основе взаимовыгодного сотрудничества ускорить интеграционные процессы как главный вектор развития межгосударственных связей в современных условиях глобализации;
- укреплять сотрудничество со всеми странами мира, освоить всю территорию стран Центральной Азии как территорий с нетронутыми ресурсами и приспособлять её к нормальной цивилизационной жизни;
- в условиях ограниченности внутренних сбережений в стране использовать огромный финансовый потенциал крупных стран-членов ШОС;
- ускорить реализации совместных проектов, совместное освоение финансовых, энергетических и других ресурсов с целью эффективного функционирования ШОС как крупнейшей региональной организации в Евразии;
- ускорить формирование Единого экономического пространства и развивать общий рынок на территории ШОС;
- с учетом национальных интересов реализовать общие выгоды, препятствовать вмешательству третьих стран, а также совместно предотвращать современные вызовы и угрозы;
- создать благоприятный инвестиционный климат, эффективно использовать научно-технический потенциал и на этой основе создать условие для свободного передвижения капитала, услуг, рабочей силы и т.д.

Особая роль в решении региональных проблем принадлежит партнерам по диалогу. По мере углубления интернационализации хозяйственной жизни практически все государства-члены ШОС от стран-наблюдателей ШОС до партнеров по диалогу целесообразно вовлекать в реализации экономических программ, способствующих развитию и решению актуальных региональных проблем как необходимое условие развития экономической интеграции на

современном этапе. Оценка деятельности ШОС показывает, что она стала примером обеспечения мира и эффективного сотрудничества и фактор развития интернационализации и глобализации национальной экономики.

Таким образом, обобщая вышеперечисленные вопросы относительно углубления интеграционных процессов можно прийти к выводу, что эффективное использование огромного потенциала государств-членов ШОС может придать серьезный импульс дальнейшему укреплению международных экономических отношений. Укрепление торгово-экономических отношений и развитие интеграционных связей более эффективно стабилизируют хозяйственную деятельность и обеспечивают не только устойчивый рост экономической системы, но и способствуют формированию благоприятного инвестиционного климата в стране.

Литература:

1. Алимов Р.К. Деловой совет ШОС содействует установлению контактов между предпринимателями/Р.К. Алимов. - Ташкент-2016. [электронный ресурс] Режим доступа: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/3394201> (дата обращения 27.07.2019)
2. Гладков И.С. Мировая экономика и международные экономические отношения [Текст]: учебное пособие //И.С. Гладков. – Москва, 2009. - 265 с.
3. Достанко Е.А. Экономическое измерение во взаимодействии Беларуси с Шанхайской организацией сотрудничества / Е.А. Достанко// Материалы круглого стола по инновациям в международных исследованиях, посвященного 15-летию образования Шанхайской организации сотрудничества, Минск, 31 марта 2016 г. Белорус. гос. ун-т, Фак. междунар. отношений, Центр междунар. исслед.; сост. и науч. ред. Е. А. Достанко. – Минск, 2016. – С.196 - 201.
4. Зарифи, Х.М. Таджикистан в системе обеспечения региональной безопасности ОБСЕ// Х.М. Зарифи. -Душанбе, 2011. - 454 с.
5. Кандиерова Д.О. Приоритетные направления взаимовыгодного экономического сотрудничества государств Центрально-азиатского региона / Д.О. Кандиерова// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2013. - № 2/4 (114). - С.164-169.
6. Москалев Н. С. Проблемы и перспективы экономической роли стран ШОС в системе мирового хозяйства / Н.С. Москалев. // Молодой ученый. — 2016. — №10. — С.791 [электронный ресурс] Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/114/29889/> (дата обращения: 22.07.2019).
7. Нургалиев К.Б. Приоритеты региональной интеграции в пространстве ШОС/ К. Б. Нургалиев// Онлайн-статья для газеты «Жэньминь жибао» [электронный ресурс] Режим доступа: <http://russian.people.com.cn/31521/6294009.html>. (дата обращения: 02.02.2022)
8. Ходжаев Д. К. Региональная интеграция и ее влияние на инвестиционные процессы в Республике Таджикистан: теория и практика [Текст]: монография / Д.К. Ходжаев. –Душанбе, 2019. – 160 с.
9. Содиков М.С. Перспективы развития ШОС в условиях экономической интеграции /М.С. Содиков // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2017. -№ 2/9. – С.31-34.
10. Содиков М.С. Шанхайская организация сотрудничества как новый фактор развития в системе международных отношений. /М.С. Содиков //Финансово-экономический вестник. - - 2018. - № 3(15) - С- 51-56.
11. Сотрудничество стран ШОС в сфере безопасности, экономики, водно-энергетических ресурсов, коммуникации, культуры и перспектива ее расширения, (материалы пятого заседания Форума ШОС). - Душанбе, 2010. - 200с.
12. Asia Regional Electricity Export Potential Study/ Europe and Central Asia Region, Washington DC, World Bank, 2004.

УДК 316.3

ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ НЕКУАҲВОЛИИ МАРДУМИ МИНТАҚА ДАР ЗАМИНАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Асоев Илҳом Зикрӛевич - ассистенти кафедраи назарияи иктисолии Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Қӯлоб, к. Сафарова, 16. E-mail: asoev.i@list.ru. Телефон: (+992) 00 202 86 90

Дар мақола заминаи ташиаккули баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум дар доираи руидаи муносибатҳои байналмилалӣ, таъмини минтақа бо захираҳои табиӣ ва муносибатҳои бозори дохилии кишвар баррасӣ шудааст.

Равандҳои, ки дар низоми иқтисодӣ ба амал меоянд, ба руидаи иқтисоди тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ таъсир мерасонанд ва ҳамзамон ба манфиатҳои умумии иқтисодии кишвар мусоидат менамоянд. Руидаи самараноки иқтисодии кишварҳо ба ташиаккул ва шиширок дар робитаҳои берунӣ аз қабилҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, сармоягузорӣ ва гардиши савдои хориҷӣ ғайримкон гардида, таъсири он ба дараҷаи манфии некуаҳволии мардум оварда мерасонад.

Дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он руидаи босуръати иқтисодии хоҷагии байниминтақавӣ таъмин буда, ки натиҷаи он ба самаранокии иқтисодӣ ва баланд гардидани дараҷаи некуаҳволии оварда мерасонад. Бо дарназардошти он, ки минтақаҳои озоди иқтисодии вилояти Хатлон ҷалби сармояи хориҷиро тақвият медиҳанд, дар натиҷа имкониятҳои пайдо мешаванд, ки иқтисодии истеҳсоли хизматрасонӣ зиёд гардида, ҳамчун омилҳои баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии мардум устуворӣ ба вуҷуд меояд. Бинобар ин, мавқеи муаллиф бо далелҳои мушаххас, вазифаҳои асосии ташиаккулёбии идоракунии алоқаи байнихоҷагии кишварро дар руидаи некуаҳволии мардуми минтақаи Хатлон мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: гардиши савдои хориҷӣ, руидаи иқтисодӣ, иқтисодии истеҳсоли, хизматрасонӣ, дараҷаи некуаҳволии, тақсими байниминтақавии меҳнат, сармоягузорӣ, ҳамгироии байниминтақавӣ, содирот, воридот, озуқаворӣ, руидаи иқтисодӣ.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Асоев Илхом Зикрӯевич - ассистент кафедры экономической теории Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. Сафарова, 16. E-mail: asoev.i@list.ru. Телефон: +992 00202 86 90

В статье рассматриваются основы формирования повышения уровня благосостояния населения в контексте развития международных отношений, обеспеченности региона природными ресурсами и внутренних рыночных отношений.

Процессы, происходящие в экономической системе, влияют на экономическое развитие всех регионов страны и в то же время способствуют общеэкономическим интересам страны. Эффективное экономическое развитие страны невозможно без формирования и участия во внешнеэкономических связях, таких как, трудовая миграция, инвестиции и внешняя торговля, что негативно сказывается на благосостоянии населения.

В стране и ее регионах происходит быстрое экономическое развитие межрегиональной экономики, результаты которого приводят к экономической эффективности и росту благосостояния. Принимая во внимание, что свободные экономические зоны Хатлонской области будут усиливать привлечение иностранных инвестиций, в результате появятся возможности для увеличения производственных и сервисных потенциалов, а также стать фактором повышения благосостояния населения. Поэтому позиция автора с конкретными фактами, основными задачами формирования управления межхозяйственными отношениями страны способствует развитию благосостояния населения Хатлонской области.

Ключевые слова: внешнеторговый оборот, экономическое развитие, производственные мощности, услуги, благосостояние, межрегиональное разделение труда, инвестиции, межрегиональная интеграция, экспорт, импорт, продовольствие, социальное развитие.

DEVELOPMENT TRENDS WELFARE OF THE POPULATION OF THE REGION ON THE BASIS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Asoev Ilkhom Zikroevich - assistant of the Department of Economic Theory, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulyab, st. Safarov, 16. E-mail: asoev.i@list.ru. Phone: (+992) 00 202 86 90

The article discusses the foundations for the formation of an increase in the level of well-being of the population in the context of the development of international relations, the provision of the region with natural resources and internal market relations.

The processes taking place in the economic system affect the economic development of all regions of the country and at the same time contribute to the general economic interests of the country. Effective economic

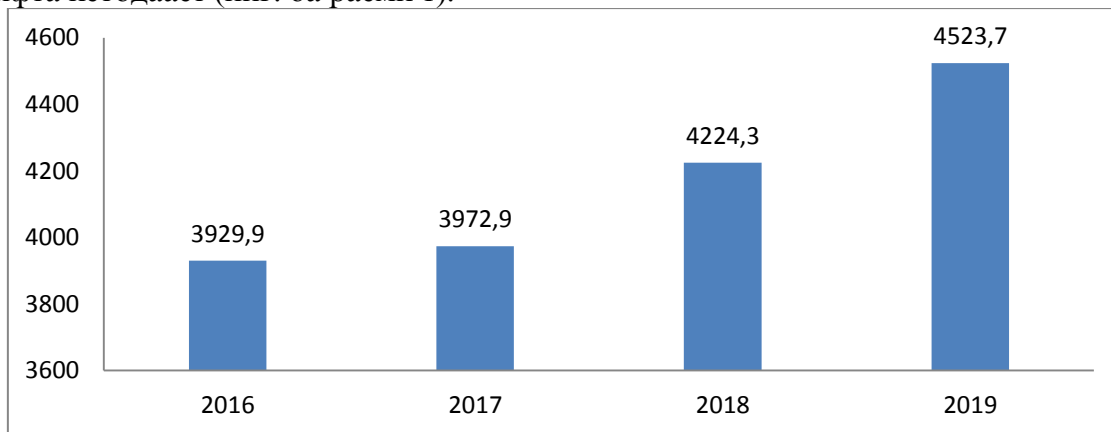
development of the country is impossible without the formation and participation in foreign economic relations, such as labor migration, investment and foreign trade, which negatively affects the well-being of the population.

In the country and its regions, there is a rapid economic development of the interregional economy, the results of which lead to economic efficiency and welfare growth. Taking into account that the free economic zones of the Khatlon region will increase the attraction of foreign investment, as a result, there will be opportunities to increase production and service potential, as well as become a factor in improving the welfare of the population. Therefore, the position of the author with specific facts, the main tasks of forming the management of inter-farm relations in the country contributes to the development of the welfare of the population of Khatlon region.

Keywords. Foreign trade turnover, economic development, production capacity, services, welfare, inter-regional division of labor, investment, inter-regional integration, export, import, food, social development.

Рушди самараноки иқтисодии кишварҳо бе вусъат бахшидани муносибатҳои байналмилалӣ бидуни иштирок аз ҳисоби майлгирии муҳоҷирати меҳнат ва сармоя, дастрасӣ ва истифодабарӣ аз шаклҳои захираҳои молиявии дохилӣ ва берунӣ ғайриимкон мебошад. Алалхусус, бобати ташаккул ёфтани заминаҳои рушди иқтисодӣ ва дараҷаи некуахлоии мардум бо истифода аз имкониятҳои истифодаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ. Аз ин лиҳоз, тавачҷуҳи бештари олимон, коршиносон ва Ҳукумати кишварҳо ба таҳлили қонуният ва тамоюлҳои рушди муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, таҳлили падидаҳои нав, омӯзиши оқибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва равандҳои хоҷагии ҷаҳонӣ равона гардидааст. Бинобар ин, тавачҷуҳ зоҳир намудан дар ҷараёни рушди иқтисоди минтақавӣ, алалхусус вилояти Хатлон, ҳамчун шароити фаъолияти истеҳсолию хизматрасонӣ дар татбиқи ҳадафҳои стратегияи кишвар ва сахмгирии он дар рушди муносибатҳои берунӣ буда, имкониятҳои васеи баланд бардоштани дараҷаи некуахлоиро дорад.

Пеш аз ҳама, қайд кардан лозим аст, ки иқтисоди ҷаҳонӣ ин низоми муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, робитаи умумии байни иқтисодиёти миллий, гуногунии унсурҳои таркибии он, бисёрсатҳӣ ва гуногунсохторӣ мебошад. Тибқи маълумоти омори расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт, гардиши савдои хориҷӣ мунтазам мавқеи устувор гирифта истодааст (ниг. ба расми 1).



Расми 1. Тамоюли гардиши савдои хориҷӣ дар солҳои 2013-2019 [10, с.344]

Чӣ тавре ки аз расми 1 бармеояд, фаъолият дар самти муносибатҳои байналмилалӣ аз ҳисоби мунтазам тағйирёбии гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи устувор гирифта истодааст, ки ин аз ҳисоби таракқӣ ёфтани минтақаҳои алоҳида ва сатҳи зиндагии мардуми кишвар, аз ҷумла вилояти Хатлон алоқамандии зич дорад. Тибқи маълумоти расмӣ соли 2019 гардиши савдои хориҷии вилояти Хатлон ба 404,5 миллион доллар баробар буда, соли 2018 нишондиҳандаи мазкур 368,1 миллион долларро ташкил медод, ки афзоиши он баробар ба 9,9% мебошад. Иҷроиши барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2020 ба дараҷаи 98% таъмин гардидааст. Бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳои иқтисод ва иҷтимоӣ минтақа ба маблағи 469 миллион доллар дар шаҳру навоҳии вилоят 30 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ

амалӣ гардида истодааст. Аз натиҷаи таҳлил бармеояд, ки сохт ва таркиби гардиши савдои хориҷии вилояти Хатлон тамоили болоравӣ дорад, ки ин дар қиёс бо сатҳи ҷумҳурӣ беҳтар ба назар мерасад. Масалан, дар вилояти Хатлон содирот 46% ва воридот 54%-и гардиши умумиро ташкил медиҳад. Ҳиссаи нахи пахта дар содироти молҳо 23%, калобаи ресандагӣ - 21%, семент - 15% ва неруи барқ - 34%-ро ташкил дод. Шарикони минтақавӣ оид ба рушди содироти мол ба хориҷа соли 2019 асосан Федератсияи Россия, Узбекистон, Афғонистон, Туркия, Чин, Покистон буданд [11, с.2]. Ҳамин тариқ, қайд кардан бамаврид аст, ки нақши вилояти Хатлон дар ташаккул додани гардиши савдои берунаи кишвар хело назаррас мебошад.

Асоси ин низом истехсоли миллӣ ва байналмилалӣ неъматҳои моддӣ ва маънавӣ, тақсим, мубодила ва истеъмоли онҳо дар самти рушди некуаҳволӣ мебошад, ки тибқи ақидаи мутахассисон, қайд намудан лозим аст, ки ин натиҷаи фаъолияти хориҷии таъсисёфта яке аз марҳилаҳои раванди бозистехсолии ҷаҳон ба фаъолияти тамоми системаи иқтисодии ҷаҳонӣ мебошад [13, с.3]. Ҷаҳонишавӣ ба ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ба иқтисодиёт, сиёсат, соҳаи иҷтимоӣ, фарҳанг, экология, амният ва дигар параметрҳои кишвар, алалхусус дараҷаи зиндагӣ таъсир мерасонад. Аз ин лиҳоз, кишварҳои зиёд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ин масъала тавачҷуҳи зиёд зоҳир намуда, дар доираи барномаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии рушди минтақаҳо, масъалаи мазкур ба инобат гирифта мешавад.

Мафҳуми "ҷаҳонишавӣ", ба ақидаи В.Кузнецов, бори аввал аз тарафи олими амрикоӣ Т.Левитт соли 1983 дар маҷаллаи «Harvard Business Review» истифода карда шудааст. Он ҷаҳонишавиро ҳамчун падидаи мушаххаси иқтисодӣ муосир - феномени ҳамроҳшавии бозорҳои маҳсулоти алоҳидае, ки корпоратсияҳои бузурги трансмиллӣ истехсол мекунанд, мефаҳмид. Минбаъд муаллифони дигар ин истилохро барои тавсифи равандҳои хеле васеъ, гуногун ва номуайяне, ки дар иқтисоди ҷаҳонӣ ба амал меоянд, истифода мебаранд [3, с.13].

Баъзе аз иқтисодшиносон аз асрҳои миёна, ба ошкорсозии сабабҳои тиҷорати хориҷӣ ва нақши он дар ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳолии кишвар шуруъ намуданд. Намояндагони меркантилизм аввалин шуда даст ба ин таҳқиқот заданд. Меркантилизм кӯшиши аввалини фаҳмиши назариявии муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва таҳияи тавсияҳо дар ин соҳа мебошад. Намояндагони ин равия аз қабиле В.Стаффорд, Т.Мейн, А.Мончретиен ва иқтисодшиноси рус И.Т.Посошков нақши тиҷорати хориҷиро барои ба даст овардани сарвати миллат баҳои баланд доданд. Дар натиҷа, тавсияҳои меркантилистҳо ба он овард, ки рушди тиҷорат бо кишварҳои дигар омиле таъминкунандаи истехсоли ватанӣ, ҳавасмандгардонии содирот, пешниҳоди технологияҳои нав ва маҳдуд кардани воридот тавассути даҳолати ҳукуматҳои давлатҳои алоҳида гардид [5, с.34]. Тибқи ақидаи А. Смит, Д. Рикардо, Ҷ.С. Милл савдои хориҷӣ бе даҳолати давлат бояд сурат гирад [12, с.56].

Дар заминаи чунин ақидаҳо Д.Рикардо ғояҳои А.Смитро тақмил ва инкишоф дод, ки дар тамоили дигаргуншавӣ ва тағйирёбии муносибатҳои байналмилалӣ ва сатҳи зиндагӣ тақонӣ ҷиддӣ мебошад. Ба ақидаи Д.Рикардо, махсусгардонии истехсолот ба манфиати ҳар як кишвар мебошад, ки дар он ин кишвар бартарии бештар ё заифтарро ба даст меорад ва барои он манфиати нисбӣ манфиати бештар дорад, ки ин албатта боиси тағйирёбии дараҷа ва сатҳи рушди иқтисодӣ минтақа ва дигаргуншавии сатҳи некуаҳволӣ мебошад. Рикардо исбот намуд, ки мубодилаи байналмилалӣ ба ҳамаи кишварҳо имконпазир, матлуб ва манфиатовар мебошад. Ӯ он минтақаи нарххоро муайян кард, ки дар ҳудуди он мубодила барои ҳар як давлат муфид аст [5, с.36]. Ба ақидаи мо, дар чунин замина тақвият додани муносибатҳои байналмилалӣ дохилиминтақавӣ ва байниминтақавӣ шароити хело таъсирбахш барои баланд бардоштани даромадҳои аҳолии мебошад.

Дар доираи муносибатҳои байниҳамдигарӣ маълум аст, ки кишварҳои ҷаҳон субъектҳои асосии равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ба шумор мераванд, чунки рушди

иктисоди ҳар кадоми онҳо ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ба динамикаи рушди иқтисодии кишварҳои ҳамсоя таъсир мерасонад ва дар натиҷа самт ва сифати тамоилҳои муҳими тамоми иқтисодиёти ҷаҳон ба амал меояд. Сатҳ, хусусият ва суръати рушди иқтисодӣ, дараҷаи ҳамгирӣ ба системаи ҷаҳонии иқтисодӣ ва дигар параметрҳои иқтисоди кишвар гуногун шуда истодаанд [13, с. 19].

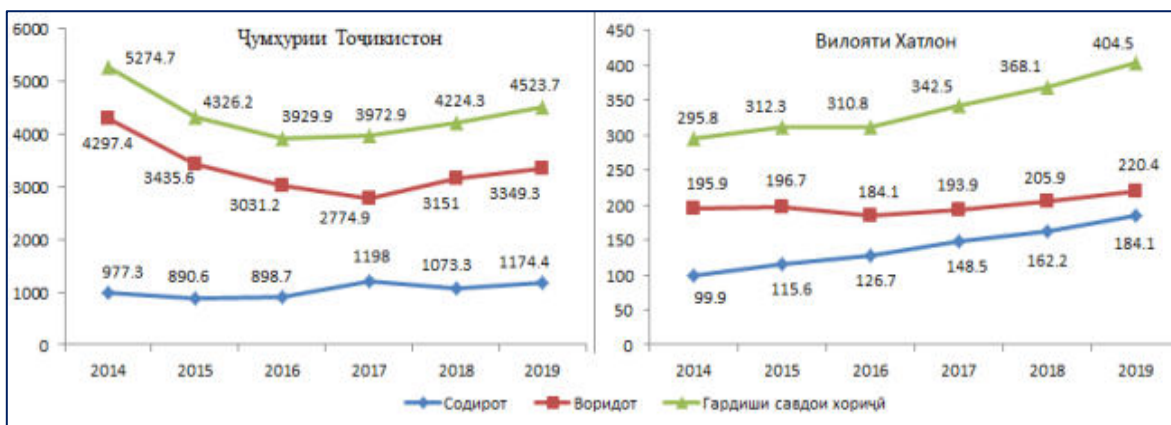
Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон узви фаъоли эътирофшуда ва обрӯманди ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, дар ҷаҳони мутамаддини муосир мавқеи сазоворро ишғол менамояд. Ҳамкорӣҳои босамар ҳам дар сатҳи минтақавӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ба роҳ монда мешавад. Дар тӯли 30 соли истиқлолият дастовардҳои асосии соҳаи сиёсати иқтисодии хориҷӣ ин буд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари мустақил ва демократӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф пайдо намуда, муносибатҳои дипломатӣ ва тиҷоратӣ бо дигар кишварҳои ҷаҳон таъсис ва рушд ёфтаанд [7, с. 80]. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зиёда аз 110 кишвари ҷаҳон робитаҳои тиҷоратӣ дорад ва ин муносибатҳо ҳамасола рушд мекунанд. Масалан, дар соли 2019 ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ 4523,7 млн долларро ташкил дод, ки нисбат ба солҳои қаблӣ майли зиёдшавӣ дорад [10, с. 345], ки аз назари мо, чунин ҳолат аз беҳтар гардидани майли некуаҳволии мардуми кишвар, алалхусус минтақаи Хатлон шаҳодат медиҳад.

Ҳамин аст, ки сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ, барқарорсозии инфрасохтор, ҷалби сармоягузорӣ, таъмини шароит барои тиҷорати озод, коҳиш додани монеаҳои тарофавӣ ва рафъи монеаҳо дар тиҷорати хориҷӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва ҳалли мушкилоти дар ин самт ҷойдошта нигаронида шудааст, ки аз назари мо, чунин ҳолат ифодакунандаи дараҷаи беҳбудии некуаҳволии мардум мебошад.

Моҳиятан истиқлолияти иқтисодӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон маънои қобилияти кишварро барои мустақиллона таъмин кардани дараҷаи мувофиқи сатҳи зиндагӣ мебошад. Дар шароити муосир бо ин мақсад дарёфти роҳҳои ҳамгирӣ дар рушди иқтисоди яқдигар асоси баланд бардоштани некуаҳволии мардум мебошад. Чунки таҷрибаи кишварҳо нишон медиҳад, ки дар алоҳидагӣ онҳо имконияти баландбардории некуаҳволиро ба даст оварда наметавонанд [2, с.56]. Бинобар ҳамин, лозим аст, ки минтақаи Хатлон дар доираи муносибатҳои байналмилалӣ мавқеъ пайдо намояд.

Яке аз хусусиятҳои иҷтимоӣ иқтисодии равандҳои муосири иқтисодии ҷаҳонӣ, иштироки кишвар дар тақсими байналмилалӣ меҳнат мебошад. Омилҳои, ки ба иштирок дар тақсими байналмилалӣ меҳнат таъсир мерасонанд, барои ҳама кишварҳо якранг мебошанд. Чунки низоми иқтисодии ҷаҳонӣ барои расидан ба рушди кишвар маҷмуи имкониятҳоро мегирад, ки шарҳи мухтасари онҳоро дида мебароем:

- *Ҳаҷми бозори дохилии кишвар*. Сарфи назар аз тамоюл ва дараҷаи рушди бозори дохилӣ, кишварҳо бояд дар ихтисос ва тиҷорати байналмилалӣ иштирок кунанд. Масалан, кишварҳои калони дорои бозори пешрафта барои дарёфти омилҳои зарурии истеҳсолот ва молҳои истеъмолӣ имкониятҳои бештар доранд. Кишварҳои дигар бошанд, воридотро афзоиш дода, иқтидорҳои истеҳсолиро ба ин восита тақвият бахшида, сиёсати содиротиро густариш медиҳанд. Аз чунин мавқеъ ҳолате ҷой дорад, ки молҳои воридотии бозори дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар фарогир аст. Чунин вазъ аз заифии содироти кишвар, хусусан истеҳсоли ватанӣ шаҳодат медиҳад, ки инро аз рӯи тамоили содирот ва воридот тибқи маълумоти омӯрӣ дар расми зерин пешниҳод гардонидани мешавад (ниг. ба расми 2).

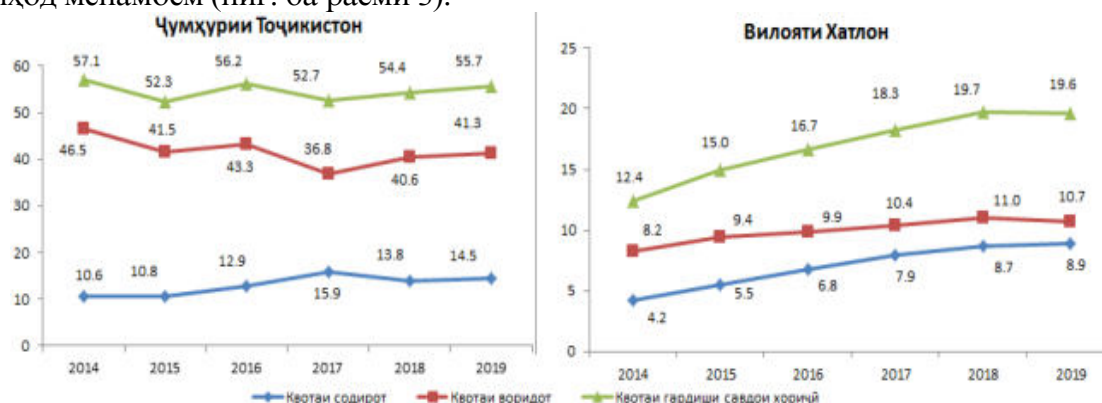


Расми 2. Тамоюли содирот ва воридот ва гардиши савдои хоричӣ дар солҳои 2013-2019 [10, с. 344]

Дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши нишондиҳандаҳои зикргардида, маълум мегардад, ки ҳаҷми воридот ва содирот дар маҷмӯъ барои ҷумҳурӣ ва минтақаи Хатлон фарқ дорад. Аз ҷумла, гардиши савдои хоричӣ нисбат ба дараҷаи сатҳи ҷумҳурӣ, нисбатан бештар мебошад, ки ин аз имкониятҳои ҷойдоштаи вилояти Хатлон дарак медиҳад. Алалхусус, дар мавриди ба эътибор гирифтани тамоили нишондиҳандаҳо бобати пеш гирифтани сиёсати воридотивазкунанда, вилояти Хатлон хусусияти бештари устуворгардонӣ дорад, ки чунин ҳолат аз маълумоти расми 3 маълум мегардад.

- *Таъмини минтақа бо захираҳои табиӣ.* Дараҷаи баланди таъминоти минтақа бо захираҳои табиӣ (масалан, намаки Хоҷамӯъмин), имкон медиҳад, ки дар мавриди рушди соҳаҳои гуногуни саноати минтақа иштироқи фаъолро дар тақсими байниноҳиявии меҳнатро тақозо мекунад. Яъне, ки ба эътибор гирифтани чунин шароитҳо омили рушд мебошад.

Бо мақсади таъмини ахбороти идоравӣ истифода бурдан аз нишондиҳандаҳои махсусгардонидашуда дар ин самт, алалхусус баланд бардоштани некуаҳволии мардум хело муҳим мебошад. Дар ин раванд, масалан, иштироқи ин ё он ноҳия дар ҷараёни иқтисоди миллӣ аз чунин нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ ба монанди дараҷаи нисбии содирот, воридот ва гардиши савдои хоричӣ ба ҳар як воҳиди ММД аз тариқи квота истифода бурдан мумкин аст. Дар сатҳи минтақа бошад, чунин нишондиҳандаи заминавӣ ба сифати МММ ба шумор рафта метавонад. Аз рӯи ҳамин гуна нишондиҳандаҳо маълумотҳои расмиро истифода бурда, дараҷаи иштироқи ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлонро дар доираи муносибатҳои байниминтақавӣ барои солҳои 2014-2019 пешниҳод менамоем (ниг. ба расми 3).



Расми 3. Нишондиҳандаҳои иштироқи кишвар дар равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ барои солҳои 2014-2019

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти расми 2

Аз маълумоти расми 2 мушоҳида мегардад, ки гардиши содирот дар сатҳи ҷумхурӣ нисбатан ноустувор буда, ин нишондиҳанда дар сатҳи вилояти Хатлон майли зиёдшавиро дорад. Бо ҳамин мазмун, нишондиҳандаҳои квотаи воридотӣ ва савдои хориҷӣ низ дар вилояти Хатлон майли афзоишро гирифтааст. Бинобар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дар тақсими байниминтақавии меҳнат аз ҳисоби минтақаҳои алоҳида бештар саҳмгузори намояд.

Дар мавриди пеш гирифтани таъмини устувори иқтисодии содиротӣ бояд дар баробари сармояи хориҷӣ, лозим аст, ки сармояи дохилӣ бештар ҷалб карда шавад. Дар ин замина низоми муносибатҳои иқтисодии байниминтақавии миллӣ метавонад ба сатҳи баландтари некуаҳволии мардум ноил гардад, ки мушкilotи озукавории аҳолиро самаранок ҳал мекунад. Ҳар як минтақа бояд он молҳоеро истехсол кунад, ки хароҷоти истехсолии онҳо нисбат ба дигар минтақаҳо нисбатан камтар аст ва молҳои таҳассусии худро ба маҳсулоте иваз кунанд, ки хароҷоти онҳо дар минтақа нисбат ба дигар минтақаҳои ҷумхурӣ баландтар аст.

Дар ҳолати васеъ шудани иқтисодии соҳаҳои минтақавӣ, ҷойҳои корӣ васеъ шуда, талабот ба меҳнат қонеъ гардонида шуда, ташаккули даромади кормандон дар ин замина омили баланд бардоштани некуаҳволии мардуми вилояти Хатлон ва дар маҷмӯъ Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад.

Айни замон, Тоҷикистон дар раванҷҳои ҷаҳонишавӣ нисбатан сусти иштирок мекунад. Тибқи маълумотҳои Рейтинги давлатҳои ҷаҳон аз рӯи индекси ҷаҳонишавии КОФ–2019, индекси сатҳи ҷаҳонишавии кишварҳои ҷаҳон, ки аз ҷониби Институти иқтисодии Швейтсария тартиб дода шудааст, Тоҷикистон чунин мавқеи ҷаҳонишавиро дорад (ниг. ба ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. - Индекси сатҳи ҷаҳонишавии кишварҳои ҷаҳон дар соли 2019

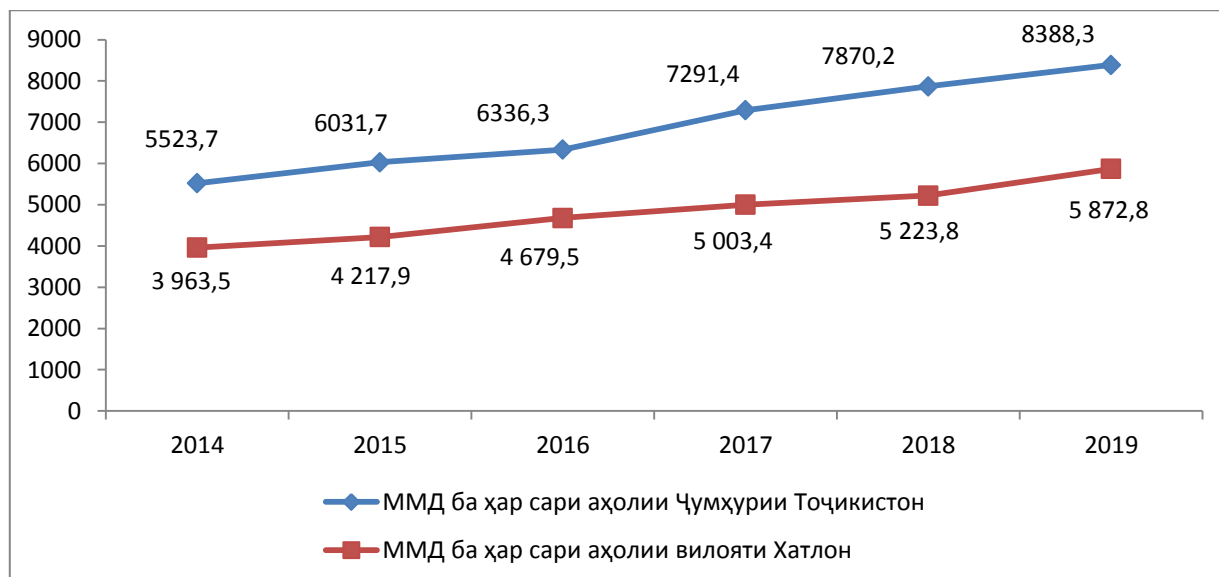
Ҷой	Мамлакат	Индекс
1	Швейтсария	91.19
2	Нидерландия	90.71
3	Белгия	90.59
20	Сингапур	83.62
40	Чили	77.74
45	Украина	74.83
51	Россия	72.45
95	Индия	62.10
170	Тоҷикистон	46.23
187	Туркманистон	41.15
194	Фаластин	36.91

Сарчашма: Рейтинги давлатҳои ҷаҳон аз рӯи индекси ҷаҳонишавии КОФ–2019 (<https://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index>)

Аз маълумоти ҷадвали 4 бармеояд, ки тибқи индекси ҷаҳонишавии Тоҷикистон қимати 46,23 мебошад, ки дар қиёс бо бештари давлатҳои ҷаҳон зарурати мавқеъгириро гирифтааст.

Тибқи маълумотҳои расмӣ, аз ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷӣ дар соли 2019 муайян гардидаанд, 4523,7 млн доллар буда, саҳми ИДМ 55,7 фоизро ташкил медиҳад [10, с. 345]. Гардиши савдои хориҷӣ дар вилояти Хатлон бошад, дар робита ба ИДМ 19,7 фоизро ташкил медиҳад [10, с. 139]. Ҳамин тавр, зарурати ҳамкориҳои дохилиминтақавӣ ва вусъат бахшидани ҳамкориҳои хориҷии вилояти Хатлон хело зарур гардидааст.

Ба ақидаи мо, ин гуна чорабиниҳо боиси баланд гардидани сатҳи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволий мегардад. Айни ҳол нишондиҳандаҳои, ки дар сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҷумхурӣ ва вилояти Хатлон таъсис ёфтаанд, чунин мебошанд (ниг. ба расми 4).



Расми 4. ММД ба ҳар сари аҳоли барои солҳои 2013 – 2019

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2020. – С.207; Омори солонаи вилояти Хатлон. - 2020. – С.8.

Маълумоти расми 4 нишон медиҳад, ки саҳми вилояти Хатлон дар ташаккулёбии сатҳи некуаҳволӣ иқтисодии хеле муҳим мебошад. Чунки майли дигаргуншавии ММД ба ҳар сари аҳоли қариб ки баробар аст. Бинобар ҳамин, дар мавриди васеъ ба роҳ мондани мақоми Тоҷикистон дар иқтисоди ҷаҳонӣ асосан аз сатҳи умумии рушди иқтисодии кишвар, натиҷаҳои воқеии ислоҳоти идомаи иқтисодӣ, рушди неруи содиротӣ, ки дар навбати аввал шартҳои асосӣ ба ҳисоб меравад, баланд бардоштани мақоми вилояти Хатлон муайян хоҳад шуд. Ин, пеш аз ҳама, замина барои рушди иқтисодии худӣ минтақаҳо ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

Таҳқиқ имкониятеро фароҳам овард, ки бо дида баромадани асосҳои назариявӣ-амалии масъалагузорӣ ва шарҳи дараҷаи некуаҳволӣ, дар робита ба концепсияҳои асосӣ ва мавқеъгирии олимони хориҷӣ ва ватанӣ, методологияи омӯзиши тамоили рушди некуаҳолии мардуми минтақаи Хатлон аз нигоҳи рушд гирифтани муносибатҳои байналмилалӣ ба таҳлил ва омӯзиш асоснок карда шавад. Бинобар ҳамин, бо назардошти ба эътибор гирифтани нишондиҳандаҳои хусусиятҳои минтақавӣ дар қиёс бо сатҳи некуаҳолии умумиҷумҳуриявӣ маълум мегардад, ки самараи идоракунии чунин раванд аз таҳияи методологияи ченкунӣ ва арзёбии некуаҳолии мардуми минтақа алоқамандии зич дорад.

Адабиёт

1. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2020. ҶДММ «Контраст», 2015. - 120с.
2. Воҳидов, У.М. Алокаи байнихочагии кишвар ва баланд бардоштани некуаҳолии мардуми минтақаи Хатлон/ У.М. Воҳидов, И.З. Асоев// Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии “Тоҷикистон дар низомии муносири муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналмилалӣ” (26.11.2021). - ДДМИТ, 2021. - С.56-59.
3. Кузнецов, В. Что такое глобализация? / В. Кузнецов // Мировая экономика и международные отношения. - 1998.- №2. - С. 13-19.
4. Кулинцев, И.И. Экономика и социология труда / И.И. Кулинцев. – М.:Центр экономики и маркетинга 1999. – 288с.
5. Қодиров, Д.Б. Мировая экономика: учебное пособие / Д.Б. Қодиров, В.И. Боровиков. – Душанбе, 2009. – 250 с.
6. Нуралиев, А.Н. Уровень жизни населения: теория, мониторинг и пути повышения: монография / А.Н. Нуралиев. – Душанбе: издательство «Ирфон», 2011. – 160 с.

7. Нурализода, А.Н. Ташаккулёбии идоракунии алокаи байнихочагии кишвар дар таъмини шароитҳои некуахлоии мардуми минтакаи Хатлон/ А.Н. Нурализода, У.М. Воҳидов, И.З. Асоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2021. - №8. - С. 77-84.

8. Нурализода, А.М. Ҳамбастагии сатҳ ва сифати зиндагӣ: ҷанбаҳои стратегии баланд бардоштани он / А.Н. Нурализода // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - №3 (19). - С. 94-101.

9. Нурализода, А.Н. Афзалиятҳо ва рушди соҳаи хизматрасонӣ дар баландбардории сатҳи некуахлоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ А.Н. Нурализода // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - №2 (18). - С. 21-26.

10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. – 400 с.

11. Хабаргузории телеграфи Тоҷикистон. Гардиши савдои вилояти Хатлон, 2019. - С.2.

12. Чепурина, М.Н. Курс экономической теории / М.Н. Чепурина, Е.А. Киселевой. – Киров: «АСА», 2006. – 686 с.

13. Шифф, М. Региональная интеграция и развитие / М. Шифф, Л.А. Уинтерс. - М.: Весь мир, 2005. - 99 с.

УДК: 336.71

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ НИЗОМИ БОНКӢ

Мирзоев Ҳокимҷон Ҳалимович – докторанти PhD аз рӯи ихтисоси 6D050900 – молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Сино, к.Нахимов 64/14.

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрам ва ҷалталаби имрӯза бахшида шуда, дар мақола таҷрибаи ҷаҳонӣ доир ба идоракунии фаъолияти бонкҳо ба нуррагӣ таҳлил гардидааст. Дар мақола барои таҳлил давлатҳои бо низоми бонкӣ маъруф ва тараққиқкардаи ҷаҳон ба монанди Швейтсария, Олмон, ИМА, Фаронса, Австралия, Федератсияи Россия ва ғайра таҳлил гардидааст.

Аз тарафи муаллиф ду мақомоти воломақом - яке бонки марказӣ ва дигаре мақомоти молиявии давлатҳои ҷаҳон ҳамчун инструменти асосии идоракунанда ва нешбарандаи фаъолияти бонкҳо муайян карда шудаанд.

Дар натиҷаи мақола аз тарафи муаллиф барои нешбурди самаранокии фаъолияти бонкии мамлакат бо истифода ва татбиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ нешнӯҳдоҳои мушаххас нешнӯҳд гардидааст.

Калидвожаҳо: бонк, идоракунии, хизматрасонӣ, мақомоти молиявӣ, бонки марказӣ, қонунҳо, рушди иқтисодӣ, амнияти иқтисодӣ.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМОЙ

Мирзоев Хокимджон Халимович - докторант I курса специальности 6D050900 - финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Сино, ул. Нахимова 64/14

Данная статья посвящена одной из самых актуальных проблем современности, и в статье представлен подробный анализ международного опыта управления банками. В статье анализируются наиболее известные и развитые страны мира с банковской системой, такие как Швейцария, Германия, США, Франция, Австралия, Российская Федерация и другие.

Автор выделяет два высших органа власти: один - центральный банк, а другой - финансовые органы, в качестве основного инструмента для управления и продвижения деятельности банков.

В конце статьи автор сделал конкретные предложения по повышению эффективности банковского дела в стране, используя и применяя международный опыт.

Ключевые слова: банковское дело, менеджмент, услуги, финансовые институты, центральный банк, законы, экономическое развитие, экономическая безопасность.

FOREIGN EXPERIENCE IN BANKING SYSTEM MANAGEMENT

Mirzoev Khokimjon Halimovich - 1st year doctoral student in the specialty 6D050900 - finance of the Tajik State University of Finance and Economics. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14.

This article is devoted to one of the most pressing problems of our time, and the article provides a detailed analysis of the international experience of bank management. The article analyzes the most famous and developed countries of the world with a banking system, such as Switzerland, Germany, USA, France, Australia, Russian Federation and others.

The author identifies two supreme authorities, one - the central bank, and the other - financial authorities, as the main instrument for managing and promoting the activities of banks.

At the end of the article, the author made specific proposals to improve the efficiency of banking in the country, using and applying international experience.

Keywords: *banking, management, services, financial institutions, central bank, laws, economic development, economic security.*

Яке аз сарчашмаҳои асосӣ барои рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, ҷаҳониҳои бахши хусусӣ ва гардиши савдои хориҷӣ ин дуруст ба роҳ мондани низоми бонкии мамлакат ба шумор меравад. Боиси қайд аст, ки дар ин бобат солҳои охир низ давлат барои рушд ва дуруст ба роҳ мондани идоракунии бонкҳо хело таваҷҷуҳи назаррас зоҳир менамояд. Дар робита ба ин, дар мулоқот бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкии мамлакат Асосгузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намуданд: “Камбудихоии мавҷудаи сохторӣ, аз ҷумла зиёд будани хавфҳо дар низоми бонкӣ ва қарзҳои ғайрифайол, паस्त будани сатҳи захираҳои софи байналмилалӣ, қобилияти пардохт ва сармояи бонкҳо, сатҳи баланди долларикунонӣ дар иқтисодиёт, лаппишҳои асъорӣ, таъмин нагардидани рақобати солим дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии пасти аҳоли ба воситаҳои молиявӣ ҳанӯз боқӣ мондаанд. Вазорати молия, Бонки миллӣ ва дигар вазорату идораҳои дахлдорро зарур аст, ки ҷиҳати рушди инфрасохтори зарурӣ ва ташкили дурусти бозори тақрири қоғазҳои қиматнок, бозори сӯғурта ва ҷаҳол гардонидани иштироки ташкилоту муассисаҳо дар ин бозор тадбирҳои таъхирнопазир андешанд [4].

Имрӯз таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои нави системаҳои бонкӣ ва усулҳои идоракунии онҳо зиёд шуда истодааст. Бонкҳо тадриҷан миёнаравҳои асосии азнавтақсимкунии сармоя, таъмини раванди диверсификатсияи ҷаҳолияти иқтисодӣ гардида, дар айни замон яке аз системаҳои муҳими иқтисодӣ мебошанд. Шароити афзоиши рақобат ва тичоратикунониҳои ҷаҳолият зарурати азнавташкилдихии сохторҳо, таҳияи стратегияҳои бозоргирӣ, сегментатсияи бозори хизматрасониҳои бонкӣ, коркарди амалиёт ва усулҳои нави хизматрасониро тақозо мекунад.

Рушди босуръати низоми бонкии ватанӣ, афзоиши рақобат байни муассисаҳои молиявӣ зарурати дарёфт ва дар амал татбиқ намудани таҷрибаи самарабахши идоракунии низоми бонкиро, ки дар бонкҳои кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ҷаҳолияткунанда татбиқ мегарданд, ба миён меорад [11, с. 118]. Дар шароити ҳамгироӣ бо системаи молиявии ҷаҳонӣ саривақт гузаронидани таҳқиқоти илмӣ оид ба усулҳои пешқадами идоракунии бонкӣ барои тамоми кишвар аҳамияти стратегӣ дорад. Дар ин самт омӯзиши минбаъдаи таҷрибаи бонкҳои хориҷӣ дар самти идоракунии равандҳои ташкилӣ, инкишоф ва нигоҳдории муносибатҳо бо мизочон, татбиқи консепсияи хизматрасониҳои салоҳиятноки онҳо ва баланд бардоштани даромаднокии бонкҳо аҳамияти зиёд дорад.

Бинобар ин сабаб, танзими давлатии ҷаҳолияти бонкӣ дар замони ҳозира дар бисёр ҳолатҳо ҳамчун муайянкунандаи тағйирот дар сохторҳои бонкӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин бобат А.А. Солеҳзода ва Қ.С. Сафаров дар таҳқиқоти худ чунин қайд мекунад: “Дар шароити ноустувории иқтисодиёти ҷаҳон ва таъсири омилҳои беруна ба иқтисодиёти Тоҷикистон масоили таъмини амнияти иқтисодӣ басо муҳим арзёбӣ мегарданд. Соҳаи махсусан осебпазири иқтисодиёти миллӣ, ки наметавонад бе алоқамандӣ бо ҷаҳони берун ҷаҳолият кунад, бахши пулӣ-қарзӣ мебошад. Хусусан, дар шароити иқтисоди хурди кушодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри фоизи низоми бонкӣ ба воридшавии воситаҳои молиявии хориҷӣ таъсиргузор нест, аммо тағйирёбӣ ва ҷаҳишҳо дар бозорҳои молиявии минтақавӣ мустақиман ба ҳолати бозори молиявии Тоҷикистон таъсир мерасонад” [7, с. 37].

Вобаста ба ин масъала Х.Қ. Юнусзода дар таҳқиқоти худ қайд мекунад: “Дар замони ҳозира дар Ҷумҳурии Тоҷикистон функцияи таҳлилий дар арзёбии рушд ва идоракунии системаи иқтисодии минтақа ва идоракунии баҳодихии низоми бонкӣ ҳанӯз ҳам сушт

инкишоф ёфтааст” [9, с.164]. Омодасозии маводди хушсифати таҳлилий ва ояндабинӣ маъноӣ мавҷудияти як заминаи муносиби методологиеро дорад, ки имкон медиҳад дар асоси таҳлили маълумоти сипаришуда баҳогузорӣ нисбат ба ҳолат ва динамикаи рушди мамлакат дар ин хусус низоми бонкӣ ба ҳамон сатҳе бароварда шавад, ки дар низоми идоракунии давлатӣ ҳам дар сатҳи кишвар ва ҳам дар сатҳи минтақаҳои он талаб карда мешавад [10, с. 28].

Аз ин лиҳоз, таҳлили танзими хизматрасонии бонкӣ яке аз масъалаҳои ҳалталаб ба шумор рафта, дарёфти роҳҳои нав аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Чӣ тавре ки ба мо маълум аст, яке аз самтҳои асосӣ барои дарёфти роҳҳои наву самаранок ин таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, барои дарёфти ситемаи навину самаранок барои танзими хизматрасонии бонкӣ таҳлили давлатҳои пешрафтаю маъруф бо низоми бонкии худро ба монанди Швейтсария, ИМА, Германия, Фаронса ва ғайра ба роҳ мондем.

Яке аз давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки бо фаъолияти низоми бонкии худ дар ҷаҳони имрӯза маъмул аст, ин Швейтсария ба шумор меравад. Бинобар ин сабаб, дар таҳлил давлати мазкур мақоми аввалро гирифт. Танзими хизматрасонии бонкӣ дар Швейтсария дар асоси модели дутарафа амалӣ мегардад, яъне дар вақти оғоз намудани фаъолият, бонкҳои Швейтсария бевосита уҳдадоранд, ки ширкати аудиторӣ идоракунии назорати бозори молиявӣ FINMA (Swiss Financial Market Supervisory Authority) даъват намоянд. Ин ширкати мазкур (FINMA) назорати ҳисоботи солони ташкилотҳои бонкӣ ва риояи онҳоро ба қонунҳои дохилии танзимкунандаи бозорҳои молиявии Швейтсария кумак мекунад. Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки FINMA аз болои минимизатсиякунонии хатарҳои системавӣ ва идоракунии хизматрасониҳои бонкӣ назорати ҷиддӣ мебарад. Яъне, мақомоти асосии идоракунандаи фаъолияти бонкӣ дар Швейтсария ширкати аудиторӣ ба шумор рафта, ба пуррагӣ тамоми фаъолияти қорӣи бонкро таҳлил намуда, ба воситаи машварат ва дастгирӣ фаъолияти онҳоро пурзӯр менамоянд.

Дар давлати Фаронса бошад, ин вазифаро мақомот доир ба бозорҳои молиявӣ (AMF - Autorité des marchés financiers) ва Мақомоти назорати оқилона ва иҷозатномаҳо (ACPR - The French Prudential Supervision and Resolution Authority) ба уҳдаи худ гирифтааст. Боиси қайд аст, ки ба ғайр аз ин мақомоти болозикр дар рафти идоракунии фаъолияти бонкҳо вазорати иқтисод ва молия дар ҳамкорӣ бо мақомоти машваратӣ ба монанди Кумитаи машваратӣ оид ба қонунгузориҳои молиявӣ ва танзим низ саҳми худро мегузоранд. Қонунҳои асосии танзимкунандаи бонкӣ дар Фаронса, Кодекси пулӣ ва молиявӣ, қонуни оид ба молия ва қонуни оид ба бонк ба шумор мераванд.

Дигар давлате бо низоми бонкии худ дар ҷаҳони имрӯза мавқеи худро дорост, ин Финляндия ба ҳисоб меравад. Идоракунии фаъолияти хизматрасониҳои бонкӣ дар Финляндия аз ҷониби Мақомоти назорати молиявӣ (FIN-FSA – financial supervisory authority) амалӣ карда мешавад. Ҳадафҳои FIN-FSA таъмини фаъолияти мутавозини ташкилотҳои қарзӣ ва дигар ташкилотҳои назоратшаванда, инчунин мустаҳкам намудани эътимоди мардум ба амалиёт дар бозорҳои молиявӣ мебошад.

Боиси қайд аст, ки FIN-FSA, гарчанде ки дар ҳамкорӣ бо Бонки марказии Финляндия фаъолият кунад ҳам, дар фаъолияти назоратии худ қарорҳои мустақилона қабул мекунад. Ғайр аз ин, мақомоти мазкур ба ташкилотҳои қарзӣ, ширкатҳои сармоягузорӣ, ширкатҳои идоракунии фондҳо ва ташкилотҳои суғуртавӣ метавонад иҷозатнома барои фаъолият пешкаш намояд.

Дигар давлате, ки мо барои таҳлил низоми бонкиашро интихоб намудем, яке аз давлатҳои абарқудрати ҷаҳон ба ҳисоб рафта, тағйирот дар фаъолияти бонкиаш метавонад ба тамоми ҷаҳон таъсири худро расонад. Яъне, дар натиҷаи ба бӯҳрон дучор шудани якҷанд бонки ин кишвар соли 2008 ба пайдошавии бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ оварда расонад. Бинобар ин сабаб, омӯхтани таҷрибаи идоракунии фаъолияти бонкии ИМА ба

мақсад мувофиқ буда ва татбиқи таҷрибаи он дар дигар давлатҳои ҷаҳон пурсамар ба ҳисоб меравад.

Дар ИМА мақомоти асосие, ки идораи фаъолияти бонкҳоро ба зиммаи худ гирифтааст, инҳо мебошанд:

- Мақомоти захираи федералӣ;
- Корпоратсияи федералии суғуртаи пасандозҳо (FDIC – federal deposit insurance corporation);
- Мақомоти муомилоти пулӣ (OCC – office of the Comptroller of the Currency);
- Мақомоти мубориза бо ҷиноятҳои молиявӣ (FinCEN – Financial crimes enforcement network);
- Департаменти назорати доройҳои хориҷӣ (OFAC – Office of Foreign Assets Control);
- Комиссияи коғазҳои қиматнок (SEC – securities and exchange commission);
- Мақомоти танзимкунандаи индустрияи молиявӣ (FINRA);
- Бюрои Ҳимояи молиявии истеъмолкунандагон;
- Комиссияи федералии савдо;
- Хадамоти даромадҳои дохилӣ (IRS – Internal Revenue Service).

Ҳамаи ин мақомоти болозикр дар рафти идоракунӣ, таҳлил ва мониторинги фаъолияти бонкӣ дар ИМА ширкат меварзанд. Ҳамаи ин мақомот дар асоси чунин қонунҳои фаъолияти худро пеш мебаранд: Қонун дар бораи захираҳои федералӣ; Қонун дар бораи суғуртаи пасандозҳо; Қонун дар бораи Бонки миллӣ; Қонун дар бораи ширкати холдингии бонк; Қонун дар бораи сирри бонкӣ; Қонун дар бораи мубодилаи коғазҳои қиматнок; Қонун дар бораи машваратчиёни сармоягузорӣ; Қонун дар бораи амнияти нафақавии кормандон; Қонунҳои дохилии иёлот дар алоҳидагӣ.

Дар Олмон бошад, муассисаҳои асосии давлатӣ, ки идоракунандаи фаъолияти бонкии Олмонро ба уҳда гирифтаанд, Мақомоти назорати молиявии Олмон (BaFin) ва Бонки Федералии Олмон (Deutsche Bundesbank) ба шумор мераванд. Боиси қайд аст, ки дар вақти Deutsche Bundesbank ба ҳисоботдиҳӣ ва ҷамъовариҳои маълумот аз бонкҳои хусусӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ машғул аст, BaFin барои назорати харрӯзаи бонкҳо масъул гардидааст.

Дар Австралия бошад, 4 мақомоти асосӣ барои идораи фаъолияти бонкҳои мамлакат равона гардидааст:

1. Маъмурияти танзимкунандаи Австралия (APRA), пеш аз ҳама, барои устувории низоми молиявӣ, ҳифзи амонатгузoron ва соҳаи нафақа масъул аст.
2. Комиссияи коғазҳои қиматнок ва сармоягузории Австралия (ASIC) барои ҳифзи истеъмолкунандагон ва тағйирот дар бозори молиявӣ масъул аст.
3. Бонки захиравии Австралия бонки марказии Австралия аст ва дар назорати низоми умумии молиявӣ иштирок мекунад.
4. Ҳазинадорӣ барои таҳқиқоти иқтисодӣ ва таҳияи сиёсати молиявии давлат, аз ҷумла дар самти низоми бонкӣ ва молиявӣ масъул аст.

Бахши бонкӣ дар Нигерия таҳти назорати қатъӣ қарор дорад. Танзими ташкилотҳои молиявӣ дар Нигерия бо назардошти хавфҳои системавии марбут ба ноқомии бонкҳо нақши калидӣ дорад. Бонки марказии Нигерия (CBN) ҳамчун бонки пешбар дар ин салоҳият ва танзимгари асосӣ баромад мекунад. Ҳадафи асосии он таъмини устувории пулӣ ва нархҳо ва мусоидат ба системаи боэътимоди молиявӣ мебошад.

Қонун оид ба бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявӣ (BOFIA) санади асосии ҳуқуқие мебошад, ки заминаи меъриии бонкдориро муқаррар мекунад. Он ваколатҳои назоратии CBN-ро аз болои муассисаҳои молиявии Нигерия, аз ҷумла додан ва бозхонди иҷозатномаҳои бонкӣ, таҷдид ва азнавташкилдихии бонкҳо ва бақайдгирии бонкҳои хориҷӣ дар Нигерия пешбинӣ менамояд. Тибқи қонун, барои роҳандозии чунин фаъолият иҷозатнома ва гирифтани иҷозатнома барои хизматрасонии бонкӣ дар Нигерия зарур аст.

Қонуни асосии танзимкунандаи фаъолияти бонкии Ҷумҳурии Узбекистон дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкҳо ба шумор меравад. Ба ҳайси мақомоти танзимкунанда бошад, Бонки марказии Ҷумҳурии Узбекистон баромад мекунад.

Ҳамчун мақомоти идоракунандаи фаъолияти бонкҳои Федератсияи Россия бошад, Бонки марказии Федератсияи Россия баромад мекунад.



Расми 1. Мақомоти идоракунандаи фаъолияти бонкӣ дар кишварҳои хориҷ

Чӣ тавре ки дар расми мазкур таҷассум ёфтааст, идоракунии фаъолияти бонкҳо, хизматрасониҳои бонкҳо ба воситаи Бонки марказии кишвар ва мақомоти молиявии он амалӣ мегардад. Дар рафти таҳлил муайян гардид, ки иштироки мақомоти молиявӣ дар рафти идоракунии фаъолияти бонкҳо самарабахш мебошад. Дар замони имрӯза ба ҳамагон маълум аст, ки бонкҳои Швейцария яке аз бонкҳои пешқадамтарин дар ҷаҳон ба ҳисоб мераванд. Дар рафти таҳлил муайян карда шуд, ки дар Швейцария барои ба роҳ мондани фаъолияти бонкӣ нақши калидиро ширкати аудиторӣ мебозад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар фаъолияти самаранокии бонкҳо нақши калидӣ ин таҳлили дохилии бонк аз тарафи аудитор мебошад. Аз ин лиҳоз, фаъолияти чунин мақомотро дар кишвар бо баҳои баланд арзёбӣ хоҳем кард.

Таҷрибаи рушди як қатор низомҳои миллии бонкӣ (ҳам давлатҳои пешрафта ва кишварҳои дар ҳоли рушд қарордошта), комёбиҳо ва пастравиҳои онҳо нишондиҳандаи он аст, ки шароити амалигардонии фаъолияти бонкӣ бояд бо ҷорабиниҳои оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии низоми бонкӣ пайваस्त бошад, ки ин барои ба назар гирифтани муҳлатҳо ва миқёси таҳаввулоту иқтисодиёти низоми бонкӣ сабаб мегардад.

Баъд аз таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ доир ба идоракунии фаъолияти бонкҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар рафти танзим ва идоракунии фаъолияти бонкҳо иштироки ҳам бонки марказӣ ва ҳам мақомоти молиявӣ муҳим мебошад.

Барои босамар фаъолият намудани бонкҳои кишвар ва татбиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мо зарур аст:

1. Ташкил намудани сохтори алоҳида, ки танҳо барои мониторинги фаъолияти бонкҳои кишвар равона мегардад, яъне мониторинги қисмати идоракунии дороиҳои бонкӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, махсусан шӯъбаҳои кредитӣ;

2. Чӣ тавре ки ба мо маълум аст, яке аз усулҳои маъмултарин дар ҷаҳон барои пешгирии хавфҳои қарзии бонкӣ, ин усули суғуртакунии ва хедҷеркунии ба шумор меравад.

Бинобар ин сабаб, ба мо зарур аст, ки дар рафти фаъолияти бонкҳо, бо таъсиси ширкати суғуртавие, ки суғуртаи ин хавфҳоро пурра ба зимма мегирад, фаъолиятро ҷоннок намоем.

Адабиёт

1. Аминов Х.И. Проблемы и пути развития банковской системы и банковского предпринимательства в Республике Таджикистан / Х.И. Аминов, Ф.И. Аминова // Известия – СПб ГЭУ, 2017. №1-2 (103). - С.55-62.
2. Ашуров Н. Управление банковскими рисками / Н.Ашуров, Ш.Рахимов/ - Душанбе, 2000. - 183 с.
3. Ларионова И.В. Стабильность банковской системы в условиях переходной экономики./И.В.Ларионова. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Москва, 2001 г.
4. Мулоқоти Асосгузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо кормандони мақомоти молия, андоз, гумрук, сармоягузорӣ ва бонкҳо. – Душанбе, 10 майи соли 2019. <https://mfa.tj/tg/main/view/5441/pajomi-prezidenti-jumhurii-tojikiston-peshvoi-millat-muhtaram-emomali-rahmon-ba-majlisi-oli>
5. Поздышев В.А. Банковское регулирование в 2016—2017 годах: основные изменения и перспективы развития// Деньги и кредит, 2017. № 1. - С. 9-17. URL: http://www.cbr.ru/Content/Document/File/26462/pozdishev_01_17.pdf
6. Полякова О.В. Актуальные вопросы развития банковского сектора региона и надзорной деятельности / О.В. Полякова // Деньги и кредит, 2016. № 6. - С. 3-8. URL: http://www.cbr.ru/Content/Document/File/26519/polyakova_06_16.pdf
7. Солеҳзода А.А. Таҳлили хавфҳои низоми бонкии кишвар дар доираи чораҳои сиёсати макропруденсиалӣ / А.А. Солеҳзода, Қ.С. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - №1(25). - С. 36-42.
8. Хикматов У.С. Необходимость и значение кредитного бюро в сокращении рисков микрофинансирования / У.С. Хикматов, М.С. Хикматов // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. - 2013. - Т. 13. - №2. - С. 22-25.
9. Юнусзода Х.К. Оценка социально-экономического развития регионов на основе бюджетной поддержки местных органов / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. - №3. - С.163-168.
10. Юнусзода Х.К. Теоретические основы зарубежного опыта регионального социально-экономического развития и его применение в Республике Таджикистан / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. - № 5-1. – с.212-217.
11. Юнусзода Х.К. Диагностика и оценка регионов Республики Таджикистан на основе прогнозирования индекса развития человеческого потенциала / Х.К. Юнусзода // Финансово-экономический вестник. – 2021. - № 1(25). – с.117-124.

УДК: 338.242

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАЪМИНИ ЗАХИРАВИИ РУШДИ МИНТАҚАВӢ

Деҳқонов Соҳибназар Амирхоҷаевич - аспиранти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.:(+992) 931999974, E-mail: dot.sd@mail.ru

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами низоми иқтисоди бозорӣ, яъне истифодаи таҷрибаи давлатҳои тараққиқарда, аз ҷумла Иттиҳоди Аврупо дар таъмини рушди иқтисодиёти минтақаӣ бахшида шудааст. Муаллиф нақши давлатро дар шароити муносибатҳои бозорӣ, дар самаранок истифодабарии захираҳои иқтисодӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилу баррасӣ намуда, истифодаи таҷрибаи давлатҳои тараққиқардаро мисол овардааст. Амалиявии ин ҳадафҳо омӯзиши назарияҳо ва концепсияҳои гуногуни илмиро тақозо менамоянд. Дар шароити таносуби ноустувори фароҳамомада дар ҷаҳони муосир нақши сиёсати давлатӣ дар дастгирии буҷетии молиявӣ ва сармоягузори вилояту минтақаҳои кишвар бо мақсади баробарсозии сатҳи рушди онҳо баландтар мегардад. Дар ин вазъият танзими давлатии рушди иқтисодии минтақаҳо тавассути татбиқи моделҳои нешрафтаи давлатҳои мутараққӣ метавонад суботи иқтисодии минтақаҳои кишварро таъмин намояд.

Вазифаи асосие, ки дар назди мо меистад, ин амалӣ намудани таҷрибаи самаранокӣ мамлакатҳои мутараққӣ дар рушди иқтисодии минтақаӣ ва ташиқ намудани фондҳои махсуси давлатӣ ва байналмилалӣ барои рушди минтақаҳои мамлакат мебошад.

Калидвожаҳо: руиди иқтисодӣ, руиди минтақа, имтиёзҳои андозӣ, кумакҳои иқтисодӣ, буҷет, истифодаи захираҳои молиявӣ, идоракунии иқтисоди минтақаҳо, суръати устувори рушд, хусусиятҳои истифодаи захираҳо, фаъолияти хоҷагии минтақа.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА РЕСУРСНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Дехконов Соҳибназар Амрходжаевич - аспирант кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 931999974. E-mail: dot.sd@mail.ru

Данная статья посвящена одному из самых актуальных вопросов рыночной экономики, а именно использованию опыта развитых стран, в том числе Европейского Союза, в обеспечении развития экономики регионов страны. Автор рассматривает роль государства в условиях рыночных отношений, эффективное использование экономических ресурсов в регионах Республики Таджикистан, а также анализирует и использует опыт развитых стран. Реализация этих целей требует изучения различных научных теорий и концепций. В условиях создавшегося в современном мире неустойчивого баланса возрастает роль государственной политики в поддержке бюджетно-финансово-инвестиционной деятельности регионов страны с целью выравнивания их уровня развития. В этой ситуации государственное регулирование экономического развития регионов путем внедрения передовых моделей развитых стран способно обеспечить экономическую устойчивость регионов страны. Перед нами стоит главная задача – реализовать эффективный опыт развитых стран в региональном экономическом развитии и создать специальные государственные и международные фонды развития регионов страны.

Ключевые слова: экономическое развитие, налоговые льготы, экономическая помощь, бюджет, использование финансовых ресурсов, управление экономикой регионов, устойчивые темпы роста, особенности ресурсопользования, хозяйственная деятельность региона.

SOME ISSUES OF FOREIGN EXPERIENCE IN PROVIDING RESOURCES FOR REGIONAL DEVELOPMENT

Dekhkonov Sokhibnazar Amirhochaevich - postgraduate student of the Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov st. 64/14. Tel.: (+992) 931999974, e-mail: dot.sd@mail.ru

This article is devoted to one of the most pressing issues of the market economy, namely, the use of the experience of developed countries, including the European Union, in ensuring the development of the economy of the country's regions. The author considers the role of the state in the conditions of market relations, the effective use of economic resources in the regions of the Republic of Tajikistan, and also analyzes and uses the experience of developed countries. The realization of these goals requires the study of various scientific theories and concepts. In the conditions of the unstable balance created in the modern world, the role of state policy in supporting the budgetary and financial investment activities of the country's regions is increasing in order to equalize their level of development. In this situation, state regulation of the economic development of regions through the introduction of advanced models of developed countries is able to ensure the economic sustainability of the regions of the country. Our main task is to implement the effective experience of developed countries in regional economic development and create special state and international funds for the development of the country's regions.

Keywords: economic development, tax incentives, economic assistance, budget, use of financial resources, regional economic management, sustainable growth rates, specifics of resource use, economic activity of the region.

Яке аз масъалаҳои калидии низоми иқтисоди бозорӣ ин таъмини рушди босуботи иқтисодии минтақаҳо ба ҳисоб меравад. Амалишавии ин ҳадаф омӯзиши назарияҳо ва концепсияҳои гуногуни илмиро тақозо менамояд. Ҳамин тарик, олимони хориҷӣ се навъи минтақаҳои мушкилро ҷудо мекунанд, ки ҳоси кишварҳои Аврупо мебошанд: минтақаҳои шаҳрҳои калони пурбор, минтақаҳои шаҳрҳои калони рӯ ба таназул ва ақибмонда. Барои ҳар қадоме аз онҳо равишҳои ҳоси пешбурди сиёсати минтақавӣ вучуд дорад [5, с. 6].

Масъалаи дигари мураккаб барои татбиқи сиёсати минтақавӣ ва вилоятӣ танзими рушди минтақаҳои ақибмонда мебошад, ки истифодаи таҷрибаи давлатҳои пешрафта саривақтӣ арзёбӣ мегардад. Аз василаҳои танзими минтақаҳои ақибмонда, масалан, дар қисмати Аврупо, аз ҷумла дар Фаронса, воситаҳои аз қабилӣ ҷалби маблағ дар нуқтаҳои

гуногуни рушд имтиёзҳо бо мақсади рушди минтақа маъмул мебошанд. Тавачҷуҳи асосӣ ба рушди соҳаҳои заминагузор аз қабилӣ саноату хизматрасониҳо, инчунин рушди соҳибкорӣ хурду миёна дода мешавад. Натиҷаҳои сийёсати минтақаҳо дар ин самт нишон дод, ки онҳо натиҷаи дилхоҳро ба бор наоварда, боиси рушди корхонаҳои рақобаткунандаи хурду миёна гардидаанд. Дар қатори тадбирҳои асосӣ ба рушди инфрасохтори минтақаҳо, инчунин ба беҳтар кардани симои ноҳияҳо, вилоятҳо, худудҳо афзалият дода мешавад. Дар аксарияти давлатҳои тараққикарда сийёсати минтақавӣ барои таъмини ҳалли вазифаҳои зерин пешбинӣ шудааст [2]:

- - нигоҳ доштан ва баланд бардоштани некуаҳволии воқеӣ;
- - нигоҳ доштан ва афзун намудани захираҳои табиӣ ва инсонӣ;
- - афзоиши ҳиссаи маҳсулоти иттилоотӣ ва зеҳнӣ;
- - эътирофи нақши назарраси сармояи инсонӣ (дониш ва таҷриба);
- - афзалияти сатҳи зиндагӣ ва саломатии аҳоли.

Ҷаҳонишавӣ марзҳои кишварҳоро воқеан шаффоф кард, ки ин ба афзоиши рақобати байни минтақаҳо барои сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ оварда расонд. Ин барои кишварҳои мутараққӣ хос аст, ки мақомоти ҳокимияти минтақавияшон барои сармоягузори бояд на танҳо бо ҳамдигар, балки бо кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҳам рақобат кунанд. Ҳамаи ин зарурати густариши тадбирҳоро оид ба дастгирии фаъолияти сармоягузори, ки мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ё маҳаллӣ дар сатҳи вилоятӣ амалӣ мекунанд, ба вучуд меоварад.

Яке аз ҷиҳатҳои мусбати дигар ин кумаки молиявӣ ба корхонаҳои алоҳида, ё ин ки кумақҳо (субсидия), қарзҳои имтиёзнок, имтиёзоти андозӣ аст, ки давлат имконият дорад бештар корхонаҳоро назорат кунад, аз онҳо иттилооти бештар гирад, дар бисёри ҳолатҳо натиҷаҳои зудтару аёнтарро (нисбат ба рушди зерсохтор) ба даст орад. Дар интиҳоби шаклҳои ёрии молиявӣ байни Аврупои Шарқӣ ва Ғарбӣ фарқиятҳо вучуд доранд [9, с 83].

Дар Аврупои Шарқӣ танҳо бартарӣ на ба қарзҳои бебозгашт, инчунин ба қарзҳои имтиёзнок, кумақҳои тижоратӣ ва имтиёзҳои андозӣ низ дода мешавад. Сабабаш ин аст, ки аввалан, захираҳои нодир, баъдан, дастгоҳҳои эътимодноки назораткунанда вучуд надорад ва сеюм, кумақҳои бебозгашт гузариши психологӣ соҳибкоронро ба муносибатҳои бозаргонӣ нигоҳ медорад. Дар Аврупои Ғарбӣ, ки норасоии маблағ эҳсос намешавад, кумақҳое, ки барои лоиҳаҳои мушаххас дода мешаванд, самарабахштар ба ҳисоб мераванд.

Татбиқ намудани ин кумақҳо, одатан, ҳамчун қисми маблағи зарурӣ барои татбиқи лоиҳаҳо, ё ҳамчун маблағи собит барои як ҷойи кории Ҳифзшуда, ё ба тозагӣ таъсисёфта дода мешаванд. Афзалияти бештар ба лоиҳаҳои бузурги марбут ба сохтмон, таҷдид ё воридоти истехсолот аз хориҷа дода мешавад. Дар бисёре аз кишварҳо, инчунин, барномаҳои алоҳида барои корхонаҳои хурду миёна низ вучуд доранд.

Қарори додани ин гуна кумақҳоро, чун қоида, барои лоиҳаҳои бузург мақомоти марказӣ ва барои лоиҳаҳои хурд - мақомоти минтақавӣ, ҳокимияти ноҳиявӣ вилоятҳо қабул мекунанд. Ҳамаи кумақҳо ба навъҳои худкор (автоматӣ) ва интиҳобӣ тақсим мешаванд. Дар сурати додани кумақҳои худкор институтҳои давлатӣ фақат мувофиқати лоиҳаро ба меъёрҳое, ки дар қонунгузори барои додани кумақ муқаррар шудаанд, месанҷанд ва ҳулосаҳои худро пешниҳод менамоянд. Дар ҳолати додани ин гуна кумақҳо аз тарафи давлат интиҳоби зарурати лоиҳа барои минтақаи аз лиҳози иқтисоди рушднаёфта бомаврид буда, саҳми лоиҳа дар афзоиши шугъл ва таъмин намудани аҳоли бо ҷойҳои кори таъсири бисёрҷиҳатӣ ба соҳаҳои дигар бо тариқи ташхисӣ (экспертӣ) арзёбӣ карда мешавад. Вобаста ба аҳамияти лоиҳа меъёрҳои кумақҳо ҳам метавонанд тағйир ёбанд (дар доираи бо қонун муқарраршуда) [5, с 4].

Раванди баррасии дархостҳо барои кумаки соҳибкорон вақти бисёртарро мегирад, бинобар ин соҳибкорон баъзан аз имкони истифодабарии вазъи мусоиди интиҳоб маҳрум мегарданд. Хусусан, дар ҳолатҳое, ки кумақҳоро танҳо қабл аз оғози сармоягузори метавон гирифт. Аммо ҳангоми додани кумақҳои худкор онҳоро бисёре аз корхонаҳое

мегиранд, ки бе ин ҳам дар ҳамин ноҳия сармоягузорию ба нақша гирифтаанд, яъне воситаҳои давлатӣ барзиёд харҷ мешаванд. Самаранокии ин амал дар он аст, ки корхонаҳои ин ноҳияҳо дар ин ҳолат дар таъмини ҷойҳои нави корӣ дар минтақа саҳмгузор мегарданд. Оид ба ин масъала Х.М. Давлатов қайд менамояд, ки айни замон дар минтақаҳои мамлакат иқтисодии меҳнатӣ дар деҳот камсамар фаъолият менамояд ва системаи махсуси пешгӯикунандаи тақозо ба қувваи корӣ ва арзани он вучуд надорад [1, с 69].

Инчунин, дар аксарияти давлатҳои Иттиҳоди Аврупо имтиёзи андозӣ дода мешавад. Ин имтиёзҳои андозӣ асосан ҳангоми пардохтани андозҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ дода мешаванд. Онҳо дар паст кардани меъёр ё пурра бекор кардани андозҳо ба муҳлати аз 5 сол то 10 сол аз ибтидои фаъолияти ширкат дар минтақа рушд нокарда ифода меёбанд. Имтиёзҳо сармоягузорию барои гирифтани фоида дар маҳал ва ё минтақа ҳавасманд мегардонад. Аҳамияти фаъолияти иқтисодии давлат ба сифати чунин сиёсат дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо тайи даҳсолаи охир, бино бар баланд шудани ҳиссаи хоси баҳши хусусӣ дар бисёре аз соҳаҳои иқтисод як миқдор коҳиш ёфтааст. Дар баробари ин, нақши давлат дар соҳаҳои институтсионалӣ ва ташкилӣ низ коҳиш меёбад. Бояд дар назар дошт, ки ин ҳолати якуми бозтақсимшавии нақшҳо дар иқтисод ва ҳаёти иҷтимоии кишварҳои аврупоӣ ва Иттиҳоди Аврупо нест, ки ботадрич бо мақсади расидан ба баробарии устувори чома, аз ҷумла дар байни давлат, баҳши хусусӣ ва минтақаҳо амалӣ мегардад. Ҳангоми таҳлили таҷрибаи хоричӣ бояд дар назар дошт, ки сарҳади сиёсати минтақавӣ ва соҳавӣ дар кишварҳои алоҳида ба таври гуногун муайян карда мешавад. Дар як қатор кишварҳои тараққикарда, масалан, дар Финляндия, Шведсия, Белгия, Люксембург, Британияи Кабир чунин унсурҳои анъанавии сиёсати иқтисодии минтақавӣ, ба монанди бунёди инфрасохтор (рушди нақлиёт, коммуникатсия, маориф ва нигоҳдории тандурустӣ) расман ба ҳисоб гирифта нашудааст. Сиёсати минтақавӣ бештар ба сиёсати миллӣ дахл дорад [3].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати «ҷаҳиш ба сӯи бозор» бо шадидан коҳиш ёфтани нақши давлат дар идораи иқтисод, аз дасти мақомоти минтақавӣ ва вилоятӣ рафтани назорати фаъолияти як қатор соҳаҳои калидӣ, афзоиши пуртуғёни баҳши «ниҳон» ва ворид нагардидани маблағи зиёд ба бучети давлатӣ, ташаккули як қатор авзои бухронии минтақавӣ оварда расонд.

Ба ақидаи М.И. Садриддинов, Тоҷикистон дар муқоиса бо аксари давлатҳои ҳамсоя дар бартариятҳои табиӣ рақобат дорад [6, с.112].

Аз ҷумла, захираҳои зиёди гидроэнергетикӣ ва оби тоза;

- маъданҳои гуногун;
- мавҷуд будани масоҳати нисбатан калони заминҳои азхуднашуда барои истифодаи кишоварзӣ;

- шароити мусоид барои парвариши маҳсулоти ғизои органикӣ;

- захираҳои хоми кишоварзӣ барои коркарди саноатӣ;

- низоми нисбатан инкишофёфтаи нақлиёт ва коммуникатсия;

- қувваи қорӣ арзон.

Дар робита ба ин, чунин ба назар мерасад, ки барқарор кардани вазифаҳои давлат дар танзими иқтисод ва ҷойгирсозии ҳудудии он бояд заминаи муҳимтарин барои ташаккул ва дар ҳаёт татбиқ кардани стратегияи рушди минтақавии Тоҷикистон гардад. Албатта, сухан дар бораи бозгашт ба низоми банақшагирии фармоишӣ ва миллигардонии густурдаи моликияти хусусишуда намеравад. Бо вучуди ин, аз ибтидо бояд чунин муқаррар шавад, ки нақши давлат дар иқтисод, умуман ва дар сиёсати минтақавӣ, хусусан, аз он сатҳе, ки имрӯз дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дида мешавад, бояд хеле болотар бошад. Ин тафовути усулӣ бояд ҳангоми интиҳоб ва истифодаи тадбирҳо дар самтҳои гуногуни танзими рушди минтақавӣ дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта шавад.

Оид ба ин масъала профессор Л.Х. Саидмуродов қайд менамояд, ки танҳо дар солҳои охир ба масъалаҳои рушди иқтисодии минтақавӣ бештар диққат дода мешавад, заминаҳои ҳуқуқии меъёри танзими рушди минтақаҳо бо назардошти худидоракунии маҳаллӣ тақия карда мешавад ва раванди таҳия ва татбиқи стратегияҳои минтақавӣ ва барномаҳои рушд дар тамоми намуди ҳокимияти давлатӣ, то зинаи поёни воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ пурзӯр гардид [7, с.5].

Бо вуҷуди тамоми ихтилофҳои вазъи имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мубрамияти мушаххасгардонии мазмун, ҳадаф ва вазифаҳои сиёсати давлатии минтақавӣ, эҳтимол ҳатто аз ҳисоби маҳдудсозии соҳаи он, комилан аён аст. Ин, албатта, набояд чунин маъно дошта бошад, ки Тоҷикистон имрӯз метавонад ҳадафҳои сиёсати давлатии минтақавии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ба пуррагӣ қабул кунад. Имрӯз ва дар ояндаи чашмрас сиёсати минтақавӣ барои Тоҷикистон метавонад ва набояд нақши бамаротиб муҳимтарро бозад.

Яке аз чунин ҳуҷҷатҳои муҳими давлатӣ ин Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (минбаъд СМР-2030) дар асоси муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамои давлатӣ, Консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва мувофиқи ҳадафҳои дарозмуддат ва афзалиятҳои рушди кишвар, ки дар Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014 ва 2015 зикр гардидаанд. Ҳуҷҷати мазкур бо дарназардошти тағйироте, ки тайи солҳои охир дар кишвар ва ҷаҳон ба амал омадаанд ва бахусус таъсири бӯхрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодии солҳои 2007-2009 ба иқтисоди миллӣ таҳия шудааст [4, с 5].

Яъне, дар заминаи ин ҳуҷҷати тадбирсоз мо метавонем барои рушд додани минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷрибаи давлатҳои тараққиқарда истифода намуда, дар таъмини рушди устувори минтақаҳои мамлакат ислоҳот ворид намоем.

Ба андешаи мо, дар ин самт таҷрибаи Аврупо аз зарурати аниқ муайян кардани объекти сиёсати минтақавӣ дар заминаи баҳисобгирии ҳосияти ҳудудӣ-маъмури, вижагиҳои таърихӣ рушд ва вазифаҳои ҷорӣ фаъолияти иқтисодӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар ин кишварҳо ИА мазмуни аз ҳама маҳдудкунандаи расмӣ сиёсати давлатии минтақавӣ бештар дар Олмон татбиқ мешавад, ки он ҷо объектҳои ба ном «бозорҳои минтақавии меҳнат» истифода карда мешаванд, ки асоси ин сиёсатро хоҳиш додани бекорӣ дар бар мегирад. Ин таҷриба усулан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим аст, хусусан, агар истиқлоли бениҳоят баланди вилоятҳои Олмонро ба назар гирем, принципҳои ҳамкориҳои федеративӣ ва вилоятҳо дар ҷорчӯбаи СДМ аз ибтидо бевосита дар Конститутсия чун «вазифаи муштараки оид ба тақмили сохтори иқтисодии ҳудуд» муайян шудаанд. Барои ин қариб 1%-и бучети федеролӣ ҷудо мегардад ва боз воситаҳои худии вилоятҳо ва Фондҳои сохтори ИА зам карда мешаванд.

Дар шароити иқтисодии муосир ин комилан фаҳмо ва саҳеҳ аст, вале дар ояндаи дур гузариш ба истифодаи воҳидҳои ҳудудии зинаи поёни - шаҳрҳо ва ноҳияҳои маъмури ба сифати объектҳои таъсиррасонӣ ва танзими давлатӣ зарур мебошад. Дар асоси гурӯҳбандии ноҳияҳо аз рӯи ин ё он аломатҳои минтақаҳои махсусро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар мақола мо танҳо минтақаи Раштро мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор додем. Ва дар ояндаи наздик минтақаҳои мамлакат нақши гирандагони кумақоро баҳри ҳалли мушкилоти мушаххаси иқтисодию иҷтимоӣ хоҳанд бозид.

Ҷадвали №1. - Тавсифи вазъи демографӣ – иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаи Рашт

№	Ноҳия	Масоҳат	Шумораи ҷамоатҳо	Шумораи шаҳрак	Шумораи аҳолии дар соли 2021	Субвенсия дар соли млн.с 2020	Субвенсия дар соли млн.с 2021	Субвенсия дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 млн.с.%
1	Рашт	4,6 ҳаз.км ²	12	2	135220	46662	53076	6414 ё 13,7%
2	Нуробод	0,93 ҳаз. км ²	6	1	74500	35062	40084	5022 ё 14,3%
3	Тоҷикобод	0,73 ҳаз. км ²	5	--	49080	21637	25511	3874 ё 17,9%
4	Лахш	4,6 ҳаз. км ²	9	1	57123	32179	35422	3243 ё 10,07%
5	Сангвор	5,9 ҳаз. км ²	5	--	24460	16979	19114	2135 ё 12,5%
6	Ҳамағӣ	16,76 ҳаз. км ²	37	4	340383	152519	173207	20688 ё 13,5%

Манбаъ: Дар асоси барномаҳои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияҳои минтақаи Рашт барои солҳои 2021-2025 ва қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2020, 2021 аз тарафи муаллиф омода карда шудааст.

Чӣ тавре ки аз ҷадвали дар боло таҳлилгардида бармеояд, масоҳати умумии минтақаи Рашт 16,76 ҳаз. км²-ро ташкил дода, 37 ҷамоат ва 4 шаҳрак мавҷуд мебошад, ки дар умум дар минтақа дар соли 2021, 340 383 нафар истиқомат доранд. Ҷудошавии маблағҳои субвенсионӣ аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ низ мушоҳида карда мешавад, ки дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 дар ноҳияи Рашт 6 414 сомонӣ ё 13,7% зиёд гардида, дар ноҳияи Нуробод бошад, дар соли 2021 нисбат ба соли 2020, 5 022 ё 14,3% зиёд гардидааст. Ҳамзамон, дар ноҳияи Тоҷикобод соли 2021 нисбат ба соли 2020, 3 874 сомонӣ ё 17,9% зиёд гардида, дар ноҳияи Лахш бошад, дар соли 2021 нисбат ба соли 2020, 3 243 сомонӣ ё 10,07% зиёд гардидааст. Ва бояд ёдовар гардид, ки дар ноҳияи Сангвор низ дар соли 2021 нисбат ба соли 2020, 2 135 ё 12,5% зиёд гардидааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар умум дар минтақаи Рашт дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 маблағҳои субвенсионӣ ба миқдори 20 688 ё 13,5% зиёд гардидааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аксари маблағҳои ҷудошуда ин субвенсияҳо буда, бештар ба соҳаҳои иҷтимоӣ ҷудо гардида, хусусияти истеъмолиро доранд.

Дар шароити фароҳамомада дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарёфтани роҳи баромадан аз муаммоҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии «минтақаҳо» аслан муҳим аст. Ба ин ҳадафҳо тавассути густариши доираи объектҳои сиёсати минтақавӣ метавон ноил шуд. Мушкили дигари марбут бо самаранокии сиёсати минтақавӣ ҳамоҳангсозӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ мебошад. Таҷрибаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар ҳалли ин мушкил, аввалан, бо маҳдудиятҳои рабт дорад, ки онҳоро ҳуди соҳаи сиёсати иқтисодии давлат муайян мекунад. Соҳаи муҳимтарини дуҷумла равияи маҷмӯӣ мубориза бо бухрони бекорӣ дар минтақаҳо мебошад. Дар ин маврид мисоли равшан Фаронса аст, ки дар он ҷо солиёни зиёд ташкилоте, ки дар доираи (DATAR), яъне барои ободсозии ҳудуд ва банақшагирии минтақавӣ фаъолият мекунад ва фонди худро доро буда, маблағҳои ин фонд тибқи низоми банақшагириро қарордодӣ тақсим карда мешаванд.

Барои ҳалли чунин вазифаҳо дар кишварҳои ИА аз сохторҳои махсуси ниҳодӣ истифода мекунад: Дар Фаронса — DATAR, дар Олмон — Кумитаи банақшагирии ва Конференсияи вазирон оид ба банақшагирии ҳудудии назди Вазорати иқтисод ва Вазорати молия, дар Италия — Конференсияи «давлат-минтақаҳо». Дар Тоҷикистон ин гуна ташкилотҳои давлатӣ кам ба назар мерасанд. Аввал, ин ки заминаи қонунгузори муайянкунандаи қоидаҳои ҳамоҳангсозии сиёсатҳои минтақавӣ, иҷтимоӣ, макроиқтисодӣ ва дигар навъҳои сиёсати давлатӣ рушд надорад. Сониян, сохторҳои идории масъул ҳалли маҷмуии мушкилоти минтақавиро дар сатҳи марказӣ фаъолияти нақшавиро иҷро

менамояд. Сеюм, усули асосии таъмини рушди маҷмуии минтақаҳо — барномаҳои мақсадноки минтақавӣ — аз сабаби набудани захираҳои зарурии молиявӣ ва моддӣ мушкилро ҳал карда наметавонад.

Таҷрибаи давлатҳои Аврупо нишон медиҳад, ки қариб ҳама кишварҳои ИА стратегияи рушди дарозмуддати минтақасоҳоро доранд. Имрӯз дар Тоҷикистон ҳам ба дарки аҳамияти банақшагирии дарозмуддат мерасанд, ки таҳияи стратегияи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ то солҳои 2030 гувоҳи он аст. Бо таваҷҷуҳ ба аҳамияти ҳалли мушкилоти минтақаҳо барои ҷумҳурӣ, гузориши масъалаи таҳияи стратегияи мустақили рушди ҳудудӣ (минтақавӣ), ки СДМ метавонист ба татбиқи он машғул шавад, ба мақсад мувофиқ хоҳад буд. Даврабандии СДМ дар ҳар сурат ба даврабандии интиҳобот вобастагӣ хоҳад дошт, бинобар ин муқаррароти асосии СДМ, ки аз стратегияи дарозмуддат бармеояд, ногузир барои 4 сол пешбинӣ хоҳад шуд.

Дар шароити иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон вариантҳои гуногуни таснифи минтақаҳо барои гирифтани кумаки давлатиро пешниҳод кардан мумкин аст. Дар ҳоле, ки вилоятҳо ва минтақаҳо аз ҷиҳати сатҳи рушди иқтисодӣ дахҳо баробар тафовут доранд, интиҳоб кардани як ё ду маҳаки дастгирии давлатӣ, чуноне ки дар кишварҳои мутараққӣ карда мешавад, қариб имконнопазир аст. Дар таҳлил рушди минтақаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ ва ҳам умумимиллӣ тақсимбандӣ мешаванд. Ба шумори чунин мушкилот инҳоро шомил кардан мумкин аст: бекорӣ зиёд, таназули саноат, сатҳи пасти таъмини зерсохтор, бесуботии иҷтимоӣ, вазъи буҳрон дар соҳаи агросаноатӣ ва ғайра.

Дар ҳоли кунунӣ таъмини қонунгузори сиёсати давлатии минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон усулан муҳим мебошад. Таҷрибаи кишварҳои Иттиҳодӣ Аврупо умуман имкони ҳалли маҷмуии ин масъаларо собит мекунад. Ба сифати мисол, қонунҳо дар бораи банақшагирии минтақавӣ (Олмон), дар бораи тамвили иттиҳодияҳои мухтор, дар бораи фонди ҷуброни байниминтақавӣ, дар бораи ангезаҳои минтақавӣ (Испания), қонуни барномарезишуда дар бораи ободгардонии ҳудуд (Фаронса)-ро зикр кардан мумкин аст, ки бар асоси онҳо, аввалан, татбиқи тадбирҳо дар чорҷӯби сиёсати давлатии минтақавӣ таъмин мегардад, сониян, сиёсати таҳкими ваҳдати миллӣ, аз ҷумла иқтисодӣ амалӣ карда мешавад.

Ноил шудан ба мақсадҳои стратегияи рушди устувори хоҷагии халқ аз бисёр ҷиҳат бо ташаккул ва татбиқи сиёсати оптималӣ ва мутаносиби минтақавии иҷтимоӣ-иқтисодӣ зич алоқаманд аст. Мукамал ва самаранокии истифодаи захираҳои гуногуни табиӣ, иқтисодӣ ва меҳнатӣ барои рушди минтақаҳо, густариши ҳамкориҳои байниминтақавии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, рушди савдои байниминтақавӣ ва робитаҳои байниминтақавӣ ва кооперативӣ аз асоснокӣ ва самаранокии он вобаста аст, ки метавонад ба рушди мутаносиби иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувори он пеш аз таҳдидҳои муҳити беруна мусоидат намояд [8, с.3].

Самтҳои асосии сиёсати давлатии минтақавии бо муқаррароти дахлдори стратегияи ҳоло таҳияшудаистодаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъдтар бо стратегияи дарозмуддати рушди ҳудуд пайваст карда хоҳанд шуд. Бидуни ташкили заминаи муносиби қонунгузорӣ пешбурди сиёсати миллии минтақавӣ дар кишвари мо, мисли пешина, албатта, ҳосияти расмӣ хоҳад дошт. Имрӯз танҳо дар бораи ба орият гирифтани ҳуди идеяи чунин қарордодҳо гуфтан мумкин аст. Барои татбиқи амалии он, албатта, таҳқиқи амиқи заминаи қонунгузорӣ, механизму хусусиятҳои бастану татбиқ кардани чунин аҳдҳо бо таваҷҷуҳ ба ҳосиятҳои низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ва амалияи фароҳамшудаи муносибатҳои мутақобилаи «марказ-минтақаҳо» лозим хоҳад шуд.

Инчунин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи минтақавӣ иқдоми ҷорисозии босуръати «банақшагирии табиӣ» (банақшагирии ноҳиявӣ)-ро метавон оғоз кард, ки дар кишварҳои ИА яке аз василаҳои асосии таъсиррасонии давлат ба рушди ҳудуд мебошад. Дар ин маврид субъектҳои вилоятҳои минтақаҳо ниёзманди дастгирии идораҳои вилоятӣ ва марказӣ, ниҳодҳои лоиҳакашӣ ва марказҳои илмӣ таҳқиқотӣ хоҳанд буд, ки ин

дастгириро дар чорчӯби низоми зикршудаи қарордодҳои «давлат-минтақа» амалӣ кардан мумкин аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати яке аз фишангҳои асосии сиёсати давлатии минтақавии барномарезӣ барои рушди минтақаҳо баррасӣ карда мешавад. Ташаббусҳои мавҷудбудай методӣ ва қонунгузорӣ тавони усулан ҳал кардани мушкили мазкурро надоранд.

Алҳол масъалаи тағйир додани самти функционалии ёрии давлат ба минтақаҳо аҳамияти махсусро касб мекунад. Имрӯз трансфертҳои вилоятӣ, ки субъектони вилоятҳо мегиранд, дар асл хусусияти ҳавасмандкунанда надошта, пеш аз ҳама, ба ҳадафҳои баробарсозии буҷет хидмат мекунанд. Чунин равию дар шароити бухрони тӯлкашида шояд дуруст мебуд, вале бо мурури афзоиши фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва беҳ шудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ гузариш ба низоми ҳавасмандгардонии минтақавӣ беш аз пеш муҳим мегардад.

Бо вучуди ин, нухабардории рӯиросии таҷрибаи аврупоии ҳавасмандсозии рушди минтақавӣ дар қисмати истифодаи фишангҳои мушаххаси иқтисодӣ дар шароити муосири Тоҷикистон мумкин нест. Бештари кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо аллақай марҳилаи «фаъоли» ҳавасмандсозии минтақаҳои «мушкил»-ро паси сар кардаву ба усулҳои ғайримустақими дастгирии давлатӣ гузаштаанд. Ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо навъи асосии ёрирасонӣ ба минтақаҳо аз сӯи мақомоти марказии ҳокимият дотатсияҳои мустақим (грантҳо) мебошанд. Тафовути усулӣ ин аст, ки дар Иттиҳоди Аврупо навъи мазкури ёрӣ бештар хосияти сармоягузорӣ дорад, яъне ба рушди минбаъдаи истеҳсолот, зерсохтор ва бахши иҷтимоӣ равона карда шудааст. Бинобар ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба трансфертҳои вилоятӣ бояд ба зудӣ самти сармоягузорӣ ва ҳам ҳадафмандӣ дода шавад, вале дар шароити камбудии шадиди захираҳои молиявӣ дар минтақаҳои кумакиранда заъфи зиёди буҷетҳои минтақавӣ гумон аст, ки ин шарт ба пуррагӣ риоя шавад.

Навъи дуҷоми ҳавасмандсозии рушди худуд дар аксарияти давлатҳои пешрафта, ки додани маблағ дар асоси қарз (кредит, кумақҳои фоизнок)-и паст мебошад. Ин навъи ёрӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ояндаи васеъ барои чорӣ кардан надорад. Қарздиҳии дарозмуддат фақат нисбати минтақаҳои аз лиҳози молиявӣ устуворбуда мувофиқи мақсад аст, ки теъдоди онҳо алҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр нест. Бо вучуди ин, дар ҳолатҳои алоҳида додани қарзҳои дарозмуддати давлатӣ ба ин ё он минтақа комилан раво нест, хусусан агар муҳлати пӯшиши харҷи лоиҳаҳо кӯтоҳ бошад.

Ҳангоми таҳияи стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар қисми минтақаҳо, андозаи тахминии яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарини сохторӣ, яъне таносуби буҷетҳои вилоятӣ ва минтақавиро дар даромаду хароҷоти давлатӣ муайян бояд кард. Ин нишондиҳанда ба андозаи зиёд сохтори иқтисодии ҷомеаи Тоҷикистон ва модели идораи хоҷагии халқи кишварро муайян хоҳад кард.

Алҳол дар бисёре аз кишварҳои ҳамсоя низ афзоиши назарраси ҳиссаи минтақаҳо дар ҳаҷми умумии хароҷоти давлатӣ дида мешавад. Хусусияти шароити Тоҷикистон, ки зарурати нигоҳ доштани нақши бартари давлатро дар низоми муносибатҳои мутақобилаи «давлат-минтақаҳо» муайян мекунад, бозгӯи он аст, ки ин таносуб бояд дар сатҳи наздик ба оне, ки дар аксари давлатҳо ҳатмӣ аст, аз ҷумла таҷрибаи Узбекистон, Қазоқистон муқаррар карда шавад. Албатта, ин таносуб набояд шаҳу беҳаракат бошад: худуди тағйирдиҳии онро вобаста ба вазъи иқтисодӣ ва дохилии сиёсӣ, тағйирёбии афзалиятҳои рушд ва таъсири омилҳои дигар муайян кардан зарур аст.

Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо бо вучуди тайи даҳсолаҳои охир умуман коҳиш ёфтани нақши давлат дар соҳаи фаъолият, сиёсати минтақавӣ мавқеи худро нигоҳ медорад. Нуқтаи асосӣ ин аст, ки ин амалия дар сатҳи фаромиллӣ дар чорчӯби тамоми Иттиҳоди Аврупо рушду такомул меёбад. Ин амалияи фаромиллӣ ба сиёсатҳои миллии минтақавӣ (хусусан кишварҳои камтар тараққиқарда), ки тамоюли якхеласозӣ доранд, таъсири муҳим мерасонад. Бо вучуди ин, хусусиятҳои миллии ҳам ҳифз карда мешаванд ва таҷрибаи

аврупоиро хеле гуногунрангу ғанӣ мегардонанд. Муштаракоту гуногунрангии мазкур соҳаи таваччуҳи эҳтимолиро барои амалияи Тоҷикистон густариш медиҳанд, ки имрӯз барои он мушкилоти сиёсати минтақавӣ ва рушди худудӣ аҳамияти махсус доранд.

Имрӯз таҷрибаи Ғарб зарурати мавҷудияти соҳаи аниқ муайяншудаи амали сиёсати давлатии минтақавиро, ки амалияи мо онро кам дорад, тасдиқ мекунад. Албатта, мазмуни сиёсати давлатии минтақавӣ ба андозаи беш ба хусусият, ҳадафу вазифаҳои умумии марҳилаи мушаххаси рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ вобастагӣ дорад. Хулосаи дуҷуми муҳим ин аст, ки сиёсати давлатии минтақавӣ бояд бо муҳити муносиби институтсионалиро қонунгузорӣ таъмин шавад, ки дар ин чода амалияи муносири Тоҷикистон ҳоло қадамҳои аввалини худро мегузорад. Мусаллам аст, ки дар ин маврид бояд дар бораи татбиқи маҷмуи тадбирҳои ҳадафманд сухан равад.

-- сиёсати давлатии минтақавӣ бояд муҳити муносиби иқтисодӣ дошта бошад. Агар таҷрибаи ақсарияти давлатҳои тараққиқардари асоси гирем, фишангҳои сиёсати давлатии минтақавӣ бо дарназардошти манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии тамоми субъектони дар он амалкунанда, метавонад хеле гуногунранг бошад.

-- сиёсати давлатии минтақавӣ бояд ба татбиқи стратегияи муайяни рушди дарозмуддати худуд нигаронда шавад. Қумҳурии Тоҷикистонро ҳалли ин масъала низ ҳоло дар пеш аст.

-- асоси мазмуни сиёсати давлатии минтақавиро дар ҳамаи кишварҳои тараққиқарда таносубҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ (бо авлавияти ҷанбаҳои иҷтимоӣ) ва зерсохтор ташкил медиҳанд. Зимнан, сиёсати давлатии минтақавӣ, чунонки имрӯз дар Тоҷикистон роиҷ аст, дар қорҷӯби масоили бҷетӣ сарбаста наметонад, балки баҳри татбиқи сиёсати сармоягузорӣ меқӯшад. Омилҳои охири дар Қумҳурии Тоҷикистон амалан кам ба назар мерасад, ҳатто вазифаи водорномаии фаъолияти сармоягузорӣ ва соҳибқории субъектони мухталифи сиёсати давлатии минтақавии тибқи афзалиятҳои муайяни он гузошта намешавад.

Албатта, таҷрибаи Аврупо ва давлатҳои ҳамсоҷа гарҷанде муҳим аст, вале он танҳо як қисми таҷрибаи ҷаҳонӣ метонад. Қумҳурии Тоҷикистон батадриҷ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ пайваста истода, метавонад ва метонад ин таҷрибаро бо тамоми гуногуниаш ба назар гирад. Вобаста ба ин ба инобат гирифтани тамоюлҳои ҷаҳонии ҷаҳонишавӣ, гайримутамаказонӣ, минтақасозии макроиқтисодӣ усулан муҳим метонад.

Таҷрибаи хориҷии танзими давлатии иқтисодӣ дар заминаи механизми бҷетӣ-андозӣ имкон медиҳад, ки як қатор хулосаҳоро барорем:

1. Низомии бҷетӣ-андозӣ ҳамҷун василаи танзими сиёсати иқтисодии минтақавӣ нақши калидиро метозад;

2. Механизми бҷетӣ-андозӣ имкон медиҳад, ки нобаробарии иқтисодии байни сатҳи рушди иқтисодии минтақаҳои гуногун ҳамвор карда шавад. Он ягона роҳ ҳам наметонад, яке аз василаҳои асосист;

3. Аз таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ чунин барметояд, ки мушкили асосии рушди минтақавӣ барои онҳо бекорӣ, ҷӣ дар сатҳи миллӣ ва ҷӣ минтақавӣ метонад. Дар Қумҳурии Тоҷикистон ба ин боз як мушкил - сатҳи пасти даромади аҳолӣ бинобар паст будани ҳосилнокии меҳнат илова мешавад;

4. Шаклу усули гуногуни истифодабарии василаҳои бҷетӣ дар рушди минтақавӣ истифодаи трансфертҳои мақсаднок барои рушди зерсохтори минтақаҳо ва тадбирҳои дастгирии сармоягузори қорҳонаҳо, инчунин қумақҳои бекозгаштро барои дастгирии иҷтимоии аҳолӣ дар назар доранд;

5. Шаклу усули механизми бҷетӣ дар танзими давлатии рушди иқтисодии худуд бояд ҳамроҳ бо трансфертҳои самарабахши умумӣ дар қорҷӯби низомии танзими бҷетӣ татбиқ карда шаванд;

6. Истифодаи захираҳои маҳдуди бҷетҳои тамоми сатҳҳо дар доираи минтақа бояд бо қумақи низомии илман асоснокшудаи василаҳо, ошқоро ва шаффоф амалӣ гардад;

7. Масъулини вилоят, минтақа, шаҳру ноҳияҳо бояд дар охири ҳар сол дар назди мардум дар бораи истифодабарии маблағи пули бюджет ва рушди минтақа ҳисоботи мушаххас диҳанд;

8. Таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки солҳои охир дар онҳо авлабият ба рушди иқтисоди инноватсионӣ, ҷазби сармоягузори аз тамоми манбаҳо, аз ҷумла манбаи асосӣ - маблағҳои бучети ҳамаи сатҳҳо дода мешавад.

Адабиёт

1. Давлатов Х.М. Ҳолати муносири истифодаи иқтисодии меҳнати дар баҳши аграрии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Х.М.Давлатов, А.Б. Гулов // Паёми молия ва иқтисод. - №4 (24). - 2020. - С.69-73.
2. Зарубежный опыт обеспечения устойчивого развития экономики территорий - 2-й кафедральный сборник научных статей кафедры «Анализ рисков и экономическая безопасность». Том 1. Сборник статей. [электронный ресурс]: URL: https://bstudy.net/706902/ekonomika/zarubezhnyu_opyt_obespecheniya_ustoychivogo_razvitiya_ekonomi_ki_territoriyu (дата обращения 04.04.2022) .
3. Зарубежный опыт проведения региональной политики - Региональная экономика и управление территориальным развитием. [электронный ресурс]: URL: https://studref.com/405420/ekonomika/zarubezhnyu_opyt_provedeniya_regionalnoy_politiki (дата обращения 02.04.2022).
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.12.2016, № 636 тасдиқ шудааст. – Душанбе: Контрас, 2016. – 88 с.
5. Смолкин, Р.Г. Совершенствование государственного регулирования регионального развития на основе бюджетной системы [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ к.э. наук /Р.Г.Смолкин - Чебоксары, 2008. – 27 с.
6. Садриддинов, М.И. Некоторые аспекты экономического развития Таджикистана /М.И.Садриддинов // Вестник НГУ. Серия: Социально- экономические науки. - 2012- Том 12, выпуск 3. – 117 с.
7. Саидмуродов, Л.Х. Регионы республики Таджикистан: теория и методология оценки /Л.Х.Саидмуродов, Ф.М.Муминова, Р.М.Мирбобоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 174 с.
8. Шарбатов, Б.Дж. Формирование и реализация региональной социально-экономической политики (на материалах республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ к.э.н. /Б.Дж.Шарбатов. – Душанбе, 2016. - 28с.
9. Штулберг, Б.М. Региональная политика России: теоретические основы, задачи и методы реализации / Б.М.Штулберг, В.Г.Введенский. - М.: Гелиос АРВ, 2008. – 83 с.

УДК: 336.8

ПРИНЦИПҲОИ ТАШАККУЛҲОИ ВА ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ ҲОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ) ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Халилзода Умед Шараф – ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992)98-756-52-52. E-mail: umed_khalilzoda@mail.ru.

Дар мақола принципҳои асосии ташаккул ва хусусияти идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар вилояти Суғд баррасӣ карда шудаанд. Марҳилаҳои асосии ташаккул ва инкишофи идоракунии инқилобӣ ва таҳаввулотии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мавриди таҳқиқ гардида, аз ҷумла, хусусияти ҳар марҳилаи вобаста ба давраи муайян шарҳ ёфта, принципҳои системаи хоҷагӣ таҳлил карда шудаанд. Нақши низомии корхонаҳои кишоварзӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва ташаккули хоҷагиҳои оилавӣ тавзеҳ дода шудааст. Инчунин, муаллиф як қатор принципҳои пурсамари идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва омилҳои асосии таъсиргузор ба онро муайян намудааст. Ба ақидаи муаллиф, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), инчунин, як қатор функцияҳои махсус, аз қабилӣ мусоидат дар баробарномаи даромад ва истеъмолоти аҳолии деҳа ва шаҳрҳо, иштирок дар тарбияи ҷавонони деҳа ба меҳнат, самтгирии касбии онҳо, рушди маҳорат дар кор бо замин ва муносибатҳои хоҷагидорӣ ба фаъолият, амалигардонии иқтисодии эҷодии аҳоли, худифоданамой дар тағйири навъи фаъолият, соҳаи

пешиноҳоди энерҷии корӣ ва хоҷагидориро иҷро мекунанд.

Дар поёни мақола пешиноҳоду тавсияҳои мушаххас барои идоракунии самараноки хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар кишвар дода шудаанд.

Калидвожаҳо: хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагии оилавӣ, идоракунии заминкорӣ, соҳаи кишоварзӣ, замин, заминҳои наздиҳавлигӣ.

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕХКАНСКОГО (ФЕРМЕРСКОГО) ХОЗЯЙСТВА НА ПРИМЕРЕ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Халилзода Умед Шараф – ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)98-756-52-52. E-mail: Umed_Khalilzoda@mail.ru.

В статье рассматриваются основные принципы формирования и специфика развития управления дехканскими (фермерскими) хозяйствами в Согдийской области. Исследованы основные этапы формирования и развития эволюционного и революционного управления дехканскими (фермерскими) хозяйствами. В том числе, раскрыта специфика каждого этапа в зависимости от определенного периода и анализированы системные принципы хозяйства. Раскрыта роль системы сельскохозяйственных предприятий в производстве сельскохозяйственной продукции и формирования семейных хозяйств. Также автором определен ряд эффективных принципов управления дехканскими (фермерскими) хозяйствами и ключевые факторы, влияющие на него. Автор считает, что дехканские (фермерские) хозяйства выполняют также ряд специальных функций, таких как содействие уравниванию доходов и потребления сельского и городского населения; участие в трудовом воспитании молодежи, их профессиональной ориентации, развитии навыков работы с землей и хозяйственной деятельности; реализация творческого потенциала населения, самореализация в изменении видов деятельности, сферы приложения трудовой и хозяйственной. В конце статьи даны конкретные предложения и рекомендации по эффективному управлению дехканскими (фермерскими) хозяйствами в стране.

Ключевые слова: дехканское (фермерское) хозяйство, сельскохозяйственные предприятия, колхоз, совхоз, семейное хозяйство, управления, земледелие, сельское хозяйство, земля, приусадебные участки.

PRINCIPLES OF FORMATION AND PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF DEPARTMENT OF DEKHKAN (FARM) FARMS ON THE EXAMPLE OF SUGHD REGION

Khalilzoda Umed Sharaf – assistant of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14. Tel.: (+992) 98-756-52-52. E-mail: umed_khalilzoda@mail.ru.

The article examines the basic principles of formation and the specificity of the development of management of dekhkan (farm) farms in the Sughd region. The main stages of the formation and development of the evolutionary and revolutionary management of dekhkan (farm) farms have been investigated. In particular, the specifics of each stage are disclosed depending on a certain period and the systemic principles of the economy are analyzed. The role of the system of collective and state farms in the production of agricultural products and the formation of family farms is revealed. The author also identified a number of effective principles for managing dekhkan (farm) farms and the key factors affecting it. The author believes that dekhkan (farming) households also perform a number of special functions, such as promoting the equalization of income and consumption of the rural and urban population; participation in the labor education of young people, their vocational guidance, the development of skills for working with the land and economic activities; realization of the creative potential of the population, self-realization in changing the types of activity, the sphere of application of labor and economic. At the end of the article, specific proposals and recommendations are given for the effective management of dekhkan (farm) farms in the country.

Keywords: dekhkan (farm) farm, collective farm, state farm, family farm, management, agriculture, agriculture, land, household plots.

Зарурати гузариш ба муносибатҳои бозорӣ дар Тоҷикистон тағйирёбии сохтори ташкилии муассисаҳои кишоварзиро боис гардида, дигаргуниҳо дар системаи идоракунии ва гузариш ба шакли нави муносибат бо заминдориро пеш овард ва дар ин замина дарки асосҳои назариявии ислоҳоти аграрӣ муҳим гардид. Доир ба гузаронидани ислоҳот дар

мамлакат ақида ва мулоҳизаҳои гуногун вучуд доштанд. Яке аз он пешниҳодҳои муҳим ин зарурати барҳамдиҳии колхоз ва совхозҳо, яъне ташкили шаклҳои нави хоҷагидорӣ мутобиқ ба низоми бозорӣ дар соҳаҳои аграрӣ мебошад.

Самти дигар бо он тавсиф меёфт, ки бештари иқтисодчиён фақат воситаи таҳаввулҳои пешбарии ислоҳоти иқтисодиро эътироф менамоянд. Дарвоқеъ, ташаккулҳои иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзии мамлакат нишон дод, ки дар амал бояд тамоюли роҳҳои таҳаввулӣ ва инқилобии гузаронидани ислоҳот таъмин гардад. Ҳамзамон, ташаккулҳои иқтисодӣ самти мақсаднок дошта, ба ҳамаи шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ имконияти васеи амал карданро медиҳад.

Бинобар он, дар таҳқиқот ба масъалаҳои идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва такмили он бо мақсади баланд бардоштани нақши субъектҳои хоҷагидор дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таваҷҷуҳи хосса дода мешавад.

Ба ғайр аз ин, ҳангоми асосноккунии самти рушди шакли нави ташкили истеҳсолот заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии ислоҳот дар ҷумҳурӣ пурра мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст, ки ба ақидаи мо, ин раванд нақши калидиро дар рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мебозад [1, с. 346].

Ҳамин тавр, аввалин марҳилаи ислоҳоти бозорӣ гузаронидашуда дар вилояти Суғд ба ташаккулдиҳии шакли нави ташкили истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ мусоидат намуд.

Қобили қайд аст, ки дар давраи солҳои 1994-1996 се санади меъёрӣ, ки дар оғози азнавташкилнамоии иқтисодиёт дар корхонаҳои кишоварзӣ замина гузошт, ба имзо расид.

Соли 1996 Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 25-уми июн таҳти рақами №522 «Оид ба азнавташкилнамоии муассиса ва корхонаҳои кишоварзӣ» ба тасвиб расид, ки мувофиқи он азнавташкилнамоии хоҷагиҳои шӯравӣ ва хоҷагиҳои коллективӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ оғоз гардид.

Хоҷагии деҳқонӣ дар баробари ташкилотҳои тиҷоратӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ҷузъи баробарҳуқуқии системаи иқтисодӣ мебошад.

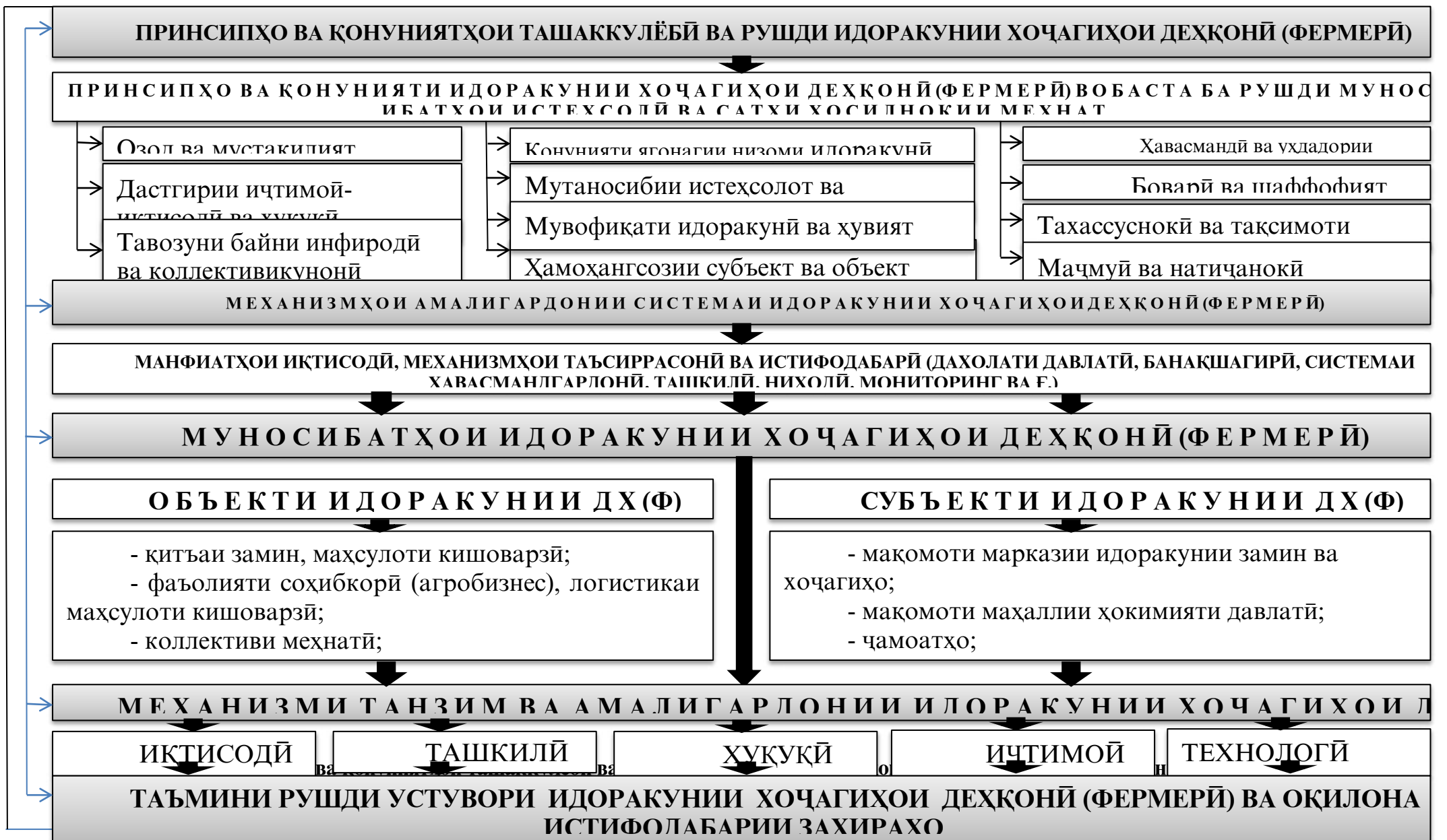
Хоҷагии деҳқонӣ сохтор ва тарзи истеҳсолотро бо назардошти манфиатҳои мустақилона муайян мекунад ва метавонад ба ҳар гуна нави фаъолият, ки қонунгузорӣ манъ накардааст, машғул шавад.

Бо мақсади фароҳам овардани шароит барои таракқи додани шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дигаргунсозии сохтори корхонаҳои кишоварзӣ” аз 11.10.1995 таҳти №621 қарор қабул кард, ки дар он омадааст: “Дар соҳаи аграрӣ ташкил намудани ассотсиатсияҳои иҷоракорон, кооперативҳо ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар низоми иқтисоди бозорӣ мувофиқи мақсад мебошанд”.

Боиси қайд аст, ки самтҳои асосии муайянгардидаи ислоҳоти иқтисодӣ ва пеш аз ҳама, трансформатсияи сохтори ташкилӣ, қадамҳои амалии Ҳукумат дар ҳалли се масъалаи асосӣ, ки барои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷумҳурӣ калидӣ мебошанд, равона гардида буданд:

- васеъ истифодабарии имкониятҳои низоми иқтисодии нав, ё ба қавле, иқтисодиёти бозорӣ;
- васеъ возеҳнамоии анъанаҳо ё фарҳанги заминдорӣ ва деҳқонии халқи тоҷик (деҳқони асил);
- амалигардонии модели муосири аграрӣ бо мақсади таъмини бехатарии озуқаворӣ.

Ҳалли мушкилоти рушди минбаъдаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар вилояти Суғд, фақат дар асоси амалигардонии сиёсати динамикӣ ва комплекси иқтисодиёти давлат имконпазир мебошад. Принцип ва қонуниятҳои асосии ташкили он бояд ба баландбардории самаранокии истеҳсолот равона гардонида шуда бошад.



Чуноне ки олими соҳа Кузнетсов қайд намудааст, дар шароити кунунӣ баҳри таъмини шуғли аҳолии деҳот хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аҳамияти бузург доранд. Яъне, нақш ва мавқеи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии деҳоти мамлакат басо муҳим мебошад [2, с.714].

Устуворгардонии нақши давлат дар танзимномаи баҳши кишоварзӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар зуд мутобиқгардӣ ба ҳамаи тағйирот дар шароити муносибатҳои бозорӣ мусоидат менамояд. Давлат ба воситаи таъсиррасонӣ ба фишангҳои иқтисодӣ метавонад фаъолияти муътадили истеҳсоли-хоҷагидорӣ шаклҳои нави ташкили истеҳсолот дар соҳаи аграриро таъмин намояд.

Ҳангоми коркарди ин механизм мавқеъ ва нақши хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди корхонаҳои кишоварзии вилоят вобаста аз мушкилоте, ки он ҳаллу фасл менамояд, дида баромадан мумкин аст.

Якум, фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ яке аз манбаъҳои истеҳсолии қисми маҳсулоти зарурӣ дар шакли пулӣ ё натуралӣ.

Дувум, онҳо дар ҳалли ғанигардонии бозори молҳои озуқаворӣ иштирок менамоянд. Мувофиқи баҳогузориҳои бештари иқтисодчиён, саҳми хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар истеҳсоли баъзе молҳо ва ашёи хом то 40% ва 16-20% маҳсулоти молиро дар бештари соҳаҳо ташкил медиҳад. Айни замон чараёни рушди хоҷагиҳои деҳқониро новобаста ба шароити мураккаби меҳнат, норасоии техникаҳои кишоварзӣ, миқдори нокофии хӯроки чорво ва дигар сабабҳо мушоҳида кардан мумкин аст.

Сеум, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳама вақт дар пурра истифода бурдани захираҳои ҷамъиятӣ мусоидат менамоянд. Новобаста аз шарту шароит хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар пурра истифодабарии аҳолии қобили меҳнат, ҷалбномаи нафақахӯрон, соҳибхоназанон, ноболиғон ва дигар категорияи аҳоли ба меҳнати манфиатбахш мусоидат менамоянд.

Чаҳорум, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун молистеҳсолкунандаи соҳаи кишоварзӣ барои маҳсусгардонӣ (специализация) шароит фароҳам оварда, бо ин роҳ самараи хуби фаъолиятро нишон дода истодаанд.

Дар баробари вазифаҳои дар боло қайдгардида хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), инчунин, як қатор вазифаҳои маҳсусро иҷро мекунанд:

- мусоидат дар баробарномаи даромад ва истеъмолати аҳолии деҳа ва шаҳрҳо;
- иштирок дар тарбияи ҷавонони деҳа ба меҳнат, самтгирии касбии онҳо, рушди маҳорат дар кор бо замин ва муносибатҳои хоҷагидорӣ ба фаъолият;
- амалигардонии иқтисодӣ эҷодии аҳоли, худифоданамоӣ дар тағйири навӣ фаъолият, соҳаи пешниҳоди энерҷии корӣ ва хоҷагидорӣ.

Чуноне ки Грудкина зикр кардааст, таҳлили нишондиҳандаҳои истеҳсоли-иқтисодии соҳаи кишоварзӣ мамлакат нишон медиҳад, ки нақши хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар истеҳсоли баъзе намудҳои алоҳидаи маҳсулот нокифоя мебошад [5, с.97-99].

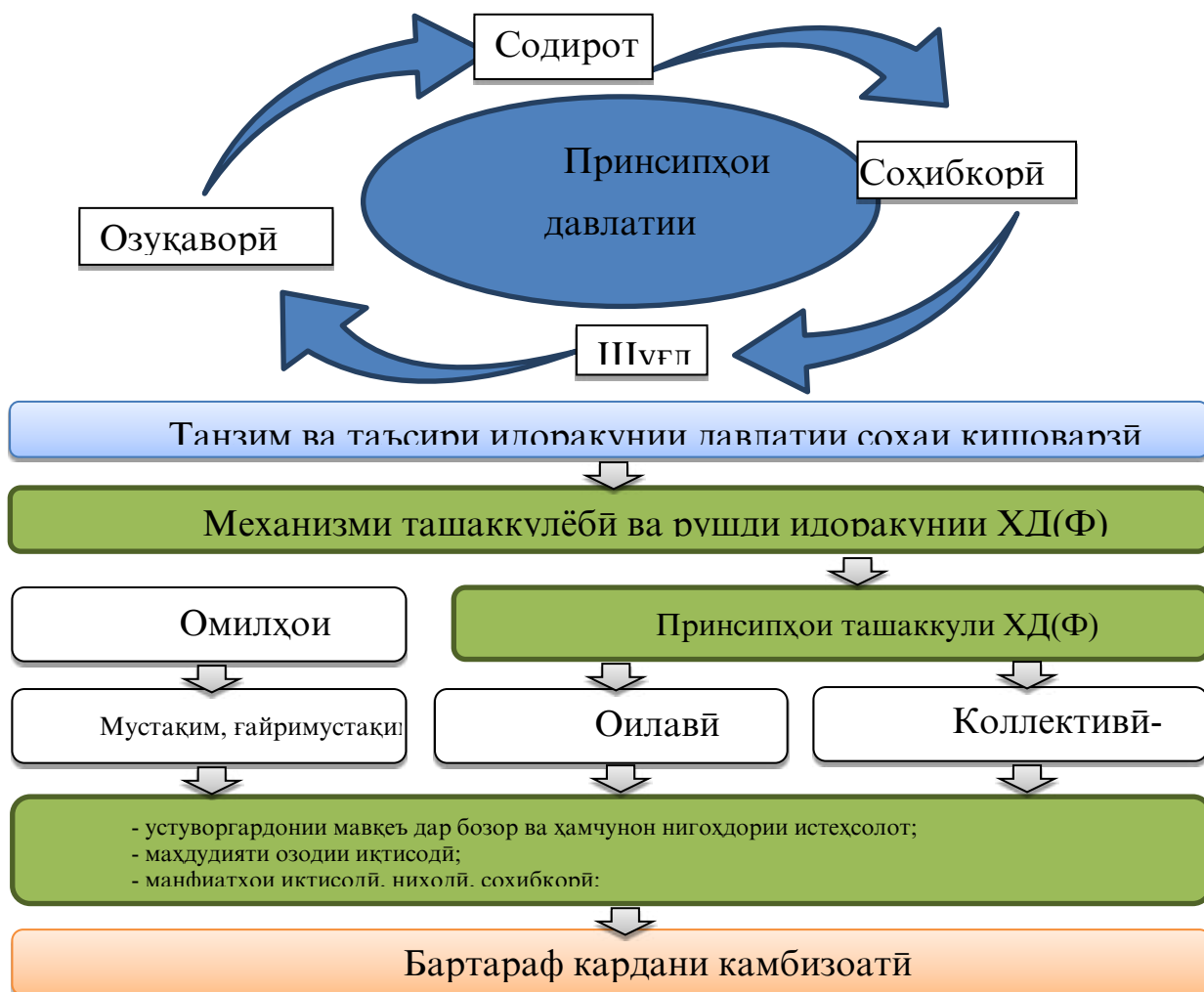
Ба мушкилиҳои характери иқтисодидошта нигоҳ накарда, таҷрибаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)–и амалкунанда нишон медиҳад, ки дар баҳши кишоварзӣ иқтисодиёти мамлакат, хусусан дар вилояти Суғд, тартиби нави ташкилӣ-иқтисодӣ роҳандозӣ гардидааст, ки принципҳои муайяни ташаккул ва рушди хосро доро мебошанд. Принципи асосии ташаккулёбии онҳо ташкили озод ва мустақилият дар ташкили пешбурди истеҳсолот мебошад. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» тасдиқ шудааст, ки ҳар як шаҳрванд, вобаста ба манфиат ва имкониятҳои худ, мустақилона тарзи хоҷагидориро дар замини фароҳамгардида интихоб намуда ва системаи мувофиқи алоқаро бо дигар муассиса ва ташкилотҳои соҳаи комплекси агросаноатӣ ба роҳ менамояд [9, с. 21].

Онҳо, инчунин, метавонанд мустақилона миқдори алоқаҳои уфуқӣ ва амудиро дар системаи маркетингии соҳаи кишоварзӣ зиёд ё кам намоянд.

Ба ақидаи муаллиф, бамеросдиҳии якумаи замин ба деҳқон имкон медиҳад, ки дар ҳосилхезии замин саҳми бештар гузошта, захираҳоро ба самти истеҳсоли он маҳсулоте

равона кунад, ки дар чамъият зиёдтар арзиш дорад.

Принсипи мазкур дар санадҳои қонунгузори мамлакат инъикос гардида, аз он шаҳодат медиҳад, ки дар баҳши кишоварзӣ чараёни фаъоли мутобикгардии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба шароити бозор пешбарӣ гардида истодааст. Бинобар ин, принсипҳои идоракунии фаъолияти ХД(Ф) аз принсипҳои танзим, таъсир ва идоракунии давлатӣ маншаъ мегирад (рас. 2.).



Расми 2. Алоқамандии принсипҳои танзими давлатӣ ва идоракунии ХД(Ф)

**Манбаъ:* таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти илмӣ.

Ҳамин тариқ, принсипи муҳим, ки чараёни рушди фермеркунониро дар мамлакат тавсиф медиҳад, ин ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пурра фароҳам овардани мустақилият дар ба даст овардани манфиатҳои иқтисодӣ мебошад. Амалкунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро дар мамлакат айни ҳол аз рӯи ин принсип ба ду категория ҷудо намудан мумкин аст:

Категорияи аввал – ин хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и оилавӣ, ки аз тарафи деҳқонон мустақилона ташкил карда шуда ва мақсади асосии онҳо, ба ақидаи мо, устуворгардонии мавқеъ дар бозор ва ҳамчунон нигоҳдории истехсолоти худӣ мебошад.

Категорияи дувум – асос меёбад ба шакли коллективӣ-қарӣ, истифодабарии саҳми замин ва амволи муассисаҳои кишоварзӣ азнавташкилгардида, муттаҳидгардида ба чамъиятҳои одӣ ва кооперативҳои истехсолӣ. Яъне, аъзоёни хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), ба дуум категория дохилшаванда маҳдудияти озодии иқтисодӣ доранд, вале ин раванд оқибат ба чунин натиҷаи манфӣ оварда мерасонад:

- сатҳи гуногуни мустақилияти иқтисодӣ ва масъулият ба азбайнравии шавқи онҳо дар

баландбардории натиҷаи ниҳоии фаъолияти истехсолӣ. Натиҷаи ниҳой, яъне самаранокии истехсолӣ афзалиятро дар назди онҳо гум мекунад;

- хоҷагиҳои деҳқоние, ки ба ассотсиатсияҳо ва кооперативҳои истехсолӣ муттаҳид гардидаанд, аз рӯи бадшавии ҳолати молиявӣ метавонанд ба ташкилоту муассисаҳои хизматрасон пардохт нанамоянд, ки ин дар навбати худ метавонад ба натиҷаи фаъолияти онҳо таъсири манфӣ расонад.

Принсипи севуми ташаккул ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ин дастгирии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳуқуқии давлат мебошад. Принсипи мазкур дар фароҳамории шароити мусоид аз тарафи Ҳукумат, кафолати устувори ҳимояи ҳуқуқии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва паҳннамоеи кумаки молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ асос меёбад. Чуноне ки олими рус Козак қайд кардааст, ташкили базаи конунгузорӣ солҳои охир ва ҷалбнамоеи ташкилотҳои байналмилалӣ ғайридавлатӣ ба дастгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) нишонаи асосии сиёсати аграрии давлат буда, дастгирии тартиботи нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар деҳот мебошад [7, с.306].

Солҳои охир дар таҳқиқоти муҳаққиқон-иқтисодчиёни ватанӣ асосноккунии рушд ва такмили идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), таваччуҳи асосӣ ба зохирнамоеи сабаб ва мушкилоти хислати гуногундошта, монеаҳои рушди бомуваффақияти он равона гардидааст. Омӯзиши осори илмӣ онҳо имкони чудо намудани якчанд омилҳоро пеш меорад.

Ҷадвали 1. - Омилҳои таъсиррасон ба самаранок идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

№	Омилҳо	Тавсиф
1.	Молиявӣ	Дар бисёр деҳқонон норасоии сармояи аввалия барои ташкил ва муваффақ амалнамоеи хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии) инфиродӣ ба назар мерасад.
2.	Зерсохторӣ	Рушди нокофӣ зерсохтори бозорӣ, хусусан, системаи бонкӣ-қарзӣ барои бо қарз таъминнамое, миқдори нокифояи ташкилотҳои таъминот-фурӯш, таъмирӣ-сохтмонӣ, обёрикунонӣ, зооветеринар, машваратӣ-ҳуқуқӣ ва дигар ташкилотҳои хизматрасони амалкунанда барои хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити мушаххас.
3.	Ниҳодӣ	Нокифоя амалнамоеи мақомоти мусоидаткунандаи ташкилӣ, ҳуқуқӣ, илмӣ-иттилоотӣ ва омӯзишӣ-такмилдихӣ. Ассотсиатсияҳо ва дигар мақомоти ғайридавлатӣ дар муносибатҳои ташкилӣ-иқтисодӣ амалкунанда дар системаи комплекси агросаноатӣ ҳоло уҳдадорҳои худро дар назди иштирокчиён иҷро карда натавониста истодаанд.
4.	Бемаълумотӣ	Дониши пасти бештари деҳқонон доир ба асосҳои иқтисодӣ бозорӣ ва ҳуқуқ, ки дар натиҷа онҳо манфиат ва ҳуқуқҳои худро дар назди давлат ва шарикон, хусусан, ҳангоми фаъолияти тижоратӣ ҳимоя карда наметавонанд.
5.	Камтаҷрибагӣ	Касбияти пасти деҳқонон ва маълумоти нокофӣ доштан дар соҳаи кишоварзӣ, кишт, тухмӣ, нуриҳои минералӣ, таркиби хок ва ғайра.

**Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти илмӣ.*

Зарурати объективии муайянкунии мақоми хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди соҳаи кишоварзӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ дар ҳоли гуногуннавъии ташкилии он ва сохтори дохилӣ, инчунин, муайянкунии ҳаҷми онро талаб мекунад.

Бештари хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ташкилгардида дар базаи хоҷагиҳои коллективӣ, ё аз ҳисоби фонди замин, ки дар ихтиёри ҳукуматҳои маҳаллӣ қарор доранд, ҳамчун қоида, характери истехсолоти як навъи маҳсулот ё соҳаҳои гуногун фарогирифтагӣ доранд [10, с.270].

Аз ин ҷо бармеояд, ки чараёни ташаккулёбӣ ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) сурат гирифта истода, ҳаҷми замини хоҷагиҳо аз 0,2 то 6,6 га ташкил медиҳанд.

Муайянкунии ҳаҷми хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз рӯи миқдори заминҳои вобастагардида дар вилояти Суғд аз рӯи ҳамаи шаклҳои он нишон медиҳад, ки ба як

хоҷагӣ ба ҳисоби миёна 70 гектар замин рост меояд. Ин нишондиҳандаро агар бо кишварҳои тараққиқардаи Аврупо муқоиса намоем, ба монанди Британияи Кабир қариб, ки баробар аст, аммо ду-се маротиба калонтар нисбат ба хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии) Дания ва Фаронса мебошад. Ҳаҷми хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии) дар асоси инфиродӣ ташкилгардида бошад, на зиёд аз 4 гектарро ташкил медиҳад. Яъне, муайянкунии ҳаҷми хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ҷумҳурӣ аз рӯи миқдори вобастагардидаи замин, характеристикаи сатҳи даромад ва дараҷаи шугли аъзоёни онро пурра дода наметавонад.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар мамлакатҳои рушдёфтаи саноатии Ғарб дорои моликияти худ мебошанд, ки он бахши кишоварзиро ташкил медиҳад. Дар онҳо истеҳсолот дар асоси иртиботи ҳешутаборӣ ташкил карда шудааст. Дар натиҷа, фаъолияти истеҳсолӣ ва ҳаёти оилавӣ пайванд гаштааст, ки хоҷагӣ ба оила ҳадди ақал воситаи зиндагӣ намуданро медиҳад, оила бошад, дар навбати худ хоҷагиро бо меҳнати худ месозад.

Ба ғайр аз он, инкишофи доимии сатҳи рақобат талаб мекунад, ки аъзоёни хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) дар давоми сол бо хоҷагии худ банд бошанд ё муштарак ба истеҳсоли ғайрикишоварзӣ машғул бошанд.

Нишондиҳандаҳои овардашуда оид ба ҳаҷми замин ва шумораи кормандони хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) нишон дод, ки таъмини воситаи кофӣ барои зиндагии деҳқон на аз ҳисоби ҳаҷми ақали замин, балки аз ҳолати мушаххаси иқтисодӣ вобаста мебошад.

Дар баробари рушди дигар соҳаҳои хоҷагии халқ ва фирори қисмати қувваи корӣ, ташаккули соҳаҳои нав ҳаҷми хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) метавонад зиёд гардида, имкони дараҷаи механикунонии кор рушд ёфта, заминдорӣ як навъи зиндагии деҳқон гардад [8, с.13-20].

Айни ҳол дар корхонаҳои кишоварзии вилояти Суғд асосан шакли ғайрианъанавии ташкили хоҷагидорӣ амал карда истодааст, ки роҳбари хоҷагӣ асосан функцияи идоракуниро иҷро мекунад. Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки роҳбар пурра дар ҷараёни истеҳсолӣ банд бошад, бартарият надорад. Асосан, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) - ғайриоилавие, ки дар асоси муттаҳиднамоии ҳиссаи замин ва амволи собиқ аъзоёни бригадаи колхоз ва дигар муассисаҳои кишоварзӣ ташкил карда шудааст, ба назар мерасад.

Ба ақидаи мо, принципҳои асосии рушди идоракунии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар вилояти Суғд аз ташкили ихтиёрӣ, шаффофият ва кушодагӣ иборат буда, бештар ба баланд бардоштани даромаднокии фермерон нигаронида шудааст. Яъне, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди фаъолияти идоракунии худ бояд принципҳои дар ҷадвали 2 овардашударо ба инобат гиранд.

Ҷадвали 2. - Принципҳои самаранок идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

№	Принсип	Шарҳ
1.	Иерархӣ	Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун низоми бисёрсатҳа ташкил гардида, сатҳи олий, миёна ва поёнии идоракуниро дар бар гиранд.
2.	Пардохтпазирӣ	Пардохтпазирӣ шартӣ муҳими ҳамаи шоҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ва истеҳсолӣ гардад.
3.	Тамоюл ба натиҷаҳои ниҳой	Ба ҳайси натиҷаҳои ниҳой нишондиҳандаҳои маҳсулнокии ва даромаднокии хоҷагидорӣ интиҳоб гарданд.
4.	Боварӣ	Принсипи бениҳоят муҳим, ки боварии муштаракӣ ширкаткунандагони равандро таъмин месозад.
5.	Шаффофият	Низоми молиявии хоҷагӣ ба таври максималӣ шаффоф ва ошкоро бошанд, бинобар ин, ҳангоми қабули қарорҳо таъсири мутақобила бо манфиатгирандагон ва иттилооткунонии фермерон ба амал меояд ва ҷомеа аз раванди онҳо сари вақт хабардор мегардад.
6.	Маҷмӯи натиҷанокӣ ва	Тағйироти сифатӣ дар соҳаи кишоварзӣ- иқтисодӣ танҳо аз ҳисоби дастрасии маблағҳои маҷмӯии иҷтимоӣ амалӣ мегардад. Лоихаҳои мақсадноки молиявии «Фермер» бо низоми умумии маблағгузори кишоварзӣ муттаҳид ва якдигарро пурра намуда, натиҷаи ҳадди ақали

		устувориро таъмин мекунад.
7.	Дарозмуддатӣ ва рушд	Рушди иҷтимоӣ дар асоси заминаҳои пайдарпайии дарозмуддат гузаронида мешавад. Лоихаҳои мақсаднок бо дарназардошти таҷрибаҳои қаблӣ, омӯзиши талаботи иҷтимоӣ дар минтақаҳои мавҷуда тараққӣ меёбанд.
8.	Суроғавӣ	Лоихаҳои муайяни мақсаднок, ки ҳамаи арзишҳои моддии ҷудошуда то истеъмолкунандаи ниҳой кафолатнок расонида, аз ҷониби ҳайати кормандон ва роҳбарияти «Фермер» татбиқ ва назорат карда мешаванд.

**Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти илмӣ.*

Умуман, гуногуншаклии ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар мамлакат нишон медиҳад, ки ташкили шароитро барои муайян намудани самти рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) талаб мекунад. Онҳо бояд ба имкониятҳои фароҳамоварда барои рушди васеи навҳои хоҷагиҳои оилавӣ таъя намоянд.

Ҳамин тавр, таъмини даромади максималии таъминкунандаи талаботи истеъмолии аъзоёни оила ва ташкили шароит барои такрористехсоли васеъ бояд параметри асосии муайянкунандаи ҳаҷми хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) гардида, ҳамчун самти рушди он дар вилоят хизмат намояд ва дар татбиқи ҳадафҳои стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, яъне таъмини амнияти озукаворӣ ва саноатикунонии босуръати кишвар мусоидат хоҳад намуд.

Адабиёт

1. Бабаджанов, Д.Д. Формирование органического сектора сельского хозяйства / Д.Д. Бабаджанов. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 346 с.
2. Кузнецова, В.В. Экономика и управление аграрным производством. Учебное пособие / В.В. Кузнецова. - Ростов-на-Дону, 2019. – 714 с.
3. Гатаулина, Е.А. Кредитование сельского хозяйства: современные вызовы и пути их решения / Е.А.Гатаулина //Экономические науки. - 2019. - №3 – 42 с.
4. Государственная программа развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2018-2023 годы / URL: [http:// www. rshb. gn. govprograms. Now. agro](http://www.rshb.gn.govprograms.Now.agro).
5. Грудкина, Т.И. Повышение конкурентоспособности организаций в сфере агробизнеса: теория и практика / Т.И. Грудкина // Вестник Орловского государственного аграрного университета. – 2019. - №2-3. – С. 97-99.
6. Закон Республики Таджикистан о деҳқанском (фермерском) хозяйстве//Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2016. - №3. – С. 142-143.
7. Козак, Ю. Г. Международный агробизнес. Учебное пособие. 4-е изд. пере-раб. и доп. / Ю.Г.Козак, О.В.Захарченко, Р.Томанек и др. – К.: Центр учебной литературы, 2018. – 306 с.
8. Мадаминов, А.А. Роль подготовки и переподготовки управленческих кадров агропромышленного комплекса республики на современном этапе / А.А. Мадаминов Исломов Г.Х., Юнусов Б.Д. // Финансово-экономический вестник. - 2018. - №4. - С. 13-20.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)». – Душанбе, 2016. – 21 с.
10. Сельское хозяйство Республики Таджикистан в цифрах: стат.сб. - Душанбе, 2020. - 270 с.
11. Юнусов, Б.Д. Самаранокии идоракунии стратегии субъектҳои агробизнес ва рушди он дар Тоҷикистон / Б.Д Юнусов // Вестник Таджикского национального университета. - 2019. - №9. - С.128-130.

УДК: 338.514 (575.3)

АҲАМИЯТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ

Аъзамова Таҳмина Туйчиевна, ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 988483138. E-mail: taha_16@inbox.ru.

Шарипов Вайсиддин Ёраҳмадович, унвонҷӯи кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 909779983. E-mail: saripov@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур муаллифон ба яке аз масъалаҳои асосӣ, ки имрӯз низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо равандҳои ҷаҳонишавӣ дар худ фаро гирифтааст, бозори хизматрасониҳои бонкӣ таваҷҷуҳ намуда, масъалаҳои муҳимтарини амалиёт, хизматрасонӣ ва маҳсулотҳои бонкиро шарҳ додаанд. Ғайр аз ин, таҳлили амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳошияи истифодаи кортҳои пардохтӣ ва қарзҳои бонкӣ арзёбӣ гардидааст. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи техникаву технологияҳои муосир дар ҳоли рушд қарор дошта, ба мизоҷон навъҳои нави хизматрасониро пешниҳод менамояд ва аз ин лиҳоз, ин мавзӯ ақтуалӣ мебошад.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои бонкӣ, қарз, кортҳои пардохтӣ, низоми бонкӣ, афзоиш, инкишоф, макроиқтисод, бозори қарзӣ, воситаҳои молиявӣ, коғазҳои қиматнок, уҳдадорихи қарзӣ.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Аъзамова Тахмина Туйчиевна - ассистент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 988483138. E-mail: taha_16@inbox.ru.

Шарипов Вайсиддин Ёрахмадович – соискатель кафедры биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 909779983. E-mail: saripov@mail.ru.

В данной статье авторы затрагивают один из ключевых вопросов, который на сегодняшний день охватывает банковскую систему Республики Таджикистан с процессами глобализации, рынок банковских услуг. Также в данной статье авторы уделяют первостепенное внимание наиболее важным вопросам операций, услуг и банковских продуктов и подробно разъясняют понятную пользователю экономическую трактовку этих вопросов. Кроме того, был проведен анализ банковских операций и услуг в разрезе использования платежных карт и банковских кредитов. В банковской системе Республики Таджикистан рынок банковских услуг развивается на основе современного оборудования и технологий и предлагает клиентам новые виды услуг. В связи с этим можно поддержать изучение данной темы, охватывающей наиболее важные вопросы банковских операций и услуг.

Ключевые слова: банковские услуги, кредит, платежные карты, банковская система, рост, развитие, макроэкономика, кредитный рынок, финансовые инструменты, ценные бумаги, кредитные обязательства.

SOCIO-ECONOMIC SIGNIFICANCE OF BANKING SERVICES

Azamova Takhmina Tuychievna - assistant of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone.: 988483138. E-mail: taha_16@inbox.ru.

Sharipov Vaisiddin Yorakhmadovich, Assistant of the Department of Exchange Business of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: 909779983. E-mail: saripov@mail.ru

In this article, the authors touch upon one of the key issues that today covers the banking system of the Republic of Tajikistan with the processes of globalization, the banking services market. Also in this article, the authors give priority to the most important issues of operations, services and banking products and explain in detail the user-friendly economic interpretation of these issues. In addition, an analysis was made of banking operations and services in the context of the use of payment cards and bank loans. In the banking system of the Republic of Tajikistan, the banking services market is developing on the basis of modern equipment and technologies and offers customers new types of services. In this regard, it is possible to support the study of this topic, covering the most important issues of banking operations and services.

Keywords: banking services, credit, payment cards, banking system, growth, development, macroeconomics, credit market, financial instruments, securities, credit obligations.

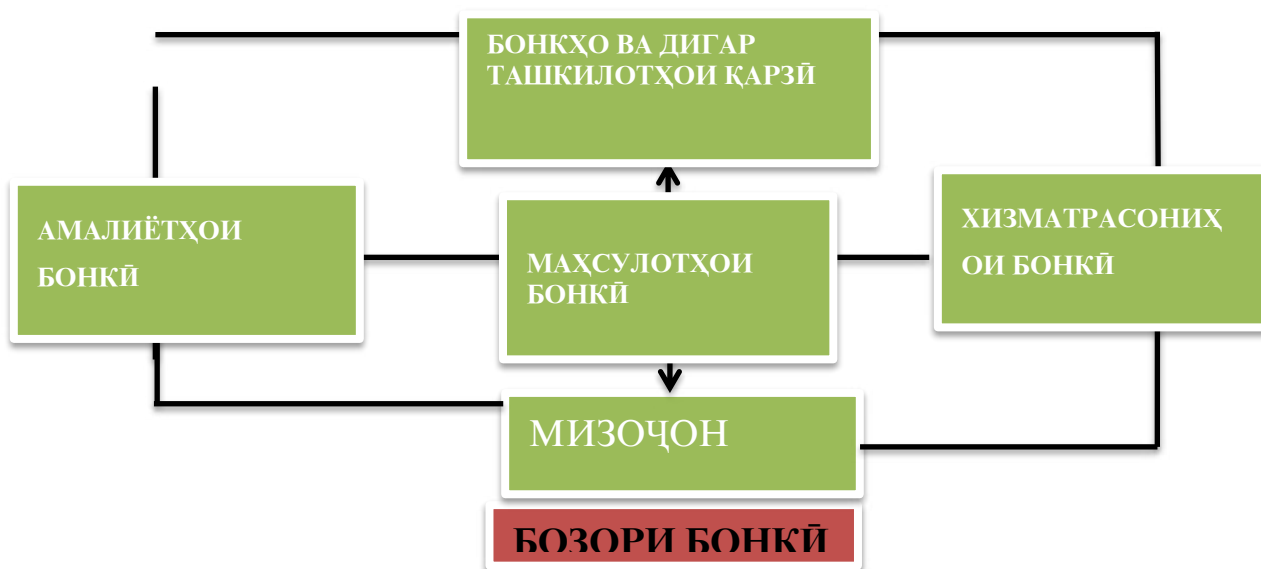
Айни замон бонкҳои тиҷоратӣ қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёти миллӣ буда, омили асосии таъминкунандаи рушди иқтисодиёти давлат мебошанд. Дар ҳар як давлат бонкҳо таъминкунандаи муносибатҳои иқтисодӣ тавассути пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ буда, дар қонеъ намудани талаботи пулии ҷомеа мавқеи калидӣ доранд. Маълум аст, ки дар ҳама шароит мақсади асосии бонкҳои тиҷоратӣ гирифтани фоида мебошад, ки асоси воқеии онро амалиёт ва хизматрасониҳои анҷомдодаи онҳо ташкил медиҳанд. Сарчашмаҳо ва фарзиётҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷомеа пеш аз бонкҳо ва ташкилотҳои

қарзӣ амалиёт ва хизматрасониҳои онҳо ба вуҷуд омаданд, ки баъдан дар натиҷаи рушди талаботи ҷомеа бонкхоро ба миён оварданд.

Дар давраи соҳибистиклолии кишвар баъд аз соли 1991 як қатор падидаҳои нодире, ки ҷомеаи моро ба оянда дурахшон пеш мебарад, ин низоми пулию бонкии кишвар мебошад. Ин падидаи воқеан муҳимми таърихӣ барои ташаккули пешрафти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла соҳаи бонкдорӣ шароит ва имконияти мусоид фароҳам овард. Ҳарчанд низоми бонкии ҷумҳурӣ дар заминаи шабакаи бонкии замони шӯравӣ бунёд гардид, дар даврони Истиклолият тадриҷан зинаҳои тақмили заминаи қонунгузорӣ, ба муомилот ворид кардани пули милли, бунёди сиёсати муқаммалӣ пулию қарзӣ, ба роҳ мондани ҳисоббаробариҳои мунтазаму бозғамӣ, ташкили назорати ба пояи меъёрҳои молиявӣ иқтисодӣ асоснокӣ бонкӣ ва ғайраро тай намуда, дар айни замон ба яке аз соҳаҳои ниҳоят муҳимми иқтисодӣ мамлакат табдил ёфтааст.

Вобаста ба ин, масъалаҳои муҳимтарини дастгирии иқтисодӣ бо роҳи бо пултаъминкунии самтҳои афзалиятнокӣ истеҳсолот ин вазифаи асосии миёнаравии молиявӣ бонкҳо мебошад, ки тавассути сармояи мутамарказ ин соҳаро дастгирӣ ва ба ҷараёнҳои заифӣ иқтисодӣ кишвар мусоидати ҳаматарафа менамоянд. Бонкҳои тиҷоратӣ бо амалиётҳои гуногун иқтисодиётро бо пул таъмин менамоянд. Агар аз як тараф, тавассути миёнаравӣ иқтисодиётро бо пул таъмин намоянд, аз дигар тараф, ба воситаи хизматрасониҳо дар бозори бонкӣ иқтисодиётро бо пул таъмин менамоянд.

Дар як қатор сарчашмаҳои илмӣ “бонк” як муассисаи мушаххаси иқтисодӣ мебошад, ки маҳсулоти махсус эҷод намуда, бо ҳаракати гардиши пулиӣ нақд аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҷамъшуда алоқаманд амал менамоянд ва аз ҳисоби ин маблағҳо хизматрасониҳои бонкӣ мерасонанд. Баръакси дигар миёнаравҳои молиявӣ, фаъолияти бонкҳо хусусияти дукарата дорад, ки аз мубодилаи уҳдадорҳои қарзӣ: онҳо уҳдадорҳои қарзии худро ҷой медиҳанд ва маблағҳои дар ин асос сафарбаршударо ба уҳдадорҳои қарзӣ ва коғазҳои қиматнок гузошта мешаванд [15, с.276]. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ гарчанде ки бонкҳои тиҷоратӣ зиёда аз 300 намуди амалиёт ва хизматрасониро анҷом медиҳанд, ҳамаи онҳо маҷмуан маҳсулоти бонкӣ мебошанд. Ҷиҳати ташхиси фарқиати масъалаи мазкур тавзеҳи ин раванд дар сатҳи низоми бонкӣ зарурӣ мебошад ва таркиби ин масъаларо расми 1 нишон медиҳад.



Расми 1. Сохтори таркибии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори бонкӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллифон.

Дар таҷрибаи тамоми низоми бонкӣ фаъолияти ҳамаи институтҳои молиявӣ дар доираи се унсурӣ асосӣ сурат мегирад, ки ин унсурҳо ифодаи мантиқии тамоми фаъолияти онҳоро дар сатҳи иқтисодӣ мамлакат ва мизоҷони аз ин унсурҳо истифодабаранда ба

роҳ мемонад. Аз рӯи расми мазкур гуфтан мумкин аст, ки дар бозори бонкӣ асосан маҳсулоти бонкӣ хариду фурӯш карда мешаванд. Ҳамчунин, қайд кардан зарур аст, ки таркиби маҳсулоти бонкиро амалиёт ва хизматрасонии он ташкил медиҳад.

Маҳсулоти бонкӣ гуфта, ҷамъи амалиёту хизматрасонӣ ва дигар воситаҳоеро меноманд, ки тавассути он анҷоми амалиёт ва хизматрасониҳо ба роҳ монда мешавад. Дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ асосан маҳсулоте, ки онҳо барои гирифтани фоида ба мизочон пешниҳод карда мешаванд, ба монанди қортҳои пардохтӣ, банкомат, постерминалҳо ва ғайра роҳандозӣ карда мешаванд.

Амалиёти бонкӣ гуфта, фаъолияти қонунигардонидашудаеро дар назар доранд, ки аз рӯи нақшаи муайян ва феҳрасти иҷозатдодашуда тавассути қормандони ташкилотҳои қарзӣ бо дархости шахсони ҳуқуқию воқеӣ ба роҳ монда мешавад. Аз рӯи хусусиятҳои фарқкунанда амалиёт ин шакли ибтидоии фаъолияти институтҳои молиявӣ буда, дар он таъсири субъект мавқеи асосӣ дорад. Яъне, амалиётҳои бонкӣ хусусияти субъективӣ доранд ва аз тарафи субъектҳо идора ва назорат карда мешаванд. Бо мурури замон вобаста ба ҷаҳонишавии муносибатҳои бонкӣ ва ҷорӣ шудани техникаю технологияҳои муосир ҷои амалиётҳои бонкиро хизматрасониҳои бонкӣ ишғол менамоянд ва вобаста ба ин ҳиссаи амалиётҳо дар сатҳи фаъолияти бонкҳо ба маротиба кам мегардад.

Хизматрасонии бонкӣ гуфта, қисмати иловагии амалиётҳои бонкиеро дар назар доранд, ки тавассути техникаю технологияҳои муосир бе таъсири конкретии субъектҳо ба роҳ монда мешаванд. Хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи низоми бонкӣ дар заминаи равандҳои инноватсионӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ба роҳ монда мешаванд. Дар тамоми ташкилотҳои қарзӣ хизматрасониҳои бонкӣ ин амалиётҳои нисбатан такмилёфта мебошанд, ки барои сода кардани ҷараёни истифодаи амалиётҳо мусоидат мекунад. Дар анҷоми чунин шакли фаъолият бонкҳои тиҷоратӣ талаботи мизочонро новобаста аз вақту соати қорӣ дар заминаи техникаю технологияҳои муосир ба роҳ мемонад. Дар баробари ин А.М. Костерина бар чунин ақидааст, ки “пешниҳоди хизматрасониҳо бояд бо тарзу усули ба ҳар як бонк хос пешниҳод карда шаванд”[10, с.97].

Дар бонкҳои тиҷоратӣ ҷараёни пешниҳод ва тағйири раванди хизматрасонӣ дар заминаи талаботи мизочон ва шароити имкониятҳои онҳо роҳандозӣ карда мешаванд.

Дар шароити муосир қулли амалиётҳои бонкӣ дар асоси технологияҳои иттилоотии муайян амалӣ гардонида мешавад, аз ин рӯ, суръати иҷроиши маҳсулоти бонкӣ тезонида шуда, вобаста ба ин ҳаҷми даромади бонк низ меафзояд. Вобаста ба ин имрӯз яке аз омилҳои асосӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ тавассути интернет доништа мешавад. Доираи хизматрасониҳои электронии бонкӣ принципи дастрасӣ ба хизматрасонихоро аз фосилаи дур, дар ҳолати аз ҷониби мизочон истифода шудани телефон ва ё компютер бо мақсади истифода бурдан аз амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ доро мебошад. Ҷиҳати рушди истифодаи технологияҳои муосир бонкҳо бояд стратегияи муайяни худро дошта бошанд ва дар татбиқи он кӯшиш намоянд[17, с.41]. Дар айни замон бозори хизматрасонии бонкиро амалиётҳои фаро гирифтаанд, ки дар асоси техникаю технологияҳои муосир амалӣ карда шуда, дар маҳсулоти гуногуни бонкӣ ба фурӯш бароварда мешаванд.

Ташаккулдиҳии муносибатҳои нави бозорӣ дар шароити норасоии захира (имконият)-ҳои молиявӣ бевосита ба рушди бахши воқеии иқтисодӣ ва зарурати пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба аҳоли дар сатҳи сифатан нав таъсир мерасонад, дигаргуншавии фаъолияти бонкҳоро дар самти ғункунии захираҳои озоди молиявии аҳоли барои таъмини тақрористехсоли васеъ талаб мекунад.

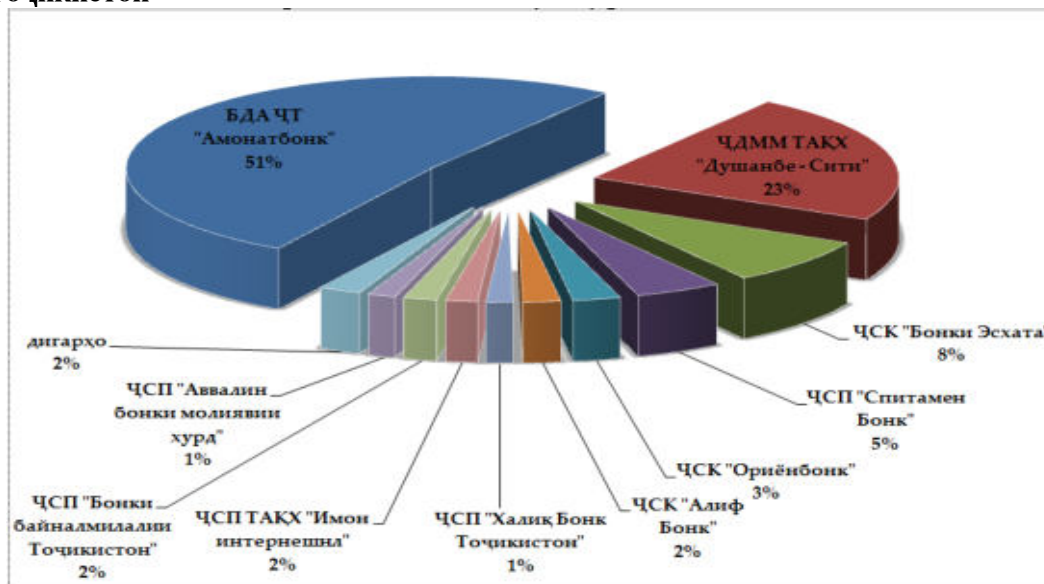
Бозори хизматрасонии бонкӣ соҳаи ташаккули талаботу пешниҳоди хизматҳои бонкӣ аст, ки ба қонебгардонии талаботи муштариён дар самтҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ мусоидат мекунад. Бо назардошти он ки ташкилоти қарзӣ хизматрасонии бонкиро анҷом медиҳад, дар ин росто ҷустуҷӯи муштарихи наву ниғаҳдории муштарихи қаблан

чалбшуда ва бунёди низоми таъмини расонидани ин хизматҳо ба истеъмолкунанда аз вазифаҳои муҳимтарини бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба ҳисоб мераванд[1, с.154].

Бозори хизматрасониҳои электроники бонкӣ қисми асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ чузъи асосии соҳаи хизматрасониҳо буда, дар он бештар маҳсулоти бонкӣ пешниҳоди ниёзмандон гардонидани мешавад. Бо дарназардошти рушди бемайлоии технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ имкониятҳои бозор васеъ гардида, дар он давра ба давра хизматрасониҳои нав ворид карда мешаванд. Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодии ҷаҳонӣ татбиқи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ дар тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, аз он ҷумла ба боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, махсусан суръати афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) гардидааст[12, с.96]. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар фаъолнокии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои ваколатдор дар бозори хизматрасониҳо тавассути қортҳои пардохтӣ ба назар мерасад. Яке аз қисматҳои таркибии бозори хизматрасониҳои бонкӣ тавассути қортҳои пардохтӣ мебошад, ки иштирокчиёни асосии он бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ мебошанд.

Дар шароити ба маротиб зиёд гардидани талабот ба пули нақд зарурати тақсими бозори қортҳои пардохтӣ ҳамчун қисмати таркибии бозори хизматрасонӣ мувофиқи мақсад мебошад. Мушкилоти солҳои охир дар низоми бонкӣ бавучудода вобаста ба бозори хизматрасониҳои қортҳои пардохтӣ нишон дод, ки яке аз сабабҳои асосии коста гардидани раванди пардохтпазирии бонк ин аз иҷро накардани уҳдадорихоии пардохтӣ дар назди дорандагони қортҳои пардохтӣ мебошад. Албатта, дар чунин шароит ба бонкҳои аз лиҳози захираҳои пулӣ устувор тақсим намудани бозори қортҳои пардохтӣ ҷиҳати ба даст овардани эътимоди аҳоли нисбат ба хизматрасониҳои бонкӣ мувофиқи мақсад мебошад. Вобаста ба ин тақсими бозори қортҳои пардохтӣро айни замон дар диаграммаи 1 ба таври ҳиссаӣ дидан мумкин аст.

Диаграммаи 1. - Ҳиссаи қортҳои пардохтии баровардашудаи ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон



Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои Бюллетенҳои омили бонкӣ соли 2020, №12 (305) ва <https://www.nbt.tj>

Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи мазкур гуфтан мумкин аст, ки айни замон ҳиссаи асосии қортҳои пардохтии дар ҷумҳурӣ ба муомилот баровардашуда ин қортҳои пардохтии БДА ҶТ "Амонатбонк" мебошанд, ки 51%-и ҳаҷми умумии қортҳои пардохтии ба муомилот баровардашударо ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар шароити зиёд будани талабот ба пули нақд хатарнок мебошад. Ҷамчунин, аз таҳлилҳои диаграммаи мазкур бармеояд, ки тақсими бозори қортҳои аз рӯи ҳиссаи 51% ба БДА ҶТ

«Амонатбонк», 23% ЧДММ ТАҚХ «Душанбе-Сити», 8% ҚСК «Бонки Эсхата», 5% ҚСП «Спитамен Бонк», 3% ҚСК «Ориёнбонк», 2% ҚСК «Алиф Бонк», 1% ҚСК «Халқи Бонк», 2% ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл», 2% ҚСП «Бонки байналмилалии Тоҷикистон», 1% ҚСП «Аввалин бонки молиявии хурд» ва 2%-и дигарро дигарҳо ташкил медиҳанд, ки ин ҳиссаҳо барои таъмини эътимоди аҳоли ва саривақт қонё намудани талаботи аҳоли нокифоя мебошад. Ҳамчунин, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ талаботи ҷома дар айни замон бо пули нақд зиёд мебошад, ки исботи ин тамоюлро дар диаграммаи 2. дидан мумкин аст.

Диаграммаи 2. - Шумора ва ҳаҷми амалиётҳо тавассути кортҳои пардохтӣ



Сарчашма. Дар асоси маълумотҳои Бюллетенҳои омили бонкӣ соли 2020, №12 (305) ва <https://www.nbt.tj>

Новобаста аз он ки диаграммаи мазкур дар бозори хизматрасониҳои кортҳои пардохтӣ бамаротиб болоравии талаботи аҳолиро бо пули нақд нишон медиҳад, дар давоми нӯҳ моҳи соли 2020 дорандагони кортҳои пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он 49 311 ҳазор амалиёт ба маблағи умумии 14 983 млн. сомонӣ анҷом додаанд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 шумораи амалиётҳо 29,4% ва ҳаҷми амалиётҳо 69,6% зиёд шудаанд. Диаграммаи мазкур бамаротиб зид шудани талаботи нақдии аҳолиро дар доираи кортҳои пардохтӣ инъикос менамояд, ки ин мушкилоти асосии низоми бонкӣ мебошад. Аз таҳлили диаграммаи 2 бармеояд, ки дар соли 2020 93,7 фоизи дорандагони кортҳои пардохтӣ гирифтани пули нақд ва 6,3%-и он барои пардохти молу хизматрасонӣ истифода мегарданд, ки ин барои амалиётҳои ғайринақдӣ хеле кам мебошад. Шумораи амалиётҳо бошад, дар соли 2020 49 312 ададро ташкил додаанд, ки ин дар муқоиса ба соли қаблӣ зиёд мебошад. Аз шумораи маҷмуии амалиётҳо дар соли 2020 46,5%-и он барои гирифтани пули нақд ва 53,5%-и барои пардохти молу хизматрасонӣ рост меояд. Барои коҳиш додани тамоюли мазкур ва дар заминаи ин паст кардани сатҳи хавфҳои андешидани чораҳои зерин ба мақсад мувофиқ аст:

- дар тамоми нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ ҷорӣ намудани постерминалҳои пардохтӣ ва ҳисоббаробаркунӣ;
- барои истифодабарандагони пардохтҳои электронӣ ҷорӣ намудани низоми хавасмандгардонӣ бо роҳи додани иловапулӣ;
- дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани муҳосиботи ягона дар тамоми субъектҳои иқтисодию тиҷоратӣ;
- дар сатҳи зарурӣ иҷро намудани уҳдадорихои пардохтӣ дар назди мизоҷон ва истифодабарандагон ва ғ.

Вобаста ба ин, дуруст қайд намудаанд, ки бозори хизматрасониҳои электроники бонкӣ қисми асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ чузбӣ асосии соҳаи хизматрасониҳо буда, дар он бештар маҳсулоти бонкӣ пешниҳоди ниёзмандон гардонида мешавад. Бо дар назардошти рушди бемайлоии технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ имкониятҳои бозор васеъ гардида, дар он давра ба давра хизматрасониҳои нав ворид карда мешаванд. Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодии ҷаҳонӣ татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, аз он ҷумла ба боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, махсусан суръати афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) гардидааст [11, с.96].

Дар замони муосир ташаккули ва рушди бозори хизматрасонии қарзии бонкӣ яке аз омилҳои муҳимтарини пешрафти иқтисодии миллии ва бахусус, бахши молиявии он ба ҳисоб меравад. Бозори қарзҳои бонкӣ ҳамчун қисми асосӣ, доимоамалкунанда ва зудинкишофёбандаи бозори қарзӣ дар азнавтақсимкунии воситаҳои молиявии муваққатан озоди субъектҳои иқтисодӣ нақши калидӣ мебозад, ки ҳиссаи онро дар ҷадвали 1 дидан мумкин аст.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои сохтори соҳавии қарзҳои бонкӣ дар солҳои 2010-2020

№	Номгӯй	Солҳо								Нисбат ба 2012
		2010	2012	2014	2016	2017	2018	2019	2020	
1.	Ҳамаи қарзҳо	3 378,5	4486,2	7888,9	8230,1	6913,0	6700,7	7664,6	8903,6	1,6 мар
2.	Кишоварзӣ	647,8	777,0	945,0	1036,7	832,3	770,7	154,2	746,4	15,2%
3.	Саноат	723,9	828,7	1502,5	2424,7	2613,4	2529,9	670,5	2996,2	3,1 мар
4.	Сохтмон	390,1	502,1	847,4	1037,0	639,6	529,8	350,2	131,3	-66,4%
5.	Нақлиёт	162,8	172,2	268,6	509,3	233,0	276,3	729,9	227,2	39,5%
6.	Хӯроқи умумӣ	4,8	140,3	216,0	228,8	161,1	159,6	240,8	349,3	7,1 мар
7.	Хизматрасонӣ	162,4	203,1	243,6	251,4	220,5	233,4	574,9	343,2	1,1 мар
8.	Савдои хоричӣ	855,5	886,3	1453,9	1562,7	1221,3	1231,0	1500,8	1307,0	52,7%
9.	Миёнаравии молиявӣ	55 0,0	743,3	110,4	130,2	134,0	146,6	465,0	384,0	-30,1%
10	Истеъмолот	292,5	512,1	872,6	846,0	795,3	863,1	675,9	1686,1	4,7 мар
11	Дигар	83,2	516,1	1622,8	408,7	207,0	103,5	99,2	159,6	91,8%

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, №12 (281), 2020, №12 (305).

Қайд кардан ба маврид аст, ки яке аз амалиётҳои фаъол дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин амалиёти қарзӣ мебошад, ки ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ равона гардидааст. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 1 маълум аст, ки дар аксар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ нишондиҳандаҳои қарзӣ мусбат мебошанд. Ҳамчунин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки манфиати бахши бонкдорӣ дар давоми панҷ соли охир асосан ба соҳаҳои иқтисодии даромадноктар алоқаманд буд, афзоиши ин ҷараён бештар ба соҳаи саноати мамлакат ва хизматрасонию қарзҳои истеъмолӣ рост меояд, ки ҳиссаи он дар муқоиса ба соли 2010 афзоиш ёфтааст.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ҳамаи қарзҳои ба соҳаҳо додаи бонкҳо дар муқоиса ба

соли 2010 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз он ҷумла дар соҳаи саноат 3,1 маротиба, кишоварзӣ 15,2%, нақлиёт 39,5%, хӯроки умумӣ 7,1 маротиба, хизматрасонӣ 1,1 маротиба, савдои хориҷӣ 52,7%, истеъмолот 4,7 маротиба ва дигар қарзҳо 91,8% афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин дар соҳаи сохтмон 66,4% ва миёнаравони молиявӣ 30,1% коҳиш ёфтааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз ҳама қарзи бештар ба соҳаи саноат ва қарзҳои истеъмолот мебошад. Масалан, муқоисаи қараёни инкишофи бозгашти қарзҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ дар маҷмуъ иқтисодиёт нишон медиҳад, ки муҳлати миёнаи бозгашти қарзҳо дар соҳаҳои афзалиятнок саривақтӣ мебошад. Масъалаи хуб шудани сифати қарздиҳии низоми бонкиро аз бамаротиб коҳиш ёфтани сандуқи қарзии низоми бонкӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ҳамин аст, ки қарздиҳӣ як унсури муҳими фаъолияти бонкӣ ва сарчашмаи раванди сармоягузорӣ маҳсуб ёфта, ҳамчун қараёни доманадор ба суръатбахшии раванди тақмилидиҳии иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ мусоидат мекунад [13, с.121]. Дар шароити бошиддат рушд ёфтани бозори байнибонкӣ ва рақобати шадид аз ҳар як бонк талаб менамояд, ки дар асоси стратегияи муайян ва устувор бо ҷорӣ намудани инноватсия дар соҳаи пешниҳоди хизматрасониҳои талаботи бозор амал намоянд. Дарвоқеъ, инноватсия қараёни бисёрпаҳлуаи фаъолияти бонкӣ буда, дар он тамоми нишондиҳандаҳои наву афзалиятдор инъикос карда мешаванд. Вобаста ба ин, қайд кардан ба маврид аст, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар айни замон бо фарогирии як қатор хизматрасониҳои сатҳи гуногун дар ҳоли рушд қарор дошта, баъзе норасоии ин бозор мувофиқ ба талабот ва имкониятҳои мавҷуда беҳбудӣ ва ислохро талаб менамояд.

Адабиёт

1. Ақобирзода Н. Заминаи ҳуқуқии фаъолияти зиддиинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Н. Ақобирзода//Ҳаёти ҳуқуқӣ. - 2020. -№1(29). - С.254.
2. Ашуров Н. Нақши қарзҳои даромуддат дар рушди иқтисодиёт/ Н. Ашуров // Бонкдорӣ дар Тоҷикистон. – 2013. - №9(50), сентябр. - С.49- 53.
3. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2015, №12 (245). - Душанбе. – 164с.
4. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2016, №12 (257). - Душанбе. – 144с.
5. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2017, №12 (269). - Душанбе. – 145с.
6. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2018, №12 (281). - Душанбе. – 125с.
7. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2019, №12 (293). - Душанбе. – 121с.
8. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2020, №12 (305). – Душанбе. – 122с.
9. Гаврилова Э.Н. Роль коммерческих банков в современной экономике /Э.Н. Гаврилова//Вестник УДК СПбГУ. Сер. 5.- 2014. - Вып. 2. - С.70-76.
10. Костерина Т. М. Банковское дело. 2-е изд., перераб. и доп./ Т. М. Костерина. - М.: Издательство Юрайт, 2014.- 332с.
11. Курбонова С.А. Рушди хизматрасониҳои электроники бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Курбонова С.А., Раҷабов А.А // Паёми донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2020. - №1(30). - С.97-101.
12. Махшулов С.Дж. Конкуренциоспособность кредитных организаций и актуальность их финансовых показателей с учетом ликвидности / С.Дж. Махшулов//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2019. - №5-2. - С.54-61.
13. Махшулов С.Ҷ. Қарзҳои бонкӣ ва мавқеи онҳо дар ташаккули заминаҳои рушди хоҷагҳои деҳқонӣ / С.Ҷ. Махшулов, Б. Хоҷаев, Қ.С. Сафаров // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2018. - №7. - С.121-129.
14. Ҳақимов Р.А. Сущность банковских услуг и продуктов / Р.А. Ҳақимов//Вестник КазЭУ. - 2009. - №4(70). - С.276-283.
15. Хайрзода Ш. К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш.К. Хайрзода // Финансового-экономический вестник. - 2020. - №2(22). - С.7-14.
16. Ғаюров А.А. Хизматрасониҳои бонкӣ: ҷанбаҳои назариявӣ, дурнамои рушд ва баландбардории сифати онҳо / А.А. Ғаюров // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. - 2021. -№1(86). - С. 41-47.

УДК: 631.111.2

МУАММОҲОИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБУ ЗАМИН ДАР ШАРОИТИ ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТ

Ализода Тоҳир Саидаброн - докторант (PhD)-и Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146. Tel.: (992) 55 8888 525. E-mail: alizoda.t93@mail.ru

Дар мақолаи илмӣ ба омӯзиши ва таҳлили масъалаҳои самаранокии истифодаи об, системаҳои тақсимои самараноки обҳои рӯйизаминӣ, мундариҷаи ҷадвали тақсимои оптималии обҳои рӯйизаминӣ, таҳлили истифодаи об дар соҳаҳои хоҷагии халқи ҶТ, истифодаи оқилонаи замин, истифодаи нуриҳои органикӣ ва маъданӣ, проблемаҳои ҳалнашуда дар ин самт, ҳолати мелиоративӣ, сабабҳои бад шудани хосиятҳои обӣ-физикии сатҳи замин, тағйир додани таносуби истифодаи нуриҳои маъданӣ ва ғайра.

Истифодаи меъёру пешниҳодҳои дар мақола дарҷгардида ба баланд шудани заминҳои ҳосилхез ва самаранокии истифодаи замин – захираҳои оби ҷумҳурии мусоидат мекунад. Дар баъзе мамлакатҳо давлат зарари истеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқро ҳангоми гузарондани тадбирҳои агротехникии муҳофизати захираҳои об аз тарафи давлат ва дигар сохторҳои манфиатнок ҷуброн мекунад. Баъзан, кам кардани миқдори бордоркунӣ нисбат ба зарурати тозакунии техникӣ об аз ҷиҳати иқтисодӣ фоиданоктар аст. Сарфари, инчунин, дар натиҷаи васеъ кардани майдони зироатҳои лубийгӣ, ки ба бо азот бой гардондани замин мусоидат мекунад, ба даст овардан мумкин аст, зеро ин имкон медиҳад, ки сарфи нуриҳои маъданӣ кам карда шавад. Ба таври васеъ истифода бурдани нуриҳо яққоя бо нитрогени аз атмосфера гузошташуда боиси зиёд шудани консентратсияи нитратҳо дар обҳои зеризаминӣ гардидаҳои мумкин аст.

***Калидвожаҳо:** самаранокӣ, истифода бурдани об, замин, самаранок тақсим кардани об, сарватҳои табиӣ, нуриҳои органикӣ ва маъданӣ, эрозияи хок, ҳосилхезии хок.*

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДНЫХ И ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Ализода Тоҳир Саидаброн - докторант (PhD) по специальности экономика и управление в сельском хозяйстве Таджикского аграрного университета им. Ш. Шохтемура. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146. Тел.: (992) 55 8888 525. E-mail: alizoda.t93@mail.ru

В научной статье особое внимание уделено изучению и анализу вопросов эффективности использования воды, системы эффективного распределения поверхностной земельной воды, содержания графика оптимального распределения поверхностных земельных вод, анализа использования воды в отраслях экономики РТ, рационального использования земель, использования органических и минеральных удобрений. А также автор выявил определено нерешенные проблемы в исследуемом направлении, состояние мелиоративных содержаний, указал причины ухудшения водно-физических свойств поверхности почвы, изменение соотношения использования минеральных удобрений и т.д. Используемые предлагаемые регламентации и предложения в статье способствуют повышению плодородных земель и эффективности использования земельно-водных ресурсов республики. В некоторых странах государство компенсирует сельхозпроизводителям агротехнические мероприятия по охране водных ресурсов государством и другими заинтересованными лицами. Иногда сокращение количества удобрений более рентабельно, чем необходимость технической обработки воды. Экономии можно добиться и за счет расширения площадей под зернобобовыми культурами, что способствует обогащению почвы азотом, так как позволяет сократить применение минеральных удобрений. Широкое применение удобрений в сочетании с азотом из атмосферы может привести к увеличению концентрации нитратов в грунтовых водах.

***Ключевые слова:** эффективность, использование воды, земли, эффективное распределение воды, природные ресурсы, органические и минеральные удобрения, эрозия почвы, плодородность почвы.*

PROBLEMS OF THE EFFECTIVE USE OF WATER AND LAND RESOURCES IN CONDITIONS OF ECONOMIC DIVERSIFICATION

Alizoda Tohir Saidabron - Tajik agrarian University named after Shirinsho Shotemur, Doctor of PhD. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Tel.: (992) 55 8888 525. E-mail: alizoda.t93@mail.ru

In this scientific article is giving a special attention to the learning and analysis of issues of efficiency of using water, the systems for efficient distribution of surface water, the content of the optimal schedule distribution of land water on the surface, analysis of the use of water in the sectors of the economy of the Republic of Tajikistan, rational use of land, as well as using of organic and mineral fertilizers, also some unsolved problems in this area, condition of reclamation maintenance, the problems of the cause in this direction are indicated, the state of amelioration maintenance is indicated the reasons for the deterioration of the water-physical properties of the soil surface, change in the ratio of the use of mineral fertilizers, etc. used land and water resources of the republic. The proposed regulations and suggestions used in the article contribute to the increase of fertile lands and the efficiency of the use of land and water resources of the republic. In some countries, the state compensates agricultural producers for agro technical measures to protect water resources by the state and other interested parties. Sometimes reducing the amount of fertilizer is more beneficial than the need for technical water treatment. Savings can also be achieved by expanding the area under grain crops, which contributes to the enrichment of the soil with nitrogen, as it reduces the use of mineral fertilizers. The widespread use of fertilizers in combination with nitrogen from the atmosphere can lead to an increase in the concentration of nitrates in groundwater.

Keywords: *efficiency, water used, land, efficient water distribution, natural resources, organic and mineral fertilizers, soil erosion, soil fertility.*

Захираҳои обӣ ба сифати неъматӣ беназири Геосистема ва яке аз элементҳои муҳими сармояи табиӣ ба ҳисоб рафта, ҳамзамон, ҳамчун ҳадяи таърихӣ ба як қатор минтақаҳо, аз ҷумла дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба халқи Тоҷикистон насиб гардидааст. Чун захира ва ҳаҷми он дар қаламрави ҷумҳуриамон асосан дар шакли барф ва ях тайи ҳазорсолаҳо дар қаторкӯҳҳои қисмати Шарқии Тоҷикистон ташаккул ёфта, то имрӯз низ ин раванд идома дорад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ бо назардошти он ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадаф доир ба тағйири модели идоракунии иқтисодиёт, махсусан гузариш аз хоҷагии аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ- аграрӣ гузошта шудааст, мавҷудияти захираҳои обӣ ва истифодаи одилонаи он на танҳо муаммои сатҳи минтақаҳои алоҳида, балки сатҳи ҷаҳонӣ гардидааст. Аз ҳолати истифодаи захираҳои обӣ дар дохил ва берун аз ҷумҳури ҳалли масъалаҳои актуалии дилхоҳ иқтисодиёти миллии муосир вобаста аст.

Қимати об ҳамчун захираи глобалии рушди неруи инсонӣ мавриди муҳокимаи васеи панелҳои сатҳи баланди сиёсӣ, илмиву тадқиқотӣ ва нашрияву васоити ахбори омма гардидааст. Чунин доираи васеи муҳокимарониҳо бори дигар далели мавҷудияти масъалагузори марбут ба самти истифодаи оқилона ва босамари об ва захираҳои обӣ рӯйи қор меоварад.

Дар адабиёти муосир истилоҳи «об» ҳамчун «захираҳои обӣ» ба объекти мустақили муносибатҳои обӣ ҷудо гардида, фаҳмиши дутарафа – экологӣ ва иқтисодиро дорост.

Мувофиқи Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Захираҳои обӣ” қисмати асосии муҳити табиӣ, захираи маҳдуд, барқароршаванда ва нодири табиӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ ва ҳифз гардида, ҳамзамон, ҳамчун асоси фаъолиятбарии инсоният баромад намуда, нақуаҳволии экологӣ, иҷимой ва иқтисодии халқ ва ҳамчунин мавҷудияти олами ҳайвоноту набототро таъмин месозад, фаҳмида мешавад. Ба захираҳои табиӣ мебояд тамоми намуди захираҳои обӣ, ки дар муҳити табиӣ ҷой гирифта, мавқеи худро зери фишори қувваи табиат ва фаъолияти хоҷагии инсон иваз мекунанд.

Зери мафҳуми захираҳои иқтисодии обӣ ин обҳое, ки аз муҳити табиӣ гирифта шуда, барои қаноатманд намудани талаботи ҷомеа истифода мегарданд ва ҳамзамон дорои арзиши воқеӣ буда, дар назар дошта мешаванд.

Ю.В. Леонтева дар таҳқиқоти худ чунин нуктаи назарро пайгирӣ мекунад: “Мақсади асосии чараёни истифодаи об ин таъмини талаботи аҳоли ва истехсолот бо оби аз нигоҳи стандарт ҷавобгӯ мебошад”[8, с. 138].

Ба ақидаи Е.В. Довлатова, “Мақсади истифодабарии об ин таъмини аҳоли ва

хочагии халқ бо об мутобиқи талаботи меъёрӣ ва ҳамчунин таъмини саривақтии об бо назардошти талаботи рӯзафзуни аҳоли ва соҳаҳои бахши воқеӣ аст” [5, с. 45-60].

А.М. Черняев ва дигар муаллифон чунин нуктаи назарро тарафдорӣ менамоянд: “Мақсади асосии чараёни истифодабарии об ин таъмини тамоми намуди истеъмолкунандагон бо оби нӯшокӣ дар сатҳ ва сифати зарурӣ маҳсуб меёбад” [9, с. 237].

Тибқи ақидаи И.С. Зайтсева: “Мақсади асосии чараёни истифодабарии об ин таъмини кафолатноки ботавозуни талаботи аҳоли ва иқтисодиёт бо захираҳои оби дар заминаи баланд бардоштани бехатарии экологӣ ва ҳифзи ҳамачонибаи он дар назар аст” [6, с. 17-27].

Ба андешаи Ҳ.А. Одинаев, «...таъмини оқилонаи истифода ва ҳифзи объектҳои оби ба хоҳири таъмини талаботи аҳоли, хоҷагии қишлоқ ва корхонаҳои саноатӣ бо об мебошад».

Муҳаққиқи дигари ватанӣ С.С. Саидов бошад, мақсад аз истифодабарии захираҳои обиро дар таъмини бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ, ки дар тобеияти мақомотҳои ҳокимияти вилоятӣ ва маҳаллӣ қарор доранду сари вақт мавриди таҷдиду тармим қарор мегиранд, маънидод мекунад.

Самаранокии истифодаи об бештар аз он вобаста аст, ки он ба кадом категория мансуб аст, яъне вай рӯизаминӣ ё зеризаминӣ аст. Дар мавриди обҳои рӯизаминӣ, ба даст овардани самаранокӣ бо тақсмоти манбаҳои барқароршаванда дар байни истифодабарандагони рақобаткунанда алоқаманд аст. Дар ин маврид ҷанбаи байнивақтӣ (байнифосилавӣ, бархӯрди манфиатҳои наслҳои ҳозира ва оянда) аҳамияти хосса надорад, зеро таъминоти ояндаи захираҳои об, на аз омилҳои антропогенӣ (ҷарҳи об), балки пеш аз ҳама бо омилҳои табиӣ (масалан, боришот) муайян карда мешавад. Захираҳои муҳити зист, баръакси ин, дар мавриди обҳои зеризаминӣ омилҳои антропогенӣ дар нигоҳ доштани захираи он барои наслҳои оянда нақши ҳалкунанда мебошад ва аз ин рӯ, ҷанбаи динамикии мувозинати иқтисодӣ ба мадди аввал меояд.

Таҳлил ва омӯзиши низоми тақсмоти самарабахши обҳои рӯизаминӣ нишон медиҳад, ки вай бояд ба ду меъёр мувофиқат кунад: 1) таъмини мувозинати манфиатҳои истифодабарандагони сершумор ва 2) таъмини захираҳои об барои ҳалли проблемаи тағйирёбии байнисоҳавии чараёни об. Шартҳои аввалро риоя кардан душвор аст, зеро вариантҳои зиёди алтернативии истифодаи об байни ҳам рақобат мекунанд.

Ҳамин тариқ, истифодаи об барои эҳтиёҷоти нӯшокӣ ва обёрии зироатҳо бо гирифтани он аз манбаи об ҳамроҳ мешавад, дар ҳоле ки киштҳо, баръакс, захираи кофии обро дар табиат тақозо мекунад, зеро он ба сабзиши зироат имкон медиҳад. Мушкилоти дуум ба он вобаста аст, ки сабзиши зироат ба об доимӣ набуда, сол ба сол ва моҳ ба моҳ, вобаста ба миқдори боришот ва обхезии сатҳи замин, инчунин, суръати бухоршавӣ тағйир меёбад. Бинобар ин, дар системаи тақсмоти захираҳои об на танҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои миёнаи солона ва моҳона роҳбарӣ ва онро ифода кардан лозим аст, балки дуршавиро аз сатҳи миёна ба боло ё поён ба назар гирифтани лозим меояд.

Бо дарназардошти шартҳои яқум, самаранокии тақсмоти захираҳои об дар ҳоле ба даст меояд, ки фоидаи софӣ ниҳии ҳамаи истифодабарандагони об баробар аст. Барои нишон додани ин талабот вазъиятеро дида бароем, ки дар он сатҳи фоидаи софӣ истифодабарандагони алоҳида фарқ мекунад. Бо дарназардошти он, ки фоидаи софӣ фарқияти байни фоидаи умумӣ ва арзиши ниҳии гирифтани об мебошад. Дар ин ҳолат ҳамеша имкони аз нав тақсим кардани захираҳои об бо роҳи додани як қисми онҳо ба он субъектҳои мавҷуд аст, ки барои онҳо арзиши баландтаранд. Дар натиҷа, фоидаи софӣ онҳо зиёд мешавад. Агар фоидаи ниҳии ҳамаи субъектҳо мутаносиб бошад, барои баъзе субъектҳо бе талафот аз нав тақсим кардани захираҳои об ғайриимкон аст.

Графикаи тақсмоти оптималии обҳои рӯизаминӣ байни ду истифодабарандаи фарзиявӣ чунин нишон дода шудааст. Мехвари амудӣ нарҳи об ва мехвари уфуқӣ миқдори онро ифода мекунад, MNBA хати қачи фоидаи ҳолиси ниҳии қорбар А, MNBB хати қачи фоидаи ҳолиси ниҳии истифодабарандаи В, D хати қачи талаботи бозори об мебошад, ки

мачмуи қачқои инфиродии ғоидаи ҳолиси ниҳои қорбар А ва В мебошад. Таъмини об қомилан ноустувор аст, бинобар ин, хати қачи пешниҳоди S0 ба хати амудӣ монанд аст.

Бояд ёдовар шуд, ки баланд бардоштани самараи тадбирҳои муҳофизати муҳити зист, пеш аз ҳама, бо васеъ қорӣ намудани равандҳои технологияи сарфои захира (манбаъ), қампартов ва бепартов, қам қардани ифлосшавии ҳаво ва объектҳои об алоқаманд аст.

Муҳофизати муҳити зист яке аз масъалаҳои хеле гуногунҷабҳа буда, бо ҳалли он, аз қумла, қормандони муҳандисии техникаи қариб ҳамаи ихтисосҳо, ки бо ғаъолияти хоҷагидорӣ дар маҳаллаҳои аҳолинишин ва қорхонаҳои саноатӣ алоқаманданд, машғул мешаванд, ки метавонанд манбаи ифлосқунандаи табиати асосии муҳити ҳаво ва об бошанд.

Қодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои ҳуқуқиро бо мақсади таъмини ҳифз, асоснокқунии илмӣ, истифодаи оқилонаи об барои эҳтиётоти аҳоли ва соҳаҳои хоҷагидорӣ, барқарорсозии захираҳои об, ҳифзи об аз ифлосшавӣ ва қамшавӣ, пешгирии оқибатҳои зарароварро танзим меқунанд.

Об ва рағби оқибатҳои он, беҳтар намудани ҳолати объектҳои об, инқунин, ҳифзи ҳуқуқҳои қорхонаҳо, муассисаҳо, ташиқлотҳо ва шаҳрвандон ба истифодаи обро муайян намудааст. Ба фонди оби Тоҷикистон ҳамаи объектҳои оби ҳудуди Қумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд. Ба он инҳо дохил мешаванд: обҳои рӯйизаминӣ (қӯлҳо), дарёҳо, обанборҳои сунъӣ (обанборҳо, ҳавзҳо) ва қаналҳо; обҳои зеризаминӣ ва манбаъҳо; обҳои дохилии баҳр ва баҳри ҳудудӣ ва ғайра.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки як миқдори муайяни захираҳои об дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ истифода қарда мешаванд.

Динамикаи истифодаи обро дар соҳаҳои иқтисодиёти миллии кишвар аз қадвали 1 дидан мумкин аст.

Қадвали 1. - Истифодаи об дар соҳаҳои иқтисодиёт (тибки таснифоти байналқалқии намуди ғаъолияти иқтисодӣ) дар солҳои 2000-2020 (%)

№ р/г	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2000	2015	2017	2018	2019	2020
1.	Об барои мақсадҳои гуногун истифода шудааст, млн м муккаб, ҳамагӣ	12609	8913	7988	9774	1062	10159
1.1.	аз он қумла: кишоварзӣ, хоҷагии қангал ва шикор, моҳипарварӣ, аз қумла барои обёрӣ дар соҳаи кишоварзӣ	8559	7840	5186	7378	7954	7813
		8459	7264	5128	7378	7954	7813
1.2.	Саноати истиҳроқ, қорқард, истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ, об ва гармӣ, аз қумла дар соҳаи истеҳсол ва тақсими неруи барқ	341	364	2084	1610	1736	1542
		208	280	1831	1610	1736	1542
1.3.	Хоҷагии ҳонавода	299	386	576	786	912	804
1.4.	Дигар намуди ғаъолияти иқтисодӣ	3410	323	142	-	-	-

Манбаъ: Мачмуаи оморӣ. Ҳифзи муҳити зист дар Қумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Қумҳурии Тоҷикистон. - 2018. - С.19. - 2021. - С.19.

Аз рӯйи маълумотҳои қадвали якум қунин ҳулоса қардан мумкин аст: 1) ҳақми умумии истифодаи об барои мақсадҳои гуногуни иқтисодиёти миллии қумҳурӣ тамоюли тағйирёбанда дорад. Соли 2020 истифодаи умумии об нисбати соли 2000 19,4% қам шудааст. Истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ, қангал ва шикор, моҳипарварӣ дар давраи солҳои таҳқиқшаванда 746 млн м муккааб, ё ин ки 8,7% қам шудааст. Сабаби асосии қам шудани истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ дар ҳақми 8,7%, ин пеш аз ҳама қам шудани ҳақми майдони заминҳои шудқори обёришаванда мебошад. Мисол, соли 2019 нисбати соли 1991 ҳақми майдони обёришаванда 95 345 гектар, ё ин ки 17,2% қам шудааст. Сабаби

асосӣ бо мақсади сохтмони манзили истиқоматӣ, бунёди иншооти иҷтимоӣ, роҳҳо, сохтани корхонаҳои саноатӣ, ҷудо кардани заминҳо аст; 2) дар давраи таҳқиқшаванда (солҳои 2000-2019) ҳаҷми истифодаи об дар соҳаи саноати истихроҷ, коркард, истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ, об ва гармӣ нисбати соли 2020 4,5 баробар ва солҳои алоҳида (2017) 6,1 баробар ва соли 2019 5,1 баробар, аз ҷумла бо мақсади истеҳсол ва тақсими неруи барқ 7,4% зиёд гардидааст; 3) дар давраи солҳои 2000-2020 ҳаҷми истифодаи хонавода 2,7 баробар зиёд шудааст. Сабаби асосии чунин афзоиш аз як гектар, аз як тараф, аз тарафи зиёд шудани шумораи истеъмолкунандагони об дар хонаҳои баландошёна бошад, аз тарафи дигар, пурра риоя нагардидани талаботи қонуни сарфаю сариштакорона истифода кардани захираҳои табиӣ, махсусан захираи об аст.

Таҳлили таркиби истифодаи об дар соҳаҳои иқтисодии кишвар нишон медиҳад, ки вай тамоюли тағйирёбанда дошта, ба ҳисоби миёна дар зарфи 20 соли охир 74,7% он бо мақсади обёрӣ дар соҳаи кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал, шикор ва моҳипарварӣ истифода карда шудааст (ниг. ба ҷадвали 2). Агар солҳои 2000-2017 аз 7,4 то 1,2% ин ҳаҷми истифодаи об дар соҳаҳои хоҷагии ҷангал ва шикор, моҳипарварӣ истифода шуда бошад, пас баъди соли 2017 ҳамаи миқдори оби дар ин самт сарфшуда пурра дар хоҷагии кишлук сарф шудааст. Ҳамин тавр, агар солҳои 2000-2015 2,7-4,2% ҳаҷми умумии оби истифодашуда ба соҳаи саноати истихроҷ, коркард, истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ, об ва гармӣ сарф шуда бошад, пас баъди солҳои 2015 ба ҳисоби миёна бо ин мақсад 18,6% об сарф карда шудааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки баъди солҳои 2018 100% ҳаҷми обҳои бо ин мақсадҳо пешбинишуда ба соҳаҳои истеҳсол ва тақсими неруи барқ сарф шудааст.

Ҷадвали 2. - Динамикаи таркиби истифодаи об дар соҳаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зарфи солҳои 2000-2020

№ р/т	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2000	2015	2017	2018	2019	2020
1.	Об барои мақсадҳои гуногун истифода карда шудааст, ҳамагӣ, аз он ҷумла:	100	100	100	100	100	100
1.1.	Дар соҳаҳои кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва шикор, моҳипарварӣ, аз ҷумла барои обёрӣ дар соҳаи кишоварзӣ	67,9	87,9	64,9	75,5	75,0	76,9
		98,9	92,6	98,9	150	150	150
1.2.	Саноати истихроҷ, коркард, истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ, об ва гармӣ, аз ҷумла дар соҳаи истеҳсол ва тақсими неруи барқ	2,7	4,2	26,1	16,5	16,4	15,3
		61,0	76,9	87,5	100,0	100	100
1.3.	Хоҷагии хонавода	2,4	4,3	7,2	8,0	8,6	7,9
1.4.	Дигар намуди фаъолияти иқтисодӣ	27,0	3,6	1,8	-	-	-

Манбаъ: Маҷмуаи омори Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018. - С. – 19. – 2021. - С. - 19.

Бояд ёдовар шуд, ки самаранок истифода кардани обу замин бо ҳам алоқаманд буда, барои зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ омили муҳим ба ҳисоб меравад. Самаранокӣ истифодабарии обу замин бештар ба ҳолати замин ва ҳосилнокии табиӣ он, раванди интенсификатсияи истеҳсолот, талу теппахо ва ҳамвор будани замин, унсурҳои химиявӣ дар таркиби хок мавҷудбуда, вобаста мебошад.

Таҳлили маълумотҳои омори нишон медиҳад, ки бо мақсади зиёд кардани ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ корхонаҳо ва хоҷагҳои деҳқонӣ кӯшиш мекунанд ба як гектар замин аз нуриҳои минералӣ ва органикӣ бештар истифода намоянд, ки ин на танҳо ба таркиби хок таъсир мерасонад, балки ба сифати

маҳсулоти истехсолшуда таъсир мерасонад. Ҳамин тавр, бештар истифода кардани нуриҳои минералӣ ба арзиши аслии маҳсулот ва муҳлати нигоҳ доштани маҳсулот таъсир мерасонад. Динамикаи истифодаи нуриҳои минералӣ аз рӯи нуриҳои минералӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад (ниг. ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Динамикаи андохтани поруи органикӣ (ҳаз. тонна)

№ р/т	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2000	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамагӣ, аз он ҷумла:	419,6	230,1	225,8	200,7	308,9	299,6
1.1.	ВМКБ	60,3	109,3	108,0	89	66,2	70,7
1.2.	Вилояти Суғд	296,0	87,5	65,0	88,7	205,8	176,5
1.3.	Вилояти Хатлон	36,0	7,5	14,3	12,1	14,4	18,4
1.4.	НТҚ	26,4	25,8	38,4	10,9	22,5	34,0

Манбаъ: Маҷмуаи оморӣ. Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - С.-16.

Ҷадвали 4. - Динамикаи андохтани нуриҳои маъданӣ (ҳаз.тонна)

№	Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилоятҳо ва минтақаҳои он	Солҳо					
		2000	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла:	40,6	52,5	61,4	62,7	70,1	71,2
1.1.	ВМКБ	0,01	0,5	0,5	0,4	0,3	0,3
1.2.	Вилояти Суғд	10,7	13,9	15,5	19,1	25,3	25,2
1.3.	Вилояти Хатлон	24,9	31,6	35,2	35,6	38,2	38,3
1.4.	НТҚ	4,8	7,1	10,2	7,6	6,3	7,4

Манбаъ: Маҷмуаи оморӣ. Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - С.-16.

Аз маълумотҳои ҷадвалҳои 3 ва 4 чунин хулоса кардан мумкин аст: 1) истифодаи нуриҳои органикӣ дар хоҷагиҳои ҷумҳурӣ тамоюли пастшавиро дорад. Агар соли 1996 дар ҷумҳурӣ 419,6 ҳазор тонна поруҳои органикӣ истифода карда шуда бошад, пас соли 2020 ин нишондиҳанда 299,6 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки ин нисбати соли 1996 120 ҳазор тонна кам аст, яъне нисбатан 29,6% кам шудааст. Чунин ҳолатро дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Сабаби асосии чунин ҳолат он аст, ки 92,9% чорвои калони шохдор ва 81,7% чорвои майда дар ихтиёри аҳоли аст, бинобар ин, онро на ба мақсади поруи органикӣ, балки бо мақсади маводи сӯзишворӣ истифода карда шудааст.

Дар оянда бояд хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бештар кӯшиш намоянд, ки аз ҳисоби шартнома кардан ба фермаҳои чорводорӣ ҳаҷми дастрас ва истифода кардани поруҳои органикиро зиёд намоянд. Дар ҳаҷми зарурӣ нигоҳ доштан ва истифода кардани поруҳои органикӣ барои нисбатан камтар истифода кардани нуриҳои минералӣ, ки арзишашон сол то сол зиёд шуда истодааст мусоидат менамояд; 2) агар дар истифодаи поруҳои органикӣ дар ҷумҳурӣ тамоюли пастшавӣ ба назар расад, пас дар истифодаи нуриҳои минералӣ тамоюли зиёдшавӣ ба назар мерасад. Мисол, дар соли 2020 дар хоҷагиҳои ҷумҳурӣ 71,2 ҳазор тонна нуриҳои маъданӣ истифода карда шудааст, ки ин нисбати соли 1996 75,4% зиёд аст. Дар соли 2020 35,4% истифодаи он ба хоҷагиҳои вилояти Суғд, 53,8% ба вилояти Хатлон, 10,4% он ба хоҷагиҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ва 0,4% ба хоҷагиҳои ВМКБ мувофиқ меояд.

Қобилияти фаъоли иқтисодии шахс ба ҳолати захираҳои замин ва об таъсири назаррас мерасонад. Ҳоло дар ҷаҳон нисфи заминҳо барои хоҷагии қишлоқ (қариб 1500 миллион гектар) қорам карда шудаанд, ки аз он ҳар сол бо сабабҳои гуногун 5-7 миллион гектараш аз гардиши истифодаи хоҷагии қишлоқ мебарояд.

Дар натиҷаи таъсири антропогенӣ талафоти қабати ҳосилхезии замин пайваста зиёд шуда, ҳамасола зиёда аз 50 миллиард тонна моддаҳо дар шакли сахт, моеъ ва газро ташкил медиҳад. Эрозия 27%-и заминҳои кишоварзиро дар тӯли садсолаи охир хароб кардааст. Аз байн рафтани 1 сантиметр қабати гумусии хок, ба фикри олимон, маъноӣ онро дорад, ки ҳосил аз ҳар як гектар як сентнер кам мешавад. Ғайр аз ин, ҳар сол барои сохтмон миқдори зиёди заминҳои хушсифати хоҷагии қишлоқ истифода бурда мешавад.

Хок объекти фаъолияти инсон буда, барқарор кардани хеле душвор буда, дар айни замон дар зери таъсири омилҳои гуногун — табиӣ ва антропогенӣ нобуд мешавад. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар айни замон намудҳои зерини вайроншавии хок вучуд доранд: эрозияи ҳамворӣ ва реактивӣ, эрозияи ҷарӣ, лағзишҳои азим, ҷамъшавии элементҳои кимиёвӣ ё камшавии хок, паст шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ, обхезии даврӣ, шӯршавӣ, оксидшавӣ, талафоти моддаҳои органикӣ ва хок, гумус, инчунин элементҳои ғизо, ҷамъшавии моддаҳои захрнок, лойшавии сатҳи замин, фишурдашавӣ ва сахтшавии чуқури уфқҳои хок.

Истифодаи васеи нуриҳои минералӣ истифодаи обҳои зеризаминиро ҳамчун манбаи оби ошомиданӣ маҳдуд мекунад ва аллақай дар бисёр кишварҳо боиси эвтрофикатсия шудааст. Дар зироатҳо ва озӯкаворӣ ҷамъ шудани пасмондаҳои пестисидҳо низ проблемаи ҷиддӣ мебошад. Ҳамаи ин талаб мекунад, ки дар хоҷагии қишлоқ муҳофизати заминро об бояд пурзӯр карда шавад.

Дар бораи таъсири мелиоративии захбурҳо ва тағйир ёфтани речаи обии хок маълумоти гуногун, баъзан ба ҳам муҳолиф мавҷуданд, ки ин бо фарқи релеф ва хусусиятҳои геологӣ сохти худудҳои ҳамсоя алоқаманд аст. Ин, инчунин, ба васеи участкаҳои байни қитъаҳо ва байни ботлоқҳо, фосила аз масоҳати хушкшуда, чуқурии обҳои зеризаминӣ, хусусият ва сифати қорҳои мелиоративӣ вобаста аст.

Мелиоратсияи дренажӣ бештар ба хокҳои сохтори сабук (намии ғуҷур, регҳои ғуҷур ва ғуҷур) таъсир мерасонад, зеро онҳо хосиятҳои хуби тозакунонӣ ва иқтидори ками нигоҳдории обро доранд. Хокҳои гил ва намнок қобилияти баланди обгузаронӣ доранд, ки ҳатто ҳангоми бевосита рехтани онҳо намии зиёдтарро бартараф мекунанд. Дар вақти ба вучуд овардани сети мелиоративии захбурҳо пешгири кардани захбури аз ҳад зиёди замин зарур аст.

Таъсири ҳолати мелиоративии замин ба тағйир ёфтани шароити гидрогеологӣ худудҳои ҳамсоя бо зиёд шудани шароити паҳлӯӣ, асосан дар фасли баҳор вобаста аст, ки ҳиссаи он дар қисми ҳароҷоти баланс ба 60 фоиз мерасад. Таҳқиқҳо нишон доданд, ки мелиоратсия ва ба он вобаста паст шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ дар ноҳияҳои наздиҳавлигӣ на танҳо аз ҳисоби паст шудани сатҳи об дар обистеъмолкунанда, балки дар натиҷаи якбора кам шудани боришҳои атмосферӣ дар давраи боришоти умумӣ низ ба амал меояд.

Сохтмони ирригатсионӣ ва захбурҳо зарур аст. Дар баъзе ноҳияҳои вилояти Хатлон боришоти солона 15-20 фоиз нисбати дигар минтақаҳо кам шуда, миқдори рӯзҳои хушк ду баробар зиёд мешавад, ки ин на танҳо ба баланси об, балки ба равандҳои истехсолӣ, функсияҳои рекреатсионӣ, набототу ҳайвоноти замин ва ба воситаҳои обӣ таъсири манфӣ расонд. Аз рӯйи маъхазҳои гуногун дар радиуси 1,5-10 километр аз объекти захбур ва дар чуқурии пайдоиш то 1 метр 10 маротиба паст шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ дар худудҳои ҳамсоя ба амал меояд. Аз таҳқиқоти олимони соҳа ғайр аз ин, минералкунонии умумии об, пеш аз ҳама, аз ҳисоби концентратсияи хлоридҳо ва сульфатҳо зиёд мешавад.

Аз омӯзиши давраҳои масъала маълум гардид, ки мелиоратсияи заминҳои обкашӣ сабаби равандҳои бебозгашти ҳосилнокии табиӣ замин дар табиат мегардад. Таъсири манфӣ онҳо дар натиҷаи паст будани сифати қор, ғайриканонатбахш қор кардани низомҳои мелиоративӣ зиёд мешавад. Дар натиҷаи мелиоратсия захираҳои дарёҳои хурд назар ба дарёҳои калон кам мешаванд. Вай, инчунин, ба суръати мелиоратсия, дараҷаи

ботлоқшавӣ, навъҳои заминботлоқҳо (ҷамъшавии обҳо дар болои замин), шароити гидрографӣ, хоку иқлим вобаста аст.

Дар вақти гузарондани таҳқиқот бо мақсади муайян кардани таъсири иншооти мелиоративӣ ба муҳити зист тағйир ёфтани тавозуни обҳои зеризаминӣ бо мурури замон, речаи гидрохимиявии обҳои зеризаминӣ ва рӯизаминӣ, ҷараёни дарёҳо, микроиқлим, олами наботот ва ҳайвонотро ба назар гирифта нозим аст.

Дар вақти гузарондани корҳои мелиоративии захбурҳо дар баъзе ноҳияҳои вилояти Хатлон ҳосили ғалла, картошка ва зироатҳои хӯроки чорво афзуд. Аммо дар баробари ин хеле ва дар баъзе ҷойҳо ба таври фалокатовар паст шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ дар худудҳои ҳамсоя, паст шудани обҳои дарёҳо, кам шудани қабатҳои тунуки ҳосилнокии кишт, кушода шудани уфуқҳои кум ва регзор ба амал меояд, ки аз он тӯфонҳои регдор, ки пеш дар ин ҷо номаълум буданд, зуд-зуд ҳаракат мекунанд. Пастшавии минбаъдаи сатҳи обҳои зеризаминӣ боиси паст шудани ҳосилнокии заминҳои таназзулёрфтаи кишоварзӣ мегардад, ки дар навбати худ ба экосистемаҳои ҷангал ва дигар қитъаҳои замини ба он монанд зарар мерасонад. Барои кам кардани таъсири зарарнокии мелиоратсия ба олами набототу ҳайвонот амалиёти вайронкунондаи муҳити зисти парандаҳои обӣ манъ карда, анборҳо барои нигоҳ доштани моддаҳои химиявӣ аз соҳилҳои обанборҳо дар масофаи аз 2 километр наздиктар, ҷойҳои бо сӯзишворӣ пур кардани мошинҳо бо доруҳои захрнок ҷойгир карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки то ба дараҷаи муносиб зиёд шудани намии хок фаъолияти микроорганизмҳоро баланд бардошта, ба ҳосилхезии он таъсири мусбат мерасонад. Баланд шудани намии қабати сатҳи ҳаво транспиратсияи растаниҳоро кам мекунад, вале хангоми обёрӣ сарфи об барои бухоршавӣ зиёд мешавад.

Дар натиҷаи обёрӣ дар минтақаҳои, ки оби зеризаминӣ баланд аст, баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ мушоҳида карда мешавад. Ин бо технологияи анъанавии кишоварзӣ аксар вақт боиси ботлоқшавӣ, пайдошавии ҳавзҳои хурди об дар қабати болои замини қорам, кам шудани миқдори гумус, ишқоршавӣ, кам шудани минерализатсия, миқдори гаҷ ва карбонатҳо мегардад. Ба андешаи олимон ва мутахассисон, фишуда шудани қабати сатҳи хок мушоҳида гардида, обгузаронии он паст мешавад, ҳосиятҳои обӣ-физикии он бад мешавад, ки ин боиси паст шудани ҳосили зироатҳои хоҷагии кишлоқ мегардад. Ба баланд шудани ҳосилхезии замин ба андозаи муайян тавассути захбурҳои сунъӣ мусоидат кардан мумкин аст, ки ба туфайли он берун рафтани обҳои зеризаминӣ ва хориҷ кардани намакҳои ҳалшаванда сурат мегирад.

Дар бисёр мамлакатҳо таракқиёти пуравчи хоҷагии кишлоқ омилҳои нави ифлоскуниро ба вуҷуд овард. Истифодаи густурдаи маводи кимиёвӣ, аз қабали нуриҳои минералӣ ва пеститсидҳо, чорводорӣ калон ва истехсоли саноатии кишоварзӣ боиси ҷамъшавии партовҳо гардид, ки хатари ифлосшавии ғайрӣ ё эҳтимолии муҳити зистро ба вуҷуд меорад.

Бояд ёдовар шуд, ки истифодаи дарозмуддати нуриҳои фосфатӣ метавонад боиси аз фосфатҳо сер шудани хок гардад. Дар ҷароғоҳо ҷорӣ намудани вояи зиёд кардани нуриҳои калий боиси дар хок ва хӯроки чорво ҷамъ шудани калий мегардад, ки ин ба ҳайвонот таъсири манфӣ мерасонад (дар вақти зоидан ва ғайра). Дар натиҷаи вайрон кардани тавсияҳои оид ба истифода, нигоҳ доштан ва кашондани нуриҳои азотӣ ва органикӣ дар хок, захираҳои об ва растаниҳо зиёд шудани таркиби нитрогени нитрат мушоҳида карда мешавад.

Дар баробари ин, дар натиҷаи шароити обу ҳаво, миқдори нодурусти пору, култиватсия кардани замин (бе назардошти релеф ва ғайра) талафоти зиёди азот дида мешавад. Баъзе далелҳо ва натиҷаи таҳқиқоти мутахассисон нишон медиҳанд, ки танҳо 50% нуриҳои андохташуда аз ҷониби растаниҳо ҷаббида мешаванд. Фермаҳои чорводорӣ низ ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонанд. Дар наздикии манбаъҳои оби ошомиданӣ

киштгардони мувофиқ ва зироатҳоеро интихоб кардан лозим аст, ки ба нитроген камтар нӣз доранд [1, с. 153-159].

Адабиёт

1. Ализода, Т.С. Чихатҳои методологии истифодаи самараноки захираҳои замин / Т.С.Ализода // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2021. -№ 7. - С. 153-159.
2. Бегматов, А.А. Водное хозяйство в условиях рынка / А.А.Бегматов, Д.М.Умаров. - Душанбе: Деваштич, 2007. - 235 с.
3. Барномаи ислоҳоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, №791 тасдиқ шудааст.
4. Водные ресурсы РТ. Министерство мелиорации и водных ресурсов Республики Таджикистан. - Душанбе, 2010. – 88 с.
5. Довлатова, Е.В. Нужен системный подход к регулированию отношений в водной отрасли / Е.В.Довлатова // ЖКХ. – 2011. - №1. - С. 45-60.
6. Зайцева, И.С. Некоторые региональные особенности использования водных ресурсов в современной России / И.С.Зайцева // Изв. РАН. – 2007. - № 5. - С. 17–27.
7. Комплексное использование водных ресурсов / С.В.Яковлев, И.Г. Губий, И.И. Павлинова, В.Н.Родин. – М.: Высшая школа, 2005. – С. 61-138.
8. Леонтьева, Ю.В. Экономический механизм стимулирования рационального водопользования на промышленных предприятиях [Текст]: дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / Ю.В.Леонтьева. - Екатеринбург, 2001. – 138 с.
9. Черняев, А.М. Стратегия управления устойчивым водопользованием / А.М.Черняев, М.П.Дальков, Н.Б.Прохорова, И.С.Шахов, Н. Бассейн. - Екатеринбург, 1997. - 237 с.
10. Панцов, А. Структура и эффективность использования водных ресурсов в мировом сельском хозяйстве / А.Панцов, Ж.Соколова, И.Пацурии // АПК: экономика, управление, 2017. - №7. - С. - 60-65.
11. Проблемы водного хозяйства и пути их решения. – Душанбе, 2012. - С. 57– 59.
12. Садриддинов, М.И. Оценка значимости водных ресурсов Республики Таджикистан / Ю.С.Ершов, В.Ю.Малов. – Новосибирск: Изд-во ИЭОПП СО РАН, 2017. – 140 с.

УДК: 338,431

БАҶОДИҶИИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАТБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Нуров Сорбон Эмомалиевич - ассистенти кафедраи назарияи иқтисодиҳои Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: +992 985883540. E-mail: -sorbon93@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои шохиси давлатҳои ҷаҳон самтҳои асосии рушди татбиқи ҳукумати электронӣ пешниҳод карда шудааст. Инчунин, дар ин таҳқиқот масъалаҳои равандҳои инноватсионии татбиқи ҳукумати электронӣ, фаъолияти идораи давлатӣ, инфрасохтори татбиқи ҳукумати электронӣ ва ташикли фазои инноватсионӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷ барои мусоидат ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегияи мамлакатҳо мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Муаллифони ҷанбаҳои гуногуни ҳукумати электрониро дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ вобаста ба шароити муосир омӯхта истода, зарурати татбиқи ҳукумати электрониро асоснок намудаанд.

Калидвожаҳо: ҳукумат, ТИК, ҳукумати электронӣ, демократия, давлат, иқтисодиёт, иқтисодиёти миллий, иқтисодӣ-иҷтимоӣ.

ОЦЕНКА ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Нуров Сорбон Эмомалиевич – ассистент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 985883540. E-mail: sorbon93@mail.ru.

В данной статье на основе анализа индекса стран мира представлены основные направления развития электронного правительства. В исследовании также рассматриваются инновационные процессы электронного правительства, государственного управления, инфраструктуры электронного

правительства и создание инновационного пространства в Республике Таджикистан и за рубежом для содействия социально-экономическому развитию и достижению стратегических целей. Авторы исследуют различные аспекты электронного правительства в работах зарубежных и отечественных ученых применительно к современным условиям и обосновывают необходимость электронного правительства.

Ключевые слова: правительство, ИКТ, электронное правительство, демократия, государство, экономика, национальная экономика, социально-экономический.

ASSESSMENT OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN MODERN CONDITIONS

Nurov Sorbon Emomalievich - assistant of the Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics. Address 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel.: +992 985883540. E-mail: sorbon93@mail.ru.

In this article, based on the analysis of the index of the countries of the world, the main directions for the development of e-government are presented. The study also examines the innovative processes of e-government, public administration, e-government infrastructure and the creation of an innovation space in the Republic of Tajikistan and abroad to promote socio-economic development and achieve strategic goals. The authors explore various aspects of e-government in the works of foreign and domestic scientists in relation to modern conditions and substantiate the need for e-government.

Keywords: government, ICT, e-government, democracy, state, economy, national economy, socio-economic.

Дар замони муосир рушди босуръати техникаву технология зиндагии мардумро куллан тағйир дода, муносибатҳои ҷамъиятии сифатан навро ба вучуд овардааст. Ҳамасола дахҳо техникаҳои муосири замонавӣ кашф ва ба истифода дода шуда, равандҳои қорӣ оҳиста – оҳиста аз шакли қоғазӣ ба шакли электронӣ мегузаранд. Дар ин раванд ихтирои компютер ва роҳандозии шабакаи глобалии Интернет аз нодиртарин дастовардҳои асри гузашта ба шумор мераванд. Вале дар асри XXI ин раванд, яъне электронигардонӣ бо суръати баланд ноил гардида, фаъолият ва зиндагии инсониятро бамаротиб осону дигаргун сохт. Он ба рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ таъсири мусбӣ расонида, тараққӣ ёфтани соҳаҳои дар ҷаҳон хеле боло бурд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамқадам бо давлатҳои дигари олам пайи тараққӣ ва рушдиҳои фишанҳои хавф тадбирҳои муҳим андешида истодааст.

Дар шароити муносибатҳои бозорӣ гузаштан аз системаи анъанавии идоракунии давлат ба системаи электронӣ нишонаи рушди инноватсионӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳар як давлат мебошад. Имрӯз муҳимтарин омиле, ки бешубҳа, дар ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ таъсири мусбӣ мерасонад, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) мебошад.

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ яке аз нерӯҳои асосии пешбарандаи ҷаҳони муосир мебошанд. Имрӯзҳо истифода ва татбиқи ТИК барои татбиқи ҳукумати электронӣ, ки омиле рушди иқтисоди рақамӣ дар кишварҳо мебошад, ҳам барои мо ва ҳам дар маҷмӯъ, дар ҷаҳон зарурӣ ва саривақтӣ ҳисобида мешавад. Давлатҳои муосир мавқеи худро барои татбиқи саривақтии ҳукумати электронӣ ҳавасманд мекунанд, ки оқибатҳои онҳо зерсистемаҳои дигари давлатро ба вучуд меоранд. Гузариш аз идоракунии электронии давлатӣ ба идоракунии самаранок ба тақвими додани фаъолияти истеҳсолии бахши иҷтимоӣ иқтисодии кишвар оварда мерасонад.

Барои муайян кардани мавқеъ ва нақши суғурта дар низоми иқтисодиёти рақамӣ, асоснокӣ назариявии мафҳуми «суғуртаи рақамӣ» онро аз ду ҷониб таҳқиқ кардан мумкин аст. Яқум, суғуртаи рақамӣ ин як қисми муносибатҳои иқтисодиёт мебошад, ки бо мавҷудияти манфиатҳои суғуртаи ташкилотҳо, шаҳрвандон ва қаноатмандии онҳо тавассути технологияҳои рақамӣ вобаста аст. Ба ибораи дигар, суғуртаи рақамӣ ин роҳи нави татбиқи ҳифзи суғурта дар асоси технологияҳои рақамӣ мебошад. Дувум, рушди босуръати технологияҳои рақамӣ дар марҳилаи ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ боиси пайдоиши хавфҳои нав, аз ҷумлаи хавфҳои киберҷиноятӣ гардид. Аз ин рӯ, суғуртаи рақамӣ ҳамчун роҳи нави қонеъ кардани ниёзҳои суғуртакунандагон бо фарогирии суғуртаи мушаххас, ки

дар натиҷаи ҳодисаҳои номатлуби тасодуфӣ, ки асосан дар муҳити иқтисоди рақамӣ рух медиҳанд, фаҳмида мешавад [10, с.93].

Ҳукумати электронӣ низоми ягонаест, ки тамоми мақомоти давлатиро муттаҳид карда, ба онҳо шароит фароҳам меорад, то ба истифода аз шабакаи компютерӣ гардиши ҳуҷҷатҳои электронии байнидавлатиро таъмин намояд. Дар асоси он ба шахсони ҳуқуқию воқеӣ хизматрасониҳои давлатиро пешниҳод намоянд ё арзу шикоятҳои мардумро баррасӣ кунанд. Бинобар ин, системаи ҳукумати электронӣ яке аз унсурҳои асосии бунёди ҷомеаи муосир ва идоракунии давлатӣ дар мамлакатҳои мутараққӣ маҳсуб ёфта, имконияти гирифтани посухҳоро ба суолҳои муҳими иҷтимоӣ бидуни ташвишдиҳии хизматчиёни давлатӣ пешкаш менамояд. Ҳукумати электронӣ кулли монеаҳои имконпазири хусусияти маъмуридоштаро ҳангоми бадастории хизматрасониҳои лозима бартараф сохта, ҳамзамон, дастрасии мардумро ба иттилооти расмӣ осон мегардонад.

Ҳукумати электронӣ як ҷузъи ҷомеаи иттилоотӣ буда, дар айни замон дар арафаи шаклирии умумичаҳонӣ қарор дорад. Дар шароите, ки интернет ба воситаи муҳими алтернативии паҳши иттилоот зухур кардааст, ин масъала аз ҳар ҷиҳат басо аҳамиятнок буда, дар ин ҳолат бояд муносибати нави иттилоотӣ ба роҳ монда шавад. Маҳз дар ҳамин дидгоҳ «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ» як ҷузъи муҳими ахборрасониро ба миён оварда, метавонад дар пешрафти муносибатҳои ҷиддии иттилоотӣ саҳм бигирад. Тадбиқи ин гуна тарзи коргузори дар Тоҷикистон низ моҳирона роҳандозӣ гардида, ниҳоят ташкили ҳуҷҷатгузории бекоғазро ифода менамояд. Дастрасии мардум ба маълумоту иттилооти расмӣ асосан тариқи интернет ва дигар воситаҳои телекоммуникатсионӣ сурат мегирад [4, с.63].

Нишондиҳандаҳои сатҳи рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро аз рӯйи беш аз 50 хусусият баҳо медиҳанд, ки дар се гурӯҳи асосӣ муттаҳид карда шудаанд;

1. Шароити мавҷуда барои инкишофи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;
2. Омодагии шаҳрвандон, соҳаҳои қорӣ ва мақомоти давлатӣ барои истифодабарии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ;
3. Самти истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар бахшҳои ҷамъиятӣ, тиҷоратӣ ва давлатӣ.

Яке аз ҷузъи асосии бунёдсозии ҷомеаи муосири шаҳрвандӣ ва идоракунии давлатӣ дар қатори мамлакатҳои мутараққӣ низоми ҳукумати электронӣ ба ҳисоб меравад. Низоми мазкур имконияти гирифтани ҷавобҳоро ба саволҳои муҳими иҷтимоӣ бидуни ташвишдиҳии хизматчиёни давлатӣ пешкаш карда, ҳамаи монеаҳои имконпазири хусусияти маъмуридоштаро ҳангоми бадастории хизматрасониҳои лозима бартараф сохта, ҳамчунин, дастрасии шаҳрвандонро ба иттилооти расмӣ осон мегардонад.

Дар миёнаи солҳои 90-ум бисёре аз мамлакатҳои ҷаҳон бо мушкилии аз нав дидабароии моделҳои анъанавии идоракунии давлатӣ рӯ ба рӯ гаштанд, ки барои шароитҳои муосири қабулнашаванда нақши муҳим мебозанд. Бо рушди технологияҳои иттилоотӣ имконияти ташкили қори нисбатан самараноки давлатӣ пайдо гашт, хусусан, дар навбати аввал, дар соҳаи хизматрасонӣ ба ҳалқ. Ҳамин тариқ, мафҳуми «ҳукумати электронӣ» мавқеи иҷтимоии худро пайдо кард. Ба институтҳои умумии ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои давлатӣ намояндагони тиҷорати хурд ва миёна эътирозҳои зиёддоранд, ки тадриҷан бо монеаҳои бюрократӣ аз тарафи хизматчиён ҳангоми ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳими ҷамъиятӣ рӯ ба рӯ мешаванд [5, с.33].

Ақидаи конституционии ҳуқуқи ҳукумати электронӣ ба шаҳрвандон ҳуқуқи «иштирок дар идоракунии қорҳои давлат бевосита тавассути намояндаҳои худ, мурочиати шахсӣ, ҳамчунин, равонагардонии мурочиатҳои шахсӣ ва дастаҷамъиро ба мақомотҳои давлатӣ ва мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ» - ро пешкаш мекунад ва дар асоси худ имкониятҳои муайяни таъсисро ба ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии давлат тавассути интернет, таквирдиҳии фаъолияти сиёсии ҳалқ, таъсир ба ҳокимияти давлатӣ тавассути сомонаҳои порталҳо аз ҷанбаи сиёсӣ нигаронидашуда пешбинӣ менамояд [6, с.87].

Технологияҳои иттилоотии имрӯза воситаи нисбатан асосӣ ва ҳақиқии баландбардории самаранокии кори дастгоҳҳои иҷроияи давлатӣ, пастгардониҳои хароҷоти ғайриистехсолӣ ва таквирдихии обрӯи ҳокимияти давлатӣ дар ҷамъият аз ҳисоби он ки равандҳои дар он иҷрошаванда нисбатан шаффоф гарданд, ба ҳисоб мераванд. Махз, барои ҳамин, аксарияти давлатҳои имрӯза модели нави идоракунии давлатиро ба роҳ мондаанд, ки ба принципҳои натиҷанокӣ ва ҳисоботдихии ҷамъиятӣ асос ёфтааст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки модели гуногуни аз рӯи коркард ва татбиқи зинаҳо ва лоиҳасозии ҳукумати «e-government» - вучуд доранд. Имрӯзо намунаи ягона вучуд надорад, ки он тавонад ба ҳамаи шароитҳо ва қарорҳои бунёдсозии ҳукумати электронӣ ҷавоб гӯяд. Зеро ки ҳар як давлат хусусиятҳо, афзалиятҳо ва мавҷудияти захираҳои барои татбиқи масъалаҳои додшуда доро мебошад.

Се модели асосии бунёдсозии ҳукумати электронӣ дар таҷрибаи минтақаҳо ва давлатҳои гуногуни ҷаҳон мавҷуд аст, ки ин:

- модели амрикоӣ - хусусиятҳои махсуси бунёдшавии онро дар ИМА инъикос мекунад;
- модели аврупоӣ - дар худ рушди сохторҳои электронии давлатиро дар қисми зиёди мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқӣ дар бар мегирад;
- модели осиеӣ - дар Сингапур ва Кореяи Ҷанубӣ нисбатан бомуваффақият амал намуда истодааст.

Барномаи модели амрикоии ҳукумати электронӣ ба сифати ҳадафи асосии содагардонӣ, дастрасӣ ва арзониро дар алоқамандии шаҳрвандону шахсони ҳуқуқӣ бо мақомоти давлатӣ дар мадди аввал мегузорад. Усули идоракунии модели осиеӣ хусусиятҳои худро доро аст, ки ба намудҳои осиеии фарҳанги корпоративӣ ва системаи бисёрқабатаи идоракунии давлатӣ таъя мекунад ва аз рӯи принципи пирамидавии (аҳромӣ) иерархӣ ташкил карда шудааст. Ҳукумати Кореяи Ҷанубӣ бошад, ҳангоми ташкилкунии модели «демократияи электронӣ» диққати асосиро барои қоньгардони талаботи иттилоотии халқ ва воридкунии технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ ба системаи фарҳанг ва маориф бахшидааст.

Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки таҷрибаи давлатҳои аввалин қадаммондари бунёдсозии ҳукумати электронӣ аз қабилҳои ИМА ва Канадари бомуваффақият шуморидан дуруст аст. Давлатҳои рӯ ба инкишоф (Бразилия, Гватемала, Македония, Мексика, Шри – Ланка ва дигарон) ба таҷрибаи амрикоӣ ва канадавӣ ҳамчун ба сарчашмаи усулҳои пешрафта ва маводи таълимӣ барои амалигардони стратегияҳои миллии хусусӣ ва заминаи бунёдсозии ҳукумати электронӣ назар меафкананд.

Мувофиқи ҳисоботи ҳамасола нашргашта оиди дастовардҳо дар соҳаи ҳукумати электронӣ, ки аз тарафи ширкати «Accenture» 6 – уми апрели соли 2005 нашр карда шудааст, дар давоми панҷсолаи охир Канада пай дар пай байни 22 давлати омӯхташуда мавқеи аввалро соҳиб гаштааст; баъд аз он ин мавқеъро ИМА, Дания, Сингапур ва Австралия ишғол менамоянд [8, с.10]. Айни ҳол системаи ҳукумати электронии Канада элементи калидии пешкашкунандаи хизматрасониҳои давлатӣ ба шумор меравад, ки дар он аз чор се ҳиссаи трансаксияҳои амалигардонандаи байни ҳукумати федералӣ ва шаҳрвандон амалӣ карда мешавад. Назари амрикоӣ ба консепсияи ҳукумати электронӣ дар давоми якҷанд соли охир бетағйир мемонад ва принципҳои асосии тағйирёбии идоракунии давлатиро пайгирӣ мекунад, ки бо қоньгардони талаботи шаҳрвандон нигаронида шуда, дар механизмҳои асосии бозорӣ замина мегирад.

Омӯзиши таҷрибаҳои ҷаҳонӣ нишон дод, ки кишварҳое, ки дар раванди ҷорӣ намудани принципҳои рақамикунонӣ ба муваффақияти бештар ноил шудаанд, ин Канада, ИМА ва Олмон мебошанд. Рушди рақамикунонӣ дар байни мамлакатҳои ҷаҳон дар асоси нишондихандаҳои гуногун баҳо дода шуда, он аз тарафи ташкилотҳои муайяни байналмилалӣ, муассисаҳо ё институтҳои илмӣ-таҳқиқотии муайян ҳисоб карда мешаванд.

Қайд намудан бамаврид аст, ки аз соли 2001 Департаменти масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии Созмони Милали Муттаҳид (UNDESA) таҳқиқоти ҳукумати электрониро нашр

мекунад. Дар тӯли даҳ нашри охир он худро ҳамчун як нишондиҳандаи пешбари ҳукумати электронӣ ва як воситаи сиёсат барои сиёсатмадорон муаррифӣ кардааст. Тадқиқоти мазкур ҳамчун ягона гузориши ҷаҳонӣ хидмат мекунад, ки баҳодихии сатҳи рушди ҳукумати электронии ҳамаи кишварҳои узви СММ-ро пешниҳод мекунад. Баҳодихӣ самаранокии ҳукуматҳои электрониро нисбат ба ҳамдигар нишон медиҳад, на арзиши мутлақи онҳоро. Бо дарназардошти ин, дар ҷадвали 1 дар заминаи нишондиҳандаҳои муайяни Департаменти масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ сатҳи рушди ҳукумати электронӣ дар кишварҳои гуногун, инчунин, баҳодихии мунтазами тамоюлҳои истифодаи ТИК аз ҷониби мақомоти давлатӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Рушди ҳукумати электронӣ дар кишварҳои гуногун ва баҳодихии тамоюлҳои истифодаи ТИК аз ҷониби мақомоти давлатӣ (солҳои 2012-2020)

Мамлакатҳо	Шоҳис (Индекс)				Қимати миёна
	2012	2014	2018	2020	
Дания	0,8889	0,8162	0,9150	0,9758	0,8990
Кореяи Ҷанубӣ	0,9283	0,9462	0,9010	0,9560	0,9329
Эстония	0,7987	0,8180	0,8486	0,9473	0,8532
Финляндия	0,8505	0,8449	0,8815	0,9452	0,8805
Австралия	0,8390	0,9103	0,9053	0,9432	0,8995
Шведсия	0,8599	0,8225	0,8882	0,9365	0,8768
Британияи Кабир	0,8960	0,8695	0,8999	0,9358	0,9003
Зеландияи Нав	0,8381	0,8695	0,8806	0,9339	0,8805
ИМА	0,8687	0,8748	0,8769	0,9297	0,8875
Нидерландия	0,9125	0,8897	0,8757	0,9228	0,9002
Сингапур	0,8474	0,9076	0,8812	0,9150	0,8878
Норвегия	0,8599	0,8357	0,8557	0,9064	0,8644
Чопон	0,8019	0,8874	0,8783	0,8989	0,8666
Қазоқистон	0,6844	0,7283	0,7597	0,8375	0,7525
Россия	0,7345	0,7296	0,7969	0,8244	0,7714
Озарбойҷон	0,4984	0,5472	0,6574	0,7100	0,6033
Қирғизистон	0,4879	0,4657	0,5835	0,6749	0,5530
Узбекистон	0,5099	0,4695	0,6207	0,6665	0,5667
Тоҷикистон	0,4069	0,3337	0,4220	0,4649	0,4069

Сарчашма: URL:<https://nonews.co/directory/lists/countries/e-government>;

Исследование ООН: Электронное правительство 2020. Департамент по экономическим и социальным вопросам ООН. - Нью-Йорк, 2020. - С. 67-83.

Тадқиқоти мазкур маълумотро дар бораи сатҳи рушди ҳукумати электронӣ дар кишварҳои гуногун, инчунин, баҳодихии мунтазами тамоюлҳои истифодаи ТИК аз ҷониби мақомоти давлатӣ дар бар мегирад. Ҳама кишварҳое, ки дар ин таҳқиқот фаро гирифта шудаанд, бар асоси шоҳиси вазншудаи ҳолҳо аз рӯйи се ҷузъи асосӣ: дараҷаи фарогирӣ ва сифати хидматҳои интернетӣ, сатҳи рушди инфрасохтори ТИК ва сармояи инсонӣ гурӯҳбандӣ шудаанд. Нишондиҳандаи ҳар як се ҷузъ, дар навбати худ, аз бисёр параметрҳо, аз ҷумла ҳадамоти иттилоотӣ ва вебсайтҳои ҳадамоти давлатӣ, инчунин, дастрасии онҳо ба шаҳрвандон, шумораи нисбии корбарони интернет, шумораи корбарони шабакаҳои собит ва телефонҳои мобилӣ, сатҳи саводнокии аҳоли, заминаи меъёрӣ ва дигар омилҳо иборат аст. Маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон дар ҳалли масъалаҳои ташкили ҳукумати электронӣ дар марҳилаҳои ташаккулёбӣ ва рушд қарор дорад. Илова бар ин, баъзе нишондиҳандаҳои сатҳи рушди ҳукумати электронӣ, ки нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби баъзе ташкилотҳои байналмилалӣ, институтҳо ё пажӯҳишгоҳҳои махсуси таҳқиқотӣ тавсиф мешаванд, ҳисоб карда нашудаанд.

Ҷамъияти иттилоотии муосир бо ҳукумати электронӣ «Electronic Government» зич алоқаманд аст, ки вазифаҳои муҳими танзими муносибатҳои иттилоотиро байни давлат, шаҳрвандон ва корхонаҳо иҷро менамояд. Дар шароитҳои ташаккулёбандаи ҷамъияти

иттилоотии глобалӣ вазифаҳои муҳимтарини ҳукумати электрониро ба монанди таъмини ҳуқуқҳои баробар ва дастрасӣ ба захираҳои миллии иттилоотӣ, пешкашкунии иттилоот ва хизматрасонии электронӣ ба шаҳрвандон, амалигардонии вазифаҳои фосилавии фискалӣ ва назорати андоз, таъмини беҳатарии иттилоотӣ ва ғайраро ҷудо мекунад. Сохтани портали ҳукумати электронӣ ба шаҳрвандон, дар навбати аввал, дастрасӣ ва, баъдан, тавассути интернет ва системаи коммуникатсионӣ гирифтани иттилооти лозимаро пешкаш мекунад.

Махсус қайд карда мешавад, ки «барои кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки дар он ҷо низоми тайёркунии кадрҳо ба таври кофӣ ба технологияҳои рақамӣ нигаронида ва мутобиқ нашудааст, гузариш ба ҳукумати электронӣ дар марҳилаҳои ибтидоӣ метавонад лаҳзаҳои манфиро ба вучуд орад. Дар марҳилаҳои ибтидоӣ, ҳукумати электронӣ мушкилоти шуғро дар бозори меҳнат боз ҳам шадидтар менамояд» [9, с.111].

Қайд намудан зарур аст, ки дар ҳолати бунёди ҳукумати электронӣ ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон амалӣ мешаванд. Ба монанди - «иштирок дар идоракунии қорҳои давлатӣ», «дастрасӣ ва имконияти шиносӣ бо ҳуқуқҳои дахлдор ва ҳуҷҷатҳои манфиатнок, қарорҳо ва сарчашмаҳои иттилоотӣ», «бадастоварӣ ва паҳнгардонии озоди иттилооти бо усулҳои аз тарафи қонун маҳдудкарданашуда». Барои вусъат бахшидани раванди гузариш ба ҳукумати электронӣ, ки ҳамчун нишондиҳандаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии муосир муаррифӣ гардидааст, ҳамкориҳои муассисаҳои олии касбӣ бо субъектони хоҷагидор бояд ҷоннок карда шавад. Чунки яке аз талаботҳои гузариш ба ҳукумати электронӣ ин мавҷудияти мутахассисони баландиқисоси соҳаи ТИК дар бозори меҳнат мебошад [8, с.115]. Маҳз мутахассисони касбӣ метавонанд бо малакаву маҳорати баланди илмӣ-техникӣ фаъолияти иқтисодии миллии ва идораи давлатиро дар кишвар пойдор намоянд.

Адабиёт

1. Бобомуродов, П.У. Ҳолати муосири рушди инноватсионии муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон / П.У.Бобомуродов, Б.Ҷ. Исвалиев // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. - Хучанд, 2021. Т. 89. - № 4. - С. 5-12.
2. Данилин, А.В. Электронно-государственные услуги, административные регламенты; от политической задачи к архитектуре «э- правительства» / А. В. Данилин. – М., 2004. - 336 с.
3. Исследование ООН: Электронное правительство 2020. Департамент по экономическим и социальным вопросам ООН. - Нью-Йорк, - 2020. – 379 с.
4. Кулик, А.Н. Электронное государство в «суверенной демократии» /А.Н. Кулик // Технологии информ. Интернет и современ, общ-во; 23-25 октября 2007 г. - С. 212-216.
5. Мирзоев, А.М. Автоматикунии коркарди маълумотҳо дар иқтисодиёт / А.М.Мирзоев, Т. Мирзоев. – Душанбе, 2006. - 144 с.
6. Поляков, А.А. Информационные системы в управлении / А.А. Поляков // Управление (Государство и общ-во). - 2006. - №3. - С. 23-27.
7. Раҳимӣ, Фарҳод. Ҳукумати электронӣ - технологияи муосири ҶТ дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ / Ф. Раҳимӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи: «Масоили мубрами ташаккулдиҳии ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамои инкишоф». - Душанбе, 2018. - С.218-220.
8. Раҳимов, Ф.С. Масъалаҳои арзёбии тиҷорати электронӣ чун шакли нави фаъолияти иқтисодӣ / Ф.С. Раҳимов, П.У. Бобомуродов// Иқтисодиёти Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - № S2. - С. 115-119.
9. Раҳимов, Ф.С. Рақамикунонии бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: зарурат, мушкилот ва дурнамои рушд / Ф.С. Раҳимов, У.О. Халилова // Паёми молия ва иқтисод - №3(27). - 2021. - С.90-94.
10. Шамсов, И.С. Ташаккули иқтисоди рақамӣ ва масоили таъмини он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С. Шамсов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Самтҳои афзалиятноки идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар ҷаҳони муосир». – Душанбе, 2019. - С 111-114.

САҲМИ МОДЕЛИ КОНСЕПТУАЛИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР БАЛАНДБАРДОРИИ СИФАТИ ХӢРОКАИ ЧОРВО ВА ТАРАҚҚИӢТИ ЧОРВОДОРИИ САМТИ ШИРДЕХ

Олимзода Абдусаҳоби Сирочидин – докторант PhD, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур. Сурога: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони А.Рӯдакӣ, 146. Тел.: 908840038. E-mail: olimzodaa@bk.ru

Дар мақолаи мазкур самтҳои афзалиятноки саҳми модели концептуалии инноватсионӣ дар баландбардории сифати хӯрокаи чорво ва тараққиёти чорводорӣ самти ширдеҳ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, барқароркунӣ, равандҳои зотпарварӣ, хуизоткунӣ, чорӣ намудани фаъолияти инноватсионӣ барои муайян намудани сифату суръати руши иқтисодии соҳа, рушд ва чорӣ намудани истифодаи васеи технологияҳои пешқадами хӯронидан, нигоҳдорӣ чорво, механизатсия ва автоматикунони равандҳои истеҳсолотро дар асоси инноватсия дар бар мегирад. Мақсад аз дигаргунсозӣ ё навоариҳо дар соҳаи чорводорӣ дар он мебошад, ки маҳз бо ин роҳ метавонем ин соҳаи ниҳоятан муҳими кишоварзиро аз бӯҳрони амиқи иқтисодӣ раҳонем, ки ин боиси рушду равнақёбии соҳаи чорводорӣ, инчунин, афзуниши маҳсулоти истеҳсолӣ мегардад.

Хулосаву пешниҳодҳои муаллиф метавонад ба соҳаи мазкур таъсири мусбат расонад.

Калидвожаҳо: инноватсия, чорвои ширдеҳ, технологияи пешқадам, техникӣ-технологӣ, илмию амалӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсати давлатӣ, маъмури-ҳуқуқӣ.

РОЛЬ ИННОВАЦИОННО-КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА КОРМА И РАЗВИТИЯ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА МОЛОЧНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Олимзода Абдусаҳоби Сироджидин - докторант (PhD) Таджикского аграрного университета им. Ш. Шоҳтемура. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект А. Рӯдакӣ, 146. Тел.: 908840038. E-mail: olimzodaa@bk.ru

В статье рассматриваются приоритеты инновационного развития восстановления молочных ферм в регионах Республики Таджикистана: процесс родословия, разведение породистого скотоводства, механизация мероприятия инновации для определения качества и темпов экономического развития промышленности, разработка и внедрение передовых технологий, кормление и поддержание крупного рогатого скота, механизация и производственные процессы, основанные на инновациях. Цель модификации или инновации в секторе животноводства заключается в том, что это чрезвычайно важная сфера сельского хозяйства и углубление экономического кризиса приведёт к развитию отрасли крупного рогатого скота, а также рост его станет продуктом производства. Выводы и предложения автора могут оказать положительное влияние на отрасль.

Ключевые слова: инновация, молочный скот, продвинуемые технологии, технико-технологический, научно-практический, экономические, государственная политика, административно-правовой.

THE CONTRIBUTION OF THE MODEL OF CONCEPTUALLY INNOVATION QUALITY IN IMPROVING THE FEED OF DAIRY CATTLE

Olimzoda Abdusahobi Sirojiddin – Doctor of PhD, Tajik agrarian University named after Shirinsoh Sohtemur, Doctor of PhD Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 146, Тел.: 908840038. E-mail: olimzodaa@bk.ru

This article outlines the innovative priorities of development rehabilitation of dairy cattle in the regions of the Republic of Tajikistan, breeding processes, current of activity, incentives of determine the quality and pace of economic development cattle industry. Development and introduction of wide use of advanced technologies animal husbandry feeding, mechanization and automation includes innovation – based production processes. The purpose of Modification or innovation in the the field of animals husbandry is exactly that, so we are able to develop this extremely important sector of agriculture to save the important agricultural crisis from a deep economic crisis, which will lead to the development of the agricultural sector cattle as well as an increase in production output. The author's conclusions and suggestions may have an impact in the positive field.

Keywords: inovation, dairy cattle, advanced technology, technical and technological, scientific – practical, economic – social, state policy, administrative and legal.

Самтҳои афзалиятноки инноватсионии рушди чорвои ширдеҳ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд барқароркунӣ, равандҳои зотпарварӣ, хушзоткунӣ, рушд ва ҷорӣ намудани истифодаи васеи технологияҳои пешқадами хӯронидан, намуди хӯрока (дурушт, сершира, сабз) нигоҳдории чорво, механизатсия ва автоматикунонии равандҳои истеҳсолотро дар бар гирад.

Сиёсати давлатӣ оид ба ҷорӣ ва ба истифода бурдани инноватсия дар фаъолияти зеркомплекси истеҳсолии чорвои ширдеҳ, маҳсулоти шири аз ҷиҳати экологӣ тоза дар шароити ҳозира бисёр ҳам муҳим, мубрам ва зарур мебошад. Сатҳи ҷорӣ намудани фаъолияти инноватсионӣ ба муайян намудани сифату суръати рушди иқтисодии соҳа, дар маҷмӯъ, ба рақобатпазирии саноатии хоҷагиҳои инфиродӣ ва корхонаҳои истеҳсоли маҳсулотҳои ширӣ оварда мерасонад.

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ, хусусан барои ташкилотҳои кишоварзӣ, таъмини такрористеҳсолкунии васеъ муҳим ва зарури ба ҳисоб меравад, то ин ки дар ҷор фаъоли сол мунтазам соҳаи истеҳсолотро бо ашёи хоми аз ҷиҳати экологӣ тоза, корхонаҳои коркарди ин маҳсулотро оид ба таъмини молистеҳсолкунандагон дар бозор бо маҳсулоти ширӣ амалӣ намоянд. Аз ин лиҳоз, бояд пеш аз ҳама, дар асос имкониятҳои мавҷудбуда, хоҷагиҳо, истеҳсолкунандагони соҳаи зеркомплекси мазкур бо истифодаи технологияҳои пешқадами муосир дар равандҳои истеҳсолот, ҷорӣ намудани дастовардҳои инноватсионӣ вобастагии калон дорад [1, с.36].

Дар шароити иқтисодӣ бозорӣ меъёри асосии самаранокии рушди чорвои ширдеҳ дар минтақаҳо ба дараҷаи ноил шудан ба ҳадафҳои амнияти озуқаворӣ ва беҳтар намудани талаботи аҳоли бо шир ва маҳсулоти ширии ватанӣ, аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ба ҳар як истеъмолкунандаи ниҳой бо нархи дастрас бурда расонидани маҳсулоти истеҳсолкардашуда ва дар ин асос ба бозор ворид намудани маҳсулоти ширӣ ба рақобат тобоварро пешниҳод бояд кард.

Аз ин рӯ, барои зиёд гаштани талабот, васеъ шудани рақобат, кам шудани захираҳои табиат ҳар як соҳаи истеҳсолотро бе «инноватсия» тасаввур кардан ғайриимкон аст. Истифодаи муфиди модели концептуалии инноватсионӣ дар баландбардории сифати хӯрокаи чорво ва тараққиёти чорводорӣ самти ширдеҳ дар шаклҳои технологияҳои навтарини ватанию хориҷӣ барои беҳтар намудани маҳсулоти истеҳсолкардашуда, самаранокии истеҳсолот, хизматрасонӣ, ташкилӣ-техникӣ, иқтисодию-иҷтимоӣ, молиявӣ, қабули қарорҳои муфиди маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва дигар камбудҳои ҷойдоштаи ҳалталабро эҳтимоли дар оянда аз байн хоҳад бурд.

Самтҳои инвеститсияро метавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

- ҷаҳонӣ, ватанӣ, соҳавӣ, истеҳсолӣ, тиҷоратӣ, хизматрасонӣ;
- таъсиррасонӣ ва дигаргунсозии соҳаҳои мухталифи ҷомеа;
- пайдарпайӣ ва дар истеҳсолот ҷорӣ намудани навоариҳо;
- суръат ва рушди амалишавии навоариҳо дар истеҳсолот.

Вобаста ба зиёдшавии талаботи ҳаррӯзаи аҳоли бо маҳсулоти ширӣ рушди инноватсионии чорвои ширдеҳ дар таъмини рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ бо маҳсулоти ширӣ ва қонеъ намудани ниёзҳои аҳоли коркарди васеи шир, хоҷагиҳои калони саноатӣ, комбинатҳо, сех ё хоҷагиҳои хурди истеҳсолии зеркомплекси мазкурро талаб менамояд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки саҳми модели концептуалии инноватсионӣ дар баландбардории сифати хӯрокаи чорво ва тараққиёти чорводорӣ самти ширдеҳ ва истеҳсоли шир дар асоси инноватсия бисёр ҷанбаҳои фаъолияти технологӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, техникӣ, коркарди шир, инфрасохторҳои хизматрасонӣ ва зооветеринариро дар хоҷагиҳои шаклҳои гуногун ва комплексҳои калони маҳсусгардонидашударо дар бар мегирад:

- ташкили дурусти нигоҳубин, хӯронидан, намуди хӯрока (дурушт, сершира, сабз) ва сифати он;

- ҷорӣ кардани таҷҳизоти лозима оиди механикунонии равандҳои истеҳсолот, хусусан, оқилона дӯшидани шир;
- гузаронидани корҳои (селексионӣ) зотпарварӣ ва хушзоткунии чорво дар хоҷагиҳои махсусгардонидашуда;
- истифодаи технологияҳои пешқадами истеҳсолот, тайёр, коркард ва нигоҳ доштани хӯрокаи;
- нигоҳдорӣ ва беҳтар намудани шароити нигоҳубини чорво дар асоси талаботи байторӣ ва санитарӣ;
- ташкили оқилонаи равандҳои истеҳсоли (кор) ва дамгирии кормандони соҳаи мазкур.

Аз ин нуқтаи назар, рушди соҳа дар самти инноватсиякунонии чорводорӣ ширӣ ҳамчун раванди дарозмуҳлат ва мураккаб мебошад, ки моҳияти он дигаргунӣҳои босифати сохторӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ буда, ба натиҷаи некуаҳволии зиндагии молистеҳсолкунандагон ва ҳам ба мол истеъмолкунандагони маҳсулоти он таъсир мерасонад.

Рушди инноватсионӣ дар баландбардорӣ сифати хӯрокаи чорво ва тараққиёти чорводорӣ самти ширдеҳро ҳамчун як раванди муттасили фаъолият дар сектори хусусӣ ва аҳоли тавассути истифодаи равишҳои илмӣ ва таҷрибаи пешқадами муосир бо мақсади ба даст овардани маҳсулоти рақобатпазир ва таъмини эҳтиёҷоти аҳоли бо ғизои доимии сифатан тоза аз ҷиҳати экологиро ба мардум пешкаш намоем, дар назар дорад [2, с.26].

Равандҳои инноватсионӣ пайваста дар соҳаи чорводорӣ мустаҳкам кардани базаи хӯрокаи чорвои ширдеҳ ва азнавсозии истеҳсолот дар асоси ҷорӣ намудани омилҳои самаранокии иқтисодӣ, пешрафти илмӣ-техникӣ, ки дар худ хусусияти стратегӣ дошта, на танҳо аз бухронҳои иқтисодӣ, балки барои устувории рушди соҳаи чорводорӣ, хусусан ширдеҳ, дар оянда мусоидат хоҳад кард.

Баландбардорӣ сифати хӯрокаи чорво ва тараққиёти чорводорӣ самти ширдеҳ дар асоси инноватсия ин зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ ва мустаҳкам кардани базаи хӯрокаи чорво аҳамияти калон дорад. Базаи хӯрокаи чорво гуфта, маҷмуи тарзу усулҳои истеҳсол, нигоҳдорӣ ва сарфаи хӯрокаи бо назардошти сатҳи маҳсулнокии чорво ва паранда, ки ҳамаи намудҳои чорворо ба миқдори зарурии моддаҳои ғизоӣ таъмин мекунад, фаҳмида мешавад. Дараҷаи пасти хӯрокдихӣ ва миқдори нокифояи хӯрокаи натиҷаи дилҳоҳ намедихад. Ҳамзамон, ҳаҷми суръати афзоиши базаи хӯрокаи бояд аз миқдори афзоиши саршумори чорво зиёдтар бошад.

Аз таъминоти чорво бо хӯрокаи шумораи чорво ва дараҷаи хӯронидани онҳо вобаста аст, барои ҳамин, дар ҷараёни ташкили омӯзиши ҳолати базаи хӯрокаи чорво, таъминоти чорво бо хӯрокаи зарур аст. Барои ин миқдори ҳақиқии хӯрокаи мавҷудбударо бо талаботи нақшавӣ муқоиса намудан лозим аст. Таъмин буданро бо хӯрокаи на танҳо бо воҳиди хӯрокаи, балки бо протеинҳои калсий ва фосфор муқоиса намудан зарур аст, ки ба сифати хӯрокаи чорво таркиби онҳо таъсири ҷиддӣ расонида, ба таркиби хӯрокаи чорво хӯрокаҳое, ки миқдори протеинашон зиёд бошанд, пас сифати он баланд мегардад, таъминнокии чорво бо хӯрокаи аз дараҷаи хӯронидани он бевосита вобастагии калон дорад, ки бо миқдори воҳиди хӯрокаи ба як сар чорво дар як рӯз, моҳ ва сол ифода карда мешаванд [5, с.145].

Аз ин рӯ, дараҷаи хӯронидани миёнарӯзона фарқ мекунад. Дар раванди таҳлили динамикаи ин нишондиҳандаҳо аз рӯйи ҳар як намуд ва гурӯҳи чорво иҷрои нақша аз рӯйи дараҷа ва муқоисаи байни хоҷагиҳо гузаронида мешавад.

Истеҳсоли маҳсулот дар чорводорӣ на фақат аз таъминнокии чорво бо хӯрокаи вобаста аст, балки аз самаранок истифодабарии он, ки бо нишондиҳандаҳои зерин ифода меёбад, вобастагии калон дорад:

- миқдори маҳсулоти гирифташуда аз 1 сентнер воҳиди хӯрокаи.
- миқдори хӯрокаи сарфшуда бо истеҳсоли 1 воҳиди маҳсулот.

Ҳангоми дараҷаи пасти хӯронидани чорво ва сифати пасти хӯрокаи, номувозинатии ратсион, миқдори зиёди хӯрокаи нисбат ба меъёри зарурӣ сарф мешавад ва дар натиҷа хоҷагӣ миқдори зиёди маҳсулотро дастрас карда наметавонад, ки мо онро дар нақшаи зерин таҳлил менамоем.

Ҷадвали 1. - Нақшаи хӯрокаи чорво ва хароҷоти хӯрокаи дар хоҷагӣ
(ба 1 сентнер)

р/ т	Хоҷагӣ	Хароҷоти хӯрокаи ба 1 сентнер воҳиди хӯрокаи			Хароҷоти хӯрокаи ба 1 сентнер вазнафзуншавӣ, воҳиди хӯрокаи		
		Нақша	Ҳақиқӣ	Фарқият + -	Нақша	Ҳақиқӣ	Фарқият + -
1.	ҲД Ленин	110	105	-5	700	750	+50
2.	ҲД Ҳ. Азим	105	110	+5	700	720	+20
3.	ҲД Р. Исмоил	130	135	+5	800	850	+50

Таҳияи муаллиф

Сарчашмаи хӯрокаи чорво алафзорҳои табиӣ ва ғайра мебошад, ки ҳамчун асоси хӯрокаи дурушт ва сабзи арзон хизмат мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алафзорҳо 0,5%, чарогоҳҳо 79,9%-и заминҳои кишоварзиро ташкил мекунад.

Сарчашмаи асосии гирифтани хӯрокаи чорво ин хӯрокистехсолкунии саҳроӣ мебошад. Зироатҳои хӯрокаи 13,3% майдони кишти зироатҳои кишоварзиро ташкил мекунад, ки дар он хӯрокаи серғизою сермаҳсул барои чорво истехсол карда мешавад [12, с.34].

Дар шаҳри Ваҳдат тақсими заминҳо барои соҳаи чорводорӣ дар соли 2020 чунин тақсимбандӣ карда шудааст:

Заминҳои алафдор – 198 га, чарогоҳҳо – 9 372 га ва кишти замини хӯрокаи чорво – 2 490 га-ро ташкил мекунад [11, с.15].

Ҳамаи корхонаҳои кишоварзӣ, сарфи назар аз шакли моликиятшон, ба мақомоти омили давлатии ноҳияву шаҳр аз рӯи мақоми ҷойгирифташон 1-ум ва 16-уми моҳҳои июн ва декабр шакли №10 кишоварзӣ (Ҳисобот дар бораи рафти алафдаравӣ ва аввали мавсими дарав) пешниҳод менамоянд.

Миқдори мавҷудаи хӯрокаи ва фонди суғуртавии он дар ҳисоботи моҳонаи шакли №24 кишоварзӣ (Ҳисобот оид ба ҳолати чорводорӣ) ҳар моҳ ба воҳиди хӯрокаи нишон дода мешавад.

Сабаби асосии зиёд сарф шудани хӯрокаи ин сифати пасти онҳо мебошад, ки он бояд дар як воҳиди хӯрокаи ба ҳисоби миёна 105 граммро ташкил диҳад. Хӯрокаи нигоҳдоранда ин сарфи моддаҳои ғизоист, ки барои таъмин намудани вазифаҳои ҳаётан муҳими организми чорво зарур мебошад. Дар чорвоҳои маҳсулнокиашон гуногун хӯрокаи нигоҳдоранда якхела ё як воҳиди хӯрокаи ба 100 кг вазни зинда дар як шабонарӯз баробар мебошад. Хӯрокаи, ки ба чорво илова ба хӯрокаи нигоҳдоранда дода мешавад, онро хӯрокаи маҳсулдеҳ меноманд. Ҳар қадаре ки хӯрокаи маҳсулдеҳ ба чорво хӯронидани шавад, ҳамон қадар маҳсулнокии он зиёд мешавад. Зиёд кардани хароҷот ба хӯрокаи маҳсулдеҳ усули самаранокии сарфакори дар чорводорӣ мебошад. Шароити зарурии баланд бардоштани самаранокии хӯрокаи чорво ин сифати шабонарӯзаи он мебошад. Хӯрокаи хушсифати як шабонарӯзӣ аз рӯи меъёри энергиявикунонии талаботи чорво ба моддаҳои ғизоӣ, минералҳо ва витаминҳо муайян карда мешавад.

Дар ҳисоботи солонаи хоҷагӣ хароҷоти хӯрокаи вобаста ба намуди бо воҳиди хӯрокаи ва арзиши он, аз ҷумла хӯрокаи харидашуда ва ғайра ё хароҷоти хӯрокаи ба як воҳиди маҳсулот нишон дода мешавад. Омори миқдори заминҳои кишти хӯрокаи чорворо то 1-уми июн ҳар як сол як маротиба аз тамоми сохторҳои хоҷагидорӣ, сарфи назар аз шакли моликият ва маҳалли ҷойгирифташон, мувофиқи ҳисоботи шакли №4 (Ҳисоботи ҷамъбасти дар бораи ҷамъи кишти ҳосили ҷорӣ) ба ҳисоб мегиранд. Самаранокии иқтисодии истехсоли хӯрокаи чорво дар асоси шакли №9- КАС (Истехсол ва арзиши аслии

маҳсулоти растанипарварӣ) ҳисоб карда мешавад. Арзиши истеъмоли намудҳои алоҳидаи хӯрокаи аз рӯйи дастурамалҳо истифода мешаванд. Истеҳсоли воҳиди хӯрокаи ва протеин аз як гектар кишти зироатҳои хӯрокаи чорво бо усули зарб задани ҳосилнокии зироатҳо ба миқдори воҳиди хӯрокаи ва протеин дар як сентнер муайян карда мешавад. Масалан, 1кг силос, чуворимаққа 0,120 воҳиди хӯрокаи ва 14 грамм протеин дорад. Аз ин ҷо истеҳсоли воҳиди хӯрокаи аз 1 га кишти чуворимаққа барои силоси 50 сентнер ($250 * 0,20$ воҳиди хӯрокаи) ва протеин 350 кг ($250 * 1,4$ кг) мебошад. Индекси муқоисавӣ бо роҳи тақсими воҳиди хӯрокаи ва протеин ба 1 га кишти ҳар як намуди зироат дар муқоиса бо арзан мутаносибан муайян карда мешавад. Истеҳсоли воҳиди хӯрокаи ва протеинро аз 1 га кишти зироатҳои хӯрокаи чорво бо формулаи зерин муайян кардан мумкин аст:

$$M_{вхп} = M_{вх} + (П * 10) * X : 2$$

Дар ин ҷо:

$M_{вхп}$ – миқдори воҳиди хӯрокаи ва протеин дар 1га кишти зироатҳои хӯрокаи чорво, сентнер;

$M_{вх}$ – миқдори воҳиди хӯрокаи дар 1 сентнер хӯрокаи чорво, сентнер

X – ҳосилнокии зироатҳои хӯрокаи чорво, сентнер;

10 ва 2 - коэффитсиентҳои ҳисоботи таносуби воҳиди хӯрокаи ва протеин дар 1кг арзан ҳамчун эталон баҳодиҳии зироатҳои хӯрокаи чорво.

Масалан, дар ҳоҷагӣ ҳосилнокии арзан 19,4 сентнер, коҳ - 17,5 сентнер аз 1 га. Арзиши истеҳсоли 1 сентнер ғалла барои 100 воҳиди хӯрокаи ва 8,5 кг протеин, коҳ – 31 воҳиди хӯрокаи ва 14 кг протеин. Дар ин сурат, миқдори воҳиди хӯрокаи ва протеин дар ғалла баробари $M_{вхп} = 17,9$ сентнер [13, с.145].

$$M_{вхп} = (100_{вх} + (8,5 \text{ кг} * 10) * 19,4 \text{ сентнер}) : 2$$

$$M_{вхп} = (13_{вх} + (1,4 * 10) * 17,5 \text{ сентнер}) : 2$$

Истеҳсоли воҳиди хӯрокаи ва протеин аз 1 га кишти арзан 21,8 сентнерро ташкил медиҳад. Навъи оқилонаи истеҳсоли хӯрокаи чорво ин низоми илман асоснокнамоӣ, ҷорабиниҳои ташкили ҳоҷагӣ ва технологӣ, ки самаранокии истеҳсолот аз он вобастагӣ дорад, коркард ва нигоҳдории хӯрокаи чорворо таъмин мекунад ва миқдори муътадили маводи ғизоиро дорост.

Барои баҳодиҳии иқтисодии зироатҳои хӯрокаи чорво нишондиҳандаҳои зеринро истифода бурдан лозим аст; миқдори хӯрокаи чорво аз 1 га кишт ва ҳисоби сентнери воҳиди хӯрокаи ва протеини ҳазмшаванда, баромади воҳиди хӯрокаи ва протеини ҳазмшаванда ба ҳисоби 1 одам рӯз ва хароҷоти вақт ба воҳиди хӯрокаи, арзиши аслии 1 сентнер воҳиди протеини ҳазмшаванда ҷамъи даромади соф, ки аз 1 га кишт гирифтаанд. Нишондиҳандаҳои муҳими баҳодиҳии иқтисодии зироатҳои хӯрокаи ва протеини ҳазмшаванда аз як воҳиди майдон мебошад.

Самаранокии истифодабарии майдони кишти зироатҳои хӯрокаи чорво ба воситаи коэффитсиенти самаранокии нисбати вазни қиёсии гирифташуда ба вазни қиёсии майдони кишти зироатҳои додашуда муайян карда мешавад. Ҳангоми кор карда баромадани ратсионҳои оптималӣ ва навъҳои хӯрокдиҳӣ бояд аз таҷрибаҳои пешқадам ва комёбиҳои илму техника истифода бурд. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки дар муассисаҳои кишоварзӣ қисми асосии хӯрокаи чорво аз киштзор ва растанӣҳо мебошанд.

Саҳми модели концептуалии инноватсионӣ дар баландбардории сифати хӯрокаи чорво ва тараққиёти чорводории самти ширдеҳро мо дар намуди амсилаи концептуалии зерин таҳия ва пешниҳод намуда метавонем.

Ташкили самаранокии истеҳсоли хӯрокаи чорво дар зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ, мустаҳкам кардани базаи хӯрокаи саҳрои одатан шакли зиёдро дар бар мегирад. Ба вучуд овардани таркиб ва ҳаҷми муътадили хӯрокаи чорво дар кишвар; муайян намудани таркиби муътадили майдонҳои кишт ва ҳосилнокии зироатҳои хӯрокаи чорво ҷобаҷокунӣ ва ташкили дурусти киштгардон дар мавқеи ҳоҷагӣ; технологияи

парвариши илман асоснок ва бештар прогрессивии зироатҳои хӯроки чорво, ҷорӣ намудани ташкили илмии меҳнат ва ғайраро дар бар мегирад.



Расми 1. Модели концептуалии инноватсионии истифодаи хӯроки чорво дар соҳаи чорводорӣ

Сарчашмаи асосии афзоиши истеҳсоли хӯроки чорво ин беҳ намудани сифати онҳо бо камкунии талафот дар вақти тайёркунӣ ва нигоҳдории хӯрока ба ҳисоб меравад, ки бояд ҳар як хоҷагӣ бо анборҳои ҳозиразамон таҷҳизонида шуда бошад, то ин ки соҳаи чорводорӣ ба самтҳои стратегии сиёсати инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар хоҷагиҳои навтаъсисдодашудаи махсус ё сатҳи минтақавӣ ташкил намудан лозим аст ва он чунин равандҳоро бояд дар бар гирад:

1. Фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибқории хурд ва миёнаи инноватсионӣ, ки истифодаи беҳтари захираҳои истеҳсолӣ-потенциалӣ-эҷодиро таъмин менамояд.

2. Ворид намудани системаи инноватсионии давлатҳои хориҷӣ дар асоси таъмини технологияҳои мувофиқи оид ба такрористеҳсолкунии васеъ ва нигоҳдории наслҳои гирифташуда.

3. Баланд бардоштани самаранокии инноватсияи сармоягузорию корхона дар соҳаи кишоварзӣ.

Ҷамзамон, барои дар амал ҷорӣ намудани инноватсия дар соҳаи чорвои ширдеҳ бояд сиёсати давлатӣ ба ҳадафҳои асосии зерин равона карда шавад [3, с.42; 5, с.18]:

- дастгирии соҳаи илм ва маориф оид ба таъмини рушди илмии соҳаи истеҳсолот ва коркарди саноатии шир;

- таъмини истеҳсолкунандагони саноати воситаҳои асосии технологияҳои инноватсионӣ, ки ба ҳар як раванди маҳсулоти истеҳсолот мусоидат менамоянд;

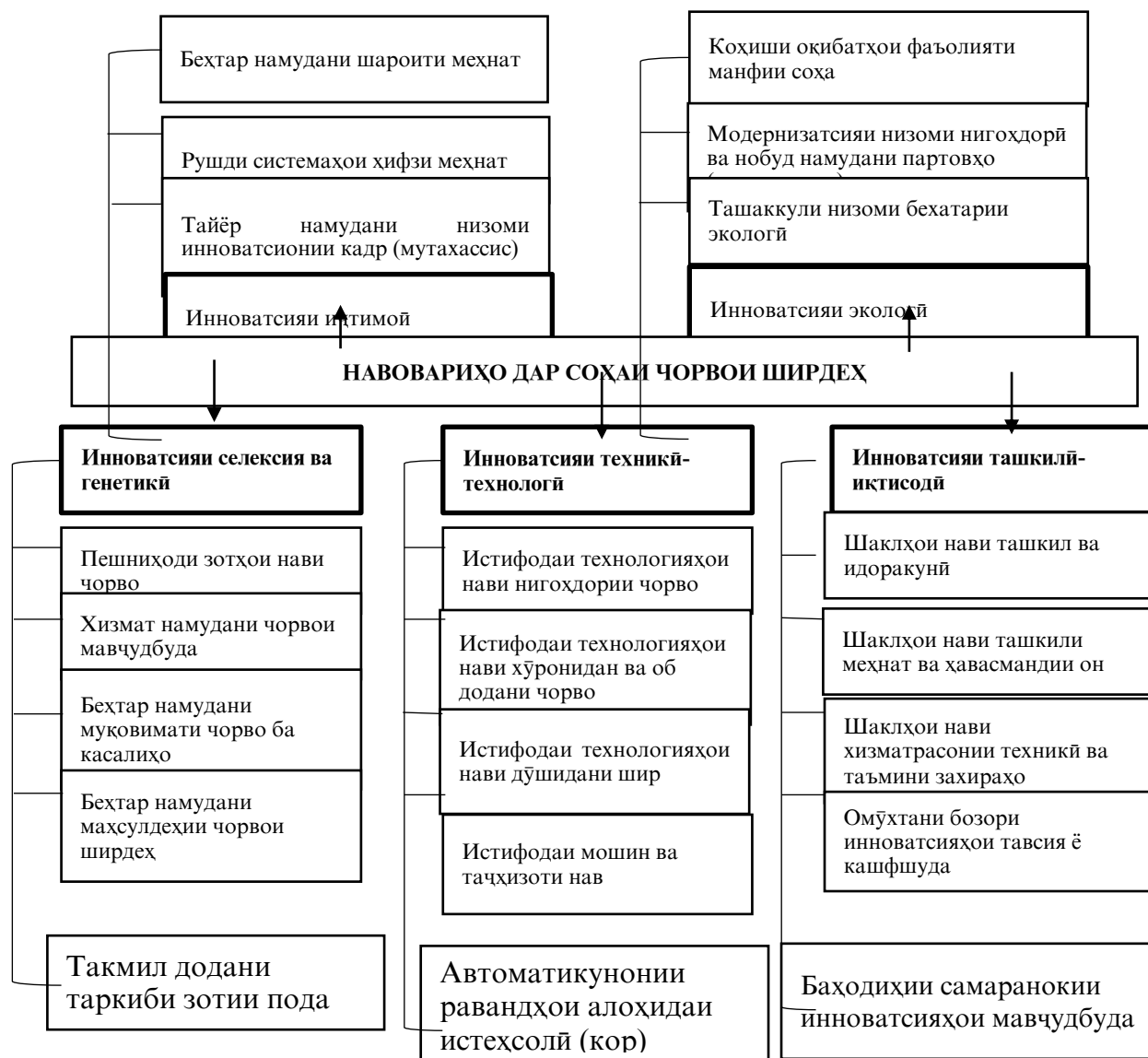
- таъмин намудани такрористеҳсолкунии васеи соҳаи новобаста аз тағйир ёфтани бозор.

Барои ҳалли мушкилоти зикргардида, бояд ҳамаи унсурҳои сохтори низоми инноватсионии ҳар як хоҷагӣ дар алоҳидагӣ ва дар миқёси минтақа ҷалб карда шаванд.

Технологияи инноватсионии ҳозиразамони соҳаи чорвои ширдеҳ бо истифодаи қарорҳои инноватсионии маъмул вобастаанд, ки дар натиҷа бартарии рақобатпазирии хоҷагиҳои алоҳидаро дар байни худ инкор мекунанд ё аз байн мебаранд. Ин ҳолат ба

таври объективӣ рақобатро байни молистеҳсолкунандагон ҳангоми бисёр шудан ва кам гаштани талабот миқдори пешниҳоди ширро дар бозор меафзояд.

Дар қатори инноватсияҳои селекционӣ-генетикӣ, техникӣ-технологӣ ва ташкилӣ-иқтисодӣ дар соҳаи чорводорӣ самти ширдеҳ, чуноне дар боло зикр гардид, самтҳои иҷтимоӣ ва экологӣ-инноватсиониро ҷудо намудан мумкин аст (расми №2).



Расми 2. Навъҳои инноватсия дар соҳаи чорводорӣ самти ширдеҳ

Мақсад аз дигаргунсозӣ ё навовариҳо дар соҳаи чорводорӣ дар он мебошад, ки маҳз бо ин роҳ метавонем ин соҳаи ниҳоятан муҳими кишоварзиро аз бӯҳрони амиқи иқтисодӣ раҳонем, ки ин боиси рушду равнақебии соҳаи чорводорӣ, инчунин, афзуншавии маҳсулоти истеҳсолӣ мегардад. Барои дар оянда баланд бардоштани самаранокии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соҳаҳои чорводорӣ дар асоси навовариҳо, хуб мешуд, якчанд масъалаҳои асосиро мавриди баррасӣ қарор диҳем, ки онҳо асоси пешрафти минбаъдаи рушди ин соҳа мебошанд.

1. Ташкил додани масъалаҳои ташкили соҳаи чорво ва таъминоти моддӣ-техникӣ дар мавриди дигаргунсозӣ.

2. Беҳдошти истеҳсол, сифат, нигоҳдорӣ ва фуруши он дар шароити бозаргонӣ.

3. Вусъати муносибатҳои иқтисодӣ-молиявӣ соҳаи мазкур бо дигар сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ:

- амалиёти пуливу қарзӣ бо банкҳо;
- муомилоти ҳисобӣ, қарзӣ ва молиявӣ;

- хама гуна шаклҳои ҳисоббаробаркунӣ;
- масъалаи замин ва истифодаи он;
- савдо ва фурӯши маҳсулот, тиҷорат;
- дигаргунсозии муносибатҳои истеҳсоли.

Риоя намудани гуфтаҳои боло дар шароити навоарию дигаргунсозии хоҷагидорӣ ба беҳбудии соҳаи чорводорӣ оварда мерасонад.

Таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки мавриди истифода бурдани технологияҳои пешқадам, навоариҳо дар соҳаи чорводорӣ, дар асоси талабот ва тақлифоти бозор ин ё он маҳсулоти ниёзи мардумро ба маҳсулоти соҳаи чорводорӣ пешкаш намудан нархи он низ дар бозор муайян мегардад. Танҳо рақобатнокии миёни истеҳсолгарони ин намуди озуқа метавонад ба чунин омилҳо таъсир расонад:

- миқдори истеҳсоли маҳсулот ва номгӯии онҳо (ба ғӯшт, шир тухм);
- сифатнокӣ, ғизонокӣ, кафолатнокӣ;
- нарх ва тағйирёбии он;
- фурӯш ва талафот аз истеҳсол;
- дараҷаи харидорӣ ва ниёзу эҳтиёҷоти мардум ба ин ё он номгӯии маҳсулоти чорво.

Ин гуфтаҳо гувоҳи онанд, ки навоариҳо дар соҳаи чорводорӣ ба хоҷагиҳо дар давраи нави гузариш имконият медиҳанд, ки муайян созанд, то чӣ қадар ва чӣ тавр оқилона ва безарар маҳсулоти соҳаи чорводориро истеҳсол кунанд.

Дар маҷмуъ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки соҳаи чорводорӣ самти ширдеҳ потенциали (қувваи) зиёди инноватсиониро доро аст, ки бо мувофиқат амалӣ намудани миқёси на ин ки бо истифодаи пурсамари инноватсионӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ, ки рушди ин соҳаро таъмин менамоянд, балки маҷмуи давом додани низоми инноватсиониро дар ноҳия, вилоят ва ҷумҳурӣ таъминкунанда мебошад.

Аз ин рӯ, модели концептуалии инноватсионӣ дар баландбардории сифати ҳӯрокаи чорво ва таракқиёти чорводорӣ самти ширдеҳро дар асоси инноватсия ҳамчун самти афзалиятноки дурнамои таракқиёти ин соҳа тавсия намудан мумкин аст, чунки он ба рушди маҷмуи соҳаҳои кишоварзӣ таъсири мусбат мерасонад.

Адабиёт

1. Абдуллоев З.Р. Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ / З.Р. Абдуллоев. - Душанбе: Маориф, 1996. – 303 с.
2. Асроров И.А. Основные направления углубления аграрной реформы Таджикистана / И.А.Асроров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2000. - №3. – С.34-39
3. Барномаи барқарорсозӣ ва рушди минбаъдаи соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2005-2010.
4. Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Академияи илмҳои кишоварзӣ «Низоми илмӣ пешбурди соҳаи кишоварзии Тоҷикистон». - Душанбе, «Матбуот», 2009.
5. Дастурамал оид ба баланд бардоштани маҳсулнокии ғӯшти чорво дар хоҷагиҳои фермерӣ. - Душанбе: «Матбуот», 2008.
6. Носиров Р. Таҳлили истеҳсолоти кишоварзӣ. / Р. Носиров, И.Х. Самандаров, Т. Мирзоев, И. Шукуров. – Душанбе, 2008. - 236с.
7. Пириев Ҷ.С. Иқтисоди кишоварзӣ. Воситаи таълимӣ / Ҷ.С.Пириев, Ҳ.Р.Исайнов, Қ.Қ.Давлатов, Ҷ.Х.Тағоев. - Душанбе: Диловар-ДДМТ, 2005. - 214 с.
8. Пиров У.С. Иқтисоди кишоварзӣ / У.С.Пиров, Х.Исайнов. - Душанбе, 2005.
9. Попов, Н.А. Организация сельскохозяйственного производства: учебник /Н.А. Попов. - М.: ТАНДЭМ-ЭКМОСД, 1999. - 352 с.
10. Совицков, Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г.В.Совицков. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 536 с.
11. Ҳисоботи хоҷагии солонаи хоҷагӣ барои соли 2016, 2017, 2018. – Душанбе, 2018.
12. Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020.
13. Шарифов З.Р. Баҳисобгирии бухгалтерӣ дар соҳаи кишоварзӣ. Қисми 2/ З.Р.Шарифов, М.Саидов, Н.Кабиров, З.Маҳмадназаров. - Душанбе, 2014.

МУНДАРИЧА

ИҚТИСОДИ

<i>Абдуалимзода Ҳ.А., Ҳусейнов У.С.</i> ХУСУСИЯТИ АНДОЗБАНДИИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	5
<i>Саидмуродов Л.Ҳ., Сафоев А.К.</i> ХУСУСИЯТҲОИ АМАЛИШАВИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ: САРЧАШМАҲОИ МАБЛАҒГУЗОРӢ ВА ГУРӢҲБАНДИИ ХАВФҲО	12
<i>Раҳимзода Ш., Шарифзода Н.Ш.</i> ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ДАР ТАШАККУЛИ ЗАХИРАҲОИ БОНКӢ	21
<i>Мирсаидов А.Б., Мирсаидов С.А.</i> ТАВАРРУМИ ВОРИДОТӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН	32
<i>Қандиёрова Д.О., Исмоилова С.А.</i> БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАҲЛИЛИ МОЛИЯВИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ ХОҶАГИИ МАНЗИЛИЮ КОММУНАЛӢ	39
<i>Саидмуродов Л.Ҳ., Убайдуллоев Ф. К.</i> МОҲИЯТИ МОЛИЯВӢ ВА ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ЗАКОТ МУВОФИҚИ МАКТАБҲОИ ҲУҚУҚИИ АСРИМИЁНАГӢ	46
<i>Ҳикматов У.С., Раҳимов Р.Р.</i> МУКАММАЛГАРДОНИИ БАЗАИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚИИ РУШДИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ	52
<i>Иброҳимзода И.Р., Файзуллоев Б.С.</i> ҲОЛАТИ МУОСИРИ НИЗОМИ АНДОЗУ БУҶА	61
<i>Кошинова М.Р., Қудратова Ф.Р.</i> ДУРНАМОИ РУШДИ РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	73
<i>Комилиён Ф.С., Раҳмонзода З.Ф.</i> ҲИСОБКУНИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДӢ АЗ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМИИ МАКТАБИ ОЛӢ	80
<i>Шамсов И.С., Исматов А.Ф.</i> ВУСЪАТДИҲИИ РАҚАМИКУНОНИИ АНДОЗ ДАР САМТИ РУШДИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ	91
<i>Ҷурахонзода Б.Ҷ.</i> МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ИҚТИСОДӢ: АРЗӢБИИ ҲОЛАТ ВА ДУРНАМОИ РУШД	97
<i>Сафаров Б.Г.</i> ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР НИЗОМИ ИНФРАСОХТОРИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ НАҚЛИЁТӢ ВА КОММУНИКАТСИОНИИ ГУРӢҲҲОИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ	104
<i>Содиқов М.С.</i> ИҚТИДОРИ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИВУ ТИҶОРАТИИ ДАВЛАТҲОИ УЗВИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАӢ	112
<i>Ҳоҷаева М.И.</i> МОҲИЯТИ АУДИТ ВА ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ АУДИТ	120
<i>Нурализода А.Н., Назаров М.С.</i> АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ СИФАТИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ ВА ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	127
<i>Иматчоев З.Х., Акбаров С.С.</i> ГУМРУК ВА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР ДАР 30 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИ ТОҶИКИСТОН	134
<i>Сатторова М.Л., Солехзода А.А.</i> ВАЗӢИ КУНУНӢ ВА ТАМОЮЛИ ТАҒЙИРӢБИИ ҚУРБИ СОМОНӢ ДАР БОЗОРИ АСЪОРИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ	140
<i>Шералиев Э.Н., Халифазода С.</i> ТАҶРИБАИ ХОРИҶВ ОИД БА ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ	149
<i>Усмонов П.Н.</i> ТАЪСИРИ МАБЛАҒГУЗОРИИ БЕРУНА БА ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ МУНОСИБАТҲОИ МОЛИЯВӢ	155
<i>Саидов Р.Н.</i> ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ ДАРОМАДҲОИ	161

АҲОЛӢ	
<i>Махиулов С.Ҷ., Чулиев М.Ҳ., Чиҳонова З.А.</i> УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ НИЗОМИ БОНКӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ	169
<i>Абдуалимзода Ҳ.А., Шоасалов Н.Қ.</i> РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ НИЗОМИ ТАЪМИНОТИ НАҒАҚА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	176
<i>Ҳоҷазода Д.Қ.</i> ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИ САРМОЯИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	183
<i>Ҷаборова М.Ҷ.</i> РАВАНДҲОИ АСОСИИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТИИ МЕТАЛЛУРГИЯИ РАНГА ДАР АСОСИ ТАШАККУЛӢНИИ НИЗОМИ ИСТЕҲСОЛОТИ БОӒХТИЁТ	191
<i>Касирова Ф.Ҷ., Алиев О.М.</i> МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ СИСТЕМАИ АНДОЗБАНДӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ	198
<i>Латипова Г.С.</i> ОМИЛҲОИ МУАЙЯНКУНАНДАИ ТАЛАБОТИ СУБЪЕКТҲОИ КИШОВАРЗӢ БА ҚАРЗ ВА БАҲОДИҲИИ ОНҲО	205
<i>Давлатов Ф.С.</i> НАЗОРАТИ ГУМРУКӢ ПАС АЗ ИҶОЗАТИ МОЛҲО: ТАМОҶУЛИ МУОСИР ВА ДУРНАМО	212
<i>Нуров М.Р.</i> ХАВҒҲОИ ВОБАСТА ВА ТАРТИБИ ТАНЗИМИ ОН ДАР НИЗОМИ БОНКИИ КИШВАР	219
<i>Ҳақимов М.А.</i> НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ИҶТИМОӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ: ҶАНБАИ НАЗАРИЯВӢ	227
<i>Каримов Б.И.</i> ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАТБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	233
<i>Намозализода Ш.Н.</i> ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАШАККУЛУ РАВНАҚИ КОРҲОНАҲОИ КОРКАРДИ САНОАТИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ ДАР МАНОТИҚИ ДЕҲОТ	238
<i>Халифазода Ҷ.Б.</i> МУАММОҲОИ ТАШАККУЛӢНИИ ВА РОҲҲОИ РУШДИ КЛАСТЕРҲОИ АГРОСАНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚА	245
<i>Оев А.Д.</i> МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲЛИЛИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ НИЗОМИ БОНКИ	252
<i>Акимов С.М.</i> МУШКИЛОТ ВА ИМКОНИЯТҲОИ РУШДИ СОҲАИ САНОАТИ ХӢРОКВОРӢ ВА САНОАТИ КОРКАРД ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН	259
<i>Шарипов С.Б.</i> САМТҲОИ АСОСИИ АМИҚСОЗИИ РАВАНДҲОИ ҲАМГИРОӢ ДАР ДОИРАИ СҲШ	267
<i>Асоев И.З.</i> ТАМОҶУЛҲОИ РУШДИ НЕКУАҲВОЛИИ МАРДУМИ МИНТАҚА ДАР ЗАМИНАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ	273
<i>Мирзоев Ҳ.Ҳ.</i> ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ НИЗОМИ БОНКӢ	281
<i>Деҳқонов С.А.</i> БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАЪМИНИ ЗАХИРАВИИ РУШДИ МИНТАҚАВӢ	285
<i>Халилзода У.Ш.</i> ПРИНСИПҲОИ ТАШАККУЛӢНИИ ВА ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ) ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒД	295
<i>Аъзамова Т.Т., Шарипов В.Ӓ.</i> АҲАМИЯТИ ИҶТИМОИӢ ИҚТИСОДИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ	303
<i>Ализода Т.С.</i> МУАММОҲОИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБУ ЗАМИН ДАР ШАРОИТИ ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТ	311
<i>Нуров С.Ӓ.</i> БАҲОДИҲИИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАТБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	319
<i>Олимзода А.С.</i> САҲМИ МОДЕЛИ КОНСЕПТУАЛИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР БАЛАНДБАРДОРИИ СИФАТИ ХӢРОКАИ ЧОРВО ВА ТАРАҚҚИЁТИ ЧОРВОДОРИИ САМТИ ШИРДЕҲ	325

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ	
<i>Абдуалимзода Х.А., Хусейнов У.С.</i> ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	5
<i>Саидмуродов Л.Х., Сафоев А.К.</i> ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ: ИСТОЧНИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ РИСКОВ	12
<i>Рахимзода Ш., Шарифзода Н.Ш.</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В ФОРМИРОВАНИИ БАНКОВСКИХ РЕСУРСОВ	21
<i>Мирсаидов А.Б., Мирсаидов С.А.</i> ИМПОРТИРУЕМАЯ ИНФЛЯЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ ТАДЖИКИСТАНА	32
<i>Кандыерова Д.О., Исмоилова С.А.</i> НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА	39
<i>Саидмуродов Л.Х., Убайдуллоев Ф. К.</i> ФИНАНСОВАЯ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ «ЗАКАТА» СОГЛАСНО СРЕДНЕВЕКОВЫМ ПРАВОВЫМ ШКОЛАМ	46
<i>Хикматов У.С., Рахимов Р.Р.</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО ЖИЛИЩНОГО КРЕДИТОВАНИЯ	52
<i>Иброхимзода И.Р., Файзуллоев Б.С.</i> СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ НАЛОГОВОЙ И БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ	61
<i>Кошинова М.Р., Кудратова Ф.Р.</i> ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	73
<i>Комилиён Ф.С., Рахмонзода З.Ф.</i> РАСЧЁТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОТ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ	80
<i>Шамсов И.С., Исматов А.Ф.</i> РАСШИРЕНИЕ НАЛОГОВОЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ В РАЗВИТИИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ	91
<i>Джурахонзода Б.Дж.</i> РЕГИОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ: ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ	97
<i>Сафаров Б.Г.</i> РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТРАНСПОРТНО-КОММУНИКАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ГРУППИРОВОК	104
<i>Содилов М.С.</i> ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ТОРГОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ ШОС	112
<i>Ходжаева М.И.</i> СУЩНОСТЬ АУДИТА И РЕГУЛИРОВАНИЕ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	120
<i>Нурализода А.Н., Назаров М.С.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	127
<i>Иматчоев З.Х., Акбаров С.С.</i> ТАМОЖЕННАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ ЗА 30 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА	134
<i>Саттарова М.Л., Солехзода А.А.</i> СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ КОЛЕБАНИЯ ОБМЕННОГО КУРСА НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	140
<i>Шералиев Э.Н., Халифазода С.</i> ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ	149
<i>Усмонов П.Н.</i> ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕГО ФИНАНСИРОВАНИЯ НА ЭКОНОМИКУ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ФИНАНСОВЫХ	155

ОТНОШЕНИЙ	
<i>Саидов Р.Н.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ	161
<i>Махиулов С.Дж., Джулиев М.Х., Джихонова З.А.</i> ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ	169
<i>Абдуалимзода Х.А. Шоасалов Н.К.</i> ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	176
<i>Ходжазода Д.К.</i> АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	183
<i>Джаборова М.Дж.</i> ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЦВЕТНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ НА ОСНОВЕ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ БЕРЕЖЛИВОГО ПРОИЗВОДСТВА	191
<i>Касирова Ф.Дж., Алиев О.М.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	198
<i>Латинова Г.С.</i> ФАКТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ПОТРЕБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ СУБЪЕКТОВ НА КРЕДИТ И ИХ ОЦЕНКА	205
<i>Давлатов Ф.С.</i> ТАМОЖЕННЫЙ КОНТРОЛЬ ПОСЛЕ ВЫПУСКА ТОВАРОВ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	212
<i>Нуров М.Р.</i> РИСК ЗАВИСИМОСТИ И ПОРЯДОК ЕЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ СТРАНЫ	219
<i>Хакимов М.А.</i> РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	227
<i>Каримов Б.И.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	233
<i>Намозализода Ш.Н.</i> ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО ФОРМИРОВАНИЮ И РАЗВИТИЮ СЕЛЬСКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЯХ	238
<i>Халифазода Дж.Б.</i> ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ПУТИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ В РЕГИОНАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ	245
<i>Оев А.Д.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ	252
<i>Акимов С.М.</i> ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ И ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ	259
<i>Шарипов С.Б.</i> ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УГЛУБЛЕНИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РАМКАХ ШОС	267
<i>Асоев И.З.</i> ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ	273
<i>Мирзоев Х.Х.</i> ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМОЙ	281
<i>Дехконов С.А.</i> НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА РЕСУРСНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ	285
<i>Халилзода У.Ш.</i> ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕХКАНСКОГО (ФЕРМЕРСКОГО) ХОЗЯЙСТВА НА ПРИМЕРЕ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ	295
<i>Аъзамова Т.Т., Шарипов В.Ё.</i> СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ БАНКОВСКИХ УСЛУГ	303
<i>Ализода Т.С.</i> ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДНЫХ И ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКОНОМИКИ	311

<i>Нуров С.Э.</i> ОЦЕНКА ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	319
<i>Олимзода А.С.</i> РОЛЬ ИННОВАЦИОННО-КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА КОРМА И РАЗВИТИЯ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА МОЛОЧНОГО НАПРАВЛЕНИЯ	325

THE CONTENTS

ECONOMY	
<i>Abdualimzoda H.A., Khuseynov U.S.</i> FEATURES OF TAXATION OF INDUSTRIAL BUSINESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	5
<i>Saidmurodov L.H., Safoev A.K.</i> FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS: SOURCES OF FINANCING AND CLASSIFICATION OF RISKS	12
<i>Rahimzoda Sh., Sharifzoda N.Sh.</i> USE OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE FORMATION OF BANKING RESOURCES	21
<i>Mirsaidov A.B., Mirsaidov S.A.</i> IMPORTED INFLATION AND ITS IMPACT ON THE ECONOMY OF TAJIKISTAN	32
<i>Kandiyorova D.O., Ismoilova S.A.</i> SOME ISSUES OF FINANCIAL ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF ENTERPRISES THE HOUSING AND COMMUNAL SERVICES	39
<i>Saidmurodov L.H., Ubaydulloev F.K.</i> FINANCIAL AND SOCIO-ECONOMIC ESSENCE OF THE ZAKAT ACCORDING TO MEDIEVAL LEGAL SCHOOLS	46
<i>Hikmatov U.S., Rahimov R.R.</i> IMPROVING THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF HOUSING MORTGAGE LENDING	52
<i>Ibrohimzoda I.R., Fayzulloev B.S.</i> MODERN STATE OF THE TAX AND BUDGET SYSTEM	61
<i>Koshonova M., Kudratova F.R.</i> PERSPECTIVE OF THE DEVELOPMENT OF THE INVESTMENT PROCESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	73
<i>Komiliyon F.S., Rahmonzoda Z.F.</i> CALCULATION OF ECONOMIC EFFICIENCY FROM THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE SPHERE OF EDUCATIONAL SERVICES OF HIGHER SCHOOL	80
<i>Shamsov I.S., Ismatov A.F.</i> EXPANDING TAX DIGITALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF TAX ADMINISTRATION	91
<i>Jurahonzoda B.J.</i> REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS: ASSESSMENT OF THE STATE AND DEVELOPMENT TRENDS	97
<i>Safarov B.G.</i> THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL TRANSPORT AND COMMUNICATION INFRASTRUCTURE OF REGIONAL ECONOMIC INTEGRATION GROUPINGS	104
<i>Sodikov M.S.</i> ENERGY POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC AND TRADE COOPERATION OF THE SCO MEMBER STATES	112
<i>Khodjaeva M.I.</i> ESSENCE OF AUDIT AND REGULATION OF AUDIT ACTIVITIES	120
<i>Nuralizoda A.N., Nazarov M.S.</i> THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE LIFE QUALITY OF THE RURAL POPULATION AND STATE REGULATION OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS	127
<i>Imatchoev Z.Kh., Akbarov S.S.</i> CUSTOMS AND ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY OVER 30 YEARS OF INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN	134
<i>Sattarova M.L., Solehzoda A.A.</i> CURRENT CONDITION AND TENDENCIES OF THE FLUCTUATIONS IN THE EXCHANGE RATE OF THE NATIONAL CURRENCY IN THE GLOBALIZATION CONTEXT	140
<i>Sheraliev E.N., Khalifazoda S.</i> FOREIGN EXPERIENCE IMPROVING THE MECHANISM OF TAX ADMINISTRATION	149

<i>Usmonov P.N.</i> THE IMPACT OF EXTERNAL FINANCING ON THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION OF FINANCIAL RELATIONS	155
<i>Saidov R.N.</i> THEORETICAL BACKGROUND OF THE REGULATION OF POPULATION INCOME	161
<i>Makhshulov S.J., Dzhuliev M.H., Jikhonova Z.A.</i> FINANCIAL STRUCTURE OF THE BANKING SYSTEM AND ITS IMPACT ON ECONOMIC DEVELOPMENT	169
<i>Abdualimzoda H.A., Shoasalov N.Q.</i> WAYS TO IMPROVE STATE REGULATION OF THE PENSION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	176
<i>Khojazoda D.K.</i> ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF FOREIGN INVESTMENTS IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	183
<i>Jaborova M.J.</i> THE MAIN DIRECTIONS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF NON-FERROUS METALLURGY ENTERPRISES BASED ON THE FORMATION OF A LEAN PRODUCTION SYSTEM	191
<i>Kasirova F.J., Aliev O.M.</i> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF THE TAXATION SYSTEM IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY	198
<i>Latipova G.S.</i> FACTORS DETERMINING THE NEEDS OF AGRICULTURAL SUBJECTS IN CREDITS AND THEIR EVALUATION	205
<i>Davlatov F.S.</i> CUSTOMS CONTROL AFTER THE RELEASE OF GOODS: MODERN TRENDS AND PROSPECTS	212
<i>Nurov M.R.</i> RISK OF THE DEPENDENCY AND ORDER ITS REGUIATION IN BANKING SYSTEM	219
<i>Khakimov M.A.</i> THE ROLE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN ECONOMIC DEVELOPMENT: THEORETICAL ASPECT	227
<i>Karimov B.I.</i> THEORETICAL ASPECTS IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	233
<i>Namozalizoda Sh.N.</i> EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN FORMATION AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PROCESSING ENTERPRISES IN RURAL LOCATIONS	238
<i>Khalifazoda J.B.</i> PROBLEMS OF FORMATION AND WAYS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL CLUSTERS IN REGIONAL CONDITIONS	245
<i>Oev A.D.</i> THEORETICAL ISSUES IN THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL STABILITY OF THE BANKING SYSTEM	252
<i>Akimov S.M.</i> CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY AND PROCESSING INDUSTRY IN KHATLON REGION	259
<i>Sharipov S.B.</i> MAIN DIRECTIONS FOR DEEPENING INTEGRATION PROCESSES WITHIN THE SCO	267
<i>Asoev I.Z.</i> DEVELOPMENT TRENDS WELFARE OF THE POPULATION OF THE REGION ON THE BASIS OF INTERNATIONAL RELATIONS	273
<i>Mirzoev Kh. H.</i> FOREIGN EXPERIENCE IN BANKING SYSTEM MANAGEMENT	281
<i>Dekhkonoov S.A.</i> SOME ISSUES OF FOREIGN EXPERIENCE IN PROVIDING RESOURCES FOR REGIONAL DEVELOPMENT	285
<i>Khalilzoda U.Sh.</i> PRINCIPLES OF FORMATION AND PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF DEPARTMENT OF DEKHKAN (FARM) FARMS ON THE EXAMPLE OF SUGHD REGION	295
<i>Azamova T.T., Sharipov V.Y.</i> SOCIO-ECONOMIC SIGNIFICANCE OF BANKING SERVICES	303
<i>Alizoda T.S.</i> PROBLEMS OF THE EFFECTIVE USE OF WATER AND LAND RESOURCES IN CONDITIONS OF ECONOMIC DIVERSIFICATION	311
<i>Nurov S.E.</i> ASSESSMENT OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN MODERN CONDITIONS	319
<i>Olimzoda A.S.</i> THE CONTRIBUTION OF THE MODEL OF CONCEPTUALLY INNOVATION QUALITY IN IMPROVING THE FEED OF DAIRY CATTLE	325

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, чоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд ва ё дар арафаи чопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли чопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитураи Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитураи Times New Roman андозаи хуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сархат аз гӯшаи чапи варақ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул чудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои чоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯй кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд хулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони чопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳойи пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).
3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».
4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.
5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.
6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).
7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.
8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.
9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.
10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.
11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.
12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.
13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Носиров С.Ш.
Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Хакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Хакимова Р.Н., Джобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журнала: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Nosirov S. Sh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ф. Убайдуллоев

Ба чоп иҷозат шуд 27.05.2022
Формати 60x84 1/16. Коғазӣ офсетӣ.
Хуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 21,3 ҷ. ҷ.. Теъдод 50 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст.

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Подписано в печать 27.05.2022
Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 21,3 усл. печ.л. Тираж 50 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ.

Layout and design F. Ubaidulloev
Signed to print on 27/05/2022
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 11,3 conv. b.p. Circulation 50 copies.
Printed in the printing house of TSUFE.